www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

میرزا عبدالله افندی اصفهانی

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء

جلد سوم

ترجمه
محمدباقر ساعدی

بسم الله الرحمن الرحیم

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء

نویسنده:

عبدالله بن عیسی بیگ افندی

ناشر چاپی:

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء جلد ۳ ----- ۲۴

مشخصات کتاب ----- ۲۴

اشاره ----- ۲۵

فهرست مطالب ----- ۲۹

مقدمهٔ مترجم ----- ۵۶

«حرف شین» ----- ۵۸

اشاره ----- ۵۸

شیخ جلیل ثقه ابو الفضل شاذان بن جبرئیل بن اسماعیل قمی ----- ۵۸

شیخ شهاب الدّین شاه آور بن محمد ----- ۵۹

سید امیر شرف الدّین حسینی شولستانی ----- ۶۰

شیخ شرف الدّین سمّاکی ----- ۶۱

شیخ شرف الدّین بن علی نجفی ----- ۶۱

سید ابو علی شرفشاه بن عبد المطلب بن جعفر حسینی افطسی اصفهانی ----- ۶۲

سید عز الدّین شرفشاه بن محمد حسینی افطسی نیشابوری معروف به ----- ۶۳

سید جلال الدّین شروانشاه بن حسن بن تاج الدّین حسینی کیسکی ----- ۶۳

شیخ موفق الدّین شروانشاه بن محمد رازی حافظ ----- ۶۳

شریف معروف به ابن الشریف اکمل بحرینی ----- ۶۴

صدر کبیر جلیل امیر سید شریف بن امیر تاج الدّین علی بن امیر ----- ۶۴

سید شمس الدّین بن صقر بصری ----- ۶۶

شیخ شمس الدّین عریضی ----- ۶۶

شیخ شمس الدّین محمد احسایی ساکن شیراز ----- ۶۶

شیخ شمس الشرف بن ابی شجاع علی بن عبد اللّه بن عقیل حسینی سیلقی ----- ۶۶

سید فخر الدّین شمیله بن محمد بن ابو هاشم حسنی امیر مکه ----- ۶۷

شیخ شهرآشوب مازندرانی ---- ۶۷
شیخ شیرزاد بن محمد بن محمد بن بابویه ---- ۶۸
«حرف صاد» ---- ۶۹
اشاره ---- ۶۹
شیخ صاعد بن ربیعه بن ابی غانم ---- ۶۹
شیخ مجد الدّین صاعد بن علی آبی ---- ۶۹
قاضی اشرف الدّین صاعد بن محمد بن صاعد بریدی آبی ---- ۶۹
قاضی صاعد بن منصور بن صاعد مازندرانی ---- ۷۰
شیخ صالح بن حسن جزائری ---- ۷۰
شیخ صالح بن سلیمان بن محمد عاملی صیداوی ---- ۷۰
شیخ صالح بن عبد الکریم بحرانی ---- ۷۱
شیخ صالح بن مشرف عاملی جبعی ---- ۷۲
شیخ صفی الدّین بن سرایا حلّی ---- ۷۲
شیخ صفی الدّین بن فخر الدّین بن طریح نجفی ---- ۷۲
«حرف ضاد» ---- ۷۳
اشاره ---- ۷۳
شیخ ضمره بن یحیی بن ضمره شعیبی ---- ۷۳
شیخ ابو النجم ضیاء بن ابراهیم بن رضا علوی حسنی شجری ---- ۷۳
«حرف طاء» ---- ۷۴
اشاره ---- ۷۴
سید طالب بن علی علوی حسینی ابهری ---- ۷۴
سید سراج الدّین طالب کیا بن ابی طالب حسینی ---- ۷۴
شیخ طالب بن محسن بن محمد ---- ۷۴
شیخ طه بن محمد بن فخر الدّین ---- ۷۵
طاهر غلام ابو الحبیش ---- ۷۵
شیخ بهاء الدّین ابو محمد طاهر بن احمد قزوینی نحوی ---- ۷۵

ملک صالح بن رزیک ابو النجیب طاهر جزری ---- ۷۵
شیخ ابو بکر طاهر بن حسین بن علی ---- ۷۶
شیخ طاهر بن زید بن احمد ---- ۷۷
ابو محمد طلحه بن عبد اللّه بن محمد بن ابی عون غسّانی معروف به عونی ---- ۷۷
نجم الدّین طمان بن احمد عاملی ---- ۷۷
سیّد طیّب بن هادی بن زید حسنی شجری ---- ۷۹
«حرف ظاء» ---- ۸۰
اشاره ---- ۸۰
شیخ ابو الاسود دئلی ظالم بن عمرو بن جندل بن سفیان بصری ---- ۸۰
سید ظاهر بن ابی المفاخر بن ابی العشائر حسینی افطسی ---- ۱۲۰
شیخ ابو سلیمان ظفر بن داعی بن ظفر حمدانی قزوینی ---- ۱۲۰
سید ابو الفضل ظفر بن داعی بن مهدی علوی عمری استرآبادی ---- ۱۲۱
شیخ ظفر بن همام بن سعد اردستانی ---- ۱۲۱
شیخ ظهیر الدّین بن علی بن زین الدّین بن حسام عاملی عیناثی ---- ۱۲۱
«حرف عین» ---- ۱۲۲
اشاره ---- ۱۲۲
سید امیر عادل حسینی ---- ۱۲۲
شیخ ابو الخیر عاصم بن حسین بن محمد بن احمد بن ابی حجر ---- ۱۲۲
شیخ نصر اللّه عالم شاه بن عبد الجلیل بن ابی مکارم بن ابی طالب ---- ۱۲۲
سید مجد الدّین عباد بن احمد بن اسماعیل حسینی ---- ۱۲۳
شیخ ابو الحسن عبّاس بن عمر بن عباس بن محمد بن عبد الملک فارسی ---- ۱۲۳
سید رشید الدّین عباس بن علی بن علویه ورامینی ---- ۱۲۳
سید امیر عبد الباقی حسینی ---- ۱۲۳
سید امیر عبد الباقی نواده شاه نور الدّین نعمه اللّه ولی مشهور ---- ۱۲۴
مولای جلیل جمال سالکان عبد الباقی خطاط صوفی تبریزی ---- ۱۲۵
شیخ ابو محمد عبد الباقی بن محمد بن عثمان خطیب بصری ---- ۱۳۰

شیخ ابو الحسن عبد الجبار بن احمد بن ابو مطیع ---- ۱۳۰
سید عبد الجبار بحرانی ---- ۱۳۰
سید عبد الجبار بن حسین حسینی موسوی بحرانی ---- ۱۳۱
قاضی زین الدّین ابو علی عبد الجبار بن حسین بن عبد الجبار بن محمد طوسی ---- ۱۳۱
شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه بن علی مقری نیشابوری رازی ---- ۱۳۲
قاضی رکن الدّین عبد الجبار بن علی بن عبد الجبار بن(محمد ظ)طوسی ---- ۱۳۵
شیخ عبد الجبار بن علی نیشابوری مقری ---- ۱۳۵
قاضی عبد الجبار بن فضل اللّه بن مسکن ---- ۱۳۵
عبد الجبار بن محمد طوسی ---- ۱۳۶
سید عبد الجبار بن معیه حسنی نسابه ---- ۱۳۶
شیخ عبد الجبار مقری ---- ۱۳۶
قاضی عبد الجبار بن منصور ---- ۱۳۷
شیخ واعظ نصیر الدّین عبد الجلیل بن ابو الحسین بن فضل قزوینی ---- ۱۳۷
شیخ محقق رشید الدّین ابو سعید عبد الجلیل بن ابی الفتح بن مسعود بن ---- ۱۳۹
شیخ رشید الدّین عبد الجلیل بن ابی المکارم بن ابی طالب ---- ۱۴۰
سید امیر عبد الجلیل حسینی قاری ---- ۱۴۰
شیخ عبد الجلیل بن عبد محمد ---- ۱۴۰
شیخ عالم رشید الدّین ابو سعید عبد الجلیل بن عیسی بن عبد الوهاب رازی ---- ۱۴۲
شیخ عبد الحسین بن عجرش عاملی ---- ۱۴۳
ملا عبد الحکیم بن شمس الدّین سیالکوتی هندی مدرس شاه جهان آباد ---- ۱۴۳
سید عبد الحمید حسینی نجفی جدّ سید بهاء الدّین علی بن سید ---- ۱۴۵
سید جلال الدّین عبد الحمید بن عبد اللّه بن تقی حسنی نسّابه ---- ۱۴۶
سید نسّابه و زینت سریر نقابت جلال الدّین عبد الحمید بن سید ---- ۱۴۷
سید نظام الدّین ابو طالب عبد الحمید ---- ۱۵۱
عبد الحمید بن محمد ---- ۱۵۱
ابو محمد عبد الحمید بن محمد مقری نیشابوری ---- ۱۵۲

سید نور الدّین عبد الحمید کرکی ---- ۱۵۲
شیخ عبد الحمید نیلی ---- ۱۵۲
سید نقیب جلال الدّین عبد الحمید بن عبد الحمید علوی ---- ۱۵۳
شیخ عبد حیدر بن محمد جزائری ---- ۱۵۳
سید امیر نظام الدّین عبد الحی بن امیر عبد الوهاب بن علی حسینی اشرقی ---- ۱۵۳
عبد الخالق بن کره رودی معروف به قاضی زاده کره رودی ---- ۱۵۷
سید جلیل عبد الرءوف بن حسین حسینی موسوی بحرانی ---- ۱۵۸
شیخ عبد الرحمن بن ابراهیم عتایقی ---- ۱۵۹
شیخ قوام الدّین عبد الرحمن بن ابی الغنائم ماهیانی اسدی ---- ۱۵۹
شیخ عبد الرحمن بن احمد بن ابی البرکات ---- ۱۵۹
شیخ عبد الرحمن بن احمد جزائری ساکن بصره ---- ۱۶۰
شیخ ابو سعید عبد الرحمن بن ابی القاسم حصری ---- ۱۶۰
شیخ مفید حافظ ابو محمد عبد الرحمن بن شیخ ابو بکر احمد بن ---- ۱۶۱
سید صفی الدّین عبد الرحمن حسینی سینی ---- ۱۶۴
شیخ ابو سعد عبد الرحمن بن ابو القاسم عبد اللّه بن عبد الرحمن حصری ---- ۱۶۴
سید نقیب شرف آل ابی طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی واسطی ---- ۱۶۵
شیخ عبد الرحمن بن عبد اللّه جزائری ---- ۱۶۹
شیخ عبد الرحمن بن عتایقی ---- ۱۷۰
شیخ جلیل امین الدّین عبد الرحمن بن علی بن حسن جزائری ---- ۱۷۰
شیخ عالم علامه کمال الدّین عبد الرحمن بن محمد بن ابراهیم بن عتایقی ---- ۱۷۰
شیخ عبد الرحمن بن محمد بن علی بن حلوانی ---- ۱۷۵
شیخ امام ابو الفضل عبد الرحیم بن احمد بن اخوت بغدادی ---- ۱۷۵
شیخ عبد الرحمن معروف به کثیّر عزّت ---- ۱۷۶
شیخ ابو طالب عبد الرحمن بن محمد بن عبد السمیع هاشمی واسطی ---- ۱۷۹
شیخ ابو محمد عبد الرحمن بن محمد بن شجاع ---- ۱۸۰
شیخ ابو فراس عبد الرحیم تمیمی عنبری ---- ۱۸۱

سید عبد الرحیم بن سید عبد اللّه بن سیّد پادشاه حسینی ---- ۱۸۱
امیر عبد الرحیم بن محمد حسینی گرگانی ---- ۱۸۲
شیخ ابو منصور عبد الرحیم بن مظفر بن عبد الرحیم حمدونی ---- ۱۸۲
شیخ ملا عبد الرحیم بن معروف ---- ۱۸۳
شیخ جلیل عبد الرحیم بن یحیی بن حسین بحرانی ---- ۱۸۴
ملا عبد الرزاق بن علی بن حسین لاهیجی گیلانی قمی ---- ۱۸۴
ملا عبد الرزاق بن ملا میرگیلانی رانکوئی شیرازی ---- ۱۸۶
سید امیر عبد الرزاق کاشانی ---- ۱۸۷
شیخ عبد الرشید بن حسین بن محمد استرآبادی ---- ۱۸۷
سید عبد الرضا بن عبد الصمد حسینی بحرانی ---- ۱۸۸
ملا عبد الرشید شوشتری ---- ۱۸۸
شیخ ابو احمد عبد السّلام بن حسین بن محمد بن عبد اللّه ادیب بصری ---- ۱۸۹
شیخ عبد السّلام بن سرخاب ---- ۱۹۰
شیخ عبد السّلام بن محمد حرّ عاملی مشغری ---- ۱۹۰
سید نقیب اجل ابو طالب نقیب هاشمیها در واسط عبد السمیع هاشمی ---- ۱۹۴
شیخ عبد السمیع اسدی ---- ۱۹۵
شیخ عبد السمیع بن فیاض اسدی حلّی ---- ۱۹۵
شیخ عبد السّلام بن(رغبان)معروف به دیک الجن ---- ۱۹۶
شیخ عبد الصمد بن احمد ---- ۱۹۷
شیخ عبد الصمد بن احمد بن عبد القادر بن ابی الجیش ---- ۱۹۷
شیخ ابو تراب عبد الصمد بن شیخ عز الدّین حسین بن شیخ ---- ۱۹۸
سید عبد الصمد بن عبد القادر حسینی بحرانی ---- ۱۹۹
رئیس عبد الصمد بن فخرآور شجری ---- ۲۰۰
شیخ عبد الصمد بن محمد تمیمی ---- ۲۰۰
شیخ رشید الدّین عبد الصمد بن محمد رازی دوعی ---- ۲۰۳
شیخ عبد الصمد بن شیخ شمس الدّین محمد بن علی بن حسین عاملی ---- ۲۰۳

شیخ عبد العالی عاملی میسی ---- ۲۰۴
شیخ حسین بن عبد العالی کرکی جد شیخ علی بن حسین بن عبد العالی ---- ۲۰۴
شیخ عبد العالی بن شیخ نور الدّین علی بن حسین بن عبد العالی عاملی ---- ۲۰۶
شیخ عبد العباس بن عماره جزائری ---- ۲۰۹
شیخ عزّ الدّین عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی قاضی ---- ۲۱۰
شیخ صفی الدّین عبد العزیز بن سرایا حلّی ---- ۲۱۱
شیخ صائن ابو القاسم عبد العزیز امامی نیشابوری ---- ۲۱۱
قاضی عبد العزیز بن برّاج ---- ۲۱۱
شیخ عبد العزیز بن حسن بن علی بن احمد عاملی حانینی ---- ۲۱۲
شیخ صفی الدّین عبد العزیز بن محاسن بن سرایا بن علی بن ابو القاسم حلّی ---- ۲۱۲
قاضی سعد الدّین یا عزّ الدّین عزّ امیر المؤمنین ابو القاسم عبد العزیز بن ---- ۲۱۸
سید کمال الدّین عبد العظیم حسنی ابهری ---- ۲۲۴
سید عماد الدّین عبد العظیم بن حسین بن علی ابو شرف حسنی ---- ۲۲۴
سید جلیل نبیل امیر عبد العظیم حسینی ساروی مازندرانی ---- ۲۲۵
سیّد عبد العظیم بن سید عباس ---- ۲۲۵
سید صدر الدّین ابو القاسم عبد العظیم بن عبد اللّه بن احمد بن محمد ---- ۲۲۶
شیخ جلیل عبد علی بن جمعه عروسی منتمی ---- ۲۲۶
شیخ عبد علی بن حسین جزائری ---- ۲۲۸
شیخ عبد علی بن رحمه حویزی ---- ۲۲۹
شیخ عبد العلی مشهور به ابن مفلح عاملی میسی ---- ۲۳۰
شیخ عبد العلی بن شیخ فیاض حلّی ---- ۲۳۱
شیخ عبد علی قطیفی ---- ۲۳۱
ملا عبد العلی بن محمد معروف به حافظ صالح معلم صفوی تبریزی ---- ۲۳۱
شیخ عبد العلی بن محمود خادم جاپلقی ---- ۲۳۱
شیخ عبد العلی بن محمود بن زین العابدین ---- ۲۳۲
شیخ عبد علی بن ناصر بن رحمه بحرانی ---- ۲۳۲

شیخ عبد علی بن نجده ---- ۲۳۴
سید مرتضی جلال الدّین عبد علی بن محمد بن ابو هاشم بن زکی الدّین ---- ۲۳۴
سید شریف عبد الغفار بن عبد اللّه حسینی واسطی ---- ۲۳۸
ملا عبد الغفار بن محمد بن یحیی رشتی گیلانی ---- ۲۳۸
ملا عبد الغفور بن شاه مرتضی بن شاه محمود کاشانی ---- ۲۳۹
سید جلیل امیر عبد القادر بن امیر صدر الدّین محمّد بن امیر محمد باقر بن ---- ۲۴۰
ادیب فخر الدّین عبد القاهر بن احمد بن علی قمی طبعی ---- ۲۴۰
شیخ ابو طالب عبد القاهر بن حمویه قمی ---- ۲۴۰
شیخ عبد القاهر بن حاج عبد بن رجب بن مخلص ---- ۲۴۰
ملا عبد الکاظم بن عبد علی گیلانی تنکابنی ---- ۲۴۳
شیخ عبد الکاظم کاظمی ---- ۲۴۴
سید غیاث الدّین ابو المظفر عبد الکریم بن جمال الدّین ابی الفضائل ---- ۲۴۶
شیخ ابو ذرعه عبد الکریم بن اسحاق بن سهلویه ---- ۲۶۲
سید حسیب نسیب نقیب غیاث الدّین عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی ---- ۲۶۲
شیخ ابو الحسین عبد الکریم بن عبد اللّه بن نصر بزّاز ---- ۲۶۳
سید عبد الکریم بن علی بن یحیی بن محمد بن علی بن عبد الحمید بن ---- ۲۶۳
شیخ ابو بصیر عبد الکریم بن محمد دیباجی معروف به سبط ابی الحجّام ---- ۲۶۵
شیخ عبد اللّه... ---- ۲۶۵
شیخ عبد اللّه بن ابراهیم بن احمد بن حسن بن علی بغدادی ---- ۲۶۵
سید زاهد مجد سیادت عبد اللّه بن احمد بن حمزه جعفری زینبی قزوینی ---- ۲۶۶
شیخ عبد اللّه بن احمد خشّاب ---- ۲۶۶
شیخ ابو علی عبد اللّه بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری بحرانی ---- ۲۶۷
عبد اللّه بن أیوب عاملی جزّینی ---- ۲۶۷
مولی عبد اللّه شوشتری شهید مقتول ---- ۲۶۹
شیخ عبد اللّه بن جابر عاملی ---- ۲۶۹
شیخ ابو محمد عبد اللّه بن جعفر دوریستی ---- ۲۷۰

شیخ عبد اللّه بن جعفر بن ابی طالب طبرسی ---- ۲۷۰
شیخ فقیه نجم الدّین ابو محمد عبد اللّه بن جعفر بن ابی جعفر محمد بن ---- ۲۷۰
سید جلیل اصیل الدّین عبد اللّه بن...حسینی دشتکی شیرازی خراسانی ---- ۲۷۴
سید ابو الرضا عبد اللّه بن حسین بن علی حسینی مرعشی ---- ۲۷۴
ملا عبد اللّه بن شهاب الدّین حسین یزدی شه آبادی ---- ۲۷۴
ملا عبد اللّه حسین شوشتری اصفهانی ---- ۲۷۹
ملا عبد اللّه بن حسین رستمداری مازندرانی ---- ۲۹۲
ملا عبد اللّه بن ملا حسن شیرازی شولستانی نزیل شهر ساری ---- ۲۹۲
سیّد حسیب نسیب شمس الدّین جمال علویها ابو محمد عبد اللّه بن ---- ۲۹۲
شیخ عبد اللّه بن حسن نشابه ---- ۲۹۳
ملا عبد اللّه خراسانی شهید ---- ۲۹۳
ملا عبد اللّه بن حاج حسین بابا سمنانی ---- ۲۹۳
سید عبد اللّه بن حسین حسینی بحرانی ---- ۳۰۲
سید عبد اللّه بن محمد بن زهره حسینی ---- ۳۰۲
شیخ تقی الدّین عبد اللّه حلبی ---- ۳۰۳
شیخ نصیر الدّین ابو طالب عبد اللّه بن حمزه بن عبد اللّه بن حمزه بن ---- ۳۰۳
شیخ نجم الدّین ابو القاسم عبد اللّه بن حملات ---- ۳۰۵
شیخ عبد اللّه حمیری ---- ۳۰۶
عبد اللّه بن حواله ازدی ---- ۳۰۶
شیخ(ملا)عبد اللّه بن خلیل ---- ۳۰۷
شیخ ابو محمد عبد اللّه دوریستی ---- ۳۰۷
سیّد عبد اللّه راوندی ---- ۳۰۹
شیخ اجل عبد اللّه بن سعید بن متوج ---- ۳۱۰
ملا عبد اللّه بن شاه منصور قزوینی ---- ۳۱۰
سیّد جمال الدّین عبد اللّه بن شرفشاه حسینی ---- ۳۱۱
ملا عبد اللّه شوشتری ---- ۳۱۲

ملا عبد اللّه شهید ---- ۳۱۲
شیخ عبد اللّه بن عباس رماحی ---- ۳۱۲
سید زاهد ابو الفتح عبد اللّه بن عبد الکریم بن هوازن حسینی قشیری ---- ۳۱۳
ملا عبد اللّه بن عبد اللّه قزوینی ---- ۳۱۴
شیخ ابو محمد عبد اللّه بن عبد الواحد ---- ۳۱۴
شیخ عبد اللّه بن عبد الواحد عاملی ---- ۳۱۵
شیخ عبد اللّه بن عثمان طرابلسی ---- ۳۱۵
سید جمال الدّین عبد اللّه عجمی نحوی معروف به نقره کار ---- ۳۱۶
سید نجم الدّین ابو القاسم عبد اللّه بن علوی بن حمدان حلّی ---- ۳۱۶
سید زین الدّین عبد اللّه بن علی ---- ۳۱۷
سید عالم جلیل جمال الدّین ابو القاسم عبد اللّه بن علی بن زهرهٔ حسینی ---- ۳۱۸
شیخ ابو محمد عبد اللّه بن علی بن عبد اللّه مقری طاهری ---- ۳۱۹
سید ابو زید عبد اللّه بن علی کبابکی بن عبد اللّه بن عیسی بن زید بن علی ---- ۳۱۹
شیخ عبد اللّه بن علی مطّلبی ---- ۳۲۰
شیخ فقیه عبد اللّه بن عمر طرابلسی ---- ۳۲۰
بندهٔ خطاکار جانی عبد اللّه بن عیسی بیک بن محمد صالح بیک بن حاج ---- ۳۲۰
ملا وجیه الدّین عبد اللّه بن مولی علاء الدّین فتح اللّه بن ملا رضی الدّین ---- ۳۲۵
شیخ ابو محمد عبد اللّه بن محمد ابهری ---- ۳۲۶
سید اجلّ عبد اللّه بن محمّد بن ابی طالب حسینی حائری ---- ۳۲۶
سید اجلّ جمال الدّین عبد اللّه بن محمد حسینی عریضی خراسانی ---- ۳۲۶
شیخ عبد اللّه بن شیخ شرف الدّین ابو عبد اللّه مقداد بن عبد اللّه بن محمّد بن ---- ۳۲۷
ملا عبد اللّه بن ملا محمد تقی ---- ۳۲۷
مولانا عبد اللّه بن حاج محمد تونی بشروئی ساکن در مشهد مقدس ---- ۳۲۸
سید عبد اللّه بن محمد بن حسین حسینی بحرانی ---- ۳۳۰
شیخ عبد اللّه بن محمد دعلجی ضبّی ---- ۳۳۰
شیخ عبد اللّه بن محمد صائغ ---- ۳۳۱

سید مرتضی و نیک بخت دانشور و پارسا ضیاء الدّین عبد اللّه بن سید ---- ۳۳۱
شیخ عبد اللّه بن محمد بن طاهر ---- ۳۳۷
شیخ فقیه ابو محمّد عبد اللّه بن محمد بن عمر عمری طرابلسی ---- ۳۳۷
شیخ عبد اللّه بن محمد فقعانی عاملی ---- ۳۳۸
شیخ عماد الدّین عبد اللّه بن محمد بن مکی ---- ۳۳۸
شیخ ابو سعد عبد الله بن محمد بن هبه اللّه بن ابی عمرون ---- ۳۳۹
قاضی عبد اللّه بن محمود بن بلدجی ---- ۳۳۹
ملا شهاب الدّین عبد اللّه بن ملا محمود بن سعید شوشتری مشهدی ---- ۳۴۰
شیخ عبد اللّه بن مسیّب مسلمی ---- ۳۴۵
سید ابو الفتح عبد اللّه بن موسی بن احمد بن الرضا علیه التّلام ---- ۳۴۵
شیخ عبد اللّه بن معمار ---- ۳۴۶
شیخ معین الدّین عبدکی استرآبادی ---- ۳۴۶
شیخ عبد اللطیف بن علی بن احمد بن ابی جامع عاملی ---- ۳۴۷
شیخ عبد اللطیف بن نعمه اللّه بن احمد بن محمد بن علی بن محمد بن ---- ۳۴۷
شیخ عبد اللطیف بن علی بن ابی جامع عاملی معروف به ابن ابی جامع ---- ۳۴۸
شیخ اجلّ حاکم ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی ---- ۳۴۸
سید ناصر الدّین عبد المطلب بن پادشاه حسینی جوزی حلّی ---- ۳۴۹
شیخ ابو علی عبد محمد بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری ---- ۳۵۰
سید عمید الدّین ابو عبد اللّه عبد المطلب بن سید مجد الدّین ابو الفوارس ---- ۳۵۰
شیخ عبد المحسن بن محمد بن احمد بن غالب بن علیون صوری عاملی ---- ۳۵۷
سید عبد المطلب بن مرتضی حسینی ---- ۳۶۲
ملا عبد المطلب بن یحیی طالقانی ---- ۳۶۳
ملا رضی الدّین عبد الملک بن ملا شمس الدّین اسحاق بن رضی الدّین ---- ۳۶۳
شیخ عبد الملک بن اسحاق بن عبد الملک قمی کاشانی ---- ۳۶۴
شیخ ابو الغمر عبد الملک عاملی بعلبکی ---- ۳۶۴
ملا عبد الملک بن فتحان کاشانی ---- ۳۶۴

شیخ عبد الملک بن محمد ورامینی ---- ۳۶۴
شیخ ابو الفضل عبد الملک بن قذه حلبی ---- ۳۶۵
شیخ عبد الملک بن معافی ---- ۳۶۵
شیخ عبد النبی بن احمد عاملی نباطی ---- ۳۶۵
شیخ ابو علی عبد النبی بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری بحرانی ---- ۳۶۵
شیخ عبد النبی بن شیخ سعد جزائری ---- ۳۶۶
شیخ عبد النبی بن علی بن احمد بن محمد عاملی نباطی ---- ۳۷۱
شیخ عبد الواحد ---- ۳۷۱
شیخ عبد الواحد بن ابی الجبل عاملی ---- ۳۷۲
شیخ امام ابو المحاسن قاضی فخر الاسلام شهید عبد الواحد بن ---- ۳۷۲
شیخ ابو محمّد عبد الواحد حبشی ---- ۳۷۶
شیخ عبد الواحد بن صفی نعمانی ---- ۳۷۶
شیخ ابو الفضل عبد الواحد بن محمد بیّع بن احمد طالقانی ---- ۳۷۷
شیخ ابو عمر عبد الواحد بن محمد بن عبد اللّه بن محمد بن مهدی ---- ۳۷۸
شیخ عبد الواحد بن محمد بن عبدوس نیشابوری ---- ۳۷۸
قاضی سیّد ناصح الدّین ابو الفتح عبد الواحد بن محمد بن محفوظ بن ---- ۳۷۹
شیخ ابو عمر عبد الواحد بن مهدی ---- ۳۸۳
ملا عبد الوحید واعظ گیلانی یا استرآبادی ---- ۳۸۳
مولانا عبد الوهاب بن حسین بن سعد اللّه بن حسین استرآبادی ---- ۳۸۵
سید امیر عبد الوهاب حسینی تبریزی ---- ۳۸۵
سید محیی الدّین ابو المکارم عبد الوهاب بن ساجی ---- ۳۸۸
سید امیر عبد الوهاب بن علی حسینی استرآبادی ---- ۳۸۸
صدر کبیر حسام الدّین عبد الوهاب بن امیرکبیر قلیج ارسلان بن بای ---- ۳۹۰
عبید بن...زاکانی قزوینی ---- ۳۹۲
ابو سعید عبید بن کثیر عامری ---- ۳۹۳
شیخ عبید اللّه بن احمد بن یعقوب بن بوّاب مقری ---- ۳۹۴

شیخ جلیل و امام سعید موفق الدّین ابو القاسم عبید اللّه بن شیخ ابو محمّد ---- ۳۹۵
شیخ ابو الفضل عبید اللّه بن احمد بن علی مقری ابن الکوفی ---- ۳۹۶
حاکم ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی اعور ---- ۳۹۶
شیخ رئیس مفید حاکم عبید اللّه بن عبد اللّه سعدآبادی(سدآبادی) ---- ۴۰۱
شیخ ابو القاسم عبید اللّه بن عبد الواحد دارمی کاتب نصیبی ---- ۴۰۴
سید عبید اللّه بن علی بن ابراهیم بن حسن بن عبید اللّه بن عباس بن ---- ۴۰۴
ابو عیسی عبید اللّه بن فضل بن محمّد بن هلال تیّهانی ---- ۴۰۶
شیخ ابو الحسن عبید اللّه بن محمد بن احمد بن حسین بیهقی ---- ۴۰۷
شیخ ابو القاسم عبید اللّه بن محمّد بن احمد شیبانی بزّاز ---- ۴۰۷
سیّد عبید اللّه بن موسی بن احمد بن محمّد بن احمد بن موسی بن جعفر بن ---- ۴۰۷
سیّد اجلّ ابو الفتح عبید اللّه بن موسی بن علی الرضا علیه السّلام ---- ۴۰۹
شیخ عثمان بن احمد واسطی ---- ۴۰۹
شیخ ابو عمر و عثمان دقاق ---- ۴۱۰
فقیه سدید الدّین عثمان بن محمد هروی ---- ۴۱۰
سید نقیب مرتضی ابو احمد عدنان بن سیّد اجلّ شریف ابو الحسن ---- ۴۱۰
شیخ فقیه ابو محمد عربی بن مسافر عبادی حلّی ---- ۴۱۴
شیخ عزّ الدّین آملی ---- ۴۱۶
سیّد امام عزّ الدّین بن سیّد امام ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه حسنی ---- ۴۱۶
سیّد عزیز حسینی جزائری ---- ۴۱۷
سیّد سند علاء الملک بن عبد القادر حسینی مرعشی ---- ۴۱۷
سیّد عزیز اللّه حسینی مدرس مقبره شیخ صفی در اردبیل ---- ۴۱۸
سیّد زاهد عزیزی بن عراقی حسینی ---- ۴۱۸
سید جلیل امیر جمال الدّین عطاء اللّه بن فضل اللّه ملقب به امیر جمال ---- ۴۱۹
ملا عطاء اللّه رودسری گیلانی ---- ۴۲۲
سید کمال الدّین عطاء اللّه بن فضل اللّه حسینی ---- ۴۲۳
سید امیر عطاء اللّه بن محمود حسینی ---- ۴۲۳

شیخ عطیه بن ابراهیم بن علی ---- ۴۲۴
سید نقیب ابو العباس عقیل بن حسین بن محمد بن علی بن اسحاق بن ---- ۴۲۵
سید عقیل بن محمّد سمرقندی ---- ۴۲۵
سیّد امیر علّام ---- ۴۲۶
شیخ علم بن سیف بن منصور ---- ۴۲۶
سیّد علوی بن اسماعیل حسینی بحرانی ---- ۴۲۸
شیخ زین الدّین علی ---- ۴۲۸
ملا علی آملی ---- ۴۲۹
شیخ علی بن ابراهیم ---- ۴۳۰
شیخ نجم الدّین ابو تراب علی بن ابراهیم بن ابی طالب ورامینی ---- ۴۳۰
سیّد اجلّ شریف ابو الحسن علی بن ابراهیم عریضی علوی حسینی ---- ۴۳۰
شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن شیخ حسام الدّین ابراهیم بن حسن بن ---- ۴۳۱
سید علاء الدّین یا جلال الدّین ابو الحسن علی بن ابو ابراهیم محمد بن ---- ۴۳۲
سید علی بن ابی الحسن الموسوی العاملی الجبعی ---- ۴۳۵
شیخ ابو الفرج علی بن شیخ قطب الدّین ابو الحسین راوندی ---- ۴۳۷
سید ابو الحسن علی بن ابی الرضا علوی حائری ---- ۴۳۸
شیخ ابو الحسین علی بن ابی جیّد ---- ۴۳۸
شیخ عزّ الدّین علی بن ابی زید(ابی یزید)بن ابی یعلی ---- ۴۳۸
فقیه صالح ابو الحسن علی بن ابی سعد بن ابو الفرج خیّاط ---- ۴۳۸
شیخ ابو طاهر علی بن ابی سعد بن علی کاشانی ---- ۴۳۹
علی بن ابی سهل حاتم بن ابی حاتم قزوینی ابو الحسن ---- ۴۴۰
سیّد علی بن ابی طالب حسینی آملی ---- ۴۴۰
شیخ رشید الدّین علی بن ابی طالب خیاری رازی ---- ۴۴۰
شیخ شهاب الدّین علی بن ابی طالب زحنی(زیمتنی) ---- ۴۴۰
سید علی بن ابی طالب سیلقی ---- ۴۴۱
شیخ ابو الحسن علی بن ابی طالب بن محمد بن ابی طالب تمیمی مجاور ---- ۴۴۱

شیخ ابو الحسن علی بن ابی عبد اللّه(علی بن عبد اللّه)بن علی هوشمی ---- ۴۴۳
شیخ صدر الدّین علی بن شیخ صدر الدّین بن ابو الفتوح حسین بن علی ---- ۴۴۳
سید سراج الدّین علی بن ابو الفضل بن مدبینج حسینی دیباجی ---- ۴۴۳
شیخ علی بن ابی القاسم بن ربیعه مسکنی ---- ۴۴۴
شیخ علی بن ابی قرّه ---- ۴۴۴
سید علی بن ابی المعالی بن حمزه علوی حسینی ---- ۴۴۴
شیخ علی بن احمد بن ابی جیّد ---- ۴۴۴
شیخ ابو طالب علی بن احمد بزوفری ---- ۴۴۴
شیخ ابو الحسن علی بن احمد گرگانی جوهری ---- ۴۴۴
شیخ معین علی بن احمد بن حسین بن محمد بن قاسم ---- ۴۴۵
شیخ علی بن احمد بن خاتون عاملی عیناثی ---- ۴۴۵
شیخ ابو القاسم علی بن احمد کوفی ---- ۴۴۶
شیخ ابو الحسن(ابو العباس)علی بن احمد بن عبّاس بن محمّد بن عبد اللّه بن ---- ۴۴۶
شیخ جلیل علی بن احمد رمیلی ---- ۴۴۸
شیخ علی بن احمد بن سماقه عاملی مشغری ---- ۴۴۹
شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن احمد بن طراد مطارآبادی ---- ۴۵۰
ابو الحسن علی بن احمد طوسی ---- ۴۵۲
شیخ علی بن احمد عاملی حانینی ---- ۴۵۳
علی بن احمد بن ابی عبد اللّه برقی ---- ۴۵۳
سید ابو القاسم علی بن احمد بن عبد اللّه علوی محمدی مازندرانی ---- ۴۵۳
شریف علی بن احمد علوی ---- ۴۵۳
شیخ علی بن احمد فتحکردی(فنجکردی)ادیب نیشابوری ---- ۴۵۴
شیخ عدل زین الدّین علی بن احمد بن محمّد ---- ۴۵۴
سید شرف الدّین علی بن احمد بن محمد صیداوی ---- ۴۵۴
سید مولا اعلم افضل جمال المله و الدّین علی بن احمد بن محمد بن ---- ۴۵۴
شیخ نور الدّین علی بن احمد بن محمّد بن ابی جامع عاملی ---- ۴۵۵

شیخ ابو الحسن(ابو الحسین)علی بن احمد بن محمد بن ابی جیّد طاهر ---- ۴۵۶
شیخ امام ابو الحسن علی بن احمد بن محمّد فنجکردی ادیب نیشابوری ---- ۴۵۹
شیخ سدید الدّین علی بن احمد معروف به سدیدی حلّی ---- ۴۶۲
شیخ ابو الحسن علی بن احمد بن محمّد لبّاد اصفهانی ---- ۴۶۲
شیخ رضی الدّین علی بن احمد مزیدی ---- ۴۶۳
شریف ابو القاسم علی بن احمد بن موسی بن محمد التّقی الجواد ---- ۴۶۳
شیخ نور الدّین علی بن احمد بن محمّد بن علی بن جمال الدّین بن ---- ۴۷۰
سیّد سند فاضل صدر الدّین علی خان مدنی هندی حسینی حسنی بن ---- ۴۷۲
شیخ علی بن احمد بن موسی عاملی نباطی ---- ۴۷۹
شیخ ابو الحسن علی بن احمد نسوی ---- ۴۸۰
شیخ علی بن احمد بن نعمه اللّه بن خاتون عاملی عیناثی ---- ۴۸۱
شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن شیخ سعید جمال الدّین احمد بن ---- ۴۸۱
شیخ شرف الدّین علی استرآبادی ---- ۴۸۴
ملا زین الدّین علی استرآبادی ---- ۴۸۴
ملا عماد الدّین علی بن(...)استرآبادی ---- ۴۸۵
شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن بشاره عاملی شقراوی حنّاط ---- ۴۸۶
شیخ ابو القاسم علی بن اسحاق معادی ---- ۴۸۸
شیخ علی بن اسماعیل ---- ۴۸۸
الحاج علی اصغر بن محمد یوسف قزوینی ---- ۴۸۸
سیّد شاه مظفر الدّین علی انجوی شیرازی ---- ۴۸۹
شیخ ابو الحسن علی بن بلال مهلّبی ---- ۴۹۰
قاضی ابو الحسن علی بن بندار بن محمد هوشمی ---- ۴۹۰
شیخ صدوق فخر الدّین علی بن بوقی ---- ۴۹۰
سید شرف الدّین ابو الحسن علی بن تاج الدّین بنظمحمّد حسنی کیشکی ---- ۴۹۰
امیر سیّد علی شوشتری ---- ۴۹۱
شیخ زین الدّین علی تولینی نحاریری عاملی ---- ۴۹۱

شیخ زین الدّین علی توابنی ---- ۴۹۲
سیّد شمس الدّین بن علی بن ثابت بن عصیده سوراوی ---- ۴۹۲
شیخ علی بن جبیر ---- ۴۹۲
سیّد تاج الدّین علی بن سیّد عماد الدّین ابو القاسم جعفر بن علی بن ---- ۴۹۲
سیّد اجلّ ابو جعفر علی بن جعفر بن حسین بن قدامه موسوی نیشابوری ---- ۴۹۳
شریف علی بن جعفر بن علی مدائنی علوی ---- ۴۹۴
شیخ جمال الدّین ابو الحسن علی بن جعفر بن شعره حلّی جامعانی ---- ۴۹۴
حکیم صدر الدّین علی گیلانی هندی ---- ۴۹۵
شیخ ابو الحسن علی بن ابی سهل حاتم بن ابی حاتم بن ابی حاتم قزوینی ---- ۴۹۶
شیخ ابو الحسن علی بن بلال بن ابی معاویه مهلّبی ---- ۴۹۸
شیخ ابو الحسن یا ابو القاسم علی بن حبشی بن قوتی بن محمد کاتب ---- ۴۹۸
شیخ ابو الحسن علی بن حبشی کاتب ---- ۴۹۹
سیّد امیر شرف الدّین علی بن حجه اللّه بن شرف الدّین علی بن عبد اللّه بن ---- ۵۰۰
علی بن حسن ---- ۵۰۶
سیّد مجد الدّین علی بن حسن بن ابراهیم حلبی(حسینی)عریضی ---- ۵۰۷
شیخ زین الدّین علی بن شیخ عزّ الدّین حسن بن احمد بن مظاهر ---- ۵۰۷
سیّد زین الدّین علی بن حسن حسینی ---- ۵۰۸
ملا علی بن حسن زواریی مفتر معروف به زواری ---- ۵۰۸
ملا علی بن حسن سبزواری ---- ۵۱۲
سیّد زین الدّین علی بن حسن بن شدقم ---- ۵۱۲
شیخ زین الدّین علی بن حسن بن حسین بن حسن ---- ۵۱۲
ملا شرف الدّین علی بن شیخ تاج الدّین حسن سرابشنوی ---- ۵۱۴
شرف الدّین علی ---- ۵۱۵
شیخ علی بن حسن بن شاذان قمی ---- ۵۱۵
سیّد ابو الحسن علی بن حسن بن علی بن محمد بن علی بن حسین بن علی ---- ۵۱۶
سیّد شمس الدّین و یا زین الدّین علی بن سیّد ابو المکارم بدر الدّین ---- ۵۱۶

قاضی ابو القاسم علی بن قاضی ابو علی المحسن بن قاضی ابو القاسم ---- ۵۱۸
الشیخ ثقهالاسلام ابو الفضل علی بن شیخ رضی الدّین ابو نصر حسن بن ---- ۵۲۳
شیخ زین الدّین علی بن حسن بن غلاله یا علالا ---- ۵۲۵
شیخ علی بن حسن بن علی ---- ۵۲۶
سیّد مجد الدّین علی بن حسن بن علی دستگردی ---- ۵۲۶
شیخ تاج الدّین علی بن حسن بن علی طبری ---- ۵۲۷
ادیب موفق الدّین علی بن ابی علی حسن بن علی بن عبد اللّه بن ماده ---- ۵۲۷
شیخ علی بن حسن بن علی بن محمد حرّ عاملی ---- ۵۲۷
ملا زین الدّین علی بن حسن(حسین)بن محمّد استرآبادی ---- ۵۲۷
شیخ اجلّ زین الدّین ابو الحسن علی بن ابی محمد حسن بن شیخ ---- ۵۲۹
شیخ زین الدّین علی بن حسن بن محمّد بن صالح بن اسماعیل جبعی ---- ۵۳۱
شیخ نجیب الدّین علی بن حسن بن مظاهر حلّی ---- ۵۳۳
سیّد نور الدّین علی بن سیّد زاهد حسین بن ابی الحسن حسینی موسوی ---- ۵۳۳
شیخ ادیب مرشد الدّین ابو الحسن علی بن حسین بن ابی الحسین وارانی ---- ۵۳۵
سید ابو الحسن علی بن حسین بن احمد بن علی بن ابراهیم بن محمد علوی ---- ۵۳۶
شیخ نجم الدّین ابو القاسم علی بن حسین جاستی ---- ۵۳۶
سید علی بن حسین بن حسّان بن باقی قرشی ---- ۵۳۷
شیخ علی بن حسین خیّاط ---- ۵۳۸
سیّد علی حسینی مجاور مشهد مقدّس رضوی ---- ۵۳۸
ملا غیاث الدّین علی بن کمال الدّین حسین طبیب ---- ۵۳۸
سیّد ابو طالب علی بن حسین حسّنی ---- ۵۴۰
سیّد ابو البرکات علی بن حسین حسینی خوزی ---- ۵۴۱
شیخ کمال الدّین ابو الحسن علی بن شیخ شرف الدّین حسین بن حمّاد بن ---- ۵۴۳
شیخ ابو الفرج علی بن حسین عبدانی راوندی ---- ۵۴۴
فقیه ابو الحسن علی بن حسین بن علی جاستی ---- ۵۴۴
شیخ ابو الحسن علی بن حسین شفیهنی ---- ۵۴۵

شیخ علی بن حسین بن علی رازی ---- ۵۴۶
شیخ علی بن حسین بن احمد بن طحال مقدادی ---- ۵۴۶
شیخ ابو الحسن علی بن حسین بن علی مسعودی هذلی ---- ۵۴۷
شیخ اجلّ علی بن حسین بن محمّد ---- ۵۵۱
سیّد علی بن حسین بن محمد بن محمد مشهور به صائغ حسینی عاملی ---- ۵۵۲
سید علی بن عبد الحسین موسوی حلّی ---- ۵۵۴
ملا فخر الدّین علی معروف به صفی بن ملا کمال الدّین حسین کاشفی ---- ۵۵۵
شیخ علی بن حسین بن علی رازی ---- ۵۶۱
سیّد امیر شمس الدّین علی حسینی خلخالی ---- ۵۶۲
شیخ اجلّ فخر الدّین علی بن حسین منجم ---- ۵۶۲
شیخ جلیل شهید زین الدّین ابو الحسن علی بن حسین بن عبد العالی ---- ۵۶۲
پیوست ---- ۵۸۸
فهرست مدارک مؤلف ---- ۵۹۴
درباره مرکز ---- ۶۱۵

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء جلد ۳

مشخصات کتاب

سرشناسه : افندی، عبدالله بن عیسی بیگ، ۱۰۶۶ - ۱۱۳۰ق.

عنوان قراردادی : [ریاض العلماء و حیاض الفضلاء. فارسی]

عنوان و نام پدیدآور : ریاض العلماء و حیاض الفضلاء جلد سوم/ تالیف عبدالله افندی اصفهانی؛ ترجمه محمدباقر ساعدی.

مشخصات نشر : مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۹ -

مشخصات ظاهری : ۶ج.

شابک : ۵۲۰۰۰ ریال: ج.۱(چاپ دوم) : ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۱-۲۹۰-۱ ؛ دوره : ۹۷۸-۹۶۴-۹۷۱-۳۴۹-۶ ؛ ۴۲۰۰۰ ریال : ج. ۶ ، چاپ اول : ۹۷۸۹۶۴۹۷۱۰۰۴۴ ؛ ۱۱۴۰۰۰ ریال: ج.۷: ۹۷۸-۶۰۰-۰۶-۶۰۳۳-۴

وضعیت فهرست نویسی : فاپا(چاپ دوم/برون سپاری)

یادداشت : نام ناشر از سال ۱۳۷۲ به بنیاد پژوهشهای اسلامی تغییر یافته است

یادداشت : چاپ دوم.

یادداشت : ج.۶ (چاپ اول: ۱۳۸۶).

یادداشت : ج.۷(چاپ اول: ۱۳۹۴).

یادداشت : کتابنامه.

موضوع : افندی، عبدالله بن عیسی بیگ، ۱۰۶۶؟ - ۱۱۳۰ق. -- سرگذشتنامه

موضوع : شیعه -- سرگذشتنامه و کتابشناسی

شناسه افزوده : ساعدی خراسانی، محمدباقر، ۱۳۰۶ - ، مترجم

شناسه افزوده : بنیاد پژوهش های اسلامی

رده بندی کنگره : BP۵۵/۲/الف ۷ر۹۰۴۱ ۱۳۸۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۹۹۶

شماره کتابشناسی ملی : م ۶۶-۵۳۹

ص :۱

اشاره

ریاض العلماء و حیاض الفضلاء

تالیف عبدالله افندی اصفهانی؛ ترجمه محمدباقر ساعدی

ص :۳

فهرست مطالب

عنوان صفحه

مقدمه مترجم ۱۵

شاذان بن جبرئیل قمی ۱۷

شاه آور بن محمد شهاب الدّین ۱۸

شرف الدّین حسینی شولستانی ۱۹

شرف الدّین سمّاکی ۲۰

شرف الدّین بن علی نجفی ۲۰

شرفشاه بن عبد المطلب حسینی افطسی اصفهانی ۲۱

شرفشاه بن محمد حسینی افطسی نیشابوری ۲۲

شروانشاه بن حسن حسینی کیسکی ۲۲

شروانشاه بن محمد رازی حافظ ۲۲

شریف بن شریف اکمل بحرینی ۲۳

شریف بن تاج الدّین استرآبادی ۲۳

شمس الدّین بن صقر بصری ۲۵

شمس الدّین عریضی ۲۵

عنوان صفحه

شمس الدّین محمد احسایی ۲۵

شمس الشرف بن علی حسینی سیلقی ۲۵

شمیله بن محمد حسنی ۲۶

شهرآشوب مازندرانی ۲۶

شیرزاد بن محمد بابویه ۲۷

صاعد بن ربیعه ۲۸

صاعد بن علی آبی ۲۸

صاعد بن محمد بریدی آبی ۲۸

صاعد بن منصور مازندرانی ۲۹

صالح بن حسن جزائری ۲۹

صالح بن سلیمان عاملی صیداوی ۲۹

صالح بن عبد الکریم بحرانی ۳۰

صالح بن مشرف عاملی جبعی ۳۱

صفی الدّین بن سرایا حلّی ۳۱

صفی الدّین بن فخر الدّین نجفی ۳۱

ضمره بن یحیی شعیبی ۳۲

ضیاء بن ابراهیم علوی حسنی شجری ۳۲

طالب بن علی علوی حسینی ابهری ۳۳

طالب کیا بن ابی طالب حسینی ۳۳

طالب بن محسن ۳۳

طه بن محمد بن فخر الدّین ۳۴

طاهر،غلام ابو الحبیش ۳۴

طاهر بن احمد قزوینی ۳۴

طاهر جزری ۳۴

طاهر بن حسین بن علی ۳۵

طاهر بن زید بن احمد ۳۶

طلحه بن عبد اللّه غسّانی ۳۶

طمان بن احمد عاملی ۳۶

طیّب بن هادی حسنی شجری ۳۸

ظالم بن عمرو،ابو الاسود دئلی ۳۹

ظاهر بن ابی المفاخر حسینی افطسی ۷۹

ظفر بن داعی قزوینی ۷۹

ظفر بن داعی استرآبادی ۸۰

ظفر بن همام اردستانی ۸۰

ظهیر الدّین بن علی عاملی عیناثی ۸۰

عادل حسینی ۸۱

عاصم بن حسین عجلی ۸۱

عالم شاه بن عبد الجلیل ۸۱

عباد بن احمد حسینی ۸۲

عباس بن عمر کلوذانی ۸۲

عباس بن علی ورامینی ۸۲

عبد الباقی حسینی ۸۲

عبد الباقی نواده شاه نور الدّین نعمه اللّه ولی ۸۳

عبد الباقی خطاط صوفی تبریزی ۸۴

عبد الباقی بن محمد خطیب بصری ۸۹

عبد الجبار بن احمد بن ابو مطیع ۸۹

عبد الجبار بحرانی ۸۹

عبد الجبار بن حسین حسینی موسوی بحرانی ۹۰

عبد الجبار بن حسین طوسی ۹۰

عبد الجبار بن عبد اللّه نیشابوری رازی ۹۱

عبد الجبّار بن علی طوسی کاشانی ۹۴

عبد الجبّار بن علی نیشابوری مقری ۹۴

عبد الجبار بن فضل اللّه ۹۴

عبد الجبار بن محمد طوسی ۹۵

عبد الجبار بن معیه حسنی ۹۵

عبد الجبار مقری ۹۵

عبد الجبار بن منصور ۹۶

عبد الجلیل بن ابو الحسین قزوینی ۹۶

عبد الجلیل بن ابی الفتح متکلم رازی ۹۸

عبد الجلیل بن ابی المکارم ۹۹

عبد الجلیل حسینی قاری ۹۹

عبد الجلیل بن عبد محمد ۹۹

عبد الجلیل بن عیسی رازی ۱۰۱

عبد الحسین بن عجرش عاملی ۱۰۲

عبد الحکیم بن شمس الدّین سیالکوتی هندی ۱۰۲

عبد الحمید حسینی نجفی ۱۰۴

عبد الحمید بن عبد اللّه ۱۰۵

عبد الحمید بن سید شمس الدّین ۱۰۶

عبد الحمید،نظام الدّین ۱۱۰

عبد الحمید بن محمد ۱۱۰

عبد الحمید بن محمد مقری نیشابوری ۱۱۱

عبد الحمید کرکی ۱۱۱

عبد الحمید نیلی ۱۱۱

عبد الحمید بن عبد الحمید علوی ۱۱۲

عبد حیدر بن محمد جزائری ۱۱۲

عبد الحی بن امیر عبد الوهاب جرجانی ۱۱۲

عبد الخالق بن کره رودی ۱۱۶

عبد الرءوف بن حسین حسینی موسوی بحرانی ۱۱۷

عبد الرحمن بن ابراهیم عتایقی ۱۱۸

عبد الرحمن بن ابی الغنائم ماهیانی اسدی ۱۱۸

عبد الرحمن بن احمد ۱۱۸

عبد الرحمن بن احمد جزائری ۱۱۹

عبد الرحمن بن ابی القاسم حصری ۱۱۹

عبد الرحمن بن شیخ ابو بکر ۱۲۰

عبد الرحمن حسینی سینی ۱۲۳

عبد الرحمن بن ابو القاسم عبد اللّه ۱۲۳

عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی واسطی ۱۲۴

عبد الرحمن بن عبد اللّه جزائری ۱۲۸

عبد الرحمن بن عتایقی ۱۲۹

عبد الرحمن بن علی جزائری ۱۲۹

عبد الرحمن بن محمد عتایقی ۱۲۹

عبد الرحمن بن محمد حلوانی ۱۳۴

عبد الرحیم بن احمد بغدادی ۱۳۴

عبد الرحمن معروف به کثیر عزّت ۱۳۵

عبد الرحمن بن محمد هاشمی واسطی ۱۳۸

عبد الرحمن شجاع ۱۳۹

عبد الرحیم تمیمی عنبری ۱۴۰

عبد الرحیم بن سید عبد اللّه حسینی ۱۴۰

عبد الرحیم بن محمد حسینی گرگانی ۱۴۱

عبد الرحیم بن مظفر حمدونی ۱۴۱

عبد الرحیم بن معروف ۱۴۲

عبد الرحیم بن یحیی بحرانی ۱۴۳

عبد الرزاق بن علی لاهیجی ۱۴۳

عبد الرزاق بن ملا میر شیرازی ۱۴۵

عبد الرزاق کاشانی ۱۴۶

عبد الرشید بن حسین استرآبادی ۱۴۶

عبد الرضا بن عبد الصمد حسینی بحرانی ۱۴۷

عبد الرشید شوشتری ۱۴۷

عبد السّلام بن حسین بصری ۱۴۸

عبد السّلام بن سرخاب ۱۴۹

عبد السّلام بن محمد حر عاملی مشغری ۱۴۹

عبد السمیع هاشمی واسطی ۱۵۲

عبد السمیع اسدی ۱۵۳

عبد السمیع بن فیاض اسدی ۱۵۳

عبد السّلام بن(رغبان)۱۵۴

عبد الصمد بن احمد ۱۵۵

عبد الصمد بن احمد بن عبد القادر ۱۵۵

عبد الصمد بن حارثی همدانی حسین ۱۵۶

عبد الصمد بن عبد القادر بحرانی ۱۵۷

عبد الصمد بن فخرآور شجری ۱۵۸

عبد الصمد بن محمد تمیمی ۱۵۸

عبد الصمد بن محمد رازی دوعی ۱۶۱

عبد الصمد بن حارثی همدانی محمد ۱۶۱

عبد العالی عاملی میسی ۱۶۲

حسین بن عبد العالی کرکی ۱۶۲

عبد العالی بن علی عاملی کرکی ۱۶۴

عبد العباس بن عماره جزائری ۱۶۷

عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی ۱۶۸

عبد العزیز بن سرایا حلّی ۱۶۹

عبد العزیز امامی نیشابوری ۱۶۹

عبد العزیز بن برّاج ۱۶۹

عبد العزیز بن حسن عاملی حائینی ۱۷۰

عبد العزیز بن محاسن ۱۷۰

عبد العزیز بن تحریر،ابن براج طرابلسی ۱۷۶

عبد العظیم حسنی ابهری ۱۸۲

عبد العظیم بن حسین حسنی ۱۸۲

عبد العظیم حسینی ساروی مازندرانی ۱۸۳

عبد العظیم بن سید عباس ۱۸۳

عبد العظیم بن عبد اللّه قزوینی ۱۸۴

عبد علی بن جمعه عروسی منتمی ۱۸۴

عبد علی بن حسین جزائری ۱۸۶

عبد علی بن رحمه حویزی ۱۸۷

عبد العلی مشهور به ابن مفلح عاملی ۱۸۸

عبد العلی بن شیخ فیّاض حلّی ۱۸۹

عبد علی قطیفی ۱۸۹

عبد العلی بن محمد صفوی تبریزی ۱۸۹

عبد العلی بن محمود خادم جاپلقی ۱۸۹

عبد العلی بن محمود بن زین العابدین ۱۹۰

عبد علی بن ناصر بحرانی ۱۹۰

عبد علی بن نجده ۱۹۲

عبد علی بن محمد حسینی ۱۹۲

عبد الغفار بن عبد اللّه حسینی واسطی ۱۹۶

عبد الغفار بن محمد گیلانی ۱۹۶

عبد الغفور بن شاه مرتضی کاشانی ۱۹۷

عبد القادر بن امیر صدر الدّین حسینی استرآبادی ۱۹۸

عبد القاهر بن احمد قمی طبعی ۱۹۸

عبد القاهر بن حمویه قمی ۱۹۸

عبد القاهر بن حاج عبد حویزی ۱۹۸

عبد الکاظم بن عبد علی گیلانی تنکابنی ۲۰۱

عبد الکاظم کاظمی ۲۰۲

عبد الکریم بن جمال الدّین ابن طاوس ۲۰۴

عبد الکریم بن اسحاق ۲۲۰

عبد الکریم بن عبد الحمید نجفی ۲۲۰

عبد الکریم بن عبد اللّه بزّاز ۲۲۱

عبد الکریم بن علی حسینی ۲۲۱

عبد الکریم بن محمد دیباچی ۲۲۳

عبد اللّه ۲۲۳

عبد اللّه بن ابراهیم بغدادی ۲۲۳

عبد اللّه بن احمد قزوینی ۲۲۴

عبد اللّه بن احمد خشّاب ۲۲۴

عبد اللّه بن احمد بحرانی ۲۲۵

عبد اللّه بن ایّوب عاملی جزّینی ۲۲۵

عبد اللّه شوشتری شهید مقتول ۲۲۷

عبد اللّه بن جابر عاملی ۲۲۷

عبد اللّه بن جعفر دوریستی ۲۲۸

عبد اللّه بن جعفر طبرسی ۲۲۸

عبد اللّه بن جعفر دوریستی رازی ۲۲۸

عبد اللّه حسینی دشتکی شیرازی ۲۳۲

عبد اللّه بن حسین مرعشی ۲۳۲

عبد اللّه بن شهاب الدّین یزدی شه آبادی ۲۳۲

عبد اللّه بن حسین شوشتری اصفهانی ۲۳۷

عبد اللّه بن حسین مازندرانی ۲۵۰

عبد اللّه بن ملا حسن شیرازی ۲۵۰

عبد اللّه بن جعفر حسینی ۲۵۰

عبد اللّه بن حسن نسّابه ۲۵۱

عبد اللّه خراسانی شهید ۲۵۱

عبد اللّه بن حاج حسین بابا سمنانی ۲۵۱

عبد اللّه بن حسین بحرانی ۲۶۰

عبد اللّه بن محمد زهره حسینی ۲۶۰

عبد اللّه حلبی ۲۶۱

عبد اللّه حمزه ۲۶۱

عبد اللّه بن حملات ۲۶۳

عبد اللّه حمیری ۲۶۴

عبد اللّه بن حواله ازدی ۲۶۴

عبد اللّه بن خلیل ۲۶۵

عبد اللّه دوریستی ۲۶۵

عبد اللّه راوندی ۲۶۷

عبد اللّه بن سعید بن متوج ۲۶۸

عبد اللّه بن شاه منصور قزوینی ۲۶۸

عبد اللّه بن شرفشاه حسینی ۲۶۹

عبد اللّه شوشتری ۲۷۰

عبد اللّه شهید ۲۷۰

عبد اللّه بن عباس رماحی ۲۷۰

عبد اللّه بن عبد الکریم قشیری ۲۷۱

عبد اللّه بن عبد اللّه قزوینی ۲۷۲

عبد اللّه بن عبد الواحد ۲۷۲

عبد اللّه بن عبد الواحد عاملی ۲۷۳

عبد اللّه بن عثمان طرابلسی ۲۷۳

عبد اللّه عجمی نحوی ۲۷۴

عبد اللّه بن علوی حلّی ۲۷۴

عبد اللّه بن علی ۲۷۵

عبد اللّه بن علی بن زهره حسینی حلبی ۲۷۶

عبد اللّه بن علی طاهری ۲۷۷

عبد اللّه بن علی کبابکی ۲۷۷

عبد اللّه بن علی مطّلبی ۲۷۸

عبد اللّه بن عمر طرابلسی ۲۷۸

عبد اللّه بن عیسی جیرانی اصفهانی(مؤلف کتاب)۲۷۸

عبد اللّه بن فتح اللّه قمی ۲۸۳

عبد اللّه بن محمد ابهری ۲۸۴

عبد اللّه بن محمد حائری ۲۸۴

عبد اللّه بن محمد خراسانی ۲۸۴

عبد اللّه بن شیخ شرف الدّین ۲۸۵

عبد اللّه بن محمد تقی ۲۸۵

عبد اللّه بن حاج محمد تونی بشروئی ۲۸۶

عبد اللّه بن محمد حسینی بحرانی ۲۸۸

عبد اللّه بن محمد دعلجی ضبّی ۲۸۸

عبد اللّه بن محمد صائغ ۲۸۹

عبد اللّه بن محمد اعرج حسینی ۲۸۹

عبد اللّه بن محمد بن طاهر ۲۹۵

عبد اللّه بن محمد طرابلسی ۲۹۵

عبد اللّه بن محمد عاملی ۲۹۶

عبد اللّه بن محمد مکی ۲۹۶

عبد اللّه بن محمد بن هبه اللّه ۲۹۷

عبد اللّه بن محمود بلدجی ۲۹۷

عبد اللّه بن محمود شوشتری مشهدی ۲۹۸

عبد اللّه بن مسیّب مسلمی ۳۰۳

عبد اللّه بن موسی ۳۰۳

عبد اللّه بن معمار ۳۰۴

عبدکی استرآبادی ۳۰۴

عبد اللطیف بن علی بن ابی جامع عاملی ۳۰۵

عبد اللطیف بن نعمه اللّه عیناثی ۳۰۵

عبد اللطیف بن علی ابن ابی جامع ۳۰۶

عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی ۳۰۶

عبد المطلب بن پادشاه حسینی جوزی حلی ۳۰۷

عبد محمد بن احمد هجری ۳۰۸

عبد المطلب بن احمد اعرج عبیدلی ۳۰۸

عبد المحسن بن محمد عاملی شامی ۳۱۵

عبد المطلب بن مرتضی حسینی ۳۱۹

عبد المطلب بن یحیی طالقانی ۳۲۰

عبد الملک بن اسحاق قمی ۳۲۰

عبد الملک بن اسحاق قمی کاشانی ۳۲۱

عبد الملک عاملی بعلبکی ۳۲۱

عبد الملک فتحان کاشانی ۳۲۱

عبد الملک بن محمد ورامینی ۳۲۱

عبد الملک بن قذه حلبی ۳۲۲

عبد الملک بن معافی ۳۲۲

عبد النبی بن احمد عاملی نباطی ۳۲۲

عبد النبی بن احمد هجری بحرانی ۳۲۲

عبد النبی بن سعد جزائری ۳۲۳

عبد النبی بن علی عاملی نباطی ۳۲۸

عبد الواحد ۳۲۸

عبد الواحد بن ابی الجبل عاملی ۳۲۹

عبد الواحد بن اسماعیل طبری رویانی ۳۲۹

عبد الواحد حبشی ۳۳۳

عبد الواحد بن صفی نعمانی ۳۳۳

عبد الواحد بن محمد طالقانی ۳۳۴

عبد الواحد بن محمد بن عبد اللّه ۳۳۵

عبد الواحد بن محمد نیشابوری ۳۳۵

عبد الواحد بن محمد تمیمی آمدی ۳۳۶

عبد الواحد بن مهدی ۳۴۰

عبد الوحید واعظ گیلانی ۳۴۰

عبد الوهاب بن حسین استرآبادی ۳۴۲

عبد الوهاب حسینی تبریزی ۳۴۲

عبد الوهاب بن ساجی ۳۴۵

عبد الوهاب بن علی حسینی استرآبادی ۳۴۵

عبد الوهاب بن قلیج ارسلان ۳۴۷

عبید بن زاکانی قزوینی ۳۴۹

عبید بن کثیر عامری ۳۵۰

عبید اللّه بن احمد مقری ۳۵۱

عبید اللّه بن حسن بن بابویه قمی رازی ۳۵۲

عبید اللّه بن احمد ابن الکوفی ۲۵۳

عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی اعور ۳۵۳

عبید اللّه بن عبد اللّه سعدآبادی ۳۵۸

عبید اللّه بن عبد الواحد نصیبی ۳۶۱

عبید اللّه بن علی ۳۶۱

عبید اللّه بن فضل تیّهانی ۳۶۳

عبید اللّه بن محمد بیهقی ۳۶۴

عبید اللّه بن محمد شیبانی بزّاز ۳۶۴

عبید اللّه بن موسی علوی ۳۶۴

عبید اللّه بن موسی بن علی الرضا(ع)۳۶۶

عثمان بن احمد واسطی ۳۶۶

عثمان دقاق ۳۶۷

عثمان بن محمد هروی ۳۶۷

عدنان بن محمد رضی بغدادی ۳۶۷

عربی بن مسافر عبادی حلّی ۳۷۱

عز الدّین آملی ۳۷۳

عز الدّین بن فضل اللّه حسنی راوندی ۳۷۳

عزیز حسینی جزائری ۳۷۴

علاء الملک بن عبد القادر مرعشی ۳۷۴

عزیز اللّه حسینی اردبیلی ۳۷۵

عزیزی بن عراقی حسینی ۳۷۵

عطاء اللّه بن فضل اللّه دشتکی شیرازی ۳۷۶

عطاء اللّه رودسری گیلانی ۳۷۹

عطاء اللّه بن فضل اللّه حسینی ۳۸۰

عطاء اللّه بن محمود حسینی ۳۸۰

عطیه بن ابراهیم بن علی ۳۸۱

عقیل بن حسین علوی ۳۸۲

عقیل بن محمد سمرقندی ۳۸۲

علام ۳۸۳

علم بن سیف ۳۸۳

علوی بن اسماعیل حسینی بحرانی ۳۸۵

علی،زین الدّین ۳۸۵

علی آملی ۳۸۶

علی بن ابراهیم ۳۸۷

علی بن ابراهیم ورامینی ۳۸۷

علی بن ابراهیم عریضی حسینی ۳۸۷

علی بن ابراهیم بن ابی جمهور احساوی ۳۸۸

علی بن ابو ابراهیم ۳۸۹

علی بن ابی الحسن العاملی الجبعی ۳۹۲

علی بن قطب الدّین راوندی ۳۹۴

علی بن ابی الرضا علوی حائری ۳۹۵

علی بن ابی جیّد ۳۹۵

علی بن ابی زید ۳۹۵

علی بن ابی سعد خیّاط ۳۹۵

علی بن ابی سعد کاشانی ۳۹۶

علی بن ابی سهل قزوینی ۳۹۷

علی بن ابی طالب حسینی آملی ۳۹۷

علی بن ابی طالب خیاری رازی ۳۹۷

علی بن ابی طالب زحنی ۳۹۷

علی بن ابی طالب سیلقی ۳۹۸

علی بن ابی طالب تمیمی ۳۹۸

علی بن ابی عبد اللّه هوشمی ۴۰۰

علی بن صدر الدّین ۴۰۰

علی بن ابو الفضل دیباجی ۴۰۰

علی بن ابی القاسم مسکنی ۴۰۱

علی بن ابی قرّه ۴۰۱

علی بن ابی المعالی حسینی ۴۰۱

علی بن احمد بن ابی جیّد ۴۰۱

علی بن احمد بزوفری ۴۰۱

علی بن احمد گرگانی جوهری ۴۰۱

علی بن احمد ۴۰۲

علی بن احمد عیناثی ۴۰۲

علی بن احمد کوفی ۴۰۳

علی بن احمد اسدی کوفی ۴۰۳

علی بن احمد رمیلی ۴۰۵

علی بن احمد مشغری ۴۰۶

علی بن احمد مطارآبادی ۴۰۷

علی بن احمد طوسی ۴۰۹

علی بن احمد حانینی ۴۱۰

علی بن احمد برقی ۴۱۰

علی بن احمد مازندرانی ۴۱۰

علی بن احمد علوی ۴۱۰

علی بن احمد فنجکردی نیشابوری ۴۱۱

علی بن احمد،زین الدّین ۴۱۱

علی بن احمد صیداوی ۴۱۱

علی بن احمد مشهدی احسائی ۴۱۱

علی بن احمد عاملی ۴۱۲

علی بن احمد قمی اشعری ۴۱۳

علی بن احمد فنجکردی نیشابوری ۴۱۶

علی بن احمد سدیدی حلّی ۴۱۹

علی بن احمد اصفهانی ۴۱۹

علی بن احمد مزیدی ۴۲۰

علی بن احمد علوی کوفی ۴۲۰

علی بن احمد نحاریری ۴۲۷

علی خان مدنی شیرازی ۴۲۹

علی بن احمد عاملی نباطی ۴۳۶

علی بن احمد نسوی ۴۳۷

علی بن احمد عیناثی ۴۳۸

علی بن شیخ جمال الدّین احمد ۴۳۸

علی استرآبادی،شرف الدّین ۴۴۱

علی استرآبادی زین الدّین ۴۴۱

علی بن استرآبادی،عماد الدّین ۴۴۲

علی بن بشاره عاملی حنّاط ۴۴۳

علی بن اسحاق معادی ۴۴۵

علی بن اسماعیل ۴۴۵

علی اصغر بن محمد یوسف قزوینی ۴۴۵

علی انجوی شیرازی ۴۴۶

علی بن بلال مهلّبی ۴۴۷

علی بن بندار هوشمی ۴۴۷

علی بن بوقی ۴۴۷

علی بن تاج الدّین کیشکی ۴۴۷

علی شوشتری ۴۴۸

علی تولینی نحاریری ۴۴۸

علی توابنی ۴۴۹

علی بن ثابت سوراوی ۴۴۹

علی بن جبیر ۴۴۹

علی بن جعفر بن دبیسی ۴۴۹

علی بن جعفر نیشابوری ۴۵۰

علی بن جعفر مدائنی علوی ۴۵۱

علی بن جعفر جامعانی ۴۵۱

علی گیلانی هندی ۴۵۲

علی بن ابی سهل قزوینی ۴۵۳

علی بن بلال مهلّبی ۴۵۵

علی بن حبشی ۴۵۵

علی بن حبشی کاتب ۴۵۶

علی بن حجه اللّه شولستانی ۴۵۷

علی بن حسن ۴۶۳

علی بن حسن عریضی ۴۶۴

علی بن حسن بن احمد مظاهر ۴۶۴

علی بن حسن حسینی ۴۶۵

علی بن حسن زواری ۴۶۵

علی بن حسن سبزواری ۴۶۹

علی بن حسن شدقم ۴۶۹

علی بن حسن،زین الدّین ۴۶۹

علی بن حسن سرابشنوی ۴۷۱

علی،شرف الدّین ۴۷۲

علی بن حسن شاذان قمی ۴۷۲

علی بن حسن علوی ۴۷۳

علی بن سیّد ابو المکارم ۴۷۳

علی بن محسن قاضی تنوخی ۴۷۵

علی بن حسن بن فضل طبرسی ۴۸۰

علی بن حسن غلاله ۴۸۲

علی بن حسن بن علی طبرسی ۴۸۳

علی بن حسن دستگردی ۴۸۳

علی بن حسن طبری ۴۸۴

علی بن حسن احنفی کاشانی ۴۸۴

علی بن حسن حرّ عاملی ۴۸۴

علی بن حسن استرآبادی ۴۸۴

علی بن حسن خازن حائری ۴۸۶

علی بن حسن حارثی ۴۸۸

علی بن حسن حلّی ۴۹۰

علی بن حسین موسوی عاملی ۴۹۰

علی بن حسین وارانی ۴۹۲

علی بن حسین جوانی ۴۹۳

علی بن حسین جاستی ۴۹۳

علی بن حسین قرشی ۴۹۴

علی بن حسین خیّاط ۴۹۵

علی حسینی ۴۹۵

علی بن کمال الدّین حسین طبیب ۴۹۵

علی بن حسین حسّنی ۴۹۷

علی بن حسین حسینی خوزی ۴۹۸

علی بن حسین واسطی ۵۰۰

علی بن حسین عبدانی راوندی ۵۰۱

علی بن حسین جاستی ۵۰۱

علی بن حسین شفیهنی ۵۰۲

علی بن حسین رازی ۵۰۳

علی بن حسین مقدادی ۵۰۳

علی بن حسین هذلی ۵۰۴

علی بن حسین بن محمد ۵۰۸

علی بن حسین صائغ عاملی ۵۰۹

علیّ بن عبد الحسین حلّی ۵۱۱

علی بن حسین کاشفی بیهقی ۵۱۲

علی بن حسین بن علی رازی ۵۱۸

علی حسینی خلخالی ۵۱۹

علی بن حسین منجم ۵۱۹

علی بن حسین بن عبد العالی کرکی ۵۱۹

پیوست ۵۴۵

مقدمهٔ مترجم

بسم اللّه الرحمن الرحیم

الحمد لله و سلام علی عباده الذین اصطفی و لعنه اللّه علی اعدائهم من الآن الی یوم القیامه.

خدا را سپاسگزارم که موفق شدم مجلد ثانی ریاض العلماء تألیف منیف علاّمهٔ خبیر مرحوم میرزا عبد اللّه افندی قدّس سره را از عربی به پارسی برگردانیده اینک با کمال ناتوانی و بی بضاعتی از عنایات حق تعالی و توجهات ائمهٔ هدی علیهم صلوات اللّه الملک الاعلی آرزومندم این حقیر را در ترجمهٔ مجلد ثالث آن کتاب که اکنون در صدد ترجمهٔ آن برآمده ام و دیگر از مجلدات باقیماندهٔ آن موفق بدارد.و این اثر ناچیز و دیگر آثارم را مشمول عواطف رحمانیهٔ خویش و ائمهٔ طاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین قرار بدهد.

روز دوشنبه سیزدهم رجب ۱۴۰۶ هجری،میلاد حضرت مولی امیر المؤمنین علی علیه السّلام برابر با چهارم فروردین ۱۳۶۵ شمسی،و انا الحقیر محمد باقر ساعدی ابن العلم الحجه الشیخ حسین مقدس ادام اللّه برکاته علینا.

ص:۱۵

«حرف شین»

اشاره

ش (۱)

شیخ جلیل ثقه ابو الفضل شاذان بن جبرئیل بن اسماعیل قمی

(۲)

معظم له عالمی فاضل و فقیهی عظیم الشأن و جلیل القدر بود.آثاری دارد چون کتاب ازاحه العله فی معرفه القبله (۳)که نسخه ای از آن نزد ما موجود می باشد و شهید اول در کتاب ذکری از آن یاد کرده است.دیگر کتاب تحفه المؤلف الناظم و عمده المکلف الصائم (۴)است.شیخ حسن صاحب معالم در اجازهٔ خود از این دو اثر

۱- *) تذکر:مجلد دوّم ریاض العلماء [۱]از«حسین»تا«سلطان»بوده که به یاری خدا ترجمه شد و اکنون مجلد سوم آن از«شاذان»تا«علی بن الحسین»ترجمه می شود. در پانوشت اولین مترجم که ان شاءالله ترجمه می شود از حرفهای ش،ص،ض،ط و ظ در نسخهٔ مؤلف بغیر از«صدر کبیر سید شریف استرآبادی»در حرف شین و ابو الاسود دئلی(ظالم بن عمر)در حرف«ظ»در سایر حروف شرح حال مستقلی آورده نشده پس آنچه در ضمن حروف یادشده متذکر گردیده است تلفیقی است از کتاب امل الآمل که تعلیقاتی تحت عنوان«اقول»آورده شده آنها را به همان ترتیب ترجمه می نمائیم.

۲- ۱) -لقبش سدید الدّین می باشد.از تعلیقات مؤلف،ر ک:امل الآمل،ج ۲ ص ۱۳۰. [۲]

۳- ۲) -تمام این کتاب در باب قبلهٔ بحار الانوار درج شده است.و سال ۵۵۸ هجری تألیف شده است. این کتاب را شیخ حرّ عاملی در دیگر از آثارش به فضل بن شاذان نیشابوری نسبت داده است و سید حسین کرکی نیز همین اشتباه را کرده است. (الذریعه الی تصانیف الشیعه،شیخ آقابزرگ تهرانی،ج ۱،ص ۵۲۷. [۳]

۴- ۳) -ر ک:الذریعه،ج ۳،ص ۴۷۳. [۴]

نام برده است و سید فخار بن معدّ موسوی (۱)از وی روایت می کند.و از آثار او:کتاب الفضائل (۲)که کتاب ارزنده ای است و نسخه ای از آن نزد ما موجود است.

مؤلف گوید:شاذان قمی در مدینه می زیست،و از شیخ عماد الدّین محمد بن ابو القاسم طبری مؤلف بشاره المصطفی روایت می کرده است.از آغاز سند برخی از نسخه های تفسیر امام حسن عسکری(ع)استفاده می شود؛از سید محمد بن شراهنک حسنی گرگانی نیز روایت می کرده است.

شاذان معاصر با ابن ادریس بوده است و از سید ابو المکارم بن زهره حلبی روایت کرده است و کتاب ازاحه العله یادشدهٔ او در بحار الانوار درج شده است و من نسخه هایی از آن را دیده ام؛او این کتاب را به خواهش امیر الحاج جمال الدّین فرامرز بن علی بصرانی گرگانی در سال ۵۵۸ هجری تألیف کرده است.این کتاب مشتمل است بر اخبار ائمهٔ طاهرین و مباحث فقهی مفید و ارزنده ای را در خود دارد.

شاذان به توسط شیخ عماد الدّین طبری از ابو علی فرزند شیخ طوسی روایت کرده است.همچنین از شیخ ابو محمد عبد اللّه بن محمد بن عمر طرابلسی و شیخ فقیه ابو محمد ریحان بن عبد اللّه حبشی و ابو عبد اللّه محمد بن عبد العزیز روایت می کرده است و ممکن است این ابو عبد اللّه همان شیخ محمد بن عبد العزیز بن ابو طالب قمی باشد که پس از آن به نام و نشان او اشاره می شود.

شیخ شهاب الدّین شاه آور بن محمد

منتجب الدّین (۳)گوید:وی دانشمندی شایسته بوده است.

۱- ۱-از اجازهٔ احمد بن نعمه اللّه بن خاتون عاملی به ملا عبد اللّه شوشتری به دست می آید:سید ابو حامد محی الدّین محمد بن عبد اللّه زهره حسینی حلبی نیز از شاذان روایت می کرده است(امل الآمل،ج ۱،ص ۴۰). [۱]

۲- ۲) -این کتاب از فضائل امیر المؤمنین سخن گفته و در بحار این کتاب را به وی نسبت داده و از آن روایت کرده است.

۳- ۳) -فهرست اسماء علماء الشیعه و مصنّفیهم،منتجب الدّین علی بن عبید اللّه بن بابویه رازی،ص ۹۷، [۲]امل الآمل،ج ۲ ص ۱۳۰. [۳]

سید امیر شرف الدّین حسینی شولستانی

در امل الآمل (۱)آمده است:وی دانشمندی بافضیلت و محققی محدث و سراینده ای ادیب بود و ما به توسط مولانا محمد باقر مجلسی از وی روایت می کنیم.

مؤلف گوید:ممکن است این سید همان میر شرف الدّین علی بن حجه اللّه حسنی حسینی طباطبائی شولستانی باشد که متولد شولستان (۲)و ساکن نجف بوده است.شاید در امل الآمل که از وی با این عنوان یاد کرده است یا اشتباه از ناسخ بوده و یا عنوان شرف الدّین شولستانی به دو تن از علما اشاره داشته است.

شولستانی کتابها و آثاری دارد و از افاضل و پرهیزگاران روزگار خود بشمار می رود و فقیهی محدث و متکلمی ماهر بوده است.

از آثار او:شرح (۳)مبسوطی است بر رسالهٔ اثنی عشریه فی الصلاه صاحب معالم، و من مجلد دوم آن شرح را به خط خود او در استرآباد دیده ام و اثری بی نهایت ارزنده،محققانه و منقّح بوده است و برای مسائل کتاب استدلالهای کافی ارائه کرده است.

شرحی بر ألفیه شهید به نام کفایه الطالبین به فارسی نگاشته است.رسالهٔ نوریه در اصول دین،مختصر و به فارسی تألیف کرده است،و شرحی به فارسی بر نصاب الصبیان نوشته است.این سه مجلد را در آغاز زندگی به سال ۹۹۶ هجری تألیف کرده است؛من همگی آنها را به خط خود او در استرآباد دیده ام.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۰. [۱]

۲ - ۲) -شولستان:بلوکی از توابع شاپور کازرون است که آنجا را پس از آنکه ایلات و الوار فارس تحت نفوذ خود قرار دادند،ممسنی نامیدند.منطقه ای سردسیر و پرجمعیت و محصولش گندم،جو،و حبوبات دیگر،پنبه و انگور است.فرصت می نویسد:در شولستان دو غار وجود دارد یکی غار کمان است که کمانی از روزگار قدیم در آنجا گذارده شده و هنوز هم دیده می شود.

۳- ۳) -ر ک:مدرسی طباطبائی،حسین،مقدمه ای بر فقه شیعه،ترجمهٔ محمد آصف فکرت،ص ۲۱۵.

دیگر رساله ای در تحقیق قبلهٔ بلاد عراق است.من این رساله را دیده ام و نسخه ای از آن را در اختیار دارم و همگی این رسالهٔ مختصر را استاد استناد در مجلد مزار بحار الانوار نقل کرده است.

میر مبرور مراتب علمی را از سید فاضل امیر فیض اللّه تفرشی بهره برده است و در نجف اشرف در سال بعد از هزار از هجرت در گذشته است (۱).

بطوری که ملا محمد طاهر فاضل قمی در آخر مقدمهٔ کتاب حجه الاسلام فی شرح تهذیب الاحکام تصریح کرده است.شولستانی از میرزا محمد استرآبادی صاحب رجال هم روایت می کرده است (۲).

شیخ شرف الدّین سمّاکی

عالمی فاضل و از معاصران شهید ثانی است و سه سؤال از شهید داشته که شهید هر سه سؤال او را پاسخ داده و از وی تجلیل فرموده است (۳).

شیخ شرف الدّین بن علی نجفی

در امل الآمل آمده است:شرف الدّین فاضلی محدث و شایسته بود کتاب الآیات الباهره فی فضل العتره الطاهره (۴)از آثار اوست و گاهی این کتاب به کراجکی نسبت داده شده است که نادرست است،زیرا در این کتاب از کشف الغمه اربلی و از آثار علاّمه-که

۱- ۱-در نسخه مؤلف سال فوت او به همین طریق آمده و حال آنکه رحلت او سال ۱۰۶۰ یا ۱۰۶۳ بوده است.

۲- ۲) -شرح حال مفصلی از آن در همین مجلد به نام علی بن حجه اللّه شولستانی آمده است.

۳- ۳) -این نام و نشان در نسخه های امل الآمل موجود نمی باشد،و در نسخه ای که به تصحیح و تحشیهٔ صاحب ریاض رسیده،این ترجمه موجود است.

۴- ۴) -نام این کتاب تأویل الآیات الظاهره فی فضل العتره الطاهره است و چند نسخه از آن در کتابخانهٔ آستان قدس رضوی موجود است(الذریعه،ج ۳،ص ۳۰۴؛ [۱]دایرهالمعارف تشیع،ج ۲، ص ۱۰۴).اخیرا در دو مجلد از سوی مدرسه امام مهدی قم به طبع رسیده است-م.

پس از شرف الدّین بوده اند-نقل کرده است و این کتاب در دو نسخه تدوین شده است.

یکی از آنها که اضافاتی بر دیگری دارد از کنز الفوائد کراجکی و از کتاب ما نزل من القرآن فی اهل البیت علیهم السّلام محمد بن عباس معروف به ابن حجام که از ثقات بوده، روایت کرده است.

مؤلف گوید،استاد استناد در آغاز بحار الانوار (۱)می نویسد:سید فاضل عالم زکی شرف الدّین علی حسینی استرآبادی-که در نجف اشرف می زیسته و مؤلف کتاب الغرویه فی شرح الجعفریه است-از شاگردان شیخ اجل نور الدّین علی بن عبد العالی کرکی بوده است،و حد اکثر مطالب کتاب آیات باهره را از تفسیر شیخ جلیل محمد بن عباس بن علی بن مروان بن مهیار،استفاده کرده است.

بار دیگر استاد استناد در فصل دوم بحار (۲)می نویسد:گروهی از متأخران از آن کتاب روایت کرده اند درعین حال در ردیف دیگر از کتابها قرار نگرفته است.

من خود نسخه ای از آن کتاب را در تبریز دیده ام که در آن از ابن شهرآشوب؛سید مرتضی،شیخ طوسی،شیخ مفید و شیخ حسن بن ابی الحسن دیلمی و امثال ایشان روایت کرده است.بنابراین کتاب آیات باهره از آثار کراجکی نمی باشد (۳).

سید ابو علی شرفشاه بن عبد المطلب بن جعفر حسینی افطسی اصفهانی

منتجب الدّین (۴)گوید:وی عالمی فاضل و نسابه بود.

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۳. [۱]

۲- ۲) -همان کتاب،ج ۱،ص ۴۲.

۳- ۳) -تأویل الآیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره مؤلف در نوشتن این کتاب از کنز الفوائد کراجکی،و ما نزل عن القرآن فی اهل البیت علیهم السّلام ابن حجام(محمد بن عباس)و از کشف الغمه ابو الحسن علی بن عیسی اربلی بهره برده است.برخی در انتساب این کتاب به استرآبادی خلاف کرده اند، اما بسیاری از محققان چون علامه مجلسی،افندی،آقابزرگ طهرانی آن را نوشتهٔ استرآبادی دانسته و دلایلی اقامه کرده اند.-م.

۴- ۴) -فهرست منتجب الدّین،ص ۹۵؛ [۲]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۱. [۳]

سید عز الدّین شرفشاه بن محمد حسینی افطسی نیشابوری معروف به

زیاده و مدفون در نجف اشرف

منتجب الدّین (۱)گوید:وی عالمی فاضل بود؛نظمی رائق و نثری لطیف داشت.

مؤلف گوید:در یکی از سندهای عیون اخبار الرضا چنین آمده است:سید اوحد فقیه عالم عز الدّین شرف سیادت ابو محمد شرفشاه بن ابی الفتوح محمد بن حسین بن زیاده علوی حسنی افطسی نیشابوری-ادام اللّه رفعته-به سال ۵۷۳ هجری در مشهد مقدس مولانا امیر المؤمنین علی بن ابی طالب(صلوات اللّه علیه)که افتخار مجاورت را داشت،گفت:شیخ فقیه عالم ابو الحسن،علی بن عبد الصمد تمیمی-رضی اللّه عنه-سال ۵۴۱ هجری،در نیشابور در خانه اش برای من حدیث نقل می کرد.ممکن است این سید که در عیون اخبار الرضا آمده است،همین مترجم باشد.هرچند احتمال مغایرت هم می رود.

عز الدّین از معاصران ابن شهرآشوب بوده و از ابو الحسن علی بن ابو الحسن علی بن عبد الصمد تمیمی روایت داشته است.

سید جلال الدّین شروانشاه بن حسن بن تاج الدّین حسینی کیسکی

منتجب الدّین (۲)گوید:وی عالمی واعظ بود.

شیخ موفق الدّین شروانشاه بن محمد رازی حافظ

منتجب الدّین گوید:وی شایسته ای دیندار بوده است (۳).

۱- ۱-همان فهرست،ص ۹۶؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۱؛ [۱]منیه الراغبین فی طبقات النسابین،ص ۲۸۷؛جامع الرواه،ج ۱،ص ۳۶۹؛ [۲]تنقیح المقال،ج ۲، ص ۸۳. [۳]اعیان الشیعه،ج ۳۶، ص ۵۳؛ [۴]اعلام الشیعهٔ قرن ششم،ص ۱۳۰؛معجم رجال الحدیث،ج ۹،ص ۱۸. [۵]

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۱؛ [۶]فهرست منتجب الدّین،ص ۹۷. [۷]

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۳۱؛همان فهرست،ص ۹۸.

شریف معروف به ابن الشریف اکمل بحرینی

در امل الآمل (۱)آمده است:بحرینی فاضلی فقیه بوده است و محمد بن محمد بصروی مؤلف کتاب المفید فی التکلیف از وی روایت کرده است.

صدر کبیر جلیل امیر سید شریف بن امیر تاج الدّین علی بن امیر

مرتضی بن امیر تاج الدّین علی استرآبادی

(۲)

وی در اصل از مردم استرآباد بود و در شیراز می زیست و از اجلهٔ سادات علما بشمار می آمد و از دیگران برتر و مقدم بر همگان بود و از نوادگان سید شریف علاّمهٔ جرجانی که از دانشوران بنام است بشمار می آید و از سوی پدر از نوادگان داعی صغیر محمد بن زید،از فرمانروایان مازندران بوده است.

امیر مزبور در روزگار شاه اسماعیل صفوی سال ۹۱۵ هجری مستقلا از منصب صدارت برخوردار بود و در آن هنگام مقام صدارت ویژهٔ سادات بود،پیش از صفویه- بطوری که از تاریخ جهان آرا بدست می آید-مقام صدارت به خاندان غیر از سادات هم اختصاص پیدا می کرد.

ممکن است امیر مزبور همان کسی باشد که در جنگ چالدران-که بین شاه اسماعیل صفوی و سلطان سلیم اتفاق افتاد-از پای درآمد.

بعضی پنداشته اند که امیر شریف از طرف پدر فرزند بلافصل میر سید شریف جرجانی بوده است،به نظر من این احتمال نادرست است و این امیر شریف غیر از امیر شریفی است که کفعمی مراتب علمی را نزد وی کسب کرده است.

در تاریخ جهان آرا آمده است:در سال ۹۱۷ هجری که شاه اسماعیل صفوی از جنگ بلخ بازگشت و به شهر قم وارد شد،امیر سید شریف صدر از مقام صدارت استعفا

۱- ۱-همان مآخذ،ج ۲،ص ۱۳۲. [۱]

۲- ۲) -این ترجمه،در امل الآمل نیامده و مؤلف مستقلا به بیان آن پرداخته است-م.

کرد و عازم عتبات عالیات گردید و مقام صدارت به عهدهٔ امیر عبد الباقی که محبوب ممالک اسلامی بود درآمد.

حسن بیگ در احسن التواریخ گوید:سید شریف شیرازی از نوادگان سید شریف علامهٔ جرجانی بود و سالیان چندی منصب صدارت و نخست وزیری شاه اسماعیل صفوی را عهده دار بود و در انتشار مذهب حق اثناعشری کوششی قابل تقدیر و تلاشی فراوان داشت و در اهانت کردن به طایفهٔ گمراه و حقیر شمردن مبالغه کرد تا آنجا که صفحات روزگار خدمات خداپسندانهٔ او را مسطور می دارد و کوششهای بی دریغ او را زبانزد عوام و خواص می گرداند.

سید شریف صدر در سال ۹۲۰ هجری در لشکرگاه شاه اسماعیل صفوی در مصافی که با سلطان سلیم پادشاه روم داشت از پای درآمد و در آن گیرودار از جمله ساداتی که به جوار رحمت حق پیوستند امیر عبد الباقی و سید محمد کمونه و جمعی دیگر بودند و این کارزار یک سال پس از تولد شاه تهماسب صفوی اتفاق افتاد و چهارده سال از سلطنت شاه اسماعیل گذشته بود. (۱)

تاریخ جهان آرا ضمن بیان وقایع سال ۹۱۵ هجری می نویسد:در این سال شاه اسماعیل صفوی منصب صدارت را،بعد از قتل قاضی محمد کاشی مستقلا برعهدهٔ امیر شریف شیرازی که از نوادگان دختری علّامه بود،گذاشت.

قاضی محمد کاشی-که دارای مقام صدارت و امارت بود-افراد را بدون جهت می کشت و به انواع فسقها می پرداخت و کشته شدن وی،در نهمین سال سلطنت شاه اسماعیل،قبل از کارزار با خان ازبک بوده است.

---

۱ - ۱-در جهان آرا،ذیل وقایع ۹۲۰ هجری آمده است.روز یکشنبه ۱۵ محرم،سلطان سلیم پادشاه روم به حدود آذربایجان هجوم آورد.شاه اسماعیل برای جلوگیری از پیشروی او عازم آذربایجان شد،و در روز چهارشنبه دوم رجب آن سال در صحرای چالدران دو لشکر به هم رسیدند؛قلب لشکر را به میر عبد الباقی و میمنه و میسره را به عهدهٔ امرا واگذاشت و خود به شکار بلدرچین پرداخت.جنگ آغاز شد و از هر دو لشکر پنج هزار نفر کشته شدند.از امرا سید صدر،میر عبد الباقی،سید محمد کمونه و سلطان علی میرزا افشار و دیگران از پای درآمدند.-م.

در ضمن بیان وقایع سال ۹۱۷ هجری نیز می نویسد:در این سال امیر سید شریف عازم عراق عرب شد و اسماعیل،منصب صدارت را به عهدهٔ امیر عبد الباقی یزدی-که از نوادگان امیر نعمت اللّه کرمانی بود-گذاشت.

مؤلف گوید:از قرینه پیداست که میر سید شریف پس از بازگشت از عتبات،در امور صدارت با امیر عبد الباقی مشارکت می نمود.

سید شمس الدّین بن صقر بصری

در امل الآمل آمده است:وی فاضلی عارف به عربیت،و سراینده ای ادیب و از معاصران است (۱).

شیخ شمس الدّین عریضی

در امل الآمل آمده است:وی فقیهی صالح بود و از شاگردان شهید اول روایت کرده است (۲).

شیخ شمس الدّین محمد احسایی ساکن شیراز

در امل الآمل آمده است:وی فاضلی عالم و فقیهی محدث و صالحی جلیل و از معاصران است (۳).

شیخ شمس الشرف بن ابی شجاع علی بن عبد اللّه بن عقیل حسینی سیلقی

منتجب الدّین گوید:وی عالمی محدّث و واعظ بود (۴).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۲.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۳۲. [۱]

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۳۲. [۲]

۴- ۴) -در پانوشت فهرست منتجب الدّین،ص ۹۳ از سمعانی نقل کرده است که شمس الدّین از مردم ری بود و در روز شنبه ۱۲ جمادی الآخر سال ۴۶۳ هجری در ری متولد شده است،امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۲. [۳]

مؤلف گوید:منتجب الدّین بدون واسطه از وی روایت می کرده است؛بطوری که از فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین برمی آید:خود شمس الشرف، از شیخ مفید عبد الرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی روایت می کرده است، ولی فرائد او را به نام سید ابو محمد شمس الشرف بن علی بن عبد اللّه حسنی سلعی معرفی کرده است و ممکن است هر دو تن یکی باشند.

سید فخر الدّین شمیله بن محمد بن ابو هاشم حسنی امیر مکه

(۱)

منتجب الدّین گوید:وی عالمی صالح بود.کتاب الشهاب قاضی ابو عبد اللّه محمد بن سلامه بن جعفر قضاعی را از او،برای ما روایت کرده است (۲).

شیخ شهرآشوب مازندرانی

در امل الآمل آمده است:بطوری که در مناقبش (۳) ذکر شده است،پسرش علی و پسر پسرش محمد بن علی(مؤلف مناقب)از وی روایت می کرده اند و خود او از فضلای محدّثان است.

مؤلف گوید:شهرآشوب پسر ابو نصر بن ابو الجیش سروی است و ابن شهرآشوب در مناقب از جدّش این مراتب را یادآوری کرده است و او از گروهی از اعلام شیعه و سنی روایت می کرده است.از علمای عامّه ابو المظفر عبد الملک سمعانی و از خاصه شیخ طوسی را باید نام برد.در مناقب نیز یادآوری کرده است.

شهرآشوب مراتب سماع و قرائت و مناوله را از شیخ فراگرفته و از طرف وی نسبت به اکثر

۱- ۱-«شمیلی-شمیله»خ ل.

۲- ۲) -در سال ۴۳۶ هجری متولد شده،و بیش از صدسال عمر کرد،و تا سال ۵۴۵ هجری زنده بوده است.گزارشهای جامعی از او در پانوشت فهرست منتجب الدّین،ص ۹۴ [۱] آمده است،ر ک: امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۲. [۲]

۳- ۳) -مراد،مناقب ابن شهرآشوب است که مؤلفش رشید الدّین ابو جعفر محمد بن علی است؛ معالم العلماء نیز از آثار اوست.ر ک:امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۳.

کتابها و روایات شیخ مجاز بوده است.

شیخ شیرزاد بن محمد بن محمد بن بابویه

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی صالح بوده است (۱).

۱- ۱-همان مأخذ،ج ۲ ص ۱۳۳؛فهرست منتجب الدّین،ص ۹۷. [۱]

«حرف صاد»

اشاره

ص

شیخ صاعد بن ربیعه بن ابی غانم

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی ثقه بوده و مراتب قرائت را از شیخ موفق ابو جعفر طوسی فراگرفته است (۱).

شیخ مجد الدّین صاعد بن علی آبی

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی فاضل و واعظ بوده است (۲).

قاضی اشرف الدّین صاعد بن محمد بن صاعد بریدی آبی

منتجب الدّین گوید:وی فاضلی متبحر بود.آثاری دارد:الاغراب فی الاعراب، الحدود و الحقائق،بیان الشرائع،نهج الصواب،معیار المعانی،کتابی در امامت،نقضه و نقض نقضه ۳.

مؤلف گوید:شیخ حر عاملی در حاشیهٔ این ترجمه می نویسد:پیش از این ذیل

۱- ۱-صاحب روضات [۱]گوید:وی فقیهی ثقه بوده و ترجمهٔ او را شیخ فرج اللّه حویزی در کتابش آورده است.او شاگرد شیخ ما ابو جعفر طوسی است.ر ک:امل الآمل،ج ۲ ص ۱۳۴، [۲]فهرست منتجب الدّین،ص ۹۹- [۳]م.

۲- ۲ و ۳) ،امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۴؛ [۴]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۰. [۵]

نام برداری از سعید بن هبه اللّه(قطب راوندی)یادآوری شده که از آثار او الاغراب فی الاعراب است و نسخه ای به نام الاغراب فی الاعراب در نزد ما می باشد که نسخهٔ بی سابقه ای است و مؤلف آن ناشناخته است و ظاهرا یا از قطب راوندی است یا از دیگری،در این اثر،آیه ای را متذکر شده و هفده وجه از وجوه اعراب را در ذیل آن یادآوری کرده است و بیتی را نوشته است و نود وجه از وجوه اعراب را در ذیل آن شرح داده است و دو بیت را یاد کرده و صد و سی و چهار وجه از وجوه اعراب آن را متذکر شده است و در ذیل بیتی دیگر،بیست و دو وجه و در ذیل بیت دیگر،ده وجه و در ذیل بیتی دیگر،نود و هفت وجه و در ذیل بیتی دیگر،هفتصد و شصت و پنج وجه و در ذیل بیتی دیگر،هزار هزار وجه و هشت هزار وجه از وجوه اعراب آنها را یاد کرده و مفصلا شرح داده است.

مؤلف گوید:من هم نسخه ای از آن را دیده ام و نزد من هم نسخه ای از آن موجود است که مؤلف آن را نمی شناسم.

قاضی صاعد بن منصور بن صاعد مازندرانی

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی متدین بوده است.

شیخ صالح بن حسن جزائری

صاحب امل الآمل (۱)گوید:وی فاضلی عالم و صالح بوده،پرسشهایی از شیخ بهائی نموده،شیخ به آنها پاسخ داده،و به او اجازه داده است تا آنها را از وی روایت کند.

شیخ صالح بن سلیمان بن محمد عاملی صیداوی

صاحب امل الآمل (۲)گوید:وی فاضلی عالم،محدّث،زاهد و صالحی عابد بود.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۵. [۱]

۲- ۲) -همان مأخذ ج ۱،ص ۱۰۲. [۲]

مسافرتی به عراق کرد و در جوار مرقد مقدس حضرت موسی بن جعفر(ع)مجاورت اختیار کرد و از معاصران است (۱).

شیخ صالح بن عبد الکریم بحرانی

صاحب امل الآمل (۲)گوید:وی فاضلی عالم و فقیهی محدّث و صالحی زاهد و عابدی معاصر بود و تا زمان حاضر در شیراز زندگی می کند.

مؤلف گوید:سال ۱۰۹۸ هجری در شیراز درگذشته است.

۱- ۱-شیخ صالح از علمای قرن یازدهم هجری و از مردم کرزکان بحرین بوده است.او فاضلی پرهیزکار و فقیهی عالیقدر بود و در راه خدا تلاش بسیاری داشت.در شیراز می زیست و زعامت آن سرزمین را عهده دار بود و به امر معروف و نهی از منکر می پرداخت و کاملا ـ از عهده برمی آمد و لشکری و کشوری از وی پیروی می کردند و به تقوا و پرهیزکاری او معترف بودند؛در آن سرزمین علوم شرعی را ترویج می کرد،و خود به تدریس آنها می پرداخت و کمتر کتابی در فنون مختلف در شیراز دیده شده که به تصحیح او نرسیده باشد.او به امر شاه سلیمان صفوی زعامت شیراز را عهده دار گردید و هنگامی که خلعت قضاوت و حکم آن را به وی تسلیم کردند از پوشیدن خلعت خودداری کرد و پس از اصرار زیاد و اینکه ممکن است سلطان بر وی خشمناک شود خلعت قضاوت را مانند عبایی بر دوش افکند.از آثار او رساله ای است در تفسیر اسماء الحسنی،رسالهٔ فخریه و رساله ای در جبائر.از سید نور الدّین علی عاملی روایت کند و شیخ سلیمان ماحوزی از وی روایت کند.شیخ صالح با شیخ جعفر بحرانی متوفای ۱۰۸۸ در بحرین به سختی روزگار می گذراندند،به شیراز وارد شدند،پس از مدتی تصمیم گرفتند یکی در ایران و دیگری به هند برود و هریک که موقعیتی پیدا کردند به دیگری کمک کند؛خدا خواست هر دو در شیراز و هند از مقامی بس عالی و مرجعیتی کافی برخوردار گردیدند(لؤلؤ البحرین،ص ۶۸).شیخ صالح دو شعر زیر را در پاسخ دو بیت معروف ابن راوندی که گفته است:کم عاقل عاقل اعیت مذاهبه... چنین سروده است: ان الکریم الذی یعطی علی قدره یراه ذو اللب احسانا و توفیقا فذو الجهاله مرزوق لیکمله و ذو النباهه من ذا صار ممحوقا شیخ صالح در سال ۱۰۹۸ در شیراز درگذشت و در جوار حضرت سید علاء الدّین حسین مدفون گردید(انوار البدرین،ص ۱۲۷)- [۱]م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۵. [۲]

شیخ صالح بن مشرف عاملی جبعی

صاحب امل الآمل (۱)گوید:او جدّ شهید ثانی و فاضلی عالم و فقیه و از شاگردان علاّمه حلّی است.

شیخ صفی الدّین بن سرایا حلّی

در ذیل نامش عبد العزیز خواهد آمد (۲).

شیخ صفی الدّین بن فخر الدّین بن طریح نجفی

صاحب امل الآمل (۳)گوید:وی فاضلی عالم و صالحی فقیه و معاصری عابد و پرهیزکاری محقق بود.فخریه پدرش را شرح کرده و رساله های دیگری هم دارد.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۰۲.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۳۵. [۱]

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۳۵. [۲]

«حرف ضاد»

اشاره

ض

شیخ ضمره بن یحیی بن ضمره شعیبی

منتجب الدّین گوید (۱):وی صالحی فقیه و محدث و از معاصران شیخ طوسی بوده است.

شیخ ابو النجم ضیاء بن ابراهیم بن رضا علوی حسنی شجری

منتجب الدّین گوید (۲):ابو النجم فقیهی صالح بود و مراتب قرائت را از شیخ ابو علی بن شیخ ابو جعفر طوسی به دست آورده بود.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۶؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۱.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۳۶؛ [۲]همان فهرست،ص ۱۰۱.

«حرف طاء»

اشاره

ط

سید طالب بن علی علوی حسینی ابهری

(۱)

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی صالح و واعظ بوده،و مراتب قرائت را از شیخ محی الدّین بن حسین بن مظفر حمدانی فراگرفته است.

سید سراج الدّین طالب کیا بن ابی طالب حسینی

(۲)

منتجب الدّین گوید:سراج الدّین و فرزندش عز الدّین ابو القاسم طالب هر دو تن از علما و صلحا بوده اند.

شیخ طالب بن محسن بن محمد

منتجب الدّین گوید:وی از فقها و صلحا بوده است.

۱- ۱-«علی بن ابی طالب»خ ل،امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۷؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۲.

۲- ۲) -در بعضی از نسخه ها-طالب کتاب بن ابی طالب-آمده است. مؤلف در تعلیقهٔ خود نوشته است ممکن است طالب کتاب،علم مرکب باشد،یعنی کسی که در صدد طلب کتاب برمی آید.حقیقت آن است که کیا لفظ فارسی است و به معنای بزرگ و مالک و دهقان و امثال آن آمده است.بنابراین طالب کیا،کسی است که طالب بزرگی و زعامت باشد نه به معنای طالب کتاب(همان کتاب ج ۲،ص ۱۳۷ همان فهرست،ص ۱۰۳)-م.

شیخ طه بن محمد بن فخر الدّین

،جدّ شیخ شهید محمد بن مکی عالمی ثقه و زاهد بوده است (۱).

طاهر غلام ابو الحبیش

نجاشی (۲)گوید:وی از متکلمان بوده و در آغاز از استاد ما شیخ مفید استفاده کرده است.وی از آثار او الکلام فی الفدک را نام می برد.

شیخ طوسی (۳)گوید:طاهر غلام ابو حبیش از متکلمان است و آثاری دارد.

شیخ بهاء الدّین ابو محمد طاهر بن احمد قزوینی نحوی

یکی از فضلای روزگار خود بوده و بطوری که ذیل مجمع بن محمد خواهیم گفت،منتجب الدّین از وی روایت می کرده و رافعی هم در کتاب التدوین از وی تجلیل کرده است و می گوید:بهاء الدّین آثاری دارد و سال ۵۷۵ هجری درگذشته است (۴).

مؤلف گوید:ممکن است بهاء الدّین از علمای عامه باشد،زیرا شیخ منتجب الدّین در فهرست خود از وی یاد نکرده است.

بهاء الدّین از گروهی از ثقات علما از جمله ادیب مجمع بن محمد بن احمد مسکنی روایت می کرده است.

ملک صالح بن رزیک ابو النجیب طاهر جزری

(۵)

ابن شهرآشوب در بین سرایندگانی که به طور علنی به ستایش اهل بیت

---

۱ - ۱-این ترجمه در برخی از نسخه های امل الآمل وجود دارد و در نسخه ای که به تعلیقهٔ مؤلف رسیده است وجود ندارد(امل الآمل،ج ۱،ص ۱۰۵).

۲- ۲) -رجال نجاشی،ص ۱۵۵،همان کتاب،ج ۲،ص ۱۳۷. [۱]

۳- ۳) -فهرست شیخ طوسی،ص ۸۶.

۴- ۴) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۸.

۵- ۵) -ابو نجیب از وزرا و اعیان [۲]قرن ششم هجری بوده اس [۳]ت.در اعیان الشیعه،جلد ۷،صفحهٔ ۴۰۰-

می پرداخته اند،نام او را نیز ذکر کرده است.

شیخ ابو بکر طاهر بن حسین بن علی

منتجب الدّین (۱)گوید:وی زاهدی واعظ بوده است.

ص:۳۵

۱- ۱) -فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۳؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۸.

شیخ طاهر بن زید بن احمد

منتجب الدّین (۱)گوید:وی ثقه ای عالم و فقیه و از شاگردان شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی بوده است.

ابو محمد طلحه بن عبد اللّه بن محمد بن ابی عون غسّانی معروف به عونی

ابن شهرآشوب در معالم العلماء (۲)ذیل سرایندگانی که در مدح اهل بیت علیهم السّلام تظاهر کرده اند،از وی نام برده است و می گوید:چکامه های فراوان در منقبت آل عصمت-صلوات اللّه علیهم اجمعین-سروده است و بیگانگان او را غالی خوانده اند (۳).

نجم الدّین طمان بن احمد عاملی

وی فاضلی عالم و محقق بود و از شیخ شمس الدّین محمد بن صالح از سید فخار بن معد موسوی و از مشایخ دیگر روایت می کرده است.

شیخ حسن بن شهید ثانی در اجازهٔ خود می نویسد:در اجازهٔ شیخ شمس الدّین

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲ ص ۱۳۹؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۳. [۲]

۲- ۲) -معالم العلماء،ص ۱۴۹؛ [۳]همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۳۹. [۴]

۳- ۳) -عونی از سرایندگان بنام قرن چهارم بوده است.در اعیان الشیعه،جلد ۷،صفحهٔ ۴۰۱ [۵] آمده است:عونی حدود ۳۵۰ هجری در مصر وفات یافته است.احمد بن منیر طرابلسی و خود عونی نخستین سراینده ای است که شعر موسوم به قوادیسی را سروده است و بیش از ده هزار بیت در مدح ائمهٔ طاهرین (ع)اشعاری نغز سروده است.از جمله در ستایش از حضرت مولی(ع)می گوید: ابن لی من کان المقدم فی الوغی بمهجته عن وجد احمد دافعا ابن لی من فی القوم جندل مرحبا و کان لباب الحصن بالکف قالعا و من باع منهم نفسه و اقیابها نبی الهدی فی الفرش أفدیه یافعا و قد وقفت طرا بحیث مبیته قریش تهز المهفات القواطعا و مولای یقظان یری کل فعلهم فما کان مجزاعا من القوم فارغا

محمد به شیخ فاضل نجم الدّین طمان بن احمد عاملی،آمده است:شمس الدّین از سید فخار و شیخ نجیب الدّین بن نما و گروهی دیگر روایت کرده است.

و در ضمن روایت از سیّد فخار می نویسد:شمس الدّین به سال ۶۳۰ هجری برسید فخار در حلّه قرائت کردی و سید از فقیه محمد بن ادریس و از مشایخ دیگر روایت داشته و در آن سال نیز،سید فخار درگذشته است.

در ضمن روایت از شیخ نجیب الدّین بن نما می نویسد:نجیب الدّین همگی قرائتها و روایتها و اجازاتی را که در اختیار داشته،به شمس الدّین اعطا کرده است و او را مأذون در روایت نموده و این اذن و اجازه در ضمن چند تاریخ اتفاق افتاده که آخرین آنها سال ۶۳۷ هجری بوده است.او همچنین می گوید:نجم الدّین طمان بر سید بن طاوس قرائت کردی و سال ۶۳۴ هجری که سال رحلت سیّد است به وی اجازه داده است (۱).

شهید اول در بعضی از اجازاتش می نویسد:پدرم جمال الدّین ابو محمد مکی- رحمه اللّه-از شاگردان شیخ علاّمه فاضل نجم الدّین طمان بوده و در سالی که به حجاز می رفته پدرم با وی مراوده داشته و نجم الدّین نزدیک به سال ۷۲۷ هجری در مدینه درگذشته است.

شیخ حسن در حواشی اجازه اش می نویسد:از خط شهید اول در چندین موضع به دست می آید که وی را نجم الدّین طمان معرفی کرده است و از خط شمس الدّین محمد بن احمد بن صالح مذکور و جمعی دیگر از بزرگان،چنین استفاده می شود که وی را نجم الدّین طمّان(با تشدید میم بر وزن فعال)نوشته اند و پس از چندی بر پشت کتابی چنین نوشته بود«یثق باللّه الصمد طومان بن احمد»و از این نوشته چنان برمی آید که قول شهید برتر و درست تر از دیگران است.

و نیز شیخ حسن گوید:به خط شهید دیدم که سید جلیل ابو طالب احمد بن

۱- ۱-در اجازهٔ شیخ حسن که منضم بحار است،شمس الدّین می نویسد:کتاب اسرار و کتاب محاسبه الملائکه الکرام سید بن طاوس را نزد او خواندم و در هنگام قرائت،جمعی از جمله فرزندم ابراهیم به سماع می پرداختند و در پایان از وی درخواست کردم تا به من و فرزندانم جعفر،ابراهیم،علی اجازه دهد،و او هم اجازه ای به خط خود در ماه جمادی الاولی سال ۶۶۴ هجری برای ما مرقوم داشت-م.

ابو ابراهیم محمد بن زهره حسینی خبر داده است که عمویش سید علاء الدّین،از شیخ امام نجم الدّین طمان بن احمد عاملی به روایت عامه مفتخر گردیده است و کتاب ارشاد بر او خوانده است.

شیخ حسن گوید:از کلام شیخ محمد بن صالح(شمس الدّین)استفاده می شود:

طمان مردی با جلالت بوده است و صورت اجازه اش این است:شیخ اجل عالم فاضل و فقیه مجتهد نجم الدّین طمان بن احمد شامی عاملی،کتاب فقهی نهایه را که از آثار شیخ ما ابو جعفر محمد بن حسن طوسی است،بر ما قرائت کرده است و قرائت نیکوی،وی دلیل بر فضل و دانش اوست،و پس از آن کتاب به قرائت کتاب استبصار که در مختلفات اخبار است پرداخته و من به قدر توانایی ام آنچه را لازم می دانستم از اخبار صحیح و امثال آن، برای او تشریح کردم؛پس از این به قرائت جزء اول و دوم از مبسوط پرداخته است و فصلهایی چند از جزء سوم آن کتاب را بر من قرائت کرده است و از تحقیقات لازم این کتاب هم بهره ور شده است.

در چند مورد-جز این اجازه-از آثار دیگر هم،به مدح و ثنای او دست یافتم (۱).

سیّد طیّب بن هادی بن زید حسنی شجری

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی زاهد بود و از شیخ مفید عبد الجبار رازی مراتب قرائت را فراگرفته است (۲).

۱- ۱-یعنی مدح و ثنایی که شمس الدّین از نجم الدّین نموده است.امل الآمل،ج ۱،ص ۱۰۳ و اعیان الشیعه،ج ۷،ص ۴۰۲. [۱]

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۳۹؛همان فهرست،ص ۱۰۲.

«حرف ظاء»

اشاره

ظ

شیخ ابو الاسود دئلی ظالم بن عمرو بن جندل بن سفیان بصری

وی سراینده ای بافضیلت و از تابعان است و در بصره می زیست.

ابو الاسود نخستین کسی است که به تدوین علم نحو پرداخت و سراینده ای ماهر بود.سید داماد در حاشیهٔ اختیار رجال کشّی شیخ طوسی گوید:دؤلی،به ضم دال و فتح همزه،منسوب است به دئل،به ضم دال و کسر همزه و گاهی که کسی را به این اسم منسوب می دارند،تغییراتی در نسب به وقوع می پیوندد.بیشتر مورخان نام او را ظالم بن عمرو دؤلی گفته اند که منسوب است به دؤل بن بکر بن عبد مناف بن کنانه.

در مغرب گوید،ابو حاتم گفته است،از اخفش شنیدم که می گفت:دئل،به ضم دال و کسر همزه،جنبندهٔ کوچکی است شبیه به موش خرما و اظهار می دارد:در میان اسمها و صفتها به کلمه ای جز آن برنخورده ام و قبیلهٔ ابو الاسود دؤلی را به این نام می خوانند.همزهٔ دئل را به مناسبت ثقیل بودن کسره بر همزهٔ مفتوح خوانده اند،مانند نمری در«نمر»که بدان منسوب است و دولی به سکون و او بدون همزه.دول بن حنیفه بن لحیم بن صعب که بنا به قول سیر،ثور بن یزید دولی و سنان بن ابی سنان دؤلی به وی منتسب اند و در نفی الارتیاب دومی را سنان بن ابی سنان دولی و در متفق ابن جوزی و در باب کنی خنطی او را ابو سنان دؤلی و به قول دیلمی نوشته است.

در جامع الاصول می نویسد:ابو الاسود ظالم بن عمرو بن سفیان و به قولی ظالم بن

عمرو بن جندل بن سفیان و به قول دیگر ظالم بن سارق و به نقلی سارق بن ظالم و به عبارت دیگر عمرو بن ظالم دئلی و یا دیلمی از بزرگان تابعان و اعیان ایشان بوده و به سماع احادیث حضرت مولی علیه السّلام و عمر رسیده است و پسرش ابو حرب بن بریده از وی روایت کرده است.ابو الاسود در جنگ صفین در رکاب حضرت مولی علیه السّلام شرفیاب بوده و والی گری بصره را که در عهدهٔ ابن عباس بود به اختیار درآورد.او نخستین کسی است پس از مولی علی علیه السّلام که به استنباط علم نحو اقدام نمود و در طاعون همگانی سال ۶۷ هجری پس از عمری طولانی،در شهر بصره درگذشت.

در صحاح گوید:اسمی که بر وزن فعل(به ضم فا و کسر عین باشد بجز از دئل نیافته ام و ابو الاسود را به کسی که دارای چنان اسم و چنان وزنی بوده است،نسبت داده اند و کسرهٔ همزه را طبق رویهٔ خودشان-که توالی دو کسره همراه با یاء نسبت ثقیل است-به فتحه تغییر داده اند مانند یاء نسبت در نمر که آن را نمری گویند.گاهی وی را ابو الاسود دؤلی می گویند و همزه را به واو بدل سازند،زیرا هرگاه همزهٔ مفتوح،پیش از آن ضمه باشد همزه را قلب به واو می کنند چنان که در جؤن جون و در مؤمن مومن گویند.

ابن کلبی گوید:ابو الاسود دیلی چه هرگاه همزه مکسور باشد قلب به یاء می شود،و در صورتی که یاء مکسور شود،دال مکسور می گردد،تا یاء باقی بماند، چنان که گویند ودیع.نام و نسب او از این قرار است:ظالم بن عمرو بن حلس بن نفاثه بن عدی بن دئل بن بکر بن کنانه.اصمعی گوید:عیسی بن عمرو به اطلاع من رسانید دئل بن بکر کنانی در اصل دؤل با همزه بوده است که حجازیها همزه را نادیده گرفته و دول گفته اند.

خلاصه آنکه ابو الاسود دولی از برگزیدگان یاران حضرت امیر المؤمنین و حسنین و سجاد علیهم السّلام و از اجلاء مردان ایشان بوده است.پایان حاشیهٔ سید داماد(اختیار رجال کشّی).

مؤلف گوید:از کلام سید داماد به دست آمد که ابو الاسود از شیعیان خالص الولای امامیه بوده است ولی در کتابهای رجال اصحاب او را به این عنوان نیافتم،و سید خود عالم به آن چیزی است که نوشته است.

ابو الاسود علم نحو را از حضرت مولی-صلوات اللّه علیه-استفاده کرده و در روزگار خلافت عبد اللّه بن زبیر درگذشت و فرزند او به نام ابو حرب بن ابی الاسود- بطوری که از یکی از اسانید خبرهای مجالس طوسی به دست می آید-از ابو ذر غفاری روایت می کرده است.

مؤلف طبقات الادباء و کفعمی در اختصار،او را ظالم بن عمرو بن سفیان،و شیخ طوسی در رجال نیز او را به همین عنوان ذکر کرده است.ولی شیخ طوسی او را بطور اختصار ذکر کرده است و نام برخی از نیای او را که معمول هم می باشد،حذف نموده است.

کلمهٔ ظالم با ظای منقوط ضبط شده و بعضی که او را طالم با طای بی نقطه گفته اند اشتباه است.

آنچه از کتابها استفاده می شود آن است که ابو الاسود شیعه بوده است و به نقلی هم پس از حضرت مولی علی علیه السّلام با معاویه ارتباط پیدا کرد و از سوی او قاضی بصره شد.نظر به اینکه تشیع وی محرز بوده،ما از او در این باب یاد کردیم.

سیوطی در طبقات النحاه ذیل حرف ظای منقوط می نویسد:ظالم بن عمرو بن ظالم و به قولی ابن سفیان بن عمر بن حلس بن نفاثه بن عدی بن دئل[بن بکر بن کنانه ابو الاسود دئلی بصری].بطوری که ما در آغاز طبقات الکبری نوشته ایم:ابو الاسود نخستین کسی است که علم نحو را وضع کرد و هم درخصوص اختلاف نخستین واضع و در سبب آن تحقیقات لازم را ایراد کرده ایم،بدانجا مراجعه نمایید و همچنین در نام و نسب او اختلاف بسیاری است که در طبقات متذکر شده ایم.

ابو الاسود از بزرگان تابعان بوده است و از کمال اندیشه و فکر برخوردار بوده است و شاعری شیعی و حاضرجواب و در نقل حدیث ثقه بوده است و از علی(ع)و عمر و ابن عباس و ابو ذر و دیگران روایت می کرده است،و فرزندش ابو حرب و یحیی بن یعمر از وی روایت داشته اند.به مصاحبت حضرت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السّلام مفتخر گردید و در جنگ صفین در رکاب آن حضرت بوده است.به دربار معاویه رفت و از سوی او اکرام شد و به جایزه ای فاخر رسید و داوری بصره را عهده دار

گردید و نخستین کسی می باشد که قرآن را نقطه گذاری کرده است.

جاحظ گوید:ابو الاسود در طبقات اعلام معدود است و در کلیهٔ مراتب بر دیگران مقدم بوده و در همگی آنها اثری ارزنده دارد،به طوری که از تابعان،فقیهان،محدثان، سرایندگان،شرافتمندان،سوارکاران،امیران،خردمندان،نحویان،حاضرجوابان و از شیعیان بشمار می آید،و سال ۶۹ هجری به بیماری طاعون درگذشت (۱).

شیخ رکن الدّین علی بن ابی بکر حدیثی در کتاب الرکنی فی تقویه کلام النحوی که کتاب بزرگی در علم نحو است می نویسد:ابو الاسود دولی-که استاد حسن و حسین علیهما السّلام است (۲)-نخستین کسی است که علم نحو را وضع کرد و گفته می شود این فن را از علی علیه السّلام فراگرفته است.علت وضع نحو آن بود که در روزگار عثمان زنی بر معاویه وارد شد و گفت:«ابوی مات و ترک مالا»پدرم مرد و ثروتی را باقی گذارد.معاویه از لحن کلام او اظهار تنفر کرد و به مجردی که حضرت مولی علی علیه السّلام از این موضوع اطلاع پیدا کرد فن نحو را برای ابو الاسود ترسیم نمود و او را به این علم راهنمایی فرمود.ابو الاسود،نخست باب یاء و باب اضافه را تدوین کرد.پس از آن،از مردی شنید که آیهٔ شریفهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ... توبه۳/».را به جر رسوله می خواند.به دنبال آن باب عطف و نعت را تدوین کرد.

در یکی از روزها دخترش به وی گفت:«ما احسن السماء»به ضم سماء و به عنوان استفهام ادا کرد،یعنی چه چیزی در آسمان خوب است.ابو الاسود گفت:نجومها (ستارگان آن).دختر گفت:منظورم از این جمله سؤال از چگونگی صفا و طراوت آسمان بود.گفت:اگر نظرت این بود باید می گفتی:«ما احسن السماء»احسن را به فتح تلفظ کنی.ابو الاسود به دنبال این گفتگو باب تعجب و استفهام را وضع کرد.

پس از آن،پنج تن از دانشوران که دو تن از آنها دو فرزندش عطا و ابو الحارث،و

۱- ۱-بغیه الوعاه،ج ۲،ص ۲۲.

۲- ۲) -رکن الدّین که با مراتب امامت و معرفت آن مقام والا ارتباطی نداشته،پنداشته است که امام هم مانند دیگران علوم و کمالاتش را از مردم عادی فراگرفته است،لذا ابو الاسود را استاد حضرت امام حسین و امام حسن(ع)می داند-م.

سه تن دیگر به نامهای عنبسه و میمون و یحیی بن نعمان قواعد نحو را از او آموختند.

ابو اسحاق حضرمی و عیسی ثقفی و ابو عمرو بن علاء قواعد این علم را از ایشان برگرفتند و خلیل بن احمد قواعد نحو را از عیسی ثقفی فراگرفت،و در این رشته بر دیگران تفوق یافت،و سیبویه از خلیل بن احمد و اخفش از سیبویه علم نحو را فراگرفتند.

پس از این نحویها به دو دسته کوفی و بصری تقسیم شدند.کسائی مراتب نحو را به فرّاء آموخت،و ابو العباس تغلب از فرّاء،و ابن انباری از تغلب استفاده کرده اند؛همگی آنها کوفی اند.سیبویه که از بصریها بود به کرسی تدریس نشست و اخفش با آنکه سالها خدمت خلیل را عهده دار گردیده بود در محضر سیبویه حضور پیدا می کرد و فنون نحو را از او فرامی گرفت و قطرب محمد بن مستنیر از سیبویه و اخفش قواعد نحوی را کسب می کرد و صالح جرمی و بکر مازنی شاگردی قطرب را عهده دار گردیدند و محمد مبرّد از این دو تن بهره مند گردیدند و ابو اسحاق زجّاج و ابو بکر بن سراج و ابن درستویه و محمد کیسان از مبرّد بهره بردند و ابو علی فسوی و ابو سعید سیرافی و علی رمانی از ایشان بهره مند شدند و ابو علی فارسی از سیرافی و رمانی بهره برد و ابو الفتح جنّی از ابو علی فارسی و عبد القاهر جرجانی از ابو الفتح جنّی استفاده کرد.پس از ایشان شخصی که قابل توجه باشد ظهور نکرد.

مؤلف گوید:رکن الدّین اظهار داشت:«ابو الاسود استاد حضرت امام حسن و امام حسین علیهما السّلام بوده است.».این اظهاریه بسی باطل است،زیرا حسنین دو تن امام واجب الاطاعه می باشد،چه در حالت قیام و یا صلح و آرامش باشند و این دو تن بزرگواری هستند که به دیگران دانش می آموزند و خود از کسی جز خدا دانش فرانمی گیرند.و از اواخر گفتگوی رکن الدّین استفاده می شود که ابو علی فسوی غیر از ابو علی فارسی است و یکی از این دو تن مقدم بر دیگری بوده است و حال آنکه چنین نیست بلکه ابو علی فسوی،و ابو علی فارسی کنیهٔ یک نفر بوده است.آری،ابو علی فارسی خواهرزاده ای به نام محمد بن حسین داشته است.

و نیز اینکه گفته:«پس از اساطین نحو شخص قابل توجهی ظهور نکرده است» به این معنی است که دیگران ناقص تر از اساطین نحو بوده اند،نه آنکه نحوی بنامی پس

از ایشان ظهور نکرده باشد.

ملا داود در حاشیهٔ شرح عوامل عبد القاهر جرجانی-شرح مزبور از آثار یکی از فضلای متأخرین عامه است-گوید:در شرح مفتاح العلوم سکاکی آمده است:نخستین بزرگی که علم نحو را استنباط کرده است امیر المؤمنین علی علیه السّلام است.

ابو سعید سیرافی در کتاب اخبار النبی گوید:حد اکثر مردم بر این عقیده اند که نخستین کسی که علم نحو را تأسیس کرد،ابو الاسود دئلی بود،نامش ظالم بن عمرو بن سفیان است و در بصره می زیست و از مصاحبان علی علیه السّلام بوده است.در یکی از روزها شنید مردی آیهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ....» توبه۳/ را به جر «رسوله»قرائت می کند.با خود گفت:نمی پنداشتم که زبان آورنده ترین مردم چنین خطایی مرتکب شود؛به دنبال آن به استخراج علم نحو پرداخت.

در حواشی همان حاشیه گفته است:در اواخر شرح اللباب در ضمن تفصیلی چنین آمده است:«خلیل بن احمد نخستین پایه گذار علم نحو است.»و بطوری که بعضی از پیشوایان گفته اند:فراگیری علم نحو از جمله واجبات کفایی است.

مؤلف گوید:خلیل بن احمد نخستین مستنبط و پایه گذار علم نحو نبوده است، بلکه او به تنقیح علم نحو پرداخت و مسائل مربوط به آن را تحریر کرد.در بعضی از کتابها آمده است:نخستین کسی که علم نحو را تنقیح کرد و زواید آن را زدود،خلیل بن احمد بوده است.

شیخ منتجب الدّین بن بابویه در حکایت چهارم در اواخر کتاب اربعین به اسناد خود از علی بن محمد روایت کند که گفت:به خانهٔ ابو الاسود رفتم حلوایی در برابرش بود،دخترش از او تمنا کرد تا مقداری از آن حلوا به وی بدهد،پدرش گفت:دهانت را باز کن!دختر دهانش را گشود.ابو الاسود به اندازهٔ بادامی از آن حلوا در دهان وی گذاشت،سپس به او گفت:ای دختر از خرما استفاده کن که سودمندتر و سیرکننده تر است.دختر گفت:حلوا سودمندتر و گواراتر است.ابو الاسود گفت:این حلوایی است که معاویه برای ما فرستاده است تا براثر حیله ای که در آن به کار برده است،محبت علی را از ما سلب کند.دختر گفت:خدا روی او را سیاه کند.او می خواهد با این حیله ما را از

علاقه مندی به سیّد مطهر بازدارد و با حلوای زعفرانی مهر مولا را از دل ما بیرون کند.

پس وای بر آنکه این حلوا را برای ما فرستاده است؛وای بر خورندهٔ آن،سپس دست در دهان خود برده و آنچه را خورده بود قی کرد و گفت:

أبا الشهد المزعفر یا ابن هند نبیع الیک اسلاما و دینا

فلا و اللّه لیس یکون هذا و مولانا امیر المؤمنینا

پسر هند حیله گر خواهد تا که اسلام و دین ز دست دهیم

به خدا هیچ گاه با حلوا ما ز مهر علی ز ره نرهیم

کفعمی-که از دانشمندان امامیه است-در کتاب مختصر نزهه الالباء فی طبقات الادباء ابن انباری گوید:ابو الاسود دؤلی نخستین پایه گذار علم نحو است و این فن را ابو الاسود از حضرت علی(ع)فراگرفته است.

ابو الاسود گوید:در یکی از اوقات به حضور مبارک حضرت مولا(ع)شرفیاب شدم.رقعه ای در دست مبارکش مشاهده کردم.پرسیدم یا امیر المؤمنین این رقعه چیست؟در پاسخ گفت:در گفتار مردم درنگ کردم و به این نتیجه رسیدم که براثر آمیزش با عجمها طرز گفتگوی درست را از دست داده اند بر آن شدم که قانونی را برای آنها پایه ریزی کنم تا در هنگام گفتگو بدان رجوع کنند و در درستی سخن گفتن به آن اعتماد نمایند؛سپس آن حضرت آن رقعه به من داد و در آن مرقوم فرموده بود،«کلام» به طور کلی بر سه قسم است،اسم و فعل،حرف.اسم،کلمه ای است که بر مسمی دلالت می کند.فعل،کلمه ای است که از کاری خبر می دهد.حرف،کلمه ای است که دلالت مستقلی بر معنا ندارد.بدان ای ابو الاسود،اسمها بر سه بخش اند،ظاهر،ضمیر و اسمی که نه ظاهر است و نه ضمیر و تفاوتی که افراد با یکدیگر دارند به بخش سوم مربوط است که نه ظاهر است و نه مضمر.مراد آن حضرت از این جمله اسم علم مبهم می باشد.

ابو الاسود گفته است:با راهنمایی حضرت مولی علی علیه السّلام،نخستین قاعده ای که بتوسط من استخراج شد،انّ و اخوات آن بود،تنها از لکنّ خاطر کرده بودم، هنگامی که آنچه را به دست آورده بودم به عرض مبارک رسانیدم،فرمود:چرا از لکنّ خاطر کردی؟عرض کردم:من لکنّ را از آن حروف و حروف مشبهه به افعال ندانستم،

فرمود:چنین نیست بلکه لکنّ هم از آن حروف و«لکنّ»را بدانها ملحق بساز،سپس فرمود:«ما احسن هذا النحو الذی نحوت،چقدر زیباست طریقه ای که من به وجود آوردم».از آن به بعد این علم به نام نحو (۱)خوانده شد.

گویند:علت اینکه حضرت مولی علی علیه السّلام به تدون علم نحو پرداخت آن بود که شنید مردی می گوید:«لا یأکله الا الخاطئین».که باید می گفته:«الا الخاطئون».و هم شنید که مردی آیهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ....» توبه۳/ را به جر «رسوله»قرائت می کند.به دنبال قرائت مزبور،از عربی شنید که می گفت:«و انا و اللّه أبرئ ممن بری اللّه منه،من از کسی که خدا از او بیزار است متنفرم».در جواب او گفت:

اشتباه از آنجاست که رسوله را به جر خوانده است نه به رفع.

گفته شده است دختر ابو الاسود به پدرش گفت:«ما احسن السماء،چه چیزی در آسمان خوب است».به طریق استفهام این جمله را ادا کرد،پدرش گفت:«نجومها، ستارگان آن».دختر گفت:مراد من شگفتی از آسمان بود.در پاسخ گفت:اگر چنین قصدی داشتی باید می گفتی:«ما احسن السماء»یعنی با صیغهٔ تعجب ادا می کردی،اینجا بود که ابو الاسود علم نحو را تدوین کرد،و اولین قانونی که تهیه دید،باب تعجب بود.

ابو الاسود در سال ۶۹ هجری براثر طاعون همه گیر درگذشت،و نیز گویند:

ابو الاسود پیش از طاعون و در روزگار خلافت ابو حبیب عبد اللّه بن زبیر در سن ۸۵ سالگی درگذشت،و منسوب به دؤل بن بکر بن کنانه است.

دئل بر وزن فعل،به ضم فاء و فتح عین،نام جنبنده ای است.سیبویه گوید:در

۱- ۱-کلمهٔ«نحو»علاوه بر اینکه نام این علم می باشد دارای معانی چندی است،از جمله به چند معنای آن در این دو شعر اشاره شده است. نحوت نحو دارک یا حبیبی لقیت نحو الف من رقیبی وجدناهم جیاعا نحو کلب تمنو منک نحو امن شریب این دو شعر با تغییر الفاظ چنین است. قصدت قصد دارک یا حبیبی لقیت قدر الف من رقیب وجدناهم جیاعا مثل کلب تمنوا منک قدر امن شریب

کلام عرب غیر از کلمۀ«دئل»هیچ اسم دیگری بر وزن فعل،وجود ندارد و دئل بر وزن فعل،در گروه عبد القیس و دوول در جمعیت حنیفه موجود می باشد.

مؤلف گوید:نسب مشهور ابو الاسود-که بعضی از علما هم در این مقام یادآوری کرده اند-همان دؤلی است و اینکه گفته اند:دئل،به ضم دال و کسر همزه،اشتباه است، زیرا وزن فعل،به ضم فا و فتح عین،متداول است و کلمه صرد بدین ضبط از جمله کلماتی است که همگان از آن باخبرند،بنابراین انکار سیبویه که وزن مزبور منحصر به دئل است،بی اساس خواهد بود.آری فعل،به ضم فا و کسر عین،کمتر استعمال شده و به جز از کلمۀ دئل کلمه ای دیگر به این ضبط خاطرنشان نشده است.

ممکن است بگویند:کفعمی در نسب ابو الاسود کلمۀ دئل را بر وزن فعل،به ضم فا و کسر عین،ضبط کرده است و این ضبط از ناحیۀ وی اشتباه است،و بر سیبویه ایرادی دیگر وارد است و آن این است که دؤل را از همین باب ضبط کرده اند و علاوه بر آن مثالهای دیگری را که خواهیم آورد برای این ضبط آورده اند،بنابراین حصری که از سوی سیبویه شده است علت درستی نخواهد داشت.

در برابر آنچه گفته شد می توان چنین اعتراض کرد که امثلۀ باقیه ممکن است از باب خلاف قاعده و نقل بودن و امثال این ها باشد،در پاسخ خواهیم گفت:هرگاه مثالهای دیگر را از باب خلاف قاعده و نقل بودن بدانیم کلمۀ دؤل نیز از همین باب خواهد بود.

چگونه چنین نباشد و حال آنکه بعضی از ادبا کلمۀ مزبور را به طوری که خواهد آمد بر سه وجه توجیه کرده اند.آری،ابن حاجب در کتاب شافیه و شارحان دیگر،از آن یاد نکرده اند و به طوری که خواهد آمد از کلمه رئم و وعل یاد نموده اند.

جاربردی (۱)در شرح شافیه گوید:در ضبط نخستین که فعل،به ضم فا و کسر عین

۱- ۱-جاربردی شیخ فخر الدّین احمد بن حسن معروف به جاربردی از ادبای قرن هشتم هجری بوده است.سیوطی در بغیه الوعاه می نویسد:وی در تبریز می زیست و ادیبی فاضل و متدین و نیکوکار و باوقار بوده است و همواره به فراگیری دانش و تدریس می پرداخت و از شاگردان قاضی ناصر الدّین بیضاوی بوده و شرح منهاج قاضی و شرح حاوی در فقه و شرح شافیه ابن حاجب و شرح کشاف زمخشری از آثار او بوده است.در ماه رمضان سال ۷۴۶ هجری در تبریز درگذشته است-م.

باشد ایراد شده است که ضبط مزبور منحصر به دئل است و از ایراد مزبور پاسخ داده شده است که دئل نام قبیله ای است و از اعلام منقولی است که از فعل به اسم نقل داده شده است و اسم ابو الاسود دئلی بوده است و هرگاه احتمال داده شود که نام جنبنده ای است شبیه به موش خرما به طوری که همین نظریه را بعضی از ادبا در ذیل شعر کعب بن مالک که در جنگ مدینه به توصیف لشکر ابو سفیان پرداخته و گوید:

جاءوا بجیش لو قیس معرسه ما کان الا کمعرس الدئل

با لشکری به جنگ همی خاست پور حرب جایش به قدر جایگه ابن عرس نیست

پس چرا کلمهٔ مزبور را منقول از فعل ندانیم لیکن شاذ و دور از اصطلاح است.

مؤلف گوید:اینکه جاربردی گفته«دئلی اسم ابو الاسود بوده است»نادرست است،بلکه دؤل نام قبیله ای است و دئل بر وزن مثل نام جنبنده ای شبیه موش خرما.آنچه از پاسخ ایراد معروف است آن است که دئل منقول از دأل یدأل دألا و دأآلا و کلمه دأل را عرب در هنگام جابجایی و تحرک بکار می برد و مؤلف مناهج گفته است:دئل از اصل دأل یدأل دألا و دألانا به دست آمده و دألا در موقعی استعمال می نمایند که انسان جوری حرکت کند که گویا بار سنگینی را بر دوش گرفته است و براثر سنگینی آن بار گامها را نزدیک به یکدیگر برمی دارد.

و ممکن است پاسخ از رئم را به همان نحوی داد که از دئل پاسخ داده شد یعنی از نظر خلاف قاعده و نقل بودن و درعین حال بیرون از تأمل نمی باشد.

جاربردی پس از این گفته است:رئم نام نشیمنگاه است و وعل هم لغتی در الوعل (بز کوهی)،و از این دو هم پاسخ داده شده است که از اعلام منقول از افعالند از قبیل تنوط و تبشر که نام دو پرنده اند.اصمعی گوید:این پرنده را ازآن جهت تنوط گفته اند که نخهایی از شاخه ها می آویزد و سپس لانه خود را به وسیلهٔ آنها تنظیم می نماید و تخم گذاری می کند (۱).

۱- ۱-دمیری در حیات الحیوان می نویسد:تنوط،به ضم،یا فتح تا و کسر واو و یا فتح تا و نون و واو مشدد مضموم،نام پرنده ای است که اصمعی طرز لانه سازی اش را ذکر کرده و از خواص این حیوان است که چون شب فرارسد در گوشه های لانهٔ خود چرخ می زند و از بیم جان،تا بامداد قراری ندارد و-

شیخ ابو الحسن سلامه بن غیّاض بن احمد شامی که از نحویهای بنام است (۱).در آغاز کتاب المصباح که در علم نحو تألیف کرده می نویسد:روزی ابو الاسود دئلی حضور مبارک حضرت مولی علی علیه السّلام شرفیاب شد،مشاهده کرد که آن حضرت در اندیشه فرورفته است.پرسید یا امیر مؤمنان سبب در اندیشه فرورفتن شما چیست؟فرمود:

سخنی نابجا از بعضی از مردم شنیدم و همت گماشتم تا اصولی را تدوین کنم که مشتمل بر قانون کلام عرب بوده باشد؛ابو الاسود گوید:به عرض رسانیدم هرگاه چنین اندیشه ای را جامهٔ عمل بپوشانید،گروهی را از هلاکت رهایی بخشیده اید.امام(ع)پس از این رقعه ای را به من اعطا فرمود که در آن مرقوم داشته بود،کلام عرب به طور کلی بر سه بخش است،اسم و فعل و حرف،اسم کلمه ای است که بر مسمی دلالت می کند.فعل کلمه ای است که بر کار انسان دلالت می کند و حرف کلمه ای است که نه اسم است و نه فعل.

علاوه بر این قواعد بسیار دیگری را برای من تقریر فرموده است و من از آن مقام مقدّس استدعا کردم که اجازه فرمایند تا من هم قواعدی بدان بیفزایم؛پس از آنکه مأذون شدم قواعدی را استخراج کردم پاره ای از آنها را نپذیرفت و بخشی را هم خود بدان بیفزود.

در روایتی آمده است حضرت مولی علی علیه السّلام مرقومه ای در اختیار او گذارد و فرمود:«انح هذا النحو این گونه قواعد عربیت را استخراج کن.»و به همین

۱- ۱) -سیوطی در بغیه الوعاه می نویسد:ابو الخیر سلامه بن غیّاض-با غین مفتوح و یاء مشدد-بن احمد کفرطائی نحوی ابن نجار گفته است:ابو الخیر آثاری در نحو دارد:التذکره در ده مجلد،کتاب ما یلحق فیه العامه فی زمانه و رساله فی الحص علی تعلم العربیه.ابو الخیر ۵۲۶ هجری وارد بغداد شد و ابن خشاب از وی به فراگیری پرداخت و خود او مراتب ادب را در مصر از ابو القاسم علی بن جعفر بن قطاع سعدی فراگرفته و سال ۵۳۳ هجری درگذشت و از اشعار اوست: اقنع لنفسک فالقناعه ملبس لا یطمع الاشراف فی تخریقه فلرب مغرور غدا تغریقه فی حرصه سببا الی تغریقه سیوطی از کتاب المصباح او یاد نکرده است ولی کشف الظنون از این کتاب اسم می برد-م.

مناسبت این علم را نحو نامیدند.

پس از آنکه قواعد نحو به راهنماییهای حضرت مولی به دست ابو الاسود استخراج شد عنبسه بن فیل قواعد نحو را از وی فراگرفت.سپس میمون اقرن از عنبسه و عبد اللّه بن اسحاق حضرمی،از میمون و عیسی بن عمر،از عبد اللّه حضرمی و خلیل بن احمد،از عیسی و سیبویه که ابو بشر عمرو بن عثمان حارثی (۱)باشد از خلیل و ابو الحسن اخفش (۲)که سعید بن مسعده مجاشعی باشد از سیبویه و ابو عثمان مازنی،از اخفش و ابو العباس محمد بن محمد بن یزید مبرد،از مازنی و ابو بکر بن سراج از مبرد و ابو علی حسین بن احمد الفاسی،از ابن سراج و علی بن عیسی ربعی که همان بو نصر ضریر باشد، از ابو علی فارسی و ابن بابشاذ،از ربعی و ابن برکات،از ابن بابشاذ و ما قواعد را از ابن برکات و دیگران-خدا همهٔ آنان را بیامرزاد-فراگرفته ایم و بالاخره از پی سلسلهٔ مذکوره در طول زمانها هریک از نحویها طبق اندیشهٔ خود قواعد دیگری اندک اندک بر آنها اضافه کردند تا آنجاکه حوزهٔ علم نحو،رو به افزایش گذاشت و اذهان همه را در این زمینه به وجد و شور درآورد،و این است که گفته اند:آغاز نحو به پارسی یعنی سیبویه گشایش یافت و پایان آن هم به پارسی یعنی ابو علی سرانجام یافت،و افزوده اند که در میان آغاز و انجام آن کسی مانند این دو نحوی به وجود نیامد و آنگاه که این دو تن را به این پایه از اهمیت بستایند بر خردمندان تیزگوش لازم است تا بدانند که دانشوران نحوی تا چه اندازه در راه به ثمر رسانیدن این علم کوشش و جدّیت نمودند.

و نیز گوید:ازآن پس که حضرت مولا علیه السّلام حروفی را تدوین نمود تا ابو الاسود آنها را در اختیار مردم درآورد و زبان ازدست دادهٔ خود را که براثر اختلاط با

۱- ۱-چهار تن از نحویها به نام سیبویه شهرت یافته اند.۱-پیشوای آنها عمرو بن عثمان ۲-محمد بن موسی بصری ۳-محمد بن عبد العزیز اصفهانی ۴-ابو الحسن علی بن عبد اللّه مغربی.

۲- ۲) -اخفش نام یازده تن از ادباست که سه تن از آنها مشهورند و آنها عبارتند:۱-عبد الحمید بن عبد المجید ۲-سعید بن مسعده که در بالا نام برده شد ۳-علی بن سلیمان ۴- [۱]احمد بن عمران ۵-احمد بن محمد موصلی ۶-خلف بن عمر ۷-عبد اللّه بن محمد ۸-عبد العزیز بن احمد ۹-علی بن محمد مغربی شاعر ۱۰-علی بن اسماعیل فاطمی ۱۱-هارون بن موسی بن شریک-م.

عجمان به طاق نسیان گذارده اند،بازیابند،ابو الاسود طبق فرمان حضرت مولا علیه السّلام از هیچ گونه کوششی بازنماند و برای تعلیم دادن دستور زبان عربی بخلی به خود راه نداد و همواره به کوشش خود می افزود،تا روزی شنید یکی از قاریهای قرآن آیه «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ....» توبه۳/ را به کسر لام قرائت می کند.از شنیدن این اشتباه با خود گفت بر من است که آنی مردم را از دست ندهم به دنبال این اندیشه خوشنویسی را به حضور خواند و به او گفت:هرگاه دیدی دهان گرد کنم نقطه بر جانب حرف گذار و چون دهن بگشایم،نقطه بر سر حرف نه و چون دو لب به هم نزدیک آرم نقطه در زیر حرف بگذار،اگر در حین تلفظ توجه کردی که صدای حرف از بینی من بیرون آمد (۱)دونقطه بر حرف اضافه کن.کاتب طبق دستور او رفتار کرد و در نتیجه اعراب حروف در آن روزگار از نقطه ها تشکیل یافت.پس از آن براثر گذشت زمان و لطافت و ظرافتی که در صنعت نحو به کار برده شد و تهذیب و تنقیحی که در آن به عمل آمد،در صدد برآمدند تا اعراب حروف را با نشان روشن تری تعیین نمایند،بدین مناسبت همان نقطهٔ واحد در برابر حرف را اشباع کرده و واو کوچکی از آن ساختند و آن را تحت عنوان ضمه روی حرف قرار دادند و برای فتحه الف کوچکی تعیین کرده باز آن را روی حرف گذاشتند و برای کسره الف کوچکی قرار داده زیر حرف درآوردند تا بدین وسیله حالت اشتراک جر و نصب در حروف را از یکدیگر جدا سازند و برای حرفی که خالی از علامت ضم و فتح و کسر باشد آن را به دو نشان دیگر مشخص ساختند یکی(خ)به این معنی حرف ساکن اخف از حرف متحرک است و دیگری سر میم(م)که انسان بی اطلاع آن را (ها)می پنداشته است یعنی حرف ساکن حرکت ندارد و علامت تشدید سه تا سر سین بوده که باید کلمه یا حرف را به شدت تلفظ کرد چه آنکه هر حرف مشدّد از دو حرف ساکن و متحرک تشکیل شده است و تو این شدت را به ذوق خود درمی یابی آنجا که می گویی «ربّ»؛می بینی پس از حرف«را»دو حرف«ب»وجود دارد؛یکی ساکن است که در تلفظ آن را در دهان خود متوقف می سازی و لبها را روی هم می گذاری و«ب»متحرک به فتح

۱- ۱-مراد وی آن است که هرگاه کلمه ای دارای تنوین باشد.

است و به همین جهت گفته مشدّد مفتوح است و اگر«ربّ»به ضم«ب»خوانده شود مشدد مضموم خواهد بود و طبق همین قاعده هر کلمهٔ مشددی را باید در محل خود اعراب گذاری کرد و علامت مدّ،این خط(آ)است و نشانهٔ آن است که باید کلمه ای را که دارای چنان علامتی است با مدّ و کشیده تلفظ کرد و بدین ترتیب هر الفی که بعد از آن همزه واقع شده است از قبیل سماء و کساء و آنچه بدینها ماند باید کشیده تلفظ کرد.

و کلمهٔ«صل»علامت وصل است،یعنی این حرف را متصل تلفظ کن و هر الفی که در خط نوشته شود و در لفظ ثابت نماند در درج کلام ساقط می شود،مانند «سار الغلام»و«قال ابوک»و یا«امراه زید»و«استخرجت استخراجا»و امثال این ها و علامت همزه«عین»کوچک است،زیرا در میان حروف تهجی همزه از دیگر حروف به «عین»نزدیک تر است، به همین جهت صورت همزه از نظر باطن شباهت به عین پیدا کرده است.اینک هرگاه همزه مضموم باشد به صورت عین کوچک نوشته شده و بالای آن واو کوچکی می گذارند و اگر مفتوح باشد همزه را به صورت«عین»کوچک نوشته و بالای آن الف کوچکی قرار می دهند و اگر همزه مکسور باشد بصورت«عین»کوچک نوشته و در زیر آن خط ریزی می گذارند و اگر همزه ساکن و بی حرکت باشد بازهم به صورت «عین»کوچک نوشته می شود و بالای آن یا حرف«خ»و یا سر«میم»(م)گذاشته می شود، به همان نحوی که پیش از این گذشت و نباید این دستورها از خاطر زدوده شود.اگر به ضمه یا کسره یا فتحه تنوینی ملحق شود-این همان است که ابو الاسود آن را غنّه خوانده است-یک علامت بصورت دو علامت آورده می شود:اول علامت حرکت فتح و ضم و کسر است؛علامت دوم برای تنوین است و همهٔ علامتها یا در برابر حرف و یا بالای آن گذاشته می شود و تنها علامت کسر و تنوین آن است که در زیر حرف قرار می گیرد.

و این اصل برای شناخت علامت و تعلیل آن کافی است و ما به اندک از بسیار اکتفا کردیم(مشت نمونهٔ خروار است)و این صناعت از گذشته و حال ویژهٔ اهل آن بود به طوری که همین معنی از حال ابو الاسود و آنچه مربوط به او بود،استنباط شده است.

یکی از ادبا شاید شارح کتاب ارشاد النحو-می نویسد:نحو در لغت به معنای قصد و آهنگ است و این فن را هم به منظور اینکه مقصود اصلی بوده است بدین نام خوانده اند.

در بعضی از روایات آمده است:ابو الاسود شنید که قاری آیهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ... توبه۳/»به جرّ رسوله تلاوت می کند پس از این به حضور حضرت مولی علی علیه السّلام شرفیاب شد و جریان را به عرض رسانید،فرمود:آری این گونه اشتباه کاری از آن است که عرب با عجم اختلاط پیدا کرده است.بدانکه کلمه بر سه قسم است،اسم و فعل و حرف.اسم،کلمه ای است که بر مسمی دلالت می کند.فعل، کلمه ای است که از کاری خبر می دهد.حرف،کلمه ای است که معنایی را در کلمهٔ دیگر به وجود می آورد و حد وسط میان دو کلمه است.فاعل،مرفوع است و جز آن فرع بر آن است.مفعول منصوب است و جز آن فرع بر آن است.مضاف الیه مجرور است و ماسوای آن فرع آن است.و فرمود:ای ابو الاسود«انح هذا النحو این گونه قواعد عربیت را استخراج کن».علم نحو در اصطلاح نحویها علمی است که به کمک آن می توان به اعراب اواخر کلمات و چگونگی تحولی که از این ناحیه در آنها به وجود می آید پی برد،و به همین منظور،کلمهٔ نحو را برای آن برگزیده اند و این علم را بدان نام خوانده اند.

گویند:علم نحو را ازآن جهت نحو گفته اند که به وسیلهٔ آن راهی به ترکیبهای کلمات عرب برده اند؛اینک آنچه را آنها معرب گفته اند معرب می دانیم و آنچه را مبنی خوانده اند مبنی می خوانیم.علم نحو ویژهٔ فن بخصوصی نبوده است بلکه بر اعراب و تصریفها و برداشتهایی که در آثار پیشینیان از نحویها بوده است،اطلاق می شود لیکن در رویهٔ متأخران تنها به فن اعراب اطلاق شده است.

گویند:نخستین کسی که در شهر بصره به تدوین نحو پرداخت،ابو الاسود دؤلی بود.پس یکی بعد از دیگری به فراگرفتن نحو از وی پرداختند تا فراگیری این قانون به ابو عبد الرحمن خلیل بن احمد رسید،به طوری که هیچ یک از نحویها از گذشته و آینده به پایهٔ او نرسیدند و گروهی از ادبا از جمله سیبویه به فراگیری نحو از خلیل اشتغال ورزید و در میان این عده کسی به پایهٔ سیبویه نرسید و ابو الحسن بن سعید بن مسعده معروف به اخفش از اصحاب بنام او بوده است و ابو عثمان مازنی از اخفش و ابو العباس مبرد،از مازنی و ابو اسحاق زجاج معاصر با مبرد بود و ابو بکر سراج نیز در روزگار او می زیست و ابو علی فارسی از این دو تن به فراگرفتن علم نحو پرداخت.

مؤلف گوید:به خط سید بن طاوس در بخشی از آنچه به کتاب فتن و ملاحم خویش الحاق کرده بود،در ضمن فصلی چنین می نویسد:در اولین مجلد از کتاب انباء النحات تألیف فاضل علی بن یوسف شیبانی نوشته است،به اجماع دانشورانی که قابل توجه می باشند به درستی پیوسته که مولانا علی(ع)نخستین کسی است که به آغاز علم نحو پرداخت و پس از شرحی که ایراد کرده می نویسد:عبد اللّه بن سلام گفته است:

آنگاه که علی(ع)به خلافت رسید...تا پایان آنچه را سید نقل کرده است.

مؤلف گوید:در یکی از مدارک آمده است حضرت مولی خطاب به یکی از اصحابش که ممکن است ابو الاسود دؤلی باشد،فرمود:اسم،کلمه ای است که از مسمی خبر می دهد.فعل،کلمه ای است که از حرکت مسمی حکایت می کند،و حرف،کلمه ای است که معنایی را در کلمهٔ دیگر به وجود می آورد.رفع،نشان فاعل است و دیگر از مرفوعات فرع بر آن می باشد.نصب،نشان از مفعول است و دیگر از منصوبات فرع بر آن می باشد و جر،نشان مضاف الیه است.سپس خطاب به آن صحابی فرمود:«انح هذا النحو بدین طریق دیگر قواعد را تدوین کن.مؤلف گوید:ثبوت این روایت از نظر من قابل تأمل است.

یکی از شارحان کافیه ابن حاجب می نویسد:شرافت علم یا به شرافت و اهمیت بارز آن است مانند علم الهی،و یا اهمیت آن به خاطر برهانهای قاطع آن می باشد،مانند علم هندسه،یا شرافت آن به خاطر فوائد ارزنده و یا موقعیت آن است مانند علم فقه و یا به علت آن جمالی است که عالم بدان دست می یابد مانند علم اخلاق.علم نحو دارای اکثر اهمیتهای یادشده می باشد چه آنکه کلام اللّه تعالی و کلام رسول او دلالت بر ذات و صفات او دارند و علم فقه نافع برای دنیا و آخرت است و در یادگیری باید آن را بر دیگر علوم مقدم دانست.رسول خدا فرمود:قرآن را اعراب گذارید تا آیات کریمهٔ آن را صحیح تلفظ کنید چه آنکه خدا دوست می دارد آیات او درست خوانده شود.

عمر گفته است:عربیت را فراگیرید تا به خرد و جوانمردی شما بیفزاید.

آنگاه که کاتب ابو موسی در ضمن نامه ای به عمر نوشت:«من ابو موسی»عمر از اشتباهی که در نامهٔ او اتفاق افتاده و ابی موسی را«ابو موسی»نوشته ناراحت شد،در

ضمن نامه ای به ابو موسی نوشت:به مجردی که نامهٔ من به تو رسید کاتبت را تازیانه بزن و او را از دیوان کتابت بیرون ران.

گویند:آنگاه که حسن گوشهٔ انزوا اختیار کرده بود از خدا آمرزش می خواست کسی از وی پرسید چرا استغفار می گویی؟در پاسخ گفت کسی که مرتکب خطایی بشود،به عرب افترا زده است و کسی که دروغ بگوید بدکرداری کرده است و خدا فرموده: «وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللّهَ یَجِدِ اللّهَ غَفُوراً رَحِیماً: کسی که به عمل ناشایستی دست بزند و یا به خود ستم کند سپس از خدا آمرزش بخواهد خدا را آن چنان می یابد که بسیار بخشنده و مهربان است».

از عبد اللّه بن مبارک نقل شده است،گفت:پدرم مرد و شصت هزار درهم ما ترک برای من باقی گذاشت من سی هزار درهم آن را به مصرف فراگیری فقه و سی هزار درهم آن را برای فراگیری نحو ادب صرف کردم.ای کاش آن مبلغی را که در فراگیری فقه به مصرف رسانیده بودم در راه فراگیری نحو و ادب خرج می کردم،چه آنکه ترسایان براثر تحریفی که در کتاب خدای تعالی به عمل آوردند کافر شدند؛آنان در انجیل چنین یافتند:

«انا اللّه ولّدت عیسی من عذراء بتول:من خدایی هستم که عیسی را از زنی که دست شوهر به دامن او نرسیده بود متولد ساختم.ترسایان کلمهٔ ولّدت را که با تشدید بوده به تخفیف خواندند و چنین معنا کردند من خدایی هستم که با ازدواج کردن با زن شوهر ندیده ای عیسی را متولد ساختم.

بنابراین هرگاه موقعیت نحو به آن پایه ای رسد که خواننده این علم اقتدار و نیرویی در بیان به دست آورد و با کمک آن بتواند به تفسیر و حدیث و تأویل پی ببرد آموختن و فرادادن این علم از واجبات است،زیرا ما مکلفیم اصولی را که به زبان عرب وارد شده است فرابگیریم و از چگونگی آن اطلاع حاصل کنیم و برای شناختن دقایق کتاب و سنت راهی جز فراگیری علم نحو نداریم،و در جای خود ثابت است آنچه مقدمه امر واجب است وجود واجب منحصر به آن باشد و مقدور برای مکلف هم می باشد،تحصیل آن مقدمه واجب خواهد بود،برای آنکه هرگاه مقدمهٔ واجب واجب نباشد جایز الترک خواهد بود،و هرگاه ترک شرط تجویز شود ترک مشروط هم تجویز خواهد شد و مقام

نحو از نظر ترتیب پس از لغت و تصریف و فقه و حدیث و تفسیر و امثال این علوم است.

و نخستین کسی که علم نحو را وضع کرد امیر المؤمنین علی(ع)بود و روش آن حضرت چنان بود که هیچ گاه اقدام به عملی نمی کرد مگر اینکه در انجام آن وسائل تقرب به سوی خدای تعالی را ایجاد می کرد.

از ابو الاسود استاد حسن و حسین علیهما السّلام روایت شده است،گفت:در یکی از روزها حضور حضرت مولی علیه السّلام شرفیاب شدم دیدم حضرتش سر فکرت به زیر انداخته.پرسیدم یا امیر المؤمنین در چه چیزی اندیشه می کنید؟فرمود:من در شهر شما غلطی شنیدم تصمیم دارم تا کتابی در اصول عربیت تنظیم نمایم.پس از این به حضور مبارک شرفیاب شدم مرقومه ای به من داد،در آن نوشته بود.به نام خداوند بخشایندهٔ بخشایشگر،کلام بر سه گونه است اسم،فعل و حرف.اسم،از مسمی و فعل، از حرکت مسمی خبر می دهد و حرف از معنایی که اسم و فعل نباشد حکایت می کند.

علاوه بر این بخشی هم از باب تعجب را بدان افزوده بود و فرمود:این گونه قواعد را به دست آور و آنها را جستجو کن و هرچه به خاطرت رسید بدان بیفزا.و بدان ای ابو الاسود اسمها بر سه گونه اند،ظاهر و ضمیر و قسمی که نه ظاهر است و نه ضمیر.

ابو الاسود گوید:من مطالبی جمع کردم و به عرض مبارک رسانیدم،از آن جمله، حروف مشبهه به افعال بود که«لکنّ»را از آنها بشمار نیاوردم!فرمود:ای ابو الاسود چرا«لکنّ»را واگذاردی؟در پاسخ گفتم:من«لکنّ»را از آنها ندانستم!فرمود:چنان نیست بلکه«لکنّ»هم از آنها بشمار می آید.

گویند:در روزگار عثمان زنی به دربار معاویه وارد شد و گفت:«ان ابوی مات و ترک لی مالا:پدرم مرد و ماترکی از خود برای من باقی گذارد،معاویه از طرز بیان آن زن که«ابای»را«ابوی»خواند،ناراحت شد.

این خبر به عرض مبارک حضرت مولی علی(ع)رسید؛ابو الاسود را پیش خواند و به وی اعلام کرد تا فن نحو را وضع کند،او هم حسب الامر به وضع علم نحو پرداخت؛نخست باب ان و باب اضافه را تدوین کرد،سپس شنید مردی آیهٔ شریفهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ... توبه۳/.»را به جرّ رسوله می خواند پس باب عطف و

نعت را تدوین کرد.

به دنبال این پیشامدها در یکی از روزها دخترش گفت«یا ابت ما احسن السماء»و احسن را به طرز استفهام و به ضم سماء تلفظ کرد.ابو الاسود در پاسخ گفت:ستارگان آن از دیگر موجودات آسمانی بهتر است.دخترک گفت:شگفتی من از آسمان است نه پرسش از خوبی آن،پدرش گفت:اگر منظورت شگفتی آن بود،باید می گفتی«ما احسن السماء»،به فتح نون می خواندی و دهان را در هنگام گفتن می گشادی،به دنبال آن باب تعجب و استفهام را بیاورد.

باری قواعد نحو را فرزندانش از وی فراگرفتند و ابو اسحاق حضرمی و عیسی ثقفی و ابو عمرو بن علا از آنها آموختند و خلیل بن احمد،از عیسی ثقفی و سیبویه و علی بن حمزه از خلیل،و کسائی از ابو عمرو بن علاء علم نحو را فراگرفتند.

پس از این ادیبان و نحویان به دو دستهٔ کوفی و بصری درآمدند؛کسایی که از کوفیها بود قواعد نحو را به فراء آموخت،و او به عباس و او به محمد انباری فراداد و اینان همگی کوفی بودند و سیبویه-که از بصریها بود-به اخفش و قطرب نحو را بیاموخت،و صالح جرمی و بکر مازنی،از قطرب و محمد مبرد از آن دو و ابو اسحاق زجاج و ابو بکر سراج و محمد بن کیسان،از مبرد و ابو علی فسوی و ابو سعید سیرافی و علی رمانی،از یادشدگان و ابو علی فارسی،از سیرافی و رمانی و ابو الفتح بن حسن از ابو علی و عبد القاهر جرجانی،از ابو الفتح قواعد نحو را کسب کردند؛این همه بصری بودند و پس از ایشان شخصی که قابل توجه باشد ظهور نکرد.

مؤلف گوید:به گفتهٔ شارح کافیه می توان از چندین نظر ایراد گرفت یکی اینکه ابو الاسود استاد حضرت امام حسن و امام حسین علیهما السّلام نبوده است.دوم آنکه انجیل به تازی نبوده است تا ترسایان در اعراب آن اشتباه کرده باشند،بلکه انجیل در آغاز به زبان عبری بوده و سپس گروهی در روزگار مأمون و یا نزدیک به آن انجیل را به زبان تازی برگردانیدند.سوم آنکه تشدید لام مربوط به لام بتول است و پیوندی با تشدید لام «ولّدت»ندارد و روش ظاهری هم امتناع از آن دارد که تشدید مربوط به لام«ولّدت»بوده باشد.چهارم آنکه از آغاز گفتار شارح به دست می آید:باب تعجب به دست حضرت

مولی تدوین شده و از گفتار پس از آن استفاده می شود:باب تعجب بوسیله ابو الاسود به دست آمده است.

بعضی از شارحان مصباح-که در نحو بوده-در بخش چهارم گوید:علت تدوین نحو آن بود که ابو الاسود از قاری شنید که آیهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...

توبه۳/.»را به جرّ رسوله می خواند.به دنبال آن به حضور مبارک حضرت علی علیه السّلام شرفیاب شد و جریان را به عرض مبارک تقدیم داشت و اظهار کرد این گونه نادانی براثر اختلاط و آمیزش عرب با عجم و بسیاری از مولدانی بوده است که در میان ما به وجود آمده اند.

حضرت در مقام تعلیم او فرمود:کلمه بر سه قسم است:اسم،فعل و حرف.

اسم،کلمه ای است که از مسمی خبر می دهد.فعل کلمه ای است که از حرکت و کار مسمی خبر می دهد.حرف،کلمه ای است که معنایی در غیر خود به وجود می آورد.فاعل مرفوع است و دیگر از مرفوعات فرع آنند و مفعول منصوب است و دیگر از منصوبات فرع آنند.مضاف الیه مجرور است و ماسوای آن فرع آن است.

حضرت مولی(ع)پس از این به ابو الاسود فرمود:«انح هذا؛این رویه را از خاطر مبر و به همین مناسبت این علم را نحو نامیدند و آنچه از آن حضرت یاد کرده شد پایهٔ اساسی نحو بود.سپس دانشوران ثابت قدم و فاضلان عالیمقام به استنباط نحو پرداختند و کتابهای فراوانی در این رشته تألیف نمودند و بحثهای دامنه داری از آن استخراج کردند و از این راه موجبات آسانی فراگیری علم نحو را به وجود آوردند و برای آیندگان خویش تسهیلاتی به دست داده اند.

ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه (۱)گفته است:از جمله علومی که حضرت مولی علی علیه السّلام تدوین فرمود علم نحو بود و همگان می دانند حضرت مولی علیه السّلام این علم را ایجاد و انشاء نمود و اصول جمعی آن را به ابو الاسود آموخت و از آن جمله فرمود:کلام عرب به سه گونه است.اسم،فعل و حرف،و کلمه را به معرفه و نکره و

۱- ۱-شرح نهج البلاغهٔ ابن ابی الحدید،ج ۱،ص ۲۰.

اقسام اعراب را به رفع و نصب و جزم تقسیم فرمود.این پدیده دست کمی از معجزه ندارد،زیرا نیروی بشری دسترسی به این حصر نداشته و نتوانسته چنین استنباطی را بنماید.

شیخ طوسی در رجال (۱)ذیل اصحاب حضرت مولی می نویسد:ظالم بن ظالم و یا ظالم بن عمر و مکنّی به ابو الاسود دولی و در ذیل اصحاب حضرت امام حسن مجتبی علیه السّلام می نویسد:ظالم بن عمرو یا ظالم بن ظالم،مکنّی به ابو الاسود و ذیل اصحاب حضرت امام حسین و امام سجّاد علیهما السّلام می نویسد:ظالم بن عمر و مکنّی به ابو الاسود.

ابن حجر عسقلانی در کتاب التقریب می نویسد:ابن الدولی و یا الدیلمی منسوب به دؤل است که به قولی نام دئل بن بکر بن عبد مناف به کنانه است.

ابو علی عنانی در کتاب القارع می نویسد:اصمعی و سیبویه و اخفش و ابن سکیت و ابو حاتم و عدوی و دیگران گفته اند که اصل کلمه دئل به ضم دال و کسر همزه است و در هنگام نسبت،کلمهٔ مزبور را به فتح همزه تلفظ می کنند همان طور که میم«نمر»در «نمری»و لام سلمه را در سلمی،به فتح میم و لام،تلفظ کرده اند.

اصمعی از عیسی بن عمرو روایت کرده است:وی دئل را در مقام نسبت دئلی آورده است تا از این راه اصل کلمه را محفوظ داشته باشد و نیز همین رویه را از یونس و دیگری هم نقل کرده و درعین حال اظهار داشته است باقی گذاشتن کلمه در حال نسبت به اصل اولی اش شاذ قیاسی است.

ابو علی از کسائی و ابو عبیده و محمد بن حبیب نقل کرده است،آنان اعتقاد داشتند ابو الاسود منسوب به دیل،به کسر دال و سکون یاء،است.

مؤلف گوید:بعید نیست که نام جد ابو الاسود هم ظالم باشد،بنابراین گاهی ابو الاسود به پدر و هنگامی به جد نسبت می دهند ممکن است نام پدرش عمرو و ظالم لقبش بوده باشد و این احتمالات خالی از تأمل نخواهد بود.

در یکی از کتابها آمده است:نام ابو الاسود ظالم بن عمرو بن سفیان است و در بصره می زیسته است.

۱- ۱-رجال طوسی،ص ۴۶،۶۹،۷۵،۹۵.

ابن حجر در التقریب گوید:ابو الاسود دیلی،به کسر دال و سکون یاء،و یا دئلی، به ضم دال و فتح همزه،از مردم بصره بوده است و نام او ظالم بن ظالم یا ظلیم بن ظلیم با تصغیر است،و هم گویند:نام پدر او عمرو بن عثمان بن عمرو است.وی از افراد مورد وثوق بوده و از دانشورانی می باشد که جاهلیت و اسلام را درک کرده است و در سال ۶۹ هجری وفات یافته است.

ذهبی در مختصر خود گوید:ابو الاسود در بصره به سمت داوری مشغول بوده است و از افراد موثق بشمار می آید و علم نحو را او ابداع کرده است و در سال ۴۹ هجری درگذشته است.

سید هاشم بحرانی در کتاب روضه العارفین به نقل از کتاب حیات القلوب اشکوری لاهیجی از قول شیخ ابن میثم بحرانی (۱)چنین نقل کرده است:واضع نحو در امت اسلامی ابو الاسود دئلی بوده است،آن هم نه به تنهایی بلکه به ارشاد امیر المؤمنین علیه السّلام به انجام این کار موفق گردیده است،و آغاز آن بود که ابو الاسود از مردی شنید که آیهٔ شریفهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» توبه۳/را به کسر رسوله قرائت می کند.

ابو الاسود که از شنیدن چنین قرائت ناپسندی ناراحت شده بود،گفت:به خدا پناه می برم از نقصان ایمان،ازآن پس که روی به افزایش آورده است و در این خصوص و برای چاره کار به حضرت مولی علی علیه السّلام مراجعه کرد و گفت:تصمیم گرفته ام تا قانونی برای مردم عرب ایجاد کنم که زبان خویش را از اشتباه مصون نگه دارند.

حضرت مولی علی علیه السّلام به منظور راهنمایی او فرمود:کلمات بر سه گونه اند،اسم،فعل و حرف.اسم،کلمه ای است که بر مسمی دلالت کند.فعل،کلمه ای است که بر حرکت یا کار مسمی دلالت می نماید.حرف،کلمه ای که معنایی را در دیگری به وجود می آورد.فاعل مرفوع است و دیگر مرفوعات فرع آنند و مفعول منصوب است و دیگر منصوبات فرع آن می باشد.مضاف الیه مجرور است و دیگر از مجرورات فرع آنند،اینک ای ابو الاسود بدین رویه رفتار کن و او را با ایراد اصول مزبوره به تدوین نحو

---

۱ - ۱-ابن میثم در آغاز شرح نهج البلاغه در پایان فصل اول از فصول فضائل انسانی حضرت مولی علیه السّلام به بخشی از آنچه ترجمه شده است در ذیل«امّا لنحویون»اشاره شده است.

برگماشت و به طریقهٔ آن اشاره کرد.

بطوری که سیوطی در طبقات النحات اظهار داشته است:ابو الاسود از بزرگان تابعان بوده است و در اندیشه و خرد کاملترین مردم روزگار بشمار آمده است.

ابو الاسود شیعه مذهب و سراینده ای حاضرجواب،و در گفتارش مورد وثوق بوده و نخستین کسی است که قرآن را نقطه گذاری کرده است.

زمخشری در ربیع الابرار می نویسد:در یکی از روزها معاویه هدایای چندی از جمله حلوایی برای ابو الاسود فرستاد.چشم دخترش به آنها افتاد،از وی پرسید این تحفه ها از کجاست؟در پاسخ گفت:این هدیه ها را معاویه برای ما فرستاده است تا از راه حیله گری دین ما را از ما بازستاند دخترش این دو بیت را سرود:

أ بالشهد المزعفر یا ابن حرب نبیع علیک احسابا و دینا

معاذ اللّه کیف یکون هذا و مولانا أمیر المؤمنینا

ای پور حرب می خواهی با حلوای زعفرانی که برای ما گسیل داشته ای دین و خاندان خود را به تو بفروشیم،از این تصمیمی که گرفته ای به خدا پناهنده می شویم و چگونه حیلهٔ تو در ما اثر نکبت باری به وجود آورد و حال آنکه صاحب اختیار ما امیر المؤمنین است.

بیهقی گفته است:نحو به معنای استواری و پایداری است و گویا علم نحو راهی است که عرب می تواند به وسیلهٔ آن لغت خود را پایدار بدارد.

بعضی گفته اند:[نحو]به معنای مثال است،مثلا می گوییم هذا علی نحوه این چیز همانند آن چیز است.

خلیل گفته است:نحو به معنای قصد است برای اینکه حضرت علی(ع) هنگامی که شنید مردی در خواندن اشتباه می کند به ابو الاسود فرمود:برای کلام عرب قانونی تدوین کن چه آنکه نبطیها و تازی شبیهان فراوان گردیده اند و آنگاه که ابو الاسود قانون نحو را وضع کرد حضرت مولی(ع)فرمود:چه زیباست راهی را که برگزیده ای؛ سپس به عرب مانند آن فرمود:به همان آهنگ که ابو الاسود رفته است رفتار کنید و راهی را که او پیموده است بپیمایید.پایان آنچه از روضه العارفین نگاشته شد.

مؤلف گوید:گاهی ابو الاسود اخباری را از پیامبر بدون واسطه،و زمانی با واسطه

حضرت مولی و دیگران پس از آن حضرت،روایت کرده است.

از جمله ابو بکر حضرمی در کتاب مناقب به روایت مرفوع و به سند خویش از ابو الاسود نقل کرده است:در یکی از اوقات که به عیادت حضرت مولی علیه السّلام رفتم؛ در ضمن شکوه ای که کرد معروض داشتم یا مولانا با این شکوه ای که فرموده ای ما را بیمناک ساختی؛حضرت مولانا فرمود:برخلاف انتظار،من هیچ گونه بیمی به خود راه نمی دهم زیرا از رسول خدا شنیدم که فرمود:بزودی ضربتی بر سر تو وارد می آید که براثر ریزش خون از سرت،محاسنت رنگین می گردد و آنکه بر سرت ضربت می زند از بدبخت ترین افراد امت من می باشد همان طور که پی کننده ناقهٔ صالح از بدترین مردم آن روزگار بود.

مؤلف روضه الفضائل نیز به سند مرفوع خود از ابو الاسود،از عمویش نقل کرده است:آنگاه که آیهٔ شریفهٔ «فَإِمّا نَذْهَبَنَّ بِکَ فَإِنّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ. آن هنگام که ترا به سوی خویش خواندیم از آن مردم انتقام خواهیم گرفت».رسول خدا در ذیل این آیه فرمود:

جبرئیل به اطلاع رسانید که ما به وسیلهٔ علی علیه السّلام از آنها انتقام خواهیم گرفت.

قاضی میر حسین میبدی در شرح دیوان حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام می نویسد:مروی است که ابو الاسود دؤلی از شخصی شنید که می خواند «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ....» توبه۳/ به جرّ رسوله،و چون با مرتضی گفت،فرمود:

بمخالطه العجم یعنی این گونه غلط خواندن براثر آمیزش عرب با عجم است،سپس فرمود:

کلام عرب بر سه گونه است:اسم،فعل،حرف.اسم،کلمه ای است از مسمی خبر می دهد.

فعل،کلمه ای است که از کار مسمی خبر می دهد.حرف،کلمه ای است که معنایی را در کلمهٔ دیگری به وجود بیاورد.فاعل مرفوع است و مرفوعات دیگر فرع آنند.مفعول منصوب است و منصوبات دیگر فرع آنند.در پایان فرمود:ای ابو الاسود بدین رویه رفتار کن.

ملا داود بن عبد الباقی ترکستانی در اوائل شرحی که بر عوامل کبیر عبد القاهر جرجانی نوشته از شرح مفتاح نقل کرده است،گویند:نخستین کسی که علم نحو را استنباط و استخراج کرد،امیر المؤمنین علی علیه السّلام بوده است.همو از کتاب اخبار النحویین ابو سعید سیرافی نقل کرده است بیشتر افراد معتقدند که نخستین کسی که علم نحو را تدوین کرد،ابو الاسود دؤلی است که نامش ظالم بن عمرو بن سفیان بوده

است و در بصره می زیست و از یاران علی علیه السّلام بوده است.هنگامی از قاری شنید که آیهٔ «أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ می خواند،از شنیدن آن با خود گفت:نمی دانستیم که کار خوانندگان قرآن بدینجا بکشد؛به دنبال این اندیشه به استخراج علم نحو پرداخت.

ملا داود در حاشیهٔ شرح مفتاح خود،نوشته:در یکی از نسخه های شرح مفتاح «عمد»را که در آخر جملات یادشده از ملا داود آمده است«فعمد الی استخراج علم النحو» به لفظ مفرد ادا کرده است،بنابراین ضمیر مستتر در«عمد»به ابو الاسود بازمی گردد یعنی او به تنهایی دست به چنین کاری زد و در نسخهٔ دیگر«عمدا»با لفظ تثنیه آورده شده است که در نتیجه ضمیر مستتر در آن به وی و علی علیه السّلام بازمی گردد.و نیز ملا داود در حاشیهٔ همان کتاب به تناسب همین مقام گوید:در اواخر شروح اللباب ضمن مطالب مفصّلی اظهار داشته:از قرائن پیداست که مستنبط علم نحو خلیل بن احمد بوده است.

شیخ حسن بن علی طبرسی در کتاب تحفه الابرار (۱)که به پارسی تألیف کرده می نویسد:

اساس اولی علم نحو از حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام استفاده شده است و از ابن انباری نقل کرده است،وی در شرح خطبهٔ الکتاب سیبویه نوشته است:در یکی از روزها رسول خدا(ص)از قاری شنید که آیهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...

توبه۳/.»را به جرّ«رسوله»تلاوت می کند.رسول خدا از شنیدن این قرائت خشمناک شد.توجهی به حضرت مولا ـ علی علیه السّلام نمود،فرمود:به تدوین علم نحو بپرداز و قاعده ای در اختیار مردم درآور تا بدان وسیله از اشتباه خواندن آیات قرآن بازبمانند.در پی این امریه،حضرت مولا علی علیه السّلام ابو الاسود دؤلی را به حضور خوانده و عوامل و روابط نحوی را به وی فراداد و در ضمن آن به حصر کلام عرب و حصر

۱- ۱-تحفه الابرار در اصول دین است که به قلم فقیه متکلم عماد الدّین حسن بن علی بن محمد بن علی بن حسن طبرسی به پارسی تألیف شده است.این کتاب بر یک مقدمه و ده باب تدوین شده است،و در باب امامت به تفصیل سخن گفته است و با ادلهٔ دندان شکن از افکاری که راجع به امامت شده است،پاسخ داده است و شیخ نجف بن سیف نجفی آن را به عربی برگردانیده است.(الذریعه،ج ۳،ص ۴۰۵)- [۱]م.

حرکات اعراب و بنای آن پرداخت.ابو الاسود مردی زیرک و خوش فهم بود و براثر راهنمایی هائی که از سوی حضرت مولا علی علیه السّلام به وی شد به تألیف نحو اقدام کرد و هرگاه تدوین قاعده ای بر او مشکل می شد به حضرت مراجعه می کرد و به حلّ اشکال می پرداخت و در پی امریه مولا علی علیه السّلام به ترتیب و ترکیب پاره ای از ترکیبات اقدام کرد و آنها را به عرض حضرت مولا علی علیه السّلام رسانید.حضرت آنها را پسندید و فرمود:«نعم ما نحوت:چه نیکو آهنگی برای خودت به کار بستی؛پس از آن آیندگان سخن مولا را به فال نیک گرفتند و این علم را نحو نامیدند.

شاگردان ابو الاسود پس از او به افزایش قواعد دیگر اقدام کردند تا قواعد نحو را در ضمن چهار مجلد تدوین کردند و ازآن پس که این علم در اختیار خلیل قرار گرفت مجلدات آن افزایش بیشتری پیدا کرد و آنگاه که نوبت به سیبویه رسید علم نحو به کمال خود رسید و پس از سیبویه کسی همتای او نیامد.

مؤلف گوید:در کتابهای تراجم نحویها راجع به اینکه چه کسی شنید که قاری آیهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ رسوله می خواند،اختلاف است و از آنچه طبری نقل کرده پیداست که لفظ«نحو»نخست از بیان رسول خدا(ص) استفاده شده است نه از بیان حضرت مولا علی علیه السّلام.

شیخ محمد بن اسحاق بن محمد حموی که از علمای اصحاب ما می باشد در کتاب منهج الفاضلین (۱)که به پارسی در امامت تألیف کرده است چنین می نویسد:واضع و

۱- ۱-منهج الفاضلین فی معرفه ائمه الکاملین کتاب مبسوطی است به پارسی از آثار شیخ محمد بن اسحاق بن محمد حموی معروف به فاضل الدّین ابهری است،و از آنجا که لقبش فاضل الدّین بوده است، این کتاب را منهج الفاضلین نامیده است.در باب دوم این کتاب،حقیقت امامیه را ثابت کرده و براهین عقلیه و نقلیه برای امامت حضرت علی و ائمهٔ طاهرین آورده است و سال تألیف آن سال ۹۳۷ هجری است،و ماده تاریخ آن را چنین سروده است: سال تألیف این کتاب کریم «منهج مذهب امامی»شد این کتاب را به نام شاه تهماسب صفوی تألیف کرده است و قصیده ای در مدح او سروده و تخلص او فاضل است(الذریعه،ج ۲۳،ص ۱۱۲)- [۱]م.

مدوّن علم نحو حضرت مولا- علی علیه السّلام است و علت تدوینش آن بود که در یکی از روزها رسول خدا(ص)از قاری شنید که آیهٔ شریفهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ رسوله می خواند به حضرت مولا علی علیه السّلام دستور داد تا قانونی تدوین کند که بتواند براثر توجه و یادگیری آن از اشتباه خواندن،جلوگیری کند.

حضرت مولا علی علیه السّلام بنا به پیشنهاد رسول اکرم(ص)ابو الاسود دؤلی را به حضور طلبید و عوامل و روابط کلام عرب و حصر حرکات اعراب و بنای آن را به وی فراداد.ابو الاسود هم به اشاره و تلقین آن حضرت علم نحو و قواعد نحو را تدوین کرد و آنها را در ضمن جزوه هایی گردآورد و به عرض مبارک حضرت مولا علی علیه السّلام تقدیم داشت؛حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام فرمود:«نعم ما نحوت:خوب رویه ای را پیش گرفتی»ازآن پس بیان آن حضرت را به فال نیک گرفته این علم را به نام نحو خواندند.

مؤلف گوید:از اینکه جریان تدوین نحو در روزگار حضرت رسول اکرم(ص) اتفاق افتاده باشد خالی از تأمل و بیرون از کلام نمی باشد.

ابن جمهور احساوی در کتاب المجلی می نویسد:ابو الاسود دؤلی نخستین کسی است که علم نحو را تدوین کرده است،چه آنکه او از مردی شنید که آیهٔ شریفهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ«رسوله»قرائت می کرد.

ابو الاسود ناراحت شد و گفت:به خدا پناه می برم از نقصانی که پس از پیدایش ایمان،به وجود آمده است.بدین مناسبت به حضرت مولا علی علیه السّلام مراجعه کرد و جریان را به عرض رسانید.حضرت مولا علی علیه السّلام فرمود:قانونی وضع کن تا مردم بتوانند به کمک آن،زبان خود را از لغزش نگاه بدارند و او را به تدوین علم نحو تشویق کرد و مقدمات آن را به وی فراداد و فرمود:کلام عرب بر محور سه کلمه،اسم و فعل و حرف به گردش درآمده است.در پی آن وجوه اعراب را برای او بیان کرد و فرمود:رفع ویژهٔ«فاعل»و نصب مخصوص به«مفعول»،و جرّ مربوط به«مضاف الیه»است.

ابن شهرآشوب در کتاب مناقب می نویسد:واضع علم نحو علی علیه السّلام است،زیرا نحویها علم نحو را از خلیل بن احمد روایت می کنند و او از عیسی بن عمر ثقفی،از عبد اللّه بن اسحاق حضرمی،از ابو عمرو بن علاء،از میمون اقرن،از عنبسه بن

فیل،از ابو الاسود دؤلی از حضرت علی علیه السّلام روایت کرده اند.

و سبب اصلی وضع نحو آن بود که عربها با نبطیها ازدواج کردند و براثر پیوند با آنها فرزندانی به وجود آمد که زبان آنان را تباه کردند تا آنجا که دختر خویلد اسدی که با یکی از نبطیها ازدواج کرده بود،روزی گفت:«انّ ابوی مات و ترک علیّ مال کثیر:پدرم مرد و ما ترک بسیاری از او باقی ماند.در این جمله«ابای»را«ابوی»و«مالا کثیرا»«مال کثیر»بیان کرد.ابو الاسود،چون به اشتباه الفاظ پی برد علم نحو را وضع کرد.

گویند:عربی از یکی از بازاریها شنید:آیهٔ شریفهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ می خواند،عرب از شنیدن آن ناراحت شد.سر او را شکست وی از او نزد مولا- علی علیه السّلام شکایت کرد.حضرت پرسید چرا سر او را شکستی؟گفت برای اینکه در هنگام قرائت کلام اللّه کافر به خدا شد!حضرت مولا- علی علیه السّلام فرمود:او در خواندن قرائت تعمدی نداشته و در پی آن به وضع علم نحو اقدام فرمود.

گویند:ابو الاسود دؤلی در بصره به درد چشم گرفتار شده بود.دخترش دست او را گرفته بود و به پیشگاه حضرت مولا علی علیه السّلام شرفیاب می ساخت،در راه گفت:«یا ابتاه ما اشد حرّ الرمضاء»و کلمه اشدّ را به ضم دالّ تلفظ کرد،یعنی ریگها بسیار گرم است و حال آنکه او می خواست با ایراد این جمله شگفتی خود را از گرمی ریگها به اطلاع پدرش برساند.ابو الاسود او را از ادای چنان اشتباهی بازداشت و جریان را به عرض مبارک مولا علی علیه السّلام تقدیم داشت و به راهنمایی آن حضرت به وضع علم نحو اقدام کرد.

در حکایت آمده است که روزی ابو الاسود در تشییع جنازه ای شرکت کرده بود، مردی به وی گفت:«من المتوفی»و کلمهٔ متوفی را به صورت اسم فاعل ادا کرد.

ابو الاسود پاسخ داد«اللّه»یعنی خداست که جان مردمان را می گیرد و حال آنکه سؤال او این بود که«درگذشته»کیست؟ابو الاسود اشتباه او را به عرض مبارک حضرت مولا تقدیم داشت و به فرمان آن حضرت به تدوین علم نحو پرداخت.در هر حال حضرت مولا علی علیه السّلام مرقومه ای که مقدمات علم نحو را در آن گرد آورده بود به وی

مرحمت داشت و اضافه فرمود:«چه بس پسندیده است این گونه تدوین»(ما احسن هذا النحو)و ترا می شاید که مسائل دیگر این علم را بدان بیفزایی و این علم را ازآن پس علم نحو نامیدند.

ابن سلام گوید:حضرت مولا علی علیه السّلام مرقوم فرموده بود؛کلام عرب بر سه گونه است.اسم و فعل و حرف،که هریک برای بیان چیزی به کار برده شده است.

مثلا- اسم،از مسمی خبر می دهد و فعل،حرکت مسمی را خبر می دهد و حرف،معنی را در دیگری به وجود می آورد و در ذیل آن امضا فرموده«علی بن ابو طالب».ادبا پس از آن که امضا را برخلاف قانون ادبی یافته-چرا«ابو طالب»را«ابی طالب ننوشته است-به حیرت افتادند و در تأویل آن اظهاراتی کرده اند،از جمله«ابو طالب بااین که کنیه است نام پدر حضرت مولا علی علیه السّلام نیز بوده است و نخواسته نام او را تغییر بدهد و این کلمه مرکب،از قبیل دراحنا و حضرموت می باشد.

زمخشری در الفائق اظهار داشته است: بااین که«ابو طالب»مجرور است به صورت رفع درآمده است،زیرا«ابو طالب»مشهور پدر حضرت مولا-ست و در واقع به منزلهٔ مثلی است که نباید در آن تغییری به عمل آورد.پایان آنچه از مناقب ابن شهرآشوب به دست آمده است.

شیخ حسن بن علی طبرسی در کتاب اسرار الامامه گوید:هرگونه علمی که در اسلام پایه گذاری شده است منتسب به حضرت مولا علی علیه السّلام می باشد،از آن جمله علم نحو است.

ابن انباری در خطبه شرح الکتاب سیبویه می نویسد:آنگاه که رسول اکرم از مردی شنید که آیهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ«رسوله»قرائت می کند و برخلاف انتظار حضرتش بود به حضرت مولا دستور داد تا قانونی وضع کند که مردم با توجه بدان قانون بتوانند الفاظ عربی را مطابقه قاعده درست ادا کنند.حضرت مولا- بنا به فرمان پیغمبر اکرم(ص)قواعد عربی را گرد آورد و آنها را به ابو الاسود فراداد.

ابو الاسود که معلم حسنین-علیهما السّلام-مردی هوشمند و زیرک بود،پس از

آنکه مراتب نحو را از حضرت مولا- علی علیه السّلام فراگرفت به جمع آوری حدود و غوامض کلمات عربی پرداخت و یادداشتهای خویش را که در ضمن اوراقی گرد آورده بود به اطلاع حضرت مولا علی علیه السّلام تقدیم داشت.حضرت مولا نتیجهٔ زحمات او را تمجید کرد،و فرمود:«نعم ما نحوت:چه نیکو است آنچه را گرد آورده ای فضلای پس از او جملهٔ مبارکهٔ حضرت مولا- علی علیه السّلام را به فال نیک گرفتند و آن علم را نحو نامیدند.پس از آن گروهی از ابو الاسود آن علم را فراگرفتند و روز به روز به قواعد و حدود این علم افزوده می شد تا نوبت به خلیل و شاگردش،سیبویه رسید.

مؤلف گوید:پوشیده نیست آغاز به وجود آمدن نحو به صورتهای مختلف نقل شده است،به طوری که ابن انباری مسبب اصلی را رسول خدا(ص)نام برده و از حضرت او روایت کرده است و دیگری نخستین مدوّن آن علم را حضرت مولا- علی علیه السّلام می داند و از آن جناب روایت می کند و نیز پاره ای از مطالب بی اساس دیگر را ذکر کرده است که پیش از این بدان اشاره کردیم.

باید توجه داشت،ابو الاسود یکی از سرایندگان شیعه است و از بعضی از مواضع نکوهش از او استفاده می شود و بطوری که به خاطر دارم ممکن است در گواهی دادن به وصایت و خلافت بلافصل حضرت مولا علی علیه السّلام کتمان کرده باشد.

آری مرثیه ای که در سوک حضرت مولا علی علیه السّلام سروده است مشهور است و همین سوک سرودهٔ او را ابن اثیر در کامل و مالکی در الفصول المهمه و دیگران در آثار خود آورده اند و این سوک سروده دلیل بر عقیدهٔ پسندیده اوست و پاره ای از آن در اینجا آورده می شود.

ألا فابلغ معاویه بن حرب فلا قرت عیون الشامتینا

أ فی شهر الصّیام فجعتمونا بخیر الناس طرا أجمعینا

قتلتم خیر من رکب المطایا و رحلها و من رکب السفینا

و من لبس النعال و من حذاها و من قرء المثانی و المئینا

اذا استقبلت وجه ابی حسین رأیت البدر راع الناظرینا

لقد علمت قریش حیث کانت بأنک خیرها حسبا و دینا (۱)

الا ای معاویه ای پور حرب که کورانه کوبی بهر سوی درب

به ماه صیام ای بدروزگار به قتل علی کردیم داغدار

ربودی ز دست من بینوا تو مر بهترین آفریدهٔ خدا

مر آن کس که پوشیده بهتر فعال به راه خداوند صاحب جلال

مثانی ز قرآن و ز آن پس مئین تلاوت کند آن خدا را امین

چو با شخص حیدر شوی هم کلام عیان بینی از وی تو بدر تمام

قریش آنکه برده ز عالم نسب شناسد علی را به نیکو حسب

ابو حیان مالکی مغربی در کتاب ارتشاف-که در نحو تألیف کرده،خود نسخهٔ قرائت آن کتاب را که خط خود ابو حیان هم در آن مشاهده می شد دیده ام-مطالبی راجع به ابو الاسود گفته است...

شیخ پیشین ابو حاتم احمد بن حمدان رازی یکی از اعلام امامیه و معاصر علی بن بابویه بود،کتابی (۲)در ردّ کتاب محمد بن زکریا طبیب رازی که دربارهٔ الحاد و بیهوده بودن مراتب نبوت و شرایع انبیا نگاشته،تألیف نموده است (۳)پس از نقل کلام آن ملحد می نویسد:بطوری که پیش از این نوشتیم ریشهٔ اصلی لغتها از ناحیهٔ پیمبران علیهم السّلام به دست آمده است.ازآن پس که پیمبری بر وجود اقدس حضرت رسول اکرم(ص)ختم

۱- ۱-ابیات بیشتر،با اندک اختلافی از این سوک سروده را مؤلف اعیان الشیعه [۱]در جلد ۳؛صفحهٔ ۴۰۳ آورده است و اشعار دیگری هم از او نقل کرده است: یقول الارذلون بنی قشیر بطول الدهر ما تنسی علیا احب محمدا و بنیه حقا و عباسا و حمزه و الوصیا فان یک حبهم رشدا اصبه و لست بمخطئ ان کان غیّا

۲- ۲) -الزینه تألیف ابو حاتم احمد بن حمدان رازی که بر ردّ کتاب محمد بن زکریا طبیب رازی نگاشته است به سال ۱۹۵۸ میلادی،در دو مجلد در مصر چاپ شده است-م.

۳- ۳) -مؤلف در حاشیهٔ خود می نویسد:نسخه ای کهن که تصحیح شده است هم اکنون در دار المرز کازرون موجود می باشد.

شد همگی لغات هم مانند اسباب دیگری که ریشهٔ آن از ناحیه انبیا و حکما که به وحی از خدای عز و جل بود،پایان پذیرفته است؛و در جهان بجز از آیین و رسوم آنان،رسم دیگری برقرار نمانده است.بنابراین در روی زمین به غیر از رسوم ایشان رسم دیگری باقی نخواهد ماند و هرگاه آیین دیگری هم بوده باشد ریشهٔ اساسی آنها از رسوم آنان سرچشمه گرفته است و بر پایهٔ آنها بنیان گردیده است.

ولی رسمهایی که بنا شده و تشابه تمامی با حکمت حکما دارد مستحدثاتی است که در این امت به وجود آمده است که آنها از لغت عربی به دست آمده از قبیل نحو و عروض که هر دوی آنها معیار کلام عرب می باشد.این دو بخش تازه از حکمای امت اسلام و ائمهٔ هدی علیهم السّلام سرچشمه گرفته است.

چه آنکه نحو قانون مهمی است که حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام آن را تدوین کرد و در اختیار ابو الاسود دؤلی قرار داد.امیر المؤمنین حکیم روزگار خود بلکه پس از رسول خدا(ص)ریاست حکمای امت اسلامی را بالاستحقاق دارا بود و خدای تعالی استخراج این علم را به حضرت او الهام فرمود و این علم تا آن هنگام آشکارا نبود بلکه ودیعه ای بود که در آن موقع احداث شد و راهی که ودیعه گذاران و احداث کنندگان در این امت،رفته اند همان راهی بوده که پیمبران بزرگوار در میان دیگر از امتان پیموده اند و حکمی که این عده از افراد به دست آورده اند از وجود اقدس حضرت محمد(ص) استفاده کرده اند و علی از میان همگی امت اسلامی از ویژگی خاصی برخوردار گردیده است.پیمبر اکرم(ص)اسراری را در باطن آن حضرت به ودیعت گذارده و بدین وسیله او را بر دیگر از پیروان خود برتری داده است و حضرت او هم تا حدی که لازم دانسته آنچه را که فراگرفته است به مستحقان آن اعطا کرده است به طوری که مطالبی را به اصحاب سرّ خود آموخته از دیگران پوشیده داشته است و برخی از یافته های خود را به همگان از خاصه و عامه فرا داده است.

علم نحو از جمله علومی است که شباهت کاملی به حکمت حکما دارد هرچند این علم از اسباب دیانت بشمار نمی آید.این علم را حضرت مولا علی علیه السّلام از لغت عرب استخراج کرد و آن را برای ابو الاسود تدوین نمود.بنابراین مقدمات این علم

را ابو الاسود از آن حضرت فراگرفت و طبق راهنماییهای آن حضرت قواعد دیگر را بر آن افزود.سپس دیگر از دانشمندان مطالب نحوی را از وی فراگرفتند و به قواعد دیگر آن علم اقدام کردند.

فن عروض را خلیل بن احمد از مردی از اصحاب حضرت علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب(ع)فراگرفته است و آن حضرت نیز حکیم زمان و پیشوای دوران خود بود.سپس دیگران فن عروض را از خلیل بن احمد فراگرفتند و او نیز قواعدی را برای شعرشناسی تدوین کرد و این دو اصل علوم که در این امت رواج پیدا کرد،ریشهٔ آن از حکمای دین و ائمهٔ هادین فراگرفته شد و به همین نسبت ریشهٔ هر حکمتی چه کوچک و چه بزرگ،از پیمبران به دست آمده است و آنان اصول حکمتها را در اختیار حکما و علمای پس از خود درآوردند و آنان هم به تعلیم آنها به مردم پرداختند و همچنین اصول لغات و واژه های مختلف از ناحیهٔ ایشان به وجود آمده است.

سید امیر شمس الدّین محمد بن امیر سید شریف جرجانی مشهور،در کتاب الرشاد فی شرح الارشاد که در نحو بوده و از آثار علامه تفتازانی است به مناسبت نامگذاری علم نحو می نویسد:ابو الاسود دؤلی شنید که قاری آیهٔ شریفهٔ «وَ أَذانٌ مِنَ اللّهِ وَ رَسُولِهِ إِلَی النّاسِ یَوْمَ الْحَجِّ الْأَکْبَرِ أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ «رسوله»قرائت می کند و آن را معطوف به مشرکین می خواند و حال آنکه یا باید «رسوله»به رفع خوانده شود تا معطوف بر محل اسم آن بوده باشد و یا منصوب بخواند که اسم آن بوده باشد.ابو الاسود آنچه را شنیده بود به عرض حضرت مولا علیه السّلام تقدیم داشت امام فرمود:این گونه اشتباه براثر آمیزش عرب با عجم است،سپس فرمود.

کلمه بر سه گونه است،اسم و فعل و حرف.اسم،کلمه ای که از مسمی خبر می دهد.

فعل،کلمه ای است که از حرکت مسمی خبر می دهد.حرف حد وسط میان اسم و فعل و رابطهٔ آنهاست و فرمود:فاعل مرفوع است و ماسوای آن فرع آن است و مفعول منصوب است و غیر آن فرع برای آن است و مضاف الیه مجرور است و غیر آن فرع برای آن است و امثال این ها از قواعد کلی دیگر،سپس فرمود:ای ابو الاسود بدین نحو رفتار کن.

شیخ یوسف بن مخزوم اعور واسطی منصوری ناصبی در کتابی که به منظور

بطلان مذهب تألیف کرده و نزدیک به سال هفتصد هجری می زیسته،چنین نوشته است:

علم نحو منسوب به سیبویه است و از او به اخفش و بصریها و کوفیها پیوسته است و بنای اصلی و فروع آن منتسب به ابو الاسود دؤلی می باشد و زیربنای آنچه را که اظهار داشته اند از علی علیه السّلام بوده که فرموده است:کلام عرب بر سه گونه است:اسم و فعل و حرف.در جایی ندیده ام بلکه این نظریه از رافضیان است و از زبان آنها شنیده شده است و خدا گواه است-که بهترین گواهی است-که من آنچه را اظهار داشتم در کتابی کهن که منسوب است به عمر،دیده ام.

در پی آنچه ایراد شد باید بگویم:ملا نجم الدّین خضر بن محمد بن علی حبلرودی رازی نجفی که از شیعیان امامی مذهب و از شاگردان سید شمس الدّین جرجانی بوده است،در کتاب خود توضیح الحجج الوارده لدفع شبه الاعور پس از ایراد الفاظ او می نویسد:بدیهی است دانشمندانی بسیار و بزرگانی بی همال دربارهٔ انتشار قواعد نحو کوشش فراوانی داشته اند و همگی آنها اعتراف می کنند که رهین عنایات حضرت مولا علی علیه السّلام بوده اند و بدان افتخار می کنند و به انتسابی که از این ناحیه به حضرت مولا علی علیه السّلام به دست آورده اند بر دیگران مباهات می کنند و به تواتر ثابت شده است که واضع اصلی«نحو»حضرت علی علیه السّلام بوده است که ابو الاسود دولی را به چگونگی تدوین این علم راهنمایی فرموده است و این موضوع را دانشوران دیگر در کتابهای خود ذکر کرده اند.

پس از این به نقل کلمات استاد خود که پیش از این ترجمه شد پرداخته و اظهار داشته با تصریحی که علامهٔ استاد که در بیان،زبانزد ارباب قلم و زبان است و چرخ ریاست تدریس شیراز در محور وی به حرکت آمده است و بالاتر از آن،در این روزگار از نظر تدریس سلطان مدرسان بشمار می آید،چگونه ممکن است بگوییم آنچه را به علی علیه السّلام نسبت داده شده در کتابی نیامده است و تنها از زبان رافضیان شنیده شده است،اینجاست که باید بگوییم اظهارنظر یوسف واسطی از طریقهٔ صواب دور و خود او در جرگهٔ ناصبیان منفور است و گواهی او که«من آنچه را اظهار داشته ام در کتاب منتسب به عمر دیده ام»،گواهی مردودی بیش نیست،زیرا دشمن هیچ گاه گواهی به حق

نمی دهد،بلکه او هماره با چشم عناد و کینه توزی به آثار ما می نگرد؛گذشته از این چگونه می توان گواهی شخص واحد را که جز دروغ،ادعای دیگری را ندارد بپذیریم و بگوییم با کوری ظاهر و باطنی که دارد مطلب نادرستی را از کتاب کهن بی اصلی به دست آورده است؛بویژه که نقیض آن به گفتار عدول از دانشوران بیرون است و با چشم انکار به حقایق می نگرد.مثل او مثل حمار و یهودان بی اعتباری است که کتابها بر پشت آن حیوان بار کرده و بدون آنکه بهره ای از انوار دانش برده باشد از این سوی بدان سو می خرامد.

شیخ عز الدّین حسن بن محمد بن علی مهلبی-که معاصر با حبلرودی بوده است- در کتاب الانوار العددیه فی کشف شبه القدریه که این کتاب نیز در رد ترهات همین اعور ناصبی بوده است پس از نقل کلام او و کلام ابن ابی الحدید گوید:باید به این ناصبی قدری مسلک توجه کرد چگونه می گوید:«در هیچ کتابی دیده نشده است که واضع اصلی علم نحو علی علیه السّلام بوده باشد،بلکه آنچه شهرت یافته از دهان رافضیان بوده است»و حال آنکه خطیب دمشقی شامی و ابن ابی الحدید که پیشوای معتزلیها می باشد چگونگی وضع آن را از مشایخ معتزلی و قدری که به دست حضرت مولا علی علیه السّلام بنیان شده است ذکر کرده اند.

ابن جمهور احساوی در کتاب المجلی فی شرح مرآه المنجی که هر دوی آن از آثار خود او بوده و در علم کلام است در بحث امامت گوید:از جمله ناپسندکاریهای عثمان پیش آمد قتل هرمزان بود.

هرمزان از بزرگان ایرانیها بود در یکی از کارزارها اسیر شد.او را به مدینه آوردند حضرت مولا علی علیه السّلام او را در اختیار گرفت.هرمزان به دست آن حضرت مشرف به دین اسلام شد و حضرت مولا-علی علیه السّلام او را آزاد کرد و ازآنجاکه بشدت تمایل به حضرت مولا علی علیه السّلام داشت خلیفهٔ دوم از سهم غنیمت چیزی به او نمی داد و ازآن پس که خلیفه در آخر شب کشته شد و قاتل او شناخته نشد عبید اللّه پسر خلیفه از جمعی شنید که او را فلان گبر از پای درآورده است.عبید اللّه پنداشت مراد آنان هرمزان است،بنابراین عبید اللّه به قتل او مبادرت کرد و او را پیش از آنکه عمر

بمیرد از پای درآورد.عمر که از کشته شدن هرمزان اطلاع یافت اظهار داشت:«عبید اللّه اشتباه کرده است،ضارب من ابو لؤلؤ است و هرگاه زنده بمانم عبید اللّه را به قصاص قتل هرمزان خواهم کشت چه آنکه علی علیه السّلام دیهٔ ما را که به جرم قتل هرمزان باید تأدیه نماییم نمی پذیرد.

عمر در پی ضربه ای که دید از دنیا رخت بربست و به دیار دیگر شتافت و عثمان جانشین او شد.حضرت مولا علی علیه السّلام به خونخواهی هرمزان برخاست و عبید اللّه را که قاتل هرمزان بود از عثمان طلب کرد و اظهار داشت او آزادشدهٔ مرا کشته است و به دست او مظلومانه از پای درآمده است،و من ولی خون او می باشم.

عثمان گفت:دیروز عمر را کشتند و امروز می خواهند پسر او را بکشند،همان اندوه برای خاندان عمر کافی است و بدین مناسبت بود که از تسلیم عبید اللّه امتناع ورزید و از راه ستمگری حق آن حضرت را نادیده گرفت و عدم تسلیم او ایجاب کرد که حضرت علی علیه السّلام فرمود:هرگاه یک روز از دنیا را در اختیار داشته باشم به منظور خون بهای هرمزان عبید اللّه را خواهم کشت.

آنگاه که حضرت مولا علی علیه السّلام به خلافت ظاهری رسید عبید اللّه که همواره در بیمناکی به سر می برد به سوی شام گریخت و به معاویه پناهنده شد و به کمک او به جنگ صفین رفت و حضرت مولا در این نبرد او را از پای درآورد.اینک توجه داشته باشید که چگونه عثمان حق علی علیه السّلام را نادیده گرفت و با اندیشهٔ ناستوده اش با کتاب خدا و سنت رسول او مخالفت کرد و حال آنکه خدای تعالی فرموده است:

«...وَ مَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنا لِوَلِيِّهِ سُلْطاناً...: کسی که ستم دیده کشته بشود،ما ولی او را برای خونخواهی او از دشمنانش چیره ساخته ایم»(بنی اسرائیل۳۳/) (۱).

مؤلف گوید:در پایان برخی از قرآنها که به خط حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام نوشته شده چنین امضا شده«علی بن ابو طالب»و ابو طالب با«واو»آمده

---

۱ - ۱-کشته شدن هرمزان در ذیل احوال ابو الاسود تناسبی ندارد،جز آنکه بگوییم:مراد آن است که حق مولا ازهرجهت نادیده گرفته شده است و هرگاه حق او را در تدوین«نحو»نادیده بگیرید در جهات دیگر هم حق او را نادیده خواهند گرفت- م.

است.و در برخی از آنها«علی بن ابی طالب»با«یا»آمده است و سید مرتضی در الفصول مطالبی در ذیل آنچه گفته شد آورده است.

شارح کتاب العوامل-که در نحو بوده-و از آثار شیخ عبد القاهر جرجانی می باشد در وجه نامگذاری نحو چنین گوید:ابو الاسود دؤلی از قاری شنید که آیهٔ شریفهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ«رسوله»قرائت می کرد.در پی آن با حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام ملاقات کرد و جریان را به عرض مبارک تقدیم داشت.حضرت امیر المؤمنین علی علیه السّلام در ضمن راهنمایی وی فرمود:فاعل مرفوع است و ماسوای آن فرع آن است.مفعول،منصوب است و ماسوای آن فرع آن می باشد.

مضاف الیه مجرور است و ماسوای آن فرع آن است.پس از این راهنمایی به ابو الاسود فرمود:«الخ...:به این رویه رفتار کن و از خاطر مبر»بدین جهت علم را«نحو»گفتند.

ملا- سلطان عابد محمد از علمای عامه در آغاز حاشیه اش بر شرح جامی که شرحی است بر کافیه ابن حاجب چنین می نویسد:گویند نخستین کسی که به تدوین«نحو»اقدام کرد ابو الاسود دؤلی بود-که سمت استادی صابران در بلا و خرسندان به قضاء الهی یعنی حسن و حسین شهید کربلا و نوادهٔ آنکه از هوای نفس سخن نگفته و جز به وحی الهی از راه دیگری به بیان مطلبی نپرداخته محمد مصطفی صلّی اللّه علیه و آله-را داشت و او مقدمات نحو را از علی مرتضی علیه السّلام فراگرفته بود و علت وضع نحو آن بود که در روزگار عثمان زنی بر معاویه وارد شد و گفت:«ان أبی مات و ترک لی مالا:پدرم مرد و ماترکی برای من باقی گذارد.»و کلمهٔ مال را به اماله ادا کرد،معاویه از طرز گفتار او ناراحت شد.جریان او که به عرض حضرت مولا علی علیه السّلام رسید؛ابو الاسود را به تدوین علم«نحو»راهنمایی کرد.وی نخست باب«انّ و اضافه»را پایه ریزی کرد و همان هنگام از مردی شنید که آیهٔ شریفهٔ «...أَنَّ اللّهَ بَرِیءٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ وَ رَسُولُهُ...» (توبه۳/)را به جرّ«رسوله»می خواند،به ترسیم باب«عطف و نعت»اقدام کرد.روزی،دختر ابو الاسود به وی گفت:«یا أبت ما احسن السماء:چه چیزی آسمان را زیبا ساخته است؟»در این جمله «ن»احسن را مضموم،و به لفظ استفهام ادا کرد.پدرش گفت:«ستارگانش»دخترک گفت:

منظورم شگفتی از زیبایی آسمان بود.پدرش گفت اگر چنین قصدی داشتی باید می گفتی:

«ما احسن السماء»یعنی همزهٔ سماء را به فتح می خواندی و در هنگام خواندن دهانت را می گشادی.در پی این پیشامد ابو الاسود باب«تعجب و استفهام»را آغاز کرد.

پس از آنکه قواعد نحو به دست ابو الاسود وضع شد افرادی برای فراگیری آن پیشقدم شدند،از جمله پنج تن از دانشوران آن روزگار که عبارت اند:از عطا و ابو الحارث غیبسه(عنبسه)و همون(میمون)و یحیی بن نعمان،اصول و قواعد«نحو»را از وی فراگرفتند و ابو اسحاق حضرمی و عیسی ثقفی و ابو عمرو بن علاء نحوی قاری از آنها استفاده کردند و خلیل بن محمد و خلیل بن احمد متفقا از عیسی ثقفی استفاده کردند و سیبویه که در فن نحو شهرتی بی مانند دارد و الکتاب در این فن اثر جاودانه او می باشد، مراتب نحو را از خلیل بهره وری نمود و اخفش-که سالها خدمت خلیل را عهده دار بود- از سیبویه استفاده کرد،و علی بن حمزه کسائی اصول این فن را از ابو عمرو بن علاء کسب کرد و درعین حال الکتاب را هم از اخفش استفاده کرد.

پس از این ادیبان به دو دستهٔ کوفی و بصری تقسیم شدند و فرّاء بغوی مؤلف المصابیح و ملقب به محیی السنه،مراتب نحو را از کسائی فراگرفت (۱).ابو العباس ثعلب قواعد نحو را از فرّاء و ابو سعید محمد انباری مراتب نحو را از ثعلب استفاده کرد و این عدّه از نحات کوفی می باشند.

محمد بن مستنیر معروف به قطرب-که از شایستگان حرمین بوده است-از سیبویه و اخفش استفاده کرد.ابو عثمان بکر مازنی از اخفش،و محمد مبرد،از قطرب و

۱- ۱-مؤلف گوید:«محیی السنه ملقب به فراء،غیر از فراء نحوی است.»آری چنین است،زیرا محیی السنه در سال ۵۱۰ هجری وفات کرده است و در فقه،تفسیر و حدیث تبحر داشته است. معروف ترین اثرش مصابیح السنه در حدیث است.گویند:مصابیح او مانند من لا یحضره الفقیه حذف اسناد کرده است و خبر را به اصل راوی نسبت داده است.وی نامش حسین و کنیه اش ابو محمد و لقبش محی الدّین یا محی السنه است،و در اصل از مردم بغشور هرات افغانستان است و فرّاء نحوی مشهور ابو زکریا یحیی بن زیاد دیلمی کوفی است که از خواص اصحاب کسائی بوده است و در فنون مختلفی دست داشته است.ثعلب شاگرد او اظهار داشته است:هرگاه فراء نبود،علوم عربیه از کار افتاده بود.از تألیفات او حدود الاعراب است و سال ۲۰۷ هجری در راه مکه درگذشت،فاصله درگذشت بغوی و فراء ۳۰۳ سال بوده است-م.

مازنی بهره برده است.اسحاق زجاج و ابو بکر سراج و ابن درستویه و محمد بن کیسان از شاگردان مازنی بوده اند.ابو علی فسوی ابو سعید سیرافی و علی بن عیسی رمانی،از شاگردان مبرد بوده اند.ابو علی فارسی از سیرافی و رمانی استفاده کرده است و ابو الفتح جنی از ابو علی فارسی و شیخ عبد القاهر بن عبد الرحمن جرجانی«نحو»را از ابو الفتح جنی فراگرفته است.بطوری که اظهار شده پس از عبد القاهر ادیبی که مورد توجه باشد به وجود نیامده است.مخدوم معظم من-که در روزگارش از جلالت قدر و مقام خلت برخوردار گردیده و عصام المله و الدّین است-از او،و از محمد بن محمد بحرآبادی بهره برده است،و او از علاء الدّین استرآبادی،و او از شرف الدّین عمر تبریزی،و او از علامهٔ تفتازانی،و از علامهٔ نیشابوری،و او از ابو بکر شیرازی و او از سعد بن احمد بغدادی،و او از قوام الدّین نحوی،و او از ابو سعید نحوی و او از ابو محمد نحوی شاگرد شیخ عبد القاهر استفاده کرده است.

مؤلف گوید:کلام این شخص مورد تأمل است.

شیخ عبد القاهر جرجانی در رسالهٔ عروض و قوافی گفته است:علوم ادبیه به دوازده صنف(دسته)بخش می شود.۱-متن اللغه ۲-علم صرف ۳-علم اشتقاق ۴-علم نحو ۵-علم معانی،و این علمی است که به کمک آن می توان معنای صحیح را از فاسد بازشناخت ۶-علم بیان،و این علمی است که به کمک آن می توان،نظم صحیح را از فاسد تشخیص داد و مجموع علم معانی و بیان را علم بدیع گویند (۱).و فراگیری این علم از شرافتمندانه ترین مطالب دینی و رفیع ترین مباحث یقینی است،زیرا این علمی است که ویژهٔ قرآن کریم بوده است و فصاحت این کتاب عزیز از روی آن آشکار می شود.۷-علم عروض،۸-علم قوافی،۹-علم انشاء نثری،۱۰-علم سرایندگی،۱۱-علم خطنویسی، ۱۲-علم محاضرات و فن تاریخ هم از این علوم بشمار می آید.

ابو القاسم عبد الرحمن بن اسحاق زجّاج نحوی گفته است:حدیث کرد ما را ابو جعفر احمد بن محمد بن رستم طبری مصاحب ابو عثمان مازنی،از ابو حاتم سجستانی

---

۱ - ۱-علم بدیع،مربوط به صنایع لفظی و معنوی است از توابع علم معانی و بیان است.شاید مرادش علم بدیع به معنای لغوی بوده است.

(سیستانی)از یعقوب بن اسحاق حضرمی،از سعد بن سلم باهلی،گفت:خبر داد مرا پدرم از جدّم از ابو الاسود دؤلی،گفت:به حضور مبارک حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام شرفیاب شدم.حضرتش را در اندیشه یافتم؛پرسیدم در چه اندیشه ای هستید؟ فرمود:در شهر شما به غلطی برخوردم و اینک تصمیم گرفته ام تا کتابی در اصول عربیت تدوین نمایم.به عرض رسانیدم اگر این کار را انجام دهید ما را زنده کرده اید و زبان تازی در بین ما جاودان می ماند.پس از چند روز دیگر که شرفیاب حضور مبارک شدم، صحیفه ای در اختیارم گذاشت که در آن مرقوم فرموده بود:به نام خداوند بخشندهٔ مهربان،کلام بر سه قسم است اسم و فعل و حرف.اسم،از مسمّی و فعل از حرکت مسمی و حرف از معنائی که نه اسم است و نه فعل خبر می دهد.

سپس به من فرمود:کاوش کن و آنچه به فکرت می رسد بر آن بیفزای،و اشاره کرد، ای ابو الاسود بدان:اسمها بر سه بخش اند،ظاهر و ضمیر و اسمی که از هیچ یک از این دو نمی باشد و دانشوران به شناخت اسمی که نه ظاهر باشد و نه ضمیر بر یکدیگر برتری پیدا می کنند.

ابو الاسود گفت:بنا به راهنمایی حضرت مولی علیه السّلام به گردآوری قوانینی پرداختم و آنها را به عرض حضرتش رسانیدم،از آن جمله حروف ناصبه-انّ،انّ،لیت، لعل،کان-را یاد کرده بودم.و«لکنّ»را یادآوری نکرده بودم.از من پرسید چرا از«لکنّ» نام نبردی؟معروض داشتم برای آنکه«لکنّ»را از نواصب نمی دانم!فرمود:چنان نیست بلکه«لکنّ»هم در شمار آنهاست و بر آنها بیفزا.

زجاج در ذیل فرموده حضرت مولی علی علیه السّلام که اسم یا ظاهر است یا مضمر و یا هیچ یک از آنها نمی باشد-اظهار داشته است:اسم ظاهر چون رجل و فرس و زید و عمرو و امثال اینهاست و ضمیر مانند انا و انت و انتما و انتم و تاء در فعلت و فعلت و کاف در غلامک و اکرمک و یای در ثوبی و غلامی و هاء در ثوبه و غلامه و نون و یاء در اکرمنی (۱)و نون و الف در خرجنا و قعدنا و غلامنا و الف در قاما و واو در قاموا و

۱- ۱-نون در«اکرمنی»نون وقایه است و یاء فقط ضمیر متکلم است مگر آنکه براثر اتصالی که میان نون و یاء،احساس می شود هر دو را به عنوان ضمیر خوانده باشد-م.

نون در قمن بوده که این ها را مضمر می گویند و اسمی که ظاهر و مضمر نبوده اسماء مبهم است چون هذا و هذه و ذه و تی و هاتا که این جمله از پیوندهای هذه بوده و هذان و تان و أولئك و ذلك و تانك و من و ما و الذی و ایّ و کم و حتی و أین و امثال این ها از مبهماتند.

و از آنجا که بیان حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام ویژه زبان عرب بوده،فرموده است:زبان عرب بر سه قسم است اسم و فعل،حرف.پس از این به تعریف هریك از اقسام کلمه پرداخته و به دنبال آن به مشکل ترین قاعدهٔ عربی که امور مبهمه باشد اشاره فرموده است،زیرا اسماء ظاهر در مجاری ابواب بدون اشکال مورد توجه قرار می گیرد و اسماء مضمر از حرکت اعراب ممنوع گردیده است و تغییری که در آنها به وجود می آید براثر تغییر عامل نبوده است بلکه تغییر آنها مربوط به خود آنها می باشد و همین اسماء مبهمه که از آنها یادآوری کردیم در حال تثنیه و جمع و تصغیر احکام ویژه ای دارند از آن جمله احوال متضاده و شروط مختلفی است که در نحو به آنها اشاره می شود و غرض حضرت مولی-از تفاضلی که در این خصوص در میان علما دیده می شود بیان فرموده- همان بود که ما بطور اجمال بدان اشاره کردیم.

سید ظاهر بن ابی المفاخر بن ابی العشائر حسینی افطسی

منتجب الدّین گوید:وی عالمی متدین بوده است (۱).

شیخ ابو سلیمان ظفر بن داعی بن ظفر حمدانی قزوینی

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی صالح بود و مراتب علمی را از شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی استفاده کرده و اشعاری لطیف سروده است (۲).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۰؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۶. [۲]

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۴۰؛ [۳]همان فهرست،ص ۱۰۵،پدرش داعی بن ظفر بن علی حمدانی است که شرح حال آن در ترجمهٔ ریاض العلماء،ج ۲،ص ۳۰۱ و [۴]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۵۴ آمده است.

سید ابو الفضل ظفر بن داعی بن مهدی علوی عمری استرآبادی

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی ثقه و صالح و از شاگردان شیخ ابو الفتح کراجکی بوده است (۱).

شیخ ظفر بن همام بن سعد اردستانی

منتجب الدّین وی را به عنوان پیشوای لغت ستوده است (۲).

شیخ ظهیر الدّین بن علی بن زین الدّین بن حسام عاملی عیناثی

در امل الآمل آمده است:وی فاضلی عابد و فقیه و از اجلّای مشایخ است (۳).

ظهیر الدّین،از شیخ علی بن احمد عاملی-پدر شهید ثانی-روایت کرده است.

مؤلف گوید:ظهیر الدّین از شیخ مقداد سیوری روایت کرده است.بطوری که از اجازهٔ شیخ احمد بن نعمه اللّه عاملی به مولی عبد اللّه شوشتری برمی آید:برادرش شیخ حسین بن حسام از وی روایت داشته است و ناصر بویهی از شاگردان او بوده است و ممکن است ظهیر الدّین از شاگردان بویهی بوده باشد (۴).

۱- ۱-همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۴۰؛همان فهرست،ص ۱۰۴.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۴۰؛همان فهرست،ص ۱۰۵.

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۱،ص ۱۰۶.

۴- ۴) -شیخ مقداد سیوری در سال ۷۹۲ که کتاب نهج المسترشد را تألیف کرده و زنده بوده است. بویهی به نوشتهٔ امل الآمل سال ۸۵۲ وفات یافته است.بنابراین بویهی از شاگردان ظهیر الدّین بوده است-م.

«حرف عین»

اشاره

ع

سید امیر عادل حسینی

وی از فضلا و علما بوده است و از روزگار او اطلاعی ندارم.در شهر آمل مازندران ترجمهٔ آداب المتعلمین خواجه نصیر الدّین طوسی را دیدم که وی آن را به فارسی ترجمه کرده بود.

شیخ ابو الخیر عاصم بن حسین بن محمد بن احمد بن ابی حجر

عجلی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی از ثقات فضلا بوده است و در مدح اهل بیت علیهم السّلام اشعاری شیوا سروده است و کتاب التمثیل و شجون الحکایات از آثار اوست.فرزندش ما را از وجود آنها آگاه کرده است (۱).عجلی،به کسر عین بی نقطه و سکون جیم،منسوب به بنی عجل است.

شیخ نصر اللّه عالم شاه بن عبد الجلیل بن ابی مکارم بن ابی طالب

منتجب الدّین گوید:وی دانشوری صالح و شایسته بوده است (۲).

۱- ۱-ر ک:معجم قبائل العرب،ج ۲،ص ۷۵۶.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۱؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۲۳.

سید مجد الدّین عباد بن احمد بن اسماعیل حسینی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی عالمی بافضیلت و جلیل القدر بوده است (۱).

تهذیب الاصول علاّمه حلّی را شرح کرده است (۲).

مؤلف گوید:تا حال حاضر به روزگار او-که در چه قرنی بوده است-دست نیافته ام.

شیخ ابو الحسن عبّاس بن عمر بن عباس بن محمد بن عبد الملک فارسی

دهقان کلوذانی کاتب معروف به ابن ابی مروان

وی از مشایخ نجاشی بوده است و از گروهی از جمله ابو الفرج اصفهانی و محمد بن یحیی صولی و علی بن بابویه-پدر شیخ صدوق-روایت کرده است.

مؤلف گوید:به گمان من نجاشی با یک واسطه و یا با چند واسطه از وی روایت کرده است،چه آنکه عباس بن ابی مروان از گروهی روایت کند که همگی آنان از قدمای اعلام بوده اند.

سید رشید الدّین عباس بن علی بن علویه ورامینی

منتجب الدّین گوید:وی واعظی شایسته بوده است (۳).

سید امیر عبد الباقی حسینی

وی فاضلی دانشور و مجتهدی معروف است و چنان پندارم که از معاصران شهید ثانی بوده باشد و من خود پاره ای از نظرات مفید و فتواهای او را دیده ام.

از جمله از او سؤال شده است هرگاه پدری ثروتمند،فرزندی بینوا داشته باشد آیا

۱- ۱-همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۴۱؛همان فهرست،ص ۱۳۸.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۱.

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۴۱؛همان فهرست،ص ۱۲۴.

زکات به ایشان داده می شود یا نه در پاسخ اظهار داشته است:آری،می تواند ما زاد از نفقه خود را به فرزندش بدهد.

سؤال دیگر هرگاه مردی بتواند هزینهٔ سالانهٔ خود و زن و فرزند واجب النفقهٔ خویش را اداره کند و در ضمن آن هزینهٔ گروهی از افراد را هم تبرعا عهده دار شود،پس از آن از پرداخت هزینهٔ آنها درمانده شود،آیا اسم فقیر و مسکین بر چنین فردی اطلاق می شود یا نه؟پاسخ داده است:آری،اسم فقیر و مسکین بر او اطلاق می شود.

سؤال دیگر،هرگاه کسی بتواند هزینهٔ سالانه خودش را از انجام نوافل به دست آورد و در طی مدتی از انجام آن کار درمانده شود می تواند زکات بگیرد یا نه در پاسخ گفته است:بر این شخص لازم است به جای انجام نوافل از تحصیل علم استفاده کند.

سؤال دیگر،هرگاه ثروتمندی بمیرد و بدهکار باشد آیا طلبکاران می توانند طلب خویش را از باب زکات حساب کنند یا نه؟در پاسخ گفته است:آری جایز است.

مؤلف گوید:از قرائن پیداست،سائل خود امیر عبد الباقی است و پاسخ دهنده شهید ثانی می باشد.بنابراین میر عبد الباقی از مجتهدان نبوده است.گذشته از این پاسخ اخیر او درست نیست،زیرا پس از آنکه ما ترک میت پاسخ گوی بدیهی اش بوده باشد صحیح نیست بدهی او را از باب زکات حساب نمایند.

و ممکن است لفظ لا از قلم ناسخ افتاده باشد،یعنی لا یجوز.

از قرائن استفاده می شود:میر عبد الباقی مترجم حاضر،همان سید امیر عبد الباقی باشد که هم اکنون به نام و نشان او اشاره می شود.

سید امیر عبد الباقی نواده شاه نور الدّین نعمه اللّه ولی مشهور

وی از مشاهیر دانشمندان و سرایندگان پارسی زبان و منشیان روزگار خود بوده است.

سام میرزا در تحفهٔ سامی به شرح حال،و پاره ای از اشعارش اشاره کرده است و اظهار می دارد که وی دیوان اشعاری به پارسی در غزلیات ترتیب داده

است (۱).با وجود نسب و کمالی که داشت به حلیهٔ حسب آراسته بود و در اشعارش«باقی» تخلص می کرده،و گفته است:از غایت شهرت احتیاج به تعریف ندارد و با همه رتبت که داشت همواره به رعایت حال درویشان همت می گماشت.

در اوایل ظهور شاه اسماعیل صفوی عهده دار وزارت او بود.طولی نکشید ترقی کرد و وکیل الدولهٔ وی گردید و امور حل و عقد و کلیهٔ مهمات مردم به عهدهٔ او واگذار گردید.تا آنجا که همگی امور ملك و مال که در ایران آن روز به وجود می آمد به تصویب او می رسید تا آنکه در اوایل رجب سال ۹۲۰ هجری در هنگام جنگ شاه اسماعیل با ترکیه از پای درآمد،رحمه اللّه علیه.

همان گونه که پیش از این اشاره شد ممکن است این سید همان مترجم پیش بوده باشد.

مولای جلیل جمال سالکان عبد الباقی خطاط صوفی تبریزی

عبد الباقی به حسن خط معروف بود و خط نسخ و ثلث را بخوبی می نوشت.او فاضلی عالم و محقق بود.به مرام صوفیه تمایل فراوانی داشت و در روزگار شاه عباس اول می زیست.

از اساتید او اطلاعی ندارم از آثار او:شرح نهج البلاغه-پارسی و مبسوط-به رویهٔ ارباب تصوف به انجام رسانیده است.و از قرائن پیداست که موفق به اتمام آن نشده است.از آثار دیگر او تفسیر قرآن مجید و شرح صحیفهٔ کاملهٔ سجادیه است که شرح

---

۱ - ۱-سام میرزا این رباعی را از وی نقل کرده است. مسکن شده کوچهٔ ملامت ما را ره نیست به وادی سلامت ما را درویشانیم ترك عالم کرده این است طریق تا قیامت ما را و این شعر که مصراع اول آن از حافظ است از وی یادآوری کرده است. تا پریشان نشود کار به سامان نرسد شرط عشق است که تا این نشود آن نشود امیدی تهرانی در چکامه ای از وی چنین توصیف کرده است. گل بستان بنی فاطمه عبد الباقی کاید از نکهت او بوی نبی مرسل

مبسوطی است.و این دو اثر را نیز بر آیین صوفیه تألیف کرده است.

عبد الباقی معاصر با سید ابراهیم همدانی و فی مابین،دوستی برقرار بود و صفا و صدق از قلب هر دو تن آشکار.نامه ای از سید ابراهیم همدانی به فارسی در پاسخ عبد الباقی دیدم،که اعجاب مرا برانگیخت.چه پسندیده است،پاسخ او را در اینجا ذکر کنم؛پاسخ این است:

«به حق بیت و به حق صاحب بیت و به حق دلهای شکسته؛به حق آن که دلهای دوستانش را شکسته می دارد که از قیود امور صوریه و تعیینات اعتباریه خود را خلاص ساختن کار مردان و دلیران است و هر جبه و جوشن پوش را زور میدان مردانگی میسر نیست و ظاهر عبارت«الشفقه علی خلق اللّه»سد راه سالکان است،جهت آنکه شفقت بر خلق معنی دیگر است و علاقه با خلق امر دیگر،انداختن ابراهیم خلیل اللّه علیه السّلام هاجر و اسماعیل را در وادی غیر ذی زرع صحرای مکه و به جانب شام رفتن و با ایشان سخن نگفتن از قبیل ترک علاقه بود نه از قبیل ترک شفقه بر خلق؛چون چنین باشد که «الشفقه علی خلق اللّه»از ایشان میراث است،و تسلیم کردن ابراهیم اسماعیل را بحمایت اللّه تعالی از کمال شفقت ناشی است چرا که حمایت اللّه تعالی به از حمایت ابراهیم است بلاشک و ریب؛کریمی که گاو یتیمی را در بیشه میان سباع حفظ کند و به پری پوستش به زر بفروشد جهت یتیم به برکت توکل پدرش،اسماعیل را نیز در صحرای مکه حفظ می تواند کرد به برکت توکل ابراهیم.با خلق برآمدن کار صعب است و جمع بین الاضداد از جمله محالات است؛با حق آشنا شدن چندان دشوار نیست چه ارادهٔ خود را به اراده واگذاشتن از قبیل ممکنات و انسان را از این مقام بهره هست و به وقوع پیوسته.

قال ابن الفارض:...

و حصول معنی احدی بنی نوع را دلیل امکان حصول این معنی است برای دیگری،خدا نصیب فرماید.

(النتیجه)راه منحصر است در دو یکی به جانب نور وحدت و دیگری

به جانب ظلمت کثرت و لا ثالث لهما؛اهل کثرت را از نور وحدت یاری نیست چنان که اهل وحدت را از ظلمت کثرت غباری؛هزار سال اگر کسی اوقات خود را بکلی صرف اهل دنیا کند به صورت و سیرت انسان برنیاید با این کس رام و مهربان نمی شود؛ «لَنْ تَرْضی عَنْکَ الْیَهُودُ وَ لاَ النَّصاری حَتّی تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ» (۱)؛پس ایشان را با حق دلالت باید کرد؛ «قُلْ إِنَّ هُدَی اللّهِ هُوَ الْهُدی» ۲؛و یا مثل ایشان شد و ترک حق کرد، «لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ الَّذِی جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ ما لَکَ مِنَ اللّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ» ۳.شق اول را ایشان قائل نیستند شق دوم را ما چون قائل شویم ایشان ما را به حق نمی فروشند،ما چون حق را به دنیا فروشیم چاره منحصر است در ترک ایشان،«من تجارب فقد ربح».چنین کرده اند عارفین و اولیاء اللّه حق.

(الخلاصه)اولیا را اشعار ترک دنیا است هرچه باشد و هرکه باشد «القید کفر و لو کان باللّه».اهل دنیا را مدار بر تحصیل است هرچه باشد و از هرکه باشد،اگرچه سد راه و بند پا باشد،«و بینهما بون بعید».

(الاشاره)با صفات بشریت صفات حق جمع نمی شود؛هرکدام را که خواهند اختیار کنند.سخن پوست کنده مدت مدید به درگاه حق تضرع کردن و برای طلب هر سهل به مراد نرسیدن به از آن است که به وسیلهٔ مکتوبی و یا به واسطهٔ پیغامی از بزرگی صاحب آلاف و الوف شدن چه اول را نور خضوع همراه است و آخر را ظلمت فروتنی و تنزل،در دنبال ابراهیم ادهم از ترک پادشاهی ضرری نکرد فرعون را سلطنت روی زمین فایده نداد،حمالان باربر گردن نه چون سواران سبک عنانند،«سیروا قد سبق المفردون».

(الحقیقه)علمی که به زبان و گوش محتاج باشد علم نیست دردی است،چرا که سوداگر را از کسادی بازار آتش در جان است و هرچه در حافظه و خیال مخزون است مانع نفس حیوانی است مانند کتابخانه در معرض زوال است،و

۱- ۱ و ۲ و ۳) -بقره۱۲۰/. [۱]

آن علمی که روح را شمع راه است کدام است،«العلم نقطه کثرها الجاهلون».

تمام علم اولیا از مقولهٔ شیء من وجه است و علم علمای دنیا از مقولهٔ علم به وجه شیء است،و تفاوت بین الامرین بسیار است.بر تقدیری که معلوم شیء واحد باشد آثار متفاوت است،چه شمع ثانی را از هر بادی ضرر زوال است و شمع اول را باد صرصر معین و ممد شعاع است.

(النکته)ماهیت علم صورت حاصلی است،چون حق را دانستی علم حاصل کردی،همه را دانسته، «قُلِ اللّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِی خَوْضِهِمْ یَلْعَبُونَ» (۱).

(المعذره)من تنگ حوصله و تنگ مایه ام،با اهل دنیا خلطه نمی توانم کرد؛دریاآشامان را حال دیگر است،آنچه نوشته ام خیال خود را بیان کرده ام «الاناء یترشح بما فیه لا انکار لنا لاحد»همه خوبند و همین بد ماییم،«و الفرار من الکثره لیس الا باطاعه الامر لا بمقتضی العلم».

هرکه را ذرهٔ وجود بود پیش هر ذره در سجود بود

جهت مختلف طریق انبیا و اولیا صراط مستقیم است و هدایت به طلب منوط است«و اهدنا الصراط المستقیم»تعلیم طلب است «وَ لَیْسَ لِلْإِنْسانِ إِلاّ ما سَعی» ۲ادیب عظیم است،و اطلاع بر سر قدر ما فوق طاقت است،و اطاعت اولیا سرمایهٔ نجات است.

(الانصاف)به دست خود تفسیری بیضاوی نوشته ام پایبندم شده است «وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ» ۳نه همراه می توانم گرداند نه علاقه می توانم از آن برداشت؛یقین می دانم که عن قریب در معرض بیع من یرید شیء قلیل فروخته خواهد شد،پس علم یقین را در این راه مرتفعی نبوده است،اللّه تعالی عین الیقین را نصیب طالبین گرداند بحرمه الواصلین الی حق الیقین.

(الرمز)بندبندم می لرزد از تعقل آن چیزی ک تمنای صادقان را فرض

۱- ۱-انعام۹۱/. [۱]

عین است «فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ» (۱)و مـدار بر اغماض عین است با آن که یقین می دانم که عاقبت مؤمنان و محبان آل محمـد صـلّی اللّه علیه و آله به خیر است،تعیشم در دنیا مثل تعیش زندانیان و محبوسان است،پس از خلاص شدن از زندان این چه خوف و این چه بیم است«رحم اللّه امرأ عرف قدره»این است حال من و مقدار من.

(المقصود)غرض از نوشـتن این چند کلمه که زبان زد هر بزرگ و کوچک است نه قصد افاده است که نسـبت به ملازمان آن جنـاب توهم این داعیه محض کفر است و نه غرض دانش و اظهـار معرفت خود است که قطره را بـا دریـای محیـط خودنمـایی دلیل جهل است،بلکه مطلوب آن است که خود را بـدین وسـیله بخاطر فیض مآثر آن عالی مقدار که هرگز از خانه محبتم قادر آمده است قدم بیرون ننهاده است:

ای قدم ننهاده هرگز از دل تنگم برون

حیرتی دارم که چون در هر دلی جا کرده ای

برسانـد و طلـب تجدیـد التفـات خـاطر آن خورشـید ذره پرور نمایـد و خـود را در سـلک محبـان و مشـتاقان آن درگـاه جـای دهد،اگرچه مآثر محبتم را چندان احتیاجی باین اظهار نیست لکن«تهادوا تحابوا»وارد است،مرا بهتر از عرض اخلاص هدیهٔ نبود بـدان اکتفا کردم و از آن هم اندکی ذکر کردم که «الجرعه تدل علی الغدیر و الجفنه علی البیدر الکبیر»،اللّه تعالی ملازمت آن جناب را بار دیگر بزودی روزی این مخلص گرداند بالنبی و آله الامجاد (۲).

۱- ۱-جمعه۶/. [۱]

۲- ۲) -نصرآبادی در تذکره ذی [۲]ل خوشنویسان آورده است:ملا [۳] عبد الباقی از مردم تبریز بود و در بغداد می زیست.در مولوی خانه با دده مصـطفی ارتباط پیدا کرد.و در حکمت و عربیت استاد بود و تظاهر نمی کرد.خط نسخ و ثلث را ماهرانه می نوشت.شاه عباس او را برای نوشـتن کتیبهٔ مسـجد جامع چلپی به اصفهان خواند.از آمدن خودداری کرد و سال بعد از فوت شاه عباس درگذشت؛از رباعیات اوست:-

شیخ ابو محمد عبد الباقی بن محمد بن عثمان خطیب بصری

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:ابو محمد یکی از شیوخ موجّه اصحاب ما و از ثقات ایشان بشمار است.او به ری آمد و مفید عبد الرحمن نیشابوری به درس او حاضر می شد.آثاری دارد از جمله:الحجج و البراهین فی امامه مولانا امیر المؤمنین و اولاده الاحد عشر ائمه الدّین دیگر المذهب فی المذهب و دیگری رسائل البصره و کتاب الدلائل (۱).

بصره،به فتح با،مشهور و فصیح تر است و در هنگام نسبت به کسر با تلفظ می شود و پس از با،صاد بی نقطهٔ ساکن و راء مهملهٔ مفتوحه و در آخر آن هاء است، بصری منسوب به بصره می باشد.

شیخ ابو الحسن عبد الجبار بن احمد بن ابو مطیع

شیخ منتجب الدّین گوید:وی فاضلی فقیه بود.کتاب الورع و کتاب الاجتهاد و کتاب القبله و کتاب الآثار الدینیه از تألیفات اوست و ما به روایت از شیخ وجیه الدّین عبد الملک بن سعید داودی زیدی آثار او را ذکر می کنیم.

مؤلف گوید:ممکن است زیدی منسوب به مذهب زیدیه باشد لیکن عبد الجبار شیعه اثناعشری بوده است.وجیه الدّین از زیدیها بوده است،زیرا منتجب الدّین ترجمهٔ ویژه ای برای او-با آنکه وجیه الدّین شیخ روایتش بوده است-در فهرست تدوین نکرده است (۲).

سید عبد الجبار بحرانی

وی از علمای روزگار امیر سید حسین مجتهد عاملی بوده است و در زمان شاه عباس بزرگ می زیست،و آثاری دارد.این مترجم غیر از عبد الجباری است که ذیلا

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۱؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۰.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۴۲؛همان فهرست،ص ۱۱۸.

نام برده می شود ۱.

سید عبد الجبار بن حسین حسینی موسوی بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل (۱)گوید:وی فاضلی عالم و جلیل القدری سراینده و ادیبی ماهر و از معاصران است (۲).

قاضی زین الدّین ابو علی عبد الجبار بن حسین بن عبد الجبار بن محمد طوسی

او برادرزادهٔ علی بن عبد الجبار طوسی است.

منتجب الدّین گوید:عبد الجبار فقیهی واعظ و از موثقان است (۳).

مؤلف گوید:مرادش از علی بن عبد الجبار،قاضی جمال الدّین ابو الفتح علی بن عبد الجبار بن محمد طوسی است که در کاشان می زیست.شاذان بن جبرئیل قمی از وی روایت کرده است.شرح حال قاضی رکن الدّین عبد الجبار بن علی-عموزاده زین الدّین- پس از این ایراد خواهد شد.

و همچنین در ذیل ترجمهٔ شیخ کمال عبد الرحمن بن محمد بن ابراهیم عتایقی شارح نهج البلاغه خواهیم نوشت.عتایقی از چهار گونه شرحی که برای تدوین شرح نهج البلاغهٔ خود استفاده کرده است،شرح نهج البلاغهٔ قاضی عبد الجبار است.

و محتمل است شرح نهج البلاغه از آثار قاضی زین الدّین ابو علی عبد الجبار مترجم فعلی بوده باشد و یا از آثار یکی از سه تن قاضی باشد که پس از این به نام و نشان آنها اشاره خواهد شد،زیرا تا حال حاضر-که سال ۱۱۰۸ هجری بوده است- ندانسته ام که

۱- ۱ و ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۲.

۲- ۳) -در انوار البدرین،صفحهٔ ۱۰۹ گوید:سید صدر در تتمه الامل از وی نام برده است و به سال درگذشت و آثار او اشاره ای نکرده است.آری،او از مردم قوبل بحرین بوده است و کتابی در مقتل امیر المؤمنین(ع)نوشته و در اوایل آن«خطبه البیان»را که منسوب به حضرت مولی است ایراد کرده است-م.

۳- ۴) -همان مأخذ،ج ۲،۱۴۲ و همان فهرست،ص ۱۲۰.

شرح مزبور از کدام یک از چهار تن قاضی است.

شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه بن علی مقری نیشابوری رازی

وی فاضلی عالم و کاملی علامه و شاگرد شیخ طوسی و سایر دانشمندان هم زمان او می باشد و از ایشان هم روایت داشته است.

ابو الوفا در اصل از مردم نیشابور بود و در ری می زیست.گاهی او را به عنوان عبد الجبار مقری معرفی کرده اند بنابراین گمان تعدد در میان نخواهد بود.

به طوری که اظهار شد ابو الوفا از گروهی از جمله شیخ طوسی که استادش بود روایت کرده است و من بر پشت نسخه ای از تبیان شیخ طوسی اجازهٔ شیخ طوسی به شیخ ابو الوفا عبد الجبار را که به خط شریف شیخ طوسی به شرح زیر نوشته بود،دیدم و صورت اجازه این است:«این جزء که هفتمین جزء تفسیر است شیخ ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه رازی-اید اللّه عزه-نزد من قرائت کرد و هنگام قرائت او شیخ ابو محمد حسن بن حسین بن بابویه و ابو عبد اللّه محمد بن هبه اللّه وراق طرابلسی و فرزندم ابو علی حسن بن محمد هم حضور داشتند و به سماع آن نایل آمدند».و ذیل اجازه را چنین امضا کرده است و کتب محمد بن حسن بن علی الطوسی و تاریخ آن ماه ذیحجهٔ سال ۴۵۵ هجری بوده است.

فرزندش شیخ ابو الحسن یا شیخ ابو القاسم علی بن عبد الجبار که پیش از این به نام او اشاره شد،از وی روایت کرده است.بطوری که از مناقب ابن شهرآشوب استفاده می شود گروه بسیاری از جمله،سید ابو الفضل داعی بن علی حسینی سروی،و شیخ ابو الرضا فضل اللّه بن علی بن حسین کاشانی،و عبد الجلیل بن عیسی بن عبد الوهاب رازی، و شیخ ابو الفتوح احمد بن علی رازی،و محمد و علی فرزندان علی بن عبد الصمد نیشابوری،و محمد بن حسن شوهانی،و ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبری به گفتهٔ خود او در اعلام الوری روایت ابو علی از عبد الجبار به اجازه بوده است.و ابو جعفر محمد بن علی بن حسن حلبی،و مسعود بن علی صوابی،و حسین بن احمد بن طحال مقدادی،و علی بن شهرآشوب مازندرانی سروی پدر ابن شهرآشوب مشهور-رحمه اللّه

علیهم اجمعین-از وی روایت کرده اند.

نظیر آنچه را از راویان نوشتیم شیخ نجیب الدّین هم در آخر کتاب الجامع بدان اشاره کرده است،با این تفاوت که ابو علی محمد بن فضل طبرسی را به جای ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی آورده است،و چهار تن پس از او را که در بالا ذکر کردیم ایراد نکرده است و همچنین عبد الجلیل بن عیسی را هم از قلم انداخته است.

پیش از این ذیل نام برداری از شیخ ابو عبد اللّه جعفر بن محمد بن احمد بن عباس بن فاخر دوریستی (۱)،نوشتیم:شیخ مفید عبد الجبار-مترجم حاضر-از وی روایت کند.

طبرسی در اعلام الوری تصریح می کند:شیخ عبد الجبار از شیخ طوسی و دیگر از اعلام روایت کرده است.

و از اواخر مجمع البیان طبرسی به دست می آید:وی از مفید عبد الجبار بن عبد اللّه بن علی رازی(مترجم حاضر)روایت کرده است.روایت از او،در ضمن نامه ای بوده که عبد الجبار به خط خود برای او مرقوم داشته است و خود عبد الجبار از شیخ طوسی و از رئیس ابو الجوائز حسن بن علی بن محمد کاتب و از شیخ ابو عبد اللّه حسن بن احمد بن حبیب فارسی (۲)روایت داشته است.

و از اوایل سند احادیث حسن بن ذکوان فارسی (۳)مصاحب حضرت مولی علی علیه السّلام که من آن را به خط وزیری فاضل مشهور یافته ام،چنان برمی آید:شیخ ابو عبد اللّه حسین بن احمد بن محمد طحال مقدادی،از شیخ مفید سرور دانشمندان ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه بن علی رازی،در شعبان ۵۰۳ هجری در شهر ری،روایت کرده است.خود ابو الوفا،از رئیس ابو الجوائز حسن بن علی باری روایت کرده است.

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:شیخ مفید عبد الجبار بن عبد اللّه بن علی مقری رازی از فقهای اصحاب ما بوده و در شهر ری می زیسته و در روزگار او گروهی بسیار از سادات و دانشوران افتخار شاگردی او را داشتند.خود او از شاگردان شیخ

۱- ۱-ر ک:ترجمهٔ ریاض العلماء،ج ۱،ص ۱۴۶. [۱]

۲- ۲) -همان کتاب،ج ۱،ص ۱۸۸.

۳- ۳) -ر ک:ترجمهٔ ریاض العلماء،ج ۱،ص ۳۱۱. [۲]

طوسی بوده است و همگی مصنفات شیخ را بر او قرائت کرده است و نیز سمت شاگردی سلارو ابن براج را داشته است.و آثاری به زبان عربی و پارسی در فقه به یادگار گذاشته است.شیخ امام جمال الدّین ابو الفتوح خزاعی همگی آثار او را به ما اجازه داده است (۱).

مؤلف گوید:ابن شهرآشوب در کتاب مناقب تصریح کرده است که شیخ عبد الجبار از شاگردان شیخ طوسی بوده است خود ابن شهرآشوب بتوسط سید ابو الفضل داعی یادشده ،از وی روایت می کرده است.

شیخ عبد الجبار فرزند فاضلی داشته به نام شیخ ابو الحسن علی بن عبد الجبار که بزودی به شرح حال او اشاره خواهد شد.

ابن طاوس در مهج الدعوات گوید:شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی-قدس سره- در مشهد امیر المؤمنین علیه السّلام به سال ۵۰۷ هجری برای ما حدیث نقل می کرد.

همچنین شیخ مفید شیخ الاسلام عین العلماء ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه بن علی رازی در ماه شعبان سال ۵۰۳ هجری در مدرسهٔ خودش در شهر ری برای ما حدیث نقل می کرد.همچنین سید عالم التقی نجم الدّین کمال الشرف ذو الحسبین ابو الفضل المنتهی بن ابی زید بن کاکا (۲)حسینی در خانه اش در جرجان در ماه ذیحجه سال ۵۰۳ هجری ما را حدیث کرد.همچنین شیخ سعید امین ابو عبد اللّه محمد بن احمد بن شهریار خازن مشهد امیر المؤمنین علی علیه السّلام به عنوان اجازه در ماه رجب سال ۵۱۴ هجری برای ما حدیث نقل می کرد،و همگی ایشان گفتند:برای ما حدیث نقل می کرد شیخ طوسی در مشهد مقدس غروی (۳)در ماه رمضان سال ۴۵۸ هجری،گفت:برای ما حدیث نقل می کرد ابو عبد اللّه حسین بن عبید اللّه غضائری و احمد بن عبدون و ابو طالب بن غروی و ابو الحسن صفار و ابو علی حسن بن اسماعیل بن اشناس،گفتند:برای ما حدیث نقل می کرد ابو الفضل محمد بن عبد اللّه بن مطلب شیبانی،گفت:برای ما حدیث نقل می کرد محمد بن یزید بن ابی الازهر بوشنجی نحوی،گفت:برای ما حدیث نقل

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۲؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۸. [۱]

۲- ۲) -«کبابکی-کیاکی»خ ل.

۳- ۳) -«غرور»خ ل.

می کرد ابو الوضاح محمد بن عبد اللّه بن زید نهلی،گفت:خبر داد مرا پدرم،گفت:شنیدم از حضرت امام ابو الحسن موسی بن جعفر علیهما السّلام تا به آخر حدیث...

قاضی رکن الدّین عبد الجبار بن علی بن عبد الجبار بن(محمد ظ)طوسی

کاشانی

شیخ منتجب الدّین او را به عنوان فقیه موجّه ستوده است (۱).

مؤلف گوید:ممکن است رکن الدّین پسرعموی قاضی زین الدّین ابو علی عبد الجبار بن حسین بن عبد الجبار طوسی بوده باشد که بزودی از وی نام برده شده است.

بلکه ظاهرا وی پسر قاضی جمال الدّین علی بن عبد الجبار بن محمد طوسی کاشانی است که در باب عین بی نقطه به نام او اشاره خواهد شد.

شیخ عبد الجبار بن علی نیشابوری مقری

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)می نویسد:وی فاضلی عالم و شایسته و از شاگردان شیخ طوسی بوده است.

مؤلف گوید:به گمانم مترجم حاضر،همان شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه بن علی مقری رازی است که پیش از این از وی یاد کردیم،زیرا عبد الجبار در اصل از مردم نیشابور بود و در ری می زیست و علت اتحاد این دو نام،روزگار،لقب و نام جد می باشد و حذف نام پدر و انتساب به جد در شرح حال اشخاص شایع می باشد.

قاضی عبد الجبار بن فضل اللّه بن مسکن

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی صالح بوده است ۳.

مؤلف گوید:نام فرزندش علی که از علما بوده است پس از این یادآوری خواهد شد.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۳؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۵. [۲]

۲- ۲، و ۳) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۳. [۳]

عبد الجبار بن محمد طوسی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی از فضلا بوده و از شیخ ابو جعفر طوسی روایت کرده است (۱).

مؤلف گوید:از اجازهٔ شیخ محمد،سبط شهید ثانی به ملا محمد امین استرآبادی برمی آید:فرزندش قاضی جمال الدّین علی بن عبد الجبار-که پس از این ترجمهٔ او خواهد آمد-از وی روایت کرده است.و از نواده اش عبد الجبار بن علی بن عبد الجبار پیش از این نام برداری شده است.

و نیز گفته است:بعید نیست که عبد الجبار طوسی،همان قاضی رکن الدّین عبد الجباری باشد که پیش از این از او ذکری به میان آمده است و در اینجا اختصار در نسبت رعایت گردیده است.

سید عبد الجبار بن معیه حسنی نسابه

وی از اجلّای دانشوران بوده است و ظاهرا از سلسلهٔ ابن معیهٔ مشهور بوده باشد و خواهرزاده اش سید ابو البرکات عمر که در کوفه به شریف عمر معروف بوده است از وی روایت کرده است.

بطوری که از کتاب انساب سید احمد بن علی بن حسین حسنی نسّابه شاگرد سیّد تاج الدّین بن معیّه به دست می آید سید ابو البرکات دانشوری بوده و عمری دراز یافته و در روایت اخباری که دیگری در آن مشارکت نداشته است منحصربه فرد بوده است.

شیخ عبد الجبار مقری

پیش از این به عنوان شیخ مفید ابو الوفا عبد الجبار بن عبد اللّه بن علی مقری نیشابوری رازی نام برده شده است بنابراین مغایرتی بین این دو نام نیست.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۳.

قاضی عبد الجبار بن منصور

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فاضلی فقیه بوده است (۱).

شیخ واعظ نصیر الدّین عبد الجلیل بن ابو الحسین بن فضل قزوینی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی دانشوری زبان آور و متدین بوده است ۲.کتاب بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض (۲)کتاب البراهین فی امامه امیر المؤمنین علیه السّلام کتاب السؤالات و الجوابات در هفت مجلد کتاب مفتاح التذکیر کتاب تنزیه عائشه از آثار او می باشد.

مؤلف می گوید:از بعضی از مواضع نسب وی به شکل دیگر استفاده می شود.و من خود بر پشت کتاب المثالب پیش یادشده توصیف او را چنین دیده ام:این کتاب را صدر امام نصیر الدّین رکن الاسلام سلطان العلماء ملک الوعاظ عبد الجلیل بن حسین بن ابو الفضل قزوینی تألیف کرده است.

و از کتاب نقض الفضائح او برمی آید:وی واعظی بلندپایه بوده است.

و نیز از کتاب مثالب وی استفاده می شود:رسالهٔ مختصری در جواب ملحدان و شبهه های آنان داشته که یک سال پیش از مثالب تألیف کرده است.

پوشیده نیست مراد از تنزیه العائشه که قزوینی تألیف نمود در این است که وی منزه از زنا بوده است نه آنکه معصوم و منزه از معاصی بوده باشد،زیرا شیعه او و همگی همسران پیغمبر اکرم(ص)و همسران سایر انبیاء را منزه از زنا می داند و اخباری هم که در اختیار دارد حاکی از تنزه آنان از بدعملی است.شگفت از علمای عامه با تعصبی که به عنوان ام المؤمنین نسبت به وی دارند،معتقدند که علمای خاصه به او نسبت زنا داده اند،با آنکه خود آنها در بعضی از تفسیرهاشان وی را زناکار قلمداد کرده اند و علمای خاصه که همسران پیغمبر(ص)را پاکیزه از چنان عملی می داند[تا جایی که در

۱- ۱، و ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۳؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۲،۱۲۹. [۲]

۲- ۳) -این کتاب در این روزگار به همت والای مرحوم محدث ارموی(ره)به طبع رسیده است.

قدرت قلمی ایشان بوده است.]نسبتی را که آنان به وی داده اند،انکار کرده اند.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین گوید:شیخ اجل عبد الجلیل قزوینی رازی از اذکیای علمای اعلام و اتقیای مشایخ جلیل القدر بوده و در زمان خود به علوّ فطرت وجودت طبع بر سایر اقران امتیاز داشته تا آنکه چون بعضی معاصران او از غلات سنیان شهر ری و ناصبیان وادی ضلالت و غیّ مجموعه ای در رد مذهب شیعه تألیف نمود علمای شیعه که در ری و آن نواحی بودند به اتفاق نظر دادند که شیخ عبد الجلیل اولی و احق است به آنکه متصدی دفع و نقض آن شود و آخر او تألیف کتابی شریف در نقض آن مجموعه توفیق یافت و عنوان آن را به نام نامی و اسم سامی حضرت صاحب الزمان امام محمد بن الحسن المهدی صاحب الامر مزین ساخت (۱).

پس از این،عبارتی از اوّل کتاب و خطبهٔ آن را متذکر شده است.در پی آن،پاره ای از فوائد و لطایف آن کتاب را در ذیل ترجمه او ایراد کرده است و متصرفاتی از آن را در مطاوی کتاب مجالس المؤمنین یادآوری کرده است و می نویسد:«و چون وجود آن نسخه به غایت نادر است و مع هذا آنچه از نسخ آن به نظر این قاصر رسیده به غایت سقیم است.

لاجرم ذکر شطری از لطایف او را که بعد از تأمل و فکر بسیار تصحیح نموده یا محصل از آن را فهمیده مغتنم دانسته به آن اشتغال می نماید.»

مؤلف گوید:طی پاره ای از حکایات او که در مجلس اندرزش ایراد نموده به دست می آید:عبد الجلیل در سال ۵۵۰ هجری (۲)زنده بوده است و در یکی از روزهای جمعه همین سال در مدرسهٔ بزرگش به اندرز می پرداخته است.و ما فوائد او را در کتاب وثیقه النجاه در بخش سوم آنکه در امامیات تدوین شده است،ذکر کرده ایم (۳).

۱- ۱-عبارات فوق عین الفاظی است که قاضی نور اللّه شوشتری-قدس سره-در مجالس المؤمنین [۱]آورده است.

۲- ۲) -قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین،صفحهٔ ۴۸۲ تا ۴۸۸ می نویسد:«از جمله لطایف سخنان او در کتاب مذکور آن است که گفته:در شهور خمسین و خمسمائه،مرا در روز آدینه به مدرسهٔ بزرگ خود مجلس وعظ بود.»-م.

۳- ۳) -آقا رضی قزوینی در ضیاف [۲]ه الاخوان می نویسد:عبد ال [۳]جلیل از علمای اواخر قرن چهارم یا اوایل پنجم هجری بوده است و ظاهرا وی برادر حسین بن ابی الحسین پیش یادشده بوده باشد.او پس از-

و کتاب مثال النواصب که در امامت تألیف شده کتابی لطیف و مشتمل بر نکات مفید بسیار می باشد و نسخهٔ کهنی از آن،هم اکنون در اختیار من می باشد.و نسخه هایی چند،از جمله نسخهٔ کهنی از آن را در نزد ملا ذو الفقار دیده ام.

از اوایل این کتاب روشن می شود که عبد الجلیل آن را پس از سال ۵۵۶ هجری به درخواست امیر نقیب شرف الدّین ملک النقباء سلطان عترت طاهره ابو الفضل محمد بن علی المرتضی در قزوین تألیف کرده است.

شیخ محقق رشید الدّین ابو سعید عبد الجلیل بن ابی الفتح بن مسعود بن

عیسی متکلم رازی

رشید الدّین در فن کلام و اصول استاد علمای عراق بوده است.

منتجب الدّین گوید:رشید الدّین در فن مناظره،مهارتی به کمال و دانشوری حاذق بوده است (۱).

رشید الدّین آثاری دارد:نقض التصفح ابو الحسین بصری،الفصول فی الاصول علی مذهب آل الرسول،جوابات علی بن ابو القاسم استرآبادی معروف به بلقمران جوابات شیخ مسعود صوابی،مسأله فی المعجز،مسأله فی الامامه،مسأله فی المعدوم،مسأله فی الاعتقاد،مسأله فی نفی الرؤیه.

منتجب الدّین گوید:من او را دیده ام و برخی از آثارش را بر او قرائت کردم.

مؤلف گوید:در ذیل نام برداری از شیخ فقیه ثقه معین الدّین أمیر کابن ابو اللجیم بن أمیره المصدری العجلی (۲)یادآور شدیم که معین الدّین استاد شیخ امام رشید الدّین عبد الجلیل

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۴ و فهرست م [۱]نتجب الدّین،ص ۱۱۰.

۲- ۲) -ترجمه ریاض العلماء،ج ۱،ص ۱۲۹.

رازی است که از محققان بوده است و گویا مراد از عبد الجلیل رازی،مترجم حاضر بوده است.

پس از این ذیل نام برداری از شیخ عالم ابو سعید عبد الجلیل بن عیسی بن عبد الوهاب رازی خواهیم گفت که ممکن است ابو سعید همین مترجم فعلی بوده باشد بلکه از نظر من ظاهرا این دو تن همان شیخ نصیر الدّین عبد الجلیل بن ابو الحسین بن فضل قزوینی است که پیش از این به شرح حال او اشاره کردیم.

شیخ رشید الدّین عبد الجلیل بن ابی المکارم بن ابی طالب

منتجب الدّین در فهرست او را به عنوان واعظ معرفی کرده است (۱).

مؤلف گوید:مناسب است این مترجم را با رشید الدّین ابو سعید که در بالا نام برده شده است یکی ندانیم هرچند ابو سعید هم واعظ بوده است.

آری بعید نیست که مترجم حاضر همان عبد الجلیل مؤلف نقض الفضائح بوده باشد که قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین از وی نام برده است.

سید امیر عبد الجلیل حسینی قاری

وی فاضلی صالح بود و در قرائت قرآن مهارتی ویژه داشت و من در شهر رشت -از بلاد گیلان-رسالهٔ فارسی علم القراءه از آثار او را دیده ام و ممکن است از دانشوران روزگار صفویه بوده باشد.

شیخ عبد الجلیل بن عبد محمد

وی برادر شیخ عبد الغفار است که در آینده به نام و نشان او اشاره خواهیم کرد.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی شیخی با جلالت و شایسته ای باکمال بوده است آثاری دارد:از جمله بیطارنامه کتاب قولنامه حاشیه علی الهندی ۲.

۱- ۱، و ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۴.

مؤلف گوید:گمان ندارم عبد الجلیل (۱)(مترجم حاضر)از فضیلت و علم برخوردار بوده باشد و از شیخ معاصر در شگفتم که چرا امثال این افراد را در ردیف رجال از دانشوران نام برده است و هرگاه در نظر داشته است تا به نام این گونه افراد بپردازد بهتر آن بود از چنین افراد به جلالت و فضل یاد نکند بلکه رویهٔ شیخ منتجب الدّین را در فهرست پیشه کند که آنها را به عنوان صالح و واعظ متدین و امثال این ها معرفی نماید.عجیب تر آنکه در ذیل معرفی برادرش عبد الغفار که اجهل از حمار است چنین و چنان گفته است.آنچه از نظر من شایسته است امثال این عده از افراد را در ضمن رجال بیطاران و جاهلان بطّالان معرفی نماید،چه آنکه من مکرر در مکرر با عبد الغفار مجالست و مجاورت داشته ام و با او به مناظره نشسته ام و چنان استفاده کرده ام که بویی از علوم به مشام او نرسیده است.آری،بوی طمع را بخوبی استشمام کرده بود و من از آن نظر به نام این دو برادر اشاره کردم-با آنکه مقام سخن بالاتر از آن است که به نام چنین فرومایگانی دم برآورد-تا از لغزش قدمهای دیگران جلوگیری به عمل آورم.بلکه دائیش که نامش پس از این خواهد آمد همانند خواهرزاده اش می باشد.

۱- ۱-شیخ عبد الجلیل از مردم حویزه بوده است.مؤلف الذریعه(ج ۳،ص ۱۹۰)ذیل بیطارنامه گوید:شیخ عبد الجلیل،معاصر با شیخ حر عاملی بوده است و شیخ در امل الآمل او را به فضیلت ستوده است و همین کتاب را از وی یاد کرده است،لیکن همان گونه که در بالا- هم ملاحظه می شود،صاحب ریاض مقام فضل او و برادرش را انکار نموده است.شیخ عبد الجلیل فرزندی داشته به نام عبد محمد که سید عبد اللّه در اجازه اش از وی نام می برد. این اجازه را جناب حجه الاسلام آقای حاج سید محمد علی روضاتی دام عزه که به خط خود مرقوم داشته،برای اینجانب مرحمت داشته اند،در آنجا می نویسد:عبد محمد فرزند شیخ عبد الجلیل، فاضلی هوشمند و منشی ادیب و خوش نویس و اندیشمندی بامتانت بود،ولی بیشتر اوقاتش را به تعطیلی می گذراند.وی در اصل از حویزه بود و بسیاری از اوقات را در دیگر از بلاد خوزستان به سر می برد و گاهی هم به شوشتر می آمد و همراه پسرعمویش قاضی عبد الحسن بن عبد الغفار زیست داشت.در اواخر عمر به اصفهان رفت و همان جا در سال ۱۱۲۸ هجری درگذشت-م.

شیخ عالم رشید الدّین ابو سعید عبد الجلیل بن عیسی بن عبد الوهاب رازی

منتجب الدّین گوید:وی متکلمی فقیه و متبحر و استاد دانشوران عصرش بوده است.با مخالفان مناظرات و گفتگوهای مشهوری دارد و در فن کلام آثاری به وجود آورده است.شیخ معاصر در امل الآمل پس از یادآوری کلام منتجب الدّین می نویسد:

ابو سعید بزرگواری جلیل القدر و از مشایخ ابن شهرآشوب می باشد و از ابو علی(فرزند شیخ طوسی)روایت کرده است.خود ابن شهرآشوب در معالم العلماء می نویسد:شیخ رشید عبد الجلیل بن عیسی بن عبد الوهاب رازی آثاری دارد،از جمله مراتب الافعال،نقض کتاب التصفح ابو الحسین لیکن این کتاب را به اتمام نرسانیده است.

مؤلف گوید:ابن شهرآشوب در باب القاب از معالم از وی نام برده است که رشید از القاب مشهور او می باشد (۱).

مؤلف امل الآمل گوید:پیش از این نقض کتاب التصفح را در ذیل آثار عبد الجلیل بن ابو الفتح یاد کردیم و ممکن است هر دو تن کتابی در نقض کتاب ابو الحسین نوشته باشند،زیرا با اطلاعاتی که ابن شهرآشوب از آثار استادش داشته است و همچنین توجهی که منتجب الدّین به آثار اعلام داشته نمی توان گفت اشتباهی برای این دو دانشور مطلع صورت گرفته باشد و ممکن است هر دو نام عبد الجلیل اسم شخص واحد بوده باشد که در اینجا به عنوان جدّ و در آنجا به نام پدر معرفی شده باشد.با این تصور جا ندارد که منتجب الدّین از او با دو عنوان یاد کند و با فاصلهٔ کمی از آنها به دو گونه شناسایی یاد کرده باشد و دلیل بر این احتمال آن است که از هر دو تن با یک کنیه و یک نسبت و یک کتاب و امثال این ها یاد نموده است.

مؤلف گوید:ابن شهرآشوب در مناقب تصریح کرده است که عبد الجلیل از

۱- ۱-مراد مؤلف آن است که ابن شهرآشوب رشید الدّین را در باب اسماء نام نبرده است بلکه به مناسبت رشید الدّین-که لقب مشهور او بوده است-در باب القاب به عنوان«شیخی»از او یاد کرده است.معالم العلماء،ص ۱۴۵ و [۱]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۴.

مشایخ او بوده است و از شیخ ابو الوفا عبد الجبار بن علی مقری رازی روایت کرده است.

و سپس می افزاید:نظر من آن است که هر دو تن عبد الجلیل یکی بوده اند و شگفت اینجاست که ابن شهرآشوب در معالم العلماء در باب القاب از وی یاد کرده،با آنکه در آنجا به نامش تصریح نموده و او را به لقب رشید معرفی کرده است.

ازاین پس در باب میم خواهد آمد:سید امام شهاب الدّین محمد بن تاج الدّین بن محمد بن حسین بن محمد حسینی کیسکی از مترجم حاضر روایت کرده است.

مؤلف گوید:مترجم حاضر با شیخ واعظ نصیر الدّین عبد الجلیل بن ابو الحسین بن فضل قزوینی که پیشتر ذکرش رفت یکی بوده است،بلکه مترجم حاضر با شیخ عبد الجلیل قزوینی رازی که قاضی نور اللّه شوشتری،در بسیاری از مواضع مجالس المؤمنین از کتاب او مطالبی نقل کرده است یکی می باشد.

شیخ عبد الحسین بن عجرش عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:عاملی از فضلای باشخصیت عصرش بوده و از معاصران شهید ثانی و فرزندش(صاحب معالم)می باشد و از هر دو بزرگوار پرسشهایی داشته که من هر دو بخش سؤال و جواب را دیده ام.کتابهایی به خط او،که تاریخ کتابت برخی از آنها سال ۹۲۴ هجری بوده است،دیده ام (۱).

ملا عبد الحکیم بن شمس الدّین سیالکوتی هندی مدرس شاه جهان آباد

وی از بزرگان علما و از مشاهیر فضلای سرزمینهای هندوستان بوده است و در آن سرزمین در کمال عظمت می زیسته و سلطان آنجا هم از وی کمال تجلیل را به عمل می آورده است.او در روزگار خودش دانای عصر و علامهٔ دهر بشمار می آمده و در

۱- ۱-در پاورقی می نویسد:تاریخ مزبور به خط افندی مؤلف این کتاب،۹۲۴ هجری و در اصل امل الآمل(ج ۱،ص ۱۰۷)۹۷۴ می باشد.

کلیهٔ علوم آن زمان مهارت داشته و در روزگار ما درگذشته (۱)و حواشی و تألیفات پسندیده و مشهوری داشته که همگی آنها مورد استفادهٔ دانشوران قرار گرفته است.

قابل توجه است که مردم روزگارش او را از علمای اهل سنت بشمار می آوردند.

بطوری که وصیت او را به فرزندش(ابو الهادی)از یکی از موثقان اهل یزد-که به شهرهای هند سفر کرده بود-شنیدم که دلیل بر تشیع و حسن عقیدهٔ او بوده است.از قرینهٔ این وصیت به دست می آید:که وی تمام عمرش را در هندوستان به تقیه می گذراند، و کتابهای شیعه را در صندوقی سربسته که بر آن قفلی زده بود محفوظ داشته و کلید آن صندوق در دست خودش بوده است.و از جملهٔ آنها کتب اربعهٔ شیعه و دیگر از آثار شهید از مشهور و غیر مشهور بوده است.در آن صندوق زیر همهٔ آن کتابها،رسالهٔ مجزایی از آثار او بوده که مجلّد نبوده و در نهایت زیبایی ترتیب یافته بوده است.این رساله که نزدیک به سه هزار بیت است که در امامت تألیف شده و مشتمل بر ادله ای است که شیعه در اثبات امامت اقامه نموده است و در ضمن آن به ابطال ادلهٔ اهل سنت اشاره کرده است و در ضمن وصیت به فرزندش ابو الهادی گوشزد کرده تا بدان رساله توجه دقیق پیدا کند و مضامین آن را مورد عمل خود قرار دهد.

همان شخص موثق نقل کرد که آن رساله را دیده است و همان رساله را فاضل جلیل القدر میرزا معزّ الدّین محمد بن میرزا فخر الدّین محمد مشهدی در شهر اکبرآباد هندوستان به خط خود استنساخ نموده است.

از آثار او حاشیهٔ تفسیر بیضاوی است که حاشیهٔ مبسوطی است که بر تفسیر بیضاوی تعلیق نموده است و در نهایت ارزندگی تألیف یافته است و من مجلدی از آغاز آن را در شهر هرات دیده ام،و این بخش از حواشی اوست که بر جزء اوّل قرآن کریم تدوین کرده است.این حواشی را بنا به درخواست سلطان شاه جهان محمد پادشاه هند تنظیم کرده و آن چنان که پیداست بیشتر از این مقدار به تألیف آن توفیق حاصل نکرده است.

۱- ۱-او ۱۲ ربیع الاول سال ۱۰۶۷ در سیالکوت وفات کرده است(معجم المؤلفین،ج ۵،ص ۹۵).

و از آثار او حاشیه ای است بر... (۱)

سید عبد الحمید حسینی نجفی جدّ سید بهاء الدّین علی بن سید

غیاث الدّین عبد الکریم حسینی نجفی

وی فاضلی عالم و کامل بوده و روایات بسیاری نقل کرده است و نواده اش بهاء الدّین در کتاب الدر النضید فی تعازی الامام الشهید و دیگر از آثارش از وی روایت کرده است.

در پی آنچه نوشته شد بعید نیست مترجم حاضر با یکی از دو تن سیدی که ذیلا یاد کرده می شوند یکی باشد،بلکه حقیقت هم همین است.

باز یادآوری می شود:سید علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید در کتاب

۱- ۱-در نسخهٔ مطبوع نامی از آثار دیگرش نیامده است.در کتابهای دیگر که به شرح احوال او پرداخته اند،آثار او را این چنین نام برده اند:تکملهٔ حاشیهٔ عبد الغفور بر شرح جامی،ترجمهٔ فارسی غنیه الطالبین عبد القادر گیلانی،حاشیهٔ مقدمات اربعه،تلویح،حاشیهٔ مطول،حاشیهٔ شرح مواقف،حاشیهٔ شرح تفتازانی،حاشیهٔ شرح عقائد دوانی،حاشیه بر حاشیه خیالی،حاشیه شرح شمسیه،حاشیه شرح مطالع، الدرر الثمینه در اثبات واجب،حاشیه بر حاشیه شرح حکمه العین،حاشیه بر حاشیهٔ میبدی،حاشیه بر حاشیه راح الارواح،معروف ترین آثار او در حال حاضر حاشیهٔ مطول است که مجزا و همراه مطول به طبع رسیده است و از کتابهای ریحانه الادب و [۱]نزهه النواظر و خلاصه الآثار و امثال آنها روشن می شود:وی از مردم سیالکوت پنجاب هند بوده و از شاگردان ملا کمال الدّین کشمیری است.به شیخ احمد سربندی ارادت می ورزید و از سوی او به آفتاب پنجاب ملقب گردیده است.جهانگیر شاه که علاقه ای به وی داشته دوبار او را در ترازو گذارده و هم وزن او نقره کشیده و به وی داده است،و هر ماه یک لک روپیه مشاهره برای او معین کرده بود.شصت سال بر کرسی تدریس تکیه زده و در ۱۸ ربیع الاول سال ۱۰۶۸ هجری در سیالکوت درگذشته و همان جا مدفون شده است. مؤلف خزینه الاصفیا در تاریخ خود گوید: چو عبد الحکیم آن ولی خدا ز دنیای دون شد به جنت مقیم ندا شد پی سال تاریخ او «ولی مخزن علم عبد الحکیم»

الانوار المضیئه از جدّش سعید حمید روایت می کند و مرادش همین مترجم است.

سید جلال الدّین عبد الحمید بن عبد اللّه بن تقی حسنی نسّابه

(۱)

وی از بزرگان دانشوران امامیه است و از شریف ابو تمام محمد بن هبه اللّه بن عبد السمیع هاشمی روایت می کند.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید سید جلال الدّین بن عبد الحمید بن ثقفی از صلحای فاضل بوده است و فخار بن معدّ از وی روایت کرده است.

مؤلف گوید:ظاهرا جلال الدّین همان بزرگواری است که ابن فهد حلی از فرزندش(سید مرتضی بهاء الدّین علی بن سید عبد الحمید نسّابه)روایت کرده است.

مرادم از فرزند وی،سید مرتضی علم الدّین علی بن عبد الحمید بن فخار بن معدّ حسینی موسوی نمی باشد.بلکه معتقدم که سید جلال الدّین عبد الحمید(مترجم حاضر)با سید جلال الدّین عبد الحمید-که ترجمهٔ او خواهد آمد-یکی است.

یادآوری می شود،در یکی از مواضع مزار کبیر محمد بن جعفر مشهدی چنین آمده است:سید اجلّ عالم عبد الحمید بن تقی عبد اللّه بن اسامه علوی حسینی-رضی اللّه عنه- در ماه ذیقعدهٔ سال ۵۸۰ هجری درحالی که در جامعین حلّه بر او قرائت کرده ام،مرا خبر داد و گفت خبر داد ما را شیخ مقری ابو الفرج احمد بن حشش قرشی،از ابو الغنائم محمد بن علی بن میمون قرشی،از شریف ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حسن بن عبد الرحمن علوی،از ابو تمام عبد اللّه بن احمد بن عبید اللّه انصاری،از عبید اللّه بن کثیر عامری،از محمد بن اسماعیل احمسی،از محمد بن فضیل،از محمد بن سوقه از ابراهیم نخعی از علقمه بن اسود،از عبد اللّه بن اسود،از عبد اللّه بن مسعود.تا آخر سند...

---

۱ - ۱-نسب جلال الدّین به خط مؤلف همان گونه است که در بالا- آورده شد و در نسخهٔ مطبوع امل الآمل(ج ۲،ص ۱۴۵)چنین آمده:«سید جلال الدّین عبد الحمید بن تقی»و در نسخهٔ خطی امل الآمل که مؤلف این کتاب بر آن تعلیقه نوشته است،چنین آمده است:«سید جلال الدّین بن عبد الحمید بن ثقفی» و ما نسب او را بدین طریق تصحیح کردیم،سید جلال الدّین بن عبد الحمید بن عبد اللّه بن تقی حسنی نسّابه-م.

مؤلف گوید:حقیقت آن است که عبد الحمید در این سند،با عبد الحمید مترجم حاضر یکی است،تنها اسامه به نسّابه و یا نسّابه به اسامه تصحیف شده است.

سید نسّابه و زینت سریر نقابت جلال الدّین عبد الحمید بن سید

شمس الدّین شیخ الشرف ابو علی فخار بن معد بن فخار بن احمد علوی حسینی

موسوی حائری حلّی

وی از دانشوران باجلالت و بزرگان باکفایت است نسب او را به شرح زیر ذکر کرده اند:سیّد امام و نسب شناس روزگار خودش جلال الدّین عبد الحمید بن فخار بن معدّ بن فخار بن احمد بن محمد بن ابو القاسم (۱)محمد بن حسین بن محمد بن ابراهیم مجاب برد السّلام بن محمد بن صالح بن موسی الکاظم (۲)علیه السّلام این نسب را حموینی شاگرد او که از علماء عامه بوده است،در کتاب فرائد السمطین فی فضائل مرتضی و البتول و السبطین گفته است:معظم له از پدرش،از شاذان بن جبرئیل قمی،از جعفر بن محمد دوریستی،از پدرش،از صدوق روایت کرده است.درعین حال از خود شمس الدّین چنین نقل کرده است:پدرم امام شمس الدّین شیخ الشرف معدّ-رحمه اللّه-به طریق اجازه به من خبر داد.و این معنی بسی دور از قاعده است،زیرا خود او تصریح کرده که معدّ جدّ او می باشد.لیکن در حاشیه نسخه ای از فرائد السمطین می نویسد:سید عبد الحمید مترجم حاضر جدّ سادات مشفع بوده است.

در پی آنچه اظهار شد در بعضی از مواضع کتاب حموینی نیز چنین آمده است:

خبر داد مرا سیّد نسّابه جلال الدّین احمد بن عبد الحمید بن فخار بن معدّ موسوی،از نقیب شرف الدّین عبد الرحمن بن عبد الشمس هاشمی.حقیقت آن است که لفظ«احمد»و«ابن» زائد باشد و یا اصل آن ابو احمد عبد الحمید بوده و تصحیف شده است.

۱- ۱-در فرائد السمطین([۱]بیروت،محمودی،۱۳۹۸ [۲] ه.۱۹۷۸ م.)،ج ۱،ص ۵۴ محمد بن ابی الغنائم آمده است.

۲- ۲) -همهٔ این سند اشتباه است،زیرا مراد از آن سید محمد بن موسی است که در شیراز مدفون می باشد-م.

در جای دیگر از فرائد السمطین آمده است:جلال الدّین فخار بن سعد موسوی، بطور کتابت از عبد الرحمن بن عبد السمیع به طریق اجازه روایت کرده است.

مؤلف گوید:در کتاب مزار شیخ طوسی در آغاز سند یکی از زیارتهای حضرت سید الشهداء علیه السّلام،این عبارت آمده است:برای من حدیث نقل می کرد سید اجل عالم اوحد جلال الدّین سید الشرف ذو الحسبین عبد الحمید بن تقی-که خدا سایه اش را پاینده بدارد و به بقای او بیفزاید و مرتبه اش را عالی گرداند-گفت:حدیث کرد ما را ست العشیره دختر احمد بن سعید بن محمد بصری مهلّبی در کوفه در منزل خودش،روز سه شنبه سیزدهم شوال سال ۵۶۶ هجری،گفت:برای من حدیث کرد جدّ پدری ام حافظ ابو الغنائم محمد بن علی بن میمون برسی-که خدا دوامش را طولانی فرماید-از لفظ خودش و من می شنیدم در تاریخ جمادی الاولی سال ۵۱۰ هجری،گفت:خبر داد ما را ابو الفرج احمد بن علی بن مشیش القرشی بطوری که بر او قرائت شد،گفت:خبر داد ما را حافظ محمد بن علی بن میمون برسی به عنوان اجازه،گفت:خبر داد ما را شریف ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حسن بن عبد الرحمن علوی-رضی اللّه عنه-گفت:خبر داد ما را ابو الحسین محمد بن حسین بن جعفر حارثی بطوری که بر او قرائت شد،گفت:خبر داد ما را ابو جعفر محمد بن عماد بن محمد بن عطار،گفت:برای من نقل می کرد علی بن حسین بن کعب،گفت:حدیث کرد مرا اسماعیل بن صبیح یشکری،از حسن بن سعید احمسی،از جابر بن جعفی،از ابو عبد اللّه علیه السّلام تا به آخر روایت...

باری،سید علم الدّین مرتضی علی بن عبد الحمید،از پدرش عبد الحمید روایت می کرده و خود عبد الحمید از پدرش فخار از نقیب عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی واسطی بطور اجازه،از شاذان بن جبرئیل بن اسماعیل قمی روایت می کرده و من این سند را در چند موضع دیده ام:از جملهٔ آنها سندی بوده که در بعضی از روایتها به مشاهدهٔ من رسیده است.

سید فخار پدر عبد الحمید و فرزندش سید علم الدّین مرتضی علی بن عبد الحمید از بزرگان فقها و مشاهیر ایشان می باشد و بزودی شرح حال آنها خواهد آمد.همان گونه که ذکر گردید پسرش علم الدّین از وی روایت کرده است.

سید جلال الدّین عبد الحمید استاد سید عبد الکریم بن احمد بن طاوس حسنی

مؤلف فرحه الغری بوده است و من صورت اجازه ای که سید عبد الحمید به وی داده است در پشت کتاب المجدی تألیف سید شریف ابو الحسن علی بن محمد بن علی علوی عمری نسابه،در شهر تبریز دیده ام.و از آن اجازه چنین برمی آید:سید جلال الدّین از پدرش سید فخار بن معدّ روایت کرده است.

علاوه بر ابن طاوس،سید فخر الدّین علی بن سید عز الدّین محمد بن محمد بن علی بن اعرج حسینی عبیدلی جد سید ابو عبد اللّه عمید الدّین عبد المطلب بن سید مجد الدّین ابو الفوارس محمد بن سید فخر الدّین علی یادشده از وی روایت کرده است.

از اجازۀ ملا حاج حسین نیشابوری به ملا نوروز تبریزی،استفاده می شود:شیخ سدید الدّین یوسف پدر علامۀ حلّی از سید عبد الحمید،از سید جلیل فخار بن معد موسوی روایت کرده است.ظاهرا مراد ملا حاج حسین از سید عبد الحمید مترجم حاضر بوده است.درعین حال،گفتار حاجی مزبور از دو جهت مورد نظر است،یکی آنکه پدر علامه بدون واسطه از خود سید فخار پدر عبد الحمید روایت کرده است.دوم آنکه ظاهر سیاق کلام ملا حاجی آن است که معتقد نبود سید عبد الحمید فرزند سید فخار بوده باشد، با آنکه معظم له فرزند سید فخار است.

به دنبال آنچه گفته شد استاد استناد ما-قدس اللّه روحه-در مجلد دوم از کتاب صلاه بحار الانوار از عتیقی چنین نقل کرده است:خبر داد مرا سید اجل عبد الحمید بن فخار بن معدّ علوی حسینی حائری در سال ۷۶۷ هجری،گفت:خبر داد مرا پدرم-رضی اللّه عنه-از تاج الدّین حسن بن علی بن دربی،از محمد بن عبد اللّه بحرانی،از ابو محمد حسن بن علی،از علی بن اسماعیل،از یحیی بن کثیر،از محمد بن علی قرشی،از احمد بن سعید،از علی بن حکم،از ربیع بن محمد سلمی،گفت:قرائت کردم بر عبد اللّه بن سلیمان،گفت:از حضرت صادق علیه السّلام شنیدم،تا آخر حدیث...

و در اواخر کتاب مزار بحار نیز از کتاب عتیقی چنین نقل کرده است:خبر داد مرا سید عبد الحمید بن فخار بن معدّ حسینی به قرائتی که بر او شد و با اصل سماعش که به خط پدرش بود مقابله گردید،گفت خبر داد مرا پدرم،از حسن بن علی دربی،از محمد بن عبد اللّه شیبانی،از ابو محمد حسن بن علی،از علی بن اسماعیل،از زکریا بن یحیی بن کثیر،

از محمد بن علی قرشی،از احمد بن سعید،از علی بن حکم،از ربیع بن محمد،از ابن سلیم از حضرت صادق علیه السّلام.

مؤلف گوید:گفتهٔ استاد استناد ما:«کتاب عتیق یادشده،همان کتاب مجمع الدعوات ابو الحسن محمد بن هارون بن موسی تلّعکبری بوده باشد (۱).»محل تأمل است،زیرا پسر تلّعکبری از معاصران مفید و همتایان او بوده است و بطوری که پیش از این گفته شد مؤلف کتاب عتیق سالها پس از شیخ مفید می زیسته و از متأخران است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سید جلال الدّین عبد الحمید بن فخار بن معد بن فخار موسوی فاضلی محدث و کثیر الروایه بوده و از شاگردان ابن شهرآشوب از وی روایت می کرده و اثری دارد که حسن بن سلیمان بن خالد حلّی در مختصر البصائر از وی روایت کرده است.

مؤلف گوید در اینکه جلال الدّین با یک واسطه از ابن شهرآشوب روایت می کرده محل تأمل است ولی به این طریق-که پدرش سید فخار از شاذان بن جبرئیل روایت کرده و شاذان هم درجهٔ با ابن شهرآشوب بوده است-می توان دفع اشکال کرد.

بعید نیست که نقیب عبد الرحمن یادشده برادرزادهٔ هبه اللّه بن عبد السمیع هاشمی باشد که نام فرزندش محمد را در ذیل شرح حال سید جلال الدّین عبد الحمید پیش یادشده متذکر شدیم لیکن روایت کردن سید عبد الکریم بن طاوس از سید جلال الدّین آن هم با یک واسطه خالی از تأمل نبوده است.

یادآوری می شود که سید جلال الدّین نسّابه(مترجم حاضر)با سید جلال الدّین عبد الحمید سابق الذکر یکی بوده است.

اکنون دراین باره اشکالی به نظر می رسد که شهید ثانی در ذیل برخی از سندهایی که منتهی به صحیفهٔ کامله می شود می نویسد:«سید تاج الدّین بن معیه صحیفه مبارکه را از گروهی از جمله جلال الدّین بن کوفی،از نجم الدّین بن سعید و از علم الدّین مرتضی علی بن عبد الحمید بن محمد از پدرش عبد الحمید و همگی از فخار،از شیخ محمد بن

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۵.

محمد بن هارون معروف به ابن کمال،از ابو طالب حمزه بن شهریار روایت کرده اند».

به گفتهٔ شهید ثانی:«همگی از فخار روایت کرده اند»،یعنی نجم الدّین بن سعید و عبد الحمید از وی روایت کرده اند.اشکالی محتمل آن است که آیا مراد وی از سید علم الدّین مرتضی فرزند سید جلال الدّین عبد الحمید مترجم حاضر است؟در این صورت نام جدّ او محمد نبوده است.اشکال دوّم آنکه از ظاهر سیاق عبارت وی به دست می آید که فخار جدّ علم الدّین نباشد.اشکال سوم آن است که شهید ثانی وی را به عنوان سیادت معرفی نکرده است و هرگاه بگوییم مرادش آن است که علم الدّین فرزند سید عبد الحمید نباشد و این تصور اشکال دیگری به وجود می آورد که ما به عالم دیگری دست نیافته ایم که هم درجه با او بوده باشد.

سید نظام الدّین ابو طالب عبد الحمید

رجال سید علی بن عبد الحمید حسینی نجفی می نویسد:وی از اجلّهٔ علما بوده و روزگارش نزدیک به روزگار علاّمه حلّی است.ظاهر سیاق عبارت رجال مزبور حاکی از آن نیست که سید عبد الحمید پدر مؤلف این رجال بوده باشد و ممکن است یکی از اعلامی باشد که در ذیل این ترجمه به نام آنها اشاره می شود.

عبد الحمید بن محمد

بطوری که از یکی اسانید شهید ثانی که منتهی به صحیفهٔ کامله شده است برمی آید:عبد الحمید از فخار از شیخ محمد بن محمد بن هارون معروف به ابن کمال روایت کرده و فرزندش علم الدّین مرتضی علی بن عبد الحمید از وی روایت داشته است.

پیش از این یادآور شدیم و حق آن است که مترجم حاضر با سید جلال الدّین عبد الحمید یکی باشد.

از یکی از اجازات امیر شرف الدّین علی شولستانی چنین استفاده می شود:از شیخ سدید الدّین یوسف از سید فاضل عبد الحمید از سید جلیل فخار بن معدّ موسوی از شیخ جلیل شاذان بن جبرئیل قمی.تا به آخر...

و حقیقت آن است که منظور از سید عبد الحمید همین مترجم باشد بلکه به درستی همان فرزند سید فخار یاد شده است.هرچند از کلام شولستانی برنمی آید که سید فخار پدر سید عبد الحمید بوده باشد.

ابو محمد عبد الحمید بن محمد مقری نیشابوری

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:علامه حلّی در خلاصه الرجال وی را از مشایخ شیخ طوسی بشمار آورده است (۱).

مؤلف گوید:علامه در اواخر اجازهٔ بنی زهره از وی نام برده است.

سید نور الدّین عبد الحمید کرکی

وی از شهید ثانی روایت می کرده و شیخ محمد بن مکی بن عیسی بن حسن عاملی از وی روایت داشته است و من نام و نشان او را در امل الآمل نیافتم.آری،استاد استناد ما- قدس سرّه-در آغاز کتاب اربعین خود از وی یاد می کند.

شیخ عبد الحمید نیلی

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)گوید:وی فاضلی صالح و فقیه بوده و احمد بن فهد حلّی از وی روایت کرده است.

مؤلف گوید:ابن فهد از فرزندش شیخ نظام الدّین ابو القاسم علی بن عبد الحمید نیلی روایت می کرده نه از خود او و اصحاب اجازات هم بدین موضوع تصریح کرده اند.بویژه خود ابن فهد در اجازاتش و بخصوص در«اجازهٔ شیخ نظام الدّین به ابن فهد»تصریح شده است و بزودی در ضمن معرفی نظام الدّین بدین معنی اشاره خواهد شد.

آری،در«اجازهٔ شیخ نعمت اللّه بن خاتون عاملی به سید بن شدقم»مدنی نقل شده

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۵. [۱]

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۶.

است که شیخ عبد الحمید نیلی از شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی و از سید عمید الدّین عبد المطلب اعرج حسینی روایت کرده است،و اصولا بیان نکرده است که چه کسی از عبد الحمید روایت نموده است.

یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رسالهٔ اسامی مشایخ می نویسد:و از ایشان است،شیخ عبد الحمید نیلی که از مشایخ احمد بن فهد است.

سید نقیب جلال الدّین عبد الحمید بن عبد الحمید علوی

ابن ابی الحدید معتزلی در شرح نهج البلاغه از وی نقل می کند و ظاهرا از علمای شیعه،بلکه یکی از پیشینیان ایشان بوده است و به روزگار محقق حلّی و هم طرازان او می زیسته است.

شیخ عبد حیدر بن محمد جزائری

سید نعمت اللّه شوشتری در تعلیقات امل الآمل گوید:وی عالمی فاضل و فقیهی محدث بود و از فنون نحو و عربیت اطلاع داشته است.

عبد حیدر در جزایر نشو و نما یافت و با ما در اصفهان و شیراز شریک درس بود و دانشوری پرهیزکار و ثقه ای پارسا بود و پس از جنگ جزایر و قسطنطنیه از جزایر به حویزه کوچ کرد و نزد سلطان آنجا موقعیتی ویژه به دست آورد تا اینکه در دههٔ ۱۰۹۰ هجری وفات یافت.

سید امیر نظام الدّین عبد الحی بن امیر عبد الوهاب بن علی حسینی اشرقی

جرجانی

وی فاضلی عالم و فقیهی متکلم و ادیب،و از افراد بنام روزگارش بوده به روزگار شاه تهماسب صفوی می زیست.

عبد الحی آثاری دارد و من در قصبهٔ کوهبنان کرمان اجازه ای به دستخط شریف او که دستخط متوسطی داشت و در ماه جمادی الاول سال ۹۴۹ هجری برای یکی از

شاگردانش بر کتاب ارشاد علامه نوشته بود،دیدم و نسب خود را در آن اجازه به خط خود چنین مرقوم داشته است:امیر عبد الحی بن عبد الوهاب بن علی حسینی از بازماندگان ابو علی احمد صوفی اشرقی (۱)است.

من پاره ای از تحقیقات را که مربوط به علوم عربیه بوده و از کتاب او که تاریخ تألیفش ماه شوال ۹۳۰ هجری بوده است دیده ام.

و از فحوای شرح الفیه شهید او چنین برمی آید که معظم له وجود امام یا نائب او را در وجوب نماز جمعه در روزگار امام علیه السّلام شرط می داند.

در شهر اردبیل و استرآباد یکی از تألیفاتش را به نام رسالهٔ معضلات که در خصوص اشکالهای علوم حکمیه و فقهیه و امثال این ها بوده است یافتم و تاریخ فراق از تألیف آن،چهاردهم ذیحجهٔ سال ۵۹۵ هجری بوده است.

بنابراین او از دانشوران روزگار شاه اسماعیل و پسرش و شاه تهماسب صفوی بوده است.

امیر عبد الحی در آغاز کار در استرآباد و سپس در هرات زندگی می کرده پس از چندی به خاطر ترس از دشمنان و مخالفان ازآنجا بیرون آمده و در قصبهٔ کوهبنان کرمان اقامت گزیده و در آنجا به تألیف اشتغال ورزیده است.

و از آثار او حاشیهٔ تصورات شرح شمسیه قطب شیرازی و حاشیه بر حاشیه میر سید شریف جرجانی-که در نزد ما موجود است-و حاشیهٔ بر تصدیقات شرح شمسیه و حاشیهٔ بر تمام المشترک و ترجمهٔ الفیه شهید که به پارسی است و به درخواست یکی از امیران ترجمه شده است و آثار مفید و تحقیقاتی دیگر دربارهٔ نماز و زکات و نکاح و امثال این ها بدان ضمیمه کرده است و مطالب ارزنده ای را در آن ایراد نموده است و من این رساله را در کوهبنان دیده ام.و از آثار او حاشیه بحث علل الاربع شرح شمسیه است.حواشی یاد

۱- ۱-در پاورقی می نویسد:در حاشیهٔ نسخهٔ مؤلف آمده که من در آخر کتاب ترجمه مکارم الاخلاق که به قلم عبد الحی ترجمه شده،لقب او را اشرقی،با قاف یافتم.مصحح گوید:ظاهرا کلمه اشرفی،با فا منسوب به اشرف یکی از شهرهای مازندران بوده باشد.

شـده در مجمـوعه ای به خـط یکی از شـاگردانش نوشـته شـده است و اکـثر آنهـا نزد او قرائت شـده است.از آن جمله حاشـیه تصورات شـرح شمسـیه یادشـده و حاشـیه تصـدیقات آن شـرح بر وی قرائت شـده است و تاریخ قرائت و کتابت آن سال ۹۵۷ هجری بوده است.

و از آثار او شـرح مبسوط و دامنه داری است بر الفیهٔ شـهید(شـرح کبیر)،و دیگری شـرح ارزنده و متوسطی بر الفیهٔ شهید(شرح متوسط)است شـرح دومین را پس از شـرح اول بنا به درخواست یکی از شاگردانش در زمان شاه تهماسب صفوی تألیف کرده است.

من این شـرح را در قصبهٔ کوهبنان از بلاد کرمان دیده ام و شرحی است ارزنده و مشتمل بر تحقیقات گرانبهایی است که دلیل بر نهایت مهارت او در علوم متعدّد و بویژه استادی او در فقه است.

و کتابی در«خطب»گردآورده است،و دو شـرح پیش یادشده به انضـمام کتاب خطبه های او در شهر کرمان به ویژه در شهرک کوهبنان شایع و مورد استفادهٔ همگان می باشد.

و از آثـار او رساله ای است بسـیار ارزنـده در پاره ای از مسائل علوم از قبیل منطق و کلام و فقه که مشـتمل است بر دو مقاله و یک خاتمه،که به سال ۹۵۹ هجری تألیف کرده است و من آن را در کوهبنان دیده ام.

از آثار اوست:حاشـیه بر شـرح شمسـیه و بر حاشـیه سید شریف که من آن حاشیه را در کوهبنان دیده ام.از آثار او حاشیه شرح هدایهٔ اثیریه که شرح از میبدی است و امیر فخر الدّین سمّاکی در حاشیهٔ خود بر شرح میبدی به حاشیهٔ وی اشاره نموده است.

خواندمیر در تاریخ حبیب السـیر (۱)گویـد:امیر عبـد الحی بن امیر عبـد الوهاب استرآبادی گرگانی هروی به سال ۹۳۰ از شهر استرآبـاد به هرات رفت و تمام اوقات خود را در آنجا به فراگرفتن تحصـیل علوم عقلی و نقلی سپری کرد تا آنکه براثر جودت ذهن و تیزطبعی در انـدک زمـانی بر هم طرازان خـود برتری یـافت و در بین دانشـوران به مهـارت در علـوم مشـهور شـد.ازاین رو،مورد توجه سلطان حسین میرزا بایقرا قرار گرفت و از طرف سلطان به تدریس

۱- ۱-حبیب السیر،ج ۴،ص ۶۱۴. [۱]

مدرسهٔ گوهرشاد بیگم منصوب گشت و او همچنان به لوازم افاده و تدریس مشغول بود تا آنکه شاه اسماعیل صفوی،خراسان را تسخیر کرد.پس از آن،کار سید امیر نظام بالا گرفت و فرمانداران خراسان ازهرجهت رعایت حال او را می نمودند و ازآن پس که سید سعید شهید امیر غیاث الدّین محمد بن امیر یوسف از پست قضاوت خراسان استعفا کرد،آن جناب متعهد منصب قضاوت شد و چندین سال با کمال استقلال بر کرسی قضاوت تکیه زد و هم اکنون که سال ۹۳۰ هجری مصادف با سال درگذشت شاه اسماعیل صفوی می باشد بر آن مسند تکیه دارد و همچنان با کمال استقلال به قضاوت مشغول است.

سید امیر نظام در شهر هرات زندگی می کند و در کمال عزت و احترام به سر می برد و به نشر مسائل علوم دینیه و روشن ساختن پوشیدگیهای معارف یقینیه اشتغال می ورزد و در واقع او در این روزگار به مزید علم و دانش بر اکثر سرشناسان خراسان برتری پیدا کرده است و به نوک قلم و زبان به اظهار انواع حقایق و دقایق علوم می پردازد و چرخ کارهای قضاوت شرعی و فتاوای دینی بر محور او به حرکت درمی آید.

لیس کلامی یفی بنعت کماله صلّ الهی علی النّبی و آله

کلامم کجا بر کمالش وفا کند تا کنم مدح آن مقتدا

به وصفش همین بس که گویم ز جان به احمد و آلش درود خدا

مؤلف گوید:گویند پس از آنکه شیخ علی کرکی رحلت کرد،امیر نظام الدّین به ملاقات شاه اسماعیل صفوی رفت و از وی ریاست علما و مجتهدان را-که شیخ علی کرکی به عهده داشت-درخواست کرد؛او نپذیرفت و اظهار داشت:می خواهم مجتهدی از جبل عامل جایگزین او باشد.

امیر نظام الدّین به سن هفتادسالگی در کرمان درگذشت و شرح حال پدر و فرزندش را که از مشاهیر علما بوده اند خواهیم نگاشت و در ذیل نام سید امیر عبد الحی بن عبد الوهاب حسینی استرآبادی خواهیم گفت که وی با مترجم حاضر یکی است.

و من در اردوباد،ترجمهٔ فارسی کتاب مکارم الاخلاق طبرسی را که به قلم وی تألیف شده است به خط شریفش دیده ام و خطش نیکو بود.

عبد الخالق بن کره رودی معروف به قاضی زاده کره رودی

کره رودی فاضلی عالم و محققی متکلم و سراینده ای منشی و صوفی و از دانشوران روزگار شاه عباس بزرگ صفوی و از شاگردان شیخ بهائی است.

رساله ای به فارسی در امامت تألیف کرده که معروف است.در این رساله مناظرهٔ خود با قاضی زاده ماوراءالنهری در مجلس شاه عباس را ذکر کرده است.و علاوه بر آن مشتمل بر مطالب مفید و تحقیقات بسیاری است و از آن رساله برمی آید که او رغبت زیادی به گفتار صوفیه داشته و متمایل به ارباب تصوف بوده است و در همین رساله، به رسالهٔ بزرگی که در موضوع امامت تألیف کرده،اشاره کرده است و شاید این رساله هم به پارسی تألیف شده باشد (۱).و در همین رساله کتابی دیگر،از آثار خود را نام می برد.

قاضی عبد الخالق غیر از قاضی زاده کره رودی است که محقق با غنوی نظرهای او را در حاشیهٔ شرح حکمه العین آورده و مورد انتقاد قرار داده است و این شخص از نظر زمان،مقدم بر مترجم حاضر می باشد.

و چنان که می دانیم گروهی از دانشوران به عنوان قاضی زاده کره رودی شناخته شده اند.

کره رودی منسوب به کره رود است که دیهی یا شهرکی است بین همدان و اصفهان و من به آنجا رفته ام و در حال حاضر آبادان است.

و در همان رساله کتاب دیگری از آثار خود را نام می برد.

۱- ۱-علاء الدّین کره رودی مسمی به عبد الخالق،از شاگردان شیخ بهائی است.رسالهٔ مزبورش به نام تحفهٔ شاهی است،که به نام شاه عباس تألیف کرده است و در نزد ما موجود می باشد که از بهترین کتابهایی است که در این رشته تألیف شده است و بیش از ده هزار بیت است و مذهب شیعه را به بهترین وجهی تنقیح نموده است(روضات الجنات،ذیل احمد خوارزمی.و در،الذریعه،ج ۲،ص ۳۲۸، [۱]الامامه؛ در الذریعه،ج ۲،ص ۲۲۸، [۲]اعتقادیه و در الذریعه،ج ۳،ص ۴۴۳، [۳]تحفه شاهیه آمده است.

سید جلیل عبد الرءوف بن حسین حسینی موسوی بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل،جلد دوم،صفحه ۱۴۶ گوید:وی فاضلی عالم و ماهری شاعر و معاصری ادیب و منشی بود.در ضمن نامه ای که دارای انشایی بسیار استادانه بوده و بخوبی و به بهترین طرزی از عهدهٔ آن برآمده است،ابیات زیر را سروده و ارسال داشته است.

إلیک علی بعد المزار تحیتی و صفو و دادی و الثناء المحقق

و أنهی الی المولی المکرّم أنّنی لرؤیته و العالم اللّه شیّق

فلا أقفرت تلک الدیار التی بها العفاه و طلاب الحوائج أحدقوا

هنالک لا وجه السّماح مقطّب لدیه و لا باب المکارم مغلق

و أنت فدم یا واحد الدهر سالما قرین العلی تبقی و أنت موفق

-با آنکه محل دیدار تو دور است،درعین حال بهترین و خالص ترین درود و ارادتمندی خود را به حضور تو تقدیم می دارم.

-در ضمن اظهار دوستی به اطلاع تو می رسانم که خدای می داند بی اندازه به دیدار تو اشتیاق دارم.

-آرزومندم سرزمینی که نیازمندان به تو در آنجا گرد ترا فراگرفته اند همیشه سبز و خرم باشد و به خشکسالی گرفتار نگردد.

-در آنجاست که رخسارهٔ بخشش تو عبوس نمی گردد و در خانهٔ احسان تو بسته نمی شود.

-تو که یکتای روزگاری پیوسته پایدار و سلامت باشی و از مقامی عالی برخوردار گردی و همه گونه موجبات وصول به خیرات برای تو فراهم گردد.

و از آثار نظمی اوست:

ما کریم من لا یقیل عثار الکریم و یستر العوراء

انّما الحرّ من یجرّ علی الزلات منه ذیلا و یغضی حیاء

-شخص باکرامت آن کسی است که از لغزشهای کریم درگذرد و عیبهای او را بپوشاند.

-آزادمرد،آن کسی است که لغزشهای دیگران را پرده پوشی نماید و براثر حیایی که دارد از زشتیهای آنان چشم پوشی کند.

صاحب امل الآمل گویـد:اگر بیم آن نبود که سـخن به درازا کشد بخشـی از نامهٔ او را ذکر می کردم.وی را در بحرین ملاقات کردم و حالات شگفت آوری از او مشاهده نمودم و در آن هنگام در دو دریای علم و ادب غرق شدم (۱).

شیخ عبد الرحمن بن ابراهیم عتایقی

پس از این به عنوان شـیخ کمال الـدّین عبد الرحمن بن محمد بن ابراهیم عتایقی حلّی خواهد آمد و برطبق نظر مشـهور نسـبت عبد الرحمن به ابراهیم-که جدّ اوست-می رسد.

شیخ قوام الدّین عبد الرحمن بن ابی الغنائم ماهیانی اسدی

منتجب الدّین گوید:وی فقیهی صالح و شایسته بوده است.

شیخ عبد الرحمن بن احمد بن ابی البرکات

شیخ طوسی از وی روایت می کرده است و او هم از عبد العزیز بن اخضر حنبلی روایت می نموده است.

سیـد عبـد الکریم بن طاوس حسـنی در کتاب فرحه الغری گوید:از خط شـیخ طوسـی نقل کرده ام:خبر داد مرا عبد الرحمن بن احمد بن ابی البرکات از عبد العزیز بن اخضـر حنبلی، از محمد بن ناصـر،از میمون برسـی،از شریف ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حسن،از محمد بن عبد اللّه جعفی و محمد بن حسن بن غزال،از احمد بن محمد بن سعید از

۱- ۱-سید عبد الرءوف از نوادگان سید اسماعیل برادر سید رضی و سید مرتضی علم الهدی می باشد و یکی از بزرگانی است که معروف بود و همگی خویهای پسندیده را به کمال داشت و شیخ الاسلام شهرهای بحرین،و از بزرگان و رؤسای زمان خود بود.در اصل از مردم جدّ حفص بحرین است که قریهٔ مشـهوری است.او در سال ۱۰۱۳ هجری متولد شد و در ۱۰۶۰ هجری در سن چهل و هفت سالگی وفات کرد،و در مقبرهٔ شیخ راشد مدفون گردیده است.(انوار البدرین،ص ۱۰۲)- [۱]م.

یحیی بن حسن علوی،گفت:برای من حدیث نقل می کرد یعقوب بن یزید از ابن ابو عمیر ثقفی از حسین بن حلّال،از جدّش از حضرت امام حسن مجتبی علیه السّلام.

مؤلف گوید:ظاهرا مراد سید عبد الکریم،از طوسی همان شیخ طوسی است.

و از قرائن ظاهری به دست می آید:شیخ عبد الرحمن از علمای خاصه است،هرچند جمعی از افرادی که در سند حدیث او آورده شده اند از علمای عامه باشند.

سید عبد الکریم در جای دیگر از فرحه الغری گوید:عبد الرحمن بن احمد حربی،از عبد العزیز بن اخضر از ابو الفضل بن ناصر،از محمد بن علی بن میمون،از محمد بن علی بن حسین،از جعفر بن محمد بن عیسی جعفری،از پدرش از جعفر بن مالک،از محمد بن حسین صائغ از عبد اللّه بن عبید بن زید از حضرت صادق علیه السّلام.

مؤلف گوید:اکثر کسانی که نامشان در این سند ذکر شده با اندک تغییری همان کسانی هستند که پیشتر ذکرشان رفت.

شیخ عبد الرحمن بن احمد جزائری ساکن بصره

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ عبد الرحمن فاضلی محقق و صالح بود و از علوم عربیه اطلاع کامل داشت و از سرایندگان معاصر بشمار می آمد،شرح قصائد ابن ابی الحدید و امثال آن از آثار او بشمار است.

شیخ ابو سعید عبد الرحمن بن ابی القاسم حصری

پس از این،به عنوان شیخ ابو سعید عبد الرحمن بن ابی القاسم عبد اللّه بن عبد الرحمن حصری بصیر یادآوری خواهد شد.

حصری از مشایخ شیخ منتجب الدّین بن بابویه می باشد و از او به عنوان قرائت روایت می کند و خود او از قاضی ابو المحاسن عبد الواحد بن اسماعیل رویانی روایت می کرده و شیخ منتجب الدّین در سند بعضی از احادیث کتاب اربعینش به روایت مزبور اشاره کرده است و درعین حال در کتاب فهرست از وی نام نبرده است و به همین مناسبت می توان گفت:حصری از مشایخ عامهٔ او بوده باشد.

منتجب الدّین در یکی از اسانید کتاب اربعین گوید:خبر داد ما را شیخ ابو سعد عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عبد الرحمن حصری بصیر به قرائتی که بر او کردم گفت:خبر داد مرا ابو علی بن حسن بن احمد جلّاد،گفت:خبر داد ما را احمد بن عبد اللّه بن احمد حافظ،حدیث کرد ما را سلیمان بن احمد،از هارون بن سلیمان بصری،از سفیان بن بشر کوفی،از عبد الرحیم بن سلیمان،از یزید بن ابی زیاد از اسحاق بن کعب بن عجره،از پدرش از رسول اکرم(ص)تا به آخر حدیث...

شیخ مفید حافظ ابو محمد عبد الرحمن بن شیخ ابو بکر احمد بن

حسین بن احمد نیشابوری خزاعی رازی

وی فاضلی عالم و کامل و جلیل القدر و عموی اعلی یا ادنای شیخ ابو الفتوح رازی مفسر مشهور و شاگرد سید مرتضی و هم طرازان اوست.

خزاعی کثیر الروایه بوده است و از مشایخی بسیار از خاصه و عامه روایت می کرده و بسیاری از اعلام هم از او روایت کرده اند.بطوری که از اربعین منتجب الدّین برمی آید،جمعی بسیار از جمله شیخ ابو علی تیمان بن حیدر بن حسین[حسن،خ ل]بن ابی عدی کاتب بیّع و ابو الفتح احمد بن عبد الوهّاب حسن بن حسن صرّاف بردینی به طریق املاء و علی بن حسن بن علی و سید ابو محمد شمس الشرف بن علی بن عبد اللّه سیلقی از وی روایت کرده اند.

و از کتاب فرائد السمطین فی فضائل مرتضی و بتول و سبطین که از آثار یکی از فضلای اصحاب ما بوده است (۱)برمی آید که شیخ خزاعی از شیخ ابو الفضل محمد بن

---

۱ - ۱-در الذریعه،۱۳۶/۱۶ [۱] ذیل فرائد السمطین می نویسد:ریاض [۲]در ذیل مفید عبد الرحمن(مترجم حاضر)نوشته است:این کتاب«از آثار یکی از فضلای اصحاب ما می باشد»،در ذیل عبد الرحمن هاشمی (که بزودی خواهد آمد)از کتاب فرائد السمطین حموینی«که از علمای عامه است»چند بار مطالبی یاد کرده است و از اینکه مؤلف ریاض [۳]گاهی کتاب را به نام یکی از فضلای اصحاب و هنگامی آن را بنام حموینی یاد نموده است،استفاده می شود که«فرائد»نام دو کتاب بوده است،و حموینی کتابش را به دو سمط بخش کرده است و جمعا دارای ۱۴۲ باب می باشد و خواجه نصیر الدّین طوسی در سال ۶۷۲-

حسین سعید قمی که در بغداد می زیسته اجازه داشته و به توسط او از شیخ علی بن محمد بن علی خزّاز روایت می کرده است.

و از بعضی از اسانید احادیث کتاب اربعین منتجب الدّین روشن می شود که منتجب الدّین توسط سید ابو محمد شمس الشرف بن علی بن عبد اللّه حسنی سیلقی از خزاعی روایت داشته است.

و از کتاب فرائد یادشده استفاده می شود:خزاعی از جمعی از اعلام از جمله ابو علی محمد بن محمد بن حسن ویری به طریق قرائت روایت می کرده و ممکن است ابو علی و یری از علمای عامه بوده باشد.دیگری ابو طاهر محمد بن احمد بن علی بن حمدان اموی است که بر او قرائت داشته و این شخص هم از علمای عامه است.دیگری سید ابو ابراهیم جعفر بن محمد ظفر حسینی است که از اعلام خاصه است و دیگری ابو محمد حسین بن محمد بن ابو ذهابه و از این شخص در طرابلس روایت داشته است و ظاهرا ابو محمد،از علمای عامه بوده است.دیگری ابو العباس احمد بن محمد بن عمر بن احمد بن مسرور زاهد.دیگری ابو طاهر محمد بن احمد جعفری بوده که از این عالم هم به طریق قرائت استفاده کرده است.دیگری محمد بن علی بن محمد نحوی است که از این شخص هم در خانه اش از راه قرائت بهره برده است.دیگری حسن بن احمد بن حسن خطیب است که در ماه ذیقعدهٔ سال ۴۳۷ هجری از راه قرائت از وی اجازه داشته است.دیگری سیّد ابو المعالی اسماعیل بن حسن بن محمد حسنی نقیب نیشابوری که بر او قرائت داشته است.

دیگری ابو بکر محمد بن عبد العزیز جرمی کرامی است.دیگری شیخ محمد بن احمد است که ممکن است یکی از افراد فوق الذکر بوده باشد دیگری سید ابو الفتح عبد اللّه بن موسی بن احمد بن رضا علیه السّلام است (۱).دیگری محمد بن زید بن علی طبری ابو طالب بن

۱- ۱) -شیخ مفید(ره)در ارشاد می نویسد:ما برای حضرت رض [۱]ا(ع)فرزندی به جز از حضرت امام-

ابی شجاع زیدی است که در شهر آمل مراتب قرائت را از وی استفاده کرده است.

پیش از این ذیل احوال سید اسماعیل بن حیدر علوی عباسی یادآور شدیم که شیخ عبد الرحمن نیشابوری(مترجم حاضر)از وی روایت می کرده است و نیز در معرفی سید ابو شمس الشرف بن ابی شجاع علی بن عبد اللّه بن عقیل حسنی سلیقی[سیلقی]نوشتیم که او از شیخ عبد الرحمن(مترجم حاضر)روایت می کرده و شیخ منتجب الدّین توسط شمس الشرف از وی روایت داشته و به این سند در فرائد السمطین پیش یادشده اشاره کرده است.

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:شیخ مفید ابو محمد عبد الرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی از مشایخ اصحاب ما در ری بود و دانشوری حافظ و واعظی مورد وثوق بود.

خزاعی سفرهایی به سوی شرق نمود و از موافق و مخالف به سماع حدیث نایل آمد و آثاری دارد:از جملهٔ آنها سفینه النجاه فی مناقب اهل البیت العلویات الرضویات، الامالی،عیون الاخبار و مختصراتی در مواعظ و زواجر و ما از طریق عده ای از اعلام از وی روایت می کنیم از آن جمله است:سید مرتضی و سید مجتبی فرزندان داعی حسنی و برادرزاده اش شیخ امام ابو الفتوح خزاعی رحمهم اللّه.

مفید نیشابوری از شاگردان سید مرتضی علم الهدی و برادرش سید رضی و شیخ ابو جعفر طوسی و شیخ سلاّر و ابن براج و کراجکی رحمهم اللّه بوده است (۱).

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۷؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۸.

مؤلف گوید:در اینکه ابو الفتوح رازی برادرزادهٔ مفید نیشابوری بوده باشد باید تأمل کرد زیرا نام پدر شیخ ابو الفتوح،علی و نام جدّ قریبش محمد است و حال آنکه نام پدر مفید نیشابوری،احمد است ممکن است ابو الفتوح نوادهٔ برادرش باشد که عموی اعلای ابو الفتوح است و بزودی در معرفی شیخ عادل بن حسین بن احمد نیشابوری خزاعی خواهیم گفت:شیخ محسن عموی شیخ مفید عبد الرحمن نیشابوری است.

ابن شهرآشوب در باب کنی از معالم العلماء می نویسد:ابو عبد اللّه نیشابوری شیخ مفید،از آثار او امالی و مناقب الرضا علیه السّلام است.

مؤلف گوید:مراد وی از ابو عبد اللّه مترجم حاضر است و اختلاف در کنیه منافاتی با وحدت مترجم حاضر ندارد،زیرا بسیار اتفاق افتاده است که کنیه اعلام متعدد بوده است و درعین حال اظهار وی از نظر من خالی از تأمل نخواهد بود و بزودی در معرفی حاکم ابو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن محمد بن حمدویه بن نعیم نبتی طهمانی نیشابوری حافظ معروف به ابن البیع مطالب مستندی را که لازم است اظهار خواهیم داشت.

سید صفی الدّین عبد الرحمن حسینی سینی

وی از فضلا و علما بوده است از روزگار او اطلاعی ندارم و پاره ای از تحقیقات را که از او نقل کرده اند،دیده ام و ظاهرا از متأخران بوده است و احتمال دارد وی از اعلام اهل سنت بوده باشد.

شیخ ابو سعد عبد الرحمن بن ابو القاسم عبد اللّه بن عبد الرحمن حصری

بصیر

حصری از مشایخ شیخ منتجب الدّین است به همین مناسبت گاهی از وی به عنوان ابو سعد بن حصری و گاهی به عنوان ابو سعید عبد الرحمن بن ابو القاسم حصری تعبیر می کند و پیش از این او را معرفی کردیم و واضح است که هر دو عنوان به شخصی واحد متعلق است.

حصری از گروهی روایت می کند،از جمله آنها ابو علی حسن بن احمد مقری که

از حافظ ابو نعیم اصفهانی،از ابو بکر بن خلا در روایت می کرده.تا آخر سند...

سید نقیب شرف آل ابی طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی واسطی

وی فاضلی عالم و از مشایخ بزرگوار اصحاب ما بوده است.بطوری که از فرائد السمطین حموینی به دست می آید او از گروهی از اعلام شیعه و سنی روایت کرده است از جمله ابو عبد اللّه احمد بن علی از علی بن ابراهیم،از پدرش از جدش از طبرانی روایت می کرده است.با توجهی که مؤلف فرائد به وی اظهار داشته،پیداست که نقیب از علمای عامه بوده است و چنان که پس از این هم ذکر می شود سید نقیب از شاذان بن جبرئیل قمی روایت می کرده و روایت او به طریق قرائت بوده است که در ماه صفر سال ۵۸۱ هجری به اخذ اجازهٔ قرائتی از وی نایل آمده است.

و چنان که از سند برخی از اخبار و از کتاب فرائد السمطین حموینی که از عامه بوده است (۱)برمی آید،سید عبد الحمید فخار موسوی از سید نقیب روایت داشته است و خود حموینی،از شیخ عزّ الدّین احمد بن ابراهیم بن عمر فاروقی،از سید نقیب روایت می کرده است.

بعید نیست،سید نقیب از بستگان شریف ابو تمام محمد بن هبه اللّه بن عبد السمیع هاشمی که در باب میم نام برده می شود بوده باشد.

پس از این به معرفی شیخ ابو طالب عبد الرحمن بن محمد بن عبد السمیع هاشمی واسطی خواهیم پرداخت،و در آنجا خواهیم گفت که ابو طالب با مترجم حاضر یکی است و چه بسا شیخ ابو طالب تصحیف،شرف آل ابو طالب و یا شرف آل ابو طالب تصحیف شرف الدّین ابو طالب بوده باشد.و مؤید احتمال اخیر آن است که در یکی از مواضع کتاب فرائد السمطین چنین آمده است:خبر داد مرا عبد الحمید بن فخار،از ابو طالب بن عبد السمیع به طریق اجازه،از شاذان بن جبرئیل به عنوان قرائت از محمد بن

۱- ۱-پیش از این نوشتیم فرائد السمطین نام دو کتاب و از دو مؤلف است یکی از آنها از اصحاب امامیه است و دیگری که معروف و مطبوع می باشد از حموینی از رجال اهل سنت است به همین مناسبت مؤلف او را به عنوان عامه معرفی کرده است- م.

عبد العزیز،از محمد بن احمد بن علی از ابو منصور محمود بن اسماعیل بن محمد صیرفی، از ابو الحسین بن ناشاه،از سلیمان بن احمد،تا به آخر سند...

در جای دیگر می نویسد:خبر داد مرا احمد بن ابراهیم بن عمر به طریق اجازه،از عبد الرحمن بن عبد السمیع به اجازهٔ قرائتی،از شاذان بن جبرئیل،از محمد بن عبد العزیز قمی،از حاکم الدّین محمد بن احمد بن علی ابی عبد اللّه،تا به آخر سند...

در جای دیگر از فرائد می نویسد:خبر داد مرا عبد الصمد بن احمد بن عبد القادر به طور اجازه از علی بن ابی طالب بن عبد السمیع واسطی به اجازه قرائتی از شاذان قمی،از محمد بن عبد العزیز،از محمد بن احمد بن علی نطنزی،تا به آخر سند...

در این سند آمده است که علی بن ابی طالب فرزند عبد السمیع است ظاهرا تصحیفی در این سند به وجود آمده است و یا مراد این است که علی بن ابی طالب،از عبد السمیع پدر عبد الرحمن مترجم حاضر روایت کرده است (۱)و یا عبد السمیع هم از شاذان بن جبرئیل روایت داشته است.

در جای دیگر از آن کتاب می نویسد:خبر داد مرا به طریق کتابت،سید نسّابه عبد الحمید بن فخار موسوی که خبر داد ما را نقیب ابو طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع واسطی به طریق اجازهٔ قرائتی از شاذان بن جبرئیل قمی،از ابو عبد اللّه بن عبد العزیز قمی،تا آخر...

در جای دیگر گفته است:خبر داد مرا در شهر حلّه افتخار اساتید بزرگ ما نسّابه روزگار و پیشوای سادات و نقیبان در شهر خودش سیّد جلال الدّین عبد الحمید فخار بن معدّ موسوی و خبر داد به ما باقیماندهٔ ارباب سند و شیخ راویان شهاب الدّین ابو عبد اللّه محمد بن یعقوب بن ابو الفرج حنبلی و خبر داد ما را مجد الدّین عبد الصمد بن احمد بن عبد القادر حنبلی و خبر داد ما را در شهر واسط،بزرگ آن سرزمین که همگان در امور دینی و دنیاوی بدو رجوع دارند دارای فضائل شریفه و مراتب عالیه عز الدّین احمد بن ابراهیم بن عمرو فاروقی (۲)واسطی و خبر داد ما را در ضمن نامه ای که خطیب

۱- ۱-بنابراین کلمه«ابن»تصحیف از«عن»خواهد بود و علی بن ابی طالب شخص دیگری است غیر مترجم حاضر.

۲- ۲) -پیش از این،از وی به عنوان عمر فاروقی یاد کرده است و در اینجا به عنوان عمرو نام می برد.

امام صاحب سند شام قطب الدّین عبد المنعم بن یحیی بن ابراهیم بن علی که از فرزندان عبد الرحمن بن عوف قرشی زهری است از قدس شریف برای من نوشته بود و همگی یادشدگان به من اجازه دادند تا کتاب خصایص علوی را به توسط ایشان روایت کنم و آنان هم همین کتاب را به سند خود از نقیب عباسیها شرف الدّین ابو طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی روایت کرده و او به اجازهٔ قرائتی که از شیخ سدید الدّین ابو عبد اللّه شاذان بن جبرئیل قمی داشته،گفته است:خبر داد ما را امام ابو عبد اللّه محمد بن احمد بن علی نطنزی مؤلف کتاب خصایص علوی (۱)گفته است خبر داد ما را ابو علی حسن بن احمد بن حسن حداد،تا به آخر سند...

در جای دیگر از آن کتاب می نویسد:خبر داد مرا احمد بن ابراهیم فاروقی به اجازه از عبد الرحمن بن عبد السمیع به اجازهٔ قرائتی از شاذان قمی،از محمد بن عبد العزیز،از محمد بن احمد بن علی،از سید عباد بن محمد بن محسن جعفری،از ابو سعید صفار،تا به آخر سند...

در جای دیگر از آن کتاب آمده است:خبر داد ما را سید جلال بن فخار نسّابه از شرف بن سمیع واسطی به اجازهٔ قرائتی از شاذان بن جبرئیل،از محمد بن عبد العزیز،از محمد بن احمد نطنزی تا به آخر سند...

در جای دیگر از آن کتاب می نویسد:خبر داد ما را عبد المنعم بن یحیی بن ابراهیم، از نقیب عبد الرحمن بن عبد السمیع،به قرائت از شاذان قمی،از ابو عبد اللّه بن عبد العزیز، تا به آخر سند...

۱- ۱-مؤلف خصائص علویه ابو عبد اللّه احمد بن محمد نطنزی است. مؤلف الذریعه گوید:با آنکه نطنزی از علمای قرن ششم است درعین حال در اصول رجالی از وی نام برده نشده است.آری،علامه و ابن داود از وی یاد کرده اند و در بعضی از نسخه های معالم العلماء نام او موجود است و حموینی در فرائد السمطین [۱]از وی یاد کرده است.و منتجب الدّین با آنکه از ابو عبد اللّه محمد بن عبد العزیز قمی-که از نطنزی اجازه دارد-اسم برده است،از خود نطنزی محمد بن احمد یاد ننموده و گویا علتش آن است که او را از اعلام اهل سنت می دانسته و ما بقی مطالب در الذریعه جلد ۷،ملاحظه فرمایید-م.

و در جای دیگر از آن کتاب آمده است:خبر داد مرا عبد الحمید موسوی به اجازه از ابو طالب هاشمی،گفت:خبر داد مرا به قرائت از شاذان قمی،گفت خبر داد مرا محمد بن عبد العزیز،تا به آخر سند...

در جای دیگر گفته است:خبر داد مرا ابو عبد اللّه بن یعقوب حنبلی،گفت:خبر داد مرا عبد الرحمن بن عبد السمیع به قرائت از شاذان بن جبرئیل،گفت:خبر داد مرا محمد بن عبد العزیز بن ابی طالب،تا به آخر سند...

در محل دیگر از آن کتاب آمده است:خبر داد مرا به اجازه عبد المنعم بن یحیی بن ابراهیم زهری از نقیب هاشمیهای واسط ابو طالب بن عبد السمیع،گفت:خبر داد مرا شاذان بن جبرئیل به قرائتی که بر او داشتم از محمد بن عبد العزیز قمی،تا به آخر سند...

در محل دیگر از آن کتاب یادآوری کرده است:خبر داد مرا شیخ عز الدّین احمد بن ابراهیم بن عمر از نقیب شرف الدّین عبد الرحمن بن عبد السمیع به اجازهٔ قرائتی از شاذان بن جبرئیل قمی،گفت:خبر داد مرا شیخ ابو عبد اللّه عزیز بن ابی طالب قمی،تا به آخر سند...

در جای دیگر از آن کتاب آمده است:خبر داد مرا عبد الحمید از شرف بن عبد السمیع هاشمی به قرائت بر او از محمد بن عبد العزیز.در این سند چندین افتادگی دیده می شود (۱).

در جای دیگر گفته است:خبر داد مرا ابو عبد اللّه بن یعقوب بن ابی فرج به اجازه از ابن ابی طالب هاشمی به اجازهٔ قرائتی از شاذان قمی،گفت:خبر داد مرا محمد بن عبد العزیز قمی.در این سند اشتباهی به وقوع پیوسته است (۲).

و در آغاز یکی از سندهای اخبار کتاب فرائد السمطین یادشده به این مضمون آمده است:خبر داد مرا شیخ عبد الصمد بن احمد بن عبد القادر،گفت:خبر داد مرا شریف شرف الدّین عبد الرحمن بن عبد السمیع به اجازه گفت:خبر داد ما را به قرائتی که بر شاذان قمی داشتیم،گفت:خبر داد ما را محمد بن عبد العزیز،تا آخر سند...

۱- ۱-افتادگی این سند،از قرینه های قبلی استفاده می شود:عبد الحمید بن فخار از شرف الدّین عبد الرحمن بن عبد السمیع به قرائت بر شاذان بن جبرئیل از محمد بن عبد العزیز قمی(فرائد السمطین،ج ۱،ص ۱۰۲)-م.

۲- ۲) -اشتباه ازآنجاست که کنیهٔ عبد الرحمن را که ابو طالب است کنیهٔ پدر او قرار داده است.

و پس از این خواهیم گفت:که عبد السمیع پدر عبد الرحمن از دانشوران بوده است.ذکر این نکته لازم است که از سید ابو طالب به عنوانهای متعددی تعبیر شده است و تعدد عناوین موجب آن است که صاحب عنوانها افراد چندی باشند و حال آنکه همهٔ عناوینی که ذیلا آورده می شود،به یک شخص مربوط است.

از آن جمله شرف بن عبد السمیع و گاهی ابو طالب هاشمی و هنگامی عبد الرحمن بن عبد السمیع و وقتی ابو طالب عبد الرحمن هاشمی و زمانی نقیب شرف الدّین ابو طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع و موقعی ابو طالب هاشمی واسطی ابن عبد السمیع و بعضی ابو طالب عبد الرحمن هاشمی نقیب عباسیها در واسط و برخی نقیب عبد الرحمن بن عبد السمیع و بعضی نقیب ابو طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی و موقعی نقیب ابو طالب واسطی هاشمی و زمانی شیخ ابو طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع و هنگامی چنین آمده است از علی ابو طالب از عبد السمیع واسطی که این جمله از اشتباهات ناسخ است و زمانی نقیب شرف الدّین ابو طالب شرف الدّین بن عبد السمیع،این جمله بیرون از تأمل نمی باشد.درحقیقت باید گفته شود:شریف شرف الدّین و موقعی نقیب شرف الدّین ابو طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی واسطی و گاهی شرف الدّین عبد الرحمن بن عبد السمیع و زمانی ابو طالب بن عبد السمیع و موقعی شریف شرف الدّین عبد الرحمن بن عبد السمیع و وقتی نقیب عباسیها در واسط ابو طالب بن عبد السمیع و هنگامی شریف ابو طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی و وقتی ابو طالب هاشمی واسطی و موقعی ابو طالب شریف هاشمی ابن عبد السمیع و هنگامی شرف الدّین ابو طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع واسطی و زمانی ابو طالب بن عبد السمیع هاشمی واسطی و موقعی نقیب شرف الدّین عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی و موقعی نقیب عباسیها ابو طالب بن عبد السمیع و وقتی ابو طالب عبد الرحمن هاشمی و در بعضی از مواضع هم آمده است:خبر داد ما را عبد الصمد بن احمد از عبد الرحمن بن عبد السمیع.

شیخ عبد الرحمن بن عبد اللّه جزائری

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:جزائری فاضلی عالم و صالحی ادیب و

سراینده ای معاصر بود (۱).

شیخ عبد الرحمن بن عتایقی

پس از این،به عنوان شیخ کمال الدّین عبد الرحمن بن محمد بن ابراهیم عتایقی حلّی نام برده خواهد شد.

شیخ جلیل امین الدّین عبد الرحمن بن علی بن حسن جزائری

(۲)

وی در اصل از مردم الجزائر بوده و در موصل می زیسته است.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:امین الدّین عالمی فاضل بود و تمام کتاب کشف الغمه از مؤلفش علی بن عیسی سماع کرده و به اجازهٔ روایت آن از وی نایل آمده است و من اجازه ای را از او به خط یکی از فضلای خود دیده ام.

شیخ عالم علامه کمال الدّین عبد الرحمن بن محمد بن ابراهیم بن عتایقی

حلّی

وی فاضلی عالم و فقیه بوده و معروف به ابن عتایقی است.شرح نهج البلاغه و دیگر تألیفات از آثار او می باشد.

ابن عتایقی تمایلی به حکمت و تصوف داشت و از مقایسهٔ شرح نهج البلاغه ابن عتایقی با شرح ابن میثم به دست می آید:ابن عتایقی مطالب شرح نهج البلاغه اش را از ابن میثم استفاده کرده و در شرح مزبور از وی پیروی نموده است.

در آخر مجلد سوم از شرح نهج البلاغه در نسخه ای کهن چنین آمده است:و او [...]شیخ و مخدوم و مقتدای ما[...]ابن علی بن محمد بن محمد بن علی بن رشید الدّین [...]در ماه جمادی اول سال ۷۸۶[...]مدرّس غروی.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۷. [۱]

۲- ۲) -در نسخهٔ مطبوعهٔ امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۷، [۲]الحریری الاصل،به جای الجزائری آمده است.

چندین موضع از آن ضایع گردیده و من نمی دانم نسب مزبور از آن ابن عتایقی است که شاگرد کاتبش آن را کتابت کرده است و یا نسب یکی از علمای معاصر.

با ابن عتایقی است و یا نسب یکی از علمای معاصر با ابن عتایقی است و یا نسب یکی از شاگردان او می باشد و همان نسب را کاتبی که نسخه را به امر او کتابت کرده است در پایان مجلد سوم شرح نهج البلاغه آورده است.

ابن عتایقی هم روزگار شهید اول بلکه از هم عصران اساتید شهید بوده است.از ابن عتایقی گاهی به عبد الرحمن بن عتایقی و هنگامی به عبد الرحمن بن محمد عتایقی و زمانی به عبد الرحمن بن ابراهیم عتایقی تعبیر شده است و از قرائن پیداست تعبیرهای یادشده به یک شخص مربوط می باشد و نسب او را به طوری که ذکر کردیم به دستخط شریف او در آخر مجلد سوم شرح نهج البلاغه خود او دیده ایم (۱).

و در باب میم به ترجمهٔ عتایقی دیگری خواهیم پرداخت و او شیخ محمد بن علی بن احمد بن ابو الحسن عتایقی است و ظاهرا شیخ محمد از بستگان مترجم حاضر می باشد،بنابراین توجه داشته باشید که یکی از این دو با دیگری اشتباه نشود.

ابن عتایقی از اساتید سید بهاء الدّین عبد الحمید نجفی می باشد (۲)و خود او از گروهی از اعلام از جمله از زهدری یا ابن زهدری روایت می کرده است.

کفعمی در کتاب مجموعه الغرائب از وی نام برده است و کتاب اختیار حقایق الخلل فی دقایق الحیل را به وی نسبت داده است.

مؤلف گوید اصل کتاب حقایق الخلل از مؤلف دیگری است و چنان که پیداست ابن عتایقی آن را خلاصه نموده است.

و بسیار اتفاق افتاده است کفعمی در مصباح و حواشی آن از کتاب ابن عتایقی

۱- ۱-در اعیان الشیعه جلد ۷،صفحهٔ ۴۶۵ [۱] نسب او به این شکل آمده است:عبد الرحمن بن محمد بن ابراهیم بن محمد بن ابراهیم بن یوسف،معروف به ابن عتایقی است.

۲ - ۲) -در ترجمهٔ روضات،مجلد پنجم آمده است:نظام الدّین علی مؤلف الدر النضیه و فرزند عبد الحمید از ابن عتایقی روایت می کرده است نه خود عبد الحمید.

مطالبی را نقل کرده و نام کتابش را متذکر نشده است و تاریخ پاره ای از حکایات را که از آن نقل کرده است سال ۷۶۲ هجری می باشد.

کفعمی از کتاب مجموعه الغرائب و امثال آن کتاب شرح نهج البلاغه را به وی نسبت داده است و مطالبی را از آن بیان می کند.به نظر من بعید نیست که ابن عتایقی علاوه بر کتاب اختیار حقایق الخلل و شرح نهج البلاغه آثار دیگری هم داشته باشد.

و از آثار او مختصر الاوائل است که خلاصهٔ جزء دوم کتاب الاوائل ابو هلال عسکری است که نسخه ای از آن در نزد ما می باشد.این کتاب اثر مختصری است که نخستین پیشامد هر واقعه ای که اتفاق افتاده است متذکر گردیده است و کتاب جالب و ارزنده ای است و تاریخ پایان تألیف آن سال ۷۵۳ هجری بوده است.

در حواشی بلد الامین کفعمی تاریخ یکی از پیشامدهایی که ابن عتایقی به نقل آن پرداخته است سال ۷۶۶ هجری می باشد و از این تاریخ برمی آید که ابن عتایقی پس از آن زنده بوده است (۱).

و از آثار ابن عتایقی کتاب الاعمار است و این کتاب را کفعمی در حواشی بلد الامین به وی نسبت داده است و از آن نقل نموده است.

و از آثار او کتاب الاضداد در لغت است و ظاهرا این کتاب به عینه همان کتاب پیشین او بوده باشد.

کفعمی در مصباح وی را به دین مضمون ستوده است:عالم عامل و فاضل کامل سید بهاء الدّین علی بن عبد الحمید نجفی پیش یادشده،استاد ابن فهد حلّی در کتاب السلطان المفرّج عن اهل الایمان از ابن عتایقی یاد کرده و او را به سرحد کمال ستوده است و چنین گفته است:از جمله در ماه صفر سال ۷۵۹ هجری مولای بزرگوار و عالیقدر عالم

۱- ۱-بلکه تا سال ۷۸۸ هجری که سال تألیف کتاب الارشاد فی معرفه الابعاد اوست،زنده بوده است. در اعیان الشیعه،جلد ۷،صفحهٔ ۴۶۵ [۱] آمده است:از آثار او کتاب الارشاد است که شرحی بر کتاب خواجه نصیر طوسی می باشد و در عصر روز چهارشنبه بیستم محرم الحرام سال ۷۸۸ هجری،از تألیف آن فارغ گردیده است و نسخه ای از آن در کتابخانهٔ آستان قدس علوی موجود می باشد.

فاضـل و پیشوای کامل محقق مـدقق مجمع فضائل و مرجع افاضل افتخار دانشـمندان کمال ملت و دین عبـد الرحمن بن عتایقی در ضـمن گفتگـویی کـه بـا مـن به میـان آورد و همچنین طی نـامه ای که مرقـوم داشت و اکنـون عین خـط شـریف او حاضـر است،چنین نگاشته است:

بنـدهٔ نیازمنـد به رحمت خـدای تعالی عبـد الرحمن بن ابراهیم عتایقی گویـد:حلـهٔ سـیفیه شـنیده بودم که مولای بزرگوار عظیم الشأن،جمال الـدّین شـیخ اجل یکتا فقیه قاری نجم الدّین جعفر بن زهدری به بیماری فلج گرفتار شده بود و جدهٔ پدری اش او را معالجه کرد.

سپس سـید بهاء الـدّین عبـد الحمیـد یادشـده پیش آمـد معالجـهٔ او را به طوری که ما در باب جیم در ذیل معرّفی ابن زهـدری آوردیم دنبـال کرده است (۱).پس از آن گویـد:میان من و زهـدری دوستی و مصاحبت برقرار شـد چنان که جـدایی فی مابین احسـاس نمی شد.زهـدری دارالعشـرتی برای خود ترتیب داده بود (۲)،تا آخر حکایت که شـرح آن در ترجمـهٔ زهـدری آمده است.

۱- ۱-شرح حال زهدری در قسمتی از کتاب حاضر آمده که اکنون در اختیار نیست لیکن مرحوم مجلسی(قدس سره)در مجلد سیزدهم بحـار ذیل باب ذکر من راه علیه السّـلام از کتاب«السـلطان المفرج»نقل می کنـد:در ماه صـفر سال ۷۵۹ هجری از خط عبـد الرحمن عتایقی(که در مجلد سـیزدهم قبائقی آمده) روایت کرده،زهدری پس از درگذشت پدرش به بیماری فلج گرفتار شد.جدهٔ پدری اش او را معالجه کرد بهره ای حاصل نشد و طبیبهای عراق هم از معالجهٔ وی سودی نبردند و سرانجام مقرر شد او را در تحت قبـهٔ شـریفهٔ مقـام صـاحب الزمـان در حلّه برده و بیتوته نمایـد.به دسـتور عمل کردنـد و از برکات عنایات شـریفهٔ حضـرت بقیه اللّه بهبودی کامل به دست آورد.عبـد الرحمن گویـد:در ملاقاتی که با زهدری دست داد، چنین گفت:به بیماری فلج گرفتار شدم تا آنجا که اطبا از معالجهٔ من درمانده شدند و مرا به مقام حضرت بقیه اللّه بردند.در آنجا بیتوته کردم؛حضرت بقیه اللّه را زیارت کردم،فرمود:برخیز،معروض خاطر داشـتم مـدت دو سال است قادر به حرکت نمی باشم،فرمود:به فرمان خدا از جـا برخیز و با دست عنایت خود مرا از جای حرکت داد.به فرمان آن مقام اقـدس،از جای برخاسـتم درحالی که اثری از فلج در من وجود نـداشت.مردم که از بهبودی من مطلع شدند به سوی من هجوم آوردند.تا اینکه نزدیک بود از هجوم آنان از پای درآیـم لباسـهای مرا برای تـبرک قطعـه قطعـه کردند.زهـدری تـا زنـده بـود،در هر مجلسـی کـه از او سؤال می شـد،محض سپاسگزاری از عنایت حضرت بقیه اللّه حکایت شفای خود را شرح می داد.

۲- ۲) -در بحار،جلد ۱ [۱]۳ می نویسد:محلی را برای اجتماع تش [۲]کیل داده بود و در آنجا افراد سرشـناس حلّه و جوانها و فرزندان افراد باشخصیت گرد می آمدند.ابن عتایقی گوید:حکایت شفای او را در همان-

مؤلف گوید:در اصفهان به نسخه ای از مجلد سوم شرح نهج البلاغه ابن عتایقی(مترجم حاضر)دست یافتم که آن را یکی از شاگردانش بر وی قرائت کرده بود و در همان نسخه به خط شریف خود،اجازه ای مرقوم داشته تا خوانندگان اجازهٔ نقل آثار او را داشته باشند و دستخط وی چندان تعریفی ندارد.تاریخ دستخط شریف او بیستم ماه مبارک رمضان سال ۷۸۶ هجری و تاریخ انجام آن ماه شعبان سال ۷۸۰ هجری است.شرح مزبور کتاب بزرگی است که متجاوز از چهار مجلد می باشد و از چهار شرح استخراج شده است:شرح کبیر ابن میثم و شرح قطب الدّین کیدری و شرح قاضی عبد الجبار و شرح ابن ابی الحدید (۱)و این موضوع را از خطی کهن که اثر یکی از فضلا بوده و بر پشت همان نسخه نوشته شده است به دست آوردم و چنان که می دانیم مرادش از قاضی عبد الجبار،قاضی عبد الجبار معتزلی نمی باشد،زیرا عبد الجبار معتزلی اندکی پیش از سید رضی(ره)می زیسته است (۲).بلکه مقصود نویسنده از عبد الجبار یکی از فضلای امامیه است که به این نام موسوم بوده است و نام و نشان این عده از فضلا پیش از این یادآوری شده است،من تا به حال بطور قطع نمی دانم ابن عتایقی از کدام یک از فضلای یادشده استفاده کرده است (۳).

۱- ۱) -در روضات،ج ۵،مترجم می نویسد:مؤلف ریاض العلماء نام ابن ابی الحدید شارح نهج البلاغه را عبد العزیز نوشته است و حال آنکه نام وی عبد الحمید است،سهو القلمی افتاده است.در این طبع چنان که ملاحظه می شود نام ابن ابی الحدید برده نشده است-م.

۲- ۲) -ابو الحسن عبد الجبار بن احمد بغدادی،از علمای بنام شافعی مذهبان معتزلی قرن پنجم است که آثاری بسیار دارد و نظریه های او در کتابها آورده شده است و از اساتید سید رضی بوده و صاحب عباد به علم و فضل او اعتراف داشته و در حدیث غدیر با شیخ مفید مباحثاتی داشته است و به امر صاحب از بغداد برای تدریس به ری رفته است تنزیه القرآن او در قاهره به طبع رسیده است و سال ۴۱۵ درگذشته است.

۳- ۳) -اسامی نام بردگان که مؤلف پیش از این اشاره کرده و در«روضات»هم آمده،عبارت است از قاضی ابو علی عبد الجبار بن عبد اللّه طوسی و ابو الوفا عبد الجبار بن عبد الله نیشابوری و عبد الجبار بن منصور و عبد الجبار بن فضل اللّه بن مسکن که همگی از علما و فضلا و قضات وقت خود بوده اند-م.

آری از مطاوی شرح ابن عتایقی چنین برمی آید:که وی بیشتر اوقات از شرح ابن میثم و ابن ابی الحدید استفاده کرده باشد،زیرا نام این دو شارح را بیشتر ذکر کرده است.گاهی هم از قطب رازی مطالبی نقل می کند و بندرت از امام ابو الحسن قطب الدّین کیدری مطالبی ایراد کرده است.گاهی هم توضیح و تحلیل برخی از عبارات بخشی از خطبه ها را از سید فضل اللّه راوندی استفاده کرده است.ظاهرا سید فضل اللّه شرحی بر نهج البلاغه تدوین نکرده،بلکه پاره ای از مواضع ویژهٔ نهج البلاغه را توضیح داده است (۱).

برخی از دانشمندان کلمهٔ کیدری را به کاف ضمه دار و سکون یا که بعد از آن دال ضمه دار باشد ضبط کرده اند.

شیخ عبد الرحمن بن محمد بن علی بن حلوانی

حلوانی از بزرگان دانشوران بوده است و تحفه المؤمن که به عنوان التحفه هم خوانده می شود از آثار او می باشد.این کتاب را سید بن طاوس در اقبال و کفعمی در حواشی بلد الامین به وی نسبت داده اند و هر دو تن برخی اخبار را از حضرت مولا علی علیه السّلام از وی نقل می کند و ظاهرا حلوانی از دانشوران متقدم ما می باشد.

شیخ امام ابو الفضل عبد الرحیم بن احمد بن اخوت بغدادی

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)گوید:وی فاضلی جلیل و از مشایخ شیخ قطب الدّین راوندی است (۳).

۱- ۱-اعیان الشیعه،ج ۷،ص ۴۶۵. [۱]برخی از کتابها را از ابن عتایقی نام برده است که تیمنا ترجمهٔ آنها را در اینجا ذکر می کنیم.اماقی در شرح ایلاقی فیلسوف زین الدّین ابو حفص سهلان،این شرح را از ابن عتایقی در ۱۱ ذیحجهٔ سال ۷۵۴ هجری آغاز کرده است و انجام آن روز یکشنبه ۲۸ محرم سال ۷۵۵ هجری بوده است.دیگر شرح دیوان متنبی و صفوه المعارف در شرح منظومه سعد خطیری در کلام که سال ۷۸۶ هجری از آن فارغ شده است.دیگر الحدود النحویه،البسط و البیان فی شرح تجوید المیزان-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۸. [۲]

۳- ۳) -در اعیان الشیعه،ج ۷،ص ۴۶۶،شرح مفصلی همراه با اشعاری بسیار از او نقل کرده است که-

شیخ عبد الرحمن معروف به کثیّر عزّت

(۱)

وی سرایندہ ای عاشق پیشه و از سرایندگان بنام است.آنچه را در معرفی از او نوشتیم طبق یادداشتهایی است که در پاره ای از مسوّدات خود تهیه کرده بودیم،بنابراین کثیر لقب اوست و بطوری که پس از این خواهد آمد،و در تاریخ ابن خلکان بدان اشاره شده است کثیر نام او و عبد الرحمن نام پدر او می باشد.

ص:۱۳۵

۱- ۱) -در پاورقی می نویسد:مؤلف خواهد گفت:عبد الرحمن نام پدر کثیر است و از عنوان بالا استفاده می شود؛کثیر نام او بوده است و هرگاه کثیر نام خود او باشد،مناسب بود شرح حال او را در حرف کاف ذکر کند،نه در حرف عین.کثیر،به ضم کاف و فتح ثا و تشدید یا ضبط شده و عزّت،به فتح عین و تشدید زا،نام معشوقهٔ او بوده است و از آنجا که وی مشابهت زیادی به معشوقه اش داشته به نام عزّت خوانده شده است.

گویند:کثیر از شیعیان بوده است (۱).و معشوقهٔ او عزّت دختر جمیل بن حفصه از مردم بنی حاجب بن عفار می باشد و کثیر حکایات مشهوری با او دارد.در روزگار عبد الملک بن مروان خلیفه اموی می زیسته و در سال ۱۰۵ هجری درگذشته است.

ابن خلکان در تاریخ خود می نویسد:ابو صخر کثیر بن عبد الرحمن بن ابی جمعه اسود بن عامر بن عویمر خزاعی یکی از عاشقان مشهور عرب است.کثیّر تصغیر کثیر است و این اسم تصغیر، ازآنجا نام او گفتند که در کمال خردی و کوچکی بود.

در قاموس و در دیگر کتابها آمده است:عزّت با عین بی نقطه و مفتوح و زای منقوط نام برّه آهوی ماده است و عزت را به همان نام خوانده اند.

۱- ۱-گویند کثیر تعصب زیادی به آل ابو طالب داشت و عبد الملک مروان از عقیدهٔ او باخبر بود و هرگاه می خواست مطلب یا شعری از او بپرسد که پاسخ صحیح از وی بشنود خطاب به وی می گفته است:به حق علی بن ابی طالب فلان مطلب یا شعر را برای من بیان کن. در اعیان الشیعه،جلد ۹، [۱]آمده است:آنگاه که عبد الملک به جنگ با مصعب بن زبیر عزیمت کرد در میان افراد خود مشاهده کرد که کثیّر با حال اندوهناکی در میان لشگریان حرکت می کند،وی را پیش خوانده گفت:هرگاه آنچه هم اکنون در خاطر تو می گذرد به تو اطلاع دهم درستی سخن مرا تصدیق خواهی کرد؟کثیّر گفت:آری،عبد الملک گفت:سوگند به ابو تراب یاد کن که مرا تصدیق خواهی کرد. کثیّر به خدا سوگند یاد کرد که سخن تو را تصدیق خواهم کرد.عبد الملک گفت:نه چنین است بلکه ناچاری سوگند به ابو تراب(علی)یاد کنی.کثیّر سوگند به ابو تراب یاد کرد.عبد الملک گفت:در خاطر تو می گذرد که دو تن از قریش به جنگ با یکدیگر قیام کرده اند و قاتل و مقتول در آتشند و من هرگاه در این جنگ کشته شوم از آنها خواهم بود.کثیّر سخن او را تصدیق کرد.عبد الملک جایزه ای به وی داد و گفت: هم اکنون باز گرد. گویند:زمانی عبد الملک را مدح کرده و او را به شیر تشبیه کرده و شجاع خوانده بود.در ملاقاتی که با حضرت امام محمد باقر(ع)داشت،حضرت فرمود:چگونه حاضر شدی دشمن ما را ستایش کنی و او را دلاوری چون شیر بخوانی؟معروض داشت:مراد من از شجاع مار بود و مقصودم از اسد(شیر) سگ است،حضرت لبخندی زد. گویند:در روز مرگ او عکرمه هم از دنیا رفت،مردم گفتند:فقیه ترین مردم و سراینده ترین آنها از دنیا رفتند-م.

مؤلف گوید:گاهی هم عزّت را به کسر عین ضبط کرده اند.

از عبارت اوائل تاریخ ابن خلدون اندلسی به دست می آید:کثیر به امامت محمد بن حنفیه اعتقاد داشته و او را زنده می دانسته که نمرده است و هم اکنون در کوه رضوی از سرزمین حجاز به سر می برد.بلکه ابن خلدون او را از غالیها شمرده است چه آنکه می گوید:در میان شیعه گروهی وجود دارند که آنها را غالی می گویند.اینان در اعتقاد به خدایی پیشوایان از حدود عقل و ایمان تجاوز می کنند و آنان را انسانهایی می دانند که به صفات خدایی متّصفند و همان خدایند که به لباس بشریت آراسته شده اند و این همان معنای«حلول»است که ترسایان دربارهٔ عیسی علیه السّلام به آن اعتقاد داشتند و حضرت علی علیه السّلام کسانی را که معتقد به این عقیده بودند سوزانید.آنگاه که محمد حنفیه متوجه شد که مختار بن ابی عبیده ثقفی هم از این مرام پیروی می کند وی را مورد بی مهری خود قرار داد و او را لعنت کرده،از وی بیزاری جست و همچنین حضرت صادق علیه السّلام آنها را لعنت کرد و از ایشان متبری گردید.

برخی از شیعه مردمی هستند که می گویند:کمال امام علیه السّلام در اختیار غیر امام قرار نمی گیرد بلکه به مجردی که بمیرد روح او منتقل به امام دیگر می شود و همان کمال از این ناحیه در اختیار او درمی آید.این نظریه همان قول به تناسخ است.

از جمله غالیها کسانی هستند که به وجود امامی اکتفا می کنند و به امام پس از او که متعین برای امامت شده است اعتنایی ندارند و اینان«واقفیه»اند.

برخی از غالیها می گویند:امام نمی میرد،بلکه از چشم مردم غایب می شود و برای اثبات عقیدهٔ خود به قضیه خضر و زنده بودن او استشهاد می کنند.همین عقیده را درباره علی علیه السّلام ابراز می دارند که علی علیه السّلام در میان ابر قرار گرفته است و رعد صدای او و برق هم صدای تازیانهٔ اوست.و نیز همین نظر را دربارهٔ محمد حنفیه ابراز می دارند که او در کوه رضوی در سرزمین حجاز به سر می برد و کثیر سراینده آنها چنین می گوید:

ألا ان الائمه من قریش ولاه الحق أربعه سواء

علی و الثلاثه من بنیه هم الاسباط لیس بهم خفاء

فسبط سبط ایمان و بر و سبط غیبته کربلا

و سبط لا یذوق الموت حتی یقود الجیش یقدمه اللواء

یغیب لا یری فیهم زمانا به رضوی عنده عسل و ماء

-پیشوایان حقیقت چهار تن اند که همگی آنها از مردم قریشند.

-علی و سه فرزند اوست که بدون شبهه از اسباط پیمبرند.

-یکی سبط ایمانی و نیکوکاری،و سبط دیگر که سرزمین کربلا او را در خود فراگرفته است.

-دیگری شربت مرگ را نمی نوشد مگر آنکه همراه لشگری با به اهتزاز درآوردن بر چشم حقیقت جویی قیام نماید.

-این سبط روزگاری از دیدگان،غیبت می نماید و در محل رضوی به سر می برد و از آب و عسل ارتزاق می نماید.

مؤلف گوید:و ممکن است مراد از کثیر که ابن خلدون بدو اشاره کرده است،غیر از کثیری باشد که ما به نام و نشان او اشاره کردیم.

شیخ ابو طالب عبد الرحمن بن محمد بن عبد السمیع هاشمی واسطی

واسطی از بزرگان دانشوران روزگارش بوده است.و از اواخر کتاب احتجاج بحار استاد استناد ما قدّس سره به نقلی که از خط شیخ محمد بن علی جبّایی جدّ شیخ بهائی «ره»از خط شهید اول«قدس سرّه»نموده است به دست می آید:سید اجل شمس الدّین ابو علی فخار بن معدّ احادیثی که مستند به حضرت رضا(ع)بوده است در ماه ذیحجهٔ سال ۶۱۴ هجری در منزل شیخ ابو طالب واقع در قرای واسط روایت می کرده است.

و خود شهید از ابو الحسن علی بن ابی سعید محمد بن ابراهیم خبّار ازجی طبق قرائتی که بر وی داشته در دهم صفر سال ۵۵۷ هجری روایت می کرده و او از شیخ ابو عبد اللّه حسین بن عبد الملک بن حسین خلّال به قرائتی که دیگری بر او داشته و او در روز جمعه چهارم صفر سال ۵۱۳ هجری به سماع آن رسیده،روایت نموده است.و او از شیخ ابو احمد حمزه بن فضاله بن محمد هروی در هرات،از شیخ ابو اسحاق ابراهیم بن محمد بن عبد اللّه بن یزداد بن علی بن عبد اللّه رازی بخاری در بخارا در صفر ۳۹۷ هجری به قرائتی

که در خانه اش داشته،روایت کرده و گفته است:برای ما حدیث نقل می کرد ابو الحسن علی بن محمد بن مهرویه قزوینی در قزوین؛گفت:برای ما حدیث نقل می کرد داود بن سلیمان بن یوسف بن احمد غازی،گفت:برای ما حدیث نقل می کرد حضرت علی بن موسی الرضا،از پدر بزرگوارش،از پدران ذی مقدارش علیه السّلام که نامهای شریف هریک از این بزرگواران در هر طبقه از این سند آورده شده است از رسول اکرم(ص)که فرمود:ایمان اقرار به زبان و شناخت به دل و عمل به ارکان است[گفتار،کردار و پندار].

علی بن مهرویه گوید:ابو حاتم محمد بن ادریس رازی گفته:ابو صلت عبد السّلام بن صالح هروی اظهار داشته هرگاه این سندها را بر دیوانه ای بخوانند بهبودی یابد.

شیخ ابو اسحاق گوید:از عبد الرحمن بن ابی حاتم رازی شنیدم که می گفت:در شام همراه پدرم بودم به مرد مصروعی برخورد کردم به یاد سند حدیث یادشده افتادم با خود گفتم اینک مناسب است این سند را در بوتهٔ آزمایش قرار دهم تا ببینم آیا آنچه دربارهٔ آن گفته اند درست است یا خیر؟به مجردی که سند حدیث را بر وی خواندم آن مصروع از جای برخاست و گرد و خاک را از جامهٔ خود پاک کرد و رفت.

مؤلف گوید:ظاهرا یادشدگان در سند حدیث باید از علمای عامه باشند.

یادآوری می شود:جملهٔ«هرگاه سند این حدیث بر مجنون خوانده شود»به فخر رازی و علمای دیگر هم نسبت داده شده است.

قابل توجه است که خبرهای متصل به حضرت رضا علیه السّلام بی کم وکاست همان اخبار صحیفه الرضا علیه السّلام می باشد.

پیش از این به نام و نشان سید نقیب شرف آل ابی طالب عبد الرحمن بن عبد السمیع هاشمی واسطی اشاره شده و درحقیقت هر دو عنوان یکی است.

شیخ ابو محمد عبد الرحمن بن محمد بن شجاع

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی ثقه و واعظ بود (۱).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۸؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۲۱.

شیخ ابو فراس عبد الرحیم تمیمی عنبری

(۱)

وی از بزرگان فضـلا و علما بود،از روزگار او اطلاعی نـدارم و اثر او منبع الغرر و مجمع الـدرر است که گروهی از علما از آن اثر روایت می کنند و سـید حسـین عاملی مجتهد در کتاب دفع المناواه عن التفضیل و المساواه از وی روایت می نماید.و ظاهرا ابو فراس از علمای امامیه بوده باشد.

سید عبد الرحیم بن سید عبد اللّه بن سیّد پادشاه حسینی

ظاهرا سـید عبـد الرحیم از متأخران علمای عامه بوده و روزگارش نزدیک به زمان فلان پادشاه بوده است و در مکّهٔ مشـرفه می زیسـته و از آثار او کتاب تحفه النجباء فی مناقب اهل العبا که کتابی بس نیکوست.این کتاب را سـید عبـد الرحیم برای یکی از افراد شـریف مکّه تألیف کرده است و این کتاب مشـتمل بر اخبار تازه و ارزشـمندی که در آن گردآورده است و علاوه بر آن پـاره ای از اخبـار را که علمای عامه در مناقب اهل بیت روایت کرده انـد،ایراد نموده است.و این کتاب در حال حاضـر نزد ملا ذو الفقار کتابفروش موجود می باشد.

جـدّ سـید عبد الرحیم یعنی سـید پادشاه کتاب فصل الخطاب فی فضائل الآل و الاصـحاب نگاشـتهٔ خواجه محمد پارسا (۲)را به پارسی برگردانیده است،و نوادهٔ سید

۱- ۱-در پاورقی می نویسد:نسب وی از آغاز کتابش(منبع الغرر...)چنین اسـتفاده می شود:ابو فراس عبد الرحیم بن عبد العظیم بن محمـد بن ابی محمـد بن عبـد اللّه بن ابی المرجّی محمـد بن علی بن جعفر کوسـج بن احمد بن سـلیمان بن حیان بن جعفر تمیمی عنبری.

۲- ۲) -ابو الفتح محمد بن محمد بن محمود حافظی از عرفای بنام نقشـبندیه در اوایل قرن نهم هجری است وی از خواص و از جمله مشایخ محمد نقشـبند است.شـرح حال او در کتابهای ترجمه و تذکره های عرفانی آمده است و احوال مفصل او در آغاز کلمـات قدسـیه که نگاشـتهٔ خود اوست آورده شـده است. خواجه در حـدود سـال ۷۴۹ هجری در بخـارا زاده شـد و از طرف خواجه محمد نقشـبندیه به لقب پارسا خوانده شده است و از نزدیکان خواجه محمد بود و در سفر و حضر با او همراه بود،و در طریقهٔ-

عبد الرحیم بدان ترجمه در کتاب تحفه اشاره نموده است.

ممکن است این مترجم،همان امیر عبد الرحیم گرگانی باشد در ذیل نام برده می شود (۱).

امیر عبد الرحیم بن محمد حسینی گرگانی

وی از دانشوران دولت صفویه و هم عصر شاه تهماسب صفوی بوده است.از آثار او رسالهٔ التحفه الشاهیه را در هرات دیده ام.این رساله مشتمل بر پنج باب و یک خاتمه می باشد.باب اول در«طهارت».دوم در«صلات»،سوم در«امان کفار»،چهارم در احکام اسیران،پنجم در«لقطه(پیدا شده)»و خاتمهٔ آن هم مشتمل بر مسائل لقطه است.

این رساله،که در کمال آراستگی تألیف شده و دارای تحقیقاتی ارزنده می باشد،و مآخذ مسائل نیز در آن گنجانیده شده است و سال ۹۷۸ در روضه حضرت عبد العظیم حسنی علیه السّلام پایان یافته است.این نسخه به خط شریف خود او بوده و خطش نیکوست و ما نام و تاریخ تألیفش را مطابق با خط مؤلف که در آخر آن رساله نوشته شده است، یادآور شدیم.این رساله در ضمن مسائل یادشدهٔ اقوال شیخ علی کرکی را متذکر گردیده است.

بعید نیست،امیر عبد الرحیم همان سید عبد الرحیم-که پیشتر ذکرش رفت-باشد.

شیخ ابو منصور عبد الرحیم بن مظفر بن عبد الرحیم حمدونی

ابو منصور از مشایخ شیخ منتجب الدّین بن بابویه و از او به عنوان قرائت روایت

۱- ۱) -هرگاه مترجم حاضر همان امیر عبد الرحیم باشد پادشاه هم عصر او شاه تهماسب است-م.

می کرده است و بطوری که از سند بعضی احادیث کتاب اربعین منتجب الدّین به دست می آید:ابو منصور از ابو طاهر محمد بن عبد العزیز بن ابراهیم اصم،از حسن بن علی بن حسن صفار،از ابو الحسن عبد الجبار بن احمد قاضی،از ابو بکر محمد بن ابراهیم بن احمد بن یونس بن معاذ معروف به حسنی،از ابو القاسم جعفر بن محمد بن حسن مهرقانی، از عبد الرحمن بن عمیر،از حسین بن عیسی بن میسره،از مسلمه بن فضل انصاری، از محمد بن اسحاق،از محمد بن ابراهیم بن حرث،از عبد الرحمن بن سهل بن ابی خیثمه، از پدرش،از رسول اکرم(ص)روایت کرده است.و از آنجا که منتجب الدّین نام او را در فهرست ذکر نکرده است،پیداست که ابو منصور از علمای عامه بشمار می رود.امّا این احتمال محل تأمل است،زیرا سلسلهٔ حمدونیها همگی از علمای شیعه بوده اند.

بعید نیست،منظور از ابو الحسن عبد الجبار بن احمد قاضی که در این سند آمده است همان قاضی عبد الجبار معتزلی مشهور بوده باشد.

شیخ ملا عبد الرحیم بن معروف

وی فاضلی عالم و فقیه بود از روزگار او به درستی اطلاعی ندارم تنها از آثار او کتاب فقهی نیل المرام است که به پارسی تألیف شده و معروف است.من این کتاب را در طسوج تبریز و دیگر شهرها دیده ام.مؤلف این کتاب را برای جلال الدّین که یکی از شاهزادگان معاصرش بوده تألیف کرده است و گمان من آن است که فرد یادشده پادشاه حیدرآباد هند باشد که در عصر صفویان بر آن ملک،حکومت می کرده است.

بطوری که در آغاز نیل المرام آمده است:برای تهیهٔ تحقیقات مسائل این کتاب و تدوین آنها از کتاب شرایع محقق حلّی و ارشاد،تبصرهٔ علّامهٔ حلّی استفاده کرده است و در همان کتاب می نویسد:عمویی داشته به نام و نشان قاضی رضی الدّین که مؤلف از شاگردان او و دیگر از علما و فضلای آن زمان بوده است.و تاریخ استنساخ برخی از نسخه های کتاب نیل المرام را که من دیده ام ۱۰۴۱ هجری بوده است.

شیخ جلیل عبد الرحیم بن یحیی بن حسین بحرانی

بحرانی از بزرگان دانشوران متأخرین بوده است که پس از شیخ ابن فهد حلّی می زیسته است.من در یزد در کتابخانهٔ ملا عبد الباقی به یکی از آثار او به نام جامع السعادات فی فنون الدعوات دست یافتم و بطوری که از نام این کتاب برمی آید کتاب جامع و پرفایده ای است که مشتمل بر ادعیه و اعمال غریبه بوده است و بیشتر مطالب مفید آن را از کتابهای ابن طاوس از جمله النجاح و السعادات و المهمات و التتمات و از کتاب المصابیح[المصباح]شیخ طوسی و کتابهای دیگران که در ادعیه و اعمال تألیف کرده اند گرفته است (۱).

گمان می کنم نسخه ای را که در یزد دیده ام به خط مؤلف بوده باشد و دستخط شریف او،خط نسبتا خوبی بوده است و الحاقات و تغییرات زیادی هم در آن نسخه به نظر می آید.

مؤلف گوید:شیخ معاصر بحرانی-ایّده اللّه-در ردیف اعلام بحرین که به نام برداری از آنها پرداخته است از وی نامی نبرده است.

ملا عبد الرزاق بن علی بن حسین لاهیجی گیلانی قمی

لاهیجی فاضلی دانشور و حکیمی به کمال رسیده و محققی مدقق و صوفی مشرب و سراینده ای توانا و نگارنده ای دانا بود.

لاهیجی از شاگردان ملا صدر الدّین محمد شیرازی(ملا صدرا)بشمار است و با

۱- ۱-در الذریعه،ج ۵،ص ۲۵۰ [۱] آمده است:نسخه ای از جامع السعادات در کتابخانهٔ آستان قدس رضوی موجود است و ممکن است از مصباح کفعمی متوفای سال ۹۰۵ هجری استفاده کرده باشد و همچنین از نهج القویم شیخ لیث بحرانی که خود او در جوامع به نام کتاب او اشاره کرده است بهره برده باشد و از هر دو متأخر است و مؤلف ریاض گفته است:شیخ لیث از متأخران علمای بحرین است.در تکملهٔ امل می نویسد:شیخ عبد الرحیم از ابن فهد روایت می کند،ممکن است مراد وی آن است که عبد الرحیم از کتابهای ابن فهد روایت می نماید،زیرا ملا عبد الرحیم سالها پس از ابن فهد می زیسته است-م.

ملا محسن کاشانی و ملا محمد یوسف الموتی و شیخ حسین تنکابنی و امثال ایشان که از عشرهٔ مبشرهٔ شاگردان وی به حساب می آیند در مدرس عظیم صدر المتألهین(ره) همدرس بوده اند.

لاهیجی مدرس مهمی داشت و گروهی از دانشوران،از جمله فرزند خلفش میرزا حسن که پیش از این نام برده شده و همچنین حکیم محمد سعید قمی که در ضمن شرح حال ملا رجب علی تبریزی از او نام برده شده است افتخار شاگردی او را داشتند.

ملا عبد الرزاق در مدرسهٔ آستانهٔ مبارکهٔ حضرت معصومهٔ قم-صلوات اللّه علیها و علی اخیها و علی ابیها-تدریس می کرد و تا آخر عمر تدریس در آنجا مایهٔ فخر بود (۱).

شیخ معاصر در امل الآمل گوید ملا عبد الرزاق گیلانی فاضل حکیم و متکلم بود و شرح الهیاکل فی حکمه الاشراق از آثار اوست.

مؤلف گوید:از ظاهر کلام شیخ معاصر استفاده می شود مراد وی از ملا عبد الرزاق همان مترجم حاضر است،اما نشنیده ام که شرح مزبور از آثار او بوده باشد (۲).

آری،از آثار او کتاب شرح تجرید خواجه نصیر طوسی است که شرحی مبسوط بوده و به نام مشارق الالهام فی شرح تجرید الکلام تألیف شده و دارای تحقیقات ارزنده ای است و شاید به انجام نرسیده باشد و تنها شرح بحث امور عامهٔ آن پایان یافته باشد.

دیگری حاشیهٔ شرح اشارات خواجه است که آن هم به اتمام نرسیده است.دیگر حاشیه بر حاشیه خفری بر الهیات شرح تجرید.دیگر گوهر مراد کتابی است به پارسی در مسائل حکمت و کلام؛او در این کتاب مسألهٔ امامت را در طی کلامی طولانی را مورد بحث قرار داده است و بخوبی از عهده برآمده است.سرمایهٔ ایمان،رساله ای است

---

۱ - ۱-سال وفات او در اعیان الشیعه،جلد ۷،صفحهٔ ۴۷۰،شمارهٔ ۱۵۰۱ ذکر شده است.در ریحانه الادب،جلد ۴،صفحهٔ ۳۶۱ آمده است:با توجه به اینکه ملا عبد الرزاق کتاب گوهر مراد را به نام شاه عباس ثانی تألیف کرده و سرمایهٔ ایمان را پس از آن تدوین نموده است،باید گفت معظم له از سال ۱۰۷۲ هجری درگذشته و در قم مدفون شده است-م.

۲- ۲) -پس از امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۸،هرکسی که شرح هیاکل را از آثار ملا عبد الرزاق نوشته به پیروی از آن بوده است.

به پارسی که گزیدهٔ کتاب گوهر مراد است و به خواهش یکی از شاگردانش تألیف کرده است.از آثار او شوارق الالهام در حکمت است (۱).دیوان اشعار او پارسی،و حاوی اشعار نغزی است (۲).

لاهیجی منسوب به لاهیجان است.در تقویم البلدان آمده است:لاهجان،به ضم لام و پس از آن الف و بعد از آن ها و جیم که هر دو مفتوحند و پس از آن الف و نون،از اقلیم چهارم و شهری از شهرهای دیلمان و گیلان است و ابریشم آنجا معروف است که به دیگر شهرها صادر می گردد.

مؤلف گوید:محل مزبور در حال حاضر به نام لاهیجان،با یای دونقطه زیرین که واقع میان هاء مکسور و جیم می باشد،خوانده می شود.

ملا عبد الرزاق بن ملا میرگیلانی رانکوئی شیرازی

وی در اصل از مردم شیراز بوده و در زادگاهش هم می زیسته و از بزرگان

---

۱ - ۱-کتاب شوارق الالهام همان شرح تجرید معروف است که مشتمل بر دو جلد بوده و مکرر به طبع رسیده است.دو جلد اول آن،از آغاز کتاب تجرید تا مسألهٔ نهم که مربوط به بعضی از احوال علت معدّه است شرح شده و جلد دوم آن از اول جواهر و اعراض.مسأله ششم که مربوط به کلام خداست به شرح رسیده است و نام این شرح،بطوری که خود در آغاز آن اظهار داشته است شوارق الالهام فی شرح تجرید الکلام است که در فن کلام بوده نه در حکمت و کتاب نخستین آنکه بازهم در شرح تجرید است و به نام مشارق الانوار خوانده شده و تا مبحث امور عامه را دارد معروف نمی باشد.

۲ - ۲) -ملا- عبد الرزاق در سرایندگی مهارت داشته و«فیاض»تخلص می نموده و این تخلص از سوی صدر المتألهین به وی اعطا شده است،همان گونه که لقب ملا- محسن کاشانی را فیض داده است و حکایتی درخصوص فیض و فیاض دارد که در کتابهای دیگر شرح داده است.نصرآبادی در تذکره می نویسد:دیوانش نزدیک به دوازده هزار بیت است و فیاض تخلص دارد گزیده ای از اشعارش را ایراد کرده است.از جمله این رباعی: آن خاتم انبیاء نبی مرسل بر جمله مقدم است در روز ازل هرچند نتیجه است آخر ز قیاس در قصد چو بنگرند باشد اول

متکلمان نزدیک به روزگار ما بوده است.کتاب قواعد العقائد خواجه نصیر الدّین محقق طوسی را که در فن کلام بوده به شرح مزجی درآورده و تحریر القواعد الکلامیه فی شرح الرساله الاعتقادیه (۱)نامیده است و این اثر را به نام محمد زمان خان حاکم بلاد کوه کیلویه تدوین کرده و من آن شرح را در اصفهان در نزد مولای استاد استناد-ایّده اللّه تعالی- دیده ام و تهی از فوائد ارزنده نبوده است.

و ظاهرا عبد الرزاق رانکوئی غیر از عبد الرزاق لاهیجی که ذکرش رفت، می باشد.

سید امیر عبد الرزاق کاشانی

امیر عبد الرزاق فاضلی عالم و جلیل القدری عابد و عارفی پارسا و پرهیزکاری معروف است.وی از اعلام روزگار ما و از شاگردان وزیر کبیر خلیفه سلطان بوده است و با پدر من-رحمه اللّه علیه-در درس وزیر مشارکت داشته است.امیر عبد الرزاق علوم عقلیه را از محضر امیر ابو القاسم فندرسکی حکیم کسب کرده است (۲).

شیخ عبد الرشید بن حسین بن محمد استرآبادی

وی از بزرگان علمای ما بوده است و از آثار او کتاب تأویل الآیات التی تتعلق بها اهل الضلال است.این کتاب را ابن طاوس در کتاب سعد السعود به وی نسبت داده است

۱- ۱-در اعیان الشیعه،جلد ۷،صفحهٔ ۴۷۱ [۱] آمده است:نسخه ای از این شرح را که به خط مؤلف بوده است و سال ۱۰۷۷ هجری از تألیف آن فارغ شده است،دیده ام-م.

۲- ۲) -در اعیان الشیعه،جلد ۷،صفحهٔ ۴۷۰، [۲]پس از اشاره به احوال ملا عبد الرزاق کاشانی مؤلف شرح منازل السائرین و متوفای ۷۳۰ هجری آمده است:ملا عبد الرزاق کاشانی متوفای ۷۳۰ هجری و مؤلف تحفه الاخوان فی خصایص الفتیان و بیان حقایق الایمان که آن هم رساله ای در فتوت است و پس از این به نقل کلمات ریاض که در بالا ترجمه کردیم پرداخته و از ظاهر نقلی که از کلام صاحب ریاض نموده است چنان برمی آید که وی ملا عبد الرزاق کاشانی را از معاصران شارح منازل السائرین دانسته و توجهی به آنکه او از شاگردان میرفندرسکی و همدرس پدر صاحب ریاض بوده،نداشته است.

و پاره ای از اخبار را در ذیل لفظ«یس»به انضمام پاره ای از تحقیقات دیگر از آن کتاب نقل می کند و از میان آن نشانه های بزرگواری و دانشمندی او هویدا می شود.

مؤلف گوید:از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم و پیداست که از پیشینیان اصحاب ما می باشد و گاهی هم از محمد بن عبد اللّه بن جعفر حمیری روایت می کند.سیاق روایت چنین تقاضا دارد که از کتاب حمیری روایت می کند نه از خود او.

از کلام ابن طاوس در سعد السعود به دست می آید که محتمل است عبد الرشید کتاب دیگری به نام مناقب النبی و الائمه علیهم السّلام تألیف کرده باشد.

سید عبد الرضا بن عبد الصمد حسینی بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل به نقل از سلافه سید علی بن میرزا احمد می نویسد:وی از علما و فضلا و ادبا و از افراد شایسته بوده است و از وی ستایش نموده و ابیات نیکویی از وی ایراد کرده است (۱).

مؤلف گوید:بنابراین سید بحرانی از معاصران می باشد.

ملا عبد الرشید شوشتری

وی از فضلای اوایل روزگار ما بوده است و در شوشتر به علم و فضل و پارسایی مشهور می باشد و من برخی از آثار و پاره ای از تحقیقات او را دیده ام.

سید نعمت اللّه شوشتری در تعلیقاتی که بر امل الآمل دارد می نویسد:عبد الرشید عالمی فاضل و محدثی فقیه و پرهیزکاری پارسا و از معاصران است.از آثار او شرحی است بر اوایل استبصار و تعلیقاتی و حواشی است بر کتابهای حدیث و فقه.ما نخست در شیراز و پس از آن در شوشتر به ملاقات او رسیدیم و دانشمندی خوش برخورد و باصفا

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۸.

بود و در فنون علوم با وی گفتگو می کردیم (۱).

شیخ ابو احمد عبد السّلام بن حسین بن محمد بن عبد اللّه ادیب بصری

ابو احمد از مشایخ نجاشی بوده است و از ابو القاسم بن محمد خلّال روایت می کرده است.یکی از فضلا گوید:ابو احمد از محمد بن عمران و ابو بکر دوری هم روایت داشته است.

مؤلف گوید:ترجمهٔ مستقلی از او در کتابهای رجال ندیده ام.آری نجاشی در ذیل معرّفی یعقوب بن اسحاق سکّیت و دیگران از وی یاد می کند.و محمد بن عمران همان ابو عبد اللّه مرزبانی معروف است که استاد سید مرتضی و دیگر از اعلام آن روزگار بوده است.

یادآوری می شود که ابو احمد غیر از شیخ عبد السّلام سرایندهٔ معروف به دیک الجن است،زیرا دیک الجن در روزگار هارون الرشید می زیسته و نام او به اصح اقوال ابو اسحاق ابراهیم بن اسحاق است نه عبد السّلام و ما بزودی در باب القاب به نام و نشان او اشاره خواهیم کرد.

و گاهی اتفاق افتاده است که در نسب مترجم رعایت اختصار شده است و او را شیخ عبد السّلام بن حسین ادیب بصری گفته اند،بنابراین نباید گمان کرد که آنان افراد مختلفی بوده اند.

۱- ۱-در تذکره شوشتر آمده است:نام پدرش ملا نور الدّین طبیب است و عبد الرشید مردی زاهد و منزوی بود.در آغاز حال به هندوستان رفت و در آنجا با پدر سید علی خان شارح صحیفه و دیگران آشنا شد و کمک مالی زیادی به او کردند به ایران بازگردید،تابستان را در شیراز و زمستان را در شوشتر به سر می برد و جمعی از دوستان از سرمایهٔ او تجارت می کردند و منافع آن را به وی می دادند و او با آن مال گذران می کرد و حکایت خراب شدن خانه و تأخیر درآوردن نمک را در آنجا متذکر شده است و فرزندی داشته به نام ملا محسن که شاگرد فیض بوده و در جوانی درگذشته و از آثار او علاوه بر شرح استبصار، سوانح البال را نام برده است.در نابغهٔ فقه و حدیث،از میان آثار او از مجالس الامامیه نام می برد و سال تولدش را ۱۰۷۹ هجری نوشته است-م.

شیخ عبد السّلام بن سرخاب

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی بس دیندار بود (۱).

شیخ عبد السّلام بن محمد حرّ عاملی مشغری

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)گوید:وی عموی مؤلف این کتاب و جدّ مادری او و دانشوری بزرگ مقام و بزرگوار و پارسایی عابد و پرهیزکاری فقیه و محدثی ثقه بوده و در روزگاری که می زیست در پارسایی و بندگی خدا همتایی نداشته است.

عبد السّلام مراتب علمی را از پدرش محمد و از برادرش شیخ علی و از شیخ حسن بن شهید ثانی و از سید محمد بن ابی الحسن عاملی و دیگر از اعلام فراگرفته است.

از آثار او رساله ای است به نام ارشاد المنصف البصیر الی طریق الجمع بین اخبار التعصیر و رساله ای در المقنطرات و رساله ای دیگر در جمعه و امثال این ها از رساله ها و تحقیقات ویژه ای که داشته است.

عبد السّلام در فقه و عربیت مهارت داشته و من در سن ده سالگی نزد او به فراگیری از او پرداختم و از مراتب علمی او بهره ور گردیدم.تقریری بس نیکو و پسندیده داشت و از علوم جاری نکته های فراوانی آموخته بود.عبد السّلام در سن هشتادسالگی نابینا شد و در همین دوران موفق به حفظ قرآن کریم گردید؛پس از آن درحالی که بیش از نود سال از سنش گذشته بود درگذشت و من سوگنامهٔ طویلی در رثای او سروده ام:

مضی طود حلم بحر علم لفقده تکاد الجبال الراسیات تزعزع

ففاضت بحار العلم یوم وفاته و فاضت علیه للمکارم أدمع

فمن ذا الذی یرد الریا بظبی التقی اذا عد یوما خاشعا متخشع

و من ذا الذی یحیی اللیالی بعده و بالصوم و الاوراد من یتطوع

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۸؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۸.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۱،ص ۱۰۷. [۱]

و من ذا الذی یبنی المعالی اذ عفت لهن رسوم دارسات و أربع

لقد کان فردا فی جمیع خصاله و کل مزایا الفضل فیه تجمع

فیا لیت أن الموت یقبل فدیه او أن الردی بالخیل و الرجل یدفع

اذا لحمی عبد السّلام عصابه بها یحرس الثغر المخوف و یمنع

لئن سر فیک الشامتون جهاله و نعشک من فوق المناکب یرفع

فان لهم غیظا بسبطک کافلا لهم بغلیل حره لیس ینقع

-کوه بردباری و دریای دانش درگذشت و با فقدان او کوههای سر به آسمان کشیده،به لرزه درآمدند.

-در روز مرگ او،دریاها به خروش آمد و اشکها از دیدگان جاری گردید.

-در هنگامی که سخن از خاشعان به میان آید چه کسی جز او می تواند با جامهٔ تقوا از ریاکاری جلوگیری نماید.

-چه کسی پس از او خواهد بود که شب و روزش را به روزه و عبادت بگذراند.

-چه کسی به جز او می تواند خانه های عظمت و بزرگی را پس از ویرانی بر بنایی عالی برقرار بدارد.

-او در داشتن تمام خویهای شایسته بی بدیل بود و از هرگونه فضیلتی برخوردار بود.

-ای کاش مرگ فدایی می پذیرفت و ای کاش می توانستم با پا و به کمک اسبها مرگ را از وی دور سازم.

-آری در قرقگاه عبد السّلام کسانی هستند و بستگانی وجود دارند بخوبی می توانند از دروازه های آن محافظت کنند و مانع از ورود هر عامل خطرناکی شوند.

-آنگاه که جنازهٔ تو بر روی دوش مردم تشییع می شد مخالفان و ملامتگران که از حقیقت تو اطلاعی نداشتند از درگذشت تو اظهار خرسندی می کردند.

-با چشم کینه توزی به نوادهٔ تو می نگریستند درحالی که هرگز آتش کینه شان فرونمی نشست.

و در ضمن سوگنامهٔ طولانی تر در مرثیهٔ او گفته ام:

آه مما جنت يد الموت فی أكمل أهل العلی و خير الانام

زاهد عابد تقی نقی طاهر النفس عالم علام

كان بدرا قدتم فی فلك التق وی فأزری بكل بدر تمام

حلّ فی ذروه المكارم لما أعجز الناس نيل ذاك المقام

كان يدعی عبد السّلام فأضحی سيدا مالكا لدار السّلام

كان بحرا فی العلم و الفضل عذبا و هو طام يروی به كل ظام

ليت شعری من للعلی بعد ما اغتالته قسرا حوادث الايام

من يجلی العلوم بعد خفاء و اشتباه منها علی الافهام

من لعلم الحديث ان أعوز الناظر فيه مدارك الاحكام

من لعلم الفقه الذی اختلفت نحو حماه مسالك الافهام

من لعلم الاصول يبدی خفايا ه جميعا و من لعلم الكلام

من يزيل الاستار بالفكر منه عن محيا شرائع الاسلام

قد بكاه القرآن اذ فقد التالی آياته بجنح الظلام

و يكاد المحراب يرثيه و المنبر لو أحسنا فصيح الكلام

قدس اللّه روحه و سقاه من غمام الرضوان غيث السّلام

-او پارسايی بود عبادت پيشه و پرهيزكار و پاك باطن.

-دانشوری بس دانا در فلك پرهيزكاری،ماه بدری بود كه نور ماه شب چهارده را تحت الشعاع خود قرار داده بود.

-به پايه ای از فضيلت رسيده بود كه ديگران از رسيدن بدان عاجز بودند.

-نامش عبد السّلام بود و بزرگی بود كه دارالسّلام در اختيار درآورده بود.

-دريای خوشگوار فضيلت بود و ديگران از دريای خوشگوار او سيراب می گرديدند.

-ای کاش می دانستم پس از آنکه روزگار با حیله گری خود او را از ما گرفت،چه کسی می توانست مقام عالی او را احراز نماید.

-یا چه کسی پس از او نور علم را تجلی دهد و اشتباهات مردم را برطرف گرداند.

ص:۱۵۱

-هرگاه مردم مدارک الاحکام (۱)را از دست بدهند چه کسی علم حدیث را احیا نماید.

-چه کسی علم فقه را با همهٔ اختلافی که دارد توضیح و تشریح نماید،و مسالک الافهام (۲)از آن حمایت می نماید.

-چه کسی از عهده برآید تا مطالب پنهانی علم اصول و علم کلام را آشکارا بسازد

-چه کسی با اندیشهٔ خویش پرده از مشکلات شرایع الاسلام (۳)برگیرد و غوامض آن را برطرف گرداند.

-قرآن کریم که در دلهای شب به وسیلهٔ او تلاوت می شد در فقدان او گریست.

-محراب و منبر هم در فقدان او گریستند و با کلام فصیح در فقدان او نوحه سرایی کردند.

-خدای تعالی روح او را پاکیزه گرداند و او را از باران بخشش و سلامتی خویش سیراب سازد.

عبد السّلام شعر کم و گزیده می گفت و پدر من برخی از آثار منظوم او را نقل می کرد و من در حال حاضر از آثار منظوم او سروده ای به خاطر ندارم و همگی مرویات او را به وسیلهٔ وی از مشایخ یادشده اش روایت می کنم.

سید نقیب اجل ابو طالب نقیب هاشمیها در واسط عبد السمیع هاشمی

واسطی

وی از بزرگان سادات علمای ما می باشد و فرزندی فاضل به نام عبد الرحمن بن عبد السمیع داشته که پیش از این به نام و نشان او اشاره شد.

از کتاب فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین تألیف حموینی که از علمای عامه بوده است برمی آید که عبد السمیع از شاذان بن جبرئیل قمی طبق قرائتی که

۱- ۱-اشاره به مدارک الاحکام سید محمد صاحب مدارک(متوفای سال ۱۰۰۹ هجری)است.

۲- ۲) -اشاره به مسالک الافهام شهید ثانی(زین الدّین بن علی بن احمد جبعی عاملی،متوفای سال ۹۶۶ هجری)می باشد.

۳- ۳) -اشاره به شرایع الاسلام محقق حلی(متوفای سال ۶۷۶ هجری)است.

داشته،از وی روایت می کرده است.عبد المنعم بن یحیی بن ابراهیم زهری که از علمای عامه بوده،به طریق اجازه از وی روایت کرده است و حموینی یادشده به وسیلهٔ زهری از نقیب هاشمی روایت می کرده است.

و پس از این ضمن معرفی شریف ابو تمّام محمد بن هبه اللّه بن عبد السمیع هاشمی خواهیم گفت که شریف ابو تمّام درحقیقت نوادهٔ عبد السمیع از فرزند دیگرش هبه اللّه است و پیش از این ضمن معرّفی فرزندش عبد الرحمن تا حدی به چگونگی احوال عبد السمیع اشاره کردیم.

شیخ عبد السمیع اسدی

پس از این،از وی به عنوان شیخ عبد السمیع بن فیاض اسدی حلّی یاد خواهد شد.

شیخ عبد السمیع بن فیاض اسدی حلّی

وی فقیهی فاضل و عالمی متکلم و جلیل القدر و از شاگردان بزرگ ابن فهد حلّی بوده است.

در قزوین نسخه ای بسیار قدیمی از اثر او به نام تحفه الطالبین فی معرفه اصول الدّین را یافتم که بسیار مفید و ارزنده بود.در آغاز این اثر آمده است کتاب تحفه الطالبین فی معرفه اصول الدّین از آثار شیخ فاضل امام عالم عامل کامل پیشوای فقها و متکلمان شیخ عبد السمیع بن فیاض اسدی-قدّس اللّه سره و نوّر ضریحه-می باشد.امّا در اصل کتاب از نویسنده و نام کتاب ذکری به میان نیامده است و ممکن است تحفه الطالبین از آثار برادرش عبد العلی بن شیخ فیاض حلّی باشد که پس از این به نام و نشان او اشاره خواهد شد (۱).

۱- ۱-در الذریعه،ج ۳،ص ۴۴۸ آمده است:عبد السمیع مؤلف تحفه الطالبین از علمای قرن دهم هجری بود.کتاب تحفه را در سال ۹۰۵ هجری نوشت و تنقیح الرائغ را در سال ۹۱۸ هجری استنساخ نمود.شرح حال عبد السمیع مؤلف الفوائد الباهره که شرح حالش به دنبال خواهد آمد و شاگرد ابن فهد بود،از علمای قرن نهم هجری است-م.

یکی از علما در رسالهٔ اسامی مشایخ می نویسد:از ایشان است شیخ عبد السمیع اسدی مؤلف الفوائد الباهره که مراتب علمی را از شیخ احمد بن فهد کسب کرده است.

مؤلف گوید:در سیستان به خط یکی از علما که فهرست کتابهایی را که در امامت تألیف شده است نوشته بود چنین یافتم که الفوائد الباهره را به شیخ عبد السمیع اسدی نسبت داده بوده و در حقیقت مراد وی همین مترجم حاضر می باشد.

شیخ عبد السّلام بن(رغبان)معروف به دیک الجن

وی سراینده ای شیعه و امامی مذهب بوده است.

ابن شهرآشوب در پایان معالم العلماء وی را در ردیف سرایندگان آورده است (۱).

مؤلف گوید:همواره به باده گساری می پرداخته است خدا او را بیامرزاد.

شیخ بهائی در کشکول می نویسد:سرایندهٔ مشهور به دیک الجن نامش عبد السّلام است و از سرایندگان شیعه است و به سال ۲۳۵ هجری در سن هفتاد و اندی درگذشته است.

دیک الجن،کنیز و غلامی در نهایت فریبایی داشت و علاقهٔ شدیدی به آنها نشان می داد.در یکی از روزها متوجه شد که آن دو در زیر یک رختخواب در کنار یکدیگر آرمیده اند.از این عمل سخت ناراحت شد و هر دو را کشت و جسدشان را سوزانید و خاکستر آنها را با کمی خاک ممزوج نمود و از آن،دو کوزهٔ شراب ساخت و هرگاه که به بزم باده گساری می نشست یکی از آن دو کوزه را در جانب راست و دیگری را در جانب چپ می گذارد.گاهی کوزه ای را که از خاکستر کنیزک ساخته بود،می بوسید و می گفت:

---

۱ - ۱-در نسخه ای از معالم که به چاپ رسیده،آمده است:کنیه اش ابو محمد و نامش عبد السّلام و نام پدرش رغبان و شهرتش دیک الجن است.در ریحانه،جلد دوم آمده است:اصلش از موته و موطنش حمص بوده و از شعرای عباسیان است و در سال ۲۳۵ یا ۲۳۶ هجری درگذشته است(ر ک: معالم العلماء،ص ۱۵۰)-م.

یا طلعه طلع الحمام علیها فجنی لها ثمر الردی بیدیها

رویت من دمها الثری و لطالما روی الهوی شفتی من شفتیها

-ای مظهر زیبایی و ای آنکه ستارهٔ تاریک مرگ بر او طلوع کرد و با دست جنایتکار خود میوهٔ او را چید.

-از خون او زمین را سیراب ساختم،با آنکه همواره لبانش به لبهایم طراوت می بخشید.و گاهی کوزهٔ دیگر را که از خاکستر غلام ساخته شده بود،می بوسید و می گفت:

قبلته و به علی کرامه فلی الحشا و له الفؤاد بأسره

عهدی به میتا کأحسن نائم و الحزن یسفح أدمعی فی حجره

-او را که مطلوب دل پسندم بود می بوسم و یقین دارم که او احشای من،و من دل او بوده ام.

-او را که مرده است بهترین آرمیده می دانم و اندوه من اشک چشم مرا در دامن او فرومی ریزد.

مؤلف گوید:دیک الجن غیر از عبد السّلام بن حسین ادیب مصری است که از مشایخ نجاشی بوده است و پیش از این به نام و نشان او اشاره کردیم.

شیخ عبد الصمد بن احمد

از فرحه الغری سید عبد الکریم بن طاوس می توان دریافت که وی از حافظ،از ابو الفرج بن جوزی،از اسماعیل بن احمد سمرقندی،از ابو منصور،از عبد العزیز عکبری،از حسین،از نشوان،از ابو الحسن اشنانی،از ابو بکر بن ابی الدنیا روایت می کرده است و من این سند را از نسخه ای کهن که طبقات فراوانی را در آن نقل کرده است و هم اکنون در نزد من حاضر است نقل کرده ام،گفته است:خبر داد ما را عمر،از عبد اللّه،از پدرش،از هشام بن محمد،از ابو بکر بن عیّاش گفت:از ابو حصین و اعمش و دیگران شنیدم،تا آخر حدیث...

شیخ عبد الصمد بن احمد بن عبد القادر بن ابی الجیش

وی از فضلا و علما و فقها و از مشایخ فاطمه دختر شیخ محمد بن احمد بن

عبد اللّه بن خادم عکبری بوده است که مشار الیها از مشایخ اجازه سید تاج الدّین محمد بن معیّه حسینی بشمار می آید و سید از مشایخ اجازه شهید اوّل-قدّس اللّه ارواحهم-به حساب می آید،امّا من به اثری از آثار شیخ عبد الصمد دست نیافتم.

شیخ ابو تراب عبد الصمد بن شیخ عز الدّین حسین بن شیخ

شمس الدّین محمد حارثی همدانی عاملی جبعی خراسانی هروی

ابو تراب فاضلی جلیل القدر و برادر شیخ بهائی است و از پدرش شیخ حسین روایت می کرده است و معظم له در اجازهٔ واحده ای به او و برادرش شیخ بهائی اجازه داده است و در ذیل شرح حال شیخ بهائی به اجازه مزبور اشاره خواهد شد (۱).

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ عبد الصمد بن حسین بن عبد الصمد عاملی جبعی حارثی برادر شیخ بهائی است.وی فاضلی بزرگوار بود و به طوری که خود شیخ در آغاز کتاب صمدیه که در نحو است اشاره می کند برادرش شیخ بهائی این کتاب را به نام او تألیف کرده است.

مؤلف گوید:من پاره ای از تحقیقات ابو تراب را دیده ام.مثلا تعلیقات او بر رسالهٔ فرائض خواجه نصیر طوسی را که بخشی از آن به خط شریف ابو تراب و بخش دیگر آن به خط فرزندش شیخ حسین بن عبد الصمد بوده در سیستان دیده ام و خط هر دو تن مشابه

۱- ۱-صورت این اجازه در مجلد اجازات بحار الانوار آمده است و این اجازه را بر پشت اجازهٔ شهید ثانی-که به شیخ حسین داده است-مرقوم داشته و تاریخ آن در روز سه شنبه دوم ماه رجب سال ۹۷۱ هجری در مشهد مقدس رضوی بوده است.در فوائد الرضویه از خط پدرش نقل شده است:ابو تراب در روز سه شنبه نه روز باقی مانده از ماه محرم سال ۸۵۵ هجری متولد شده است و از آثار او حواشی است که بر اربعین برادرش شیخ بهائی مرقوم داشته است.در لؤلؤه می نویسد:ابو تراب در سال ۱۰۲۰ هجری که از مکّه بازمی گشته در حوالی مدینهٔ منوره درگذشته و جنازهٔ او را به نجف اشرف حمل کرده اند (پایان).ظاهرا یکی از دو تاریخ یادشده اشتباه است مگر آنکه سال میلاد او را ۹۵۵ هجری بدانیم و در این صورت مدت عمرش ۶۵ سال بوده و ده سال هم زودتر از شیخ بهائی درگذشته است(ر ک: امل الآمل،ج ۱،ص ۱۰۹)-م.

خط شیخ بهائی بوده است.

یادآوری می شود که فرزندش شیخ حسین بن عبد الصمد نیز از دانشمندان آن روزگار بشمار می آمده و در هرات می زیسته و در همان جا منصب داوری را عهده دار بوده و فرزندان و نوادگان بسیاری داشته است که سلسلهٔ حسب و نسب آنها تا بدین زمان اتصال یافته و هم اکنون در آن شهر و برخی شهرهای دیگر وجود دارند و امور شرعی هرات را عهده دار می باشند (۱).

مؤلف گوید:پاره ای از تحقیقات شیخ حسین حاضر را که به خط خود او بوده است دیده ام،از جمله تحقیقاتی است که بر رسالهٔ مواریث خواجه نصیر الدّین طوسی تدوین نموده است،و این شیخ حسین از نظر کمال و دیگر جهات شباهت زیادی به جدش شیخ حسین بن عبد الصمد داشته است.

شیخ حسین مانند افراد دیگر خانواده اش سراینده ای ماهر بوده و در علوم ریاضی استادی باکمال بشمار می آمده است و من منظومه ای پارسی در فن جبر و مقابله از او دیده ام.

سید عبد الصمد بن عبد القادر حسینی بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی عالمی فاضل و صالحی عابد و سراینده ای ادیب و بزرگواری ماهر و از معاصران است (۲).

۱- ۱-در اعیان الشیعه،ج ۸،ص ۱۶ [۱] آمده است:ظاهرا که آل مروه عامليها منتسب به شیخ عبد الصمد برادر شیخ بهائی بوده باشند نه خود شیخ،زیرا شیخ بهائی اولادی نداشته است و علمای بزرگی از این خاندان به ظهور رسیده اند،از جمله شیخ عبد الصمد جد شیخ بهائی که استاد شهید ثانی بوده و دیگری شمس الدّین محمد که از شاگردان شهید ثانی بوده است که در ورع و تقوا به کمال رسیده و شهید ثانی وی را در ردیف اولیاء اللّه بشمار می آورده و شهید او را برای امور شرعی به مصر گسیل داشته و در همان جا درگذشته است.دیگری شیخ نوری برادرزادهٔ شیخ بهائی است که شیخ الاسلام هرات بوده و اشعاری به زبان پارسی سروده است.-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۸. [۲]

رئیس عبد الصمد بن فخرآور شجری

(۱)

منتجب الدّین گوید:وی از فضلا بوده است.

شیخ عبد الصمد بن محمد تمیمی

وی از دانشمندان بزرگ اصحاب ما بوده است (۲).

از بشاره المصطفی می توان چنین برداشت کرد که عبد الصمد از ابو الحسین بن ابی الطیّب بن سعید،از احمد بن قاسم هاشمی روایت می کرده و او از شیخ صدوق هم روایت داشته است.و از آن کتاب نیز استنباط می شود که فرزندش ابو الحسن علی و دو نواده اش ابو جعفر محمد بن ابی الحسن علی و ابو الحسن علی بن ابی الحسن علی و دیگر از خانواده اش از مشایخ اصحاب ما بوده اند و ما شرح حال هریک را در جای خود ذکر نموده ایم.

و فرزندش ابو الحسن علی و گروهی دیگر از اعلام از وی روایت می کرده اند و خود او از طریقهٔ املاء و دیگر از طرق روایت،از جمعی از جمله ابو الحسن محمد بن قاسم فارسی، از ابو القاسم عبد اللّه بن احمد بن محمد بن عمر بن حفص زاهد،از محمد بن ابی اسماعیل علوی روایت کرده است بنابراین شیخ عبد الصمد هم درجه با شیخ مفید-قدس سره-بوده است.

و بطوری که از بشاره المصطفی استنباط می شود:عبد الصمد بن محمد تمیمی (مترجم حاضر)از گروهی چند روایت می کرده است از آن جمله است شیخ صدوق،دیگر ابن سهل سعید بن ابی سعید است که از احمد بن محمد بن بطه روایت می کند.به همین ترتیب ابو سعید احمد بن محمد بن سعید مؤدّب از ابو احمد محمد بن سلیمان بن فارس،ابو منصور اصباهان (۳)دیلمی شیرازی واعظ از محمد بن عیسی

۱- ۱-در فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۹،وی را به عنوان فخرآور هشتجردی معرفی کرده است. (ر ک:امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۹؛ [۱]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶ ص ۱۵۹).

۲- ۲) -اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۰۵.

۳- ۳) -در بشاره المصطفی، [۲]چاپ ۱۳۸۳ ه(۱۹۶۳ م)،ص ۱۶۰ صباهان بن أسبوزن دیلمی شیرازی واعظ آمده است.

مکائی (۱)،ابو محمد عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن دینار از اسماعیل بن محمد صفار،در بغداد روایت می کند.همچنین ابراهیم بن احمد از محمد بن قیص عسبانی،ابو محمد عبد بن احمد شعرانی از ابو الحسن علی بن حسین بن یعقوب بن حرث کوفی،ابو الحسین بن ابی الطیّب بن شعیب از احمد بن قاسم قرشی محمد بن عبد اللّه واعظ از حسن بن عبد اللّه بن شاذان عمانی،در مدینه السّلام روایت می کند.علاوه بر این ها،ابو جعفر احمد بن عیسی عجلی از محمد بن احمد بن عبد اللّه بن زیاد عرزمی،ابو حسین محمد بن عبد اللّه بن محمد بن حملان القرار از ابو نعیم عبد الملک بن محمد بن عدی،ابو محمد عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن دینار از پدرش محمد بن عبد اللّه و محمد بن اسماعیل علوی،از احمد بن علی بن مهدی بن صدق سوقی،از پدرش،از حضرت رضا(ع)روایت می کند.این سند خالی از تأمل نمی باشد.

و باز از ایشان است ابراهیم بن احمد که از ابو بکر بن ابی داود روایت می کند.

ابو علی حسین بن علی بخاری و عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه بن احمد بن حرب که از عبد اللّه بن احمد بن حسین روایت می کند؛همچنین ابو الحسین بن ابی طیب بن شعیب که از محمد بن فضیل،و نصر بن عبد اللّه بن حفص بن عبد اللّه قرشی عبسی از حماد بن سلمه و ابو الحسین بن ابو طیب بن سعید از احمد بن قاسم هاشمی روایت می کند.از همین جمله است ابو الحسن محمد بن قاسم فارسی که از ابو العباس محمد بن احمد دقاق و از عبد اللّه بن ابو حامد بن جعفر و از ابو القاسم عبد اللّه بن احمد بن محمد بن عمر بن حفص زاهد و از محمد بن ابو اسماعیل علوی و از مشایخ دیگر امثال ایشان روایت می کند.

از ایشان است ابو الحسین احمد بن محمد عطریبی که از حسین بن محمد بن هارون روایت می کند و ابو عبد اللّه حسین بن علی بن جعفر رازی از عبد اللّه بن محمد بن حیّان، ابو سهل بن محمد که از علی بن احمد بن منصور و ابو سعید محمد بن فضل واعظ که از ابو جعفر هاشمی در بغداد روایت می کند.همچنین از ایشان است سعید بن محمد بن

۱- ۱-و نیز در همان کتاب،ص ۱۶۰ [۱] محمد بن عیسی البکای آمده است.

فضل واعظ که از علی بن احمد گرگانی روایت می کند.

مؤلف گوید:حقیقت آن است که این شخص،غیر ابو سعید است که پیش از این شخص از او نام برده شده و اشتباه از ناحیهٔ ناسخان است.

و نیز از ایشان است ابو سهل سعید بن جعفر بن ابی که از محمد بن احمد بن روایت می کند.ابو الحسن علی بن حسن بن احمد قطّان بلخی که از محمد بن رمحه،ابو محمد عبد اللّه بن احمد بن محمد بن حسن صفّار بخاری که از عبد اللّه بن محمد بن یعقوب و ابو بکر محمد بن عبد اللّه که از حسن بن سفیان روایت می کند.از همین جمله است ابو الحسین بن ابو طیب بن شعیب که از احمد بن ابو القاسم قرشی،ابو علی احمد بن ابو جعفر هیبقی (۱)که از محمد بن ابراهیم بن حسنویه و ابو نصر احمد بن محمد بن حسن کرمینسی که از احمد بن خلیل بن خالد بن حرب روایت می کند.

مؤلف گوید:ممکن است کرمینسی عربی کرمانشاه بوده باشد.

از ایشان است ابو الحسن محمد بن محمد بن اسحاق حربی مؤذن که از ابو القاسم عبید اللّه بن احمد بن عبد اللّه بلخی،ابو نصر احمد بن حسین بن مروان بن احمد که از موسی بن عباس جوینی،ابو الفضل محمد بن عبد اللّه بن علی سیستانی مروزی که از احمد بن عبد اللّه بن داود ابو الحسین احمد بن محمد بن عبّاد رازی که از ابو جعد جعفر بن محمد بن احمد رازی فقیه و از محمد بن احمد مدائنی روایت می کند.و بالاخره از ایشان است ابو سهل بشر بن احمد که از محمد بن عبد بن علی،ابراهیم بن احمد دهقانی که از ابو بکر بن ابی داود،ابو بکر محمد بن احمد بن یحیی فارسی از ابو بکر محمد بن عبد اللّه بن یزداد رازی،و ابو علی عقبه که از احمد بن محمد مؤدّب،در بغداد روایت می کند و از ایشان است ابو علی احمد بن ابی جعفر بیهقی (۲)...

۱- ۱-بشاره المصطفی، [۱]محمد بن ابو القاسم طبری،چاپ ۱۳۸۳ ه.(۱۹۶۳ م.)،ص ۱۵۴، «بیهقی»آمده است.

۲- ۲) -این همان شخص است که پیش از این به عنوان هیبقی چاپ شده و در بشاره المصطفی ص ۱۵۴ و ۱۵۹«بیهقی»آمده است.

شیخ رشید الدّین عبد الصمد بن محمد رازی دوعی

منتجب الدّین می نویسد که وی از فقها بوده است (۱).

شیخ عبد الصمد بن شیخ شمس الدّین محمد بن علی بن حسین عاملی

حارثی همدانی جبعی

وی فاضلی عالم و سراینده ای بزرگوار و معروف پدر شیخ عز الدّین حسین بن عبد الصمد،و جدّ شیخ بهائی است.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید وی فاضلی عالم بوده است و پیش از این،ضمن معرّفی فرزندش،تمجیدی را که شهید ثانی از وی نموده است ذکر کردیم (۲).

مؤلف گوید مرادش تمجیدی است که در«اجازهٔ شهید ثانی به شیخ عز الدّین حسین بن عبد الصمد»در شرح حال وی آمده است:«الشیخ الصالح العالم المتقن المتفنن خلاصه الاخیار الشیخ عبد الصمد بن شیخ...».

در ضمن معرفی صهرشتی به نقل از خط شیخ بهائی در ضمن حواشی فهرست منتجب الدّین اظهار داشته است که کتاب قبس المصباح صهرشتی را جدش شیخ عبد الصمد به خط خود استنساخ نموده است.

مؤلف گوید:من هم در هرات کتابهایی را به خط وی دیده ام،از جمله کتاب التحصین ابن فهد حلی است و خط وی چندان تعریفی نداشت و تاریخ استنساخ آن سال ۹۱۲ هجری بوده است.

و باز مجموعه ای تحقیقی را به خط این شیخ بزرگوار دیدم که تاریخ انجام برخی از آن تحقیقات سال ۸۹۳ هجری و تاریخ انجام برخی دیگر ۸۸۹ هجری بوده است و از تاریخ تألیف آن مجموعه چنین برمی آید که شیخ عبد الصمد معاصر با کفعمی معروف

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۹؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۸؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۵۹.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۰۹. [۳]

بوده است و در آن مجموعه،رساله ای در سوگ بوده و اشعاری بسیار از خود او در آن مجموعه ضمیمه شده است (۱).

شیخ عبد العالی عاملی میسی

وی پدر شیخ علی میسی است که از علمای بنام بوده است و بزودی به شرح حال او اشاره خواهیم کرد.

شیخ معاصر در امل الآمل،ج ۱ ص ۱۱۰ گوید:وی دانشمندی فاضل بود و شیخ علی بن عبد العالی عاملی کرکی در اجازه ای که به فرزند او داده است در ضمن معرفی وی را چنین ستوده است:«المرحوم المبرور المقدس المتّوج المحبور الشیخ الاجل العالم الکامل تاج المله و الحق و الدّین عبد العالی المیسی (۲)».

مؤلف گوید:عبد العالی و فرزندش شیخ علی میسی و نوادهٔ فاضلش شیخ لطف اللّه بن عبد الکریم بن ابراهیم بن شیخ علی بن عبد العالی میسی عاملی معروف-به نام و نشانش اشاره خواهیم کرد-از دانشمندان بزرگ امامیه بوده اند.

شیخ حسین بن عبد العالی کرکی جد شیخ علی بن حسین بن عبد العالی

عاملی کرکی

(۳)

شیخ حسین مانند نواده اش شیخ علی از بزرگان فقها بوده است.از اجازهٔ شیخ

۱- ۱-در اعیان الشیعه،ج ۸،ص ۱۷ [۱] آمده است:ابو تراب ضیاء الدّین عبد الصمد جدّ شیخ بهائی،نه روز از محرم مانده در سال ۸۵۵ هجری متولد شده است و بطوری که شاگردش اظهار داشته در نیمهٔ ربیع الثانی ۹۳۵ هجری در سن ۸۰ سالگی درگذشته است و چهار فرزند پسر به نامهای علی،محمد،حسن،حسین و یک دختر به نام فاطمه داشته است و حسین که پدر شیخ بهائی است کوچک ترین فرزندان او بشمار آمده است.از آثار او حاشیه ای است بر فرائض خواجه نصیر طوسی(ر ک:ترجمهٔ ریاض،ج ۲،ص ۱۱۹)- [۲]م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۰. [۳]

۳- ۳) -در پانوشت مؤلف می نویسد:شرح حال شیخ حسین در این باب تناسبی نداشته است و باید آن را در حروف«ح»متذکر می شد،همان طور که ترجمهٔ شیخ عز الدّین حسین بن عبد العالی کرکی را در-

نعمه اللّه بن خاتون عاملی به سید بن شدقم مدنی مشخص می شود که شیخ علی بن هلال جزائری استاد شیخ علی محقق کرکی،از شیخ حسین-شخصیت مورد بحث ما-و خود او از یکی از دو فرزند شهید اول از شهید-قدّس سره-روایت می کرده است.

مؤلف گوید:عبارت اجازهٔ شیخ نعمه اللّه خالی از تناقض و آشفتگی نبوده است زیرا ابن خاتون در آن اجازه می نویسد که شیخ علی بن هلال جزائری از جد شیخ ما شیخ حسین بن عبد العالی از یکی از دو فرزند شهید روایت می کرده است.بنابراین هرگاه مراد از جد،پدر پدر محقق کرکی باشد،خالی از اشکال نبوده است،زیرا شیخ حسین والد محقق کرکی است نه جدّ او هرچند در زبانهای ارباب علم و اجازه از محقق کرکی به عنوان«علی بن عبد العالی»تعبیر می شود،لیکن درحقیقت،و بطوری که در شرح حال محقق کرکی خواهیم گفت شیخ حسین والد او می باشد و جدش عبد العالی است و نسبتی که در این اجازه آمده است به عنوان جدّات با توجه به اینکه ابن خاتون نسب شیخ علی محقق کرکی را در آن اجازه،به عنوان«علی بن الحسین بن عبد العالی کرکی»آورده است و هرگاه بگوید کلمهٔ«شیخنا»در آن اجازه،اشاره به شیخ حسین است بازهم خالی از اشکال نمی باشد،زیرا شیخ و استاد علی بن هلال شیخ علی محقق است نه شیخ حسین،و اشارهٔ به ما سبق نشده است.

و اگر بگوییم مراد وی از این جمله اشاره به ما سبق نمی باشد بلکه منظورش آن است که،شیخ علی بن هلال از جد شیخ حسین بن عبد العالی روایت می کرده،چنین فردی سابقهٔ ذکری ندارد و نام جدیدی است و ارتباطی به ما قبل ندارد؛گذشته از این با استبعادی که در کار است و با توجه به اینکه چنان مردی که به نام حسین خوانده شده باشد وجود ندارد،چرا نام جد محقق را که مورد نیاز بوده است ذکر نکرده زیرا صرفا ذکر این نکته که علی بن هلال از جد محقق روایت می کرده،کافی نبوده است.

درعین حال باید گفت که هرگاه مراد از جد یادشده شیخ حسین باشد،ایراد اخیر وارد نخواهد بود و ممکن است بگوییم اشتباه از سوی ناسخ به وجود آمده باشد و اصل

نسخه چنین بوده است،«جد شیخ ما شیخ عبد العالی بن الحسین»؛بنابراین نام جدّ اعلای محقق کرکی حسین بوده است،همان طور که نام پدرش هم حسین می باشد و امثال آن از تغییراتی که در نسخه اتفاق افتاده است و یا بگوییم نسخه صحیح است و مراد وی از جدی که علی بن هلال از وی روایت می کرده،جد اعلای محقق کرکی باشد که نامش حسین بن عبد العالی است،بنابراین عبد العالی نام جد اعلا و ادنای محقق کرکی است.و یا گفته شود کلمهٔ جد اشتباه ناسخ است و مراد از آن پسر اوست.

شیخ عبد العالی بن شیخ نور الدّین علی بن حسین بن عبد العالی عاملی

کرکی

(۱)

وی فاضلی عالم و فقیهی بزرگوار فرزند فقیه جلیل القدر شیخ علی کرکی شارح قواعد است.کرکی که پس از درگذشت پدرش پناه شیعه و اشاعه دهندهٔ شریعه و رئیس امامیه و دایی سید داماد بود و بطوری که ذکر شد جد و پدرش از علما بوده اند.

شیخ معاصر در امل الآمل(ج ۱،ص ۱۱۰)می گوید:شیخ عبد العالی بن شیخ نور الدّین علی بن عبد العالی عاملی کرکی فاضلی فقیه و محقق و متکلم و محدثی پارسا و از بزرگان مشایخ است.از پدرش و از دیگر علمای روزگارش روایت می کرده است و امیر محمد باقر حسینی داماد از وی روایت می کرده است.رسالهٔ لطیفی راجع به قبله عموما و در باب قبله خراسان خصوصا تألیف کرده است و نسخه ای از آن در نزد ما موجود است (۲).

مؤلف گوید:بطوری که از خاتمهٔ وسائل الشیعه شیخ معاصر برمی آید که شیخ یونس جزائری و قاضی معزّ الدّین حسین اصفهانی قاضی اصفهان و شیخ بهائی-قده-از وی روایت می کرده اند.

سید امیر مصطفی در رجال (۳)خود ذیل معرفی او می نویسد:فردی جلیل القدر و

۱- ۱-«زین الدّین»خ ل.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۰. [۱]

۳- ۳) -نقد الرجال،ص ۱۸۸.

عظیم الشان و عالی مقام و پاکیزه سخن و کثیر الحافظه و از شاگردان پدرش بود؛به خدمتش تشرف یافتم.

مؤلف گوید که عبد العالی برادر فاضل دیگری داشته به نام شیخ حسن بن شیخ علی،مؤلف کتاب عمده المقال فی کفر اهل الضلال که نام و نشانش پیش از این ذکرست (۱).

سید داماد در حواشی فارسی کتاب شارع النجاه،شرح ارشاد را به دایی اش نسبت داده است،ممکن است مراد وی شیخ عبد العالی-شخص مورد بحث ما-بوده باشد و مؤید این احتمال آن است که به خط یکی از فضلا چنان یافتم:شرح ارشاد عبد العالی تا کتاب نکاح آن تدوین شده است و پس از این در شرح حال شیخ عبد النبی بن سعد جزائری بدان اشاره خواهیم کرد.و از آثار او رساله ای است در عدم وجوب صلات جمعهٔ عینی در زمان غیبت و این اثر رسالهٔ مختصری است و نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد.

فاضل هندی در پشت کتاب شرح ارشاد شهید ثانی نوشته است که فرزند شیخ علی کرکی حواشی بر شرح ارشاد تدوین نموده است و من این حواشی را-که از شیخ عبد العالی بن شیخ علی بوده است-نزد فاضل هندی دیده ام.

و از آثار او حاشیه بر الفیهٔ شهید است که نزد فاضل هندی دیده ام.

همان طور که اشاره کردیم عبد العالی دایی سید داماد یاد شده است،چه آنکه یکی از دو دختر شیخ علی کرکی به همسری میرزا سید حسن فرزند امیر سید حسین مجتهد و دیگری به ازدواج پدر سید داماد درآمده بود و از همین کریمهٔ معظم،سید داماد متولد شد و بدین مناسبت است که امیر محمد باقر به عنوان داماد شهرت یافته است،بنابراین شهرت او داماد است نه آنکه خود میر محمد باقر داماد شیخ علی بوده باشد و حال آنکه برخی خود میر را داماد شیخ علی معرفی کرده اند با توجه بدانچه نوشته شد کلمهٔ داماد از باب اضافه است نه از باب توصیف و به همین مناسبت است هرکجا سید داماد از شیخ علی کرکی نظریه ای یاد می کند وی را به عنوان جد قمقام(مهتر)یعنی جد مادری اش می ستاید و با توضیحی که دادیم برخلاف نظر برخی که امیر محمد باقر را داماد سلطان

۱- ۱-ترجمهٔ ریاض،ج ۱،ص ۲۹۵. [۱]

دانسته اند،وی داماد سلطان هم نبوده است.

یادآوری می شود که عبد العالی معاصر با میرزا مخدوم شریفی سنّی مؤلف کتاب نواقض الروافض است و با یکدیگر مناظرات و مباحثاتی راجع به امامت و امثال آن داشته اند.

عبد العالی در سال ۹۹۳ هجری درگذشت و در مادهٔ تاریخش گفته شد(ابن مقتدای شیعه (۱))چنانچه در مادهٔ تاریخ پدرش گفته شده بود(مقتدای شیعه ۹۴۰).

عبد العالی علاوه بر آثاری که از وی یاد کردیم بر تعدادی از کتابها و رساله ها حواشی نوشته،که از جمله تعلیقاتی است که بر رسالهٔ شیخ علی بن هلال کرکی عاملی شاگرد پدرش مرقوم داشته است؛این حواشی بر بخش طهارت بوده که مطالب ارزشمندی را متذکر گردیده است و من آن رساله را همراه با همان تعلیقات در اردبیل در نسخه ای کهن دیده ام و در نزد ما نیز نسخه ای از آن رساله به انضمام همان تعلیقات موجود است.

از رسالهٔ فارسی شرح حال شیخ بهائی،تألیف[...؟]یکی از شاگردان شیخ بهائی چنین استنباط می شود پس از آنکه اسماعیل میرزای صفوی به جای پدرش شاه تهماسب به تخت سلطنت نشست و شهرهای ایران را به تصرف خود درآورد.به خاطر علاقه مندی به آیین تسنن،درصدد برآمد تا شیخ عبد العالی کرکی و امیر سید حسین کرکی را که در قزوین می زیستند مسموم کند.شیخ عبد العالی پس از اطلاع این موضوع،از قزوین به همدان رفت و از حیله گری او رهایی یافت،لیکن امیر سید حسین با تشویش خاطر و با ناراحتی در قزوین ماندگار شد تا هنگامی که امیر اسماعیل در قزوین مرد و به جایگاه اصلی خویش رسید (۲).

۱- ۱-در اعیان الشیعه،ج ۸،ص ۱۷ [۱] آمده است:شیخ عبد العالی-که او را به لقب تاج الدّین ابو محمد معرفی کرده است- در شب جمعه ۱۹ ذیقعدهٔ سال ۹۲۶ متولد و در سال ۹۹۳ ه.درگذشته است و در زاویهٔ منسوب به حضرت سجاد(ع)در اصفهان مدفون شده است پس از سی سال،باقیماندهٔ جسد او و شیخ فقیه علی بن هلال کرکی را به مشهد مقدس رضوی برده،و در دارالسیادهٔ مبارکه مدفون ساختند-م.

۲- ۲) -میرزا معصوم در تاریخ سلاطین صفویه می نویسد:امیر اسماعیل زادهٔ ۹۴۴ ه.در ۲۷-

ما به وقایعی که میان این سید و اسماعیل اتفاق افتاد،پیش از این در همین بخش در باب«ح»در شرح حال امیر سید حسین اشاره کرده ایم (۱).

مؤلف تاریخ عالم آرا(ج ۲،ص ۳۴۲)،ضمن صحبت از موضوع درگذشت سید حسین مجتهد که در اواخر سال ۱۰۰۱ هجری اتفاق افتاده می نویسد:جناب شیخ المحققین شیخ عبد العالی فرزند شیخ علی کرکی مجتهد مرتبهٔ بلند اجتهاد یافته که جمیع علما به اجتهاد او اذعان کرده اند.

و در مجلد اول(ص ۱۱۸)می نویسد:شیخ عبد العالی مجتهد فرزند شیخ علی بن عبد العالی است در علوم معقول و منقول سرآمد روزگار،بسیار نیکومنظر و صاحب اخلاق بود و من حیث الاستقلال و الاستعداد بر مسند اجتهاد تمکن داشت و اکثر علمای عصر اذعان اجتهاد آن جناب می نمودند و اکثر اوقات در بلدهٔ طیبهٔ کاشان اقامت نموده به درس و افاده اشتغال می نمود و جمعی را به فیصلهٔ قضایای شرعیه و اصلاح بین الناس می گماشت و به نفس شریف نیز گاهی اجرای احکام شریعت غرّا متوجه فیصل قضایا می گشت و هرگاه به لشکرگاه شاه تهماسب وارد می شد شاه در تعظیم و توقیر آن جناب نهایت مبالغه می فرمودند و همیشه باب سعادت تابش،خواه در اردوی معلی و خواه در کاشان مرجع علما و دانشمندان عصر بود و اکثر علما در اصول و فروع به قول او عمل می نمودند و اجتهادات آن جناب به تصدیق اکثر علما مقرون بود و الحق ذات ملک صفاتش در آن حین آرایش ملک ایران و جهانیان بود.

شیخ عبد العباس بن عماره جزائری

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی عابدی فاضل و صالح و از شاگردان

۱- ۱) -ر ک:ترجمهٔ ریاض،ج ۲،ص ۷۷.

شیخ علی بن عبد العالی کرکی است (۱).

شیخ فرج اللّه در رجال خود گوید که عبد العباس بن عماره جزائری از ممدوحان و شاگردان شیخ علی بن عبد العالی کرکی است.

مؤلف گوید:فرزندش جار اللّه بن عبد العباس از وی روایت می کرده است و پیش از این به نام و نشان او اشاره کردیم (۲).

شیخ عزّ الدّین عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی قاضی

شیخ معاصر در امل الآمل ج ۲،ص ۱۴۹ گوید:وی فاضلی عالم و محققی فقیه و پارسا بود.آثار او عبارتند:المهذب،الصلاح (۳)،الکامل،الاشراف،الموجز،و الجواهر.

عز الدّین از ابو الصلاح حلبی و ابن برّاج و شیخ طوسی و سید مرتضی روایت کرده است.

مؤلف گوید:بطوری که در ترجمهٔ شیخ ابو محمد عبد اللّه بن عبد الواحد و در معرّفی افراد دیگر خواهیم گفت عز الدّین از قاضی ابو الفتح کراچکی هم روایت می کرده و شیخ ابو محمد عبد اللّه بن محمد بن عمر طرابلسی و دیگران از وی روایت داشته اند.کتاب المهذب را سید بن طاوس در کتاب فتح الابواب فی الاستخارات به وی نسبت داده است.

مؤلف گوید:قاضی عز الدّین(مترجم حاضر)غیر از قاضی عبد العزیز بن براج طرابلسی مشهور است هرچند دارای وجوه مشترکی هستند و حتی هم عصر می باشند؛ بعضی که دقت بیشتری نداشته اند قاضی عز الدّین را همان ابن براج دانسته اند و بزودی به ترجمهٔ ابن براج اشاره خواهیم کرد و در آنجا به پاره ای از آنچه مربوط به قاضی عز الدّین است خواهیم پرداخت.طرابلسی به فتح طاء بی نقطه است.

از اجازهٔ شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی چنین استنباط می شود که شیخ

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۹. [۱]

۲- ۲) -ر ک:ریاض العلماء،ج ۱،ص ۱۰۲؛و [۲]ترجمهٔ آن،ج ۱،ص ۱۳۶.

۳- ۳) -در پانوشت مؤلف می نویسد:کتاب الصلاح در نسخهٔ مطبوعه از امل الآمل نیامده است و افندی در نسخه ای از امل که به خط خود تصحیح کرده است نام این کتاب را خط زده است.(امل الآمل، ج ۲،ص ۱۴۹؛ر ک:اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۰۶).

ابو محمد عبد اللّه بن عمر طرابلسی از قاضی عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی(مترجم حاضر)از شیخ ابو صلاح حلبی روایت می کرده،بنابراین شیخ عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی و عبد العزیز بن براج هر دو قاضی بوده اند و در ضمن معرفی ابن براج بدانچه وابسته به این مقام است اشاره خواهیم کرد.

شیخ صفی الدّین عبد العزیز بن سرایا حلّی

وی فاضلی دانشمند و ادیبی بلیغ و سراینده ای ماهر و فصیحی بنام است (۱).

پس از این به یاری خدا گزارش مفصّل احوال او را تحت عنوان شیخ صفی الدّین عبد العزیز بن محاسن بن سرایا بن علی بن ابو القاسم حلّی سراینده قصیده بدیعیه و امثال آن ایراد خواهیم کرد.

شیخ صائن ابو القاسم عبد العزیز امامی نیشابوری

(۲)

منتجب الدّین در فهرست گوید:در عصر خودش او بزرگ اصحاب و فقیه آنان بشمار می آمد و آثاری در اصول دین و اصول فقه دارد.خبر داد ما را به آثار او شیخ امام ابو الفتوح حسین بن علی خزاعی از پدرش از جدش از خود او رحمهم اللّه.

قاضی عبد العزیز بن برّاج

بعد از این به عنوان قاضی سعد الدّین و یا عزّ الدّین ابو القاسم عبد العزیز بن نحریر بن عبد العزیز بن برّاج طرابلسی شاگرد شیخ ابو جعفر طوسی و جانشین او ایراد خواهد شد.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۹. [۱]

۲ - ۲) -منتجب الدّین او را این چنین معرفی کرده است شیخ صائن ابو القاسم عبد العزیز بن محمد بن عبد العزیز امامی نیشابوری(فهرست،ص ۱۱۳)،ر ک:امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۲؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۵، ص ۱۰۶.

شیخ عبد العزیز بن حسن بن علی بن احمد عاملی حانینی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی ادیب و حافظی جلیل القدر بوده است.

مراتب علمی را از پدرش و از شیخ زین العابدین بن سلیمان عاملی و امثال ایشان فراگرفته است و در سال ۱۰۶۷ هجری درگذشته و از معاصران است (۱).

شیخ صفی الدّین عبد العزیز بن محاسن بن سرایا بن علی بن ابو القاسم حلّی

وی فاضلی دانشمند و ادیبی بلیغ و سراینده ای توانا و فصیح و بنام است و در کتابهای تاریخ و شرح حال از وی به عنوان صفی الدّین حلّی و صفی حلّی و ابن سرایای حلی و ابن ابی سرایای حلّی یاد شده است.

همان طور که نوشتیم سراینده ای بنام و گویندهٔ قصیدهٔ بدیعیهٔ مشهور و شاگرد محقق حلّی مؤلف کتاب شرایع و امثال او بوده است و سید تاج الدّین بن معیه دیباجی از شاگردان او می باشد (۲).

شیخ معاصر در امل الآمل (۳)می نویسد شیخ صفی الدّین عبد العزیز بن سرایا حلّی دانشمندی فاضل و سراینده ای منشی و ادیب بود و از شاگردان شیخ محقق نجم الدّین جعفر بن حسن حلّی بشمار می آید و قصیدهٔ بدیعیهٔ او که یک صد و چهل و پنج بیت است مشتمل بر صد و پنجاه نوع از انواع بدیع می باشد و خود او هم آن قصیده را شرح کرده است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۱. [۱]

۲- ۲) -در پانوشت از الغدیر،ج ۶،ص ۴۳ [۲] نقل کرده است:درست نیست که صفی الدّین از شاگردان محقق حلی بوده باشد،زیرا محقق در سال ۶۷۶ هجری درگذشته و صفی الدّین در سال ۶۷۷ یعنی یک سال پس از رحلت او به دنیا آمده است،بلکه حق آن است که صفی الدّین محمد بن شیخ نجیب الدّین حلّی از شاگردان محقق باشد.ما هم در رساله ای که یک سال پیش از این در شرح حال محقق نوشته ایم بدین موضوع اشاره کرده ایم بنابراین ابن معیه هم از شاگردان صفی الدّین محمد خواهد بود-م.

۳- ۳) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۴۵. [۳]

از آثار او دیوان شعر صغیر و کبیر است و چکامه هایی محبوکات الطرفین دارد که بیست و هشت چکامه بوده و بخوبی از عهده برآمده است (۱).

از اشعار اوست:

و لیس صدیقا من اذا قلت لفظه توهّم من اثناء موقعها امرا

و لکنه من ان قطعت بیانه تیقنه قصدا لمصلحه اخری

-دوست آن کسی نیست که هرگاه سخنی به او گفتی از شنیدن آن خیال باطلی در دل خود راه بدهد.-بلکه دوست آن کسی است که هرگاه از سخن گفتن او جلوگیری کردی یقین کند که جلوگیری کردن از او به سود او می باشد.

از سروده های اوست:

سوابقنا و النقع و السمر و الظبی و احسابنا و الحلم و البأس و الکبر

هبوب الصبا و اللیل و البرق و القضاء و شمس الضحی و الطود و النار و الجمر

۱- ۱-در اعیان الشیعه،ج ۸،ص ۱۹ [۱] آمده است:چکامه های محبوکات الطرفین آن گروه از چکامه هایی است که حرف اول از مصراع اول با حرف آخر از مصراع دیگر برابر باشد،مثلا هرگاه حرف اول«الف»است و حرف آخر هم«الف»بوده باشد و به همین ترتیب تا به آخر چکامه؛مثلا-خود صفی الدّین گفته است: الوصال مخالفه الرقباء و اتتک تحت مدارع الظلماء تا آخر که بیست و نه چکامه را به همین کیفیت سروده است و هر قصیده هم مشتمل بر بیست و نه بیت شعر بوده است همان طور که او گفته است تسع و عشرون تسع و عشرون قد عدت قصائدها و مثلها عدد الابیات فی النسق و این قصاید را صفی الدّین در مدح ملک منصور پادشاه مارتین-که معروف به بنی ارتق بوده-سروده و آنها را ارتقیات خوانده است.پادشاهان ارتق مردم ترک زبان بودند و درعین حال از شعر عربی بسیار لذت می بردند.صفی الدّین در سرودن این نوع از شعر منحصربه فرد نبوده است بلکه پیش از او ابو زید عبد الرحمن اندلسی و ابو عبد اللّه محمد وتری-که هر دو پیش از ولادت صفی الدّین بوده اند-به سرودن این نوع شعر اقدام کرده اند و این بخش از شعر را بعدها روضه خوانده اند و اشعاری سروده اند.در زبان فارسی هم به این نوع شعر توجه شده است-م.

اگر از سابقهٔ ما سؤال کنید خواهیم گفت سابقهٔ ما در سیراب کردن تشنگان و در افسانه سرایی شب و در شکار خلاصه می شده و از مفاخر خاندان ما بردباری و چیرگی بر دشمن و بزرگ منشی بوده است وزش باد صبحگاهی و درآمد شب و جهش برق و داوری و خورشید روز و کوه سربه فلک کشیده و آتش و آتشدان است.

از اوست:

لا یمتطی المجد من لا یرکب الخطرا و لا ینال العلی من قدم الحذرا

و من اراد العلی عفوا بلا تعب قضی و لم یقض من ادراکها و طرا

لا بدّ للشهد من نحل یمنّعه لا یجتنی النفع من لا یحمل الضررا

کسی که بر مرکب ناراحتی سوار نشود راه بزرگواری را نمی پیماید و کسی که از ناراحتی احتراز کند به مقام عالی نایل نمی آید و کسی که بدون زحمت طالب مقام عالی باشد به مقصود نمی رسد؛عسل بدون نیش زنبور به دست نمی آید و سود بدون تحمل کردن زیان حاصل نمی گردد.

صفی الدّین در ستایش از اهل بیت طاهرین چکامه های زیادی دارد از جمله

یا عتره المختار یا من بهم یفوز عبد یتولاهم

اعرف فی الناس بحبی لکم اذ یعرف الناس بسیماهم

ای خاندان پیمبر برگزیده شده و ای کسانی که هرگاه بنده ای آنان را دوست بدارد رستگار می شود در میان مردم به علاقه مندی به شما شناخته شده ام آری مردمان به سیمایشان شناخته می شوند.

از سروده های اوست:

فو اللّه ما اختار الإله محمدا حبیبا و بین العالمین له مثل

کذلک ما اختار النّبی لنفسه علیّا وصیّا و هو لابنته بعل

و صیّره دون الانام اخا له و صنوا و فیهم من له دونه الفضل

به خدا سوگند خدای تعالی محمد را تنها حبیب خود قرار نداد و حال آنکه در میان مردم بی همتا نبود و همچنین پیمبر اکرم علی(ع)را برای وصایت خود برنگزید بدان خاطر که وی شوهر دخترش می باشد و او را از میان مردم به برادری خود انتخاب نکرد و

داماد خود قرار نداد و حال آنکه در میان افراد کسانی بودند که فضیلتشان کمتر از او بود پس گزینش خدا به جهتی و گزینش پیمبر هم به سبب موضوع دیگری بوده است.

شیخ معاصر می نویسد:هنگامی که دیوان صفی الدّین را مورد مطالعه قرار دادم در آنجا اشعار بسیاری دیدم که مطالع آنها را با عشق ورزیدن به مغ بچه و غلام امرد آغاز کرده بود و همچنین به اشعاری برخوردم که به توصیف شراب پرداخته است.درحالی که از او به خاطر شعرش احساس ناراحتی می کردم ابیات زیر را در ضمن چکامه ای طولانی که در ستایش اهل بیت علیهم السّلام سرودم؛در نکوهش از او گفتم:

یا صاح طال تعجبی من شاعر یرضی التغزل فی غلام امردا

لو یقرأ التوراه و الانجیل و الفر قان لم یبرح حراما سرمدا

و الغاده الحسنی تحلّ بلفظه مع انها احلی و اعذب موردا

و لقد عجبت لمن تغزل جاهلا بالخمر و اختار الضلال علی الهدی

من ذا الذی یرضی الجنون لنفسه غرضا و یرضی بالفضیحه مقصدا

و من ابتغی نیل الحرام فقد غوی و المبتغی نیل الحلال قد اهتدی

هلّا تغزل و یحد فی غائط فالخمر اعظم مأثما و توعدا

أ تری جنونک عله غائیه للفعل لا ترضی بربک مرشدا

مدح المليحه و الوصی کلاهما حسن لمن انشا القریض و انشدا

هذا نعیم عاجل لذوی الهوی یرجی و ذا ذخر لنا ینجی غدا

ای دوست بسی در شگفتم از سراینده ای که حاضر می شود چکامهٔ خودش را به ستایش از مغبچه ای آغاز کند و مرتکب حرام شود و حال آنکه اگر تورات و انجیل و قرآن را خوانده بود به چنین کار حرامی دست نمی زد و با ستایش از مغبچه ای زیبامنظر شعر خود را آلوده نمی کرد و به مضمونی زیباتر و شیرین تر از آن می پرداخت و باز از سراینده ای در شگفتم که در کمال نادانی شعر خود را با ستایش از شراب آغاز کرده و گمراهی را به جای هدایت برای خود برگزیده است.آری این عمل دلیل بر دیوانگی است و چه کسی دیوانگی را برای خود اختیار می نماید و تن به رسوایی می دهد و شکی نیست کسی که به راه حرام درآید گمراه است کسی که در راه حلال گام نهد به هدایت

رسیده است چرا چنین کسی از فضلهٔ آدمی ستایش می کند بلکه شراب گناهش بزرگتر و وعدهٔ عذابش بیشتر است.آیا ممکن است کسی باشد که دیوانگی را علت غایی کار خود قرار بدهد!آری تو آن کسی هستی که دست به چنین کاری زدی و به ارشاد پروردگارت گردن ننهادی؛از طرف دیگر ستایش از نمکین روی و موی و نیایش از وصی برای هرکسی که شعر بسراید خوب است لیکن باید متوجه بود که ستایش از چنان ملیحه ای برای اهل هوا خوب است و ما فقط ستایش از مولی را وسیلهٔ عاقبت به خیر شدن در آخرت و رهایی از عذاب روز قیامت می دانیم.

مؤلف گوید:قصیدهٔ بدیعیه به نام«الکافیه البدیعیه»خوانده شده است (۱).و این قصیده را در ستایش از رسول اکرم(ص)سروده است و همان طور که گفته شد این قصیده مشتمل بر انواع صنایع بدیع است.

من شرح آن را در قصبهٔ طسوج از متعلقات تبریز و در قزوین و در قسطنطنیهٔ روم دیده ام و گروه دیگر از ادبا نیز این قصیده را شرح کرده اند.

یادآوری می شود که منظوم ساختن صنایع بدیع به دست این فاضل ابداع شده است و پس از او گروهی از ادبای خاصه و عامه این ابتکار را از او وام گرفتند و به منظوم ساختن صنایع بدیعیه پرداختند و به شرح قصاید خویش اقدام نمودند (۲)؛از آن جمله است کفعمی و نیز ابو سعید شعبان بن محمد قرشی و همچنین شیخ بدر الدّین حسن بن مخزوم طحان.

۱- ۱-در اعیان الشیعه،ج ۸آمده است:شرح قصیده که مطبوع است به«انوار الربیع فی انواع البدیع»موسوم می باشد.گویا سهو القلمی رخ داده باشد،زیرا این نام به شرح سید علیخان کبیر مربوط است که در شرح قصیدهٔ خودش می باشد که به طبع رسیده است و مؤلف اعیان در همین ترجمه مطالبی با همین نام از آن نقل می نماید.-م.

۲- ۲) -سید علیخان در انوار الربیع می نویسد:گمان من آن بود که نخستین کسی که به نظم انواع بدیع پرداخته است صفی الدّین حلی است تا اینکه به شرح حال شیخ علی بن عثمان اربلی دست یافتم که لامیه ای در انواع بدیع سروده بود.دانستم صفی الدّین اولین کسی نیست که به نظم انواع بدیع پرداخته باشد،زیرا اربلی در سال ۶۷۰ هجری وفات یافته و صفی الدّین در سال ۶۷۷ هجری یعنی هفت سال پس از مرگ او متولد شده است و اما برای من مسلم نیست که نخستین کسی که به این-

کفعمی در فرج الکرب گوید:بدر الدّین قصیدهٔ صفی حلّی را در ضمن بدیعیهٔ خویش تخمیس نموده است و از قراین ظاهری پیداست که بدر الدّین از فضلای شیعه بوده است (۱).

نسخه ای از دیوان صفی الدّین در نزد ما موجود می باشد؛این دیوان در مدح ملک منصور بوده است و همان نسخهٔ ویژهٔ کتابخانه ملک منصور استنساخ شده است و خط این شیخ جلیل بر پشت آن کتاب دیده می شود.

و از آثار صفی الدّین حلّی منظومه ای است در علم عروض و من بخشی از آن منظومه را میان مجموعه ای که به خط یکی از علمای جبل عامل بوده است در شهر اردبیل دیده ام (۲).

مؤلف گوید:همان گونه که در آغاز این شرح حال نوشته ایم نسب صفی الدّین به همان ترتیبی بوده است که به خط یکی از فضلا دیده ام و لیکن نسب نامه ای را که به خط شریف او بر پشت دیوان یادشده اش دیده ام بدین شکل است عبد العزیز بن سرایا بن قاسم حلّی که در حلّه متولد شده و در سنبس یا سنکبس می زیسته است.

۱- ۱) -بدیعیه سرایان به افرادی که در بالا از آنها نام برده شده است منحصر نبوده اند،بلکه به نام گروهی از آنها در جلد سوّم الذریعه و به نام ۳۵ تن از آنها در الغدیر در ضمن شرح حال مفصلی که از وی ذکر کرده،اشاره شده است،از جمله بدایع نگار مشهدی آن را به نام«بدائع الاسحار»شرح کرده است و اینجانب هم قصیده ای در ۱۶۰ بیت در مدح رسول ا [۱]کرم از دیگر قصاید بدیعیه اقتباس کرده ام و آن را«توریه»نامیده ام-م.

۲- ۲) -دیوان صفی الدّین به نام درر البحور فی مدایح الملک المنصور می باشد و علاوه بر آثاری که در این ترجمه یاد شده است اسامی آثار دیگر او العاطل الحالی و الخدمه الجلیلیه و رساله الدار و الرساله المهمله و الرساله الثومیه و امثال این ها از دیوانها و نوشته های دیگری که داشته است از قبیل الدر النفیس فی اجناس التجنیس.در الغدیر،ج ۶ آمده است:مورخان متفق القولند که صفی الدّین در ۵ ربیع الآخر سال ۶۷۷ هجری متولد شده است و در سال ۷۵۰ یا ۷۵۲ هجری در بغداد وفات یافته است.در پانوشت مؤلف می نویسد:در سال ۷۵۰ هجری در قاهره وفات یافته است-م.

مؤلف گوید ممکن است در این شرح نسب اختصاری به کار رفته باشد و قاسم جد اعلای او بوده باشد و یا لفظ ابو در ابو القاسم که در آغاز شرح حال آمده است زاید و از اضافات ناسخ بشمار بیاید.

از پاره ای از اشعار او که در دوران خردسالی سروده چنین استنباط می شود که او برادری هم داشته است و پس از آنکه از مصر بازگردیده و مورد توجه قرار گرفته است ابیاتی چند برای برادرش سروده است و همچنین از ابیات او برمی آید که دایی اش صفی بن محاسن از ارباب فضل و کمال بوده و او را در مسجدش کشتند و خونبهای او را بزور گرفتند.

مؤلف در پایان شرح حال صفی الدّین می نویسد دانشمندان فن بدیع و کسانی که دربارهٔ علم بدیع آثاری به جای گذارده اند و یا در مطلق علم بلاغت صاحب اثر بوده اند گروه بسیاری از خاصه و عامه اند و نام جمعی از آنان را کفعمی در ضمن مطالبی که از ایشان نقل کرده،ایراد نموده است از جمله ابن مخزوم که همان شیخ بدر الدّین حسن بن مخزوم طحان مؤلف بدیعیه است که پیش از این به نام او اشاره شد؛دیگری شیخ تقی الدّین بن حجه است و ابن میثم هم از ایشان است و تجرید البلاغه از آثار او می باشد و دیگر شیخ مقداد است که تجرید البلاغه را به نام تجوید البراعه شرح کرده است و از ایشان است ابو سعید شعبان بن محمد قرشی مؤلف بدیعیهٔ عمیان که پیش از این به نامش اشاره شد و از ایشان است زکی الدّین بن ابی الاصبغ که کتاب تحریر از آثار اوست و دیگری ابن منقذ که کتابی در این فن تألیف نموده است و دیگری ابن وشیق که کتاب العمده از آثار اوست و امثال ایشان.

قاضی سعد الدّین یا عزّ الدّین عزّ امیر المؤمنین ابو القاسم عبد العزیز بن

نحریر بن عبد العزیز بن براج طرابلسی

عالمی فاضل و فقیهی جلیل معروف به ابن برّاج است.

ابن براج بویژه در کتابهای شهید گاه به عنوان قاضی و گاه به عنوان قاضی بن برّاج خوانده شده است و اشهر در اختصار،بطوری که از اوایل فقه المعالم شیخ حسن استنباط می شود:قاضی سعد الدّین بن براج است.

ابن براج از شاگردان سید مرتضی و شیخ طوسی و حتّی از شاگردان شیخ مفید است.شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:قاضی سعد الدّین عزّ امیر المؤمنین (۱)ابو القاسم عبد العزیز بن نحریر بن عبد العزیز بن براج،از موجّهان اصحاب و فقهای ایشان است و در طرابلس منصب داوری داشته است و آثاری دارد،از جمله المهذب،المعتمد، الروضه،المقرب و عماد المحتاج فی مناسک الحاج و ما به توسط پدرمان،از پدرش از وی روایت می کنیم.

ابن شهرآشوب،در معالم العلماء می نویسد:ابو القاسم عبد العزیز بن نحریر بن عبد العزیز معروف به ابن برّاج،از شاگردان جوان سید مرتضی-رضی اللّه عنه-بوده، آثاری در اصول و فروع دارد،از جمله آثار فروع او الجواهر و المعالم و المنهاج و الکامل و روضه النفس در احکام عبادات خمس،المقرب،المهذب،التعریف و شرح جمل العلم و العمل سید مرتضی رحمه اللّه علیه (۲).

سید مصطفی در رجال خود از وی نام برده است و از او بزرگداشت نموده و گفته است،فقیه الشیعه و ملقب به قاضی که در طرابلس قضاوت داشته است (۳).

مؤلف گوید:از کلام استاد استناد-ایّده اللّه-در فهرست بحار برمی آید که قاضی عبد العزیز بن براج طرابلسی،از شاگردان قاضی ابو الفتح کراچکی است.به گمان من قاضی عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی که پیش از این ذکرش رفت باید شاگرد کراجکی بوده باشد،نه ابن براج.آری ابن براج و کراچکی با یکدیگر هم طراز بوده و در یک عصر می زیسته و عبد العزیز بن ابی کامل،از هر دو تن روایت کرده است.

در اجازهٔ شیخ احمد بن نعمه اللّه عاملی به ملا عبد اللّه شوشتری و دیگر اجازات آمده است که امام دانشمند با دقت قاضی عز الدّین عبد العزیز بن برّاج در شهرهای شام

۱- ۱-در فهرست منتجب الدّین،ص ۱۰۷ [۱] قاضی سعد الدّین عز المؤمنین ابو القاسم عبد العزیز بن نحریر بن عبد العزیز ابن البراج آمده است(ر ک:امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۲؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۰۷).

۲- ۲) -معالم العلماء،ص ۸۰. [۳]

۳- ۳) -نقد الرجال،ص ۱۸۹.

جانشینی شیخ ابو جعفر طوسی(ره)را به عهده داشته است و شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن حسن حلبی از وی روایت می کرده است.

یکی از علما می نویسد:ابن براج،شاگرد شیخ طوسی است و علت آنکه به طرابلسی ملقب شده،آن بوده است که قاضی شهر طرابلس-شهری است در ساحل شام-بوده است و مدت بیست سال به این کار اشتغال داشته و اصل او از آنجا نبوده است.

ابن براج امر قضاوت آن شهر را بدان جهت پذیرفته است تا از این راه از خود و دیگران دفع ضرر نماید و هم با کمال آسودگی به تألیف آثار خود بپردازد و همین پذیرش موجب گرایش مردم آن سرزمین به آیین تشیع گردید.

بطوری که از خط شیخ بهائی از خط شهید اول نقل شده است ابن براج مدت بیست سال یا سی سال منصب قضا را در طرابلس در اختیار داشته است و شیخ طوسی از روزگاری که از محضر سید مرتضی استفاده می کرده هر ماه دوازده دینار و ابن براج هر ماه هشت دینار مستمری داشته و معمول سید آن بوده که هرماهه به همگی شاگردان خویش مستمری می داده است.

مؤلف گوید ابن فهد نیز در آغاز المهذب می نویسد که ابن براج مدت بیست سال در شهر طرابلس صاحب منصب قضا بوده است.

یکی از فضلا اظهار داشته است که ابن براج در سالهای ۴۲۹ هجری از محضر سید مرتضی بهره مند می شده و تا روزگار وفات او از مدرس او استفاده می کرده است و پس از رحلت سید مرتضی به محضر شیخ طوسی حضور می یافته و مراتب کمال را از حضرت او بهره ور گردیده است و سال ۴۳۸ هجری به طرابلس بازگشته و در آنجا اقامت نموده تا در شب جمعه نهم شعبان سال ۴۸۱ هجری در سنّ بیش از هشتاد رحلت کرده است؛مولد و منشأش مصر بوده است و آثار او بسیار و مشهور است.

مؤلف گوید:به گمان من پاره ای از احوال قاضی سعد الدّین عبد العزیز بن براج با پاره ای از احوال قاضی عز الدّین بن ابی کامل طرابلسی که پیش از این ذکرش رفت و بویژه در تلقب او به عز الدّین و همچنین برخی از تصانیف ابن براج به آثار قاضی عز الدّین مشتبه گردیده است.

مؤلف گوید:ابن براج را به عز امیر المؤمنین ملقب ساخته اند و علت تلقب وی آن

بوده که در پیشگاه خلیفهٔ عباسی یا یکی از خلفای مصر و شام از موقعیت عزت برخوردار بوده است و یکی از دو خلیفه او را بدان لقب موسوم ساخته اند.

از بعضی از تعلیقات او چنین استنباط می شود که ابن براج براثر عزتی که نزد خلیفهٔ عباسی داشت به عنوان عز امیر المؤمنین شهرت پیدا کرد،بنابراین می توان گفت عز الدّین تصحیف عز امیر المؤمنین بوده باشد.

همچنین از بعضی از مواضع برمی آید که نام پدر ابن براج جریر بوده است و همان طور که ذکر شد از بعضی دیگر چنین برمی آید که نام او نحریر می باشد.

و اما راجع به آثار او باید بگوییم کتاب الروضه را که در فقه تألیف کرده است همان روضه النفس در احکام عبادات است و الجواهر هم همان جواهر الفقه است و من نسخه ای از آن را در شهر ساری از شهرهای مازندران دیده ام و کتاب لطیفی است و نسخه دیگری از آن را در اصفهان در نزد فاضل هندی دیده ام.

ابن براج در این کتاب مسائل ارزنده و غریب نما (۱)و پاسخهای موجز و پرمعنا را که مورد انتخابش بوده یادآوری کرده است.این کتاب در فهرست بحار الانوار استاد استناد- ایده اللّه-نام برده شده است.و استاد ما بدان کتاب اعتماد داشته است و از آن در کتاب بحار نقل می نماید و در اول کتاب بحار الانوار (۲)فرموده است کتاب المهذب و کتاب الکامل و کتاب جواهر الفقه (۳)از شیخ پسندیده مرام صاحب منهاج عبد العزیز بن براج است.

پس از این مرقوم داشته است کتابهای شیخ جلیل ابن برّاج مانند نویسندهٔ آنها در

۱- ۱-در اصل کتاب«المستعذبه»آمده یعنی مسائل به روانی آب و در این کتاب«المستغربه»آمده یعنی غریب نما و گویا اصل کتاب صحیح باشد.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۲۰ و ۳۸. [۱]

۳- ۳) -کتاب الجواهر جزء کتب جوامع الفقهیه به طبع رسیده است و در آخر آن معمیات الفقهیه را متذکر شده است در جلد پنجم الذریعه آمده است:نسخه ای از آنکه گویا به خط ابن ادریس باشد موجود است و هم نسخهٔ دیگری در کتابخانه شیخ محمد سماوی موجود بوده که قطب راوندی به خط خود اجازه ای برای فرزندش نصیر الدّین حسین که پیش از ۵۷۵ هجری شهید شده است چنین می نویسد: کتاب الجواهر فی الفقه تألیف القاضی ابی القاسم عبد العزیز بن نحریر بن البراج الطرابلسی- رضی اللّه عنه--

نهایت ارزش و اعتبار است.پایان ملخصی از نظر مجلسی ره.

از چندین موضع از شرح ارشاد شهید اول از جمله در تعریف طهارت و در کتاب الشهاده و در کتاب الدیات چنین استنباط می شود که قاضی ابن براج علاوه بر کتاب المهذب و کتاب الروضه کتاب دیگری هم به نام الموجز داشته است و از آن کتابها در شرح ارشاد نقل می نماید و در کتاب دیات می نویسد:ابن براج شاگرد شیخ طوسی و از مختصان او بوده است و ممکن است مراد شهید از اینکه ابن براج شاگرد شیخ طوسی است آن است که موجز از آثار ابن براج می باشد.

از اجازهٔ شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی و مواضع دیگر چنین استنباط می شود که شیخ ابو جعفر محمد بن محسن حلبی از قاضی عبد العزیز بن براج روایت می کرده و مراتبی از نظریات او را نقل می نموده است (۱).

و در آن اجازه در بزرگداشت ابن براج چنین فرموده است:الشیخ السعید الفقیه الحبر العلاّمه عز الدّین عبد العزیز بن براج قدّس سرّه.

کلمهٔ برّاج بنا بر مشهور به ضم باء یک نقطه و تشدید راء مهمله پس از آن الف و در آخرش جیم ضبط شده و از بعضی از فضلا نقل شده برّاج را به فتح باء خوانده است.

یادآوری می شود،شیخ نعمت اللّه بن خاتون عاملی در اجازه ای که به سید بن شدقم مدنی داده است می نویسد:فقیه عبد اللّه بن عمر عمری طرابلسی از قاضی عبد العزیز بن ابی کامل نحریر براج از قاضی ابو الفتح کراجکی همگی کتابهایش را روایت می کند.

همان طور که پیداست در کلام ابن خاتون،اشتباه و اختلاط و تلفیقی به وجود آمده است، برای اینکه ابن خاتون نسب قاضی ابن براج و نسب عز الدّین عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی را که پیش از این نام بردیم در یکدیگر آمیخته،علاوه بر این لفظ«ابن»را از بین

۱- ۱) -در پاورقی پیش نوشتیم که قطب راوندی به توسط شیخ ابو جعفر محمد بن محسن حلبی از ابن براج روایت می کرده است.-م.

نحریر و براج حذف نموده است و ممکن است این گونه اشتباه از ناحیهٔ نسخه برداران به وجود آمده باشد،زیرا صدور چنین اشتباهی از مانند ابن خاتون نادرست است.

در پی آنچه آورده شد می گوییم شیخ علی کرکی در ضمن اجازه ای که به شیخ برهان الدّین ابو اسحاق ابراهیم بن علی داده است در بزرگداشت از ابن براج می نویسد:

الشیخ السعید خلیفه الشیخ الامام ابی جعفر محمد بن المحسن الطوسی بالبلاد الشامیه عزّ الدّین عبد العزیز بن نحریر البراج قدّس اللّه روحه.

در این تعریف نیز لفظ«ابن»از میان نحریر و براج از قلم ناسخ افتاده است.یکی از شاگردان شیخ علی کرکی که در رساله ای که به منظور ثبت اسامی مشایخ اصحاب ما تألیف کرده می نویسد:از ایشان است شیخ عبد العزیز بن براج طرابلسی و کتابهای ارزشمندی تألیف کرده است.از آن جمله است المهذب و الکامل و الموجز و الاشراق و الجواهر و او شاگرد شیخ محمد بن حسن طوسی است.

مؤلف گوید:در هیچ یک از مدارک دیده نشده است که کتاب الاشراق از آثار ابن براج بوده باشد و تنها همین فاضل در این رساله کتاب مزبور را به وی نسبت داده است و ممکن است در نسخه برداری تصحیفی رخ داده باشد و یا کتاب الاشراق همان کتاب الاشراف«با فا»باشد و آن هم از آثار شیخ مفید است و مؤلف رساله آن را از آثار ابن برّاج دانسته است.

ملا نظام الدّین قرشی در نظام الاقوال می نویسد:ابو القاسم عبد العزیز بن براج از بزرگان اصحاب ما بوده است و در سال ۴۲۹ هجری به درس سید مرتضی حاضر می شده و پس از رحلت سید ما بقی مراتب علمی را از محضر شیخ طوسی بهره مند گردیده است.

برخی از علما از قبیل شهید اول در دروس و امثال آن از وی به قاضی تعبیر کرده اند و این تعبیر ازآن جهت بوده است که ابن براج مدت بیست سال یا سی سال داوری طرابلس را عهده دار می شده و در شب جمعه نهم ماه شعبان سال ۴۸۱ هجری وفات یافته است و محمد بن علی بن حسن حلبی از او روایت می کرده و خود او از سید مرتضی و شیخ طوسی و محمد بن عثمان کراجکی و تقی بن نجم ابو الصلاح حلبی

روایت می کرده است.

شیخ شـهید در یکی از یادداشتهایش که در بعضی از مجموعه هایش گرد آورده است ضمن معرفی شاگردان سید مرتضی می نویسـد:از ایشان است ابو القاسم عبد العزیز بن نحریر بن براج.وی قاضـی طرابلس بوده و منصب قضاوت از ناحیهٔ قاضـی جلال الملک-رحمه اللّه-به وی اعطا شده است و خود او استاد ابو الفتح صیداوی و ابن رزخ که از اصحاب ما می باشند بوده است.

مؤلف گویـد:در نام پـدر ابن براج اختلاف است مشـهور آن است که نام پدرش نحریر بدون الف و لام و با نون ساکن (۱)در اول،پس از آن حای بی نقطهٔ ساکن و سپس دو رای بی نقطه با فاصلهٔ یای دونقطهٔ زیرین از ماده نحر العلم.

در جاهای دیگر الجریر یعنی با الف و لام تعریف و جیم مفتوح در اول پس از آن دو رای بی نقطه با فاصلهٔ یای ساکنه.

و خود به خط شیخ علی نواده شهید ثانی دیده ام که به نقل از خط شهید اول از یکی از مجموعه هایش و همان طوری هم که ما اشاره کردیم،نام او را نحر بدون الف و لام و با نون اول و حای بی نقطه ساکن و رای بی نقطه در آخر ضبط کرده است.

سید کمال الدّین عبد العظیم حسنی ابهری

وی در قوهدهٔ علیا می زیسته و شیخ منتجب الدّین او را فقیهی صالح معرفی کرده است.

سید عماد الدّین عبد العظیم بن حسین بن علی ابو شرف حسنی

وی نقابت و ریاست سادات قزوین را به عهده داشته است.

۱- ۱-مراد از نون ساکن را نـدانستیم چه ابتـدای به ساکن جایز نیست و نحریر که به معنای ماهر و خردمنـد است به کسـر نون ضبط شده است.-م.

منتجب الدّین (۱)می نویسد:عماد الدّین فقیهی فاضل و باصلاحیت بود.مردم گیلان به امامت او قایل بودند و با آنکه عماد الدّین گروه بسیاری را تحت الحمایهٔ خود داشت از گیلان گریخت (۲).

سید جلیل نبیل امیر عبد العظیم حسینی ساروی مازندرانی

وی فاضلی عالم و عاملی عابد و پرهیزکاری شایسته و پارسا و از معاصران است.

در همین اوقات در یکی از شهرهای مازندران درگذشته است و من به اثری از او دست نیافتم.آری تعلیقات او را بر کتابهای دیگران که در اختیار داشته است در شهر ساری دیده ام.در شهرهای مازندران مردم از برکات وجود او بهره ور می شدند و من او را ندیده ام.

سیّد عبد العظیم بن سید عباس

وی از شاگردان بزرگ شیخ بهائی(ره)بوده است و بطوری که سید هاشم بن سلیمان بحرانی معروف به علاّمه در آخر کتاب تفسیر الهادی و مصباح النادی خود می نویسد:در مشهد مقدس رضوی از وی به اخذ اجازه نایل آمده و بدین وسیله از وی روایت می کند و در توصیف از او گفته است:السیّد الفاضل التقی و السند الزّکی.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۳؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۴۰؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۰.

۲- ۲) -در ضیافه الاخوان،ص ۲۲۶ آمده است:وی در اواخر قرن پنجم یا اوایل قرن ششم می زیسته است؛پس از ایراد آنچه را که در بالا از فهرست منتجب الدّین،ص ۱۲۲ نقل کردیم اظهار می دارد،چون وی عالمی زاهد و دلاوری سخاوتمند بوده مردم گیلان او را به امامت برگزیدند و پس از فصل مشبعی دربارهٔ زیدیها می نویسد،علت فرار او-با آنکه مردم از او اطاعت می کردند و گروهی هم گرد او را فراگرفته بودند-برای احتیاطی بوده که راضی نمی شده مردم اعتقاد خلاف واقع را در حق او داشته باشند و خود را از این راه به دشواری آخرت گرفتار بسازد و بالاخره آخرت را بر دنیا برتری داد.ر ک:امل الآمل،ج ۲، ص ۱۵۳؛موارد الاتحاف،ج ۲،ص ۷۸؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۵۹؛معجم رجال الحدیث، ص ۱۰.

سید صدر الدّین ابو القاسم عبد العظیم بن عبد اللّه بن احمد بن محمد

جعفری قزوینی

آقای رضی الدّین محمد قزوینی در کتاب ضیافه الاخوان (۱)که در تاریخ علمای شیعه قزوین تألیف کرده است،می نویسد:وی از علمای قرن پنجم و از نوادگان حضرت جعفر بن ابی طالب است و به همین مناسبت ملقب به جعفری است.منتجب الدّین در فهرست می نویسد:سید صدر الدّین ابو القاسم عبد العظیم بن عبد اللّه فاضلی ثقه و فقیه بود.

شیخ جلیل عبد علی بن جمعه عروسی منتمی

معظّم له در حویزه متولد شده و در شیراز می زیسته و فاضلی عالم و محدثی معروف و مؤلف تفسیر نور الثقلین و برخی آثار دیگر است.

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)می نویسد:وی عالمی فاضل و فقیهی محدث و ثقه ای پرهیزکار و سراینده ای ادیب و جامع علوم و فنون و از معاصران است.کتاب نور الثقلین در تفسیر قرآن در چهار مجلد از آثار اوست.حویزی در تألیف این تفسیر بخوبی از عهده برآمده است و احادیث نبی اکرم و ائمهٔ طاهرین-علیهم السّلام-را در ذیل تفسیر آیات از بسیاری از کتابهای حدیث ایراد کرده است و مطالب دیگران در ذیل تفسیر آیات نقل نموده است و من این تفسیر را به خط خود او دیدم و استنساخ نمودم (۳).و از آثار او شرح

۱- ۱-در ضیافه الاخوان،ص ۲۲۹،نام و نشان وی چنین ذکر شده است:عبد العظیم بن عبد اللّه بن علی بن عبد اللّه بن احمد بن حمزه جعفری قزوینی از نوادگان جعفر بن ابی طالب(ع)بوده پس از معرفی چند تن از اعلام که از نوادگان جعفر بن ابی طالب بوده اند اشاره کرده است.ر ک:فهرست منتجب الدّین، ص ۱۱۶؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۳؛ [۱]اعلام الشیعه، [۲]سدهٔ ۶،صص ۱۵۹،۱۶۰.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۴. [۳]

۳- ۳) -در روضات الجنات از کتاب مقامات سید نعمه اللّه جزائری نقل کرده است:به خاطر دارم آنگاه که در شیراز از محضر استاد مؤلف تفسیر نور الثقلین استفاده می کردم و او به تألیف آن تفسیر اشتغال داشت پس از آنکه از تألیف آن آسوده شد به شیخ عبد اللّه بن صالح یا سید ماجد بحرانی گفتم اگر تفسیر-

لامیه العجم و امثال آن است.

مؤلف گوید:صاحب نور الثقلین،مؤلف حواشی کتاب مغنی اللبیب و شرح شواهد آن نمی باشد گرچه بعضی آنها را از آثار وی دانسته اند.آری حواشی و شواهد یادشده از آثار شیخ عبد علی بن ناصر بن رحمه بحرانی است که در بصره می زیسته و پس از این به نام و نشان او اشاره خواهد شد.گذشته از این به گمان من آنکه شرح لامیه العجم هم از دومی می باشد (۱).

سید نعمه اللّه شوشتری که از اعلام معاصر است و از شاگردان همین مترجم بشمار می آید چه آنکه در آغاز تحصیل در شیراز از درس وی بهره وری داشته است.در رسالهٔ منبع الحیات می نویسد:در مسجد جامع شیراز حضور داشتم در زمان حیات استاد مجتهد شیخ جعفر بحرانی و شیخ محدث که صاحب جوامع کلام بود و از هر در سخنی می گفت در مسألهٔ جواز اخذ احکام از قران کریم با یکدیگر گفتگو می کردند تا سخن بدینجا رسید که فاضل مجتهد از شیخ عبد علی(مترجم حاضر)دربارهٔ معنای قل هو اللّه احد پرسید که

---

۱ - ۱) -«لامیه العجم»قصیده ای است به عربی و به روی لام و به تقلید از«لامیه العرب»ساخته و با این مطلع آغاز شده: اصاله الرأی صانتنی عن الخطل حلیه الفضل زانتنی لدی الحطل این قصیده ساختهٔ طبع مؤید الدّین ابو اسماعیل حسین بن علی اصفهانی طغرائی از جملهٔ فاضلان-

آیـا فهمیـدن معنـای آن نیـازی بـه حـدیث دارد کـه بایـد معنـای آن را از حـدیث اسـتفاده کرد یـا نـه؟ وی در پاسـخ گفت:آری،فهمیـدن معنای آن نیازمنـد به حـدیث است،زیرا ما به معنای احدیت پی نمی بریم و نمی دانیم فرق میان احدیت و واحدیت چیست و امثال این ها.

مؤلف گویـد:مراد وی از شـیخ محـدّث همـان شـیخ عبـد علی مـترجم حاضـر است و از اینکه نوشـته است وی«صـاحب جوامع الکلم»است از باب نکوهش است نه آنکه وی کتابی به این نام داشته است (۱).

شیخ عبد علی بن حسین جزائری

شیخ معاصـر در امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۴ گویـد:وی از فضـلا بوده است و کتاب المقله العبراء فی تظلم الزهراء از آثار اوست و کتاب ارزنده ای است و جز این آثار دیگری هم دارد.

۱- ۱) -در نابغـهٔ فقه و حدیث آمده است:محدث نوری نام مؤلف نور الثقلین را علی نوشـته است و محدث قمی و علاّمه امین هم به تبـع او نـامش را علی ذکر کرده انـد.آری محـدث قمی در الکنی علی و در فوائـد الرضویه عبـد علی نوشـته و در اعیـان الشیعه عبد علی آمده است و صاحب نابغهٔ فقه سال فوتش را به احتمال بین ۱۰۸۹ و ۱۰۹۷ هجری دانسته است-م.

مؤلف گوید:شیخ معاصر در کتاب الهداه(ج ۱،ص ۲۹)از این کتاب نام برده است و آن را در ردیف کتابهایی قرار داده که از آنها روایت نموده است.

مؤلف گوید:از این کتاب در بحار الانوار یاد نشده است.

شیخ عبد علی بن رحمه حویزی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:عبد علی از فضلا بوده و در شناخت علوم عربیت و عروض و امثال آنها مهارت داشته است و سراینده ای ادیب و نگارنده ای بلیغ بشمار می آمده و دیوان شعر خوبی دارد در آن دیوان از گروهی از بزرگان عصر ستایش و نکوهش کرده است (۱).

آثار او عبارت است از کلام الملوک ملوک الکلام در ادب و حاشیه ای بر تفسیر بیضاوی و شرح شواهد مطول و کتابی در نحو و کتابی در حکمت و کتابی در عروض و رساله ای در رمل و قطر الغمام در ادب و کتابی در موسیقی و سه دیوان شعر به تازی و پارسی و ترکی.

عبد علی مراتب علمی را از شیخ بهائی و دیگران کسب کرده است.

ابیات ذیل منتخبی از یکی از چکامه های اوست:

لمن العیس بنجد تترامی (۲) ترکتها شقق البین سهاما

کلما برقّها ریح الصبا لبست من أحمر الدمع لثاما

یا بنی عذره هل من آخذ بدم المسفوک من حلّ الخیاما

قمر لو لم یر البدر دجی ما هوی البدر کمالا و تماما

ایها الظاعن عینی و فی مهجتی برىء ربعا و مقاما

عاقب اللّه بادهی صمم اذنی ان سمعت فیک ملاما

-این شتران تیرخورده در بیابان نجد که مرگ آنها را از یکدیگر جدا ساخته است

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۴. [۱]

۲- ۲) -در اعیان الشیعه« [۲]عشیا تترامی»آمده است.

از آنچه کسی است؟

-شترانی که هرگاه باد صبحگاهی بوزد از اشک خونین آنها روبندی بر رویشان کشیده می شود.

-ای پوزش خواهان آیا از آنها که خیمه ها را واگذاردند کسی هست که خونبهای آنها را بگیرد.

-ماه اگر در تاریکی شب صورت بدری به خود نگیرد به کمال نرسیده است.

-ای کسی که از چشم من دور می شوی و در دل من قرار نمی گیری.

-از خدا می خواهم که هرگاه گوش من ملامت ترا بشنود آن گوش به ناپسندترین کری گرفتار گردد.

مؤلف گوید:پس از این به نام و نشان شیخ عبد علی بن ناصر بن رحمه بحرانی که به گمان من با مترجم حاضر یکی است،خواهد آمد.

همچنین در آنجا خواهد آمد که کتاب قطر الغمام در ادب با کتاب کلام الملوک در ادب یکی است و چنان که خواهیم گفت کتاب قطر الغمام در شرح کتاب کلام الملوک ملوک الکلام است و حقیقت هم همین است.بنابراین شیخ معاصر این کتاب را نام دو کتاب پنداشته است و اشتباه است.

شیخ عبد العلی مشهور به ابن مفلح عاملی میسی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:ابن مفلح فاضلی عالم و صالح بود و با اجازه ای که از شیخ محمد بن محمد بن مؤذّن عاملی جزّینی پسرعموی شهید اول داشت، از وی روایت می کرد.من اجازهٔ شیخ محمد را که به ابن مفلح داده بوده به خط یکی از علمای خودمان دیده ام (۱).

مؤلف گوید:ممکن است ابن مفلح فرزند شیخ مفلح مؤلف شرح شرایع یا نوادهٔ او باشد لیکن این موضوع دور از حقیقت است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۱.

شیخ عبد العلی بن شیخ فیاض حلّی

وی فاضلی دانشمند بوده است؛پاره ای از تحقیقات را که از وی نقل شده است دیده ام و در حال حاضر از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم و ظاهرا از متأخرین علما بوده باشد و ممکن است برادر شیخ عبد السمیع بن فیاض اسدی باشد که پیش از این به نام و نشانش اشاره شد.

شیخ عبد علی قطیفی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی صالح بوده و کتابی دارد (۱).

مؤلف گوید:خود شیخ معاصر در کتاب الهداه فی النصوص و المعجزات می نویسد:

کتاب شیخ عبد علی قطیفی مطالع الانوار نام دارد و از آن نقل می کند.

ملا عبد العلی بن محمد معروف به حافظ صالح معلم صفوی تبریزی

وی فاضلی عالم و ادیب بود.از روزگار او اطلاعی ندارم،لیکن در قصبهٔ طسوج تبریز از آثار او شرح تصریف زنجانی را که به پارسی نوشته بوده دیده ام.بنابراین وی از متأخران علما می باشد و ظاهرا وی از علمای امامیه بوده،بلکه از نوادگان شیخ صفی اردبیلی می باشد و در تبریز می زیسته است.

شیخ عبد العلی بن محمود خادم جاپلقی

وی دایی شیخ محمد بن علی بن خاتون عاملی است.

شیخ معاصر در امل الآمل ۲می نویسد:جاپلقی فاضلی عالم و فقیه بود.او ألفیه شهید اول را به پیشنهاد سلطان حیدرآباد شرح کرده و من آن شرح را در کتابخانهٔ آستانهٔ مبارکهٔ حضرت رضا-علیه السّلام-دیده ام و امیر محمد باقر داماد از وی روایت

۱- ۱ و ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۵.

می کرده است (۱).

مؤلف گوید:مراد از شیخ محمد بن علی بن خاتون همان اهل علمی است که شاگرد شیخ بهایی بود و اربعین او را به پارسی شرح کرده است و او نیز در حیدرآباد می زیسته است.

محتمل است شخص مورد بحث ما با عبد العلی که شرح زندگی اش در ذیل آورده می شود یکی باشد.

شیخ عبد العلی بن محمود بن زین العابدین

وی از دانشمندان بزرگ متأخر است و از آثار او کتاب تکمله الدرر فی حاشیه المختصر است که تعلیقه ای بر مختصر النافع محقق حلی می باشد.و این حاشیهٔ مفصل در دو مجلد تألیف شده است و مشتمل بر تحقیقات ارزنده می باشد و آن را به نام امیرکبیر جلیل سید ابراهیم تألیف کرده است و از آغاز تا انجام کتاب تکمیل یافته و در واقع حاشیهٔ شیخ علی کرکی را بر آن کتاب که به اتمام آن توفیق نیافته به پایان رسانده است.برخلاف انتظار نسخه ای از این حاشیه را که در شهرک کوبنان(کوهبنان)کرمان دیده ام،از اول کتاب تا آخر کتاب اقرار را دارا بود و تاریخ کتابت نسخهٔ آن سال ۹۷۶ هجری بوده است.

مؤلف گوید:بعید نیست که این شخص با جاپلقی که پیش از این ذکر شده یکی باشد.

شیخ عبد علی بن ناصر بن رحمه بحرانی

(۲)

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:سید علی بن میرزا احمد در سلافه العصر فی

---

۱ - ۱-شرح الفیه از عبد العلی بن محمود خادم جاپلقی،نسخهٔ پرینستون ۲۸۳ سری جدید.شرح دیگری از همان جاپلقی به فارسی،نسخه ها:گوهرشاد ۹۷۸/۱(فهرست:۳۱۴)آستان قدس ۲۴۸۴(فهرست ۲:۸۵).به نقل از مدرسی طباطبائی،حسین،مقدمه ای بر فقه شیعه،ترجمهٔ محمد آصف فکرت،ص ۱۴۵. [۱]

۲- ۲) -در نابغهٔ فقه و حدیث می نویسد:شیخ عبد علی معروف به ابن رحمه است و مؤلف امل الآمل-

محاسن اعیان العصر از وی نام برده و او را به علم و فضل و ادب ستوده است و آثار ذیل را از تألیفات وی یاد کرده است:المعول فی شرح شواهد المطوّل و قطر الغمام فی شرح کلام الملوک ملوک الکلام و دیوان شعر عربی و شعر فارسی و ترکی هم دارد و اشعار منتخبی از او را یاد کرده است.

مؤلف گوید که وی-شخص مورد بحث ما-معاصر با شیخ عبد علی بن رحمه حویزی (۱)است که پیش از این از او نام برده شده است و به او ارتباطی ندارد و نمی توان آن دو شخص را فرد واحدی دانست.

باری شخصیت مورد بحث ما در بصره می زیسته و از گروهی از اعلام عرب و عجم بهره وری کرده است و از آنهاست ملا حسنعلی فرزند ملا عبد اللّه شوشتری معروف.

شیخ عبد علی آیتی در هوشمندی و کمال بوده و نیروی به کمالی در انشا و علوم عربی داشته است.از آثار او شرحی است بر مغنی اللبیب ابن هشام و در آن شرح به

۱- ۱) -مؤلف پیش از این ذیل احوال شیخ عبد علی حویزی می نویسد:به گمان من عبد علی حویزی همان عبد علی بن ناصر بن رحمه بحرانی است که مترجم فوق باشد؛در اینجا می نویسد مترجم حاضر معاصر با حویزی بوده و اتحادی با او ندارد ممکن است شاید این اختلاف از آنجا ناشی شده باشد که شیخ حر عاملی از وی تحت دو عنوان یاد کرده یکی با عنوان حویزی و دیگری با عنوان بحرانی و شاید آنچه را پیش از این نوشته-که هر دو عنوان به شخص واحدی مربوط می شود-از خاطر برده باشد.مؤلف در پانوشت می نویسد:بلکه مترجم حاضر همان ابن رحمه پیشین است و در آنجا نوشته است قطر الغمام از آثار اوست و سه دیوان شعر به عربی و فارسی و ترکی دارد.و بعضی اظهار داشته اند لفظ«بحرانی» غلط است و صحیح آن«حویزاوی»است.در پانوشت امل الآمل طبع جدید هم مرقوم فرموده دلیل آن است که این دو عنوان یکی است و اینکه کلمهٔ بحرانی خطاست آن است که صاحب سلافه که در بالا ذکر شد از وی در عداد علمای بحرین یاد نکرده بلکه نام او را در ردیف علمای عراق ذکر کرده است-م.

توضیح شواهد آن نیز پرداخته و تحقیقات ارزنده ای در آن ذکر نموده است و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد.

و دیگر احوال و آثار او را باید از سید نعمه اللّه حویزاوی(شوشتری)که از معاصران است جویا شد.ان شاءالله تعالی.

شیخ عبد علی بن نجده

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی عالمی فاضل بوده و شهید اول به دو فرزندش اجازه داده و در ضمن آن از وی تجلیل کرده است.

مؤلف گوید:در یکی از مواضع عبد العالی به جای عبد علی آورده شده است و دو فرزندش شیخ شمس الدّین محمد و شیخ...الدّین (۱)...و پیش از این هم نام و نشان نواده اش شیخ جمال الدّین احمد بن شیخ شمس الدّین محمد بن شیخ عبد علی بن نجده ذکر شد و در آنجا نوشته ایم شیخ جمال الدّین معاصر با فرزند شهید بوده و مطالب مناسب با آن مقام را یادآوری کرده ایم.

سید مرتضی جلال الدّین عبد علی بن محمد بن ابو هاشم بن زکی الدّین

یحیی بن محمد بن علی بن ابو هاشم حسینی

ما بقی نسب او در ضمن اجازه ای که در همین اثر آورده ایم ذکر خواهد شد.

---

۱ - ۱-در اجازهٔ شهید که صورت آن در اجازات بحار آورده شده و تاریخ آن ماه مبارک رمضان سال ۷۷۰ هجری بوده نام ابن نجده عبد العلی آمده است و از پدر شمس الدّین چنین تعریف کرده است:الشیخ الامام العالم الزاهد العابد تاج الدّین ابی محمد عبد العلی بن نجده،و کتابهایی را که شمس الدّین نزد شهید خوانده است نام برده و اجازهٔ مفصلی از طرف خود که منتهی به شیعه و سنی می شده به وی داده و او را به عنوان شمس الدّین ابو جعفر محمد معرفی کرده و او را کاملا ستوده است.ظاهرا شهید به این فرزند اجازه داده که صورت آن در بحار [۱]آمده و در الذریعه اول هم به همان اکتفا نموده و در این اجازه نامی از برادرش که در بالا نام او معلوم نیست برده نشده و نظر به اینکه مجلد اوّل کتاب حاضر مفقود شده است، معلوم نیست مطالبی که مؤلف ذیل نوادهٔ ابن نجده نوشته چه بوده است-م.

جلال الدّین فاضلی عالم و فقیهی محقق بود و روزگار او نزدیک به عصر شیخ علی بن هلال بوده است و جلال الدّین از شاگردان سید حسن بن حمزه بن محسن حسینی موسوی نجفی است و من در شهر تبریز در پشت کتاب تحریر علامه به اجازه ای دست یافتم که سید حسن آن را به خط خود برای جلال الدّین نوشته بود و در آن اجازه از وی تجلیل کرده است و خط و نسخه هر دو دارای قدمت زیادی هستند و برخی از مواضع آنها مندرس گردیده و ما با تخمین آنها را اصلاح کرده ایم و صورت اجازه این است:

الحمد للّه واجب الوجود فی حقیقته،و مفیض الجود علی کافه خلیقته،و رافع العلماء فی الشرق الی اعلی ذروته،و الباعث علی تحصیل العلم و طلبته،و المثیب علی نقله و روایته،و الصلاه علی اکمل بریته محمد و آله الطاهرین من عترته.

اما بعد:فان المولی السید الفاضل الکامل العالم العامل المحقق المدقق الورع جامع الفروع و الاصول مدرس المعقول و المنقول خلاصه اولاد الرسول شرف ذریه البتول السید المرتضی جلال الدنیا و الدّین عبد علی بن المرحوم السعید محمد بن ابو هاشم بن زکی الدّین یحیی بن محمد بن علی بن ابو هاشم(که بزرگ خاندان بوده است)ابن ابو الحسن محمد بن خالد زین الشرف بن غابان ابو المکارم بن محمد ابو الفتح(که نقابت کوفه را عهده دار می شده)بن عبد اللّه بن ابو الفتح محمد الاصغر(معروف به صخره)بن محمد الاشتر(امیر کوفه)بن عبد اللّه الثالث بن علی بن ابو الحسن بن عبید اللّه الثانی بن علی ابو الحسن الاصغر بن عبد اللّه الاعرج بن الحسین الاصغر بن الامام زین العابدین بن الحسین بن علی بن ابی طالب مفترض الطاعه علی کافه الانام-علیهم السّلام-که خدا سیادت و روزگار جلال الدّین را پایدار بدارد و نعمتهای خویش را بر او فراوان بسازد.

کتاب تحریر الاحکام الشرعیه را که طبق آئین مذهب گروه اثنی عشریهٔ امامیه تألیف شده از آغاز تا انجامش را نزد من قرائت کرد و بخوبی از عهده برآمد و شاهد بر فضیلت و فراوانی دانش او بود و در هنگام مباحثه مشکلات آن کتاب را که در آن پنهان بود از من می پرسید و به اندازه ای که فهمم اجازه می داد و از اساتیدم شنیده بودم به وی پاسخ می دادم و درعین حال بهره گیری من از او بیشتر از آن بود که او از من کامیاب می گردد به وی اجازه دادم تا همهٔ آنچه را از معقول و منقول و کتابهای مشایخ و علمای ما را که در

اجازه مدخلیت دارد از من از شیخ بزرگوارم که پارساتر و داناتر و پرهیزکارتر و عالم تر از دیگران است اعنی زین المله و الحق و الدنیا و الدّین علی بن حسن بن محمد استرآبادی طاب ثراه است از مشایخ او-رضوان اللّه علیهم اجمعین-روایت نماید.

از ایشان است سیّد امام مجتهدان رضی المله و الدّین حسن بن عبد اللّه-بن محمد بن علی اعرج حسینی مکّنی به ابو سعید،از استادش مولی امام اعظم فخر المله و الدّین ابو طالب محمد،از پدرش جمال الحق و الدّین ابو منصور حسن بن مطهّر،مصنف این کتاب که خداوند ضریحش را از باران بخشایش شاداب فرماید گروهی از اعلام که بزرگشان و پیشواشان اعلم افقه نجم الدّین ابو القاسم بن سعید،از گروهی افضل آنها شیخ نجیب الدّین محمد بن نما است،از جماعتی که امثل ایشان ابو عبد اللّه محمد بن منصور بن ادریس است،از عربی بن مسافر عبادی از حسین بن رطبه و محمد بن طحال مقدادی،از شیخ ابو علی،از پدر بزرگوارش ابو جعفر محمد بن حسن طوسی روایت می کند.

و باز به او اجازه دادم تا این کتاب و همگی آنچه مداخلهٔ در روایت دارد از من از استاد و مولایم زین الدّین علی بن حسن استرآبادی-رضی اللّه عنه-از استادش مولی و سیّد خاتمه مجتهدان جمال الدّین محمد بن مولی سید عمید الدّین ابو عبد اللّه عبد المطلب بن محمد اعرج حسینی حائری زیست و حلّی ولادت،از پیشوای پیشوایان ابو منصور حسن بن یوسف بن مطهر حلّی تا آخر سند به نحوی که در بالا ذکر شد از شیخ ابو جعفر طوسی-قدس اللّه روحه-روایت نماید و چنان که می دانیم هر روایتی طریق خاصی دارد که در محل خود ذکر شده است و در کتب متداوله و امثال آن در اختیار اعلام قرار گرفته است و با سند معین و راویان متعین از ائمه-علیهم السّلام-روایت شده است و با او که خدا روزگارش را دراز فرماید و کردارش را بپذیرد همان شرط را مقرر می دارم که با من مقرر شده است و بر اوست که احتیاط لازم را از دست ندهد و طلب رحمت برای من را از خاطر نبرد و مرا در مظان استجابت دعوات از برکات انفاس خویش محروم نسازد.

بدیهی است قرائت کتاب مزبور در چندین جلسه به وقوع پیوسته است و آخرین قرائت آن روز پنجشنبه غره ماه ربیع الثانی چهارمین ماه سال ۸۶۲ هجری بوده است پایان اجازه را این چنین خاتمه داده است.

و کتب العبد الفقیر الی اللّه الغنی حسن بن حمزه بن محسن الحسینی الموسوی النجفی که خدا من و او دیگر از مرد و زن مؤمن و مؤمنه و مسلم و مسلمه را بیامرزاد.

مؤلف گوید:آنچه را که در ظهر نسخهٔ تحریر به دست آوردم بدینجا پایان می پذیرد.پس از این در آخر همان نسخه در طرف دیگرش به خط همان سید چنین یافتم:

اعلام می دارم او که خدا روزگارش را دراز بدارد و سیادتش را پاینده و طایفهٔ شیعه را به پای مردی او بهره ور بسازد بحق محمد و خیر آله.قرائت این کتاب را از راه مباحثه و مذاکره در چندین جلسه بخوبی به پایان آورد و آخرین جلسه اش روز سه شنبه چهاردهم ماه مبارک رمضان سال ۸۳۶ هجری بوده و چنین امضا کرده است:و کتب العبد الفقیر الی اللّه الغنی الحسن بن حمزه بن محسن الحسینی الموسوی عفی اللّه عنهم.

و در طرف دیگر از همان نسخه به خط خود چنین مرقوم داشته است:اعلام می دارد او که خدای متعال سیادت و سعادت وی را پایدار بدارد و مسلمانها را از زندگی او برخوردار بسازد.این کتاب را از طریق خواندن و گفتگو کردن و درخواست توضیحات نمودن و بررسی کامل از مطالب آن نمودن به حدی که بهره گیری من از او بیشتر از کامیابی او از من بود.در جلسات متعددی به پایان آورد و آخرین جلسه اش غره ماه ربیع الثانی چهارمین ماه سال ۸۶۲ هجری بود؛درود خدا بر سرور ما محمد و خاندان پاک نهاد او باد و چنین خاتمه داده است:و کتب العبد حسن بن حمزه بن محسن الحسینی الموسوی النجفی عفی اللّه عنهم.

از قرائن پیداست که سید جلال الدّین کتاب تحریر را دو بار نزد سید حسن قرائت کرده باشد لیکن با فاصلهٔ بیست و شش سال که در میان دو قرائت وجود داشته این احتمال را مستبعد می شمارد و ممکن است قرائت کنندهٔ آخرین دیگری از سادات بوده باشد لیکن حسن نجّار که کاتب نسخه است و نام او به دنبال خواهد آمد،نبوده است زیرا حسن کاتب سیّد نمی باشد.

در آخر همان نسخه چنین آمده است:فراغت از استنساخ آن در بیست و پنجم ربیع الآخر سال ۸۳۳ هجری به دست عبد،حسن بن علی بن حسن نجار اتفاق افتاد.

مؤلف گوید:همان طور ملاحظه می شود در چند جای از این اجازه لفظ«ابو فلان»

در محل جرّ آورده شده است و آوردن کلمه ابو در محل جر که باید«ابی»گفته می شد حاکی از آن است که این کلمه با همین لفظ نام شخصی بوده است؛بنابراین در حالات سه گانهٔ رفع و نصب و جر تغییری در آن ایجاد نمی شود و گروهی هم از دانشمندان علوم عربیت به صحّت آن اعتراف کرده اند؛از آن جمله نظریه ایشان راجع به ابو طالب است که آن را علم دانسته و تغییری در آن روا نداشته اند.

من خود در کتابخانهٔ آستانهٔ مقدسه رضویه-علی صاحبها آلاف الثناء و التحیه- چندین قرآن به خطّ ائمه طاهرین-علیهم السّلام-دیده ام که به خط کوفی مرقوم فرموده اند.از جمله قرآنی است به خط حضرت مولی علی علیه السّلام که در پایان یکی از آنها مرقوم فرموده«کتبه علی بن ابو طالب»و در پایان نسخهٔ دیگری مرقوم داشته اند «کتبه علی بن ابی طالب»از این دو مقدمه برمی آید که هر دو قسم رفع و جر درست است و عمل امام-علیه السّلام-بهترین دلیل درستی ضبط مزبور است.

سید شریف عبد الغفار بن عبد اللّه حسینی واسطی

وی از دانشمندان عصر تلّعکبری بوده است.

و از سند دعای جوشن صغیر مذکور در کتاب کنوز النجاح طبرسی-قدّس سرّه- چنین استنباط می شود شریف ابو محمد حسن بن احمد بن قاسم محمدی از وی روایت می کرده است.

ملا عبد الغفار بن محمد بن یحیی رشتی گیلانی

وی فاضلی دانشمند و حکیمی فقیه بود و تمایلی هم به تصوف داشت و از علمای زمان شاه عباس کبیر صفوی و از شاگردان سید داماد بوده و فرزند فاضلی داشته است به نام ملا ابو الفتوح.

عبد الغفار تحقیقات و رساله ها و آثار و تعلیقات و حواشی بر کتابهای منطق و حکمت و کلام و دیگر از علوم داشته است و من آنها را به خط خود او در شهر رشت در نزد یکی از نوادگانش دیده ام و آثار تدوین شدهٔ او عبارت است از رساله ای در

آداب مناظره و رساله ای به نام المسائل فی الحکمه به پارسی نوشته است،و حاشیه بر حاشیهٔ قدیمهٔ ملا جلال بر شرح تجرید می باشد.گویا این حاشیه به اتمام نرسیده است،و حاشیه بر صحیفه کاملهٔ سجادیه و حاشیه بر اوائل شرح شمسیه با حاشیهٔ سید شریف که ناتمام مانده است و حاشیه بر شرح حکمه العین و حاشیه بر حاشیهٔ خفریه بر الهیات شرح تجرید که ناتمام مانده است و حاشیه بر کتاب تقدیسات استادش سید داماد و حاشیه بر کتاب ایقاظات استادش سید داماد و حاشیه بر افق المبین سید داماد،و حاشیه بر الهیات شفا که ناتمام مانده است،و رساله در تحقیق معقولات ثانیه،و رساله در تحقیق علم اللّه تعالی به جزئیات،رسالهٔ در کیفیت آفرینش جدّهٔ ما حوا-علیها السّلام-و رسالهٔ مختصری در اصول دین به فارسی؛ممکن است این رساله از فرزندش ابو الفتوح بوده باشد و مجموعه ای کشکول مانند شامل مطالب متنوع مفید در مورد بسیاری از علوم که خوب تألیف شده است.

رساله در گفتگوهایی که میان ملا- مراد تفریشی و یکی از فضلای آن عصر اتفاق افتاده است که گویا محقق داماد-قدّس سرّه-بوده باشد.این گفتگوها راجع به پاره ای از مسائل حکمیه و فقهیه بوده که ملا- عبد الغفار آنها را در این رساله گرد آورده و به محاکمهٔ فی مابین آنها پرداخت و حقیقت را بیان کرده است،و رسالهٔ مجالس قرائح الاخوان و مائده طبائع الاصحاب در شرح پاره ای از مسائل و روایات و تفسیر برخی از آیات.این رساله در دوازده مجلس یا بیشتر تدوین شده است و رساله ای بس مفید و ارزنده است.

علاوه بر آنها تحقیقات متفرقهٔ دیگری در مسائل حکمت و امثال آن دارد.

ملا عبد الغفور بن شاه مرتضی بن شاه محمود کاشانی

وی فاضلی عالم و فقیه و برادر ملا محسن کاشانی مشهور و معاصر است.

ملا عبد الغفور مراتب علمی را از دایی اش ملا نور الدّین کاشانی و از سید ماجد بحرانی کبیر و از برادر ارجمندش ملا محسن کسب کرده است.

و از فرزندان او ملا محمد بن عبد الغفور ملقب به مؤمن است که فاضلی دانشمند است و هم اکنون در شهر اشرف مازندران به تدریس اشتغال دارد و مراتب علمی را از

عمویش ملا محسن فراگرفته است.

سید جلیل امیر عبد القادر بن امیر صدر الدّین محمّد بن امیر محمد باقر بن

امیر عبد القادر هیبه اللّه حسینی استرآبادی

وی عالمی فاضل و کاملی صالح و متقی و مدققی محقق و پارسایی پرهیزکار و زاهدی جلیل القدر و با کمال و از معاصران است.تقریبا در سال ۱۰۹۰ هجری در استرآباد درگذشته است.به اثر مدوّنی از او دست نیافتم لیکن پاره ای از تحقیقات و تعلیقات او را بر حواشی کتابها دیده ام.

پدرش امیر صدر الدّین محمد از علما و محققان و مدققان و فقها و محدثان و فضلا بشمار می آمده است.

ادیب فخر الدّین عبد القاهر بن احمد بن علی قمی طبعی

شیخ منتجب الدّین در فهرست او را به عنوان فاضل معرفی کرده است (۱).

شیخ ابو طالب عبد القاهر بن حمویه قمی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی عالمی جلیل القدر بود و شاذان بن جبرئیل قمی از وی روایت می کرده است (۲).

شیخ عبد القاهر بن حاج عبد بن رجب بن مخلص

وی اصلا از مردم عباده(آبادان)بوده و در حویزه می زیسته.

شیخ معاصر در امل الآمل (۳)گوید:وی فاضلی عالم و متکلمی فقیه و ماهری جامع

۱- ۱-فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۰؛ [۱]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۷؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶، ص ۱۶۰.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۸؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،صص ۱۶۱،۱۶۰.

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۵۶. [۳]

و جلیل القدر و سراینده ای عابد بود.دارای آثار چندی است،از جمله در علم کلام کتاب العقائد الدینیه عن البراهین العقلیه و کتاب المستمسکات القطعیه الیقینیه و در اصول صفو صفوه الاصول و نفی هفوه الفضول و در فروع کتاب ریاض الجنان و حدائق الغفران و رساله ای به نام نیلوفریه که ناتمام مانده است،و کتاب الفرائد الصافیه علی الفوائد الوافیه:که حاشیه ای است بر شرح جامی و کتاب رفع الغوایه[یا دفع الغوایه خ ل]بشرح الهدایه و کتاب خبر الزائر المبتلی بالبلاء فی طریق النجف و الکربلاء،و تعلیقاتی بر آیات الاحکام شیخ جواد(فاضل جواد)به نام سلوک مستأکد المرام[سلوک مسالک المرام،خ ل]فی مسلک مسالک الافهام و تعلیقاتی بر تفسیر بیضاوی،و دیوان شعر و امثال این ها از آثار دیگر.ابیاتی از یکی از چکامه های او:

عرب بشرع الهوی قتلی بهم یجب و کلّما خطروا فی خاطری یجب

حکیت یا دمع مذ انفقت عین دمی تلک الثغور و لکن فاتک الشنب

و فیک خدی مذ أصبحت منتشرا من فوقه البحر لکن درّه الحبب

کسانی السقم ثوبا غزل مقلته فأحبب لذیل قمیص منه ینسحب

-کشتن من طبق آیین عشق واجب می شود و هر خاطره ای که از آنها به خاطرم می رسد به مرحلهٔ وقوع می پیوندند.

-ای اشک از آن هنگام که خون دیدگان مرا ریختی از آن دندانها و تیزی آنها به خاطر آوردم و لیکن تو از تیزی آنها بی خبر ماندی.

-گونهٔ من از فراق تو حالت پراکندگی به خود گرفته است و در بالای آن دریایی است که گوهر آن حبابهای آن آب است.

-بیماری من جامه ای است که از بافتهٔ مژه های او بر اندام من پوشانیده شده است اینک پایین دامنی را دوست بدار که از آن مژه ها بافته شده و به زمین کشیده می شود.

در ضمن چکامه ای از دیوان مولی علی بن خلف (۱)چنین ستایش کرده است:

۱- ۱-شاید منظورش علی بن خلف مشعشعی حاکم حویزه باشد که در مجلد سوم این کتاب شرح احوالش ذکر شده است و دیوانش به خیر جلیس و نعم انیس مرسوم می باشد.-م.

نظام هو الدّر المنظّم لفظه و معناه سحر للبیان یترجم

نعم لفظه کالآی تلقاه معجزا و معناه منه سحر هاروت یفهم

تکاد معاینه اللطیفه قبل أن تعلم بالالفاظ بالقصد تعلم

و کم فیه نثر باللئالی مرصّع و فی وشی ألفاظ القریض مسهم

و کم بنت فکر قد ترقّت ملاحه و رقّت کلاما فاسترق متیم

-دیوانی که لفظ آن مانند گوهری به رشته کشیده شده است و معنای آن حقیقت سحر بیان را به زبان ترجمان ایراد می نماید.

-لفظ آن مانند آیه های معجزه آساست و معنای آن جادوگری هاروت را به یاد می آورد.

-معانی لطیف آن به سرحدی است که پیش از آنکه آنها را از الفاظ آن به دست بیاوری خود آنها را از طریق نیت حاصل می توانی کرد.

-نثرهای بسیاری در آن دیده می شود که به زیور گوهرها درآمده است و به الفاظ شعری آراسته گردیده است.

-چه بسیار دختر اندیشه ای در آن دیده می شود که از حسن و نمکینی ترقی کرده و کلام دقیقی عاشق پسند که آن را دلباخته آن در اختیار آورده است.

و در چکامه ای به رویه سلوک گفته است:

سفرت شموس خواط الاشواق فسرت شموس خواطر العشّاق

و تلألات تلک العیون أهلّه فکنوزها تزکو علی الانفاق

-خورشیدهای خاطره های اشتیاق به حرکت درآمد و خورشیدهای خاطرات دلباختگان را شادمان ساخت.

-آن دیدگان بودند که ماههای شب اول هر ماه را منوّر ساختند و گنجینه های آنها براثر انفاق به دیگران رو به تزاید می گذارد و فناپذیر نمی باشد.

شیخ معاصر گوید:من او را در مشهد مقدس دیدار کردم (۱).

۱- ۱-در پانوشت آمده است:مؤلف در تعلیقه ای که بر امل الآمل داشته می نویسد:حویزی از علما-

ملا عبد الکاظم بن عبد علی گیلانی تنکابنی

وی فاضلی عالم و حکیمی محقق و اصولی متکلم و مدققی جامع و معاصر با شیخ بهائی و سید داماد بود و همواره با سید بزرگوار مناقشه می نمود.

آثار او:رساله اللوح المحفوظ،و رسالهٔ انموذج العلوم به نام اثنی عشریه.

این رساله را در کتابخانه آستانهٔ حضرت عبد العظیم دیده ام.در این رساله مسائل دشوار چندی را در علوم مختلف مطرح کرده و در چگونگی آنها با سید داماد مناقشه نموده و در طی آنها در نکوهش و ستایش از سید داماد پرداخته است و از آنجا که مسائل مزبور در ضمن دوازده مسأله در تفسیر و کلام و اصول و حدیث و فقه و عربی و منطق و هیئت و الهی و طبیعی و هندسه و حساب بوده است به عنوان رسالهٔ اثنی عشریه موسوم گردیده است.

یادآوری می شود از نسخه ای که از آن رساله در کتابخانهٔ حضرت عبد العظیم(ع) دیده ام چنین استنباط می شود که مؤلفش ملا محمد کاظم بن عبد العلی آملی است که در تنکابن متولد شده است و تاریخ تألیف آن ۱۰۱۵ هجری در مشهد الرضا(ع)اتفاق افتاده است و حال آنکه در همین رساله آمده است که مؤلف آن را در روزگار شاه عباس کبیر تألیف کرده است.

نسخه ای دیگر از انموذج العلوم از همین مؤلف را در شهر هرات به نام عشرهٔ کامله دیدم که نام مؤلفش ملا عبد الکاظم بن عبد العلی تنکابنی بود و آن را برای امیر جلیل عبد الرحیم خان ملقب به خاقان النبی از امیران هند تألیف کرده است و می پندارم مؤلف، رساله انموذج را نخست در هند یا در ایران تألیف کرده باشد سپس آن را برای امیر مذکور

ص:۲۰۱

فرستاده و رسالۀ مزبور را به نام وی توشیح کرده و عشرۀ کامله نامیده باشد،زیرا مؤلف در این رساله از مسائل فقه و حدیث بحثی به میان نیاورده و از این نظر رعایت حال اهل سنّت و جماعت را کرده باشد و ازآن پس که مناسبت ایجاب کرد تا آن رساله را به پادشاه صفوی تقدیم بدارد نخست نام خود را تغییر داده و به عنوان محمد کاظم نوشته و پس از آن به تغییر دیباچه اقدام نموده است و نام سلطان را عوض کرده و مسائل فقه و حدیث را به آن افزوده باشد و طریقۀ حقۀ شیعه را اشاعه داده و آن را اثنی عشریه خوانده و یا برعکس نخست به نام شاه ایران نوشته پس از آن به نام امیر هند کرده و چنان و چنین انجام داده باشد.

باری،این کار در میان مصنفان معمول بوده و ما همین نحوۀ اتفاق را از علمای روزگار خویش مشاهده کرده ایم.از جمله همین قضیه را در این اواخر از استاد علامه شیروانی-قدّس سرّه-به نظر آوردیم آنگاه که شاه سلیمان صفوی وی را از نجف اشرف به ایران دعوت کرد نسبت به پاره ای از تألیفات خویش همین رفتار را انجام داد.بالاخره با توجه به آنچه گفتیم می توانیم بسیاری از اشتباهات تاریخی را که از این قبیل بوده باشد برطرف سازیم.

پس از این در تبریز به نسخه ای از اثر فخر الدّین رازی دست یافتیم که شخصیت مورد بحث ما با خط خود تعلیقاتی-که خالی از تحقیق و تدقیق نبوده-بر آن نوشته بوده.

در خاتمه باید بگویم پس از این در باب میم شرح حال دیگری از این شخصیت به عنوان ملا محمد کاظم بن عبد العلی ذکر خواهیم کرد و در آنجا پاره ای از مطالب مفید را که مناسب با آن شرح حال باشد متذکر خواهیم شد.

شیخ عبد الکاظم کاظمی

وی از فضلا و علما و محدثان و فقهای روزگار شاه عباس صفوی و پادشاهان پس از او بود و از شاگردان شیخ حسین بن حسن عاملی مشغری بشمار می آید (۱).من در

۱- ۱-در امل الآمل آمده است:شیخ حسین فاضلی شایسته و بزرگوار و سراینده ای ادیب و شاگرد-

شهرک دهخوارقان تبریز بر پشت کتاب من لا یحضره الفقیه اجازه ای به خط استاد یادشده اش برای او دیدم که در آنجا کمال بزرگداشت را از وی به عمل آورده بوده و مضمون اجازه اش این است:

کتاب من لا یحضره الفقیه که اثر تاج اخباریها محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی-قدس سره-باشد بر من عرضه داشت و به مذاکره و مباحثه و قرائت از آغاز تا انجام آن پرداخت و دقت تمام و تحقیق و تفتیش ما لا کلام در قرائت آن به کار برد الشیخ الاجل و الکهف الاظل عمده الفضلاء فی زمانه و صفوه العلماء فی اوانه الشیخ عبد الکاظم کاظمی- وفقه اللّه اللّه تعالی لمرضاته-و همچنین بخش مهمی از کتاب کافی رئیس محدثان محمد بن یعقوب کلینی-طاب ثراه-و بخشی از کتاب تهذیب الاحکام مرجع شریعه و رئیس شیعه شیخ طائفه حقه محمد بن حسن طوسی-طیّب اللّه تعالی مرقده-را و این شیخ جلیل و مولای نبیل را از آنجائی که شایسته برای افاده و وفاکننده به و جاده (۱)و سزاوار از برای اجازه دیدم به وی اجازه دادم تا آنچه را که بر من قرائت کرده است و یا مسموعات مرا که شنیده است روایت نماید و همان شرطی را با وی منعقد می سازم که مشایخ کرام و علمای اعلام و فقهای اهل بیت و محدثین ایشان علیهم الصلاه و السّلام با من منعقد ساخته اند تا رعایت نماید چنان که مراتب یادشده را از نااهل

۱- ۱) -شهید ثانی در شرح درایه می نویسد:و جاده به کسر و او مصدر وجد یجد است لیکن این کلمه از عربی که مورد وثوق در عربیت باشد شنیده نشده است و عبارت از آن است که شخصی کتاب یا روایتی را به خط یکی از معاصران دیده باشد و بدون آنکه آن کتاب را از وی شنیده یا اجازه داشته باشد بگوید به خط فلانی چنین یافتم و یا به خط او چنین قرائت کردم و این نحوه روایت سابقهٔ زیادی دارد و در ردیف مرسلات است در عین حالی که احتمال اتصالی هم در آن احساس می شود-م.

محفوظ بدارد و آنچه را فراگرفته است به مستحقانش بذل نماید و امثال این ها از آنچه در اجازات من در ضمن اجازات اعلام که مرا بدانها مفتخر داشته اند کاملا رعایت نماید.

و من آن نیازمند به خدای بی نیاز حسین بن حسن عاملی مشغری محدث اهل بیت پیغمبر که خدا به حقیقت نبی و ولی و پیشوایان پس از ایشان تا هادی مهدی با این فقیر به لطف خفی خود رفتار فرماید و تاریخ آن اجازه اواخر ماه ربیع الاول از اوایل سدهٔ یازدهم از هجرت خاتم پیمبران و سید رسولان صلوات اللّه علیه و علیهم اجمعین.در پایان مرقوم داشته این اجازه را در مشهد مقدس رضوی مرتضوی علی مشرفه الف الف الف صلاه و تحیه به کتابت و منصّهٔ تحریر درآورده است.

مؤلف گوید:بدینجا اجازهٔ معظم له را که به خط وی دیده ام پایان یافته است و من به اثری از تألیفات کاظمی دست نیافتم (۱).

سید غیاث الدّین ابو المظفر عبد الکریم بن جمال الدّین ابی الفضائل

احمد بن موسی بن جعفر بن محمّد بن محمّد بن احمد بن محمّد بن احمد بن

محمّد بن طاوس العلوی الحسنی

باقیمانده از نسب شریفش که به حضرت امام مجتبی-علیه السّلام-منتهی می شود،در شرح حال پدر ارجمندش ذکر شده است (۲)و من این نسب را از خط شریفش که بر پشت کتاب الفتن و الملاحم عمویش رضی الدّین علی بن طاوس-قدّس سرّه- مرقوم داشته است در اینجا نقل کردم.

چنان که وی پیشوایی عالم و فاضل و علامه ای فقیه و کامل و جامعی بسیار آگاه و مؤلف کتاب فرحه الغری (۳)و آثاری دیگر است.

۱- ۱-ظاهرا خود مجیز هم اثر مدوّنی نداشته است و اجمالی از شرح حال او را در پاورقی قبل نقل کردیم-م.

۲- ۲) -نسب وی در این کتاب حاضر نیامده است و جزء اجزای مفقود می باشد.-م.

۳- ۳) -این کتاب در ایران و عراق به طبع رسیده است و مشتمل بر دو مقدمه و پانزده باب می باشد و در آغاز آن به اجمال به شرح حال او اشاره شده است-م.

ابن طاوس سراینده ای منشی و ادیبی بلیغ بود.شهید ثانی در اجازه ای که به شیخ حسین بن عبد الصمد والد شیخ بهائی داده است از وی بخوبی یاد کرده از جمله می نویسد:وی صاحب مقامات و کرامات بوده است.

ابن طاوس فرزندی داشته به نام سید ابو الفضل محمّد و در حال حاضر نمی دانم وی از علما بوده یا خیر و به خط خود مترجم که خط نسبتا خوبی است در پشت کتاب فتن و ملاحم تألیف سید رضی الدّین علی بن طاوس که به خط خود مؤلف بوده است چنین می نویسد:فرزند مبارک قدمم ابو الفضل محمّد بن عبد الکریم پس از طلوع آفتاب روز دوشنبه سلخ محرم الحرام سال ۶۷۰ هجری در بغداد متولد شد خدا او را وسیلهٔ برکت قرار بدهد و این نام را جدش که خدا او را پایدار بدارد برای او مقرر داشته است و این نبشته تاریخ در باب المراتب اتفاق افتاده است.

و نیز به خط شریف شخصیت مورد بحث ما بر پشت همان کتاب چنین به دست آوردم:

مالک این کتاب که به خدای تعالی اتکا دارد عبد الکریم بن احمد بن موسی بن جعفر بن محمد بن محمد بن احمد بن محمد بن احمد بن محمد الطاووس بن اسحاق بن الحسن بن محمد بن سلیمان بن داود بن حسن المثنی بن الحسن السبط بن علی بن ابی طالب-علیهم السّلام-کتبه در تاریخ ۶۷۰،پایان.

و این بزرگوار بر پشت آن کتاب خطهای بسیاری نوشته است.

مؤلف گوید:این نسبی را که به خط او دیدم مخالف با نسبی است که پیش از این در معرّفی پدر بزرگوارش نوشتیم و همچنین مخالف است با نسبی که پس از این به مناسبت شرح حال عمویش رضی الدّین علی خواهیم نوشت.

باز به خط شریف خود بر پشت همان کتاب چنین نوشته است:از خط سید شمس الدّین فخار موسوی-قدّس سرّه-این شعر که از ابن حجّاج شاعر است نقل شده است:

جاءنی یوم جمعه شیخان رافضی و آخر عثمانی

روز جمعه دو پیرمرد رافضی و عثمانی نزد من آمدند تا آخر ابیات.

ابن طاوس فرزند فاضلی داشته به نام سید رضی الدّین ابو القاسم علی بن سید غیاث الدّین عبد الکریم و نام و نشان او پس از این ذکر می شود.

ابن طاوس از محضر گروهی از فضلای عصرش استفاده کرده است و عده ای از علمای زمانش از وی کامیاب گردیده اند.

اینک اساتید او عبارتند از پدرش ابو الفضائل احمد و عمویش سیّد رضی الدّین علی مؤلف اقبال و امثال ایشان.

ابن طاوس از مشایخ عامه هم استفاده کرده است.از شیخ حسین بن ایاز ادیب نحوی که از مشایخ علاّمه حلی هم بوده است و علامه هم در بعضی از اجازاتش به نام وی اشاره کرده است و من اجازه ای که شیخ حسین به مترجم حاضر داده است در پشت مفصّل زمخشری دیده ام و مترجم ما همین کتاب را نزد او خوانده است و علاّمه در یکی از اجازاتش به ابن زهره اظهار می دارد:حسین بن ایاز در علوم عربیه اعلم از دیگران بوده است.

ابن طاوس از محقق خواجه نصیر طوسی اجازه داشته است و بطوری که خود او در کتاب اجازاتش می نویسد:مراتب علمی را از شیخ ابو القاسم محقق حلّی مؤلف شرایع و سید عبد الحمید بن فخار موسوی حائری و شیخ نجیب الدّین یحیی بن سعید حلّی و دیگر از شیوخش فراگرفته و از آنها به اخذ اجازه نایل آمده است.

از شاگردان او شیخ احمد بن داود حلّی مؤلف رجال معروف و شیخ علی بن حسین بن حماد لیثی واسطی را می توان نام برد.

بعضی از علما کتاب فرحه الغری او را تلخیص کرده و آن را الدلائل البرهانیه فی تصحیح الحضره الغرویه نامیده اند و من این تلخیص را در تهران دیده و از چگونگی حال ملخصش اطلاعی ندارم.

علاوه بر آن بعضی از فضلا کتاب حدّ الغری را تألیف نموده و من این کتاب را هم دیده ام و از حال مؤلفش اطلاعی ندارم و نمی دانم که آیا مترجم ما مقدم بر این مؤلف بوده است و یا مؤخر از او.

در پی مطالب یادشده می گویم:بر پشت کتاب المجدی که در انساب طالبیها

تألیف شده و نسخه در کمال قدمت و از تألیفات شریف ابو الحسن علی بن محمد بن علی علوی عمری نسّابه می باشد،صورت اجازه ای که سیّد عبد الحمید فخار به وی داده بود، از خط وی چنین نقل شده است:قرائت کرد در نزد من سید امام علامه بارع پیشوای محقق مدقق با حسب و نسب فقیه کامل و نقیب طاهر غیاث الدّین جلال المله پادشاه سیادت و مفتی فرقه ها علم الهدی دارندهٔ دو حسب و نسب ابو المظفر عبد الکریم بن مولی سید سعید امام علامه فقیه اهل البیت جمال الدّین ابو الفضائل احمد بن موسی بن جعفر بن محمد بن محمد بن طاوس علوی حسنی زاد اللّه فی شرفه و أحیا بفضائله ذکر سلفه از آغاز تا انجام المجدی را قرائتی پاکیزه از نقیصه که دلیل بر فضائل فراوان او و حاکی از ویژگیهایی بوده که خدا به وی ارزانی داشته است که بی نیاز از دلیل و حاکی از حلّ مشکلات است.و در آن موقع بود که مشکلات آن کتاب را از من می پرسید و از دقایق اشارات و حقایق معضلات آن سؤال می کرد من هم به همان اندازه که از فضلا شنیده بودم و یا در آن اثنا به خاطرم می رسید برای او توضیح می دادم و قبول و ردّ آن را برای وی بیان می کردم و به او و فرزند پاکیزه گوهر و مبارک پی و باعظمت وی رضی الدّین ابو القاسم علی که خدا او را از زندگی دراز برخوردار سازد اجازه دادم.

تا از من از پدرم-قدّس اللّه روحه-به سند متصلی که در اجازه جامعه ای که برای او مسطور داشتم و صورت آن را در کتاب اجازاتش نگاشتم از مصنف المجدی- رحمه اللّه علیه-روایت نمایند.

و باز به آن دو اجازه دادم تا هرآنچه را که روایت آن صحیح است از آثار منظوم و منثور از محفوظ و منقول و متأول به حسب اختلافی که دارند از من روایت نمایند و احتیاط کامل را از دست ندهند.

در پایان این اجازه که از خط سید بن فخار نقل شده است می نویسد:این اجازه را از خط سیّد امام علامه شیخ الشرف نسّابه اهل البیت جلال الدّین عبد الحمید بن فخار موسوی-زید شرفه-در اینجا صورت برداری کردیم و این صورت خط که با اصل آن مقابله شده همگی آن درست است و در پایان آن چنین امضا شده است و کتب عبد الحمید بن فخار الموسوی الحائری فی تاریخه حامدا مصلیا مستغفرا.

مؤلف گوید:تحقیقات و تعلیقات چندی از شخصیت مورد بحث ما بر حواشی آن کتاب دیده ام و بر پشت آن از خط ایشان چنین نقل شده است:روایت نوادۀ بزرگوارش ابو عبد اللّه جعفر بن ابی هاشم،از مؤلف این کتاب(المجدی)روایت شریف ابو تمام محمد بن هبه اللّه بن عبد السمیع هاشمی،از او روایت سید جلال الدّین بن عبد الحمید بن عبد اللّه التقی حسنی نسّابه،از او روایت سید شمس الدّین فخار بن معدّ بن فخار موسوی نسّابه،از او روایت سید جلال الدّین بن عبد الحمید فرزند شمس الدّین به قرائت بر او،از او روایت نیازمند به خدای تعالی عبد الکریم بن احمد بن طاوس حسنی به قرائت بر عبد الحمید،از پدرش از مؤلف المجدی و بر حواشی آن کتاب نیز مطالبی ایراد کرده است از جمله این کتاب را از همین جا از نسخۀ پدرم بر شیخ خود جلال الدّین عبد الحمید بن فخار موسوی-ادام اللّه شرفه-قرائت کردم و خط جلال الدّین عبد الحمید التقی استاد پدرش بر آن بوده است و چنین امضا کرده،و کتب عبد الکریم بن احمد بن طاوس در مشهد شریف کاظمین در غره ربیع الآخر سال ۶۸۲ هجری.

ابن داود در رجال (۱)خود می نویسد:سید و امام بزرگوار ما ابو المظفر غیاث الدّین -قدس اللّه روحه-فقیهی نسّابه و نحوی عروضی و زاهدی پارسا بود.ریاست سادات و نوامیس نبویه به عهدۀ او نهاده شده بود و در عصر خود بی همتا بود.

سید استاد در حائر شریف حسینی-علیه السّلام-متولد شده و در شهر حله رشد نموده و در بغداد مراتب علمی را به پایان آورده و در کاظمین رحلت نموده است.در ماه شعبان در سال ۶۴۸ هجری متولد شده و در ماه شوال سال ۶۹۳ هجری در سن ۴۵ سال و چند ماه و چندروزگی درگذشته است.

من و او از خردسالی با یکدیگر پرورش یافتیم و تا روزگار وفاتش مفارقتی فی مابین به وجود نیامد و چه پیش از او و چه پس از وی کسی را به اخلاق و آداب و خوش معاشرتی مانند او ندیدم.همچنین در هوشمندی و قوۀ حافظه برای او همتایی نیافتم،زیرا سید ما در قوۀ حافظه به سرحدی بود که هرچه را در ذهن می آورد هیچ گاه

۱- ۱-رجال،ابن داود،ص ۲۲۶.

فراموش نمی کرد.

سید ما در مدت کوتاهی یعنی در سنین یازده سالگی قرآن را از حفظ کرد و در ظرف چهل روز در سن چهارده سالگی از نوشتن و حضور شخص معلم بی نیاز گردید و بالاخره مناقب و فضائل او بی نهایت است و آثاری دارد،از جمله الشمل المنظوم فی مصنفی العلوم.این اثری است که تألیف آن در اصحاب ما بی سابقه است و از آن جمله است کتاب فرحه الغری بصرحه القری و امثال این ها.

برخی اظهار داشته اند کتاب الاجازات نیز از آثار او بوده است.گمان می کنم برای این گوینده اشتباهی رخ داده باشد،زیرا کتاب اجازات از آثار عمویش سید رضی الدّین علی بن طاوس است (۱).

استاد استناد-ایده اللّه-در آغاز بحار الانوار (۲)می نویسد:کتاب فرحه الغری از آثار سید بزرگوار غیاث الدّین فقیه نسّابه عبد الکریم بن احمد بن موسی بن جعفر بن محمد بن الطاووس است.

شیخ معاصر در امل الآمل (۳)پس از آنکه کلام ابن داود را که پیش از این نوشتیم نقل کرده است می نویسد:سید مذکور سراینده ای منشی و ادیب بود.من اجازه ای از او را که به خط خودش بوده و تاریخ آن سال ۶۸۶ هجری می باشد دیده ام.

مؤلف گوید:منظورش از آن اجازه،اجازهٔ غیاث الدّین به شیخ کمال الدّین علی بن حسین بن حماد واسطی لیثی است و یا اجازهٔ دیگری است که غیاث الدّین برای فرد

۱- ۱-شاید مرادش از کتاب اجازات همان اجازاتی باشد که مؤلف بطوری که پیش از این گذشت در دو جا از آن در همین ترجمه یاد کرده است یکی در ذیل مشایخش که می نویسد الی غیر ذلک من شیوخه المذکوره فی کتاب اجازاته،دیگری ذیل اجازهٔ سید عبد الحمید فخار که می نویسد بالسند المتصل المذکور فی الاجازه الجامعه التی سطرتها له فی کتاب اجازاته و مؤلف الذریعه هم در مجلد اول از کتاب اجازات او نام برده است و از کتاب اجازات عمویش مستقلا اسم می برد و می نویسد کتاب الاجازات لکشف طرق المفازات و شرح مفصلی ذیل آن مرقوم داشته است-م.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۳. [۱]

۳- ۳) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۸؛ [۲]اعلام الشیعه، [۳]سدهٔ ۷،ص ۹۱.

دیگری از علما نوشته باشد.

یادآوری می شود که مشایخ غیاث الدّین از علمای خاصه و عامه فراوانند.از گروهی از آنها در سند منقولات خود در فرحه الغری نام برده است.

مشایخ خاصهٔ او علاوه بر کسانی را که یاد کردیم،شیخ احمد بن محمد بن سعید و شیخ فقیه مفید محمد بن علی بن جهم حلّی ربعی و شیخ قاضی عالم فاضل مدرس پاک دامن ربیع بن محمد کوفی بوده و ممکن است این شخص از علمای عامه باشد.

باز می گویم:غیاث الدّین در تألیف کتاب فرحه الغری گوی سبقت را از دیگران نبرده است.بلکه پیش از او سید ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حسن بن عبد الرحمن حسنی به چنین اثری اقدام کرده است و کتابی که مشتمل بر حکایات و روایات بوده تألیف کرده است و سید رضی الدّین علی بن طاوس عموی غیاث الدّین در اواخر کتاب اقبال در ذیل بحث از مدفن حضرت مولی علی(ع)و دیگر از مطالب مربوط به آن از آن کتاب یاد می کند و ما هم بزودی در معرفی سید ابو عبد اللّه یادشده بدان اشاره خواهیم کرد.شگفت اینجاست که چگونه سید عبد الکریم بدان کتاب دست نیافته و مطلبی از آن نقل نکرده است.

یکی از معاصران گوید:از آثار سید غیاث الدّین کتاب تحریر الطاووسی در رجال است که مشتمل بر سه هزار بیت می باشد.

درحقیقت مؤلف رجال پدر او(احمد)است نه خود او و تحریر الطاووسی هم نام کتاب شیخ حسن بن شهید ثانی مؤلف معالم است که کتاب رجال جمال الدّین احمد بن طاوس پدر غیاث الدّین را از حشو و زوائد تهذیب نموده است.چنان که پیداست کتاب تحریر در فن رجال تألیف شده و همان اختیار کتاب رجال کشّی می باشد.

به دنبال آنچه ذکر شد می گویم مطالب مفید و تحقیقات چندی از غیاث الدّین بر پشت کتاب الفتن و الملاحم عمویش رضی الدّین علی بن طاوس دیده ام و خطش نسبتا نیکو بوده است و کتاب الفتن یادشده به خط عمویش بوده که کاملا ناخواناست و از پاره ای از مطالب آن چنین استنباط می شود که غیاث الدّین فرزندی داشته به نام ابو الفضل محمد بن عبد الکریم که در هنگام درآمدن آفتاب روز دوشنبه سلخ محرم الحرام سال ۶۷۰ هجری در بغداد متولد شده و جدش یعنی جمال الدّین احمد او را بدین نام خوانده

است و از این عبارت کاملا روشن می شود که پدر غیاث الدّین و جدّ محمد تا آن تاریخ زنده بوده است (۱).

در اولین سند حدیث اوایل غوالی اللئالی ابن جمهور احساوی چنین آمده است:

از ابو العباس یعنی ابن فهد حلّی،از سید بهاء الدّین علی بن عبد الحمید نسابه حسینی،از سید تاج الدّین محمد بن معیه حسینی،از علی بن الحسین بن حماد،از سید عبد الکریم بن طاوس حسنی،از سید عالم محقق پسرعموی شمس الدّین محمد بن سید اجل و پسرعموی عالم فاضل نسّابه جلال الدّین عبد الحمید بن محمد بن عبد الحمید بن تقی نسّابه،از پدرش که ذکرش رفت،از پدرش سید سعید محدث عالم پارسای بارع (متفوق بر دیگران)عبد الحمید بن تقی نسابه یادشده،از سید شریف ابو الشمس علی بن احمد بن محمد بن عمیر علوی حسینی زیدی عیسوی،از ثقه ابو بکر عبد اللّه بن محمد بن احمد بن منصور،تا آخر رجال زیدیها...

مؤلف گوید:اکثر موارد یادشده از تناسب صحیحی برخوردار نمی باشد و ممکن است سهوی از سوی ناسخ باشد و باید با نسخهٔ صحیحی مقابله شود (۲).

۱- ۱-این استظهار در هنگامی است که وفات سید احمد طاوس مورد اختلاف باشد که آیا پیش از ۶۷۰ درگذشته است یا پس از آن و حال آنکه ابن داود سال فوت او را ۶۷۳ و بعضی ۶۷۲ هجری نوشته اند-م.

۲- ۲) -غوالی اللئالی در این عصر در چهار مجلد به طبع رسیده است و سند مزبور در فوق با سندی که در اوایل فصل ثالث کتاب غوالی آمده برابر است،مؤلف تنها برخی از اوصافی را که در غوالی آمده در اینجا متذکر است و در نسخهٔ مطبوع از ریاض [۱]فعلی عبد الکریم بن طاوس را حسنی نوشته است و در نسخه غوالی حسینی نوشته است و مشایخ دیگر زیدی را چنین نامبرده از ابو الحسین مبارک بن عبد الجبار بن احمد صوفی،از ابو الحسن علی بن احمد حربی قزوینی،از ابو بکر احمد بن ابراهیم حسن بن شاذان بزاز، از ابو القاسم عبد اللّه بن احمد بن عامر بن سلمان طائی از پدرش احمد،از امام علی بن موسی الرضا(ع) عن اب الامام موسی الکاظم عن ابیه الامام جعفر الصادق عن ابیه الامام محمد الباقر عن ابیه الامام علی زین العابدین عن ابیه الامام الحسین السبط الشهید عن ابیه الامام المفترض الطاعه علی سائر الانام علی بن ابی طالب-علیه و علیهم افضل الصلات و السّلام-تا آخر حدیث-م.

پیش از این گفتیم که سید غیاث الدّین از گروه زیادی از اعلام شیعه و سنی روایت می کند.اینک مشایخ او را بطوری که خود او در مطاوی کتاب فرحه الغری نام برده است در ذیل ترجمه او ذکر می کنیم.

خبر داد مرا عبد الصمد بن احمد،از ابو الفرج بن جوزی گفت:به خط ابو الوفاء بن عقیل خواندم که وی گفته بود در کتابی دیدم از حسن بن حسین بن طحال مقدادی،تا به آخر...روایت کرده ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حسن بن عبد الرحمن علوی حسینی در کتاب فضل الکوفه،تا به آخر...

محمد بن احمد بن داود قمی در کتابش گفته است:خبر داد ما را محمد بن علی بن فضل گفت خبر داد مرا علی بن حسین بن یعقوب به قرائتی که در بنی خزیمه بر او داشتم.

گفت حدیث کرد برای ما جعفر بن احمد بن یوسف ازدی،گفت حدیث کرد برای ما علی بن بزرک جاحظ،گفت حدیث کرد برای ما عمرو بن الیسع،گفت سعد اسکاف پیش من آمد،تا به آخر...

و باز گفته است:حدیث کرد برای ما سلامه گفت خبر داد به ما محمد بن جعفر مؤدّب از محمد بن احمد بن یحیی،تا به آخر...

فقیه محمد بن معد موسوی گفت در یکی از کتابهای کهن دیدم حدیث کرد برای ما ابو جعفر محمد بن عبد العزیز بن عامر دهان،گفت حدیث کرد برای ما علی بن عبد اللّه انباری از محمد بن احمد بن عیسی.

جعفر بن مبشّر در نسخه ای کهن که در نزد من موجود می باشد گفته است:مدائنی روایت کرده است از ابو زکریا از ابو بکر همدانی.تا به آخر...

ابن بابویه روایت کرده است،گفت:حدیث کرد برای ما حسن بن محمد بن سعید هاشمی کوفی گفت:حدیث کرد برای ما فرات بن ابراهیم بن فرات کوفی،تا به آخر...

خبر داد به من ابو القاسم رضی الدّین علی بن طاوس در ماه صفر در سال ۶۶۳ هجری،از سید محمد بن عبد اللّه بن زهره حسینی،از محمد بن حسن بن حارث علوی،از قطب راوندی،از ذو الفقار بن معبد،از شیخ مفید محمد بن نعمان.تا به آخر...

خبر داد به من وزیر نیکبخت خاتم دانشمندان نصیر الدّین طوسی از پدرش از سیّد

امام فضل اللّه حسنی راوندی،از ذو الفقار بن معبد از طوسی.تا به آخر...

و باز از خط طوسی نقل می کنم:خبر داد مرا عبد الرحمن،از احمد بن ابی البرکات حنبلی حربی،از عبد العزیز بن اخضر حنبلی،از محمد بن ناصر السلامی حنبلی،گفت خبر داد مرا ابو الغنائم احمد بن میمون برسی،گفت:خبر داد به ما شریف ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حسن بن علی بن حسین بن عبد الرحمن شجری،گفت:خبر داد به ما ابو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه جعفی و ابو الحسن محمد بن حسن بن غزال وراق حارثی،تا به آخر...

خبر داد به من پدرم از فقیه محمد بن نما،از فقیه محمد بن ادریس،از عربی بن مسافر،از الیاس بن هشام حائری،از ابو علی از طوسی،از مفید.تا به آخر...

و به همین اسناد خبر داد به من فقیه نجیب الدّین یحیی بن سعید که خدا احسان خود را شامل حال او گرداند،از محمد بن عبد اللّه بن زهره حسنی،از محمد بن حسن حسینی،از سعید بن هبه اللّه قطب راوندی،از ذو الفقار بن معبد از مفید.تا به آخر...

و خبر داد به من نجم الدّین فقیه ابو القاسم جعفر بن سعید از حسن بن ذربی،از شاذان بن جبرئیل،از جعفر دوریستی،از جدش از جدش،از مفید،تا به آخر...

و سعید رضی الدّین (۱)در کتاب لباب المره من کتاب ابن ابی قره عنانی.تا به آخر...

و خبر داد به من والدم،از فقیه محمد بن ابی غالب احمد،از سید فقیه صفی محمد بن معدّ موسوی.

و خبر داد به من عمویم رضی الدّین علی بن طاوس،از سیّد صفی الدّین بدون واسطه،از محمد بن معدّ موسوی،از احمد بن ابی المظفر محمد بن عبد اللّه بن جعفر بن

۱- ۱-در پانوشت آمده است:مؤلف در تعلیقه ای که به خط خود داشته چنین نوشته است:مراد از رضی الدّین،یا رضی الدّین آوی است و یا عمویش علی بن طاوس و مراد از ابن ابی قره،همان سیدی است که کفعمی در مصباح بسیاری از مطالب را از وی نقل کرده است.مترجم گوید:از ظاهر کتاب فرحه الغری که مطبوع است به دست می آید که مراد از رضی الدّین عموی مترجم است،زیرا می نویسد:«و ذکر العم السعید...»و ممکن است در نسخهٔ مؤلف«کلمه العم»از قلم افتاده و کتاب مزبور را در فرحه الغری المسره نوشته است و عنانی را که در بالا آمده قنانی با قاف ضبط کرده است و در الذریعه،مجلد ۱۸،کتاب مزبور را المستره نوشته است-م.

محمـد طبق قرائتی که بر او داشت در خانه ای که در آن ساکن بود،در درب الـدواب در کنار نهر معلی شـرقی بغـداد،در آخر روز پنجشنبه در هشتم صفر سال ۶۱۶ هجری.

خبر داد به من عبد الصمد بن احمد بن ابی الجیش حنبلی،از ابو الفرج بن جوزی حنبلی و عبد الکریم بن علی سندی.

و خبر داد به ما اسـتاد ما عبـد الحمیـد بن فخار،از برهان احمـد بن علی غزنوی، همگی آنها از عبـد اللّه بن احمـد بن احمـد بن خشّاب حنبلی،گفت قرائت کردم بر ابو منصور محمـد بن عبـد الملک بن خیرون مقری در روز شـنبه بیست و پنجم محرم سال ۵۳۱ هجری از اصـل او که به خـط عمـویش بوده در روز جمعه شـانزدهم شـعبان سـال ۴۸۴ هجری گفت خـبر داد به شـما ابو الفضـل احمـد بن حسن پس اقرار بـدان نمود گفت:خبر داد به مـا ابو علی حسن بن حسـین بن عبـاس بن فضل بن روما در ماه رجب در سال ۴۲۸ هجری در حـالی که بر او قرائت می کرد و من هم سـماع می نمودم گفت:خبر داد به مـا ابو بکر احمـد بن نصر بن عبد اللّه بن فتح ذارع نهروانی درحالی که بر او قرائت می کرد و منهم به سماع آن اشتغال داشتم و تاریخ آن سال ۳۶۵ هجری بوده گفت خبر داد به ما حرب بن محمد مؤدّب گفت حدیث کرد برای ما حسن بن جمهور عمی قصـری گفت حدیث کرد برای من پدر من گفت حدیث کرد برای ما محمد بن حسین از محمد بن سنان تا به آخر...

خبر داد به من شیخ عبد الرحمن بن احمد خزّی،از عبد العزیز بن اخضر در سال ۶۰۴ هجری،از حافظ ابو الفضل بن ناصر،گفت خبر داد به ما محمد بن علی بن میمون هریسی که معروف است به ابی (۱)[...]گفت خبر داد به ما شریف ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حسـین بن علی بن حسـین بن عبـد الرحمن بصـری بن قاسم بن محمـد بطحائی بن قاسم بن حسن بن زیـد بن حسن بن علی بن ابی طالب حسنی،گفت خبر داد به من جعفر بن عیسی بن علی بن محمد جعفری،تا به آخر...

ثقفی در مقتل امیر المؤمنین علیه السّلام می نویسد:حدیث کرد برای ما محمد گفت حدیث کرد برای ما حسن و نام این دو تن پیش از این ذکر شده است؛گفت حدیث

۱- ۱-در اصل کتاب به جای هریسی برقی آورده شده و نوشته است معروف است به ابو العباس.

کرد برای ما ابراهیم ثقفی مؤلف کتاب مقتل،گفت حدیث کرد برای ما ابراهیم بن یحیی ثوری گفت خبر داد به ما صفوان بن مهران جمّال،تا به آخر...

به همان سند از شریف ابو عبد اللّه گفت خبر داد به ما میمون بن علی بن حمید تا به آخر...

و همین حدیث را روایت کرده ام از عمویم از حسین بن ذربی از محمد بن علی بن شهرآشوب از جدش از شیخ طوسی از مفید تا به آخر...

و خبر داد به من وزیر نصیر الدّین،از پدرش از فضل اللّه از ذو الفقار از طوسی از مفید تا به آخر...

خبر داد به ما احمد بن محمد بن سعید،از عبد اللّه بن محمد بن خالد تا به آخر...

به سند اول از شریف ابو عبد اللّه گفت:خبر داد به ما ابو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه بن حسین جعفی و محمد بن حسین بن غزال تا به آخر...

همین سند را سیّد صفی الدّین محمد بن معد موسوی یادآوری کرده است.به سند دیگر از شریف ابو علی،گفت:خبر داد به ما ابو عبد اللّه محمد بن عبد اللّه جعفی تا به آخر...

و خبر داد به من عمویم و فقیه نجم الدّین ابو القاسم بن سعید هر دو تن از حسن بن ذربی،از محمد بن علی بن شهرآشوب از جدش از طوسی از مفید تا آخر...

و از طوسی از احمد بن محمد بن داود از محمد بن تمام تا به آخر...

به سند مزبور از طوسی از محمد بن احمد بن داود از محمد بن علی تا به آخر...

محمد بن احمد بن داود گفته است:خبر داد به ما حسن بن محمد بن علا از حمید بن زیاد تا به آخر...

ابو جعفر حسن بن محمد بن جعفر تمیمی معروف به ابن نجار در کتاب تاریخ کوفه که به المنصف موسوم است گفته است:خبر داد به ما ابو بکر دارمی،تا آخر...

محمد بن معدّ موسوی گفته است:در یکی از کتابهای حدیث دیدم.حدیث کرد برای ما ابو جعفر محمد بن عبد العزیز بن عامر دهّان،گفت:خبر داد به ما علی بن عبد اللّه انباری تا به آخر...

خبر داد به من پدرم و عمویم از فقیه محمد بن نما از محمد بن ادریس از عربی بن

مسافر تا به آخر...

و خبر داد به من فقیه مقتدا نجیب الدّین یحیی بن سعید از محمد بن ابو البرکات بن ابراهیم صنعانی،از حسین بن رطبه از ابو علی از طوسی از مفید،تا به آخر...

محمد بن احمد بن داود قمی در مزارش می نویسد:خبر داد مرا محمد بن علی کوفی تا به آخر...

فقیه صفی الدّین بن معدّ اظهار داشته:در مزار فقیه ما ابو الحسن محمد بن علی بن فضل بن تمام بن سکین بن بندار بن داود بن مهر بن فرخ زاد بن آذرماه بن شهریار اصغر و جدش سکین را به واسطهٔ موقعیتی که داشته است بدین نام خوانده اند.ابو الحسن محمد مؤلف مزار از اعیان ثقات بوده است و از اعتقادی صحیح برخوردار بوده و آثارش مورد توجه است.او که خدایش بیامرزاد گفته است:این زیارت را(که در اصل کتاب آمده است)از کتابهای عموهایم-رحمهم اللّه-استنساخ کردم و همگی نسخه زیارت به خط عمویم حسین بن فضل بن تمام بوده است،گفته است:حدیث کرد برای من حسین بن محمد بن مصعب زارع و خبر داد به من ابو الحسین زید بن علی بن محمد بن یعقوب تا به آخر (۱)...

محمد بن جعفر مشهدی در مزار خود گوید:حدیث کرد برای ما و حسن بن محمد،از بعضی از روات از سعد بن عبد اللّه اشعری،تا آخر...

خبر داد به من فقیه ابو القاسم بن سعید،از سید شمس الدّین فخار موسوی،از شاذان بن جبرئیل،از محمد بن ابو القاسم طبری،از ابو علی طوسی،از شیخ طوسی،از شیخ مفید تا به آخر...

از نسخه ای که در سال ۴۴۶ هجری بر جعفر بن محمد بن احمد دوریستی قرائت شده است نقل کرده ام:که به خط ابو یعلی جعفری داماد شیخ مفید و جانشین او در سال ۴۶۳ هجری چنین خواندم تا به آخر...

به خط شریف ابو یعلی داماد شیخ مفید در کتابش تا به آخر...

خبر داد به من فقیه مفید محمد بن علی بن جهم حلّی ربعی،از سید فقیه فخار بن

۱- ۱-این سند را از اصل کتاب تصحیح کرده و ترجمه نمودیم-م.

علی موسوی،از عبد الحمید بن تقی نسّابه جلیل القدر،از سید ابو الرضا فضل اللّه بن، احمد بن عبید اللّه حسینی جعفری،از ذو الفقار بن معبد ابو صمصام مروزی،از احمد بن علی بن احمد نجاشی گفت خبر داد به ما ابو الحسن احمد بن محمد بن موسی بن جراح جندی،گفت حدیث کرد ما را ابو علی بن همّام به کتاب الانوار تا به آخر (۱)...

خبر داد به من پدرم و عمویم،از محمد بن نما،از محمد بن جعفر بن شاذان بن جبرئیل قمی،از فقیه عماد محمد بن ابو القاسم طبری تا به آخر...

به خط سید شریف فاضل ابو یعلی جعفری خواندم که برای من حدیث نقل کرد احمد بن محمد بن سهل تا به آخر...

خبر داد به ما شیخ مقتدا نجیب الدّین یحیی بن سعید-ابقاه اللّه-از محمد بن عبد اللّه بن زهره،از محمد بن علی بن شهرآشوب،از جدش از طوسی.

و خبر داد مرا مقری عبد الصمد بن عبد القادر حنبلی،از حافظ از ابو الفرج بن جوزی حنبلی،از اسماعیل بن احمد سمرقندی،تا به آخر...

به استاد پیشین که منتهی به شریف ابو عبد اللّه می شود،گفت:خبر داد به ما محمد بن جعفر تمیمی نحوی،گفت:خبر داد به ما محمد بن علی بن شاذان،تا به آخر...

خبر داد به من عبد الصمد بن احمد بن عبد القادر،از محمد بن احمد بن ابو الحرب بن عبد الصمد برسی به طریق سماع،از ابو الفتح محمد بن عبد الباقی بن احمد بن سلمان معروف به نسیب بن بطی به اجازهٔ سماعی از محمد بن فتوح اندلسی حمیدی،از ابو عمر یوسف بن عبد البر در کتاب استیعاب،تا به آخر...

خبر داد به من عبد الصمد بن احمد،از ابو الفرج جوزی در کتاب المنتظم؛گفت:

خبر داد به من شیخ ابو بکر بن عبد الباقی،گفت:از ابو الغنائم بن برسی شنیدم،تا آخر...

غیاث الدّین گوید:آنچه گفته شد ابراهیم بن علی بن محمد بن بکروس دینوری در

۱- ۱-در اصل کتاب آمده است:ابو علی در روز پنجشنبه یازده شب مانده از ماه جمادی الآخر سال ۳۳۶ هجری وفات یافته است و میلاد او در روز دوشنبه شش روز گذشته از ماه ذیحجه در سال ۲۵۸ هجری اتفاق افتاده است-م.

کتاب نهایه الطلب و غایه المسئول فی مناقب آل الرسول متذکر شده است،تا آخر...

و یاقوت بن عبد اللّه که از اعیان علمای عامه است در کتاب معجم البلدان آن را متذکر شده است،تا آخر...همچنین صاحب الدار محمد بن علی شلمغانی هم آن را متذکر شده است.

از خط سید علی بن عرام حسینی نقل شده است،از سال میلاد سید پرسیدم،پاسخ داد در سال ۵۷۷ هجری متولد شده است.و در سال ۶۷۱ یا ۶۷۷ هجری درگذشته است.

وی گفته است:ریاض نوبیه کنیزک ابو نصر محمد بن ابو علی بن طوسی،تا به آخر...

به خط شیخ ابو عبد اللّه بن محمد بن برسی معروف به ابن طبرسی (۱).تا آخر...

و به دست ابو الحسن علوی و ابو القاسم بن اخی عاید و ابو بکر بن یسار،تا آخر...

پدرم خبر داد به من از استاد سعادتمندش شمس الدّین فخار بن معد موسوی از محمد بن علی بن شهرآشوب،تا به آخر...

خبر داد به من پدرم،از سید فخار،از شاذان بن جبرئیل قمی،از فقیه محمد بن حسن،از علی بن علی بن عبد الصمد تمیمی،از پدرش،از سید ابو البرکات،از علی بن محمد بن علی قمی خزّاز،گفت:خبر داد به ما محمد بن عبد اللّه بن مطلب شیبانی،گفت:

خبر داد به ما محمد بن حسین بن جعفر خثعمی،تا به آخر...

خبر داد به من عمویم و فقیه نجم الدّین ابو القاسم بن سعید و فقیه مقتدا باقی ماندهٔ مشایخ نجیب الدّین یحیی بن سعید-ادام اللّه برکاتهم-همگی آنها از فقیه محمد بن عبد اللّه بن زهره حسینی،از حسن علوی حسینی ساکن در مشهد کاظم-علیه السّلام- [کاظمین]از قطب راوندی،از محمد بن علی بن حسن علوی،از طوسی از مفید،تا به آخر...

شریف ابو عبد اللّه محمد بن علی بن حسن بن علی بن حسین بن عبد الرحمن شجری

۱- ۱-در اصل کتاب آمده است:«وجد بخط ابی عبد اللّه محمد بن السری المعروف به ابن البرسی رحمه اللّه المجاور بمشهد الغری سلام اللّه علی صاحبه»؛بنابراین کنیهٔ محمد ابو عبد اللّه است نه آنکه محمد پسر ابو عبد اللّه باشد و نام پدرش سری است به معنای شریف و شهرتش ابن برسی است نه این طبرسی و ممکن است در صورتی که نام پدرش سری باشد ابن سری باشد نه ابن برسی و نه ابن طبرسی-م.

به سند مقدم گفته است:حدیث کرد برای من ابو الحسن محمد بن احمد بن عبد اللّه جوالیقی،گفت:خبر داد به ما ابو جعفر محمد بن محمد بن حسین بن هارون از طریق اجازه،تا به آخر...

فقیه صفی الدّین محمد بن معدّ گفته است:به خط ابو یعلی محمد بن حمزه جعفری داماد شیخ مفید در کتابش دیدم،تا آخر...

محمد بن احمد بن داود قمی بر پشت کتاب مزارش اجازه ای به این مضمون نوشته است:این کتاب را که نخستین کتاب زیارات از تألیفات و روایات من است به محمد بن عبد اللّه بن عبد الرحمن بن سمیع-اعزه اللّه-اجازه دادم سپس این چنین امضا کرده است.و کتب محمد بن احمد بن داود قمی در ماه ربیع الآخر سال ۳۰۶ هجری (۱)تا به آخر...

خبر داد به من عبد الرحمن حربی حنبلی،از عبد العزیز اخضری،از محمد بن ناصر السلامی،از ابو الغنائم محمد بن علی بن میمون برسی،تا به آخر...

به خط پدرم خواندم از شهاب الدّین بندار بن ملکدار قمی،شنیدم می گفت:حدیث کرد برای من کمال الدّین شرف المعالی بن غیاث المعالی قمی،تا به آخر...

و همین حدیث را سید محمد بن شرفشاه حسینی از شهاب الدّین بندار روایت کرده است تا به آخر...

از عمویم از شیخ حسین عبد الکریم غروی و از پدرم شنیدم از شیخ حسین بن عبد الکریم غروی این حکایت را شنیدم تا به آخر...

در کتابی که از شیخ حسن بن حسین بن طحال مقدادی نقل شده است گفت:خبر داد به من پدرم از پدرش از جدش تا به آخر...

ابن طحال گفته است:پس از این به سید نقیب سعادتمند شمس الدّین علی بن مختار خبر دادم تا به آخر...

مضمون این حکایت را قاضی عالم فاضل مدرس پاک دامن ربیع بن محمد کوفی،

۱- ۱-در اصل مطبوع تاریخ آن اجازه ۳۶۰ هجری بوده است.

از قاضی زاهد علی بن زید همدانی (۱)،از عباس مذکور در سال ۶۸۸ هجری تا به آخر آن به ما خبر داد.

غیاث الـدّین گویـد:از یکی از موثقان شـنیدم از بعضـی از فقها نقل می کرد:قاضـی بن زیـد همـدانی که از زیـدیهای صالح و متعهد بود،در ماه رجب سال ۶۶۳ هجری درگذشته و در سهله مدفون گردیده است تا به آخر...

شیخ ابو ذرعه عبد الکریم بن اسحاق بن سهلویه

وی از مشایخ منتجب الدّین بن بابویه بوده و از قرائت بر او استفاده می کرده (۲).

از بعضـی از سندهای اربعین شیخ منتجب الدّین برمی آید:ابن سهلویه از ابو القاسم عبد الرحمن بن حسن بن ملیک،از ابو سعد احمـد بن محمـد بن حفص مالینی حافظ،از ابو الحسن احمـد بن علی بن محمد بن احمد الرفاء،از ابو عمرویه حسـین بن محمد بن مورد و از مسـیّب بن واضح،از نقبه بن ولید،از ثور بن یزید،از خالد بن معدان،از معاذ بن جبل از رسول خدا-صـلّی اللّه علیه و آله-روایت می کند.

لیکن منتجب الـدّین در کتاب فهرست ترجمه ای برای او تـدوین ننموده است و به همین مناسـبت می توان گفت:وی از علمای عامه است.

سید حسیب نسیب نقیب غیاث الدّین عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی

نجفی

وی فاضلی عالم و بزرگوار بود و او پدر سید اجل نقیب النقباء بهاء الدّین علی مؤلف آثار عدیده و استاد ابن فهد حلّی است.

و عبد الحمید از اکابر علما بوده و نواده اش بهاء الدّین علی در کتاب الدر النضید

۱- ۱-در اصل کتاب در دو موضع از وی به عنوان علی بن بدر نام برده است-م.

۲- ۲) -در پیشگفتار فهرست منتجب الدّین،ص ۳۱ [۱] می نویسد:عبد الکریم بن اسحاق بن سهلویه ابو زرعه از مشایخ منتجب الدّین است-م.

فی تعازی الامام الشهید مطالب بسیاری از وی نقل کرده است.

شیخ ابو الحسین عبد الکریم بن عبد اللّه بن نصر بزّاز

وی از بزرگـان پیشـینیان اصـحاب ما بوده است و از کلینی روایت داشـته و ابن عبـدون از وی روایت می کرده و علمای رجال ترجمهٔ مسـتقلی برای او منعقد نساخته اند لیکن شیخ طوسی در آخر استبصار و در کتاب فهرست ذیل ترجمه محمد بن یعقوب کلینی از وی نـام برده است و خـود شـیخ تصـریح کرده است که از طریـق ابـو عبـد اللّه احمـد بن عبـدون از احمـد بن ابراهیم صیمری و ابو الحسـین عبد الکریم بن عبد اللّه بن نصـر بزاز در تفلیس و بغداد از ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی همگی آثار و روایات او را روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید:ظاهرا تفلیس و بغداد متعلق به بزاز می باشد،یعنی عبد الکریم یا عبد اللّه در این دو شـهر بزازی داشته اند،نه آنکه ابن عبـدون در این دو شـهر از وی روایت کرده باشد و مؤید آن اینکه شـیخ طوسـی در آخر اسـتبصار می نویسد:خبر داد به ما محمـد بن عبـدون از احمـد بن ابی رافع و ابو الحسـین عبـد الکریم بن عبـد اللّه بن نصـر بزاز در شوشتر و بغـداد همگی آثار و احادیث کلینی را به طریق سماع و اجازه در بغداد در باب الکوفه و درب السلسله در سال ۳۲۷ هجری روایت کرده است.

سید عبد الکریم بن علی بن یحیی بن محمد بن علی بن عبد الحمید بن

عبد اللّه بن اسامه النسّابه بن احمد بن علی بن محمد بن عمر بن یحیی بن الحلّی

النقیب بن احمد بن عمر بن یحیی بن الحسین بن زید الشهید بن علی بن الحسین

السبط بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام.

وی از علمـای اصـحاب مـا بوده است و نسب او را بطوری که ذکر کردیم آن چنـان است که در پشت کتـاب الملاحم و الفتن سیـد رضـی الـدّین علی بن طـاوس حسـنی دیـده ام و این کتـاب به خط خود ابن طاوس و از متملکات سـید عبـد الکریم یعنی شخصیت مورد

۱- ۱-فهرست،شیخ طوسی،ص ۱۳۶. [۱]

بحث ما بوده است و صورت خطش بر پشت کتاب مزبور بدین مضمون است:این کتاب را عبد الکریم بن علی بن یحیی به بیع صحیح شرعی ابتیاع نموده و پس از آن به شرح نسب خود بطوری که نوشتیم،پرداخته و تاریخ آن یادداشت سال ۷۰۵ هجری بوده است.

یادآوری می شود پیش از این شرح حال سید غیاث الدّین عبد الکریم بن عبد الحمید حسینی نجفی را نوشتیم.ممکن است سید عبد الکریم مورد بحث ما همان غیاث الدّین یا یکی از بستگان او بوده باشد.

و همچنین پیش از این،نام و نسب سید جلال الدّین عبد الحمید بن عبد اللّه التقی الحسینی نسابه و شرح حال سید جلال الدّین عبد الحمید بن عبد الحمید علوی و شرح حال سید عبد الحمید حسینی نجفی و نزدیکان ایشان را ذکر کردیم و ظاهرا همگی آنها از نزدیکان او می باشند.

و پس از این نام و نشان سید علی بن عبد الکریم بن علی بن محمد بن علی بن عبد الحمید حسینی نجفی را متذکر خواهیم شد و محتمل است که بگوییم این شخص فرزند سید عبد الکریم مورد بحث ماست لیکن این احتمال خالی از اشکال نخواهد بود.

یادآوری می شود که شخصیت مورد بحث فرزند و نواده ای هم داشته است، لیکن در حال حاضر نمی دانم این دو تن از علما بوده اند یا خیر و من خود بر پشت کتاب الملاحم مذکور پس از خط یادشده که والدش نوشته بود چنین یافتم:این کتاب در سال ۷۵۰ هجری در ملك فرزندش عبد الرحیم بن عبد الکریم بن محمد بن علی بن عبد الحمید نسّابه قرار گرفت.

و نواده اش نوشته است:این کتاب به ملك فرزندش لطف اللّه بن عبد الحمید حسینی غفر له قرار یافت.

این دو خط نبشته،برای انتساب این دو تن به شخصیت مورد بحث ما خالی از اشکال نیست،زیرا عبد الرحیم برخی از انسابش را به اختصار ذکر نموده است.

در صورتی که نسبی را که عبد الرحیم ارائه داده است درست باشد،باید اسم یحیی که در آغاز معرفی شخصیت مورد بحث ما آمده است،درست نباشد و همچنین سید لطف اللّه در ذکر نسبش کمال اختصار را مرعی داشته است و تنها به نام جد اعلایش که

از مشاهیر بوده است اکتفا کرده و این نحوهٔ اختصارنویسی بسیار دیده می شود چنان که در نسب انتساب خود را به طاوس و مطهر و نما که جد اعلایند یادآور می شوند و می گویند:ابن طاوس و ابن مطهر و ابن نما.ممکن است سید لطف اللّه فرزند سید عبد الحمید مذکور بوده باشد چه آنکه به خط عبد الحمید چنین یافتم که نواده و پدرش را خوار می خوانند و ممکن است نسبت جعفر خواری فرزند حضرت موسی بن جعفر-علیه السّلام-به همین کلمه منتهی شده باشد.

شیخ ابو بصیر عبد الکریم بن محمد دیباجی معروف به سبط ابی الحجّام

بطوری که یکی از شاگردان شیخ علی کرکی که در رساله ای که به منظور اسامی مشایخ تألیف کرده است می نویسد:وی از مشایخ اصحاب ما و از شاگردان شریف است (۱).

مؤلف گوید:ممکن است مرادش از شریف،همان سید مرتضی بوده باشد.

شیخ عبد اللّه...

وی فاضلی دانشمند بوده و در فن رجال هم مهارتی داشته است.از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم و همین اندازه می دانم،کتابی در علم رجال تألیف کرده است.من پاره ای از تحقیقات را که از وی نقل شده است دیده ام و ظاهرا از علمای متاخر بوده است (۲).به نظر می آید که به احتمال بسیار ضعیف این شخص،همان ملا عبد اللّه شوشتری معروف بوده باشد.

شیخ عبد اللّه بن ابراهیم بن احمد بن حسن بن علی بغدادی

وی از بزرگان علما و ادبای اصحاب ما بوده است.خط او را در ضمن اجازه ای که در آخر کتاب الفصیح المنظوم تألیف ثعلب که نظم آن از ابن ابی الحدید معتزلی است،

۱- ۱-اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۰۷.

۲- ۲) -مصفی المقال فی مصنفی علم الرجال،ص ۲۳۷.

دیده ام و تاریخ آن اجازه ۷۰۴ هجری بوده است.

در آخر همان نسخه نیز خط ابن داود دیده می شود و تاریخ خط ابن داود، بطوری که پس از این،ذیل احوال سید رضی الدّین ابو القاسم علی بن عبد الکریم بن طاوس حسنی خواهیم نوشت،۷۰۱ هجری بوده است.

ممکن است این مترجم از علمای عامه بوده باشد.

سید زاهد مجد سیادت عبد اللّه بن احمد بن حمزه جعفری زینبی قزوینی

شیخ منتجب الدّین،در فهرست (۱)گوید:وی در روزگار خود،بزرگ سادات و دانشوری پرهیزکار و فاضل بوده است و مراتب کلام و اصول را از شیخ جلیل ابو عبد اللّه حسین بن مظفر حمدانی فراگرفته است.

شیخ عبد اللّه بن احمد خشّاب

دانشوری بزرگوار و محدثی مورّخ بود.کتاب تاریخ الائمه از آثار او می باشد.

استاد استناد در کتاب بحار این اثر را به وی نسبت داده است و در نقل تواریخ،آن را معتبر شمرده و اظهار داشته است:تاریخ ابن خشّاب مشهور است و مورد استفادهٔ مؤلف کشف الغمه قرار گرفته و اخبار آن معتبر است (۲).

تاریخ الائمه کتاب کوچکی است که مطالب آن،منحصر بوده به تاریخ ولادت و وفات و مدت عمر ائمهٔ اطهار علیهم السّلام.

مؤلف گوید:از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم (۳)و ممکن است مترجم حاضر

۱- ۱-فهرست،منتجب الدّین،ص ۱۱۴؛ [۱]امل الآمل؛ضیافه الاخوان،ص ۲۳۸؛اعلام الشیعه، سدهٔ ۶،ص ۱۶۱.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،صص ۲۰ و ۳۹؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۱.

۳- ۳) -ابن خشّاب در عصر روز جمعه سوم رمضان سال ۵۷۶ درگذشته است؛(ر ک:معجم الادباء، ج ۱۲،ص ۵۲).

همان فقیهی باشد که به ابن خشّاب معروف است و از علمای امامیه می باشد.

شیخ ابو علی عبد اللّه بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری بحرانی

پس از این به عنوان شیخ ابو علی عبد النبی بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری بحرانی که از معاصران است خواهد آمد و هر دو عنوان به شخص واحدی مربوط است.

عبد اللّه بن أیوب عاملی جزّینی

شیخ معاصر در بخش اول امل الآمل که ویژهٔ احوال علمای جبل عامل است، می نویسد:وی فاضلی دانشور و سراینده ای ادیب بود (۱).

احمد بن محمد بن عیاش در کتاب مقتضب الاثر فی امامه الائمه الاثنی عشر (۲)علیهم السّلام ۵۴ می نویسد:وی پیوسته شرفیاب حضور مبارک حضرت رضا- علیه السّلام-می شد و در سوک آن حضرت چکامه ای خطاب به حضرت جواد- علیه السّلام عرض کرده است.برخی از آن چکامه،اشعار ذیل است:

یا ابن الوصیّ وصیّ أکرم مرسل أعنی النّبی الصادق المصدوقا

لا یسبقنی فی شفاعتکم غدا أحد و لست بحبّکم مسبوقا

یا ابن الثمانیه الأئمه غرّبوا و أبا الثلاثه شرّقوا تشریقا

إن المشارق و المغارب أنتم جاء الکتاب بذلکم تصدیقا

-ای فرزند وصیّ بهترین رسولان یعنی آن پیمبر راست گوی تصدیق شده.

-روز قیامت جز شما،دیگری به شفاعت من اقدام نمی نماید و کسی در محبت شما بر من پیشی نگرفته است.

-ای فرزند هشت امامی که خورشید وجودشان غروب کرد و ای پدر سه

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۱. [۱]

۲- ۲) -مقتضب الاثر،ص ۵۴. [۲]

بزرگواری که چون خورشید رخشانی خواهند درخشید.

-آری،شما مشرقها و مغربهایی هستید که قرآن وجود شما را تصدیق نموده است.

ابن شهرآشوب هم در ذکر سرایندگان اهل بیت از وی یاد می کند (۱).

مؤلف امل الآمل گوید:تا جایی که ما اطلاع داریم جزّین به زای منقوط بوده است و نام قریه ای است از جبل عامل که شهید اول و گروهی از اعلام از آنجا برخاسته اند.در بعضی از نسخه ها جرین با یای بی نقطه ضبط شده است.بنابراین مشار الیه از قریهٔ یادشده نبوده است و از بخش علمای جبل عامل خارج خواهد بود (۲).

مؤلف گوید:ممکن نیست قریهٔ جزین از روزگار حضرت رضا-علیه السّلام-تا به حال معمور و آبادان مانده باشد (۳).

و ما نام و نشان این عالم را با آنکه از اصحاب حضرت رضا-علیه السّلام-بوده است و تناسبی با این کتاب که ویژهٔ اعلام پس از غیبت حضرت ولی عصر علیه السّلام یا اعلام نزدیک به آن روزگار است ندارد با توجه به دو نکته یاد کرده ایم.یکی:آنکه از شیخ معاصر پیروی کرده ایم.و دیگر:آنکه این نکته را روشن کنیم وی از اعلام پیش از غیبت

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۱۵۲.

۲- ۲) -در اعیان الشیعه،ج ۸،وی به عنوان خریبی بصری معرفی شده و آمده است:خریبی منسوب به خریبه به ضم خاء و فتح را و فتح با است که نام محلی بوده در بصره.زجاجی گفته:آن محل را ازآن جهت خریبه گفته اند که مرزبان کاخی در آنجا بنا کرد و پس از آن خراب گردید و هنگامی که مسلمانان وارد بصره شدند در آنجا بناهایی ایجاد کردند و آن محل را خریبه نامیدند و هم گویند شهر بصره در کنار شهر کهنه ای که از شهرهای ایران بود که مثنی آنجا را براثر غارتگری خراب کرده بود واقع شده است و موقعی که اعراب به آنجا وارد شدند آن محل را خریبه نامیدند و جنگ جمل در آنجا اتفاق افتاده.بعضی خریبه را بصرهٔ کوچک خوانده اند و در انساب سمعانی گفته است:خریبه نام محل مشهوری بوده در بصره و هم گویند جزین نام دهکدهٔ بزرگی است در اصفهان؛بعضی هم جرین را بر وزن حسین و با رای بی نقطه ضبط کرده اند تا آنجا که می نویسد:نظر صحیح تر آن است که وی از مردم خریب بصره است نه از جزین جبل عامل-م.

۳- ۳) -از بیان مؤلف هم در بالا استفاده می شود وی از مردم جزین نمی باشد-م.

امام زمان-علیه السّلام و عجل اللّه تعالی فرجه الشریف-می باشد.

مولی عبد اللّه شوشتری شهید مقتول

پس از این،به عنوان ملا شهاب الدّین عبد اللّه بن ملا محمود شوشتری خراسانی مشهدی،مشهور به شهید ثالث-قدّس سرّه- خواهد آمد.

شیخ عبد اللّه بن جابر عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی دانشور و عابدی فقیه بود و از شاگردان شیخ علی بن عبد العالی عاملی کرکی روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید استاد استناد-قدّس سرّه-در آغاز کتاب اربعین می نویسد:و نیز خبر داد به من شیخ جلیل عبد اللّه بن شیخ جابر عاملی،از جدّ پدری ام فاضل محدث مولانا کمال الدّین درویش محمد بن شیخ حسن نطنزی،از شیخ نور الدّین علی مروّج المذهب و این اجازهٔ عالی ترین اسانید من است.مؤلف گوید:بعید نیست که پدر شیخ عبد اللّه که شیخ جابر است از علما باشد.

و باز استاد استناد-قدّس سرّه-در یکی از اجازاتش که برای یکی از سادات از شاگردانش مرقوم داشته چنین نوشته است:از آن جمله اجازه ای است که شیخ جلیل صالح رضی عبد اللّه بن شیخ جابر عاملی پسرعمهٔ مادر مادرم،از جد پدرم،از ناحیهٔ مادرش عالم ثقه فقیه محدث کمال الدّین مولانا درویش محمد بن شیخ حسن نطنزی- طهّر اللّه ارماسهم-از شیخ علی کرکی تا به آخر سند...

مؤلف گوید:آری،این طریق همان سند عالی استاد استناد است.چنانچه خود من از بیان او-قدس سره-شنیده ام و به طوری که از آخر وسائل الشیعه شیخ معاصر به دست می آید:استاد استناد به توسط پدر بزرگوارش ملا محمد تقی-قدّس سرّه-از شیخ عبد اللّه روایت می کرده است.ممکن است معظّم له،گاهی بی واسطه و گاهی با واسطه از

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۲.

وی روایت نموده باشد.

شیخ ابو محمد عبد اللّه بن جعفر دوریستی

پس از این،به عنوان شیخ نجم الدّین ابو محمد عبد اللّه بن جعفر بن ابی جعفر محمد بن موسی بن ابی عبد اللّه جعفر بن عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی خواهد آمد.

شیخ عبد اللّه بن جعفر بن ابی طالب طبرسی

وی از علمای امامیه بوده است و به طوری که ابن طاوس در کتاب کشف المحجه تصریح کرده است،کتاب الدلائل در امامت از آثار او می باشد.

مؤلف گوید:بعید نیست که اصل نسخهٔ کشف المحجه چنین بوده است:کتاب الدلائل از عبد اللّه بن جعفر حمیری است و کتاب احتجاج از آثار احمد بن علی بن ابی طالب طبرسی است.سپس سهوی در قلم ناسخ پیش آمده و عبارت را به طوری که مشاهده می شود،ایراد نموده است (۱).

شیخ فقیه نجم الدّین ابو محمد عبد اللّه بن جعفر بن ابی جعفر محمد بن

موسی بن ابی عبد اللّه جعفر بن عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی رازی

وی فقیهی فاضل و بزرگواری معروف و یکی از علمای بزرگ است که به دوریستی معروف می باشند (۲).

۱- ۱-در الذریعه،ج ۸، [۱]آمده است:کتاب الدلائل از آثار ابو العباس عبد اللّه بن جعفر حمیری قمی شیخ قمی ها است و اکثر توقیعات که از ناحیهٔ مقدسه صادر شده به خط او بوده است و قرب الاسناد از آثار او می باشد سال ۲۹۰ و اندی به کوفه وارد شد.ابن طاوس از او مطالبی نقل می کند و به فرزندش محمد توصیه کرده است تا از کتاب الدلائل غافل نماند.بنابراین همان طور که مؤلف در بالا نوشته است اشتباهی برای ناسخ به وجود آمده و حمیری قمی را طبرسی نوشته است-م.

۲- ۲) -در پانوشت به نقل از معجم الادباء،ج ۲،ص ۴۸۴«دوریست»را به ضم دال و سکون واو و را و یاء مفتوحه و سین مهمله ضبط کرده است.در حال حاضر محل مزبور درست یا طرشت می باشد که-

شیخ منتجب الدّین در فهرست ضمن معرفی او می نویسد:شیخ نجم الدّین عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی از صلحای فقها بوده و از گذشتگانش که از مشایخ دوریست و از فقهای شیعه بوده اند،روایت می کرده است.

مؤلف گوید:کسی را که منتجب الدّین معرفی کرده است و مترجم حاضر دارای عنوان واحدی بوده و تعددی در میان نیست؛تنها به اختصار نسب اکتفا شده است.

شیخ محمد بن جعفر مشهدی در مزار کبیر گوید:خبر داد به من شیخ فقیه عالم ابو محمد عبد اللّه بن جعفر دوریستی-رحمه اللّه-از جدش،از شیخ مفید و ابن قولویه.

و از کتاب فرائد السمطین حموینی که از علمای عامه است،چنین استنباط می شود که شیخ ابو محمد جعفر بن ابی الفضل بن شعره،از شیخ نجم الدّین عبد اللّه بن جعفر دوریستی روایت می کرده است.در بعضی از مواضع آن کتاب آمده است که شاذان بن جبرئیل،از جعفر بن محمد دوریستی،از پدرش،از جدش،از صدوق روایت می کرده و ۱۱۸ سال زندگی کرده است.

مؤلف گوید:مراد وی از صدوق،شیخ صدوق است که محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی بوده باشد.این سند بدون اشکال نمی باشد،زیرا عالمی که پیوسته از صدوق روایت می کرده،محمد پدر شیخ جعفر بن محمد دوریستی می باشد نه عبد اللّه مترجم حاضر.به طوری که خواهید دید قاضی نور اللّه تصریح کرده است که این دو نفر فرد واحدی بوده اند.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ نجم الدّین عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی،عالمی فاضل،باصداقت و بزرگوار بود.از جدش ابو جعفر محمد بن موسی بن جعفر،از جدش ابو عبد اللّه[جعفر بن عبد اللّه بن] (۱)جعفر بن محمد دوریستی،از

۱- ۱) -در پاورقی آمده است عبارت بین دو قلاب از خط مؤلف اضافه شده است و در امل الآمل وجود ندارد.

شیخ مفید روایت می کرده است (۱).

پس از این،به نام و نشانی که منتجب الدّین ذکر کرده اشاره نموده است.

مؤلف گوید:پیش از این نام شیخ ابو محمد عبد اللّه بن جعفر دوریستی را متذکر شدیم و پس از این هم از ترجمهٔ شیخ ابو محمد عبد اللّه دوریستی یاد خواهیم کرد و در حقیقت هر سه عنوان مربوط به شخص واحدی است.

یادآوری می شود که آن دوریستی که شیخ معاصر از او یاد کرده،غیر از دوریستی است که منتجب الدّین متذکر شده است.بلکه بیشتر چنین به نظر می رسد که دوریستی که شیخ معاصر متذکر گردیده نوادهٔ آن عالمی است که منتجب الدّین یادآوری نموده است.

هرچند این دو تن در نام و کنیه و برخی ویژگیهای دیگر برابرند.زیرا برطبق نظر شیخ معاصر،دوریستی با شیخ طوسی هم طراز بوده است.و شیخ منتجب الدّین سالهایی بسیار پس از شیخ طوسی نمی زیسته که بنویسد دوریستی از طریق جدّ ادنایش از جد اعلایش، از شیخ مفید روایت می کرده است.

پیش از این در شرح حال سید حیدر بن محمد حسینی (۲)مؤلف کتاب الغرر و الدرر نوشتیم که وی از شیخ عبد اللّه بن جعفر دوریستی و از شیخ امام عماد الدّین علی فرزند قطب راوندی روایت می کرده و روایت سید حیدر از دوریستی دلیل آن است که دوریستی ذکر شده در امل الآمل و فهرست عنوان شخص واحدی است.

از فرحه الغری سید عبد الکریم بن طاوس استنباط می شود که محمد بن مشهدی، از عبد اللّه بن جعفر دوریستی روایت می کرده است و دوریستی و شاذان بن جبرئیل هر دو معاصر بوده اند.

از اجازهٔ شیخ حسین بن علی حماد لیثی واسطی به شیخ نجم الدّین خضر بن محمد بن نعیم مطارآبادی برمی آید که شیخ محمد بن جعفر بن علی بن جعفر مشهدی

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۹؛ [۱]فهرست،منتجب الدّین،ص ۱۲۸؛ [۲]لسان المیزان،ج ۳،ص ۲۶۹؛ اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۲.

۲- ۲) -ر ک:ترجمهٔ ریاض،ج ۲،ص ۲۵۵. [۳]

حائری،از شیخ جلیل ابو محمد عبد اللّه بن جعفر دوریستی،از جدش ابو محمد عبد اللّه،از جدش،از شیخ مفید روایت داشته است.

مؤلف گوید:مراد از ابو محمد عبد اللّه شخصیت مورد بحث ماست.

از آن اجازه نیز استنباط می شود که شیخ دوریستی از شیخ ابو علی فضل بن حسن طبرسی مؤلف تفسیر مجمع البیان اجازه داشته است.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین ضمن صحبت از شهرک دوریست می نویسد:از منتسبان به دوریست ابو محمد عبد اللّه بن جعفر بن محمد بن موسی بن جعفر دوریستی است که خود را از نوادگان حذیفهٔ یمانی می دانسته و او یکی از فقهای شیعهٔ امامی است؛در سال ۵۶۶ هجری به بغداد رفته و چندی را در آنجا زندگی کرده و اخباری را که از ائمهٔ اهل بیت علیهم السّلام روایت شده در بغداد،از جدش محمد بن موسی روایت کرده است؛سپس به وطن اصلی اش که دوریست باشد،بازگشته و اندکی پس از ششصد هجری درگذشته است.

خود قاضی بار دیگر در بحث شمارش فقهای شیعه در همان کتاب،از وی به عنوان عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی نام برده و افزوده است که پیش از این ذیل احوال دوریست،از کتاب معجم البلدان بخشی از علم نسب و فضیلت و حسب او را متذکر شدیم و نیازی به تکرار نمی باشد.

مؤلف گوید:ترجمهٔ جدش پس از این خواهد آمد.

شهید در یکی از سندهای اخبار اربعین خود می نویسد:ابن ادریس حلی از شیخ نجم الدّین عبد اللّه بن جعفر بن محمد بن موسی بن جعفر بن محمد بن احمد بن عباس دوریستی،از پدرش،از جدش،از جدش جعفر بن محمد بن احمد،از شیخ مفید روایت می کرده است.

مؤلف گوید:پیش از این به معرفی از جعفر بن محمد دوریستی (۱)پرداختیم و ظاهرا وی فرزند این شیخ بوده است و همچنین به نام و نسب حسن بن جعفر بن محمد

۱- ۱-ر ک:ترجمهٔ ریاض،ج ۲،ص ۱۴۶. [۱]

دوریستی (۱)اشاره نمودیم و درحقیقت وی برادر او بوده است.

محمد بن جعفر مشهدی در مزار خود گوید:اینکه شیخ ابو محمد عبد اللّه دوریستی،از جدش،از پدرش،از شیخ صدوق روایت می کرده است جای تأمل است.

سید جلیل اصیل الدّین عبد اللّه بن...حسینی دشتکی شیرازی خراسانی

(۲)

وی محدثی معروف و از بزرگان اوایل دولت صفویه در خراسان بوده است.

برادرزاده اش سید امیر جمال الدّین عطاء اللّه بن فضل اللّه ملقب به امیر جمال حسینی مراتب قرائت و حدیث را از وی فراگرفته است.

امیر جمال از محدثان بنام هرات بوده است و کتاب روضه الاحباب فی سیر النبی و الآل و الاصحاب را که به پارسی تألیف کرده است.در همین کتاب از عمویش اصیل الدّین نام برده و او را به فضل و کمال ستوده است؛بدان کتاب مراجعه شود.

سید ابو الرضا عبد اللّه بن حسین بن علی حسینی مرعشی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی دانشمندی پارسا بوده است (۳).

ملا عبد اللّه بن شهاب الدّین حسین یزدی شه آبادی

وی فاضلی دانشور و علاّمهٔ متکلم و فقیهی منطقی و جامعی کامل و معروف بوده است و حواشی محققانه ای بر تهذیب المنطق علاّمه تفتازانی تألیف کرده است که اینک به حاشیهٔ ملا عبد اللّه معروف است و امثال آن از دیگر مؤلفات.

ملا عبد اللّه همدرس ملا احمد معروف به مقدس اردبیلی و ملا میرزا جان با غنوی

۱- ۱-ر ک:ترجمهٔ ریاض،ج ۲،ص ۲۰۴. [۱]

۲- ۲) -از مجلد یازدهم الذریعه،ذیل«روضه الاحباب»استنباط می شود که نام پدر او اصیل الدّین عبد الرحمن بوده است.

۳- ۳) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۰؛فهرست،منتجب الدّین،ص ۱۱۷؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶، ص ۱۶۳.

شیرازی سنّی مشهور بوده است و این سه تن فرزانه به همراه یکدیگر علوم عقلیه را از محضر ملا جلال الدّین محمود شاگرد علامه دوانی کسب می کردند.

مشهور است که ملا عبد اللّه اطلاعی از علوم شرعیه نداشته است و بزودی در طی کلام مؤلف صاحب سلافه خواهد آمد که ملا عبد اللّه شرحی بر قواعد الفقه تألیف کرده است،هرچند انتساب این اثر هم به او قابل بحث است.

آری،ملا امین رازی که در هندوستان می زیسته،در کتاب فارسی خود موسوم به هفت اقلیم (۱)می نویسد:مهارتش در فنون علم فقه بغایتی بوده که می گفته اگر متوجه بدان علم گردم به توفیق اللّه تعالی،مسائل فقهی را با برهان دلایل عقلی،چنان مدلل سازم که مجال چون و چرا نماند.

مؤلف گوید:آنچه امین رازی در طی کلام خود آورده است گزافی بیش نیست، بویژه اگر مراد گوینده در همگی مسائل فرعیه باشد و چگونه ممکن است برای همگی آنها برهان آن چنانی آورد و حال آنکه وجه حسن و قبح برخی از آنها معلوم نمی باشد.

گذشته از این ممکن است مؤلف مزبور،ملا عبد اللّه شوشتری را با ملا عبد اللّه یزدی اشتباه کرده باشد.

ملا عبد اللّه مراتب علمی را از امیر غیاث الدّین منصور شیرازی که از اعلام بنام است و بنیانگذار مدرسهٔ معروفی در شیراز می باشد،استفاده کرده و به خاطر دارم که کامیابی ملا عبد اللّه از امیر مبرور نزدیک به روزگاری بوده است که وی به مقام صدارت نایل آمده است.ملاحظه شود (۲).

۱- ۱-هفت اقلیم [۱]از تذکره های معروف است و در هند و ایران در قالب سه مجلد به طبع رسیده و مؤلف آن امین احمد رازی است که از مؤلفان اوایل قرن یازدهم هجری ۱۰۱۰ درگذشته و شرح حال ملا عبد اللّه را در ضمن اعلام سوم که کتابش بر اقالیم سبعه تقسیم کرده است-آورده است و عبارت فوق الذکر عین عبارت تذکرهٔ یاد شده است-م.

۲- ۲) -فرصت الدوله در ضمن صحبت از مدارس شیراز می نویسد:مدرسهٔ منصوریه در محلهٔ لب آب واقع گردیده و از آثار امیر [۲] صدر الدّین محمود دشتکی است که سال ۸۸۳ هجری احداث کرده و به نام فرزندش امیر غیاث الدّین نامگذاری کرده است.طرفی از آن را-

حسن بیک روملو در احسن التواریخ می نویسد:قدوه محققان و افضل متأخران ملا عبد اللّه یزدی (۱)که در اواخر دولت شاه تهماسب صفوی در سال ۹۸۱ هجری در عراق عرب درگذشته،از شاگردان ملا جمال الدّین محمود بوده و از آثار او حاشیه ای است بر حاشیهٔ پیشین ملا جلال دوانی و شرحی بر تهذیب المنطق.

مؤلف گوید:ملا عبد اللّه تعلیقات متفرقه دیگری هم بر حاشیهٔ پیشین ملا جلال دارد،از جمله حاشیه ای است بر بحث عدم که نسخه ای از آن در نزد برادرزاده ام موجود می باشد و حاشیهٔ تدوین شدهٔ بر آنکه مشتمل بر نکات مفید و ارزنده ای است،نسخه ای از آن،در نزد ما موجود می باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل:مولانا عبد اللّه بن حسین یزدی،فاضلی عالم و بزرگواری امامی مذهب است از آثار او حاشیه ای است بر حاشیه خطائی و حاشیه ای بر شرح شمسیه و امثال این ها.شیخ حسن بن شهید ثانی مؤلف معالم و سید محمد بن ابی الحسن عاملی(مؤلف مدارک)علوم عقلی را از وی فراگرفته اند و او هم مراتب فقهی و اصولی را نزد آنها کسب کرده است.

مؤلف سلافه از او نام برده است و می نویسد:عبد اللّه بن حسین یزدی،استاد شیخ بهاء الدّین و علاّمهٔ روزگارش بود و در دانش و پرهیزکاری همتایی نداشت.آثار ارزندهٔ بسیاری دارد،از جمله شرح قواعد در فقه و شرح العجاله و تهذیب در منطق و امثال این ها.

پایان آنچه در امل الآمل آمده است.

مؤلف گوید:آنچه را که شیخ معاصر ایراد کرده از جهاتی قابل توجه است.۱-نام

---

۱ - ۱) -در کشف الظنون سال فوت ملا- عبد الله را ۱۰۱۵ نوشته است،گویا اشتباه بوده باشد؛و ر ک: امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۰؛سلافه،ص ۴۹۸-م.

پدرش تا به آخر که در اصل کتاب نیامده است (۱).۲-اینکه نوشته است:ملا- عبد اللّه بر آن دو قرائت کرده است چگونه ممکن است ملا عبد اللّه مراتب علمی را از صاحب معالم و صاحب مدارک فراگرفته با آنکه ملا عبد اللّه همدرس ملا احمد اردبیلی و از شاگردان ملا جمال الدّین محمود شیرازی بوده است.و صاحب معالم و مدارک از شاگردان ملا احمد اردبیلی بوده اند و خود ملا عبد اللّه هم استاد شیخ بهائی و از هم طرازان او می باشد و آن دو بزرگوار،از معاصران شیخ بهائی بوده اند و پس از او هم مدتی زندگی کرده اند؛بنابراین،چگونه ممکن است ملا عبد اللّه از آنها استفاده کرده باشد.آری،هرگاه صحیح باشد ملا عبد اللّه مراتبی از علم را از آنها آموخته باشد همانا وی در فراگیری امور شرعی،از آنها بهره گرفته است،چنانچه آنها مراتب علوم عقلی از وی فراگرفته اند و نظیر این اشتباه که برای شیخ معاصر اتفاق افتاده،اشتباهی بوده که پیش از این ذیل ترجمهٔ علامه حلی از او نقل کردیم که خواجه نصیر طوسی مراتب فقهی را از علامه و علامه هم مراتب عقلی را از خواجه کسب کرده (۲)و بعید نیست آن کسی که مراتب علمی را از آن دو آموخته است،ملا عبد اللّه شوشتری است که پیش از این از او نامبرده شده است.هرچند این احتمال هم بعید و قابل ملاحظه است.

۳-نسبت دادن شرح قواعد را که در فقه بوده است به وی و حال آنکه ظاهرا ملا عبد اللّه شرحی برای قواعد تألیف نکرده است،بلکه شرح مزبور از آثار ملا عبد اللّه شوشتری است (۳).۴-نسبت دادن تهذیب المنطق را به وی و حال آنکه تهذیب از علّامه

۱- ۱-گویا نام پدر ملا عبد الله در نسخهٔ امل الآمل حسن بوده است که مورد ایراد واقع شده است و حال آنکه در این نسخه و در نسخهٔ مطبوعه حسین آمده است:چون نیست خواجه حافظ معذوردار ما را-م.

۲- ۲) -اشتباهی که برای مؤلف امل الآمل به وجود آمده است آن است که وی قرائت طرفین را مطلق گذارده و عمل آنکه نظرش به قرائتی بوده که مؤلف احتمال داده است هرچند ما نظر او را مقیدا ترجمه کرده ایم-م.

۳- ۳) -در روضات آمده است:بدیهی است استفاده کردن ملا عبد اللّه از دو فرزند شهید با آنکه از نظر طبقه مقدم بر آنها بوده است درخصوص علوم شرعیه است و این موضوع هم در هنگامی بود که آنان در نجف بوده اند و این طریق افاده و استفاده شبیه به افاده و استفادهٔ علّامهٔ حلی و خواجه نصیر طوسی است-

تفتازانی است و ملا عبد اللّه حاشیهٔ معروف را برای آن تدوین نموده است مگر اینکه بگوییم اشتباهی از ناسخ رخ داده است و یا گفته شود تهذیب معطوف بر عجاله بوده.

بنابراین لفظ شرح نیز بر تهذیب اطلاق می شود و مرادش از شرح تهذیب همان حاشیهٔ مزبور است،لیکن شرح حقیقی نبوده چه آنکه این اثر به«حاشیه»شهرت دارد (۱)و همچنین الخراره فی شرح العجاله حاشیه بر آن کتاب است نه آنکه شرح آن باشد و یا منظور شرح پارسی بوده است که بر آن کتاب نوشته است و منظورش از حاشیهٔ شمسیه همان حاشیه ای است که بر حاشیهٔ قدیم علامه دوانی بر شمسیه داشته است و همچنین بر حاشیه ای که میر سید شریف بر آن کتاب نوشته تعلیقه ای تدوین نموده است،و شرح العجاله همان حاشیه ای است بر حاشیهٔ علامه دوانی بر تهذیب المنطق و حاشیهٔ دوانی ازآن جهت به العجاله موسوم گردیده است که در اوایل آن حاشیه در ضمن جمله ای چنین ایراد کرده است:«هذه عجاله نافعه و غلاله رائعه»،حاشیه ای که باسرعت و در عین ارزندگی تدوین گردیده و چونان پیراهنی گرانبهاست که در زیر زره یا در زیر جامه می پوشند.

ملا عبد اللّه از تدوین حاشیه اش که بر تهذیب المنطق تدوین نموده است در صبحگاه روز چهارشنبه ۲۷ ماه ذیقعده سال ۹۶۷ هجری در مشهد مقدس غروی(نجف اشرف)فارغ شده است (۲).

و حاشیه ای که مولانا بر حاشیه خطائی (۳)داشته در ۱۷ ذیحجه سال ۹۶۲ هجری

۱- ۱) -حاشیهٔ ملا عبد الله هم اکنون معروف و به صورتهای مختلفی به طبع رسیده و جمعی از اعلام هم حاشیه های ارزنده ای بر آن نوشته و حتّی آن را به پارسی هم برگردانیده اند و از کتابهای مهم درسی طلاب و اهل علم و مورد توجه اکابر اعلام مدرسین می باشد-م.

۲- ۲) -نسخهٔ مطبوعی که در حال حاضر در اختیار دارم تاریخ اختتام ندارد و به«الحمد لله»ختم شده است.

۳- ۳) -نظام الدّین عثمان معروف به خطائی از ادبای آغاز قرن دهم هجری است.حاشیهٔ او بر مطول-

در شیراز در مدرسهٔ صدریه منصوریه که پیشتر ذکرش رفت به پایان آورده است.

علاوه بر آثار یادشده تألیفات دیگر نیز دارد از جمله آنهاست حاشیه بر حاشیه قدیمه ملا جلال دوانی که بر شرح جدید تجرید تـدوین نموده است و من این حاشـیه را در استرآباد دیـده ام و نسـخه ای قدیمی از آنکه مشـتمل بر مطالب ارزنده ای است در نزد من موجود می باشد.

از آثار اوست:حاشـیه ای بر حاشیهٔ قدیم ملا جلال بر شرح مطالع و حاشیه ای که بر حاشیهٔ سید شریف بر آن شرح داشته است و من آن را دیده ام.

از آثار اوست:شـرح فارسـی بر تهـذیب المنطق علامه تفتازانی که پیش از این هم بـدان اشاره شد و نسـخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد.

از اوست:حاشیه ای بر بحث موضوع از تهـذیب المنطق و بر حاشـیهٔ علامـه دوانی که پیشتر از او یـاد شـده است.این حاشـیه را جداگانه تألیف کرده و رسالهٔ مستقلی قرار داده است و من آن را در همدان دیده ام و نسخه ای از آن نزد ما موجود است.

مؤلف هفت اقلیم حاشـیه ای بر مختصـر تلخیص از آثار مولانا نام برده است و حقیقت آن است که این حاشیه همان حاشیه ای است که بر حاشیه خطائی داشته است.

مؤلف در پایان شرح حال مولانا می نویسد:پیش از این مختصری از شرح حال او در ضمن احوال ملا احمد اردبیلی ذکر شد و در آینده هم بخشی از احوال او در بخش دوّم این کتاب ذیل احوال ملا میرزا جان شیرازی سنّی مشهور ذکر خواهد شد.

ملا عبد اللّه حسین شوشتری اصفهانی

معظّم له فاضـلی عالم و فقیهی محـدث و پارسایی عابـد و زاهـدی پرهیزکار و معروف به ملا عبـد اللّه شوشتری،یا ملا عبـد اللّه قصّاب است.

ملا عبد اللّه صاحب مدرسه ای است که در اصفهان به وی منسوب است و این مدرسه

را شاه عباس کبیر بنا کرده است و او را برای تدریس آن مدرسه تعیین نموده است.

ملاـ عبـد اللّه یعنی شخصیت مورد بحث مـا غیر از ملاـ عبـد اللّه شوشتری است که در بخـارا از پای درآمـده و به شـهید ثالث معروف است هرچند در بسیاری از امور این دو بزرگوار با یکدیگر مشتبه می شوند.

ملا عبـد اللّه و فرزنـدش ملا حسن علی از دانشـمندان بزرگ بوده و نوادگانی داشـته که افرادی عالم و شایسـته بوده انـد و هم اکنون در قید حیات و معروفند خدای متعال امثال ایشان را زیاد فرماید.

ملاـ عبـد اللّه از مردم شوشتر بود؛از آنجـا به اصـفهان آمـده و روزگاری را در اصـفهان زنـدگی کرد.سـپس به مشـهد مقـدس رضوی رفته و چندی را به خاطر بیم از شاه عباس اول که حکایت دامنه داری دارد در روضهٔ مقدسهٔ رضویه پناهنده بوده است و در سـفری که شاه عباس به مشـهد مقـدس مفتخر گردیـده،ملا عبـد اللّه به ملاقات وی دعوت شـده و مورد توجه خاصه قرار گرفته است و حکایتهایی با وی دارد.

ملا عبد اللّه که از توجهات خاصهٔ شاه عباس برخوردار بوده،وی را بر آن داشته است تا موقوفات معروف به چهارده معصوم را دایر نماید و هم در اصفهان مدرسهٔ معروف به ملا عبد اللّه را بنیاد نهد.

شاه عباس طبق پیشنهاد او به احداث آن مدرسه اقدام نمود و پس از اتمام آن وی را به تدریس در آنجا دعوت نمود.

همچنین پیشـنهاد دیگری کرد تا مدرسه ای را که بعدا به شـیخ لطف اللّه موسوم گردیده در اصفهان بنا کند و تدریس آنجا را به شیخ لطف اللّه واگذار نماید.

ملاـ عبـد اللّه از گروهی از اعلاـم روایت می کرده است و بطـوری که از آغـاز اربعین اسـتاد اسـتناد اسـتنباط می شود از جملهٔ کسانی که ملا عبد اللّه از وی روایت داشـته است ملا احمد اردبیلی بوده است و دیگری شـیخ نعمه اللّه بن احمد بن محمد بن خاتون عاملی می باشد.

و جمعی هم اعم از اینکه در درس او حاضـر می شـده یا تنها به اسـتجازهٔ از او موفق آمـده انـد،از وی روایت داشـته انـد.از آن جمله فرزنـدش ملا حسن علی و سـید امیر محمـد قاسم قهپائی و سـید میرزا رفیع الدّین محمد قائنی و ملا شـریف الدّین محمد رویدشتی و

ملا محمد تقی مجلسی و امثال ایشان (۱)...

ملا عبد اللّه شاگردان فاضلی داشته است،مانند امیر مصطفی مؤلف رجال مشهور و ملا محمد تقی مجلسی و فرزندش ملا حسنعلی بن ملا عبد اللّه.

ملا عبد اللّه نماز جمعه را در عصر غیبت واجب عینی می دانسته و خود به اقامهٔ جمعه و جماعت اقدام می کرده است هرچند فرزندش ملا حسنعلی نماز جمعهٔ عینی را در عصر غیبت حرام می دانسته است (۲).

سید امیر مصطفی یادشده در رجال خود می نویسد:عبد اللّه بن حسین شوشتری -مدّ ظلّه العالی-شیخ و استاد ما امام علاّمهٔ محقق مدقق جلیل القدر عظیم المنزله ای است که در زیرکی و محفوظات،یکتای روزگار و بی همتای زمانش بوده است و از همهٔ مردم پرهیزکارتر بوده و من کسی را به وثاقت او ندیده ام.مناقب و فضائل و ویژگیهایش بی شمار است.روزها را روزه می گرفت و شبها را به عبادت به سر می برد و بیشتر مطالب مفید و تحقیقات این کتاب از برکات اوست.خدا او را از من به بهترین پاداش نیکوکاران نایل گرداند.آثار چندی دارد،از جمله شرح قواعد علاّمهٔ حلّی (۳).

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:مولانا عبد اللّه بن حسین شوشتری از دانشمندان برجسته و فاضلان و ثقات ایشان بود.او از طریق شیخ نعمه اللّه بن احمد بن محمد بن خاتون عاملی از شیخ عبد العالی عاملی کرکی روایت می کرده است (۴)و در سال ۱۰۲۱

---

۱ - ۱-در کتاب الفردوس آمده است:سید شریف بن نور اللّه(متوفی به سال ۱۰۲۰ ه.ق.)از شاگردان ملا عبد اللّه شوشتری است-م.

۲- ۲) -در روضات آمده است:ملا حسن علی رساله ای در حرمت عینی نماز جمعه تدوین نموده است-م.

۳ - ۳) -در ترجمهٔ مقدمه ای بر فقه شیعه،ص ۱۱۲ [۱] آمده است:جامع الفوائد شرح قواعد علامه از عبد اللّه بن حسین شوشتری است-م.

۴- ۴) -در پانوشت آمده است از خط مؤلف استنباط می شود که معظم له عبد العالی بوده و در امل الآمل علی بن عبد العالی ضبط شده است و نیز مؤلف در حاشیهٔ این کتاب نوشته ملا عبد اللّه سال ۱۰۲۱ هجری در اصفهان درگذشت و جنازهٔ او را به کربلا بردند.ر ک:امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۹؛ [۲] نقد الرجال،ص ۱۹۷- [۳]م.

هجری درگذشته است و پس از این به نقل کلام سید مصطفی که ترجمه شد پرداخته است.

مؤلف گوید:نام پدر ملا عبد اللّه را بطوری که از سید مصطفی و شیخ معاصر نقل کردیم در بعضی از مدارک هم دیده ایم لیکن در ضمن اجازه ای که در آخر اربعین شهید برای یکی از شاگردانش به خط شریفش نوشته است نام و نسب خود را چنین آورده است:عبد اللّه بن محمود بن سعد شوشتری (۱)،ممکن است یکی از دو نام محمود و سعد را از باب نسبت به جد حمل کنیم و بعید نیست که نام پدر او محمود بوده باشد و در تأیید مغایرت،یا آنچه را که ما توجیه کردیم می توان گفت:هرگاه نام پدر ملا عبد اللّه محمود بوده باشد بر سید مصطفی که از شاگردان مخصوص او بوده است ناشناخته نمی ماند و همچنین چگونه نام پدر او برد و خبرنگار فاضل پوشیده می ماند.

شرح قواعدش که سید مصطفی بدان اشاره کرده است،از بهترین و سودمندترین شروحی است که بر قواعد علامه نوشته شده است،زیرا ملا- عبد اللّه در این شرح به نقل ادلّهٔ حدیثیه و امثال آن پرداخته است،لیکن آغاز و انجام آن را تکمیل نکرده و علتش آن است که ملا عبد اللّه می خواسته شرح شیخ علی را تکمیل نماید و از آنجا که شرح شیخ علی از بحث زکات تا تجارت در نهایت اختصار بوده است.ملا عبد اللّه نخست همان مقدار را شرح کرده است و نظر به اینکه شرح محقق از بحث تفویض بضع ناتمام مانده است ملا عبد اللّه از آنجا به شرح قواعد پرداخته و مباحث لازمه را یکی بعد از دیگری شرح کرده تا به مبحث ظهار رسیده است در همین موقع اجل مهلتش نداده و از شرح ما بقی آن بازمانده است و بالاخره مجموعه تحقیقات او در ضمن پنج مجلد بزرگ تدوین شده است و در حال حاضر برخی از مجلدات آن در نزد عده ای از بازماندگانش موجود می باشد.ما نیز برخی از مجلدات آن را به خط پدرمان در اختیار داریم.

پس از این افزوده است فاضل هندی که از معاصران است شرح قواعد را که موسوم به کشف اللثام است نخست از کتاب نکاح تا آخر آن در چند مجلد تدوین نموده

۱- ۱-اعیان الشیعه،ج ۸،در صدر شرح حال ملا عبد اللّه نام پدر او را محسن نوشته است گمانم اشتباه مطبعی بوده باشد و یا او هم مانند مؤلف این کتاب به چنان نامی برخورد کرده باشد-م.

سپس به شرح کتاب حج و بعد از آن به شرح کتاب طهارت و صلات پرداخته است.

ملا عبد اللّه علاوه بر شرح قواعد آثار دیگری نیز دارد از جمله:حاشیهٔ الفیه (۱)شهید اول و ما نسخه ای از آن را در اختیار داریم و خود او نیز حواشی بسیاری بر آن تعلیق نموده است و از آثار او شرح الفیهٔ شهید است که شرح دامنه داری است و نزدیک به ده هزار بیت را در خود دارد و مشتمل بر تحقیقات سودمندی می باشد و خود او نیز حواشی بسیاری بر آن نوشته است و خود او نیز در ضمن حواشی که بر آن شرح تعلیق کرده است آن شرح را از آثار خویش نام برده است و من آن شرح را دیده ام.

از آثار او شرحی است بر مختصر عضدی و از نوادگان او شنیده ام این حاشیه که به خط خود او بوده است،در نزد ایشان موجود می باشد.

از آثار او حاشیه یا شرحی است بر ارشاد علاّمه که من آن را دیده ام و مشتمل بر تحقیقات ارزنده ای می باشد و نسخه ای از آن در کتابخانهٔ آستانهٔ مبارکهٔ رضویه موجود می باشد که مشتمل بر کتاب اجاره تا آخر ابواب حدود است.

بطوری که از برخی از منابع به دست می آید وی رساله ای به فارسی در وجوب نماز جمعه تألیف کرده است و همچنین رساله ای به فارسی راجع به عبادات تألیف نموده که دارای تحقیقات ارزنده ای است و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد و این رساله ویژهٔ طهارت و صلات و پاره ای از اعتقادات است که فراگیری آنها واجب می باشد.ملا عبد اللّه در اواسط ماه جمادی الثانیه سال ۱۰۱۰ در اصفهان از تألیف آن آسوده شده است.

علاوه بر آنچه گفته شد تعلیقات ارزنده ای بر تهذیب و استبصار شیخ طوسی دارد.

ملا عبد اللّه در کتابهای شرح احوال به تستری که معرّب شوشتر است شهرت دارد و بهمین مناسبت مؤلف می نویسد:تستری به ضم تا و سکون سین و فتح تای دوم منسوب به تستر است که عربی شوشتر می باشد و شوشتر شهر معروفی است نزدیک به حویزه که در روزگار خلیفهٔ دوم فتح شده است (۲)و سیرین پدر ابن سیرین خوابگزار

۱- ۱-ر ک:ترجمهٔ مقدمه ای بر فقه شیعه،ص ۱۴۵.

۲- ۲) -علاء الملک در تاریخ شوشتر ضمن معرفی دارالمؤمنین شوشتر اشعار ذیل را در تعریف از آن شهر نوشته است:-

معروف در آن کارزار شرکت داشته است و گاهی هم آن شهر را شوشتر یا ششتر می گویند و به تازی برنمی گردانند.

بطوری که پیش از این اظهار شد شیخ معاصر در ضمن شرح احوال ملا عبد اللّه می نویسد:مولانا از شیخ نعمه اللّه بن احمد بن محمـد بن خاتون عاملی روایت می کرده و من اجازهٔ پـدر و پسـر یعنی نعمه اللّه و احمـد را که هر دو تن به وی اجازه داده اند دیــده ام بطـوری کـه اجـازهٔ نعمـه اللّه مختصــر و اجـازه فرزنـد مطـول اسـت و صـورت هر دو اجـازه در نزد مـن موجـود می باشـد.مناسب است هر دوی آنهـا را به انـدازه ای که بـدانها نیـاز داریم به منظور اینکه شـرح حال وی را کامل کرده باشـیم در اینجا نقل می کنیم و از آنجا که اجازهٔ فرزنـد مبسوطتر و پیش از اجازهٔ پدرش به وی داده شده بر اجازهٔ پدر مقدم می داریم و مضمون آن اجازه این است:

«از آنجـا که برادر ارجمنـد و بزرگوار یکتا محقق مـدقق مردمک چشم اصـحاب یقین و دیـدهٔ مردمک احباء راستین مولانا ملا عبد اللّه بن حسـین شوشتری که خدا مقامش را عالی و آوازه اش را گرامی بدارد،از جملهٔ کسانی است که از سـهم بسـزایی از دانش برخـوردار گردیـده و بخش بـااهمیتی از آن را فراگرفته است و دوری از وطن را اختیـار نمـوده و هول و هراس دشت و دمن را بر خود هموار ساخته است و خـدای متعال زیارت خانهٔ خود و مرقد رسولش را روزی وی نموده و در عیناثا که جایگاه ما و از روسـتاهای شام است وارد شد از برادر و دوستش فقیر حقیر که به قصور و تقصیرش معترف است احمد بن نعمه اللّه بن احمـد درخـواست کرد تـا بـه وی همـان اجـازه ای را بـدهم کـه روایـت آن بـه مـن اجـازه داده شـده است در پی آن خواسـته درخواسـتش را اجـابت نموده و فرمانش را امتثال کردم هرچنـد که سایه اش دراز باد مرتبه اش عالی تر و موقعیتش محبوب تر است در

عین حال به وی اجازت دادم تا روایت کند از ناحیهٔ من آنچه را که در روایت آن مجازم از اصول و فروع و معقول و منقول از آنچه را که دانشوران پیش از ما تصنیف کرده و پیش گذشتگان شایستهٔ ما با آثار مختلفی که دارند آنها را به وجود آورده اند از آن جمله است کتابهای شیخ اجلّ امام شیخ الاسلام و مقتدای انام شیخ ابو جعفر محمد بن حسن طوسی قدس اللّه روحه الطاهره و رفع قدره فی الدنیا و الآخره طبق روایتی که از گروهی از نیکوکاران داشتم از آن جمله شیخ اجلّ یکتای دانا دل پدرم شیخ نعمه اللّه که روزگار عمرش دراز باد از پدرش شیخ امام و پیشوا عمده اخلاص کیشان و خلاصه محصلان شیخ شهاب الدّین احمد از پدرش امام عالی مقام دریای متلاطم دانای عصر در معانی و بیان و بس شناسای الفاظ و ایقان شمس الدّین محمد که خدا روحشان را پاکیزه و جایگاهشان را نورانی بگرداند از شیخ اجل جمال الدّین احمد بن حاجی علی عیناثی.

پس از این به ذکر اسامی مشایخ پرداخته تا آنجا که گفته است بنابراین ملا عبد اللّه حرّسه اللّه به طرقی که ذکر شد و دیگر از طریقه هایی که دارم می تواند کتابهای یادشده را روایت نماید و هم می تواند کتابهای دیگران از اصحاب ما را که فراوان بوده و تدوین شده اند در صورتی که دسترسی بدانها داشته باشد روایت کند.

گذشته از این به وی اجازه دادم تا آثار خود مرا از حواشی و تألیفات روایت کند و به هر طریقی که می پسندد و می خواهد و به هرکس که شایسته می داند و از وی درخواست می شود با توجه به شرایط روایت که در کتابهای روایت آمده است روایت نماید و از او می خواهم تا تعهدی را که از من گرفته اند که همواره پرهیزکار باشم و رعایت احتیاط را در مقام تقوا بنمایم و رضای حقتعالی را ایجاد کنم مراعات نماید و مرا در خلوتهایی که با خدا دارد و در تعقیب نمازها،بویژه در اماکن شریفه و مشاهد مکرمهٔ اهل بیت طهارت علیهم السّلام از خاطر نبرد و عذر کوتاهی مرا بپذیرد چه آنکه این تقصیر،اندکی از بسیار است و ناراحتیها و تشویشات و آشوبهای پی درپی شاهد حال و وسیلهٔ پذیرش اعتذار می باشد.درود خدا و رحمت حضرت حق تعالی بر او باد؛سپس امضا کرده و می نویسد:

و کتب ذلک بیده الفانیه الجانیه احمد بن نعمه اللّه بن احمد بن خاتون تجاوز اللّه عن سیئاتهم و حشرهم فی زمره موالیهم و ساداتهم تاریخ این اجازه روز جمعه هفدهم

محرم الحرام سال ۹۸۸ هجری است خدا را بر این نعمت می ستایم و درود فراوان را بر روان محمد و آل محمد تقدیم می دارم و تقاضای عفو و اغماض دارم (۱).

و اجازه ای که شیخ نعمه اللّه پدر شیخ احمد به ملا عبد اللّه رحمه اللّه علیهم اجمعین داده است بدین مضمون است که پس از مقدماتی می نگارد از جمله کسانی که در راه تحصیل علم و اجازه قدم برداشته و به دریافت آن به دیدار ما شتافته مولای فاضل کامل صاحب مناقب و فواضل که با اخلاقی شایسته و خویی آراسته به جمع میان شریعت و حقیقت برخاسته مولانا ملا عبد اللّه بن عزّ الدّین (۲)حسین شوشتری است که خدا احوالش را اصلاح فرماید و همانندش را در میان اقران زیاد گرداند به سماع روایت از من پرداخت و با شیرین بیانی به طرح پرسشهایی اقدام نمود تا اینکه از این بندهٔ ضعیف درخواست کرد به وی اجازه دهم که کتابهای علما و روایتهای ائمهٔ هدی صلوات اللّه علیهم اجمعین را روایت نماید.در قبول آن درخواست تعلل ورزیدم تا اینکه دعوتش را اجابت کردم.

اکنون می گویم روایت می کنم از استادم پیشوای امت و کاملترین پیشوایان و چراغ راه ملت پیشوای صاحب مآثر و مفاخر و فضائل و معالی ابو الحسن علی بن عبد العالی و همچنین از فقیه عدل و دانشمند شایستهٔ والدم ابو العباس احمد بن خاتون قدس اللّه روحهما و نوّر ضریحهما بمحمد و آله و این دو بزرگوار از جدّ اکمل افضلم محقق مدقق شمس الدّین محمد بن خاتون روّض اللّه مرقده روایت می کنند گذشته از اینکه هریک از آن دو دانشور مستقلا طرق دیگری هم دارند که به خط خود آنها تدوین شده و در حال حاضر فراوان و برخی از آنها در اطراف جهان علم و حدیث منتشر گردیده که در برخی از آنها مشترک و با بعضی از آنها مساوی بوده ایم و بخشی از آنها را فرزند نیکوکار و شایسته و کاملم که دارای خویی پسندیده و باطنی پاکیزه است و از خدا می خواهم تا مقامش را در دوجهان عالی و آوازه اش را در میان اقران زیاده فرماید و عمرش را

۱- ۱-صورت کامل این اجازه در مجلد ۱۰۹ بحار طبع جدید و همچنین رونویس آنکه به خط مؤلف این کتاب بوده است گراور گردیده است.-م.

۲- ۲) -در بعضی از مدارک،عز الدّین را لقب خود ملا عبد اللّه آورده است و در این اجازه ظاهرا لقب پدرش بوده باشد و ممکن است پدر و پسر هر دو ملقب به یک لقب بوده اند-م.

طولانی و سرانجامش را به محمد و آل طاهرینش به خیر بگرداند به دست خودش که سپیدی پیشانی روایت و گوهر گران بار طرق درایت و هدایت است پیش از این مرقوم داشته است و به همین مناسبت از یادآوری آنها خودداری کرده ام چه آنکه یادآوری دوبارهٔ آن در نزد ارباب اعتبار مذموم و ناپسند است بنابراین مولای مشار الیه که خدا خواسته های او را به آسانی روا بسازد و او را به مقصودی که دارد نایل گرداند درخور آن است که مراتب حدیث و شئون علمی دیگر را از من از دو شیخ بزرگوارم که به نام و موقعیتشان اشاره شد روایت نماید و این سندم سند عالی است تا آخر آنچه در سند فرزندم بدان اشاره شده است و منتهی به ائمهٔ هدی و مصابیح دجی صلوات اللّه و سلامه علیهم اجمعین می شود و همچنین مولای مشار الیه مجاز است مراتب اشاره شده را برای هرکسی که می خواهد و دوست دارد روایت نماید و همواره از خدا می خواهم تا در این راه موفق و پایدار باشد و شرایط روایت را به آن نحوی که ملحوظ در نزد ارباب درایت است رعایت فرماید و از او می خواهم تا مراد مشایخم را قدّس اللّه ارواحهم در خلوت و جلوت از خاطر نبرد.و کتب العبد نعمه اللّه بن احمد بن محمد بن خاتون در اواسط ماه محرم الحرام آغاز سال ۹۸۸ هجری و بالاخره با درود و سلام و حمد پروردگار اجازه اش را پایان داده است (۱).

مؤلف پس از نقل دو صورت اجازه که به اختصار ترجمه شد می نویسد:پس از این به اجازهٔ دیگری از شیخ نعمه اللّه برخوردم که نام مجاز له از آن ساقط گردیده و احساس می کنم که آن اجازه را هم شیخ نعمه اللّه برای ملا عبد اللّه شخصیت مورد بحث ما- نوشته باشد و به همین مناسبت اجازهٔ مذکور را در اینجا ذکر کرده ایم هرچند محتمل است برای دیگری نوشته باشد (۲).

۱- ۱-صورت این اجازه در مجلد ۱۰۹ بحار الانوار آمده است و رونویس آن هم به خط مؤلف این کتاب در آخر همان مجلد گردآوری شده است-م.

۲- ۲) -در الذریعه،ج ۱،ذیل اجازهٔ شیخ نعمه اللّه آمده است:بطوری که مؤلف ریاض [۱]استظهار کرده است این اجازه را شیخ نعمه اللّه برای ملا عبد اللّه نوشته است و بخشی از آن را متذکر شده است و آغاز آن اجازه بطوری که از کشف الحجب استفاده می شود این است:الحمد لله المبیّن طریق الحق و موضح دلیله-م.

در بخشی از آن اجازه آمده است:از جمله کسانی که در راه خدا متحمل رنج سفر تحصیل علم گشته و راه کمال را بر خود هموار نموده تا احادیث شریعت را از مخازنش به دست آورد و برای تصحیح احادیثش از هرکجا که گمان دارد تحصیل نماید تا خود براثر کوشش زیاد مجموعه فنون و علامه احادیث و متون گردیده است برادر صالح(چنانچه نوشتیم نام مجاز له ساقط گردیده است)گذشته از اینکه خود او ازهرجهت مهارتی در این راه به دست آورده است از من درخواست کرد تا آنچه از پیشینیان در این راه به دست آورده ام به وی اجازه دهم از آنجا که چاره منحصر گردیده خواستهٔ او را اجابت کردم تا از این راه حق برادری را رعایت کرده باشم و در ضمن آن بپذیرش آن نایل آمده و تمنای دعا کرده باشم و الا من از آن افرادی نیستم که دعوی برهانی در این راه داشته باشم یا خود را شایستهٔ شرکت در مسابقهٔ این میدان بدانم و نخستین سفارشی که به خود و او دارم پرهیزکاری است و اینکه در آشکار و نهان مواظب فرمان از اللّه تعالی بوده باشیم بنابراین از خدا درخواست کردم و به وی اجازه دادم که آنچه را خوانده و روایت کرده ام و به روایت کتابهای فقهای پیشین و علمای ماضین رضوان اللّه علیهم اجمعین موفق گردیده ام روایت نماید از ایشان است شیخ امام شهید شمس الدّین ابو عبد اللّه محمد بن مکی(ره).

اینک من روایت می نمایم از دو شیخ امام و فاضلم شیخ معظّم خاتم مجتهدان و رئیس محققان و پیشوای مدرسان صاحب مآثر و مفاخر ابو الحسن علی بن شیخ زاهد عابد حسین بن عبد العالی که خدا مقامش را عالی و جایش را در بهشت متعالی قرار بدهد (۱).و از وی می خواهم تا مرا در خلوتها و اوقات راز و نیاز و در تعقیب نمازها از خاطر نبرد و خود را از سهو نسیان دور بدارد و به نسخه های صحیح اعتماد داشته باشد و پیروی از هر آواز ننماید و گوش به هر گویایی ندهد و تنها حق را مقصود خود شناسد و با کمال اخلاص تقوا پیشه کند و به همان راهی قدم گذارد که مشایخ ما رضوان اللّه علیهم قدم گذاشته اند و اینک کار را به عهدهٔ او واگذاردم و از خدای بزرگ می خواهم ما و او را

۱- ۱-نام شیخ دومش را ذکر نکرده و از قرینه اجازهٔ پیشین استنباط می شود پدرش ابو العباس احمد بوده باشد-م.

برای آنچه وسیلهٔ خرسندی اوست موفق بدارد و ما و او را در زمرهٔ پیمبر ما محمد و خاندان او قرار بدهد و ما و مشایخ ما را در حزب آن حضرت و شفاعت آن جناب درآورد،به جاه محمد صلّی اللّه علیه و آله و ذریته سلام اللّه علیهم اجمعین.

در پایان می نویسد این است صورت خط شیخ جلیل نعمه اللّه بن احمد بن محمد بن خاتون عاملی که خدا او و همهٔ مرد و زن مؤمن را بیامرزاد.

مؤلف پس از نقل اجازهٔ یادشده می نویسد:مؤلف صاحب تاریخ عالم آرا در مجلد دوم از آن کتاب چنین می نویسد (۱):ملا عبد اللّه شوشتری در روز جمعه بیست و چهارم شهر محرم الحرام سال ۱۰۲۱ هجری اندک عارضه ای بر او طاری گردید در روز شنبه میر محمد باقر داماد و شیخ لطف اللّه میسی عاملی که مدتی بود به خاطر مباحثات علمی و مسائل اجتهادی فی مابین غبار نقاری ارتفاع یافته بود به عیادت او رفتند.جناب مولانا با این هر دو بزرگوار معانقه کرده در کمال شکفتگی صحبت داشت.شب یکشنبه بیست و ششم قریب به صبح بعد از اقامهٔ صلاه اللیل و نوافل بیرون آمده که ملاحظهٔ وقت نماید،در بازگشتن از پای فتاده بی آنکه مهلت سخن گفتن یابد دعوت حق را اجابت نموده مرغ روحش از قفس بدن او پرواز نمود.

جناب مولانا در کمالات نفسانی و تقوی و پرهیزکاری و ترک مستلذات دنیا درجهٔ عالی داشت از مأکول و مشروب به سدّ رمق قناعت نموده اکثر ایام صایم بوده و به شوربای بی گوشت افطار می کرد و قریب به سی سال در نجف اشرف و کربلای معلّی ساکن گشته در خدمت مجتهد مغمور مولانا احمد اردبیلی به سر برده و در خدمتش به کسب فضائل و حل مسائل می پرداخت و گویند که از مولانای مذکور اجازهٔ نماز جمعه و جماعت و تلقین مسائل اجتهادی یافته بود.

در روز وفاتش مردم به شدت نوحه سرائی می کردند و اعیان و اشراف،سعی می نمودند که به تیمن و تبرک دستی به زیر جنازه اش برسانند،ازدحام جمعیت میسّر نمی شد.در جامع عتیق صفاهان به آب چاه غسل داده در همان جا میر محمد باقر داماد و

۱- ۱-در اینجا عین عبارات آن کتاب را که مؤلف به عربی برگردانیده است نقل می نماییم-م.

سایر فضلا و علما نماز کردند،چند روز در مزار[فایض الانوار امامزاده واجب التعظیم و التبجیل]امام زاده اسماعیل علیه و آبائه التحیه بود.از آنجا به کربلای معلی منتقل شد (۱).

ارباب استعداد تاریخهای مرغوبه در سلک نظم کشیدند.

از جمله میرصحبتی تفریشی گوید«آه آه از مقتدای شیعیان»؛دیگری گفته است:

«حیف از مقتدای ایران حیف».

شیخ محمود عرب جزائری گفته:«مات مجتهد الزمن».

مؤلف گوید:اینکه مؤلف عالم آرا نوشته است مولانا مدت سی سال از محضر مقدس اردبیلی استفاده کرده است و در ظرف این مدت هم در جوار حضرت سید الشهداء و حضرت مولا علی مرتضی علیهما السّلام به سر برده است هر دو موضوع بی اساس است.

در مجلد اول آن کتاب می نویسد:در یکی از اوقات فی مابین مولا عبد اللّه و محقق

۱- ۱-علامه ملا محمد تقی مجلسی در شرح مشیخه من لا یحضره الفقیه می نویسد:عبد اللّه بن حسین شوشتری-رضی اللّه تعالی عنه-در روزگار خودش استاد ما و استاد طایفهٔ شیعه و علامهٔ محقق و مدقق و زاهدی عابد و پرهیزکار بود و اکثر مطالب مفید این کتاب از افادات او می باشد در تحقیق اخبار و رجال و اصول مهارتی بسزا داشت و آثاری تألیف کرده است از جمله تتمیم شرح قواعد محقق کرکی است که در ضمن هفت مجلد تدوین نموده و مقام فضل و دانش و تحقیق و تدقیق او را از آن تتمیم می توان استفاده کرد ملا عبد اللّه نسبت به من به منزلهٔ پدری مهربان بود و در دههٔ اول از محرم الحرام درگذشت و روز وفات او به منزلهٔ روز عاشورا بود و نزدیک به صد هزار تن بر جنازهٔ او نماز گزاردند و من تا آن هنگام چنان اجتماعی را برای هیچ یک از فضلا ندیده بودم و در جوار اسماعیل بن زید بن حسن مدفون شد.پس از یک سال جنازهٔ او را بدون آنکه تغییری در آن رخ داده باشد به کربلای معلی انتقال دادند.وی صاحب کرامات بود،برخی از آنها را خود دیده و جمعی از آنها را از دیگران شنیده ام.ملا عبد اللّه از شاگردان ملا احمد اردبیلی و شیخ احمد خاتون و پدر او بوده و از این پدر و پسر اجازه داشته و من هم به اخذ اجازه ای از او نایل آمده ام و می توان گفت حد اکثر انتشار حدیث و فقه از برکات او بوده است و دیگران براثر گرفتاریها آن چنان که باید رنجی در این راه تحمل نکردند و او پس از آنکه از کربلا آمد و در طول چهارده سالی که در اصفهان اقامت داشت به نشر حدیث پرداخت و طلاب علم در اوایل ورودش بیش از پنجاه تن نبودند و حال آنکه هنگام رحلت او عدهٔ فضلا متجاوز از هزار تن بوده اند.بالاخره مدایح او بیش از این است-م.

سید داماد مشاجرهٔ علمی اتفاق افتاد؛در پی آن مشاجره سید داماد به او نوشت:«عزیز من جواب است این نه جنک است!رحم اللّه امرأ عرف قدره و لم یتعد طوره نهایت مرتبهٔ بی حیائی است که نفوس معطّله و هویات هیولانیه در برابر عقول مقدسه و جواهر قادسه بلاف و گزاف و دعوی بی معنی برخیزند این قدر شعور باید داشت که سخن من فهمیدن هنر است نه با من جدال کردن و بحث نام نهادن،چه معیّن است که ادراک مراتب عالیه و تسلط بر مطالب دقیقه کار هر قاصر المدرکی و پیشه هر قلیل البضاعتی نیست فلا محاله مجادله با من در مقامات علمیه از بابت قصور طبیعت خواهد بود نه از باب دقت طبع، مشتی خفاش همت که احساس محسوسات را عرش المعرفت دانش پندارند و اقصی الکمال هنر شمارند با زمره ملکوتیین که مسیر آفتاب تعلقشان بر مدارات انوار عالم قدسی باشد لاف تکافو زنند و دعوی مخاصمت کنند روا نبود و درخور نیفتد،و لیکن مشاکسه و هم با عقل و معارضهٔ باطل با حق و کشاکش ظلمت با نور منکر بشوند، حادث و بدعتی است نه امر و نهی،و الی اللّه المشتکی و السّلام علی من اتّبع الهدی.

و اذا اتتک مذمتی من ناقص فهی الشّهاده لی بأنّی کامل

خاقانی آن کسان که طریق تو می روند زاغ اند و زاغ را روش کبک آرزوست

گیرم که مارچوبه کند تن به شکل مار کو زهر بهر دشمن و کو مهره بهر دوست

ملا عبد اللّه در پاسخ وی این جواب را نوشت:

جانا به زبان ما سخن می گویی،رحم اللّه امرأ عرف قدره،بدا حال کسی که من ارسل الیه را از نفوس معطّله شمارد و دعوی اسلام کند (۱).

۱- ۱-در روضات [۱]ذیل احوال معظم له حکایات چندی از مراتب اخلاق و پاره ای از مناقب دیگر او ذکر شده است؛از جمله می نویسد:به خطّ جدّم سید ابو القاسم جعفر در حاشیهٔ اربعین ملا محمد باقر مجلسی چنین دیدم:مولای فاضل و تقی پرهیزکار ملا عبد اللّه شوشتری در مقام اندرز به فرزندش می گفت:پس از آنکه اساتید جبل عامل مرا در عمل برای خودم مجاز دیدند و اجتهاد مرا تصدیق کردند مرتکب مباح و مکروه نشدم،تا چه رسد به عمل حرام.و این موضوع را دربارهٔ خوردن و آشامیدن و خوابیدن و نکاح کردن یادآور شده است که آنها را با انگشتان خود یکی بعد از دیگر می شمرده است و کاملا رعایت می کرده است-م.

ملا عبد اللّه بن حسین رستمداری مازندرانی

رستمداری فاضلی عالم بود و من از روزگار او اطلاعی ندارم.آری در تبریز به رسالهٔ اعتقادیهٔ او که ترجمهٔ اعتقادات شیخ صدوق(ره)می باشد دست یافتم.وی این کتاب را در تبریز بنا به پیشنهاد یکی از دوستانش تدوین نموده است (۱).

مؤلف گوید:یادآوری می شود شخصیت مورد بحث ما غیر از ملا عبد اللّه خراسانی شوشتری است که به شهید ثالث معروف بوده و در مشهد مقدس رضوی می زیسته و پس از این به شرح حالش اشاره خواهد شد.

ملا عبد اللّه بن ملا حسن شیرازی شولستانی نزیل شهر ساری

وی فاضلی عالم و فقیهی جلیل القدر و از معاصران است.

علوم نقلی و احادیث علوی را از ملا محمد تقی مجلسی و علوم عقلی را از ملا صدر الدّین محمد شیرازی(ملا صدرا)رحمه اللّه علیهما فراگرفته است و در همین روزگاران دل از خاکدان دنیا برداشته و به ریاض جنان عقبی راهی گردیده است از آثار او رساله ای دربارهٔ عقاید دینی همراه با ادلهٔ عقلی و رساله ای دربارهٔ اصول الدّین همراه با ادلهٔ نقلی و شرحی بر رسالهٔ اعتقادات شیخ صدوق و شرحی دیگر به فارسی بر همان رساله موجود است که ما آنها را به انضمام تعلیقات و تحقیقات زیادی که بر کتابهای حدیث و امثال آنها داشته است در شهر ساری در نزد فرزندانش دیده ایم.

سیّد حسیب نسیب شمس الدّین جمال علویها ابو محمد عبد اللّه بن

جعفر بن محمد حسینی

وی از بزرگان سادات و از دانشمندان متأخر ما بوده است.

۱- ۱-در پانوشت الذریعه،ج ۱۸،ص ۳۱ نقل شده است نام آن کتاب زبده الفوائد فی ترجمه العقائد است و این کتاب را در سی و چهار باب تنظیم کرده است-م.

بطوری که از کتـاب ابتلاء الاخیار فی مصائب الائمه الاطهار تألیف شـیخ ابو علی عبـد النبی بن احمـد بن عبـد اللّه بن یوسـف هجری بحرانی که از معاصـران است چنین استنباط می شود شمس الدّین از طاهر بن عبد السیّد فقیهی مطرزی از خطیب علاّمه ابو المؤید موفق بن احمد مکی خوارزمی روایت می کرده است.

شیخ عبد اللّه بن حسن نسّابه

فاضـلی دانشـور و بزرگـوار بوده است از آثـار او کتـاب نزهه عیون المشـتاقین (۱)است این کتـاب را سـید بن طـاوس در فلاح السائـل به وی نسـبت داده است و من تا حال حاضـر از چگونگی روزگار او اطلاعی بـدست نیاورده ام و در کتاب های رجال اصحاب هم به نام و نشان او نرسیده ام.

ملا عبد اللّه خراسانی شهید

پس از این به عنوان ملا شـهاب الدّین عبد اللّه بن ملا محمد شوشتری خراسانی مشـهدی مقتول و مشهور به شهید ثالث خواهد آمد.

ملا عبد اللّه بن حاج حسین بابا سمنانی

وی فاضلی عالم و جامعی طبیب بود و از شاگردان میرداماد بشمار می رود.

در شهر اشرف مازندران کتاب تحفه العابدین او را دیده ام.

۱- ۱-در الذریعه،ج ۲۴ [۱] آمده است:کتاب نزهه عیون المشتاقین فی وصف الساده الغرّ المیامین در علم نسب شناسی از آثار ابو الغنائم شـریف عبد اللّه بن حسن نسّابه دمشـقی است که احمد بن مهنا عبیدلی معاصـر با حلّی در کتاب الانساب المشجر از آن نقل کرده است و می نویسد این کتاب از آثار ابو الغنائم عبد اللّه بن حسن قاضـی بن محمد بن حسن بن حسـین بن عیسـی بن یحیی بن حسین بن زید بن علی بن حسین علیه السّلام است و در این کتاب از ابو عبد اللّه حسین بن محمد طباطبائی روایت می کرده و ابن عسـاکر در تاریـخ خود می نویسـد:این کتاب که در علم نسب تألیف شـده متجاوز از ده مجلـد می باشـد و ابن طاوس هم در فلاح السائل از آن نام می برد و مؤلف ریاض نام او را در همین مجلد در ردیف اعلام شیعه آورده است-م.

کتـاب مزبور را که در اعمـال سال و آداب صـلات و تعقیبات آن است به پارسـی تألیف کرده و مشـتمل بر یک مقـدمه و پنج باب و یک خاتمه بوده و دارای مطالب ارزنده ای است.

و از آثار او کتابی است در ترجمـهٔ رساله فارسـی افلاطون زمان حسام الدّین ماچینی.این رساله دربارهٔ کیفیت تنباکو و آثار آن تألیف شـده است.ملا عبـد اللّه این رساله را از پارسـی به تازی برگردانیـده و شـرحی برای آن نوشـته و در ضـمن به ردّ آن هم اقدام نموده است و بطوری که ملا عبد اللّه اظهار داشته است رساله حسام الدّین همان رساله ای بوده که حکیم محمد مقیم بن حکیم محمد حسین سمنانی راجع به تنباکو به زبانی پارسی تألیف کرده است و حسام الدّین آن رساله را سرقت نموده و به نام خود انتشار داده است و من ترجمهٔ رسالهٔ مزبور را در سیسـتان به خط شـریف ملا عبد اللّه که مترجم آن است دیده ام و نسـخه ای از آن هم در نزد ما موجود است.

این رساله را ملا عبـد اللّه بنا به پیشـنهاد و درخواست سـید اجلّ علی بن حسن بن شدقم حسـینی مدنی به عربی ترجمه نموده و پس از فراغت از ترجمهٔ اصل آن همان ترجمه را شـرح کرده است و شرح و ترجمهٔ آن را در سال ۱۰۲۰ هجری در مدینهٔ منوّر به پایان آورده است.

شارح در آغاز ترجمـهٔ خود فوائد بسـیاری از امور طبّی را که ویژهٔ سـتّهٔ ضـروریه (۱)و دیگر از اموری که متنـاسب بـا آن بوده است بر اصل ترجمهٔ خویش اضافه کرده و کلاّ دارای مطالب باارزشی است.

مؤلف گوید باید گفت آنچه از متن نوشـتهٔ حسام الدّین و محمد مقیم سمنانی به دست می آید آن است که هر دو تن ادله ای اقامه کرده اند که توتون گیاه خوبی است

---

۱ - ۱-در بحر الجواهر ذیل کلمهٔ اسـباب و با اشارهٔ بدان ذیل سـتهٔ ضـروریه(شـش امر لازم)آمده است:سـتّهٔ ضـروریه یا اسباب عمومی ششـگانه امر مهی است که بقای ذی حیات به وجود آنها بستگی دارد و اسباب سته عبارت است از:۱-جنس هوایی که بر بدنها احاطه دارد ۲-جنس خوراکی و آشامیدنی ۳- جنس استفراغ و احتساب ۴-جنس حرکت و سکون ۵-جنس خواب و بیداری ۶-جنس حرکـات نفسـانی.آب است و خـوراک و خـواب پس حرکت و اسـتفراغ:هم نیز هوا را تو شـش امر ضـروری دان-م.

نهـایت آنکه برای برخی از مزاجها سودمنـد و برای بعضـی از مزاجها زیان آور است و تصـمیم مترجم شارح بر آن بوده که در بسـیاری از مواضع آن شـرح کلام آن دو تن را مردود و ناپسـند قلمـداد نمایـد و من بعـد از این به نکتهٔ باارزشـی برخوردم که مترجم به خـط خود دلیلی برای نکوهیـدگی تنباکو بر پشت همان ترجمه مرقوم داشـته است که شایسـته می دانم دلیل او را در اینجا ایراد کنم.

وی گوید بدیهی است روح جسم لطیفی است بخاری صاف و شفاف و این جسم لطیف از بخار خون لطیف به وجود می آید و جسـمهای غلیظ و کدر مخصوصا جسمهایی که در آنها اندک تیرگی و حالت دود مانند وجود دارد بلاشک با جسم شفاف روح، مخالف و متضادند.

شکی نیست توتون خود جسـمی کثیف و خشـک است و دودی که از آن متصاعـد می گردد خـالی از همان اجزای خشک و کثیف نمی باشـد به طوری که بخوبی می توان یبوست و کثـافت آن را در نی قلیـان و امثال آن احساس کرد مخصوصا هرگاه یک روز یا دو روز منفـذ آن بسـته باشـد و قابل کشـیدن نباشـد که باید آن را تنقیه یا فراشـی کرد،اکنون که با بسـتن نی قلیان اسـتعمال کردن دود ایجاد مزاحمت خواهـد کرد پس با مجاری خون و تنفس و رطوبات درونی که منفـذی به بیرون ندارد چه معامله ای خواهد کرد و کسـی که اندک اطلاعی از فن طبابت داشـته باشد خواهد فهمید اسـتعمال دخانیات به مجاری تنفسـی آسـیب جبران ناپـذیری وارد خواهد کرد و هرگاه فردی این ناراحتی را کم وبیش در خود احساس کند بهتر آن است که گرد اسـتعمال دخانیات نگردد و نفعی را که ممکن است از راه جلوگیری از رطوبات بارده در خود بیابد ناچیز انگارد زیرا زیانی را که براثر اضمحلال نیروها و قوای باطنی در خود ایجاد می کند بیشتر از نفعی است که در خود احساس می کند.

گذشـته از این ممکن است رطوبـات رقیقه از میـان برود و به جـای آن کثافتهـایی که براثر کشـیدن دخانیات تحجر یافته اسـت جایگزین آنها شود و برای خارج ساختن آنها راهی جز اسـتفاده از داروهای قوی از قبیل مسهلات قوی وجود نداشته باشد و به طوری که اطبا در کتابهای خود گفته اند استعمال این گونه مسهلات ناراحتی زیادی را به همراه

دارد و بسیار خطرناک است؛بنابراین بهتر آن است که از استعمال دخانیات خودداری شود و ممکن است حکم به تحریم استعمال تنباکو و امثال آن به خاطر همان زیانی بوده است که بعضی از بزرگان متوجه آن بوده اند و دیگر آنکه فقهای گذشته و حال تصریح به جواز تناول آن نکرده اند بلکه استعمال دخانیات را مطلقا یا در بعضی از مواضع ممنوع دانسته اند و هرگاه چنین احتمالی در کار باشد بهتر آن است که از استعمال آن احتراز کنند.

هرگاه کسی در مقام اعتراض بگوید تجربه ثابت کرده است که استعمال تنباکو زیانی ندارد خواهیم گفت تجربه نسبت به فرد واحد یا بیشتر دلیل بر آن نیست که بر همهٔ بدنها اثر واحد داشته باشد و به فرض آنکه چنان تجربه ای حکمفرما باشد نمی تواند با براهین عقلیه که به درستی آنها یقین داریم مقاومت نماید.

مؤلف گوید کلام شارح از جهات طبی و شرعی و عقلی خالی از نظر نبوده است از جمله وی مجاری تنفس را با نیهای قلیان و امثال آن مقایسه کرده است درست نیست زیرا دود تنباکو آن گونه که در نی قلیان و امثال آن سرایت می نماید در مجاری تنفس سرایت نمی کند.

دیگر آنکه وی در کلام خود گاهی تصریح به خطر و هنگامی تصریح به اولویت ترک استعمال دخانیات نموده و گاهی هم این امر بر او مشتبه گردیده است.

دیگر آنکه عدم تصریح فقها به جواز استعمال دخانیات دلیل بر حرمت آن نبوده است.گذشته از این کشیدن تنباکو غیر از خوردن آن است و حال آنکه شارح در کلام خود آورده است که فقها تصریح به جواز تناول دودها ننموده اند.

اعتراض دیگر آنکه هرگاه بعضی از فقها به حرمت تناول دخان تصریح کرده باشند باید دلیل آنها آیهٔ شریفهٔ و یحرّم علیهم الخبائث و آیهٔ دیگر الخبیثات للخبیثین و امثال این ها باشد و حال آنکه این دو آیه و امثال آن دلالتی بر خبیث بودن تنباکو ندارد و ما در کتاب وثیقه النجاه در چندین موضع از آن کتاب استفاده هایی که از آن آیات می شود و چگونگی مصادیق آنها را متعرض شده ایم.

ایراد دیگر راجع به بیان اعتراض و پاسخ اوست.باید گفت اعتراض وی وارد نیست؛اولا عدم ضرر نسبت به بعضی همان طور که دلیل بر حکم به جواز نمی شود

حاکی از مدح و نفع آن برای همگان نبوده است.همچنین زیان داشتن آن نسبت به بعضی دلیل بر آن نیست که به طور کلی مضر بوده و برای همگان سودمند نبوده باشد و هرگاه ادعا شود که تجربه بر ضرر آن صحّه گذاشته است خواهیم گفت علاوه بر اینکه از کلامش نمی توان یک چنین استنباطی را داشت،ضرر آن هم تصریح نشده است و حتی غالب اوقات تجربه ای که از آن صحبت به میان آمده مقتضی عدم ضرر آن است.

آری ممکن است نسبت به مزاجهای صفراوی و مزاجهایی که در نهایت حرارت و خشکی می باشند مانند مزاج من که هم صفراوی و هم در کمال گرمی است زیان آور باشد و اما نسبت به مزاجهای بلغمی و مزاجهایی که سردی آنها و دیگر از طبایع سه گانه شان غالب می باشد کشیدن قلیان مانعی ندارد بلکه از دیگر ادویه که مانع از بلغم و رطوبت می شود مفیدتر خواهد بود و همچنین برای رطوبت معده و مغز و زکام و آب ریزی های دیگر از منفذهای ظاهری و امثال این ها مفید است و تجربه آن را ثابت کرده است و اما نسبت به مزاجهای سوداوی و دموی(خونین)گمان ندارم زیان آور باشد و بعید نیست که برای آنها هم مفید باشد.

ثانیا اینکه گفته است برفرضی که تجربه بی ضرر بودن کشیدن تنباکو را اثبات کند تاب مقاومت در مقابل براهین عقلی و قاطع را ندارد خواهیم گفت این موضوع هم ادعایی بیش نبوده است و ما حتّی یک دلیل هم اعم از عقلی و وهمی برای اثبات آن بدست نیاوردیم بلکه دلیل نقلی ظنی هم برای درستی آن نداریم تا چه رسد که براهین قاطعه عقلی به طور کلی دلالت بر نادرستی آن بنماید و یا به طور کلی آن را مضر دانسته و دم از قدح و منع و خطر آن بنماید،بنابراین حجتی که وی آورده تباه بوده و خالی از تأمل نمی باشد.

آری خود مؤلف و شارح در مواضع معینه و امزجهٔ خاصی استدلال بر زیان آن کرده اند که ما با آنها مخالفتی نداریم بلکه نظریهٔ آنها را که ویژهٔ آن مواضع بوده درست و بجا می دانیم و بالاخره تنباکو مانند سایر داروها و خوردنیها و آشامیدنیهای عادی است که گاهی زیان آور و زمانی سودمند می باشد و گمان من آن است که حد اکثر بلکه تمامی سخنان شارح و مؤلف متوجه به همین نکته ای بوده است که هم اکنون از وی یادآوری کردیم.

مؤلف پس از مطالب یادشده می نویسد:این گیاه را طبیبها طابق می نامند همان طور که مترجم در حاشیهٔ ترجمه اش به نقل از استادش میرداماد از منهاج الادویه این نام را برای آن گیاه ذکر کرده است و خود او هم در متن ترجمه می نویسد:طبیبها این گیاه را طابق و حجازیها طابه و ایرانیها تنباکو و رومیها و ترکها تتن می نامند.

یادآوری می شود گروهی از معاصران و جمعی که نزدیک به عصر ما بوده اند رساله ها و تحقیقات چندی دربارهٔ حرمت توتون تألیف کرده اند و بعضی هم نغمه ای با تنبور ساز کردند و قهوه را در ردیف تنباکو قرار داده و آن را حرام دانسته اند و قهوه را در کتابهای طبیبهای متأخر به نام بن (۱)شهرت دارد و جمعی نیز با وی همراهی کرده و ما می توانیم نظریات آنها را از آثارشان که در این کتاب در ذیل معرفی آن افراد یادآور شده یا آنهایی را که متذکر نگردیده ایم استنباط کنیم و دامنهٔ تحریم تا آنجا کشیده شده که فاضل علامه مولانا علی نقی کمره ای که شیخ الاسلام اصفهان بوده و ترجمه اش پس از این خواهد آمد رساله ای در حرمت قهوه نوشته است و چهارده دلیل برای اثبات نظریهٔ خود اقامه نموده است که همگی آنها از خانه عنکبوت سست تر است و از چگونگی آن آگاه خواهید شد.

بازهم یادآوری می شود طبیبان ماهر راجع به چگونگی قهوه و توتون و همچنین

۱- ۱-آقا محمد علی کرمانشاهی در مقامع الفضل [۱]ذیل سؤال ۱۱۷۲ که آیا حدیثی در نکوهش از تنباکو و قهوه رسیده است یا خیر،احادیث چندی را که در آنها استعمال این مواد شدیدا نکوهش شده نقل کرده است و در ذیل آنها می نویسد:سند همگی این احادیث ضعیف است و در احادیثی که از دود مذمت شده است مراد از دود چرس و بنگ بوده که هم کشیدن و هم خوردن آنها حرام است.پیغمبر اکرم فرموده کسی که بنگ بخورد چنان است که با مادرش هفتاد بار زنا کرده است؛در مورد تنباکو باید گفت که در عصر پیغمبر و ائمه این ماده وجود نداشته است به همین جهت علما آن را در ردیف ما لا ـ نص فیه قرار داده اند و رواج تنباکو در آغاز قرن یازدهم بوده است.منظور از قهوه که در اخبار آمده است شراب است، زیراکه در کتابهای لغت آن را به عنوان قهوه معرفی کرده اند و این دانهٔ متعارف را که از آن قهوه می گیرند «حب البنّ»به فتح باء و تشدید نون گفته اند.ممکن است ازآن جهت«حب اللّبن»را قهوه خوانده اند که مانند شراب در فنجانها می ریزند و در مجلسها می گردانند.خلاصه ظاهرا قهوه و قلیان مانند سیر و نان مورد احکام خمسه می شوند و از برای بعضی واجب و نزد برخی حرام یا سنت یا مکروه یا مباح می باشد-م.

راجع به نفع و ضـرر و آغاز پیدایش آنها گفتاری دامنه دار دارند که ما آنها را مفصـلا در باب پنجم از کتاب ثمار المجالس و نثار العرائس خویش ذکر کرده ایم و هرکجا که لازم بوده است به ردّ گفتار ایشان پرداخته ایم.

و بایـد دانست میرزا فیاض برادر اسـتاد فاضل ملا محمـد باقر سبزواری قـدّس سـره رساله فارسـی به طریق ظرافت دربارهٔ توتون تـألیف نموده است و آن را به طرز احکام خمسهٔ واجب حرام مسـتحب مباح مکروه تـدوین نموده و همه جا و به منظور رغبت قلیـان کشـان رعـایت ظرافت را کرده است و در ضـمن آن زمـان و مکان و دیگر احوال را در نظر داشـته و تا جایی که ممکن بوده است مراعات حکمتها و مصلحتها را در خصوص احکام مربوط به آن نموده است.

مؤلـف گویـد درحقیقت قلیـان کشـی بـا توجه به آیین شـریعت مطهره از پنـج قسم بیرون نبوده است بلکه همگی مأکولاـت و مشـروبات و داروها و امثال این ها بیرون از احکام خمسه نمی باشـد و به همین خاطر لازم است انسان شـرایط و حالتها و هرچه به دینها ماند در نظر بگیرد چه آنکه اسـتعمال تنباکو برای کسـی که مزاجش حار و صفرا غالب بر مزاج اوست و حالت تازه از اسـتعمال تنباکو برای او ایجاد نمی شود بلاشک مضـر بوده و بر او حرام است و برای کسـی که مزاجش سرد و مرطوب و بلغم غالب بر مزاج او می باشد و مغز و معده اش در غایت رطوبت است و همواره گرفتار زکام و آب ریزی بلغمی است بسـیار نافع می باشـد و گـاهی اگر احساس کنـد که حالت زکام و امثال آن به حال وی زیان دارد واجب خواهـد بود اکنون حکم واجبی نسبت به او یا واجب مضیّق است که داروی دیگری به جای آن در اختیار ندارد و یا واجب مخیّر است که داروی دیگری برای رفع آن امراض در اختیار دارد،و بدین قیاس دیگر از احکام ثلاثه.

یادآوری می شود سیّد اجلّ فاضل ملا خلف بن سـید عبد المطلّب بن سـید حیدر موسوی مشعشـعی حویزاوی که والی حویزه بود به خط خود بر پشت همان نسخه ای که به خط ملا عبد اللّه در سیستان دیده بودم چنین نوشته است:نیازمندترین بندگان به رحمت خدا سید خلف بن سید عبد المطلب چنین گوید این رساله را به قرائت از شارحش عالم

فاضل ربانی ملا عبد اللّه سمنانی اطال اللّه بقائه و اوصله رضاه سماع کردم و آن را رساله ای یافتم که دارای مطالب مفید و تحقیقات ارزنده ای است و تحقیقات و ایراداتی را که در آن ذکر شده است پسندیده و استوار دیدم و از آنجا که تحقیقات وی را دربارهٔ طبیعت این دود مطابق با واقع یافتم-هرچند خود هیچ گاه به کشیدن آن اقدام نکرده ام-بر خود لازم دیدم تا مطالب ارزنده ای را که در این کتاب آمده و برای افرادی که این مواد را استعمال می کنند مفید است اضافه نمایم زیرا به تجربه دریافته ام که استعمال تنباکو برای بعضی افراد سودمند و برای برخی دیگر زیان بخش است.

و آن الحاقیه این است که کسی که این گیاه را استعمال می کند از حدّ معمول زیادتر استعمال نکند و مانند بعضی که در کشیدن آن افراط می کنند از حد معمول تجاوز ننماید بلکه مزاج و طبیعت خویش را در نظر بگیرد و رطوبت و برودت آن را مد نظر داشته باشد به طوری که اگر رطوبت و برودت مزاجش زیاد شود بیشتر استعمال کند و اگر این رطوبت کاهش یابد از استعمال آن بکاهد و به نظر من هرگاه بخواهد زیاد استعمال کند در هرروزی سه بار استعمال نماید و فاصله هربار تا بار دیگر چهار ساعت باشد و آنگاه که بخواهد کم استعمال نماید در هرروزی یک بار استعمال کند و خداست که از حقیقت همهٔ منافع باخبر می باشد.

و اضافه می کند این تحدیدی را که بیان کردم تخمینی بوده است و صاحب دردی که می داند همین تحدید موافق با حال و مزاج اوست هرگاه بیشتر از آنچه ما تحدید کردیم موافق با حال او باشد می تواند مورد استفاده قرار بدهد.

یادآوری می شود نزاع طبی بلکه نزاع شرعی در صورتی است که کسی برای نخستین بار بخواهد به کشیدن قلیان اقدام نماید و یا هرگاه به کشیدن آن اقدام نموده هنوز اعتیاد کامل برای او حاصل نشده است لیکن هرگاه به کشیدن آن اعتیاد حاصل کرده باشد نمی تواند آن را ترک کند چرا که به طوری که مشاهده می شود ترک قلیان موجب می شود که تا به کسانی که آن را استعمال می کنند آسیب شدیدی وارد شود و حتی گاهی این کار به بیماریهای خطرناک یا صعب العلاج منجر می شود و همین مسأله را می توان در مورد مواد دیگر از قبیل توتون و افیون و تریاک و برش و امثال آنها نیز در نظر گرفت و برفرضی

که در بعضی از مواد یا نسبت به برخی از اشخاص ضرر اعتیاد در نظر گرفته شود مستلزم آن است که ترک اعتیاد زیانش زیادتر خواهد بود،به طوری که اگر معتادان را مورد ملاحظه قرار دهیم به این نتیجه خواهیم رسید و یقین خواهیم کرد که ترک آن موجب مرگ است و ازاین پس نظیر همین کلام را ذیل احوال شیخ علی نقی کمره ای ذکر خواهیم کرد و نظر مشروح خود را در باب پنجم کتاب ثمار المجالس و نثار العرائس بیان نموده ام (۱).

۱- ۱-روضات الجنات،ج ۵،ص ۱۹۴، [۱]ذیل احوال شیخ علی نقی کمره ای پس از آنکه بخش مهمی از آنچه را صاحب ریاض [۲]نقل کرده است ذکر نموده اظهار داشته است سید جزائری در انوار نعمانیه،آورده است که عده ای از علما از قبیل ملا علی نقی و طریحی و دیگران استعمال تنباکو را حرام می دانسته و جمعی عقیده به حلیت آن داشته؛حتی ملا محمد تقی مجلسی در هنگام گرفتن روزه های مستحبی قلیان می کشیده و در روزه های واجب از استعمال آن خودداری می نموده و پس از لغزی به عربی در خصوص تنباکو ذکر نموده و پاسخ آن را به پارسی از یکی از فضلا نقل کرده و اینجانب هر دو را ذیل ترجمهٔ آن ذکر کرده ام. راجع به قلیان اشعار زیادی هم گفته شده از جمله سراینده ای گفته: قلیان که بر سر آتش شهلا دارد هر لحظه به دست صنمی جا دارد تو می کشی و آب در او می رقصد گویا نفست دم مسیحا دارد دوست با ذوق ما آقای محمد آقا شفیق اصفهانی هم ابیات شیوایی در این زمینه سروده است: بیار ای یار آن قلیان مشهور که شد چو بین تنش از دار منصور فراز عرش بهر آن فرشته سری از سرمهٔ مژگان سرشته در آن،عطار تنباکو نهاده که حافظ برگش آغشته به باده بیاورده است موسی آتش از طور نهاده بر سرش چون حقهٔ نور کشیده کوزه اش خیام بر دوش درونش می زند آب بقا نوش نی اش از پیر رومی فخر افلاک که با آن جان دمیده در تن خاک همان قلیان که هردم گاه وبیگاه کشد از دل خروش قل هو اللّه شده دودش ضیاء چشم بینش ازو روشن چراغ آفرینش به من ده تا رهم از خودپرستی نبینم غیر حق در ملک هستی-م.

سید عبد اللّه بن حسین حسینی بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل (۱)می نویسد:بحرانی عالمی فاضل و سراینده ای ماهر و از معاصران است صاحب سلافه در محاسن اعیان عصر از وی نام می برد و از او به بزرگی یاد می کند و اشعاری را از او نقل می نماید.

سید عبد اللّه بن محمد بن زهره حسینی

وی از بزرگان دانشمندان بوده است.

به طوری که از اجازهٔ شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی که به سید بن شدقم مدنی داده است و از خط شیخ شهید نقل کرده است در سند بعضی از اخبار چنین آمده که ابن شهرآشوب و علی بن طاوس حسنی از وی روایت می کرده اند.

مؤلف گوید:در نام این عالم درحقیقت اشتباهی در نسخه رخ داده است،زیرا در نسخه آمده است عبد اللّه محمد بن زهره حسینی بنابراین یا کلمهٔ(ابن)بین عبد اللّه و محمد حذف شده که ما نیز برطبق همین احتمال نام او را در صدر این قسمت به آن صورت ذکر کردیم و شرح حال او را به دنبال نام عبد اللّه ذکر کردیم لیکن در کتابهای رجال و اجازات عالمی را که در این درجه از نسب باشد بدین نام و نشان سراغ نداریم و یا لفظ(ابو)پیش از عبد اللّه از قلم افتاده است بنابراین نیازی به حذف لفظ(ابن)بین عبد اللّه و محمد نمی باشد لیکن باید گفت که اگر سیدی که در این درجه باشد همانا او ابو حامد است نه ابو عبد اللّه لیکن دفع این اشکال،آسان است برای اینکه ممکن است دو کنیه داشته باشد و یا آنکه لفظ«عبد اللّه»را زاید بدانیم و معتقد باشیم که ناسخان آن را اضافه کرده اند که در این صورت اشکالی باقی نمی ماند و کلام استوار است و اختلالی به وجود نمی آید و در عین حال هر دو عنوان به شخص واحدی مربوط خواهد بود و فرد مورد بحث بعینه همان سید محیی الدّین ابو حامد محمد بن ابی القاسم عبد اللّه بن علی بن زهره حسینی حلبی اسحاقی نوعی بوده که در این درجه بشمار است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۵۹؛سلافه العصر،ص ۵۲۰.

و یا محتمل است مترجم حاضر محمد بن عبد اللّه بن زهره حسینی است و ناسخان لفظ ابن را از قلم انداخته و قلبی در محمد و عبد اللّه به وجود آورده اند و بازگشت این احتمال هم به سید محیی الدّین ابو حامد یادشده خواهد بود.

شیخ تقی الدّین عبد اللّه حلبی

وی فاضلی عالم و محدثی بزرگوار و از متأخران اصحاب ما می باشد.

از آثار او کتاب الدّر الثمین فی اسرار انزع البطین را در شهر تیمجان گیلان دیده ام و این کتاب منتخبی از کتاب مشارق انوار الیقین فی حقایق اسرار امیر المؤمنین شیخ رجب بن محمد بن رجب برسی می باشد که شیخ تقی الدّین نکاتی مفید و مطالبی تحقیقی را بدان افزوده و تفسیر پانصد آیه از آیات قرآن که در فضل اهل بیت نازل شده است بدان ضمیمه کرده و کتابی بس پسندیده و لطیف است.

مؤلف گوید:بعید نیست مترجم حاضر همان تقی الدّین بن عبد اللّه حلی باشد که شرح حال او را در باب تاء از این کتاب یادآوری کردیم و اگر اشتباهی باشد از ناحیهٔ ناسخ بوده است.

یادآوری می شود که مترجم حاضر غیر از شیخ ابو الصلاح تقی الدّین حلبی است، زیرا علاوه بر عدم مساعدت نام مترجم با ابو الصلاح،شخص ابو الصلاح سالهای زیادی پیش از حافظ رجب می زیسته تا چه رسد به مترجم حاضر.

شیخ نصیر الدّین ابو طالب عبد اللّه بن حمزه بن عبد اللّه بن حمزه بن

حسن بن علی بن نصیر طوسی شارحی مشهدی معروف به نصیر الدّین طوسی

(۱)

وی از دانشمندان برجسته امامیه بوده و به طوری که پس از این خواهد آمد شیخ قطب الدّین کیدری و دیگر از علمای ما از وی روایت کرده اند و او خود از جمعی از علما از جمله شیخ ابو الفتوح رازی روایت داشته است.

---

۱ - ۱-در امل الآمل،ج ۲، ص ۱۶۱ [۱] به جای«حمزه»،«جعفر»آمده است؛ر ک:فهرست منتجب الدّین، ص ۱۲۵؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۳.

و به خط یکی از فضلا دیدم که در مقام توصیف او گفته بود:الاجلّ الکبیر الامام العالم الزاهد الصدر ظهیر الاسلام الشیخ نصیر الدّین تا آخر نسب او که یادآوری شد.

در جایی از کتاب مباهج البهج،قطب الدّین کیدری او را چنین تعریف کرده است:

خبر داد به ما الشیخ الامام الاجل السعید نصیر الدّین ظهیر الاسلام ابو طالب عبد اللّه بن حمزه الطوسی قدّس اللّه روحه.

در شهر لاهیجان از شهرهای گیلان کتاب الوافی بکلام المثبت و النافی او را که کتاب مختصری بود دیدم و تاریخ کتابت آن نسخهٔ ۶۷۹ هجری بود و در بعضی از مواضع کتاب او به نام الشافی للمثبت و النافی و الواسطه بینهما موسوم گردیده است و از قرینه پیداست هر دو نام به کتاب واحدی مربوط می شود و این کتاب به تحقیقاتی خاص دربارهٔ مسئلهٔ مشهوری در حکمت مربوط می شود.

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:شیخ امام نصیر الدّین ابو طالب عبد اللّه بن حمزه بن عبد اللّه طوسی شارحی مشهدی از فقها و ثقات موجّهان بوده است (۱).

مؤلف گوید:ظاهرا آن کسی را که منتجب الدّین معرفی کرده است با مترجم حاضر یکی است.

شیخ معاصر در امل الآمل پس از آنکه شخصیت مورد بحث را با آن ویژگیهایی که برشمردیم معرفی کرده است می نویسد:وی فاضلی فقیه و صالح بود آثاری دارد که علامه حلّی آنها را از طریق پدرش از حسین بن رده از او روایت می کرده است.پس از این به ایراد آنچه ما از منتجب الدّین نقل کرده ایم پرداخته است.

مؤلف گوید:بر پشت نسخه ای از کتاب صحیفه الرضا علیه السّلام به خط شریف خود نوشته است این کتاب را که مشتمل بر اخبار روایت شده و معروف به الرضویات است قرائت کرد در نزد من امیر سید اجلّ امام عالم محترم کمال الدّین بهاء الاسلام مفخر سادات و تاج شریفان و کمک کار حاجیان و احرام بندان المنتهی بن سید امام اجل سعید شهاب الدّین محمد بن تاج الدّین حسینی کیکی تغمدهما اللّه برحمته قرائتی که دلیل بر

۱- ۱-فهرست منتجب الدّین،ص ۱۲۵؛ [۱]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۱؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۳.

فضیلت و دانایی او بود و به وی اجازه دادم تا از طریق من از مشایخم رحمهم اللّه روایت نماید و این خط بندهٔ ضعیف نیازمند به رحمت خدای تعالی عبد اللّه بن حمزه بن عبد اللّه بن مشهدی طوسی است در ماه ربیع الآخر سال ۵۷۸ هجری.

و از آثار این شیخ است کتاب ایجاز المطالب فی ابراز المذاهب است.این کتاب را سید جلال الدّین محمد بن غیاث محمد در تلخیص کتاب حدیقه الشیعه ملا احمد اردبیلی به وی نسبت داده است و در آن تلخیص از آن کتاب مطالبی نقل نموده است (۱).

یادآوری می شود از آنجا که نصیر الدّین با خواجه نصیر الدّین طوسی دارای وجوه مشترک بسیاری است همواره شرح حال این دو بزرگوار با یکدیگر مشتبه گردیده است و همچنین شرح زندگی این شخصیت با شیخ نصیر الدّین علی بن حمزه بن حسن طوسی که از خویشاوندان شخصیت حاضر بوده است و شرح حالش پس از این خواهد آمد مشتبه گردیده است و به همین علت است که در پاره ای از گزارشات که مربوط به احوال هریک از این ها بوده خلط و غلط به وجود آمده است.

از جمله بعضی پنداشته اند قطب الدّین کیدری از شاگردان خواجه نصیر الدّین طوسی است و به طوری که در شرح احوال قطب الدّین خواهیم نوشت وی از شاگردان فرد حاضر است.

شیخ نجم الدّین ابو القاسم عبد اللّه بن حملات

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی جلیل القدر و از مشایخ ابن معیه می باشد (۲).

۱- ۱-از ریحانه،جلد ۴ [۱] چنین استنباط می شود که محقق اردبیلی در حدیقه الشیعه از آن مطالبی نقل کرده است و حال آنکه در بالا آورده است که سید جلال الدّین در تلخیص حدیقهٔ محقق اردبیلی از آن مطالبی نقل کرده است و ممکن است هر دو تن از وی به نقل مطالبی پرداخته باشند و در کتاب مذکور کتاب الهادی الی النجاه را از آثار او نام برده است و می نویسد:در این کتاب حقیقت شیعه را اثبات نموده است-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۱.

شیخ عبد اللّه حمیری

مؤلف کتاب الصفین و از مشایخ اصحاب ما می باشد.

و بطوری که یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ یاد کرده است پیداست که وی از مشایخ اصحاب ما بوده است و به همین اعتبار می توان گفت نام وی در کتابهای رجال هم آمده باشد و از پیشینیان اصحاب بشمار آید.

عبد اللّه بن حواله ازدی

شیخ معاصر در بخش اول از امل الآمل می نویسد:عبد اللّه افتخار مصاحبت رسول اکرم(ص)را به دست آورده است و به کنیه ابو حواله یا ابو محمد شناخته می شود عبد اللّه وارد اردن از سرزمین شام شده و بعضی گویند در دمشق می زیسته و سال ۵۸ هجرت در سن ۷۲ سالگی درگذشته است (۱).

بعضی گفته اند عبد اللّه اصلا از مردم اردن است و قول به صحت نزدیک تر همین قول است.حافظ که از علمای عامه است در کتاب تهذیب الاکمال فی الرجال او را به نیکی می ستاید (۲).

مؤلف گوید:از برداشتی که مزی از عبد اللّه نموده و شیخ معاصر به نقل آن پرداخته است نمی توان پی برد که وی از علمای امامیه بوده باشد و همچنین دلیل دیگری

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۳؛ [۱]استیعاب،ج ۳،ص ۸۹۴؛تهذیب التهذیب،ج ۵،ص ۱۹۴.

۲- ۲) -جزری در أسد الغابه،ج ۳،می نویسد:هیثم بن عدی،عبد اللّه بن حواله از مردم ازد و واقدی از مردم بنی عامر بن لؤی دانسته و قول هیثم به حقیقت نزدیک تر است و ممکن است اصلا ازدی بوده و حلیف بنی عامر هم بوده باشد عبد اللّه در اردن شام می زیست.به کنیهٔ ابو حواله مشهور بود؛پس از این به نقل خبری از او پرداخته رسول خدا خطاب به مسلمانان فرمود:شما پس از من به سه گروه تقسیم می شوید،شامی و عراقی و یمنی.ابو حواله پرسید مرا به همراهی کدام یک از آنها دعوت می کنید؛فرمود به گروه شام ابو حواله به مصر رفت و در آنجا ربیعه تحبیبی از وی روایت می کرد و در شام در سال ۸۰ هجری درگذشت-م.

هم بر امامی بودن او نـداریم بنابراین درخور آن نبوده که نامش در کتابی که ویژهٔ علمای امامیه است ذکر شـده باشـد و ما که از او در این کتاب نام برده ایم به این خاطر بوده که اشارهٔ بدان نکته کرده باشـیم وگرنه دلیل قاطعی بر شیعه بودن او در دست نداریم.گذشته از این شـرح حال او تناسبی هم با این کتاب ندارد زیرا ما این کتاب را تنها به بیان احوال علمای امامیه که پس از غیبت می زیسته اند اختصاص داده ایم.

شیخ(ملا)عبد اللّه بن خلیل

وی از فقهای متأخر ما بوده است و از قراین ظاهریه بـدست می آیـد ملا عبد اللّه از دانشـمندان روزگار شاه عباس اول صـفوی بـوده باشـد چـه آنکـه مـن بـه رسـاله ای از او که در میراث تـألیف شـده بـود دست یـافتم که تاریـخ تـألیف آن ۱۰۰۶ هجری بود،هرچند به احتمال ضـعیف ممکن است سال یادشده را تاریخ کتابت آن رساله دانست و از آثار او حاشیه ای است بر رسالهٔ الفرائض خواجه نصـیر طوسـی و یا به طوری که از مطالعهٔ آن کتاب برمی آید حاشـیهٔ مزبور تعلیقه است بر رسالهٔ فرائض که از تألیفات خودش می باشد و از رسالهٔ نخستین که در میراث تألیف نموده است نسخه ای در نزد ما موجود می باشد (۱).

شیخ ابو محمد عبد اللّه دوریستی

پیش از این به عنوان شـیخ نجم الـدّین عبـد اللّه بن جعفر بن محمد بن موسـی بن جعفر بن محمد بن احمد بن عباس دوریستی معرفی شده است.

۱- ۱-مؤلف اعیان الشیعه(ج ۸) [۱]او را به عنوان عـاملی معرفی کرده و می نویسـد:در آغـاز کتاب مواریث خود اظهار داشـته است:موضوعی که بنـدهٔ نیازمنـد به عفو پروردگارش عبـد اللّه بن خلیل عاملی را به تألیف این کتاب وادار نمود حدیث رسول خدا(ص)است که فرموده علم مواریث و تقسیم ما ترک میت را بیاموزید و به دیگران هم فرادهید و در آخر آن رساله نیز خود را به عنوان عبـد الله بن خلیـل عـاملی معرفی کرده است و در پایان آن رساله آمـده است سال ۱۰۳۹ هجری حسن از مشـق این کتاب که برای خود نسـخه برداری کرده است آسوده خاطر گردید(پایان).مترجم گوید:در صورتی که تاریخ ۱۰۰۶ که در بالا آمده است تاریخ استنساخ آن رساله باشد پیداست که رسالهٔ مزبور در دو تاریخ استنساخ شده است-م.

دوریستی فقیهی محدث و دانشمندی معروف بوده است و من در آغاز کتاب امالی صدوق چنین یافتم:مجلس اول که در روز جمعه دوازده شب مانده از ماه رجب سال ۳۶۷ هجری تنظیم یافته است بنا به روایتی است که برای من حدیث کرد دو پیشوای دانشمند ابو محمد عبد اللّه دوریستی و ابو الفضل شاذان بن جبرئیل-رضی اللّه عنهما-به نقل از شیخ فقیه ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی...

مؤلف گوید:این سند بیرون از غرابت نموده است،زیرا ظاهرا مراد از عبد اللّه دوریستی همان نجم الدّین عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی می باشد و این بدان معناست که نجم الدّین سالها پس از شیخ طوسی می زیسته بنابراین چگونه ممکن است از صدوق روایت نماید و شاذان بن جبرئیل هم با دو واسطه از شیخ طوسی روایت می کرده و با توجه به این موضوع چگونه ممکن است از صدوق روایت نماید.آری ممکن است دوریستی و شاذان از طریق واسطه های متعدد از شیخ صدوق روایت کرده باشند لیکن این احتمال با ظاهر عبارت آنچه در آغاز امالی صدوق آمده است منافات دارد،زیرا در آغاز کتاب مزبور می نویسد«قالا حدثنا الشیخ الفقیه»و ظاهر این عبارت حاکی از آن است که دوریستی و شاذان بدون واسطه از صدوق روایت کرده باشند.

گذشته از این،با احتمال بعیدی می توان گفت عبد اللّه و شاذان که در آغاز سند امالی آمده است از نیای عبد اللّه دوریستی و شاذان بن جبرئیل-که مورد بحث فعلی ما می باشند-بوده باشند نه آنکه خود این دو باشند.

و مؤید احتمال مزبور آن است که نسب دوریستی شخصیت مورد بحث ما را به شرح زیر بیان کرده اند شیخ نجم الدّین ابو محمد عبد اللّه بن جعفر بن ابی جعفر محمد بن موسی بن ابی عبد اللّه جعفر بن عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی و با توجه به نسب معلوم می شود عبد اللّه جدّ اعلای نجم الدّین بوده و بنابراین بعید نیست عبد اللّه که جدّ اعلای نجم الدّین است از شیخ صدوق روایت کرده باشد و نجم الدّین به توسط جدّش از جدش از شیخ مفید روایت می کرده است.

مؤلف گوید:مشهور از مورخان کلمهٔ دوریستی را این چنین ضبط کرده اند به ضم دال بی نقطه و سکون واو و رای مکسور و یا و سین ساکن و تای مکسور و یاء مشدد که

یای نسبت است و این ضبط بیرون از التقای ساکنین نمی باشد.

و یکی از فضلا کلمهٔ دوریستی را این چنین ضبط کرده است به ضم دال بی نقطه و سکون واو و فتح را و یا و سکون سین بی نقطه و تای مکسور و یای نسبت مشدّد (۱).

در هر حال دوریست معرّب ترشت به فتح تا و رای بی نقطه و سکون شین نقطه دار و تای دونقطه در آخر آن نام روستائی است نزدیک به تهران ری که گروهی از علمای شیعه از آنجا برخاسته اند.

پیش از این به نام و نشان شیخ نجم الدّین ابو محمد عبد اللّه بن جعفر بن ابی جعفر محمد بن موسی بن ابی عبد اللّه جعفر بن عبد اللّه بن جعفر بن محمد دوریستی اشاره کردیم و درحقیقت فرد مورد بحث و شخص پیشین فرد واحدی هستند.

سیّد عبد اللّه راوندی

وی از دانشمندان امامی مذهب بوده است.

سید بهاء الدّین علی بن عبد الحمید نجفی در کتاب سرور اهل الایمان برخی از اخبار را به سند خود از وی روایت کرده است.

ممکن است گفته شود در نام و نشان این شخص چندین اشتباه رخ داده است یکی آنکه ظاهرا عبد اللّه هبه اللّه باشد و ناسخان کلمهٔ هبه اللّه را به عبد اللّه تصحیف کرده باشند.دوم آنکه از قرینه پیداست که مراد از شخص حاضر قطب راوندی است و نام قطب،شیخ سعید بن هبه اللّه راوندی است نه هبه اللّه،درعین حال بسیار اتفاق افتاده است که دانشوران نام او را هبه اللّه ذکر کرده اند تا آنجا که سید بن طاوس در کتابهای خود پنداشته است که لقب او«سعید»و نامش«هبه اللّه»است و بعض دیگر هم همین رویه را پیشه گرفته اند و یا تغییری در نام او و پدرش داده و نام او را هبه اللّه بن سعید ذکر کرده اند،همان طور که همین تغییر را دربارهٔ الیاس بن هشام حائری اعمال کرده اند و در بعضی از اجازات از او

۱- ۱-در معجم البلدان این کلمه را به ضم دال و سکون واو و را و یای مفتوحه و سین ساکنه ضبط کرده است.

تحت عنوان هشام بن الیاس حائری یاد کرده انـد.سوم آنکه سـید راونـدی همان سـید ضـیاء الـدّین ابو الرضا فضل اللّه بن علی راوندی است و قطب راوندی سید نبوده است.

مؤلف گویـد:درعین حال و با توجه به اشـتباهات یادشده سـید بن طاوس در کتاب کشف المحجه از کتاب المعجزات عبد اللّه راوندی مطالبی را ذکر نموده است و ایراد مطالب مزبور دلیل بر صحت قول سید بهاء الدّین است که از وی با نام سید عبد اللّه راوندی یاد کرده است لیکن نقل سـید بن طاوس دلیل بر صحت قول سید بهاء الدّین نخواهد بود زیرا بطوری که مشهور است و ما هم پیش از این ذیل شرح حال قطب راوندی نوشته ایم کتاب المعجزات از آثار قطب راوندی است.

شیخ اجل عبد اللّه بن سعید بن متوج

وی فاضـلی عالم و فقیهی بزرگوار و ادیب و سـراینده ای بنام و از دانشمندان برجسته و فقیهان متأخر بوده است و به عنوان ابن متوج شناخته شده است هرچند عنوان یادشده لقب مشهور فرزندش شیخ احمد فخر الدّین می باشد.

ملا محمـد سـعید مرنـدی در کتاب تحفه الاخوان-که به پارسـی تألیف کرده است- می نویسـد:شـیخ عبد اللّه از علوم عربی و ادبی اطلاع کاملی داشـته است و اشـعاری بسـیار و سوگ نامه های چنـدی دربارهٔ ائمـهٔ طاهرین علیهم السّلام سـروده است و مراثی او بیست هزار بیت بوده و دو مجلـد کتـاب را دربر دارد و از آثـار او کتـاب المقاصـد و کتـاب کفـایه الطـالبین و کتـاب الناسـخ و المنسوخ در آیات شـریفه است که به سـبک امامیه و مرام ایشان تألیف شـده است و همچنین کتاب النهایه در تفسـیر پانصد آیه که مدار فقه بر آنها می باشد تألیف نموده است.این خلاصه ای بود از کلام مرندی که ما آن را ذکر کردیم (۱).

ملا عبد اللّه بن شاه منصور قزوینی

وی اصلا از مردم قزوین بوده و در آنجا متولد شده است و در طوسی می زیسته

۱- ۱-در انوار البدرین آمده است:به آثاری از او دست نیافته ایم و تاریخ وفات و موضع دفن او را نمی دانیم-م.

است.شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی از فقها و محدثان بوده است و الفیهٔ ابن مالک را به پارسی شرح کرده و رساله ای در اثبات امامت امیر المؤمنین علیه السّلام به پارسی تألیف نموده و آن را غدیریه نامیده و از معاصران است (۱).

مؤلف گوید:مرد فاضلی که از معاصران باشد و به این نام خوانده شده باشد به غیر از ملا عبد اللّه مدرس شخص دیگری را سراغ نداریم.

وی در یکی از مدارس مشهد مقدس رضوی به تدریس می پرداخته و از شاگردان استاد استناد ما ایده اللّه تعالی بوده است و آنگاه که استاد ما افتخار مجاورت آستان مقدس رضوی را داشته است از محضر او بهره ور می شده و پس از آنکه علامه مجلسی از مشهد مقدس عازم اصفهان بوده است ملا عبد اللّه همراه ایشان به اصفهان آمده و در آنجا نیز بخشی از کتابهای فقه و حدیث را از وی فراگرفته است و باید گفت ملا عبد اللّه از رتبهٔ شایسته ای برخوردار نبوده است تا بتوان نام او را در رجال دانشمند ذکر کرد.

سیّد جمال الدّین عبد اللّه بن شرفشاه حسینی

وی فاضلی عالم و بزرگوار بود و کفعمی در حواشی مصباح خود پاره ای از تحقیقات او را ذکر کرده است و من در حال حاضر از شرح حال او اطلاعی ندارم و به گمانم وی فرزند سید ابو علی شرفشاه بن عبد المطلب بن جعفر حسینی افطسی اصفهانی یا فرزند سید عزیز الدّین شرفشاه بن محمد حسنی افطسی است که مزارش معروف و مدفون در نجف اشرف می باشد و محتمل است سیّد جمال الدّین فرزند سید امام شرفشاه و مؤلف کتاب منهج الشیعه فی فضائل وصی خاتم الشریعه باشد و ما نام و نشان هریک از نام بردگان را در باب شین منقوط متذکر گردیده ایم و چنانچه می دانیم سید ابو علی شرفشاه و سید عز الدّین شرفشاه از معاصران منتجب الدّین مؤلف فهرست بوده و یا نزدیک به روزگار او می زیسته اند و از روزگار سید امام شرفشاه اطلاعی ندارم.

یادآوری می شود کفعمی در یکی از مجموعه هایش که به خط شریف او دیده ام

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۱.

کتاب الرساله السلطانیه الاحمدیه فی اثبات العصمه النبویه المحمدیه را به سید جلال الدّین مترجم حاضر نسبت داده است و در تعریف او در همان مجموعه گفته است السید الاعظم الاعلم خلاصه نوع بنی آدم السید جلال المله و الحق و الدّین ابو العزّ عبد اللّه بن السید شرف الدّین شرفشاه العلوی الحسینی رحمه اللّه تعالی.

و باز در حواشی کتاب البلد الامین گفته است:سید بی همتا و دانشمند توانا جلال الدّین عبد اللّه بن شرفشاه حسینی قدّس اللّه سرّه با خوش گمانی که به خدای تعالی داشته است می گوید:هرگاه کفر به سرحدی برسد که هیچ گونه فرمانبرداری سودمند به حال آن نباشد مقتضی عدالت و دادگری آن است که هیچ بخشی از بخشهای نافرمانی هم زیانی به ایمان نخواهد داشت و هرگاه احساس برخلاف بشود کفر و نافرمانی بزرگتر از ایمان خواهد بود.

و همو می گوید:هرگاه توحید و یکتاشناسی به پایه ای برسد که اساس کفر هفتادساله را از پی برمی اندازد پس چگونه توحید هفتادساله نتواند نافرمانی یک ساعته را از پایه براندازد.

از قراین ظاهره پیداست که سید جلال الدّین از مشایخ کفعمی می باشد.

ملا عبد اللّه شوشتری

پیش از این به عنوان عبد اللّه بن حسین شوشتری اصفهانی ذکر شده است.

ملا عبد اللّه شهید

همان ملا شهاب الدّین عبد اللّه بن ملا محمود بن سعید شوشتری مشهدی خراسانی است که به دست دژخیمان زمانش از پای درآمده است و به عنوان شهید ثالث شهرت پیدا کرده است و پس از این به شرح احوال او اشاره خواهد شد.

شیخ عبد اللّه بن عباس رماحی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی شایسته و از معاصران است.

مؤلف گوید:در شهرهای رماحه مرد فاضلی را که به این نام معروف باشد نمی شناسم و شیخ معاصر خود می داند که چه مرقوم داشته است (۱).

سید زاهد ابو الفتح عبد اللّه بن عبد الکریم بن هوازن حسینی قشیری

(۲)

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:قشیری از دانشمندان روزگارش بوده و از مشایخ ابن معیّه بشمار می آید.

مؤلف گوید:ازاین پس در باب فا ذیل شرح حال شیخ ابو علی طبرسی می نویسیم بطوری که از برخی از نسخه های صحیفه الرضا به دست می آید طبرسی از شیخ امام سید زاهد ابو الفتح عبد اللّه بن عبد الکریم بن هوازن روایت می کرده است و ظاهرا این شخص با فرد مورد بحث ما یکی باشد لیکن با نوشتهٔ شیخ معاصر که وی را از مشایخ ابن معیه معرفی کرده است در تناقض است،زیرا ابن معیه از مشایخ شهید اول است و این سید هرگاه بدون واسطه از مشایخ ابن معیه باشد بایستی با علاّمه و همتایان او هم درجه بوده باشد و چگونه ممکن است از مشایخ طبرسی برشمرده شود گذشته از این در آغاز سند صحیفه الرضا تاریخی که طبرسی از وی روایت می کرده است بدین شرح می باشد روز پنجشنبه آغاز ماه رجب سال ۵۲۹ هجری و شهید از اعلامی بوده که پس از سال هفتصد هجری می زیسته است.

و در بعضی از نسخه های صحیفه الرضا چنین آمده است:این صحیفه را در درون روضهٔ مبارکه که مرقد شریف حضرت رضا علیه السّلام در آن قرار گرفته است در آغاز ماه مبارک رمضان در سال ۵۰۱ هجری بر او قرائت کرده است و اظهار داشته برای من حدیث کرد شیخ جلیل عالم ابو الحسن علی بن محمد بن علی خاتمی نروزی به قرائتی که در سال ۴۵۲ هجری بر او داشته تا به آخر سند...

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۱؛ [۱]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۴.

۲- ۲) -قشیری بر وزن زبیری منسوب به قشیر بن کعب بن ربیعه است که مؤسس یکی از قبیله های عرب می باشد و گمان ندارم شخص حاضر فرزند عبد الکریم بن هوازن قشیری صاحب رسالهٔ قشیریه که برای تنبیه صوفیان نوشته است بوده باشد،زیرا او از اعلام شافعی مذهبان بوده است-م.

ملا عبد اللّه بن عبد اللّه قزوینی

(۱)

فاضلی عالم و جامع کمالات بود کتابی به پارسی راجع به رحلت رسول اکرم (ص)تألیف کرده و جریان فتنه ها و آشوبهایی را که در هنگام رحلت آن حضرت به وقوع پیوسته است شرح داده و در ضمن آن به خبرهایی که مشتمل بر وصیتی بوده که رسول اکرم(ص)به حضرت مولی علیه السّلام داشته پرداخته و در طی آن به خلافت آن حضرت پس از رحلت آن بزرگوار تصریح فرموده و دیگر از نصوص ویژه آنچه را در ضمن خطبهٔ روز غدیر ایراد فرموده اشاره نموده است.و در همین کتاب خطبهٔ عید غدیر را مفصل تر از آنچه مشهور است ذکر کرده و پس از آن به شرح آن خطبه پرداخته است و در همین کتاب به منازعه اصحاب رسول اکرم(ص)که در هنگام رحلت آن حضرت راجع به خلافت داشته اند و همچنین مشاجراتی را که پس از رحلت آن حضرت دربارهٔ خلافت اظهار کرده اند اشاره نموده است و روی هم رفته کتابی ارزنده و مفید است.

مؤلف گوید:من از چگونگی روزگار ملا عبد اللّه اطلاعی ندارم آری نسخه ای از کتاب مزبورش را در تبریز دیده ام و تاریخ کتابت آن ۱۰۲۷ هجری بوده است و می پندارم آن کتاب را در شهر حیدرآباد هند آن هم در روزگار پادشاهان قطب شاهی که معاصر با شاه تهماسب صفوی یا شاه عباس کبیر صفوی بوده اند تألیف کرده باشد.

شیخ ابو محمد عبد اللّه بن عبد الواحد

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی فقیه و صالح بود و از طریق عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی از عبد العزیز بن براج و محمد بن علی بن عثمان کراجکی همگی کتابهای آنها را روایت می کرده است (۲).

۱- ۱-در پانوشت آمده است:مؤلف در نسخهٔ اصل عنوان ملا عبد اللّه بن عبد اللّه قزوینی را خط زده است و اصل ترجمه را باقی گذارده است و پس از آن به خط خود مرقوم داشته است لازم است این ترجمه را در جای ویژه خودش ذکر کنیم.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۲. [۱]

مؤلف گوید:از اجازه ای که شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی به سید بن شدقم مدنی داده است برمی آید که شاذان بن جبرئیل قمی از شیخ فقیه عبد اللّه بن عبد الواحد از قاضی عبد العزیز از ابو الصلاح حلبی روایت می کرده است و پیداست مراد وی از شیخ فقیه عبد الله بن عبد الواحد شخص مورد بحث ماست.

لیکن از ظاهر اجازه مزبور استنباط نمی شود که مراد از قاضی عبد العزیز کیست و ممکن است قاضی عبد العزیز یکی از دو تن ابن براج یا ابن ابی کامل طرابلسی باشد که پیش از این ذیل کلام شیخ معاصر نام برده شده اند هرچند ترتیب رجال و طبقه بندی آنها مقتضی آن است که مراد از قاضی ماضی ابن ابی کامل طرابلسی بوده باشد لیکن شیخ نعمه اللّه با آوردن(قاضی عبد العزیز)در اجازهٔ خود امر را مشتبه کرده است،همان طور که ذیل شرح حال این دو تن عبد العزیز به این اشتباه اشاره کرده ایم.

یادآوری می شود از اربعین شهید استنباط می شود که شاذان بن جبرئیل قمی از شیخ ابو محمد عبد اللّه بن عبد الواحد(فرد مورد بحث ما)از قاضی عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی از قاضی ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان کراجکی از شیخ مفید روایت می کرده است (۱).

شیخ عبد اللّه بن عبد الواحد عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ عبد اللّه فاضلی صالح و از معاصران است سالیان زیادی را در نجف اشرف مجاورت داشته است (۲).

مؤلف گوید:شخصی را بدین نام و شهرت در این روزگاران نمی شناسم و او خود از آنچه مرقوم داشته است آگاه تر است.

شیخ عبد اللّه بن عثمان طرابلسی

در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی عالم و فقیه بود و به طوری که از طرق حدیثی

۱- ۱-مؤلف پیش از این ذیل احوال طرابلسی نوشته است که وی از هر دو تن ابن براج و کراجکی روایت می کرده است-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۳.

ابن داود برمی آید از ابن براج روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید:ممکن است مراد از فرد حاضر همان شیخ ابو محمد عبد اللّه بن محمد بن عمر عمری طرابلسی باشد که پس از این به نام و نشان او اشاره خواهد شد و اختصاری در نسب یکی از این دو به کار رفته است.

سید جمال الدّین عبد اللّه عجمی نحوی معروف به نقره کار

مؤلف شرح اللّب در نحو و امثال آن از آثار دیگر می باشد.

سید جمال الدّین از بزرگان دانشمندان و اکابر نحویها و ادیبان بوده است.

مشهور در میان مردم و ارباب اطلاع آن است که وی از علمای عامه بوده است و لیکن شیخ علی کرکی که در یکی از تعلیقاتش بر ذکرای (۲)شهید اول می نویسد:نقره کار از علمای شیعه می باشد و همین معنی ایجاب کرده که ما در این بخش از کتاب که ویژهٔ اعلام شیعه است مفصّلا از وی یاد کنیم و در بخش دوم از این کتاب که خاصهٔ دیگران است به اجمالی از زندگی او اشاره نماییم.

مؤلف پس از این به شرح احوال او پرداخته است (۳).

سید نجم الدّین ابو القاسم عبد اللّه بن علوی بن حمدان حلّی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی بزرگوار بوده و شهید اوّل به

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۲. [۱]

۲ - ۲) -ذکری الشیعه،تألیف شهید اول(م ۷۸۶)چاپ تهران(۱۲۷۱).برای اطلاع از قدیمی ترین نسخه های آن ر ک:ترجمهٔ مقدمه ای بر فقه شیعه،ص ۱۳۷.

۳- ۳) -آنچه را که مؤلف در ش [۲]رح حال وی نوشته است در نسخهٔ حاضر وجود ندارد و ما به خاطر کامل کردن شرح حال که منظور مؤلف بوده از چند اثری که حاضر داریم به اجمالی از احوال او می پردازیم.جمال الدّین عبد اللّه بن محمد بن احمد حسینی نیشابوری حنفی معروف به نقره کار.سیوطی در بغیه الوعاه،ج ۲،ص ۲۲۶ می نویسد:سید جمال الدّین عبد اللّه عجمی نقره کار؛از احوال او اطلاعی ندارم جز اینکه در شرح شافیه آمده است:این شرح را بنا به پیشنهاد امیر جایی که نزدیک به هشتصد هجری-

توسط ابن معیّه از وی روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید شهید اول در یکی از سندهای احادیث اربعینش می نویسد خبر داد مرا سید تاج الدّین ابو عبد اللّه محمد بن عقبه گفت:خبر داد مرا شیخ سعید نجم الدّین ابو القاسم عبد اللّه بن علوی بن حلّی گفت:خبر داد مرا شیخ سدید الدّین ابو القاسم جعفر بن علی بن ملیک حلی تا آخر سند.

مؤلف گوید:از ظاهر سیاق این سند استنباط می شود که نجم الدّین ابو القاسم سید نبوده است.

سید زین الدّین عبد اللّه بن علی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی عالمی صالح بوده است (۲).

مؤلف گوید:ممکن است این شخص برادر ابن زهره باشد که ذیلا به نام و نشان

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۲.

۲- ۲) -فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۵؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۵.

او اشاره می شود و یا مترجم حاضر همان سید ابو زید عبد اللّه بن علی کبابکی بن عبد اللّه بن عیسی بن زید بن علی کحی حسینی گرگانی باشد که پس از این به نام و نشان او اشاره خواهیم کرد.درعین حال هر دو احتمال از صواب دور است.

سید عالم جلیل جمال الدّین ابو القاسم عبد اللّه بن علی بن زهرهٔ حسینی

حلبی

وی فاضلی دانشمند و برادر سید ابو المکارم حمزه بن زهره فقیه معروف و مؤلف الغنیه می باشد و خود او هم اثری به نام الغنیه داشته است و نسب او به حضرت صادق علیه السّلام منتهی می شده و ما شرح نسب او را که به آن حضرت می رسد در ذیل شرح حال برادرش نگاشته ایم.

و فرزندش سید ابو حامد محیی الدّین محمد بن ابی القاسم عبد اللّه نیز از بزرگان دانشمندان بوده است و دیگران که از این سلسلهٔ مبارکه و فروع شجرهٔ میمونه اند از دانشمندان بزرگ عصر خود بوده اند.

ابن شهرآشوب هم در معالم العلماء به رجال این سلسله اشاره کرده است (۱).

شیخ معاصر می نویسد (۲):جمال الدّین عالمی فاضل و فقیهی محقق و ثقه بوده است.

فرزندش سید محیی الدّین محمد و گروهی از اعلام همگی آثار او را از وی روایت کرده اند.

از آثار او التجرید فی فقه الغنیه عن الحجج و الادله،جواب المسائل القاهره و جواب سؤال ورد من مصر فی النبوه،و مسئله فی نفی التخلیط و کتاب التبیین لمسألتی الشفاعه و عصاه المسلمین و جواب المسائل البغدادیه و جواب سؤال من بعض الناس و جواب سائل سئل عن العقل و جواب سؤال ورد عن الاسماعیلیه و کتاب تبیین المحجه فی کون اجماع الامامیه حجه و مختصر فی واجبات التمتع بالعمره الی الحج،و مختصر

۱- ۱-در پانوشت آمده است:در معالم العلماء نامی از او آورده نشده است.آری چنین است لیکن از حمزه بن علی بن زهره نام برده و به چند فقره از آثار او اشاره کرده است.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۲؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،۱۶۵.

فی سیاق عمل المتمتع بالعمره الی الحج و غیره.

مؤلف گوید:پیش از این از فهرست شیخ منتجب الدّین از عالمی به نام سید زین الدّین عبد اللّه بن علی یاد کردیم و نوشتیم هرگاه آن سید را با شخص مورد بحث ما فرد واحدی بدانیم احتمال نادرستی خواهد بود.

ملا نظام الدّین قرشی در نظام الاقوال می نویسد:جمال الدّین ابو القاسم عبد اللّه بن علی بن زهره حسینی که از فقها و ادبا و از مشایخ امامیه قدس اللّه ارواحهم می باشد در ماه ذیحجه سال ۵۳۱ هجری متولد شده است.

شیخ ابو محمد عبد اللّه بن علی بن عبد اللّه مقری طاهری

وی از مشایخ شیخ منتجب الدّین بن بابویه می باشد و منتجب الدّین در اصفهان به قرائت در پیش او پرداخته و از وی روایت می کند و خود او بطوری که از سند یکی از اخبار کتاب اربعین شیخ منتجب الدّین استنباط می شود از احمد بن عبد الغفار از ابو سعید محمد بن علی بن عمرو بن مهدی حافظ از ابو سعید سالم بن بندار ارضی در باب ابو علی صراف از سلیمان بن احمد بن ابی صلایه دمشقی ملطی از ظفر بن سمیدع از ابو زید انصاری از عوف بن ابی عثمان از سلمان فارسی روایت می کرده است.

شیخ منتجب الدّین در فهرست شرح حالی برای او نیاورده است و به همین جهت ممکن است از علمای عامه بوده باشد.

سید ابو زید عبد اللّه بن علی کبابکی بن عبد اللّه بن عیسی بن زید بن علی

کحی حسینی گرگانی

وی فقیهی بزرگوار و فاضلی دانشور و معروف به سیّد ابو زید کبابکی است.

ابو زید از سید مرتضی و سید رضی روایت می کرده است و فرزندش سید منتهی بن ابی زید از وی روایت داشته است و ابن شهرآشوب از سید منتهی فرزند ابو زید روایت می کرده است.

و به زودی به پاره ای از مطالب راجع به ابو زید در ضمن معرفی فرزندش اشاره

خواهـد شد و پیش از این نام و نشان زین الدّین عبد اللّه بن علی را از فهرست شـیخ منتجب الدّین ذکر کردیم و نوشتیم ممکن است زین الدّین و مترجم حاضر فرد واحدی باشند (۱).

شیخ عبد اللّه بن علی مطّلبی

طبری امـامی در کتـاب دلائـل الامامه از وی روایت می کرده است و خود او از محمـد بن علی سـمری روایت داشـته و من در کتابهای رجال نامی از او نیافته ام.

شیخ فقیه عبد اللّه بن عمر طرابلسی

ازاین پس به عنوان شیخ فقیه ابو محمد عبد اللّه بن محمد بن عمر عمری طرابلسی از او یاد خواهد شد.

بندهٔ خطاکار جانی عبد اللّه بن عیسی بیک بن محمد صالح بیک بن حاج

شاه ولی بیک بن حاج میر محمد بیک بن خضر شاه جیرانی اصفهانی

مؤلف این کتاب که خدا او را از سختیهای روز حساب رهایی بخشد«بمحمد و آله الساده القاده الانجاب (۲)».

اگر چه شایسـته نیست مؤلف این کتاب نام خود را در دیوان علما ذکر کند و نام و نشان خویش را در ردیف فضلا ثبت نماید درعین حال هر مخدومی را خادمی است و از این راه است که وی خود را در ردیف خادمان علما درآورده است.

پدرم از فضلای روزگارش بوده و شرح حال او را متذکر خواهم شد.

در سن شش سالگی در نهایت خردسالی به فراگرفتن شاطبیه پرداختم و در سن هفت سالگی پدرم را از دست دادم و هفت ماه از دوران کودکی ام گذشته بوده که مادرم

۱- ۱-اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۰۸.

۲- ۲) -در پانوشت آمده است:شـرح حال مفصل مؤلف را در مقدمهٔ جلد اول این کتاب ذکر کرده ایم و این جانب هم شـرح حال کاملی در مقدمهٔ ترجمهٔ مجلد اول این کتاب تدوین نموده و مطالبی را به منظور جیرانی در ضمن معرفی او نوشته ام-م.

درگذشته است.

پس از مرگ پدرم برادر بزرگترم،فاضل جلیل القدر آمیرزا محمد جعفر مرا تحت تربیت خویش قرار داد و چندی را هم تحت کفالت دایی ام که مردی تهی از علم و کمال بود به سر بردم و مراتب علمی و مقدمات را از محضر برادرم و گروه بسیاری از دانشمندان آن عصر کسب کردم تا آنجا که موفق گردیدم که مراتب قرائت علوم دیگر را از جمعی از اساتید بزرگوار فرابگیرم.

از جمله بخش مهمی از کتابهای اربعهٔ حدیث و قواعد علامه را از استاد استناد زید برکاته فراگرفتم و بخشی از تهذیب شیخ طوسی و شرح اشارات و بخشی از اوایل الهیات شفا و امثال آنها را از استاد فاضل-رضی اللّه عنه-و از علّامهٔ جلیل القدر میرزا علی نواب فرزند وزیر کبیر سید حسین حسینی مشهور به خلیفه سلطان بیازمودم و میرزای نواب علاوه بر آنکه استاد قرائتی من بوده از مشایخ روایت من هم بشمار می آید و شرح حال او را خواهم نگاشت.

همچنین بخشی از حاشیهٔ جلالیهٔ قدیم را که بر شرح تجرید بوده و نیز شطری از شرح اشارات را از استاد محقق قدّس اللّه روحه و مقداری از تهذیب و شرح مختصر الاصول و شرح اشارات و اصول کافی و امثال آنها از کتابهای رایج را نزد استاد علامه رحمه اللّه علیه فراگرفتم (۱).

سفرهای بسیاری داشتم به طوری که نیمی از روزگارم را در سفر گذراندم و به بسیاری از شهرهای ایران و روم،به دریا و صحرا،آذربایجان و خراسان و عراق و شیراز و قسطنطنیه و دیار شام و مصر رفت و آمد داشتم و گاه اتفاق افتاد که به بسیاری از شهرها چندین بار مسافرت کردم و تا امروز که سال ۱۱۰۶ هجری است و عمرم نزدیک به چهل سال است خدای متعال سه بار حج بیت اللّه و سه بار زیارت مرقد مقدس حضرت رضا

۱- ۱-پیش از این در شرح حال مؤلف نوشتیم روش صاحب ریاض [۱]یعنی مؤلف این اثر بدین ترتیب بوده است که از علامهٔ مجلسی تعبیر به«استاد استناد»و از ملا محمد باقر محقق سبزواری تعبیر به «استاد فاضل»و از محقق آقا حسین خوانساری تعبیر به«استاد محقق»و از ملا میرزای شیروانی تعبیر به «استاد علّامه»می نموده است-م.

علیهم السّلام و سه بار زیارت عتبات عالیات را نصیبم فرموده است.

حتی بایـد بگویم از اوان خردسالی اقـدام به سـفر کردن نموده ام،چنانچه در سن پنج سالگی و آنگاه که دایی بزرگترم وزارت کاشان را عهده دار بود همراه با جده ام-چرا که مادرم را در آن هنگام از دست داده بودم-به کاشان رفتم و مدت یک سال یا بیشتر در آنجا ماندگار بودم.

یـادآوری می شود که بخشـی از دوران جوانی و عنفوان شـباب را در زادگاه و مأوایم اصـفهان به سـر بردم.پس از آن سالهای چنـدی را در شـهر تـبریز سپری کردم و در آنجـا بـا یکی از ثروتمنـدان خویشاونـدم ازدواج کردم و همیـن ازدواج بـود که گرفتاریها و ناراحتیهای زیادی برای من بوجود آورد.

پس از این به معرفی آثـارش پرداخته است و می نویسـد:از آثـار مؤلـف این کتـاب رسـاله ای است در وجوب نمـاز جمعه؛این رسـاله را در آغاز تکلیفش و به منظور ردّ بر رسالـهٔ فاضل قزوینی(ملا خلیل)تألیف نموده و اضافه کرده که این رساله در اولین حـج بیت اللّه همراه با کتابها و دیگر از آثارش که در آن سـفر در اختیار داشـته مفقود گردیـده است.دیگری شـرح فارسـی بر شافیهٔ ابن حاجب است که ناتمام بوده و همراه با کتابهایی که از دست داده مفقود گردیده است.

دیگری شـرح بزرگی بر الفیهٔ ابن مالک نوشـته که ناتمام مانده است.مؤلف در این شـرح در اکثر مسائل با ملا جامی مناقشاتی داشته است که شرح آن را در همان سفر از دست داده است.

شرح متوسط دیگری بر الفیه نوشـته است؛او این شـرح را در اوایل بلوغش تـدوین نموده است و این شـرح نیز همراه با دیگر از کتابهایش به انضمام اموالی که همراه داشته و پاره ای از آثار و تعلیقات دیگرش در بازگشت از اولین سفر حجش که نزدیک به صد مجلد از کتاب بوده است از دست داده است.

مؤلف علاـوه بر آنچه گـذشت حاشـیه هـایی بر شـرح مختصـر الاـصول و متعلقـات آن دارد که ناتمـام مانـده است و همچنین حواشـی ناتمامی بر تهذیب شـیخ طوسی و مختلف علاّمه دارد که برخی از آنها را مستقلا تدوین نموده است و پاره ای از آنها در حواشی

کتـاب فرزنـدان برخی از ورثه باقی مانـده است و حواشـی بر من لا یحضـر نوشـته است که در اصل کتاب باقی بوده و تـدوین نشـده است و تعلیقـاتی بر آیـات الاحکـام شـیخ جواد کـاظمی شـاگرد شـیخ بهـائی و تعلیقاتی بر حاشـیهٔ قدیمـهٔ جلالیه دارد و تفسـیری به پارسـی برای سورهٔ واقعه نوشته است در این تفسیر پاره ای از اخبار را که در تفسیر این سوره وارد شده است مرقوم داشته است.

از آثـار او کتـاب خطبه هـاست.او این کتاب را بساتین الخطبا یا عونه الخطیب یا ریاض الاظهار یا ریاحین القـدس نامیـده و در ضمن آن را در سه مجلد تدوین نموده است.

مؤلـف در ایـن اثر نزدیـک به هزار خطبه برای جمعه هـا و عیـدها اوقـات دیگر که از منشـئات خـود او بـوده است ذکر نمـوده است.این کتـاب مشـتمل بر یـک مقـدمه و یک خاتمه و دوازده باب می باشـد.باب اول آن شامل دوازده فصل بوده است و ما بقی ابواب آن کتاب نیز مشتمل بر فصلهای چندی است و آداب خطیب و ایراد خطبه را در مقدمهٔ این کتاب شرح داده است و در خاتمـهٔ آن کتـاب ملحقـاتی را ذکر کرده اسـت و بـه نقـل بسـیاری از خطبـه هـای کم نظیر و لطیـف که از منشـئات رسـول اکرم(ص)و ائمه طاهرین علیهم السّلام و علمای دیگر بوده پرداخته است.

و از آثـار او کتـاب روضه الشـهداء است که مشـتمل بر دوازده بـاب بـوده و این کتـاب را به سه زبـان عربی و پارسـی و ترکی تدوین نموده است.

و از آثار او حاشیهٔ کتاب وافی ملا محسن فیض کاشانی است.و حاشیه بر الهیات شفای ابو علی سینا که به اتمام نرسیده است و حاشـیه ای بر شـرح اشـارات و متعلقـات آن ناتمام مانـده است و حاشـیه بر مقدمـهٔ اصولیه ملا محمـد طاهر قمی از کتاب حجه الاسـلام فی شـرح تهـذیب الاحکـام و حاشـیه بر صـحیفهٔ کاملـهٔ سـجادیه و شـرحی بر اختلافات وقوع شـکل العروس از تحریر اقلیدس و شـرحی بر مصادرات مقالهٔ پنجم از تحریر اقلیدس و رسالهٔ فارسـی در چگونگی رسم الخط ساعتها بر سطوح دوایری که برای آسمانها و نصف النهار و افق و امثال این ها ترسیم گردیده است.

از آثار او کتاب ثمار المجالس و نثار العرائس است،این کتاب که سـبک کشـکول شـیخ بهائی تألیف و بر دوازده باب تـدوین گردیده است.در این کتاب نوادر اشعار و

مسائل کم نظیر و حکایات بی مانند و اکثر لغاتی که مردم بدانها تکلم می کنند تدوین شده و در ضمن آن از نکات مفید و تفسیر برخی آیات و روایات دشوار و حل مشکلات متفرقه و امثال این ها صحبت به میان می آورد.

از آثار او کتاب وثیقه النجاه من ورطه الهلکات است.این کتاب در چندین مجلد بزرگ تألیف شده و مشتمل بر پنج قسم است.اول در الهیات،دوم در نبوات،سوم در امامیات،چهارم در معادیات،پنجم در فقهیات در بخش اول آن مقدمه ای در منطق و در بخش پنجم آن مقدمه ای در اصول الفقه به سبک معالم شیخ حسن رحمه اللّه تدوین گردیده است.از بخش اول این کتاب که مربوط به الهیات است با همگی ملتهای کفر و متدینان جهان گفتگو نموده ایم و ادله ای را برای اثبات نظریهٔ خویش از کتابهای مورد اطمینانشان از قبیل تورات و انجیل و زبور و کتابهای آسمانی دیگر ذکر کرده ایم و در بخش سوم که در امامت بوده است با همگی ارباب مذاهب هفتاد و سه فرقه گفتگو کرده ایم.

از آثار او کتاب لسان الواعظین و جنان المتّعظین است.این کتاب نیز در چندین مجلد بوده و اعمال سال و عبادات و ادعیهٔ شریفه و مطالب مفید دیگر و علاوه بر همهٔ این ها وقایع مربوط به بیشتر ایام ماهها و سال را هم ذکر کرده ایم.

و از آثار او کتاب الامان من النیران در تفسیر قرآن است.در این تفسیر اکثر اخباری را که از خاندان عصمت و طهارت علیهم السّلام در ذیل آیات نقل شده است متذکر شده ایم.

و از آثار او همین کتاب موسوم به ریاض العلماء است که مشتمل بر دو قسم و دو مجلد یا مجلدات است که در احوال علمای خاصه و عامه تدوین گردیده است.

مؤلف علاوه بر آثار یادشده بر بیشتر از کتابهای متداوله و کتابهای دیگر که در علوم مختلف تألیف شده است تعلیقاتی تدوین نموده است که براثر فروش آنها یا دستبردی که به آنها زده شده است و یا با طی حادثه ای از دستش رفته و بجز اندکی از آنها اثر دیگری باقی نمانده است.

و هرگاه خدا مهلت بدهد در نظر دارم که آثار دیگری هم تألیف نمایم.

از جمله شرحی فارسی برای حدیث اربعین یادشده در خصال صدوق که فرموده

است«من حفظ علی امتی اربعین حدیثا»و آن شرح مشتمل بر چهل حکم از احکام حلال و حرام است (۱).

ملا وجیه الدّین عبد اللّه بن مولی علاء الدّین فتح اللّه بن ملا رضی الدّین

عبد اللّه بن شمس الدّین اسحاق بن رضی الدّین عبد الملک بن فتحان واعظ

وی اصلا از مردم قم بوده است و در کاشان به دنیا آمده و فاضلی عالم و دانشوری فقیه و بزرگواری باکمال و از اجلّهٔ مشایخ ابن ابی جمهور احساوی بشمار می آید.

به طوری که ابن ابی جمهور در آغاز غوالی اللئالی می نویسد:وجیه الدّین از پدرش و گاهی هم از جدش ملا رضی الدّین عبد الملک بن شمس الدّین اسحاق یادشده روایت می کرده است.

ابن ابی جمهور در ستایش از او مبالغه کرده و در ضمن طریق هفتم می نویسد:عن المولی العالم العلاّمه المدقق محقق الحقائق و صاحب الطرائق سید الوعاظ و امام الحفاظ شیخ مشایخ الاسلام و القائم بمراضی الملک العلام وجیه المله و الدّین عبد اللّه بن المولی الفاضل الکامل علاء الدّین فتح اللّه بن المولی العلیّ رضی الدّین عبد الملک بن شمس الدّین اسحاق بن رضی الدّین عبد الملک بن محمد بن فتحان الواعظ القمی محتدا القاشانی مولدا و محتدا،بالاخره ابن ابی جمهور او را به عنوان دانشمند بسیار دانا و با دقت و محققی که از راههای دانش باخبر بوده است و سیادت واعظان و پیشوایی حافظان را به عهده داشته است و استادی استادان اسلام را دارا بوده و موجبات رضامندی خدا را به وجود آورده ستوده است.او اضافه کرده وجیه الدّین از جدّش سید فقیهان و دانشمندان رضی الدّین عبد الملک بن شمس الدّین اسحاق قمی روایت می کرده است.

۱- ۱-از کتابهایی که مؤلف در اینجا نام نبرده است صحیفهٔ ثالثه علویه است و نام یک کتاب و شرح فارسی بر حدیث کذا در اینجا نام برده است که در نسخهٔ فعلی از چگونگی آن یاد نشده است و محلش خالی می باشد و برای دیگر از خصوصیات مؤلف به مقدمهٔ ترجمهٔ جلد اول این کتاب مراجعه فرماید-م.

و در جای دیگر می نویسد:و خبر داد مرا مولای عالم واعظ وجیه الدّین عبد اللّه بن ملا علاء الدّین فتح اللّه بن عبد الملک بن فتحان واعظ که اصلا قمی بوده و در کاشان می زیسته از جدش عبد الملک روایت می کرده است (۱).

شیخ ابو محمد عبد اللّه بن محمد ابهری

از بشاره المصطفی تألیف محمد بن ابی القاسم طبری استنباط می شود:وی از مشایخ شیخ مفید بوده است و از علی بن احمد بن صباح روایت می کرده است.

مؤلف گوید ظاهرا علی بن صباح از عامه بوده است.

سید اجلّ عبد اللّه بن محمّد بن ابی طالب حسینی حائری

وی فاضلی دانشمند و سراینده بود و من از اشعار او چکامه ای را در اردبیل دیدم که در سال ۷۵۰ هجری به خط یکی از شاگردانش بر کاغذی قدیمی نوشته شده بود.او این قصیده را در روزگار حیات وی نوشته بود.

یادآوری می شود که شخص حاضر غیر از سید ضیاء الدّین عبد اللّه بن محمّد بن علی بن محمد بن احمد بن علی اعرج حسینی می باشد و سید ضیاء الدّین برادر سید عبد اللّه بن عبد المطلب بن محمد اعرج حسینی و استاد شهید اول بوده است هرچند شخص حاضر از نظر نام و نام پدر و حسینی بودن همانند اوست و هم عصر او نیز بوده است.

سید اجلّ جمال الدّین عبد اللّه بن محمد حسینی عریضی خراسانی

وی از دانشمندان بزرگ و ادیبان بوده است و از علّامه حلّی روایت می کرده و از مشایخ مشهور شهید اول و استاد او بوده است.

۱- ۱-بطوری که مشاهده می شود در این سند در سه موضع نام جدش را رضی الدّین عبد الملک ذکر کرده است و حال آنکه مؤلف در صدر ترجمه نام جدّ او را عبد اللّه نوشته است و ممکن است اشتباهی در استنساخ رخ داده باشد و در نسب پایین به اختصار برگزار شده است-م.

شهید در اجازهٔ خود به شیخ زین الدّین علی بن خازن حائری می نویسد:امّا در مورد معانی و بیان باید بگویم تمام کتاب الفوائد الغیاثیه و شرح آن را که از سیّد مرتضی علاّمهٔ بزرگ دانشمندان و ادیبان جمال الدّین عبد اللّه بن محمد حسینی عریضی خراسانی بوده است نزد جمال الدّین خوانده ام و من همگی مرویات و مفاضات او را از خود وی روایت می کنم و او خود از امام جلال الدّین بن مطهّر معروف به علاّمه روایت داشته و من کتاب المفتاح سکاکی را از جمال الدّین روایت می کرده و او از سید یمنی طبق سندی که به سکاکی می رسانیده روایت می نموده.خدا ایشان و همگی علمای اسلام را بیامرزاد.

مؤلف گوید:الفوائد الغیاثیه از آثار قاضی عضد الدّین ایجی شافعی شارح مختصر الاصول می باشد و نسخه ای از آن در نزد ما موجود است و شرح آن را نیز دیده ام.

از کلام شهید برمی آید که سید جمال الدّین آثاری دارد.

مؤلف گوید:بنا بر گفتهٔ شهید سید جمال الدّین کتاب مفتاح سکاکی را بدون واسطه از سید یمنی روایت می کرده و او کتاب مزبور را با چند واسطه از سکاکی روایت داشته است و از آثار سید یمنی حاشیه بر کشاف و غیره است و از قراین ظاهر استنباط می شود که سید یمنی از اهل سنت و یا از علمای زیدیه بوده است.

شیخ عبد اللّه بن شیخ شرف الدّین ابو عبد اللّه مقداد بن عبد اللّه بن محمّد بن

حسین بن محمّد

وی فاضلی دانشور و بزرگوار بود و فرزند شیخ مقداد مشهور است و همان کسی است که پدرش شیخ مقداد کتاب چهل حدیث را برای او تدوین نموده است.

ملا عبد اللّه بن ملا محمد تقی

فقیهی واعظ و دانشمندی شایسته بوده و در فن رجال مهارت داشته و بزرگواری محدث و پرهیزکار و برادر بزرگتر استاد استناد ما ایّده اللّه تعالی بوده است.

ملا عبد اللّه در آغاز تحصیل،که مصادف با زندگی پدر ارجمندش بوده در اصفهان می زیسته است.علوم شرعی را از محضر پدرش و فنون نقلی را از مدرس استاد محقق

آقا حسین خوانساری فراگرفته و پس از آنکه پدرش وفات یافت چنین شد که به شهرهای هند رفت و در آنجا اقامت گزید و روزگار سختی را در آنجا گذراند و حکایاتی دارد که نقل آنها به درازا می کشد.مولانا با همهٔ گرفتاریها و ناراحتیها در آن سرزمین به سر برد تا سرانجام در حدود سال ۱۰۸۴ هجری با اندوهی فراوان درگذشت،روّح اللّه روحه.

ملاـ عبد اللّه آثاری دارد از آن جمله شرح تهذیب الاحکام شیخ طوسی که ناتمام مانده است و من این شرح را در مشهد مقدس رضوی دیده ام،این شرح خالی از مطالب تحقیقی و مفید نبوده است و در این شرح به گفتار استاد محقق که در شرح دروس داشته توجه خاصی نموده است.

و علاوه بر شرح مزبور آثار مفید و تعلیقات دیگری هم دارد.

ملا عبد اللّه چندین پسر داشته است که فاضل ترین و جامع ترین ایشان مولای فاضل مولانا محمد نصیر است که او هم مانند پدرش فاضلی دانشور و جامع بوده است و تألیفات و آثاری دارد،از آن جمله رسالهٔ در اثبات رؤیت جن،معظم له در این رساله اخبار بسیاری از طرق امامیه را در اثبات رؤیت جن و وقوع آن متذکر گردیده و ثابت کرده است هرگاه به حکم اخبار یادشده رؤیت جن واقع شده باشد محلی از برای جواز و احتمال آن باقی نمی ماند.

ملا محمد نصیر علاوه بر رسالهٔ مزبور تعلیقاتی بر بیشتر کتابهای فقهی و حدیثی و امثال این ها دارد از جمله تعلیقه ای است بر شرح لمعهٔ شهید ثانی (۱).

مولانا عبد اللّه بن حاج محمد تونی بشروئی ساکن در مشهد مقدس

رضوی و معروف به ملا عبد اللّه تونی

شیخ معاصر می نویسد:ملا عبد اللّه فاضلی ماهر و فقیهی صالح و پارسایی عابد و

۱- ۱-محدث نوری در فیض قدسی ذیل احوال ملا عبد اللّه مجلسی از مرآه الاحوال آقا محمد علی کرمانشاهی نقل کرده است ملا عبد اللّه دارای سه فرزند بوده است:۱-فاضل علامه ملا محمد نصیر الدّین ۲-مقدس عالم صالح ملا زین العابدین ۳- عالم زاهد متقی ملا محمد تقی-م.

از معاصران است.کتاب شرح ارشاد در فقه و رساله ای در اصول و رساله ای در باب جمعه و آثاری دیگر که شیخ معاصر در امل الآمل نام آنها را ذکر کرده از آثار او می باشد (۱).

مؤلف گوید:ملا- عبد اللّه یکی از اعلامی است که نماز جمعه را در روزگار غیبت جایز نمی دانسته و رسالهٔ جمعه را هم به همین منظور تألیف کرده است.ملا محمد گیلانی معاصر و معروف به سراب رساله ای در ردّ آن نوشته و بخوبی از عهدهٔ کار برآمده است.پس از آن رسالهٔ دیگری در ردّ پسر مولی احمد برادر ملا عبد اللّه مرقوم داشته است.

از آثار ملا عبد اللّه حاشیه معالم الاصول است که حاشیه ای پسندیده است و از آن جمله تعلیقاتی بر مدارک و حاشیه ای بر ارشاد علاّمه دارد و ظاهرا مراد از حاشیهٔ ارشاد همان شرح ارشاد باشد که پیش از این از آن یاد شده است.

بطوری که از بعضی که محضر او را درک کرده اند شنیده ایم ملا عبد اللّه از همهٔ مردم روزگارش پرهیزکارتر و پارساتر بوده است و در پارسایی چون ملا احمد اردبیلی -رضی اللّه عنه-بشمار می آید و به طوری که در ضمن احوال برادرش ملا احمد نگاشتیم وی نیز در تقوا و پرهیزکاری برتر از مردم روزگارش بوده است.

ملا عبد اللّه نخست چندی را در اصفهان و در مدرسهٔ ملا عبد اللّه شوشتری که از مدارس مشهور آن سرزمین است به سر برد.پس از آن به مشهد مقدس رضوی هجرت کرد و در آنجا نیز چندی افتخار مجاورت مرقد مطهر حضرت رضا علیه السّلام را به دست آورد.پس از آن به عزم زیارت اعتاب مقدسهٔ ائمهٔ عراق علیهم السّلام از مشهد بیرون آمده و از راه قزوین عازم عتبات عالیات گردید.در این سفر که برادرش ملا- احمد هم همراه او بود به ملاقات فاضلی به نام مرحوم ملا خلیل قزوینی رفت و به حسب سابقهٔ دوستی و مودتی بین آنها برقرار بود پیشنهادی به او کرد که مدتی را هم در قزوین به سر برد سپس از قزوین عازم عتبات عالیات شد.او در مسیر کرمانشاه گذر کرد و در آن شهر وفات یافت و محتمل است وفات او پس از بازگشت از عتبات عالیات بوده باشد (۲).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۳.

۲ - ۲) -مؤلف سال وفات ملا- عبد اللّه را در اینجا ذکر نکرده است.لیکن در مجلد اول ذیل احوال برادرش ملا احمد می نویسد:ملا عبد اللّه در سال ۱۰۶۷ هجری یعنی شانزده سال پیش از وفات برادرش-

تونی به ضم تا و واو ساکن و نون آخر منسوب به تون که نام شهری است از شهرهای قهستان خراسان می باشد و در آنجا قلعهٔ ملاحدهٔ اسماعیلیه وجود دارد و من به آن شهر رفته ام و مردم آنجا می گفتند خواجه نصیر طوسی به فرمان پادشاه ملاحده در آن قلعه زندانی بوده است.به احوال خواجه رجوع باید کرد بشروی به ضم با و شین نقطه دار ساکن و رای بی نقطه مفتوحه در آخر و واو منسوب به بشرویه به ضم با و شین ساکن و راء مضموم و یای مفتوحه در آخر قریهٔ بزرگی است از متعلقات تون که واقع میان تون و طبس و در چهارده فرسخی تون می باشد من به این قریه رفته ام و مردم آن از برکات ملا عبد اللّه و برادرش ملا احمد همگی افرادی شایسته و پرهیزکار بوده و به بهترین وجهی زندگی می کردند.

سید عبد اللّه بن محمد بن حسین حسینی بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی از معاصران و فاضلی سراینده و ادیب بوده مؤلف سلافه از وی یاد کرده و ثنای او گفته و اشعاری را از او ذکر داده است (۱).

شیخ عبد اللّه بن محمد دعلجی ضبّی

یکی از فضلا گفته است شیخ عبد اللّه از مشایخ نجاشی بوده است و از احمد بن علی روایت می کرده و این مطلب از رجال نجاشی در ضمن شرح حال علی بن علی بن رزین به دست می آید (۲).

مؤلف گوید:این مطلب که عبد الله از مشایخ رجال نجاشی بوده است و اینکه این

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۳؛سلافه العصر،ص ۵۱۳.

۲- ۲) -در رجال نجاشی(ص ۲۱۲)آمده است:ابو محمد عبد اللّه بن محمد بن عبد اللّه حذاء دعلجی منسوب است به محلی در پشت باب الکوفهٔ بغداد به نام دعالجه.ابو محمد فقیهی دانشمند بود و من باب مواریث را از وی فراگرفته ام و در ذیل احمد بن محمد دؤل قمی آمده است:احمد قمی صد مجلد کتاب داشته و ابو محمد عبد اللّه بن محمد دعلجی-رحمه اللّه-کتابهای او را از خود او نقل کرده است و احمد-

مطلب را می توان از شرح حال علی بن رزین استنباط کرد درست نیست و ما آنچه را به صواب نزدیک بود در شرح حال عثمان بن احمد واسطی ذکر کرده ایم.

شیخ عبد اللّه بن محمد صائغ

وی از مشایخ صدوق رحمه اللّه بوده و از احمد بن یحیی بن زکریا قطان روایت می کرده و ممکن است نام و نشان او در کتابهای رجال اصحاب خود ذکر شده است.

سید مرتضی و نیک بخت دانشور و پارسا ضیاء الدّین عبد اللّه بن سید

مجد الدّین بن ابی الفوارس المرتضی السعید محمد بن فخر الدّین علی بن

عز الدّین محمد بن علی بن احمد بن علی بن عبد اللّه بن ابی الحسن علی بن

عبید اللّه بن اعرج بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیه السّلام معروف به

اعرج حسینی

در کتابهای انساب آمده است ابو الحسن علی بن عبید اللّه جد اعلای این سید بزرگوار بی اندازه از مقام عظمت برخوردار بود و ریاست عراق را به عهده داشت و مستجاب الدعوه بود و در کتابهای رجال از وی نام برده اند و او را بیش از حدّ ستوده اند و همین ابو الحسن از خواص بسیار نزدیک حضرت موسی بن جعفر و حضرت رضا علیهما السّلام بوده است.

و سید علی بن عبد الحمید نجفی نیز نام و نشان سید ضیاء الدّین را در رجال خود ذکر کرده است و نام او را در زمرهٔ نام دانشمندانی ذکر می کند که نزدیک به عصر علامه حلّی می زیسته اند و حتی از شاگردان او بشمار می آید و فقیهی بزرگوار و صاحب جاه و در کمال و علم برتر از دیگران بوده است و به سید ضیاء الدّین اعرج معروف است و

برادر سید عمید الدّین فقیه مشهور می باشد.

سیّد ضیاء الدّین مانند برادرش خواهرزاده علامهٔ حلّی بوده است و به طوری که خواهیم نوشت پدرش نیز از علما بوده است و هر دو برادر و جدشان از علما بوده اند و هر دو برادر خواهرزادهٔ علاّمه حلّی و علامه دایی ایشان بوده است.

ضیاء الدّین فرزند فاضلی داشته است به نام سید رضی الدّین حسن بن عبد اللّه.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:سید ضیاء الدّین عبد اللّه بن محمد بن علی بن اعرج حسینی عالمی فاضل و بزرگوار و از مشایخ شهید اول است و از علامهٔ حلّی روایت می کند.آثاری دارد از جمله شرح تهذیب علامهٔ حلّی و امثال آن (۱).

مؤلف گوید:از آثار او رساله ای است در اصول الدّین که شیخ زین الدّین قاضی در بعضی از آثارش از آن نقل کرده است.

ضیاء الدّین علاوه بر علاّمهٔ حلّی از گروهی دیگر از علما روایت می کند و جمعی هم از او روایت می نمایند؛از جملهٔ آنها سید بن نجم الدّین است که بنا به تصریح شمس الدّین شیخ محمد بن احمد بن محمد طهوی در ضمن اجازهٔ خود به شیخ علی بن عبد العالی میسی،به اجازهٔ ضیاء الدّین به سید بن نجم الدّین اشاره نموده است.

مراد از سید بن نجم الدّین سید ادیب حسن بن ایوب مشهور به ابن نجم اطراوی عاملی است که از برادر او سید عمید الدّین و از فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی نیز روایت می کرده است.

ملا نظام الدّین قرشی در نظام الاقوال گوید:عبد اللّه بن محمد بن علی اعرج حسینی خواهرزاده علامه جمال الدّین-قدّس سرّه-سیدی فقیه و از مشایخ امامیه-رضوان اللّه علیهم-بوده و برادرش عبد المطلب مشهور به عمیدی نیز خواهرزادهٔ علامهٔ حلّی بوده است و هر دو تن از دایی شان علامه روایت می کرده اند.و حسن بن ایوب مشهور به ابن نجم الدّین بن اعرج از هر دو برادر روایت داشته است.

مؤلف گوید:در یکی از مواضع دیده ام که برخی از اعلام اظهار داشته است

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۴. [۱]

ضیاء الدّین و برادرش عمید الدّین از شیخ فخر الدّین فرزند علامه که پسردایی شان می باشد نیز روایت می کرده اند.

یادآوری می شود شرح تهذیب الاصول وی منیه اللبیب فی شرح التهذیب نام داشته است و ظهر روز چهارشنبه پانزدهم ماه رجب سال ۷۴۰ هجری در جوار حضرت مولی علیه السّلام از تألیف آن آسوده گردیده است و این شرح غیر از شرح برادرش عمید الدّین بوده که آن هم بر تهذیب علامه است و شرح برادرش هم اکنون مشهور و مرجع تدریس و تدرّس اعلام می باشد و بعضی از علما هم حاشیه ای بر آن نوشته اند و ممکن است اسم و تاریخ تألیف که پیش از این ذکر شد مربوط به شرح برادر شخص حاضر یعنی عمید الدّین بوده باشد (۱).

جد اعلای سیّد ضیاء الدّین یعنی سیّد فخر الدّین علی بن اعرج حسینی عبیدلی هم از علما بوده است و به طوری که از کتابهای انساب برمی آید شجره ای هم دارد.

سید احمد بن علی بن حسین نسّابه حسنی شاگرد سیّد تاج الدّین بن معیه در ضمن صحبت از اعقاب حسین اصغر بن علی بن حسین علی بن ابی طالب علیه السّلام می نویسد:نسل حسن بن جعفر حجه از ابو الحسن یحیی نسابه است و گفته می شود وی نخستین کسی است که کتابی به منظور نسب آل ابی طالب علیه السّلام گردآوری کرد.

نسل یحیی نسّابه از هفت تن فرزندان پسری او می باشد که بعضی از آنها فرزندان زیادی

۱- ۱-الذریعه(ج ۲۳) [۱]آمده است:منیه اللبیب اثر ضیاء الدّین عبد اللّه اعرج حلی است که برادرش عمید الدّین کوچکتر بوده است و این شرح از نظر عبارت و تاریخ از شرح برادرش عمید الدّین متفاوت بوده است.عمید الدّین شرح تهذیب را در روزگار زندگی علامه به پایان آورده و عنوان خاصی ندارد و شرح ضیاء الدّین که همان منیه اللبیب باشد متداول است و نسخه های چندی از آن در کتابخانه ها وجود دارد و تاریخ فراغ آن ۲۵ رجب یا ظهر چهارشنبه ۱۵ رجب سال ۷۴۰ هجری بوده است و سال ۱۳۱۶ هجری در لکنهو طبع شده است و شهید اول تحقیقاتی از هر دو شرح به نام جامع البین فی فوائد الشرحین تهیه کرده و با رمز«ض،ع»مطالب را از یکدیگر مجزا ساخته است.بنابراین شرح ضیاء الدّین مشهور است نه آنچه مؤلف گفته است که شرح عمید الدّین مشهور باشد و نام و تاریخ هم مربوط به ضیاء الدّین است نه عمید الدّین-م.

داشتند و عده ای هم کم فرزند بودند و فرزندان او عبارتند از طاهر و علی و ابو العباس عبد اللّه و ابو اسحاق ابراهیم و ابو الحسن محمد الاکبر عالم و احمد بن اعرج و ابو عبد اللّه جعفر.از میان این عده،تعداد فرزندان ابو عبد اللّه جعفر اندک است و از ایشان است صالح و قاسم و محمد و عبد اللّه که فرزندان جعفرند و خود فرزند داشته اند و احمد اعرج فرزند یحیی نیز فرزندان کمی دارد.از ایشان است قاسم بن احمد یادشده که فرزند داشته است و از فرزندان ابو الحسن محمد الاکبر بن یحیی ابو محمد حسن بن محمد است که همان دیدانی نسابه است که به ابن اخی طاهر معروف بوده و کتاب جدش یحیی بن حسن را روایت می نموده و شیخ شرف عبیدلی نسابه از وی روایت نموده و فرزندی نداشته است.

و تعداد فرزندان ابو اسحاق ابراهیم بن یحیی نیز اندک بوده است.از ایشان است اسحاق بن محمد بن ابراهیم که ذکرش رفت و فرزندان و برادرانی داشته است و فرزندان ابو العباس عبد اللّه بن یحیی در مدینه بوده اند و حد اکثر فرزندان او از نسل مسلم بن موسی بن عبد اللّه است که ذکرش رفت و از فرزندان اوست نجم الدّین علی که نقیب مدینه است و فرزند حسن نقیب مدینه فرزند سلطان نقیب مدینه فرزند حسن بن عبد الملک بن ذؤیب بن عبد اللّه بن مسلم است که ذکرش رفت و فرزندانی داشته است.از آن جمله ابو جعفر مسلم بن حبیب بن مسلم و او خود صاحب فرزندانی بوده از جمله محمد بن هلال بن غیاث بن محمد نقیب مدینه فرزند حبیب بن مسلم یادشده که او نیز فرزندانی داشته است.از ایشان است عبد المنعم بن هانی بن یحیی بن ابی طالب بن محمد بن هانی بن حبیب بن مسلم بن حبیب بن مسلم بن عباس بن عبد اللّه که ذکرش رفت.

و اما علی بن یحیی ششمین فرزند یحیی نسل او متصل به حسن بن محمد معمر ابن احمد زایر بن علی است که ذکرش رفت؛آنها گروهی بسیار بوده و در حایر شریف کربلای معلی مقیم بوده اند.حسن بن محمد از دو فرزند پسر به نام ابو محمد ابراهیم و ابو الحسن علی نوادگانی داشته است لیکن اعقاب ابو محمد ابراهیم اندکند و اما نوادگان ابو الحسن علی که از موجّهان حائر شریف بشمار بوده است به دستجات مختلف تقسیم شده اند.عدّه ای بنوعکه اند و از آنهاست یحیی بن علی بن حمزه بن علی یادشده و عدّه ای بنو علّون اند و از آنهاست علی علّون بن فضائل بن حسن بن حسین بن ابو منصور

نقیب حائر ابن علی یادشده و جمعی بنو فوارس انـد و او پسـر علی یاد شـده است.از ایشان است معـدّ بن علی بن معدّ بن علی زعاوی بن ناصـر بن فوارس یادشـده و او جـدّ مادری جامع این کتاب علی بن مهنّا بن عقبه است و عـده ای بنو عیلان انـد و او علی بن فوارس بن ناصـر بن فوارس یاد شده است و برخی بنو ثابت اند و او ابن الحسین بن محمد بن علی بن ناصر بن فوارس یـاد شـده است و گروهی بنوالاـعرج انـد و او علی بن سـالم بن برکات بن محمـد ابو الاعز بن ابی منصور حسن نقیب حائر یاد شده است.

از ایشان است شـیخ ما عالم نسّابه شاعر ادیب فخر الـدّین علی بن محمـد بن علی اعرج یادشـده و دو فرزندش سـید جلیل عالم زاهـد مجـد الـدّین ابو الفوارس محمـد و سـیّد نسّابه فاضل جمال الـدّین محمـد فرزنـدش ابو الطیّب محمد بن احمد بود که به سفری رفت و خبری از او در دست نیست و فرزندان سید مجد الدّین ابو الفوارس محمد هفت تن بوده اند که دو تن آنها از ام ولـدی به دنیا آمـده از یکی از ایشان چندین دختر داشت و دیگری به سـفری رفت و از او خبری نشد و پنج تن دیگر مادرشان دختر شیخ سدید الدّین یوسف علی بن مطهر است

نقیب جلیل جلال الدّین علی پدر سید نظام الدّین سلیمان و پسرش نقیب مجد الدّین ابو طالب علی و برادران و فرزندان او.

و سـید عمیـد الـدّین ابو عبـد اللّه عبـد المطلب فاضل علامهٔ محقق پیشوای سادات عراق پدر مولانا سـید علاّمه جمال الدّین ابو طالب محمـد عمید سادات عراق و پیشوای ایشان و فرزندش مرتضای جلیل سـعد الدّین محمد و برادران و فرزندانش و فاضـل علاّمه ضـیاء الـدّین عبـد اللّه پـدر اسـتاد ما سـید عالم محقق فخر الـدّین عبد الوهاب و فرزندش سـید فاضل محقق جلال الدّین مشهور به یاغی و فاضل علاّمه نظام الدّین عبد الحمید پدر سید جلیل غیاث الدّین عبد الکریم پدر رضی الدّین حسین و شمس الدّین محمد و فرزندان و بستگان ایشان کثرهم اللّه تعالی.

و اما طاهر بن یحیی هفتمین فرزند او بوده و فرزندان او از امارت مدینهٔ مشـرفه برخوردار گردیده اند و خود او هم جلالت قدر داشته به طوری که هریک از برادرزادگان او را به عنوان اخی طاهر می شناخته اند.

از نسل طاهر شش فرزند پسر باقی ماند؛ابو علی عبید الله که فرزندان وی امارت

مدینه را به عهده داشتند و ابو محمد حسن و حسین و ابو جعفر محمد و ابو یوسف یعقوب و یحیی که مبارک خوانده می شده است.

اما تعداد اعقاب یحیی بن مبارک بن طاهر و نیز تعداد اعقاب ابو یوسف یعقوب بن طاهر اندک بوده است.

و اما ابو جعفر محمد بن طاهر نوادگانی داشته است که از جملهٔ آنها محمد بن بستام بن محیّا بن عیّاش بن ابی جعفر محمد است که ذکرش رفت و برادرانش مسلم و هضام و سلطان و طاهر بنو بستام هریک نوادگانی داشتند.

و اما حسین بن طاهر از نه فرزند نوادگانی داشته است؛از ایشان است عبد اللّه ملقب به عرفه که فرزندانش به عنوان عرفات خوانده می شدند و گروهی از آنها در مدینه به سر می بردند و بعضی هم در حله اقامت داشتند که آنان بنو جلال بن محیا بن عبد اللّه بن محمد بن حسین بن ابراهیم بن علی بن محمد بن عبد اللّه عرفه یادشده می باشند.

از فرزندان حسین بن طاهر بنو شقایق است و او محمد بن عبد اللّه بن حسن بن سلیمان بن حسن بن طاهر است که از دیرزمان در رمله اقامت داشتند و طاهر بن حسن که ذکرش رفت ممدوح ابو طیّب متنبی بوده و وی در ضمن چکامهٔ بائیه او را چنین توصیف کرده است:

اذا علوی لم یکن مثل طاهر فما ذاک الا حجه للنواصب

هرگاه فردی علوی مانند طاهر وجود نمی داشت دلیلی برای ناصبیها باقی نمی ماند لیکن فرزندی از او باقی نماند.

و نسل ابو علی عبید الله بن طاهر از سه فرزند ادامه پیدا کرد و آنان امیر ابو احمد قاسم و ابو جعفر مسلّم که نامش محمد بوده است و ابو الحسن ابراهیم از فرزندان ابراهیم بن عبید الله بن طاهر که در حلّه می زیستند،حسن خریف بن علی بن محمد بن سعید بن عبد اللّه بن علی بن عبید الله بن مسلم بن ابراهیم یادشده و فرزندان اوست.

و اما ابو جعفر مسلم بن عبید الله بن طاهر امیر شرافتمندی بود که به همگی خوبیها آراسته گردیده و در مصر می زیست و فرزندانی اندک داشت از ایشان است حسن بن طاهر بن مسلم یادشده تا به آخر.

سپس در پایان معرفی از علی الاصغر بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب

علیه السّلام اظهار داشته فرزندش یعنی ابن اشرف بن محمد بن جعفر بن هبه اللّه بن علی بن محمد بن علی بن ابی طالب المخل که ابو مظفر محمد باشد سراینده نسّابه و دارای خطی نیکو بوده است.شجره نامه ای را برای نقیب قطب الدّین محمدرسی شیرازی معروف به ابو زرعه تدوین کرده است که من اشتباهات آشکار و سهوهای ناپسندی در آن دیدم،از جمله آنچه را که از مجدی عمری نقل کرده است.

باری سید احمد در ادامهٔ گفتارش اظهار می دارد که به گمان او سید نظام الدّین عبد الحمید بن سید مجد الدّین ابو الفوارس محمد بن اعرج حسینی عبیدلی بدون آنکه از او فرزندی باقی بماند درگذشته است و از این راه کسی که به خط او اعتماد داشته باشد به اشتباه خواهد افتاد و حال آنکه سید نظام الدّین فرزندی داشته به نام سید شرف الدّین عبد الرحمن و از او نسل وی به جا مانده است و در سال ۷۷۶ هجری که من از عراق خارج شدم او در قید حیات بود و سه فرزند پسر که از آن جمله است سید زاهد عالم نظام الدّین عبد الحمید که فرزندی داشت و ضیاء الدّین عبد اللّه که هنوز زنده است از وی باقی مانده بود.

شیخ عبد اللّه بن محمد بن طاهر

وی از علما و فضلا بوده است و به طوری که از کتاب النجوم سید بن طاوس به دست می آید کتاب لطائف المعارف از آثار او می باشد.سید در کتاب النجوم مطالبی را از آن نقل کرده است و من از شرح احوال او آگاه نیستم.

شیخ فقیه ابو محمّد عبد اللّه بن محمد بن عمر عمری طرابلسی

وی از دانشمندان بزرگ ما بوده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ فقیه عبد اللّه بن عمر عمری طرابلسی فاضلی بزرگوار بود.شاذان بن جبرئیل از وی روایت می کند و خود او از عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی روایت می کرده است (۱).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۳. [۱]

مؤلف گوید:شیخ علی کرکی هم در اجازه ای که به شیخ علی میسی داده به این سند اشاره کرده است.

یادآوری می شود شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی در اجازهٔ خود که به سید بن شدقم مدنی اظهار داشته است شاذان بن جبرئیل از فقیه عبد اللّه بن عمر عمری طرابلسی روایت می کرده و خود او از قاضی عبد العزیز بن ابی کامل نحریر براج از قاضی ابو الفتح کراجکی روایت داشته است.

مؤلف گوید:عاملی در ذکر نسب قاضی عبد العزیز اشتباه کرده است و نسب قاضی عبد العزیز بن براج را با قاضی عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی خلط کرده است و ما این گونه خلط را در شرح احوال این دوعالم بیان کرده ایم.

از اربعین شهید اول مشخص می شود شاذان بن جبرئیل قمی از ابو محمد عبد اللّه بن عمر طرابلسی-شخص مورد بحث ما-از قاضی عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی از قاضی ابو الفتح کراجکی از شیخ مفید روایت می کرده است و این سند قابل ملاحظه است و باید به اربعین شهید و امثال آن مراجعه کرد.

شیخ عبد اللّه بن محمد فقعانی عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:فقعانی عالمی فاضل و عابدی زاهد و صالحی محقق بود.در درس گروهی از اساتید از جمله عمویم شیخ محمد حر عاملی با ما همدرس بوده و تا زمان حاضر در اصفهان اقامت دارد (۱).

مؤلف گوید:در اصفهان فاضلی بدین نام و نشان سراغ ندارم و شاید از افراد بنام نباشد و او خود داند چه مرقوم داشته است.

شیخ عماد الدّین عبد اللّه بن محمد بن مکی

شیخ معاصر می نویسد:وی فاضلی باجلالت بود و از شاگردان علی بن عیسی

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۳. [۱]

اربلی بشمار می رود و اربلی روایت کتاب کشف الغمه خودش را به وی اجازت داده است.بعضی او را از فرزندان شهید اول بشمار آورده اند (۱).

مؤلف گوید:این پندار به جهاتی نادرست است؛اولا،فرزندان شهید سالها پس از او می زیستند و علی بن عیسی که ابن مکی از او روایت می کرده از شاگردان رضی الدّین علی بن طاوس و امثال او بوده است.ثانیا،کشف الغمه در سال ۶۸۷ ه.تألیف شده و فرزند شهید نزدیک به سال هشتصد هجری زندگی می کرده است.ثالثا،برای شهید فرزندی بدین نام و نشان سراغ نداریم.

شیخ ابو سعد عبد الله بن محمد بن هبه اللّه بن ابی عمرون

از بزرگان متأخران اصحاب ما بوده است از آثار او کتاب الانتصاف در فقه و سیره الشهید فی بعض استجازه الصلاه عن المیت که کتاب اخیر به وی نسبت داده شده است و از آن کتاب نقل شده است که وی مانند برخی علمای دیگر نماز استیجاری از میت را جایز نمی داند.

قاضی عبد اللّه بن محمود بن بلدجی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی بزرگوار بوده مراتب علمی را از سید غیاث الدّین عبد الکریم بن طاوس کسب کرده و از او روایت می کرده است (۲).

مؤلف گوید:در اسم جد قاضی اختلاف است و چگونگی این اختلاف ضبط نشده است.به طوری که در نسخهٔ شیخ معاصر(ابن بلدجی)و در اجازه ای که شهید به ابن خازن حائری داده است(ابن الرجی)و در اجازهٔ شیخ حسین بن علی بن حماد واسطی که به شیخ نجم الدّین خضر بن محمد بن نعیم مطارآبادی داده(ابن بلوجی)آمده است شهید در اجازهٔ یادشده می نویسد کتاب نهج البلاغه را از عدهٔ زیادی از علما روایت می کنم از آن جمله از

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۴.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۶۴. [۱]

سید تاج الدّین بن معیّه به سند خود او که منتهی می شود به ابن الرجی از سید علاّمه مرتضی نقیب موصل کمال الدّین حیدر قدّس اللّه روحه به همان سندی که مشهور است.

و شیخ حسین یادشده در اجازه ای که بدان اشاره شد چنین می نویسد:از آن جمله است کتاب نهج البلاغهٔ سید رضی؛این کتاب را از آغاز تا انجام نزد پدرم قرائت کردم و پدرم به من اجازه داد تا از طریق او از شیخ سعید علامه کمال الدّین میثم بن علی بحرانی به قرائتی که پدرم بر او داشت از شیخ قاضی عبد اللّه بن محمود بن بلدجی از سید کمال الدّین حیدر بن محمد بن زید از استادش محمد بن علی بن شهرآشوب سروی از منتهی بن ابی زید از پدرش از سید رضی مؤلف نهج البلاغه روایت نمایم.

مؤلف گوید:سید حیدر که در دو سند یادشده نام برده شده است مؤلف کتاب الغرر و الدرر است که استاد استناد ایده اللّه تعالی در بحار از آن نقل می کند و ما نسب او را آن چنان که تحقیق کرده ایم در ضمن شرح حالش نوشته ایم.

ملا شهاب الدّین عبد اللّه بن ملا محمود بن سعید شوشتری مشهدی

خراسانی مقتول

وی فاضلی عالم و متکلم و فقیهی جامع و مشهور به شهید ثالث است (۱).

شهید ثالث از دانشوران بزرگ روزگار شاه تهماسب صفوی و پادشاهان پس از او بوده است و از اعلام بنام آن عصر می باشد.به طوری که از سید نعمه اللّه شوشتری شنیده ام مشار الیه به ملا عبد اللّه حمامی یا قصاب معروف بوده است و من اجازهٔ او را که به خط شریفش نوشته است دیده ام.این اجازه معظم را به خط خود بر پشت نسخه ای از کتاب اربعین شهید که آن نسخه هم اکنون نزد ما موجود می باشد مرقوم داشته و همین کتاب هم بر وی قرائت گردیده است و نسب خود را به همان نحوی که ما نوشتیم ذکر کرده و خطی نیکو داشته است.

۱- ۱-در شهداء الفضله آمده است ملا عبد اللّه را بغیر از شیخ بهائی دیگران شهید ثالث معرفی می کنند.تنها شیخ بهائی است که شهید ثالث را عنوان محقق کرکی قرار داده است-م.

در تاریخ عالم آرا آمده است ملا- عبد اللّه در شوشتر متولد شده،در آغاز کار در شیراز به تحصیل علوم عقلیه و نقلیه پرداخته،سپس از آنجا به شهرهای عربی مهاجرت کرده و به خدمت گروهی از فضلا و علمای جبل عامل رسیده و در اصول و احکام شرایع دینی و ارشاد طالبان هدایت به درجهٔ کمال رسیده است.از آنجا به اردوی سلطان آمده و به صحبت وی رسیده و اجازه گرفته تا در مشهد مقدس رضوی افتخار مجاورت داشته باشد.در پی آن مدتی را در مجاورت آستان ملائک پاسبان حضرت رضا(ع)به سر برد و به تدریس طلاب و هدایت و ارشاد خلایق و ترویج شریعت عزّا و امر به معروف و نهی از منکر پرداخت و در بعضی از جمعه ها هم به اندرز مردم اشتغال می ورزید و خلق بسیاری گرد او اجتماع می کردند و گروهی از برکت انفاس او به هدایت رسیدند و در نزد خرد و کلان معزّز و محترم بود و شاه عباس در اوایل سلطنت و در اوقات مجاورت در مشهد مقدس رضوی از اندرزها و پیشنهادهای او استفاده می کرد و همواره در پیشگاه او محترم بود تا سال ۹۹۷ هجری که ازبکها بر مشهد مقدس استیلا یافتند و آن جناب را دستگیر کرده همراه خود به ماوراءالنهر بردند.

ملا- عبد اللّه در آنجا با علمای آن سامان همواره در مجالس مناظره و مباحثه شرکت می کرد و خود را از باب تقیه شافعی قلمداد می کرد،لیکن تقیه سودی به حال او نداشت و سرانجام براثر تعصب نابجا و دژخیمانهٔ حنفی مذهبان و غلوی که در مرام بدفرجام خود داشتند جنابش را به وسیلهٔ خنجر و الماس و سلاحهای مشابه دیگر از پای درآوردند.

آنان به این هم اکتفا نکردند و جسد شریف او را در میدان بخارا به آتش کشیدند.

مؤلف گوید:به گمان من آنچه را مؤلف عالم آرا در صدر این ترجمه مرقوم داشته است با احوال ملا عبد اللّه شوشتری که پیش از این گذشت مشتبه شده باشد،زیرا شهادت مولانای شهید پیش از زمانی بوده که به مجلس صحبت شاه عباس صفوی برسد و بنابراین چگونه می توانسته است شاه را اندرز دهد.

میرزا بیک منشی گنابادی که معاصر با شاه عباس کبیر صفوی بوده در تاریخ روضهٔ صفویه چنین می نویسد:عبد اللّه خان پادشاه ازبک که در بخارا پادشاهی می کرد فرزندش عبد المؤمن خان حاکم بلخ را پس از اندک زمانی از آمدن عبد اللّه خان به هرات آن هم بنا

بر درخواست علی قلی خان پادشاه یا حاکم هرات به هرات به دنبال جنگی که با مرشد قلی خان داشت و غلبه مرشد قلی خان بر او و شاه عباس هرات را از دست او بیرون آورد به مشهد رضا علیه السّلام فرستاد تا شهرهای خراسان را از تحت نفوذ امیران دولت شاه عباس بیرون آورد.

هنگامی که عبد المؤمن خان عازم مشهد مقدس رضوی شد آن شهر را بزور تحت اختیار درآورد و مردم آنجا را قتل عام نمود و در صفهٔ امیر علیشیر قرار گرفت و دستور داد در حرم مطهر را شکستند و مردمی را که در آن روضهٔ مبارکه متحصن شده بودند از پای درآورند و مولای جلیل خاتم مجتهدان ملا عبد اللّه شوشتری را که در حوالی روضهٔ مبارکه متحصن بود دستگیر کرده نزد عبد المؤمن خان برده و گفتند این شخص رئیس رافضیهاست.خان یادشده جناب او را امان داده و از کشتنش صرف نظر کرده و او را به بخارا نزد پدرش عبد اللّه خان گسیل داشت.

ملا عبد اللّه پس از ورود به بخارا با علمای آن سرزمین دربارهٔ حقیقت مذهب به گفتگو برخاست و علمای آنجا از معارضه و مجادله با او عاجز گردیدند و به عبد اللّه خان گفتند بدیهی است که شما شک و شبهه ای در درستی مذهب خود ندارید؛اکنون چه باعث شده که با این مرد به مناظره نشینیم و با وی به گفتگو بپردازیم و ما چاره ای نداریم جز اینکه مخالف مذهب خود را از پای درآوریم و از مباحثهٔ با او اجتناب کنیم تا مبادا اختلافی در میان عوام به وجود آید.براثر این پیشنهاد بود که به فرمان خان بی ایمان به وسیلهٔ کارد و خنجر و یا سلاحی مشابه آنها از پای درآمد.

پس از این اظهار داشته است به روایت دیگر ملا عبد اللّه به خودی خود از معارضه و مباحثه با حنفیها خودداری کرد و خود را از باب تقیه شافعی قلمداد کرد لیکن علمای بخارا این انتساب را نپذیرفتند و اظهار داشتند این سخن را از بیم جان به زبان می آورد و الا او رافضی است.به همین مناسبت او را کشتند و پس از آن جسدش را به آتش کشیدند و تعصب خود را نسبت به آن بزرگوار به سرحد کمال رسانیدند و برخلاف نصّ رسول اکرم(ص)که فرموده است لا یعذّب بالنار الا ربّ النار جز پروردگار آتش دیگری نمی تواند مردم را به شکنجهٔ آتش گرفتار سازد چنان جنایتی را برادران مسلمان نسبت به

برادر خود روا داشتند؛اللهم انتقم ممن یکون کذا و یفعل کذا و من یدعو الناس الی کذا.

می نویسد پیش از این گذشت مرتضی قلی خان حاکم مشهد مقدس رضوی ملا عبد اللّه را به خدمت شاه عباس گسیل داشت تا مصالحه ای برقرار سازد و سلطان محمد خدابنده را همچنان بر اریکهٔ سلطنت باقی بگذارد و این فرستاده جواب نامه های خوانین را به همراه برد هرچند این سفارت سودی نداشت و مخالفان را از قصدی که داشتند منصرف نگردانید و همان هنگام بود که علی قلی خان شاملو همراه با گروهی از خوانین هرات قیام کرد و از مردم می خواست که شاه عباس را به سلطنت برگزینند و پدرش سلطان محمد را از سلطنت خلع کنند و به همین مناسبت نامه ای به مرتضی قلی خان فرستاد تا برای به سلطنت رسیدن شاه عباس از او قول مساعد بگیرد و پدرش را از سلطنت معزول بداند.

مؤلف گوید:شواهد پیداست که مراد از ملا عبد اللّه که به سفارت برگمارده شد همان مولی عبد اللّه خراسانی مقتول که معروف به شهید می باشد و مؤید آن عبارت علمای ماوراءالنهر است می باشد.

حقیقت آن است که از آنجا که ملا عبد اللّه اصلا از مردم شوشتر بوده و در مشهد مقدس رضوی می زیسته گاهی چنان اتفاق افتاده که ملا عبد اللّه شوشتری شهید غیر از ملا عبد اللّه خراسانی شهید بوده باشد.

و از اجازه ای که شیخ محمد تقی بن مظفر قزوینی به شیخ شمس الدّین محمد خلیفه بن دجله جزائری داده و ما هم در ضمن معرفی شیخ شمس الدّین آن را یادآور خواهیم شد وی از شیخ محمد تقی یادشده از شیخ نظام الدّین ابو الفتح عامر بن فیاض جزائری مشهدی از ملا عبد اللّه-شخص مورد بحث ما-از شیخ ابراهیم بن شیخ نور الدّین علی بن عبد العالی میسی روایت می کرده است و شیخ محمد تقی در آن اجازه ملا عبد اللّه را این چنین توصیف نموده است:المولی الفاضل المجتهد الناسک الشهید السعید مولانا عبد اللّه بن مولانا محمود التستری الشهید ببخارا قدّس اللّه روحه.

در محل دیگر از اجازهٔ دیگری که صادر نموده است از وی این گونه تعریف کرده است:المولی الامام الکامل صدر الشهداء شهاب المله و الدّین مولانا عبد اللّه التستری

الشهید ببخارا.

در یکی از منابع و به طوری که از پایان نامۀ علمای ماوراءالنهر به اهالی مشهد مقدس رضوی و از قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین و اسکندر بیک منشی در تاریخ عالم آرا استنباط می شود ملا عبد اللّه در روزگار خودش بزرگ علما و رئیس ایشان در مشهد مقدس بوده است.

ملا- عبد اللّه در مشهد رضوی کتابی در اثبات امامت و بیان بطلان مذاهب عامه تألیف نمود و آن را برای علمای ماوراءالنهر که از درباریان پادشاهان ازبک بودند ارسال داشت.پس از تألیف این کتاب بود که ملا محمد مشکک رستمداری که از علمای ما بشمار می آید در ضمن نامۀ مفصلی که به زبان پارسی مرقوم داشته است در این باب مطالبی را ذکر نموده و ما آن نامه را در ضمن احوال او متذکر شده ایم؛علمای ماوراءالنهر به او پاسخ داده و این مکاتبه در همان سالی که عبد المؤمن خان ازبک،مشهد رضوی علیه السّ-لام را محاصره کرده و بر آنجا و برخی دیگر از شهرهای خراسان استیلا یافته بود صورت گرفته است.

سرانجام ملا عبد اللّه زمانی به آنجا رسید که عبد المؤمن خان ازبک بر مشهد مقدس دست یافت و وارد آن شهر گردید ملا عبد اللّه را دستگیر کرده و او را به بخارا برده و چنانچه نوشتیم او را در بخارا شهید کردند.

برخی پنداشته ملا عبد اللّه از شاگردان ملا محمد مشکک رستمداری یاد شده است و این مطلب برای من مسلّم نمی باشد بلکه گمان من آن است که ملا محمد شاگرد او می باشد.

باید گفت شیخ معاصر در امل الآمل عنوان ویژه ای را به او اختصاص نداده است بلکه در ضمن ذکر احوال سید کمال الدّین حیدر بن محمد بن زید حسینی می نویسد خود من در کتاب امالی شیخ طوسی که به خط مولانا عبد اللّه شوشتری شهید بود چنین دیدم تا به آخر.

و از ظاهر آنچه وی اظهار داشته است استنباط می شود مراد وی از ملا عبد اللّه یادشده شخص مورد بحث ما بوده باشد و پیش از این در شرح احوال ملا عبد اللّه شوشتری علت آن را ذکر کرده ایم.

یادآوری می شود ملا عبد اللّه که در آغاز این مدخل از او یاد شد و ملا عبد اللّه

خراسانی شهید و ملا عبد اللّه شهید و ملا عبد اللّه شوشتری شهید و ملا عبد اللّه شهید مشهدی و امثال این ها از تعبیرهای دیگر همگی به شخص واحدی مربوط می شود هرچند با توجه به تعبیرهای مذکور احتمال تناقض وجود دارد.

قابل توجه است که شیخ حسین بن عبد الصمد پدر شیخ بهائی شهدای اعلام را بدین ترتیب یاد کرده است شهید اول شیخ محمد بن مکی عاملی و شهید ثانی شیخ علی بن عبد العالی کرکی شارح قواعد و شهید ثالث شیخ زین الدّین(مؤلف شرح لمعه)که به شهید ثانی معروف است.بنابراین ملاـ عبد اللّه خراسانی یعنی شخص مورد بحث ما شهید رابع و قاضی نور اللّه شوشتری شهید خامس خواهد بود درعین حال برای من ثابت نشده است که شیخ علی کرکی از شهدا بوده باشد بلکه از قراین ظاهر به دست می آید که وی به مرگ طبیعی دار فانی را وداع گفته است (۱).

شیخ عبد اللّه بن مسیّب مسلمی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ عبد اللّه فاضلی فقیه و صالح بود و از شیخ محمد بن داود عاملی روایت می کرد و من اجازه ای را که شیخ محمد برای او مرقوم داشته است به خط او بر کتاب تحریر علاّمه دیده ام (۲).

مؤلف گوید:مرادش از شیخ محمد بن داود عاملی شیخ شمس الدّین محمد بن محمد بن داود مؤذن عاملی جزینی پسرعموی شهید اول است که از شیخ ضیاء الدّین علی فرزند شیخ شهید روایت می کرده و شیخ علی میسی و هم طرازان او از وی روایت می کرده اند.

سید ابو الفتح عبد اللّه بن موسی بن احمد بن الرضا علیه السّلام

وی از مشایخ شیخ مفید ابو محمد عبد الرحمن بن احمد بن حسین حافظ واعظ

---

۱ - ۱-پیش از این از شهداء الفضیله نقل کردیم که شیخ بهائی هم شیخ علی کرکی را از شهدا نام برده است و او را شهید ثالث می داند.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۴. [۱]

نیشابوری مشهور می باشد و شیخ منتجب الدّین با دو واسطه از وی روایت می کرده است.

از بعضی از حکایات منقوله در آخر اربعین منتجب الدّین استفاده می شود که وی از ابو محمد جعفر بن احمد از احمد بن عمران از عبد اللّه بن جعفر نحوی از حارث بن محمد تمیمی از علی بن محمد روایت می کرده که دختر ابو الاسود دئلی را دیدم حکایتش طولانی است.

لیکن منتجب الدّین در فهرست از وی نام نبرده است و من هم در کتابهای رجال به نام و نشان او دست نیافتم.

ممکن است گفته شود این گونه نسب که برای سید ابو الفتح آورده شده همراه با اختصار بوده است و در غیر این صورت با روزگار طولانی که از زمان او تا حضرت رضا علیه السّلام سپری شده چگونه ممکن است با دو واسطه از فرزندان حضرت رضا علیه السّلام بوده باشد.

شیخ عبد اللّه بن معمار

وی فاضلی عالم و متکلمی باشخصیت و از اعلام امامیه است از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم و از آثار او رسالهٔ مسبار العقیده در اصول الدّین که از سبک پسندیده ای برخوردار بوده و تحقیقات فراوانی در آن آورده شده است این نسخه که دارای قدمت بسیار می باشد نزد من موجود می باشد.

و ممکن است شخص حاضر همان ابن المعمار مشهور باشد شیخ عبد اللّه رسالهٔ مذکور را بنا به پیشنهاد شیخ نظام الدّین اسحاق به طرز زیبا و پسندیده ای تألیف کرده است و نسخه ای که در نزد ما موجود می باشد چندین جزء از آخرش را دارا نمی باشد.

شیخ معین الدّین عبدکی استرآبادی

۱

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی مردی پاک دامن بود و افتخار مجاورت مرقد

مطهر رسول اکرم(ص)را داشت.

مؤلف گوید:شیخ معاصر بدون دلیل نام این شخص را پس از اسم عبد الوهاب آورده است.

شیخ عبد اللطیف بن علی بن احمد بن ابی جامع عاملی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی عالم و محققی صالح و فقیه بوده مراتب علمی را از محضر شیخ بهائی و شیخ حسن بن شهید ثانی صاحب معالم و سید محمد بن علی بن ابی الحسن عاملی صاحب مدارک و دیگران فراگرفته و از آنها به اخذ اجازه نایل آمده است.

عبد اللطیف آثاری دارد از آن جمله کتاب الرجال که اثری لطیف و ارزنده است.

دیگری کتاب جامع الاخبار فی ایضاح الاستبصار و امثال این ها.

مؤلف گوید:وی از نوادگان ابن ابی جامع است و از آثار او رساله ای است در رد کلام شیخ حسن صاحب معالم که در مسألهٔ اجتهاد و تقلید عنوان کرده و رسالهٔ مختصری است و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد ۱.

شیخ عبد اللطیف بن نعمه اللّه بن احمد بن محمد بن علی بن محمد بن

خاتون عاملی عیناثی.

وی از معاصران شهید ثانی بوده و من نسخه ای از استبصار را به خط شریف او در

اصـفهان دیده ام و خط متوسـطی داشـته است و بر آن نسخه اجازه ای از پدرش که به سید حسن شدقم مدنی داده است مرقوم گردیده و همین نسخه را سید حسن بر پدر او شیخ نعمه اللّه یادشده قرائت کرده است.

یادآوری می شود که شیخ عبد اللطیف و پدر و جدش از علمای مشهور بوده اند.

شیخ عبد اللطیف بن علی بن ابی جامع عاملی معروف به ابن ابی جامع

(۱)

وی از افاضل دانشمندان بوده است و نزدیک به زمان ما می زیسته و از بزرگترین شاگردان شیخ بهائی بشمار می آید و با شیخ علی نوادهٔ شـهید ثانی گفتگو داشـته و در الـدر المنثور برخی از پرسشـهای او را که راجع به عبارتی از کتاب نکاح شـرح لمعه بوده همراه با پاسخش ذکر کرده است.

تجلّی شیرازی در رسالهٔ حرمت نماز جمعه می نویسد:عبد اللطیف از اعلامی بوده که نماز جمعه نمی خوانده است.

سیـد علیخـان حـاکم حـویزه در یکی از آثـارش می نویسـد:شـیخ و اسـتاد من که در فراگیری علـوم مورد وثوق من بوده و در تحقیـق و تـدقیق مطـالب مهـارت داشـته اسـت شـیـخ عبـد اللطیـف بـن مرحـوم علی بـن ابی جـامع عـاملی اسـت کـه از شـیـخ بهائی(ره)روایت می کرده است.

مؤلف گوید:به گمان من پدر ملا علی رضا(تجلّی سبزواری)نیز از علمای اصحاب بوده است (۲).

شیخ اجلّ حاکم ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی

وی دانشمندی جامع و کثیر الروایه بود و از متکلمان فقها بشمار می آید و به حاکم حسکانی شهرت داشته است.

---

۱ - ۱-در پـاورقی می نویسـد:در حاشـیهٔ این کتاب به خط مؤلف در شـرح حال شخصـیت حاضـر آمـده است که از بعضـی از مدارک چنین استنباط می شود که شهرت معظّم له«ابن ابی جائع»بوده است.

۲- ۲) -شرح حال ملا علی رضای تجلی را مؤلف در مجلد سوم آورده است-م.

یکی از شاگردان شیخ علی کرکی که در رساله ای به منظور ذکر اسامی مشایخ اصحاب ما تدوین کرده است می نویسد شیخ بزرگوار دانشمند ملقب به حسکانی مؤلف کتاب التنزیل و امثال آن می باشد.

ابن طاوس در اقبال می نویسد:وی از علمای عامه بوده است.

مؤلف گوید:بخشی از احوال او را در باب القاب ذکر کرده ایم (۱).

ابن شهرآشوب در معالم العلماء (۲)می نویسد:حاکم ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی کتاب شواهد التنزیل لقواعد التفضیل که کتاب خوبی است و خصائص علی بن ابی طالب علیه السّلام فی القرآن و مسئلهٔ فی تصحیح ردّ الشمس و ترغیم انف النواصب الشمس از آثار اوست.

مؤلف گوید:کتاب شواهد التنزیل او که کتاب ارزنده ای است همگی آن در بحار استاد استناد آمده است و هم اکنون هم خود آن کتاب در اصفهان نزد استاد و در کتابخانهٔ مولی بهاء الدّین محمد معروف به فاضل هندی موجود می باشد.

و حسکانی به فتح حاء بی نقطه و سکون سین بی نقطه و فتح کاف و بعد از آن الف و پس از آن همزه،«حسکاء»و یا پس از آن نون،«حسکان»منسوب به حسکان است که معرب آن حسن کامی باشد.

سید ناصر الدّین عبد المطلب بن پادشاه حسینی جوزی حلّی

(۳)

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی عظیم الشأن بوده و آثار او مشهور است و از ابن معیّه روایت می کرده است (۴).

مؤلف گوید:پادشاه واژه ای ایرانی است که به معنای سلطان می باشد و در اینجا

۱- ۱-در باب کنی فقط از او نام برده است.

۲- ۲) -معالم العلماء،ص ۷۸. [۱]

۳- ۳) -در پاورقی می نویسد:مؤلف به خط خود شهرت او را«جوزی»نوشته است و در امل الآمل «حویزی»آمده است.

۴- ۴) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۴؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۸،ص ۱۲۵.

نام پدر شخصیت حاضر می باشد و این کلمه با پای منقوط مفتوحه و الف و دال ساکن بی نقطه و شین منقوط مفتوحه و الف ساکن و در آخر آن هاء است و هرگاه این کلمه را به عربی برگردانند پا مبدل به با و دال آن مکسور خواهد بود.

و ممکن است جوزی به ضم جیم و سکون واو و زای منقوط منسوب باشد به فرحه الجوزه که ابن جوری عالم سنّی نامی منسوب بدانجا می باشد هرچند مشهور بدان محل را به فتح جیم ضبط کرده اند (۱).

شیخ ابو علی عبد محمد بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری

بحرانی از معاصران است.

پس از این به عنوان شیخ ابو علی عبد النبی بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری بحرانی معاصر خواهد آمد.

سید عمید الدّین ابو عبد اللّه عبد المطلب بن سید مجد الدّین ابو الفوارس

محمد بن سید فخر الدّین علی بن عزّ الدّین محمد بن احمد بن علی اعرج حسینی

عبیدلی

در شرح حال برادرش عبد اللّه بن محمد بقیهٔ نسبش تا حضرت سید الشهداء(ع)و بخشی از آنچه مربوط به وی بوده ذکر شده است.

سید علی بن عبد الحمید در رجال از او با نام سید عمید الدّین ابو عبد اللّه عبد المطلب یاد کرده و او را از علمای معاصر علامه و شاگردان او دانسته است.

باری سید عمید الدّین فاضلی عالم و فقیهی بزرگوار و معروف به سید عمید الدّین و مؤلف شرح قواعد و شرح تهذیب در اصول و خواهرزادهٔ علاّمه حلّی و برادر سید ضیاء الدّین عبد اللّه بن اعرج حسینی است و پدر و جدشان از اجلّهٔ علما بوده اند و پس از

۱- ۱-در پاورقی از معجم البلدان نقل کرده است:امکنهٔ چندی نامی نزدیک به این نام دارند.بنابراین ممکن است شخصیت حاضر به یکی از این امکنه منسوب بوده باشد(معجم البلدان،ج ۱،ص ۱۸۲-۱۸۴). [۱]

این شرح حال پدر و فرزندش سید جلال الدّین محمد و برادرزاده اش سید رضی الدّین حسن بن سید ضیاء الدّین خواهد آمد.

یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ می نویسد:از ایشان است شیخ عمیدی خواهرزادهٔ علامهٔ حلّی و سند او به دایی اش شیخ جمال الدّین ابن مطهّر به شیخ فاضل نجم الدّین ابو القاسم جعفر بن سعید منتهی می گردد و کتاب الفین بین الصدق و المین از آثار اوست.در این کتاب هزار دلیل برای اثبات امامت امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السّلام و هزار دلیل دیگر برای ابطال شبهه های مخالفان آورده است و در سال ۷۲۰ هجری درگذشته است (۱).

مؤلف گوید:کلام وی خالی از نظر نخواهد بود زیرا الفین از آثار دایی اش علامهٔ حلّی است نه از تألیفات خود او و انتساب کتاب الفین به وی نادرست است و ممکن است انتساب مزبور تتمه ای از ترجمهٔ علامه باشد و یا سقطی در کلام واقع شده باشد و اشتباه از سوی ناسخ به وقوع پیوسته باشد.

یادآوری می شود گروهی از اعلام از وی روایت می کرده اند و بطوری که از اجازات استنباط می شود سید حسن بن ایوب از وی روایت داشته است.

باید گفت سید عمید الدّین غیر از عمید الرؤساست که سید داماد و عده ای دیگر از شارحانی که صحیفهٔ کامله را به پارسی شرح کرده اند اظهار داشته اند عمید الرؤسا همان کسی است که در آغاز صحیفه می گوید«حدثنا».برای اثبات این امر چند دلیل وجود دارد:نخست آنکه درجهٔ عمید الرؤسا مقدم بر سید عمیدی بوده چرا که عمید الرؤسا شاگرد سید فخار بن معدّ موسوی است و سید فخار با درجاتی چند مقدم بر سید عمید الدّین خواهرزادهٔ علامهٔ حلی بوده است.دوّم آنکه به طوری که مشاهده می شود لقب این دو تن متفاوت است یکی عمید الرؤساست و دیگری عمید الدّین.سوم آنکه اسم عمید الرؤسا هبه اللّه بن حامد بن احمد بن ایوب بن علی بن ایوب لغوی مشهور و مؤلف

۱- ۱-در پاورقی می نویسد این تاریخ درست نیست و مؤلف به نقل از شهید اول سال وفات او را ۷۵۴ هجری می نویسد.(و نیز ر ک:اعلام الشیعه،سدهٔ ۸،ص ۱۲۷).

القول فی المسائل و مؤلف کتابی است در معنای کعب.

باری شهید ثانی در اجازهٔ خود به شیخ حسین بن عبد الصمد آورده است:السید الجلیل الطاهر ذو المجدین المرتضی عمید الدّین عبد المطلب بن سید مجد الدّین ابی الفوارس محمد بن علی اعرج حسینی عبیدلی.

ممکن است عبیدلی منسوب به عبید اللّه باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل (۱)می نویسد:سید عمید الدّین عبد المطلب بن محمد بن علی بن اعرج حسینی دانشمندی است از مشایخ شهید اول.شهید در اجازهٔ خود به این نجده ضمن معرفی او می نویسد:مولای سعید امام مرتضی علم الهدی پیشوای اهل بیت در روزگارش عمید الحق و الدّین و سپس می گوید شهید به وسیلهٔ عمید الدّین از علامه روایت می کند.از آثار او شرح تهذیب الاصول و امثال آن است و ابن معیه به مناسبت روایتی که از او داشته است او را چنین معرفی کرده است:درّه الفخر و فریده الدهر مولانا الامام الربانی و پس از مبالغه در توصیف او اظهار داشته وی خواهرزادهٔ علامهٔ حلّی است.

مؤلف گوید:از شیخ معاصر در شگفتم که چرا در اینجا و در شرح حال سید ضیاء الدّین تصریح نکرده است که سید عمید الدّین برادر سید ضیاء الدّین است و هم اظهار نداشته است سید ضیاء الدّین همانند سید عمید الدّین خواهرزادهٔ علامهٔ حلّی است با آنکه در اینجا مرقوم داشته است سید عمید الدّین خواهرزادهٔ علاّمهٔ حلّی است بلکه همین شگفتی را از شهید و ابن معیه دارم که چرا به سیادت عمید الدّین تصریح نکرده اند.

از آثار سید عمید الدّین رسالهٔ مختصری است در مناسخات میراث که در سال ۷۲۱ هجری در بغداد تألیف کرده است.و با تألیف آن مسألهٔ مناسخات را که خواجه نصیر طوسی در رسالهٔ فرائض آورده تکمیل نموده است و دایی اش علامهٔ حلّی بر پشت آن رساله نوشته است:«احسنت ایها الولد العزیز... (۲)»

و شیخ احمد بن حداد شاگرد علامه چکامه ای در ستایش از آن سروده است (۳).اول

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۴. [۱]

۲- ۲) -مدرسی طباطبائی،حسین،مقدمه ای بر فقه شیعه ترجمهٔ محمد آصف فکرت،ص ۱۳۱.

۳- ۳) -اعلام الشیعه، [۲]سدهٔ ۸،ص ۱۱.

آن این است:«أنور زهر بـدی فی روض بستان»و در آخر آن مرقوم داشـته است:«و کتب مملوکه حقا احمد بن الحدّاد الحلّی»و تاریخ آن سال ۷۲۱ هجری است.

مؤلف گویـد:ممکن است شـرح تهـذیب سـید عمیـد الـدّین موسوم به غنیه اللبیب فی شـرح التهـذیب بوده باشـد که سال ۷۴۰ هجری در جوار مقدس حضـرت مولی علی علیه السّلام بنا به احتمالی که در شرح احوال برادرش یاد کردیم تألیف کرده است (۱).

یکی از فضلا حاشیه ای بر شرح سید عمید الدّین نگاشته است.

شرح مشـهوری از آثـار سـید عمیـد الـدّین-بر قواعـد الاحکـام دایی اش علامـهٔ حلّی در فقـه-وجـود دارد کـه مشـتمل است بر مشکلات قواعد و ترددات و امثال این ها که پیش از این هم بدان اشاره شد.

در شـگفتم که این شـرح مشـهور را شـیخ معاصر به نام آن تصریح نکرده است و این شرح به نام کنز الفوائد فی حل مشکلات القواعد نامیده شده است و سـید عمید این شـرح را در برابر شـرح دایی زاده اش شـیخ فخر الدّین فرزند علامه که بر مشکلات قواعد و ترددات آن تألیف نموده تدوین کرده است و در اثنای شرح هریک به دیگری ایراد می نمایند.

سیـد عمیـد این شـرح را پس از وفات علاّمه و برای فرزنـدش سـید ابو طالب محمـد تألیف نموده و فخر الـدّین شـرحش را در روزگار پدرش علامه تدوین کرده است.

و از آثار این سـید،شـرحی است بر شـرح یاقوت ابن نوبخت که علامه شـرحی بر آن نوشته است و در فن کلام بوده است سید این شـرح را که بر شـرح علامه بوده در روزگار حیات وی تـدوین نموده است و نسـخه ای بسـیار کهن از آن در اختیار ما می باشد و این شرح در روزگار خود سید استنساخ شده است و از یکی از موثقان اهل بحرین شنیدم که

۱- ۱-اعیان الشـیعه به نقل از معجم الادب می نویسد:از آثار او کتاب نهایه المأمول فی شرح تهذیب الوصول الی علم الاصول است که برای آن نـام نهـایه المـأمول را انتخـاب کرده است)و در الـذریعه،ج ۲۳ آمـده است:این شـرح را سـید عمید الدّین در زندگی علامه به پایان آورده است و دارای عنوان خاصـی که بدان معروف باشد نیست.این شـرح با شرح برادرش ضیاء الدّین از نظر عبـارت و مطلب و تاریـخ متفاوت است و کتاب منیه اللبیب که اثر برادرش بوده است به نام عمیـدی شـهرت پیـدا کرده است-م.

نسخه ای از شرح شرح نیز در نزد او بوده و در همین اوقات که عربها به غارتگری بحرین پرداختند آن نسخه مفقود شده است.و به طوری که به خاطر دارم سید عمید شرحی بر مبادی الاصول علامهٔ حلّی(دایی شارح)تدوین کرده است (۱).

استاد استناد ایده اللّه تعالی در آغاز بحار (۲)می نویسد:کتاب کنز الفوائد فی حل مشکلات القواعد و کتاب تبصره الطالبین فی شرح نهج المسترشدین و امثال این ها از آثار سید جلیل عمید الدّین عبد المطلب است.سپس مرقوم داشته سید عمید الدّین از مشاهیر دانشوران است و ارباب اجازات از او به خوبی سپاسگزاری نموده اند و کتابهای او معمول و در نزد ارباب علم و معرفت معروف است لیکن ما کمتر بدانها مراجعه می کنیم.

مؤلف گوید:در یکی از مواضع به نقل از خط شهید آمده است که وی فرموده است شیخ ما عمید الدّین عبد المطلب بن اعرج حسینی روز دوشنبه دهم شعبان سال ۷۵۴ هجری درگذشته است (۳).

یادآوری می شود سید عمید الدّین از عدهٔ معدودی از قبیل پدرش مجد الدّین محمد و جدش سید فخر الدّین علی مذکور و دایی اش علامهٔ حلّی و دیگران روایت می کرده و شهید اول در اربعین خود و دیگران به سند او اشاره کرده اند.

و شیخ شهید در اجازهٔ خود به ابن خازن حائری در مدح این سید و پسردایی اش شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی آورده است:از آن جمله است مصنفات شیخی الامامین الافضلین الاکملین المجتهدین منتهی افاضل المذهب فی زمانهما السیّد المرتضی عمید الدّین و الشیخ الاعظم فخر الدّین بن الامام الاعظم الحجه افضل المجتهدین جمال الدّین ابی منصور الحسن بن الامام تا به آخر وی در این ستایش به مقام

۱- ۱-اعیان الشیعه،ج ۸، [۱]از معجم الادب نقل کرده است شرح مبادی سید عمید بنام غایه السئول فی شرح مبادی الوصول در اصول فقه است-م.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،صص ۴۰، ۲۱. [۲]

۳- ۳) -و در الذریعه،ج ۲۳ ذیل منیه اللبیب سید ضیاء الدّین برادر عمید الدّین آمده است:شهید در مجموعه اش به خط خود می نویسد سید عمید الدّین سال ۶۸۱ هجری متولد شده و سال ۷۵۴ هجری رحلت کرده است بنابراین ۷۳ سال داشته است،رحمه اللّه علیه-م.

پیشوایی و فضیلت و کمال و اجتهاد هر دو تن اقرار کرده و آنها را بزرگ فضلای مذهب شیعه در روزگار خودشان معرفی کرده است.

یادآوری می شود سید عمید الدّین شخصیت حاضر از جمعی از اعلام روایت می کرده است و جمع زیادی هم از او روایت داشته اند از آن جمله است شهید اول، به طوری که این مطلب از تألیفات او و همچنین از اجازاتی که برای دیگران صادر کرده است بویژه کتاب اربعین خود استفاده می شود وی در آغاز این کتاب در ضمن بیان ارزش جمع آوری چهل حدیث می نویسد:از آن جمله است آنچه را به من خبر داد استاد امام سعادتمند مرتضی علامهٔ محقق فقیه اهل بیت علیهم السّلام عمید المله و الدّین ابو عبد اللّه عبد المطلب بن مولای سید فقیه مجد الدّین ابو الفوارس محمد بن مولی سید علامه نسّابه فخر الدّین علی اعرج حسینی قدّس اللّه روحه و این اجازه در آن هنگام بوده که وی افتخار مجاورت حائر شریف حضرت سید الشهداء علیه السّلام را داشته و تاریخ آن ۱۹ رمضان سال ۷۵۱ هجری به حق روایتی که از دایی علامه اش داشته است.

به طوری که از اجازهٔ صهیونی به شیخ علی میسی برمی آید سید بن نجم الدّین نیز از سید عمید الدّین اجازه داشته است و نیز از اجازهٔ شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی به سید شدقم مدنی چنین استنباط می شود که شیخ عبد الحمید نیلی و سید ادیب حسن بن ایوب مشهور به ابن نجم اطراوی عاملی از سید عمید الدّین اجازه داشته اند و از اجازهٔ مولی حاج حسین نیشابوری به ملا- نوروز علی تبریزی چنین استنباط می شود که حسن بن ایوب از سید عمید الدّین اجازهٔ روایتی داشته است و به گمانم حسن بن ایوب همان سید بن نجم باشد که پیش از این نامش ذکر گردید.

بازهم شهید در اربعین خود گوید:خبر داد ما را شیخ امام مرتضی ابو عبد الله عمید الدّین در ماههای سال ۷۵۱ هجری در مشهد مقدس حائری گفت خبر داد به ما شیخ امام علامه جمال الدّین حسن بن مطهر و پدرم بحق روایتی که هر دوی آنها از شیخ فقیه نجیب الدّین یحیی بن سعید داشتند،گفت خبر داد به ما شیخ محیی الدّین محمد، گفت خبر داد به ما شاذان،گفت خبر داد به ما دو شیخ ما ابو محمد عبد اللّه بن عبد الواحد و ابو محمد عبد اللّه بن عمر طرابلسی و هر دو اظهار داشتند خبر داد به ما قاضی

عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی و سید محیی الدّین گفته است خبر داد به ما شیخ شریف فقیه عز الدّین ابو الحارث محمد بن ابی الحسین حسنی از شیخ فقیه قطب الدّین راوندی از ابو جعفر حلّی و هر دو تن از شیخ امام علامه ابو الفتح محمد بن علی بن عثمان کراجکی گفت خبر داد به ما شیخ ابو عبد اللّه مفید تا به آخر...

و نیز در اربعین خود گفته است:خبر داد به من شیخ امام سید مرتضی عمید الدّین گفت خبر داد به ما پدرم از مفید الدّین محمد بن جهیم گفت خبر داد به ما شمس الدّین فخار از ابن عبد الحمید بن تقی از ابو الرضا فضل اللّه بن علی راوندی علوی حسنی از ذو الفقار علوی از شیخ ابو الحسین احمد بن علی بن احمد بن عباس نجاشی از شیخ ابو الفرج محمد بن یعقوب بن اسحاق بن ابو قره قنّانی کاتب گفت حدیث کرد مرا محمد بن جعفر بن حسین مخزومی،گفت حدیث کرد مرا محمد بن محمد بن حسین هارون ابو جعفر کمندی تا به آخر...

ملا- نظام الدّین قرشی شاگرد شیخ بهائی در نظام الاقوال می نویسد:عبد المطلب بن محمد بن علی اعرج حسینی عمید الدّین،خواهرزادهٔ علامه قدّس سرّه از مشایخ امامیهٔ ما قدس ارواحهم می باشد؛عمید الدّین سیدی فاضل و خوش گفتار بود شرح تهذیب الوصول الی علم الاصول دایی اش علامه و حاشیهٔ قواعد و امثال این ها از آثار او می باشد.

عمید الدّین روز دوشنبه دهم شعبان سال ۷۵۴ هجری وفات یافته است و از دایی علامه اش جمال الدّین روایت می کرده و حسن بن ایوب از او روایت داشته.

از امور شگفت آور که در اجازهٔ شیخ نعمه اللّه مذکور آمده آن است که سید عمید الدّین شخصیت حاضر نوادهٔ علامهٔ حلّی است با آنکه وی به طور قطعی خواهرزادهٔ علامه است و علامه دایی او می باشد آری عمید الدّین نوادهٔ پدر علامه است که یوسف بن مطهر بوده باشد.

و از اجازهٔ شیخ ابراهیم قطیفی به امیر معزّ الدّین محمد بن امیر تقی الدّین محمد اصفهانی برمی آید که شیخ علی بن هلال جزائری از کسی که به وی اعتماد داشته است از سید عبد المطلب،شخصیت حاضر روایت می کرده است.

مؤلف گوید:این نظریه قابل تأمل است چرا که اگر علی بن هلال با یک واسطه از

سید عمید الدّین روایت نماید تعجبی ندارد.از کلام یکی از شاگردان شهید چنین استنباط می شود که نام و لقب عمید الدّین چنین ذکر شده است:سید عمید الدّین عبد الحمید بن اعرج حسینی و در ستایش از او و برادرش سید ضیاء الدّین می نویسد امامین فاضلین عالمین زاهدین عابدین مجتهدین که شهرتشان ما را از توصیف آنها بی نیاز می سازد شیخ امام ذو الرئاستین سید شریف عمید الدّین عبد الحمید و ضیاء الدّین عبد اللّه بن اعرج حسینی و این هر دو برادر از دایی شان جمال الدّین علامه ابن مطهر و از محضر فرزندش شیخ فخر الدّین ابو طالب محمد بن مطهر کسب فیض کرده اند.

و باز در جای دیگر می گوید:سید عمید الدّین و برادرش سید ضیاء الدّین عبد اللّه مراتب علمی را از دایی شان علامه و از فرزند او فخر الدّین فراگرفته اند و شهید اول مراتب علمی را از این دو برادر بزرگوار فراگرفته و از شیخ فخر الدّین استفاده ننموده است.

مؤلف گوید:اظهارنظر شاگرد شهید از سه جهت باطل است.۱-اسم سید عمید الدّین عبد المطلب است نه عبد الحمید ۲-این دو برادر از شاگردان فخر الدّین فرزند علاّمه نبوده اند ۳-شهید از شاگردان فخر الدّین بوده است نه اینکه تنها مراتب علمی را از آن دو برادر فراگرفته باشد.

و بطوری که از یکی از سندهای اربعین شهید استفاده می شود گاهی اتفاق افتاده سید عمید الدّین از جدّش امام نسّابه فخر الدّین ابو الحسن علی بن اعرج حسینی از سیّد امام نسّابه جلال الدّین ابو القاسم عبد الحمید بن فخار از پدرش از سیّد نسّابه جلال الدّین عبد الحمید بن تقی از فضل اللّه راوندی روایت می کرده است.

شیخ عبد المحسن بن محمد بن احمد بن غالب بن علیون صوری عاملی

شامی

وی از ادبا و سرایندگان شیعهٔ امامی مذهب و ادیب معروفی است.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی سراینده و ادیب بود ابن شهرآشوب نام او را در ردیف نام سرایندگان اهل بیت علیهم السّلام آورده است و ابن خلکان نیز از

وی یاد کرده و گوید شیخ عبد المحسن یکی از فضلایی بود که بخوبی از عهدهٔ سرایندگی برمی آمد و در اشعارش الفاظی تازه و معانی پسندیده به کار می برد و از افراد نیکومقدار شام بود و دیوان شعری دارد که اشعار نغزی در آن به یادگار گذاشته است از آن جمله:

أ تری بثأر أم بدین علقت محاسنها بعینی

فی لحظها و قوامها ما فی المهند و الردینی

و بوجهها ماء الشبا ب خلیط نار الوجنتین

بکرت علی و قالت اخ تر خصله من خصلتین

اما الفراق أو الصدو د فلیس عندی غیر ذین

فأجبتها و مدامعی تنهّل فوق الوجنتین

لا تفعلی ان حان ص دک او فراقک حان حینی

خوبیهای او که با چشم من دلبستگی پیدا کرده است آیا از آن نظر است که خونبهای قتل مرا که در فراق او از پای درآمده ام می دید یا خواسته است بدین وسیله دین خود را بپردازد.در پلکان چشم او و در اندام او همان چیزی مشاهده می شود که در نیزهٔ هندی و ردینی (۱)به چشم می خورد در رخسار او آبی است که با آتش دو گونه اش درهم آمیخته گردیده است بامدادی با من ملاقات کرد و پیشنهاد نمود یکی از این دو کار را اختیار بنما یا در آتش مفارقت از من بسوز و یا به طور کلی از من اعراض کن و جز این دو کار پیشنهاد دیگری ندارم در هنگامی که می گریستم و اشک چشمم بر گونه هایم جاری می شد پاسخ او را دادم و گفتم چنین مکن که آرزومندم آن هنگام فرانرسد که از تو اعراض کنم که اعراض از تو هم زمان با مرگ من است.

از اشعار اوست:

و أخ مسّه نزولی بقرح مثل ما مسّنی من الجوع قرح

بت ضیفا له کما حکم الده ر و فی حکمه علی الحرّ قرح

۱- ۱-ردینی به ضم را و فتح دال منسوب به ردینه است و او زنی بوده که در ساختن نیزه ها و راستی آنها مهارت ویژه ای داشته است-م.

فابتدأ نی یقول و هو من السک ره و الهم طافح لیس یصحو

لم تغربت قلت قال رسول اللّه و القول منه نصح و نجح

سافروا تغنموا فقال و قد قا ل تمام الحدیث صوموا تصحوا

چه بسا برادری که هرگاه به خانهٔ او وارد می شوم احساس ناراحتی می کند آن چنان که من از گرسنگی دچار ناراحتی می شوم به حکم جبر زمانه و به عنوان میهمانی بر او وارد می شوم و از ورودم بر او همان احساس ناراحتی و دردمندی که به یک انسان آزاد دست می دهد،در من ایجاد می شود.از آنجا که از زیادی ثروتمندی مست لا یعقل گردیده است خطاب به من می گوید چرا به سفر می روی می گویم رسول خدا دستور داده است و سخن آن حضرت اندرز است و فرموده است مسافرت کنید تا غنیمتی نصیب شما بشود.او در پاسخ من می گفت حدیث را با این جمله به پایان رسانیده است روزه بگیرید تا سالم بمانید (۱).

از اشعار اوست:

عندی حدائق شکر غرس نعمتکم قد مسّها عطش فلیسق من غرسا

تدارکوها و فی اغصانها رمق فلن یعود اخضرار العودان یبسا

باغهای سپاسگزاری چندی در اختیار من است که نعمتهای شما در آنجا کاشته شده است؛اینک از تشنگی بی تاب گردیده اند و چه کار بسیار بجایی است اگر آن کس که درختهای آن را کاشته است به آبیاری آنها اقدام نماید؛آری تا رمقی در شاخه های آنها باقی است آنها را دریابید،زیرا چوبی که خشک شد دیگر باز سبز و شاداب نخواهد گردید.

۱- ۱-عبد المحسن روزگار را به سختی و تهیدستی می گذرانید تا آنجا که گاهی پیش می آمد برای تأمین هزینهٔ زندگی خویش عمامه اش را می فروخت و برادری ثروتمند به نام عبد الصمد داشت که به او هیچ گونه کمکی نمی کرد تا آنجا که عبد المحسن ناچار شد به خاطر بی توجهی برادرش نسبت به وی،او را چندین بار هجو نماید.از جمله اشعار هجائیهٔ او از برادرش عبد الصمد اشعار بالا بوده است.قابل توجه است که دو شعر زیر در نسخهٔ مخطوط امل الآمل و [۱]دیگر از کتابها موجود است و در نسخهٔ مطبوع نگاشته نشده است.(اعیان الشیعه،ج ۸؛ [۲]معالم العلماء ص ۱۵۱؛امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۴).- [۳]م.

و از اشعار اوست:

عجبا لی و قد مررت علی قب رک کیف اهتدیت قصد الطریق

اترانی نسیت عهدک یوما صدقوا ما لمیت من صدیق

آنگاه که به قبر تو رسیدم با خود اندیشیدم که چگونه در میان این همه قبرها کنار قبر تو رسیدم،ممکن است بگویی این تعجب از آن است که پیمان دوستی را از خاطر برده ای و به این نتیجه می رسیم که گفته اند مرده دوستی ندارد.

تا بدینجا آنچه لازم بود از تاریخ ابن خلکان نقل کردیم و اشعار دیگری هم از وی نقل کرده است و از آثار او اشعار زیر را دیده ام.

بالذی الهم تع ذیبی ثناياک العذابا

بالذی البس خ دیک من الورد نقابا

بالذی صوّر بالآ س علی الورد حجابا

بالذی صیّر حظّی م نک هجرا و اجتنابا

ما الذی قالته عی ناک لقلبی فاجابا

سوگند به آن کسی که به دندانهای تو الهام کرد تا مرا شکنجه بدهند.سوگند به آن کسی که به گل دستور داد تا گونه های ترا بپوشانند و رنگ سرخی به آنها ارزانی بخشد؛ سوگند به آن کسی که گل آس را پردهٔ گل سرخ قرار داد؛سوگند به آن کسی که هجران و دوری تو را نصیب من ساخت،آنچه را که دیدگان تو به دل من گفت غیر از آن سخنی بوده است که دل من در پاسخ اظهارات تو ایراد کرده است.

مؤلف گوید:تا بدینجا آنچه را از امل الآمل ذکر کردیم به اتمام رسید و پس از این مطالبی را ذیل اقوال ذکر نموده است که در نسخهٔ حاضر موجود نمی باشد (۱).

۱- ۱-عبد المحسن یکی از سرایندگان بنام عصر خویش بوده است و تمایلی به گوشه گیری داشته و کمتر از شهر صور- زادگاهش-بیرون رفته است. به همین جهت احوال او بر مورخان پوشیده مانده است و همان طور که در پاورقی قبل تذکر دادیم در تهیدستی به سر می برده است.او با فاطمیهای مصر رابطهٔ خاصی داشت و از دعوت آنها جانبداری می کرد.عبد المحسن سراینده ای حساس بود و بیم آن داشت هرگاه اقدام به سفر کند آن شور و حساسیت را از دست بدهد،او در اقسام

شعر ید طولایی داشت و-

سید عبد المطلب بن مرتضی حسینی

وی فاضلی عالم و فقیهی متکلم و محقق بود و من پاره ای از اجازات او را که به خط خودش بر پشت کتاب تنزیه الانبیاء سید مرتضی(ره)که برای یکی از شاگردانش نوشته است دیده ام و در آن اجازه از شیخ مجد الدّین عبد اللّه بن محمود بن مودود بن محمود بن بدرحی روایت می کرده است.و ما آن اجازه را در شرح حال حسام الدّین عبد الوهاب بن قلیچ ارسلان بن بای ارسلان بن بدر البدوی ذکر کرده ایم و تاریخ آن ۷۲۳ هجری در موصل بوده است و به طوری که از این اجازه به دست می آید سید عبد المطلب با دو واسطه از ابن شهرآشوب روایت می کرده است (۱).

یادآوری می شود سید عبد المطلب شخصیت حاضر غیر از سید عمید الدّین عبد المطلب بن محمد اعرج حسینی خواهرزادهٔ علامهٔ حلّی است که پیش از این به چگونگی احوال او اشاره کردیم،هرچند دو تن معاصر یکدیگر بوده اند.

۱- ۱) -اعلام الشیعه،سدهٔ ۸،ص ۱۲۸.

ملا عبد المطلب بن یحیی طالقانی

وی فاضلی عالم و بزرگوار بود و از شاگردان سید داماد بشمار می آمد در اشرف مازندران کتاب غنیه المتعبدین را که از آثار وی بود دیده ام.

این کتاب در اعمال سال و مسائلی از این قبیل بود و بخصوص اعمال سه ماه با برکت رجب،شعبان،و رمضان در آن ذکر شده و کتاب بزرگی است و به زبان فارسی تألیف شده است و دارای مطالب مفیدی بوده و خود او برای مطالب دشوار اثرش حواشی ضمیمه نموده است.

ملا رضی الدّین عبد الملک بن ملا شمس الدّین اسحاق بن رضی الدّین

عبد الملک بن محمد بن فتحان واعظ قمی

وی در اصل از مردم قم بوده و در کاشان متولد شده و همان جا می زیسته است.

رضی الدّین از اجلّهٔ علما و فقها بوده و فرزندش ملا علاء الدّین فتح اللّه از وی روایت می کرده و ابن ابی جمهور لحساوی گاهی به توسط نواده اش ملا وجیه الدّین عبد اللّه از فرزندش ملا علاء الدّین از وی روایت می کرده و زمانی به وسیلهٔ نواده اش ملا وجیه الدّین عبد اللّه بن علاء الدّین ملا فتح اللّه از او روایت می کرده است و خود رضی الدّین از ابن فهد حلی از شیخ مقداد روایت داشته است و همچنین از ملا زین الدّین علی استرآبادی از سید مرتضی ابو سعید حسن بن عبد اللّه بن محمد بن علی اعرج حسینی از شیخ فخر الدّین فرزند علامه از خود علامه روایت می کرده و همچنین از ملا شرف الدّین علی بن ملا تاج الدّین حسن سرابشونی از پدرش از علامه روایت می کرده است.در بخش اوّل کتاب غوالی اللئالی ابن ابی جمهور یادشده می توان به سند این روایات دست یافت و ابن جمهور وی را سید العلماء و الفقهاء معرفی کرده است.

مؤلف گوید:بزودی به شرح حال شیخ عبد الملک بن اسحاق بن عبد الملک قمی کاشانی اشاره خواهیم کرد و خواهیم گفت حقیقت آن است که این دو عنوان به شخص واحدی مربوط می شود.

شیخ عبد الملک بن اسحاق بن عبد الملک قمی کاشانی

در یکی از مسوّداتم نوشته ام که عبد الملک فاضلی عالم و فقیه بوده و شاگردان بافضیلتی داشته است و تا به حال به اثری از او دست نیافته ام.به نظر من این شخص همان ملا رضی الدّین عبد الملک بن شمس الدّین اسحاق بن رضی الدّین عبد الملک بن فتحان واعظ قمی کاشانی است که بنا بر آنچه از بخش اوّل غوالی اللئالی ابن جمهور استنباط می شود ابن جمهور احساوی از نواده اش ملا وجیه الدّین عبد اللّه بن ملا علاء الدّین فتح اللّه از وی روایت می کرده است.

شیخ ابو الغمر عبد الملک عاملی بعلبکی

شیخ معاصر در امل الآمل جلد اول صفحه ۱۱۶ می نویسد:وی فاضلی شاعر و ادیب بوده است و ابن شهرآشوب در معالم العلماء او را از شعرای اهل بیت دانسته است (۱).

مؤلف گوید:ممکن است بعلبکی برخلاف قاعده منسوب به بعلبک بوده باشد.

ملا عبد الملک بن فتحان کاشانی

پیش از این از او با عنوان ملا رضی الدّین عبد الملک بن اسحاق یاد کردیم.

شیخ عبد الملک بن محمد ورامینی

شیخ منتجب الدّین گوید:وی فاضلی شایسته و بس نیکوکار بود (۲).

---

۱ - ۱-در اعیان الشیعه مجلد ۸ [۱] آمده است:از ادبا و شعرای فاضل بوده به مصر و شامات سفرها کرده و پادشاهان آن سرزمین را مدح گفته است.در این اثر اشعار چندی در مدح اهل بیت از وی نقل شده و آمده است که وی در سال ۵۰۵ و اندی در محل راس العین درگذشته است-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲ ص ۱۶۵؛ [۲]فهرست،منتجب الدّین،ص ۱۳۷؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۷.

شیخ ابو الفضل عبد الملک بن قذه حلبی

شیخ منتجب الدّین گوید:وی از ثقات فقها بوده است (۱).

شیخ عبد الملک بن معافی

منتجب الدّین گوید:وی فاضلی ثقه بود (۲).

شیخ عبد النبی بن احمد عاملی نباطی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی عالم و بزرگواری فقیه و از معاصران است و در حیدرآباد هند عهده دار سمت قضاوت بوده است (۳).

شیخ ابو علی عبد النبی بن احمد بن عبد اللّه بن یوسف هجری بحرانی

معاصر

وی از فضلا و صلحا و مقدسان روزگار ما در شهرهای بحرین بوده است و من در دشتستان کتاب جامع مصائب الانبیاء و فی مقتل النبی یحیی علیه السّلام را که از آثار او می باشد دیده ام.کتابی نیکو و ارزنده بوده و حالات پیامبران را به طوری که اخبار ما حاکی از آنها می باشد ذکر کرده است و در ضمن آن به برخی از حوادثی که برای رسول خدا اتفاق افتاده و به شرح حال آن حضرت اشاره کرده است.

علت تألیف آن کتاب این بود که در میان مردم شهرت یافته است که سر حضرت

۱- ۱-در پانوشت فهرست منتجب الدّین از تاریخ ابن عساکر نقل کرده که در آن تاریخ از وی با عنوان عبد المنعم بن عیبه حلبی،و در مجلد اول بحار از وی با عنوان عبد المنعم بن غیره حلبی و در جامع الروات مجلد اول از وی به عنوان عبد المنعم بن قذه یاد نموده است.(فهرست منتجب الدّین ص ۱۲۷؛ امل الآمل،ج ۲ ص ۱۶۵؛ [۱]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۷)-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۵؛ [۲]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۷؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۷.

۳- ۳) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۶. [۳]

یحیی(ع)را بـا اره بریدنـد و شـیخ ناصـر اوالی بحرانی در ضـمن چکـامه ای در سوک حضـرت یحیی(ع)به دین موضوع اشـاره کرده است با توجه به این شـهرتی که دارد از شخصـیت حاضر چگونگی آن را جویا شدند.شیخ عبد النبی این کتاب را تألیف کرد و بطلاـن آن را اثبات نمود و اشاره کرد کسـی که سـرش را با اره بریدنـد زکریا بن آذن از آل عمران بوده است نه یحیی بن زکریا.

در دشتسـتان نیز به برخی از آثـار او دست یـافتم،از جمله کتـاب الابتلاـء و الاختیـار فی مصائب الائمه الاطهار که این کتاب را پس از کتاب جامع مصائب الانبیاء مذکور تألیف نموده است و احوال ائمۀ طاهرین علیهم السّـلام و فاطمه علیها السّـلام را ذکر کرده اسـت و در طی آن بـه مقاتـل هریـک از ایشـان به طـوری که روایـات مـا از چگـونگی آنهـا بحث می کنـد اشـاره کرده است.مقتل ویژۀ حضـرت سید الشهداء علیه السّلام را طولانی مرقوم داشته است و گاهی هم از کتابهای غریبه که کمتر مدرک کتابهای مقتل واقع شده است مطالبی نقل کرده است.

یادآوری می شود به طوری که از مطاوی دو کتاب مزبور اسـتنباط می شود شخصـیت حاضر از خود گاهی به ابو علی عبد اللّه بن احمد تا به آخر نسبش تعبیر نموده است و گاهی خود را ابو علی عبد محمد بن احمد و زمانی ابو علی عبد النبی بن احمد- که مـا هم در آغاز شـرح حال حاضـر بـدان اشاره کردیم-معرفی نموده است و همان طور که می دانیم مردم او را به عنوان ابو علی عبـد النبی بن احمـد می شناسـند و اینکه او خود را به نامهای مختلفی خوانده است و تقریبا همگی آنها مربوط به شـخص واحد می باشد دلیلی بر تعدد صاحب اسامی نخواهد شد.

یادآوری می شود هجری(بفتح ها و جیم)منسوب به هجره است که همان بلاد بحرین و قطیف بلکه احسا بوده باشد.

شیخ عبد النبی بن شیخ سعد جزائری

وی فاضلی عالم و محققی فقیه و محدثی بزرگوار بوده است.

به طوری که از اجازۀ شیخ محمد بن جابر بن عباس نجفی به سید امیر مرتضی

ساروی مازندرانی برمی آید:شیخ عبد النبی مراتب علمی را از سید محمد بن علی بن ابی الحسن حسینی از شیخ عز الدّین عبد الصمد حارثی فراگرفته است و نظیر همین موضوع هم از پایان مقدمهٔ کتاب حجه الاسلام فی شرح تهذیب الاحکام که از آثار فاضل قمی می باشد به دست می آید (۱).

مؤلف گوید:از ظاهر آنچه در اجازه آمده است استنباط می شود مراد از سید محمد صاحب مدارک و مراد از شیخ عز الدّین حسین بن عبد الصمد پدر شیخ بهائی است و مؤید این احتمال آن است که اسناد روایت در آن اجازه و کتاب مذکور منتهی به والد شیخ بهائی می شود،زیراکه والد شیخ بهائی از اساتید صاحب مدارک است لیکن احتمال مزبور ازآن جهت مشکل است که ابن جابر در آن اجازه وی را شیخ عز الدّین عبد الصمد نام برده است و حال آنکه پدر شیخ بهائی عز الدّین حسین بن عبد الصمد می باشد.

و از برخی از مدارک چنین استنباط می شود شیخ عبد النبی معاصر با شیخ بهائی بوده است.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ عبد النبی جزائری عالمی محقق و جلیل القدر بود آثاری دارد از جمله شرح تهذیب و مراتب علمی را از شیخ علی بن عبد العالی عاملی کرکی کسب کرده است.

و در پایان وسائل الشیعه اظهار داشته است که به وسیلهٔ مولانا محمد باقر مجلسی از پدرش از شیخ جابر بن عباس نجفی از شیخ عبد النبی جزائری از شیخ علی بن عبد العالی روایت می کرده است،تا به آخر سند.

مؤلف گوید:شرح تهذیب او شرح مزجی بزرگی است بر تهذیب علّامهٔ که با اصل متن امتزاج یافته و نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد و در فن اصول فقه بوده

۱- ۱-علاوه بر شیخ محمد بن جابر بعضی دیگر هم از او روایت داشته اند،از جمله شیخ جابر پدر شیخ محمد و سید شرف الدّین علی پدر سید میرزا جزائری روایت می کرده اند.در الذریعه،مجلد اول [۱] آمده است:شیخ فضل بن محمد عباسی از شیخ عبد النبی جزائری اجازه داشته است و تاریخ آن اواخر شعبان سال ۱۰۲۰ هجری بوده است.و سید اسماعیل بن علی جزائری از شاگردان او بوده است-م.

و دارای مطالب بسیار مفیدی می باشد (۱).

مؤلف گوید:شیخ معاصر می نویسد که شیخ عبد النبی مراتب قرائت را از شیخ علی کرکی کسب کرده است و همان طور که می دانیم این اظهارنظر چندان دور از ذهن نبوده است زیرا شیخ علی سالها پیش از شیخ عبد النبی می زیسته است مگر آنکه عبارت وی را بر این معنی حمل کنیم که مراد از شیخ علی نوادهٔ محقق کرکی است که شیخ علی بن عبد العالی بن شیخ علی بن عبد العالی بوده باشد.لیکن ظاهر این احتمال درست نیست؛گذشته از این از نظر من ثابت نشده است که محقق کرکی نواده ای به نام شیخ علی داشته باشد و هرگاه عبد النبی را نام دو تن از اعلام بدانیم-اگر چه احتمال ممکنی است-درعین حال صحیح نیست که آنها را دو تن بدانیم (۲).از آثار او کتابی است در فن رجال،به نام جمع(مجمع)الرجال فی احوال الرجال و به گمانم این کتاب را دیده ام (۳).

ص:۳۲۵

۱- ۱-در الذریعه،مجلد ۲۴،ذیل نهایه التقریب فی شرح التهذیب،در اصول فقه آمده است:این شرح از عبد النبی جزائری است که شرح مزجی تهذیب الاصول علامهٔ حلّی بوده جز اینکه عبارات علاّمه را به عنوان قوله قوله متذکر گردیده است و نام کتاب هم در آخر آن یادآوری شده است و در ۲۱ جمادی الاولی سال ۱۰۱۰ هجری در کربلای معلی از تألیف جلد اوّل آن فراغت یافته است.سید حسن صدر در تکملهٔ امل الآمل می نویسد:شیخ موسی مروه عاملی حاشیه ای بر نهایه التقریب دارد که تاریخ کتابت بعضی از حواشی آن سال ۱۰۶۹ هجری بوده است-م.

۲- ۲) -ایراد مؤلف بر صاحب امل الآمل آن است که شیخ عبد النبی شاگرد قرائتی محقق کرکی نبوده است.لیکن محتمل است سالها پیش که اواخر ایام محقق باشد از وی به اخذ اجازه نایل آمده باشد چنانچه سید میرزای جزائری در اجازهٔ خود به علامهٔ مجلسی-که در اجازات بحار ضبط گردیده و تاریخ آن ۱۰۷۴ می باشد-می نویسد:به وسیلهٔ پدرم شرف الدّین علی از رئیس الاسلام و المسلمین و سلطان المحققین و المدققین شیخ عبد النبی بن سعد جزائری از شیخ افخم نور الدّین علی بن عبد العالی کرکی روایت می کنم.در مصفی المقال،ص ۲۵۳ آمده است:بنا بر آنچه سید میرزای جزائری اظهار داشته،شیخ عبد النبی از محقق کرکی اجازه داشته است.فاصلهٔ وفات محقق کرکی و اواخر عمر شیخ عبد النبی نزدیک به هشتاد سال بوده است و ممکن است در کودکی از وی به اخذ اجازه نایل آمده باشد و در غیر این صورت احتمال اجازهٔ از او مانند قرائت بر او درست نخواهد بود-م.

۳- ۳) -کتاب رجال شیخ عبد النبی بنام حاوی الاقوال فی معرفه الرجال است که مرتب بر چهار-

لیکن در حال حاضر به خاطر ندارم آن کتاب را در کجا دیده ام.شیخ عبد النبی در تألیف این کتاب میان رجال ضعیف که محل اعتماد نبوده اند و رجال صحیحی که مورد اعتماد بوده اند و امثال این ها تفاوت گذارده و آنها را از یکدیگر مجزّا ساخته است و رجال خود را به چند قسمت تقسیم کرده است.

و من نسخه ای از رجال امیر مصطفی را دیدم که حواشی بر آن ضمیمه شده بود؛ بعید نیست حواشی ضمیمه شده از شیخ عبد النبی یا از مولانا عنایت اللّه صاحب رجال بوده باشد و بزودی بحث مشروح این مطلب در شرح احوال ملا عنایت اللّه و سید امیر مصطفی خواهد آمد.

پس از این نسخه ای از تهذیب الحدیث دیدم که حواشی زیادی از شیخ عبد النبی به آن ضمیمه شده بود و گمان می کنم که همگی آن حواشی به خط خود شیخ باشد یا دیگری آنها را به خط خود نوشته و از شرح او که بر تهذیب داشته اقتباس کرده باشد.

شیخ عبد النبی علاوه بر حواشی یادشده تحقیقات و تقییدات و تعلیقات دیگری بر دیگر از کتابهای حدیث و رجال و امثال این ها دارد.

از آثار او کتاب الاقتصاد فی شرح الارشاد علامهٔ (۱)حلّی است.شیخ عبد النبی این کتاب را به پیشنهاد سید شمس الدّین بن سید علی بن سید حسن بن شدقم مدنی در مدینهٔ

---

۱ - ۱) -الاقتصاد عبد النبی جزائری(م ۱۰۲۱)دو نسخه از آن در مجلس ۵۸۸۶(فهرست،ج ۱۷،ص ۲۸۱)و کتابخانهٔ آیه اللّه مرعشی(الذریعه،ج ۲، ص ۲۶۸)موجود است.(ر ک:مدرسی طباطبائی، حسین،مقدمه ای بر فقه شیعه،ترجمهٔ محمد آصف فکرت ص ۱۱۲).

منوره تألیف نموده است و در آغاز آن به مطالب اصولیه اشاره کرده و شرح دامنه داری است که با متن امتزاج یافته و مشتمل بر مطالب مفید و تحقیقات ارزنده ای است و نسخه، ناقصی از آن در مشهد الرضا(ع)موجود می باشد و من آن نسخه را که جز اندکی از آغاز آنکه اوراقی چند از کتاب طهارت بیشتر نبوده است دیده ام.

آری در پشت همان نسخه به خط یکی از فضلا دیده ام که سال ۱۰۲۰ هجری از سید اسماعیل جزائری نقل کرده است این شرح تا آخر کتاب زکات به پایان رسیده است و حواشی مختصری هم که دارد منحصر به فتوا می باشد و توجهی به مراتب استدلالی آنها نشده است و این حواشی تا کتاب نکاح به اتمام رسیده است.

و به خط همان فاضل دیدم شیخ یحیی بن محمد مطوع اظهار داشته شرح ارشاد مزبور تا کتاب جهاد ادامه پیدا کرده است و بار دیگر نوشته منظور وی آن بوده که مانند محقق کرکی کتاب ارشاد را تا کتاب نکاح شرح نماید.

و به خط همان فاضل دیدم شیخ عبد النبی حاشیه ای بر تمام کتاب مختصر النافع تدوین کرده است و این حاشیه طولانی تر از حاشیه ای بوده که بر ارشاد داشته است.از آثار او کتاب مبسوطی است در امامت (۱)و بالاخره فاضل یادشده همهٔ این مراتب را از سید اسماعیل مذکور نقل کرده است.

بر پشت همان نسخه از شرح ارشاد به خط یکی از فضلا دیدم از مناقب شیخ علّامهٔ ما مرحوم مقدس شیخ عبد النبی بن سعد جزائری مصنف این کتاب که خدا او را از دریای رحمتش سیراب سازد و در امور دینی کوششی تام و تمام داشت این بود هنگامی دو طایفهٔ بزرگ از مردم قطیف که هریک از آنها متجاوز از دویست تن بودند راجع به مزارع و نخلستان و باغهایی که زیاده از ده هزار جریب زمین را در خود گرفته بود و تمام

۱- ۱-در روضات آمده است:کتاب امامت او که از پنج هزار بیت متجاوز نمی باشد نزد ما موجود است.او مطالب تحقیقی لازم را دربارهٔ امامت ذکر نموده و کتاب را بر چهار مقام تدوین کرده است: ۱-امامت چیست؟۲-امامت واجب است یا خیر؟ ۳-امام چه صفاتی دارد؟۴-چه کسی مصداق امامت است؟او در ماه جمادی الاولی سال ۱۰۱۳ هجری از تألیف آن فارغ شده است-م.

آنها تحت نظر یکی از دو طایفه اداره می شد به حکومت نزد وی آمده و هرکدام دلیلی را اقامه کرده که با دلیل دیگر در تعارض بود.جزائری به نفع کسانی قضاوت کرد که زمینها در اختیارشان نبوده است و زمینهای مزبور را به توسط هجرس بن محمد جزائری از تصرف آنها-که مردی نیرومند بوده و مدت بیست سال آن زمینها را غاصبانه تصرف کرده بودند-بیرون آورده و در اختیار آن عده از مستضعفان قرار داد.

و این حکایت را سید صالح اسماعیل بن علی بن صالح بن فلجی که در عراق متولد شده و در الجزایر زندگی می کرد در سال ۱۰۲۳ هجری در محل نبویه نقل کرده است (۱).

شیخ عبد النبی بن علی بن احمد بن محمد عاملی نباطی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:عبد النبی برادر شیخ زین الدّین شهید ثانی است و فاضلی فقیه و صالحی عابد و پرهیزکار و سراینده ای ادیب بوده است فرزندش شیخ حسن بن عبد النبی از وی روایت می کرده و خود او از برادرش و از شیخ علی بن عبد العالی عاملی میسی روایت داشته است و من این مراتب را از عده ای از جمله سید محمد بن محمد عیناثی دخترزادهٔ شیخ حسن یادشده شنیده ام (۲).

شیخ عبد الواحد

وی فاضلی عالم و از علمای متأخر است.تعلیقاتی بر شرح رسالهٔ درایه شهید ثانی دارد و ممکن است از علمای جبل عامل بوده باشد.

۱- ۱-در مصفی المقال،ص ۲۵۲ آمده است:از خط شاگردش که منقبتی را از شیخ خود نقل کرده و در سال ۱۰۲۳ هجری آن منقبت را که در بالا نقل شده است در پشت شرح ارشاد او نوشته است استنباط می شود که وفات او میان سال ۱۰۱۳ و ۱۰۲۳ هجری بوده است که ۱۰۱۳ تاریخ فراغ از کتاب امامت او بوده که پیش از این نوشتیم و در آغاز کتاب تنقیح المقال علّامهٔ ممقانی در پایان فرائد منسوب به شیخ بهائی چنین آمده است:شیخ عبد النبی جزائری در روز پنجشنبه ۱۸ جمادی الاولی سال ۱۰۲۱ هجری در قریه ای واقع میان اصفهان و شیراز وفات یافت و اکنون قبرش در شیراز می باشد-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۶. [۱]

شیخ عبد الواحد بن ابی الجبل عاملی

در امل الآمل گوید وی فاضلی صالح بوده از محضر عمویم رحمه اللّه و از دیگر از معاصران بهره برده است (۱).

شیخ امام ابو المحاسن قاضی فخر الاسلام شهید عبد الواحد بن

اسماعیل بن احمد بن محمد طبری رویانی

رویانی از علمای بنام حلب بوده و روزگارش را به تقیه سپری می کرده و به همین مناسبت او را از علمای شافعی مذهب دانسته اند (۲).

رویانی با باطنیها (۳)کاملا- مخالفت می کرد و آنان را مورد طعن و لعن خود قرار می داد و سرانجام به دست آنها از پای درآمد.

رویانی از مشایخ سید فضل اللّه راوندی و هم طرازان او بوده و با دو درجه یا چند درجه پس از شیخ مفید می زیسته درعین حال از بعضی از مدارک مشخص می شود رویانی از مشایخ شیخ مفید بوده است و امّا اینکه از استاد شیخ مفید بوده،دور از حقیقت است (۴).

رویانی از تعداد کثیری از اعلام روایت می کرده است از آن جمله شیخ ابو عبد اللّه محمد بن حسن تمیمی بکری است و به طوری که از کتاب نوادر راوندی استنباط می شود شیخ بکری از سهل بن احمد دیباجی از محمد بن محمد بن اشعث روایت داشته است.

از ظاهر کتاب نوادر یادشده نیز مشخص می شود که رویانی از مشایخ قطب

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۷.

۲- ۲) -شرح حال او را اسنوی و سبکی در طبقات الشافعیه نقل کرده اند-م.

۳- ۳) -باطنیها پیروان حسن صباح که آنها را ملاحده نیز گویند می باشند گروه اسماعیلیه و قرامطه و مغرامیه را هم باطنی گفته اند-م.

۴- ۴) -آری چنین است زیرا شیخ مفید سال ۴۱۳ هجری یعنی دو سال پیش از تولد عبد الواحد چنانچه پس از این خواهد آمد رحلت کرده است-م.

راوندی مؤلف کتاب النوادر می باشد.

مؤلف گوید از برخی از تحقیقات نوادر راوندی چنین استنباط می شود که قطب مغفورله از شخصیت حاضر از محمد بن حسن تمیمی از سهل بن احمد دیباجی از محمد بن محمد اشعث روایت می کرده است،تا به آخر سند.

یادآوری می شود در یکی از سندهای احادیث کتاب اربعین شیخ منتجب الدّین چنین آمده است خبر داد ما را ابو النجیب سعید بن محمد بن ابی بکر حمامی به قرائتی که بر او داشتم،خبر داد ما را ابو القاسم عبد الرحمن بن ابی حاذم رقاب حدیث کرد ما را ابو معمر جعفر بن علی وزّان.

(ح) (۱)و خبر داد به ما ابو سعید عبد الرحمن بن ابی القاسم حصری طبق قرائتی که بر او شده بود،خبر داد به ما ابو المحاسن عبد الواحد بن اسماعیل رویانی،گفتند خبر داد به ما ابو الحسن علی بن شجاع بن محمد مصقلی حافظ تا به آخر...

از این سندها چنین مشخص می شود که شیخ منتجب الدّین مذکور گاهی با دو واسطه و زمانی با یک واسط از ابو المحاسن روایت می کرده است و مؤید برای واسطه واحد او آن است که در محل دیگری از کتاب اربعین می گوید خبر داد به ما ابو الفتوح محمود بن محمد بن عبد الجبار که در اربعین یاد شده است و می نویسد وی از مردم هرمز دیاری ساری مازندران بوده و در گرگان می زیسته آنگاه که به ری آمد و ما به قرائت حدیث نزد او پرداختیم.گفت خبر داد به ما قاضی ابو المحاسن عبد الواحد بن اسماعیل بن احمد رویانی از لفظ خود که خبر داد به ما ابو محمد عبد الملک بن احمد فقاعی در ری، گفت خبر داد به ما ابو محمد عبد اللّه بن محمد بن سعد اصطخری انصاری حدیث کرد به ما محمد بن عبد اللّه بن آذران خیاط در شیراز حدیث کرد به ما ابراهیم بن سعید جوهری وصی مأمون الرشید خلیفه عباسی،تا آخر سند (۲).

۱- ۱-علمای حدیث و درایه برای فاصلهٔ میان سندی و سند دیگر بجای فصل و امثال آن از لفظ حیلوله استفاده می کنند و رمز آن را حرف(ح)که اشاره به حیلوله است قرار می دهند-م.

۲- ۲) -تقی الدّین سبکی در طبقات الشافعیه پاره ای از شرح حال و تحقیقات او را نگاشته است و اشاره می کند وی یکی از پیشوایان مذهب بشمار می آید.او در ذی الحجهٔ ۴۱۵ متولد شد و در-

قطب راوندی در بسیاری از سندهای کتابش(نوادر)از وی یاد کرده است و سید فضل اللّه راوندی شاگرد شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی هم بلاواسطه از وی روایت می کرده.

یکی از فضلا گوید:شیخ ابو محاسن نخستین دانشوری است که به الحاد گروه باطنیها فتوا داده است چه آنکه آنها می گفتند برای اینکه مردم هرچه بهتر به راه خدا واصل گردند بر آنهاست که در اسرع وقت معلمی برای خود اختیار نمایند و اعتقاد آن معلّم این بوده که اظهار می داشته تنها وظیفهٔ شاگردان آن است که از من اطاعت کنند و خطاب به آنان می گفته پس از اطاعت از من در اطاعت از دیگران مخیّرید،اگر خواستید از آنها اطاعت کنید و اگر نخواستید اطاعت نکنید.

زمانی که رویانی به قزوین رفت به الحاد باطنیها فتوا داد و به مردم قزوین سفارش نمود از باطنیها که مردم قزوین با آنان آمیزش داشتند اجتناب کنند و اضافه کرد اگر با آنان معاشرت کنید،از آنجا که ایشان مردم حیله گری هستند از راه خدعه گری و مکر میان شما ایجاد خلاف و فتنه خواهند کرد و حقیقت هم همان بود که رویانی به اطلاع آنان رسانیده بود و شدت اجتناب از آنان را تا آنجا اهمیت می داد که می گفت هرگاه پرنده ای از سوی باطنیها به سوی شما به پرواز درآمد آن را بکشید و زنده نگذارید.

هنگامی که رویانی از قزوین عازم رویان گردید به مجردی که وارد شهر رویان شد باطنیها به طوری که خوی دیرینهٔ آنها بوده یکی از فدائیان خود را برگماشتند تا او را

به طور ناگهانی از پای درآوردند.تا بوده چنین بوده و تا هست چنین هست آری او پسندیده زیست و نیکبخت هم درگذشت.

ابن اثیر جزری در تاریخ کامل می نویسد:قاضی امام فخر الاسلام ابو المحاسن عبد الواحد بن احمد بن محمّد رویانی طبری فقیه شافعی در سال ۴۱۵ هجری متولد شده و در ماه محرم سال ۵۰۲ هجری کشته شده است (۱).

رویانی حافظ مذهب بوده و اظهار می داشته هرگاه کتابهای شافعی سوخته شود می توانم همگی آنها را از حافظهٔ خود املا نمایم (۲).

مؤلف گوید حقیقت آن است که رویانی در مرام خویش تقیه می کرده و همین تقیه او ایجاب کرده است که علمای عامه او را از فقهای شافعی بشمار آورند؛خدا دانا است.

او همچنین گوید سید داماد در حواشی اختیار کشّی می نویسد که رویانی منسوب به رویان به ضم راء و واو ساکنه و یای پیش از الف و نون پس از آن شهری است از شهرهای طبرستان.

فاضل وحید گفته است رویان از قزوین شانزده فرسخ فاضله دارد.

در قاموس آمده است که رویان نام محله ای است در ری و نام قریه ای است در حلب و نام شهری است در طبرستان و امام ابو المحاسن عبد الواحد بن اسماعیل و امثال او از رویان طبرستان بوده اند؛پایان تحقیق میرداماد.

صاحب حماه در کتاب تقویم البلدان (۳)می نویسد:رویان به ضم راء بی نقطه و

۱- ۱-سبکی در طبقات الشافعیه می نویسد:رویانی ازآن پس که وارد رویان شد همواره به وظایف خویش می پرداخت تا در روز جمعه نزدیک بالا- آمدن آفتاب روز یازدهم محرم سال ۵۰۲ هجری در حالی که از املای حدیث آسوده شده بود به دست ملاحده و براثر حسدورزی آنان از پای درآمد-م.

۲- ۲) -سبکی می نویسد:مراد از کتابهای شافعی که وی در صورت فقدان آنها همهٔ آنها را از حفظ املا می کرد منحصر به آثار خود شافعی نبوده است بلکه کتابهای اصحابش را نیز از حفظ داشته که می توانسته از حفظ املا نماید و آنچه گفته شد همان است که از اطلاق کلام استفاده می شود-م.

۳- ۳) -در کشف الظنون آمده است:کتاب تقویم البلدان تألیف عماد الدّین اسماعیل ایوبی معروف به صاحب حمات است که سال ۷۳۲ هجری درگذشته و شرطی برای چگونگی تألیف آن ذکر کرده است.

سکون واو و بعد از آن یا و الف و نون؛در مشترک (۱)آمده است:رویان شهر بزرگی است در کوههای طبرستان و حاکم نشینی بزرگ و نواحی زیادی دارد در لباب نیز رویان را همچنین ضبط کرده و گفته است:شهری است در نواحی طبرستان و گروهی از دانشمندان از آنجا برخاسته اند.

در عزیزی گفته است:نام رویان سارسان بوده و در کنار عقبهٔ بزرگی واقع شده و فاصلهٔ میان آنجا و قزوین شانزده فرسخ بوده است و از رویان تا آنجا که به شهرهای جبل محدود می شود شش فرسخ بوده است؛پایان مطالب تقویم البلدان.

شیخ ابو محمّد عبد الواحد حبشی

وی از بزرگان علما و از شاگردان ذی مقدار شیخ قاضی ابو کامل عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی بوده کتاب کامل ابن براج را که در فقه بوده است بر ابو کامل قرائت کرده است و ابو کامل همان کتاب را نزد ابن براج که شاگرد شیخ طوسی بوده قرائت نموده است.

به طوری که از اجازهٔ شیخ فخر الدّین-فرزند علامه-به شیخ زین الدّین علی بن شیخ عزّ الدّین حسن بن احمد بن مظاهر به دست می آید شاذان بن جبرئیل قمی فقیه مشهور از شاگردان عبد الواحد شخصیت حاضر بوده است (۲).

شیخ عبد الواحد بن صفی نعمانی

وی فاضلی عالم و متکلم بوده است و از آثار او کتاب نهج السداد فی شرح رساله

۱- ۱-کتاب مشترک از آثار یاقوت حموی به چاپ رسیده و گزیده ای از آن به قلم آقای محمد پروین گنابادی ترجمه شده و به چاپ رسیده است؛وی در آنجا می نویسد:رویان نام سه جایگاه است:۱-شهر بزرگی است در کوههای طبرستان که دارای نواحی است و قاضی ابو المحاسن عبد الواحد پسر اسماعیل از پیشوایان شافعی بدان منسوب است و مؤلف کتاب البحر در فقه شافعی است بسبب تعصب در مسجد جامع آمل طبرستان کشته شد و این واقعه در ماه رمضان سال ۵۰۰ هجری و به گفتهٔ سلفی در محرم سال ۵۰۲ روی داد و تولد وی به سال ۴۱۵ بوده است-م.

۲- ۲) -اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۸.

واجب الاعتقاد می باشد و این کتاب را کفعمی در حواشی مصباح خود به وی نسبت داده است و رسالهٔ واجب الاعتقاد در اصول و بخشی از عبادات است که از آثار علامهٔ حلّی بوده و نعمانی آن را شرح کرده و نسخهٔ کهنی از آن شرح در نزد ما موجود می باشد و من تا حال حاضر به چگونگی زندگی او دست پیدا نکرده ام و به گمان من عبد الواحد شاگرد شهید و یا شاگرد شاگردان بوده باشد و گمان می کنم که عبد الواحد از نوادگان نعمانی مؤلف کتاب الغیبه بوده باشد.

عبد الواحد تنها بحث اصول الدّین رسالهٔ واجب الاعتقاد را شرح کرده و به شرح بحث عبادات آن رساله که در فروع بوده نپرداخته است.

شیخ ابو الفضل عبد الواحد بن محمد بیّع بن احمد طالقانی

وی از اکابر علما بوده است و گاهی در نسب او تخفیف داده می شود و او را عبد الواحد بن محمد معرفی می کنند و با دقتی که در شرح حال او می شود گمان تعدد نخواهد بود.

طالقانی از شیخ مفسّر ابو سعد اسماعیل بن علی بن حسین سمّان حافظ روایت می کرده و نواده اش شیخ ابو الفتح محمود بن عبد الکریم بن شیخ ابو الفضل عبد الواحد یادشده از او روایت داشته است.

و بطوری که از نخستین سند کتاب اربعین شیخ منتجب الدّین برمی آید شیخ منتجب الدّین به توسط نوادهٔ یادشده اش از وی روایت می کرده است لیکن منتجب الدّین در فهرست از او یاد نکرده است.این امر قابل تأمل است.

یادآوری می شود منتجب الدّین در طی بعضی از اسانیدش با دو واسطه از سید ابو طاهر محمد بن احمد جعفری از عبد الواحد بن محمد از حسین بن اسماعیل از عیسی بن ابی حرب از یحیی بن ابی بکر از جعفر بن زیاد از هلال صیرفی از ابن کثیر اسدی از عبد اللّه بن اسعد بن زراره از پدرش از رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله روایت می کرده و این سند قابل تأمل است (۱).

۱- ۱-اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۹.

شیخ ابو عمر عبد الواحد بن محمد بن عبد اللّه بن محمد بن مهدی

وی از مشایخ شیخ طوسی بوده است و شیخ طوسی در بغداد در منزلش که واقع در درب زعفرانی بوده است در سال ۴۱۰ هجری از وی روایت می کرده است و به طوری که از امالی خود شیخ و از کتاب بشاره المصطفی محمد بن ابو القاسم طبری به دست می آید خود عبد الواحد از ابن عقده روایت داشته است.

و گاهی از شخصیت حاضر با عنوان ابو عمر عبد الواحد بن محمد بن مهدی یاد کرده اند بنابراین توهّم تعدد نخواهد بود.

یادآوری می شود علامهٔ حلّی در اجازهٔ بنی زهره،ابو عمر بن مهدی را که از مشایخ شیخ طوسی بوده است از علمای عامه برشمرده است و اضافه کرده عبد الواحد از ابن عقده روایت می کرده است.

و ظاهرا مراد علامه از ابو عمر بن مهدی شخصیت مورد بحث ما می باشد و از شرح حال ابن عقده در رجال شیخ برمی آید که ابن مهدی از مشایخ شیخ طوسی بوده است و این موضوع قابل ملاحظه و بیرون از تأمل نمی باشد.

پس از این خواهیم نوشت عمر بن عبد الواحد بن مهدی از مشایخ نجاشی می باشد و حقیقت آن است که عمر بن عبد الواحد با شخصیت حاضر یکی بوده باشد.

شیخ عبد الواحد بن محمد بن عبدوس نیشابوری

وی فاضلی عالم بود و اخبار بسیاری روایت می کرده و از مشایخ شیخ صدوق بشمار می رود و از علی بن محمد بن قتیبه نیشابوری روایت می کرده و برای پاره ای از مطالب دیگر به کتابهای رجال باید مراجعه کرد (۱).

۱- ۱-علامهٔ نوری(ره)در مستدرک [۱]ذیل مشایخ صدوق در شرح مشیخه می نویسد:صدوق دربارهٔ عبد الواحد بن محمد بن عبدوس گفته است وی از کسانی است که من همواره به او اعتماد دارم و با جملهٔ «رضی اللّه عنه»اعتماد خود را نسبت به او اعلام داشته است و از صاحب مدارک نقل کرده است عبد الواحد اگر چه بالصراحه مورد وثوق واقع نشده است لیکن از مشایخ صدوق و از معتبرانی است که-

قاضی سیّد ناصح الدّین ابو الفتح عبد الواحد بن محمد بن محفوظ بن

عبد الواحد بن محمد بن عبد الواحد تمیمی آمدی

وی فاضلی عامل و محدثی امامی و شیعه مذهب بود درعین حال در دیباچهٔ کتاب غرر الحکم خود در حق حضرت مولی علیه السّلام چنین نوشته است:علی کرّم اللّه وجهه.ممکن است این جمله را از باب تقیه نوشته باشد و یا از تصرفات ناسخ باشد.

یادآوری می شود نسب او را بطوری که در سندی دیده ایم چنین است:قاضی سید ناصح الدّین ابو الفتح عبد الواحد بن محمد بن محفوظ بن عبد الواحد تمیمی آمدی و مشهور آن است که وی از سادات نمی باشد.

و به طوری که از تاریخ اربل نقل خواهد شد نسبش چنین است ابو الفتح محمد بن عبد الواحد بن محمد بن عبد الواحد بن محمد بن عبد الواحد آمدی قاضی و نسب وی در آغاز کتاب غرر الحکم این است محمد بن عبد الواحد بن محمد بن عبد الواحد تمیمی آمدی و بعید نیست که لفظ محفوظ از القاب جدش بوده باشد و لفظ«ابن»اشتباه ناسخ بوده باشد (۱).

خلاصهٔ کلام آنکه جمعی از فضلا از جمله ابن شهرآشوب او را از جملهٔ اجلّهٔ علمای امامیه برشمرده اند.وی در اوایل کتاب مناقب آنجا که به شمارش کتابهای شیعه و بیان اسانید آنها پرداخته است می گوید:آمدی روایت کردن کتاب غرر الحکم را به من اجازه داده است.

و همچنین استاد استناد ما در بحار الانوار (۲)به کتاب غرر الحکم و مؤلف آن متّکی بوده و آمدی را یکی از امامی مذهبان معرفی کرده و از کتاب او در کتاب بحار نقل نموده

۱- ۱) -معالم،ابن شهرآشوب،ص ۸۱؛پیش از تمیمی،الواحدی را هم اضافه کرده است-م.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۱۶ و ۳۴.

است و در آغاز بحار چنین می گوید:کتاب غرر الحکم و درر الکلم تألیف شیخ عبد الواحد بن محمد بن عبد الواحد آمدی است و از سخن ابن شهرآشوب که ازاین پس از وی نقل خواهیم کرد استنباط می شود که آمدی مؤلف غرر الحکم از علمای ما بوده و به ابن شهرآشوب اجازه داده است تا از کتاب غرر الحکم او روایت نماید.

سپس استاد استناد به نقل کلام او از معالم العلماء که ما هم آن را نقل کردیم پرداخته است.

مؤلف گوید:مراد استاد از سخنی که ازاین پس از ابن شهرآشوب نقل می کند همان بخش از عبارت بوده است که ما پیش از این از مناقب ابن شهرآشوب نقل کردیم (۱).

قابل توجه است که شیخ علی بن محمد واسطی کتاب العیون و المحاسن را به سبک غرر الحکم تألیف نموده است با این تفاوت که کلمات بیشتری از آنچه آمدی در کتاب خود ذکر نموده گرد آورده است.

باری آمدی معاصر با ابن شهرآشوب و متأخر از شیخ طوسی بوده است به طوری که نوشتیم کتاب غرر الحکم و درر الکلم از آثار او می باشد.

آمدی در این کتاب کلمات قصار و سخنان زرین کوتاه حضرت مولی علیه السّلام را از حرف الف تا حرف یاء که آخرین حرف تهجی است گرد آورده است و در آغاز آن می نویسد:جاحظ معتزلی سنّی صد کلمه از کلمات قصار و بلیغ حضرت مولی علیه السّلام را گرد آورده است و من هزار برابر آن را در این کتاب تدوین کردم.

ابن شهرآشوب در معالم العلماء می نویسد:عبد الواحد بن محمد بن عبد الواحد

۱- ۱-در پاورقی آمده است:علامهٔ مجلسی در بحار آنچه را ابن شهرآشوب در معالم العلماء ایراد نموده است-نه آنچه در مناقب گفته-نقل کرده است(پایان).می گوییم در فصل اول بخش مصادر کتاب نام کتاب و نام مؤلف را اظهار داشته است و در بخش مواثیق اشاره کرده که آمدی از علمای ما بوده و ابن شهرآشوب از وی اجازه داشته است،سپس به نقل کلام او از معالم پرداخته است.مؤلف گوید نقل از معالم به همان نحوی است که ما ذیلاـ نقل خواهیم کرد چنانچه نقل کرده است و آنچه را به عنوان اجازه یاد کرده همان است که مؤلف از کتاب مناقب نقل کرده است پس ایرادی نخواهد بود،آری کلمهٔ«سننقل» که علاّمهٔ مجلسی نوشته است مناسب نبوده است-م.

آمدی تمیمی.کتاب او به نام غرر الحکم و درر الکلم است که ضرب المثلها و سخنان حکیمانهٔ حضرت مولی علی علیه السّلام را در آن گرد آورده است (۱).

مؤلف گوید:گروهی دیگر از علما کلمات قصار آن حضرت را گرد آورده اند؛از جملهٔ آنها کلماتی است که سید رضی در آخر نهج البلاغه آورده است و از آنها کتاب الدر المکنون است که مختصری بیش نیست و به دست یکی از علما تدوین شده و نسخه ای از آن نزد ما موجود می باشد؛از آن جمله نثر اللئالی است که به قطب راوندی منتسب می باشد و نسخه ای از آن نزد ما موجود است.دیگری اکسیر السعادتین که آن را اسعد بن عبد القاهر اصفهانی استاد سید بن طاوس گرد آورده و از آن جمله کتاب مختصری است که یکی از علما گرد آورده و نسخه ای از آن نزد ما موجود می باشد (۲).

۱- ۱-این کتاب را آقا جمال خوانساری به پیشنهاد سلطان حسین صفوی در قالب دو مجلد شرح کرده است و در روزگار ما به طبع رسیده است و اصل کتاب هم به نقل الذریعه،مجلد ۱۶ در هند به طبع رسیده است و به نقل الذریعه،مجلد ۵، [۱]علی بغدادی تکمله ای برای آن به نام الجواهر العلیه نوشته و منتخبی از آن به نام منتخب الجواهر تهیه کرده است و عبد الکریم قزوینی غرر و درر به ترتیب اسماء الحسنی تنظیم کرده و به ۹۹ باب تقسیم کرده است؛بطوری که در الذریعه،جلد ۲۴ [۲] آمده است: خود مؤلف همان تنظیم را ترجمه کرده و اصل کتاب به نام نظم الغرر و نضد الدرر می باشد. در روضات الجنات [۳]آمده است:با شهرتی که کتاب غرر و درر پیدا کرده است در کتابهای هیچ یک از اعلام ما بدان درجه از اعتبار نرسیده است تا سند یکی از کتابها قرار گیرد و آن را مانند کتابهای دیگر مورد روایت و اجازه قرار دهند.-م.

۲- ۲) -در روضات آمده است:کلماتی که در غرر آمده است غیر از صد کلمهٔ مشهور جاحظ و غیر از هزار کلمه است که ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه به عنوان تذییل بر کلماتی که سید رضی آورده تهیه کرده و همچنین غیر از کلماتی است که دیگر فضلا گرد آورده اند و قطب الدّین کیدری در شرح نهج البلاغه از مؤلف کتاب منهاج نقل کرده است.از یکی از دانشمندان حجاز شنیدم در مصر به مجموعه ای برخوردم که در بیست و اندی جلد راجع به کلمات حضرت مولا(ع)فراهم آمده بوده است. در الذریعه،مجلد ۱۶ [۴] نیز به چند کتاب دیگر که جامع کلمات قصار حضرت مولا(ع)بوده است اشاره کرده است از جمله کشاف العقول و الادیان،منثور الحکم ابن جوزی،قلائد الحکم ابو یوسف اسفراینی دستور الحکم قاضی قضاعی مؤلف شهاب-م.

مؤلف به مناسبت ضبط«آمد»می نویسد:آنچه را که از بعضی محققان شنیده ایم آن است که آمد به کسر میم نام ویژه دیار بکر است و دیار بکر نام عمومی همهٔ آن سرزمین می باشد و من به خط مؤلف قاموس دیده ام که آمد را به کسر میم درست دانسته است.

در هر حال آمدی،یعنی شخصیت حاضر غیر از قاضی سیف الدّین آمدی مؤلف الاحکام در اصول فقه و الافکار در علم کلام و امثال این ها است (۱).

و عموم مردم و حد اکثر اعلام«آمد»را به ضم میم می خوانند.

در تقویم البلدان می نویسد:«آمد»با الف ممدود و میم مکسور و دال بی نقطهٔ آخر از شهرهای الجزیره و واقع میان دجله و فرات و از دیار بکر و از اقلیم چهارم است و شهرستان نخستین آمد از دیار بکر بوده که در طرف غربی دجله قرار گرفته است و درختان بسیار و کشت و زرع فراوان دارد و ابن حوقل می نویسد:«آمد»شهری است که دیوار و حصاری در کمال استواری دارد و از فراوانی کامل برخوردار می باشد و عزیزی گفته است آمد شهری است در کمال خوبی و حصار بزرگی از سنگهای سیاه که اسلحه و آتش بدان کارگر نمی باشد،اطراف آن را فراگرفته است و آن حصار بر تمامی شهر و چشمه های آن احاطه دارد و باغها و مزارع فراوانی دارد (۲).

در یکی از کتابها به نقل از حاشیهٔ شرح مواقف سید شریف چنین یافتم که آمدی به شهرکی به نام حمید منسوب است و این نظر قابل تأمل است.

مؤلف گوید:پیش از این از شیخ فقیه ابو محمد عبد اللّه بن عبد الواحد نام برده ایم و نوشته ایم که ابو محمد از قاضی عبد العزیز روایت می کرده و شیخ شاذان از وی روایت داشته و ممکن است ابو محمد فرزند شخصیت حاضر بوده باشد برای چگونگی احوال

۱- ۱-ابو الحسن سیف الدّین علی بن محمد آمدی از علمای قرن ششم شافعی مذهبان بوده است سال ۵۵۰ هجری متولد شده است و در همهٔ فنون مهارت داشته و مورد حسادت علمای عصر خود قرار گرفته است ابکار الافکار در علم کلام و الاحکام در اصول فقه و دیگر کتب نافعه از آثار او بوده است و در سوم صفر سال ۶۳۱ هجری در شهر شام درگذشته است و در جبل قاسیون مدفون گردیده است-م.

۲- ۲) -مستوفی در نزهه القلوب [۱]می نویسد:«آمد»از دیار بکر و از اقلیم چهارم است و بر کنار آب دجله واقع شده است و شهری متوسط است و حقوق دیوانی اش بیست و چهار هزار و سیصد دینار است-م.

ابو محمد بدانجا مراجعه شود.

یادآوری می شود اربلی که یکی از علمای اهل سنت است در تاریخ اربل ذیل معرفی از ابو عبد اللّه هبستی که او هم از آن مردم بوده است می نویسد:وی به سماع حدیث نایل آمده است و از جمله مسموعات او کتاب جواهر الکلام فی الحکم و الاحکام بوده که تألیف ابو الفتح عبد الواحد بن محمد بن عبد الواحد بن محمد بن عبد الواحد آمدی قاضی است و من طبقهٔ سماع او را در جزوه ای دیده ام.

مؤلف گوید:ظاهرا جواهر الکلام کتاب دیگری غیر از غرر الحکم او می باشد (۱).

شیخ ابو عمر عبد الواحد بن مهدی

برخی از فضلا این شیخ را از مشایخ نجاشی برشمرده است و اظهار داشته او از ابو بکر احمد بن یعقوب بن شیته روایت می کرده است.

مؤلف گوید:پیش از این شرح حال ابو عمر عبد الواحد بن محمد بن عبد اللّه بن محمد بن مهدی را که از مشایخ شیخ طوسی بوده است ذکر کرده و گفتیم وی از ابن عقده روایت می کرده است و حقیقت آن است که شخصیت حاضر و عالمی که پیش از این نام برده شده است متحداند.

ملا عبد الوحید واعظ گیلانی یا استرآبادی

(۲)

وی فاضلی عالم و متکلّمی فقیه و مفسّری صوفی مشرب بوده آثار زیادی دارد که اکثر آنها به فارسی تألیف گردیده است و شمارش آنها نزدیک به پنجاه و یک کتاب

۱- ۱-مؤلف سال وفات آمدی را در اینجا مرقوم نداشته است لیکن به طوری که در کشف الظنون ذیل غرر الحکم او آمده است:سال ۵۵۰ هجری وفات یافته است و در الذریعه و اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۹ و برخی از کتابهای دیگر سال وفات وی را ۵۱۰ هجری نوشته اند و چنانچه آمدی در سال ۵۱۰ وفات یافته باشد بایستی ابن شهرآشوب که در سال ۵۸۸ هجری وفات یافته است ۷۸ سال پیش از مرگش از آمدی مجاز بوده باشد و این موضوع اگر چه بعید نیست لیکن احتمال صحت آن بسیار اندک است-م.

۲- ۲) -در مجلدات الذریعه به مناسبت آثار او از جمله در مجلد دوم ذیل اسامی انیس الواعظین-

می رسد.من از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم از ظاهر امر چنین برمی آید که واعظ گیلانی از دانشوران روزگار صفویه بوده است.اینک اسامی آثار او و فهرست آنها به شرح زیر است:

شرح کتاب باب حادی عشر علامه حلی به نام فتح الباب،منظومه شرح صد کلمه حضرت مولی،منظومه قرائت القرّاء،منظومه رساله الانوار القدسی فی استکمال نفس النّبی،ممکن است این منظومه به زبان پارسی باشد،رسالهٔ اثبات الشوق فی المقدمات التعینی،رسالهٔ معراج السّماء فی وصف العلم و العلماء،رسالهٔ مفتاح باب السعاده در شرح علم خدا،رساله ای در بیان حقیقت اسم اللّه تعالی به زبان پارسی به نام درّ گنج سعادت،رساله ای در تعریف اسم اللّه تعالی به نام ظهور گنج سعادت،کتاب سدره المنتهی فی مراتب العرفاء،رسالهٔ الشجره الطیّبه در معنای کلمه توحید،رسالهٔ جنه النعیم در شناخت ذات خدا،رسالهٔ البرزخ الجامع در تعریف زمانها،رسالهٔ الآیات البینات فی خلق اللّه العالم الارض و السّماوات،رسالهٔ نهر الحیوان فی بقاء العالم و الانسان،رسالهٔ سر العالمین درحقیقت دنیا و آخرت،این اسم را از کتاب غزالی اقتباس کرده است، رسالهٔ مرأه المروه فی آداب الاخوه،رسالهٔ سلوک الملوک فی تحقیق العدل،رسالهٔ الحق الیقین در احوال مرگ و قیامت،رسالهٔ اعلی علیین در تعریف عبادت،رساله ای در علم کلام به فارسی و بنام سرمایه سعادت،رسالهٔ الفصل و الوصل در شناخت طهارت و نماز، رسالهٔ بصاره التجاره در آداب زکات،رسالهٔ کاسر الشهوات در بیان روزه،رسالهٔ مقوّی الدّین در تحقیق حج،رسالهٔ عزّ الاسلام در بیان جهاد،رسالهٔ القطب الاعظم در امور حسبیه،رسالهٔ معیار الصلات در اسرار نماز،رسالهٔ دیگری در اسرار زکات و روزه و حج و دیگر از عبادات،رسالهٔ دستورالعمل در وظایف روزانه،رسالهٔ الحبل المتین در آداب دعا و داعی رسالهٔ خلاص الاستخلاص در حکمت گرفتاری و بیان انواع گرفتاریها، کتاب میزان العداله در فقه،رساله ای در اسرار قلب و احوال آن به نام آئینه غیب نما به زبان

پارسی،رسالۀ الجهاد الاـکبر در مجاهده با نفس،رسالۀ دعائم الکفر و الایمان در شرح اصول کفر و ایمان و شعبه های آنها،رسالۀ مبادی السالکین در توبه و صبر و زهد و خوف و رجا،کتاب منازل السائرین در نیت ها و صدق و اخلاص،رسالۀ مقاصد العارفین در فکر و ذکر و شکر و توکل و توحید،رسالۀ مونس الوحید و مراد المرید در محبت و شوق و رضا،رسالۀ مصباح الهدایه در شناخت حق و باطل،رسالۀ اسرار التوحید در شرح اسم اعظم و شرح هویت حق تعالی،کتاب العروه الوثقی در فضائل ائمه الهدی،رسالۀ کشف الغطاء در اسباب الضلال و الغرور،رسالۀ انیس الواعظین در اندرزهای کوتاه،کتاب انیس الواعظین وسیط(میانه)،کتاب انیس الواعظین کبیر،کتاب اسرار القرآن در تفسیر فرقان، رسالۀ در تحصیل تقوا به نام زاد راه نجات به زبان پارسی،رسالۀ تهذیب الاخلاق در تزکیه نفس،رساله طب القلوب در معالجه بیماریهای روحی،رساله الحصن الحصین در دفع شر وسواس،رساله نثار السماع در تصوّف.

مولانا عبد الوهاب بن حسین بن سعد اللّه بن حسین استرآبادی

شیخ معاصر در امل الآمل (۱)گوید:وی در مشهد مقدس رضوی علی مشرفه السّلام می زیسته و فاضلی جلیل القدر و محقق بوده است.کتابی در کلام تألیف نموده و از معاصران می باشد.

سید امیر عبد الوهاب حسینی تبریزی

وی فاضلی عالم و عاملی فقیه و کامل و جد سادات عبد الوهابیه تبریز است.

امیر عبد الوهاب صاحب کرامات و مقامات بوده و در روزگار شاه تهماسب صفوی می زیسته و در زندان پادشاه روم در یکی از شهرهای قسطنطنیه به شهادت رسیده است و حکایت آن طولانی است،خلاصه اش این است:آنگاه که شاه تهماسب صفوی وی را به منظور ایلچی گری به روم فرستاد،به مجردی که وارد شهرهای روم شد پادشاه

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۶. [۱]

روم وی را دستگیر نموده به زندان فرستاد و همچنان در زندان به سر می برد تا درگذشت.

برای تحقیقات بیشتر به تواریخ صفویه باید مراجعه کرد.

تاریخ عالم آرا می نویسد:حد اکثر سادات عظام عبد الوهابیه در تبریز به سر می بردند و برخی از آنها در این روزگار در یزد و کاشان و اصفهان زیست دارند و امیر عبد الوهاب نیای بزرگ ایشان که این سلسله به وی پیوند دارد سیدی جلیل القدر و بزرگ مقام بود و در پیشگاه پادشاهان روزگارش از عزت عظیمی برخوردار می شد و سمت دامادی سلطان یوسف میرزا بن حسن پادشاه را عهده دار بود.ممکن است سید امیر عبد الوهاب عبدالوهابی (۱)از اولاد سید امیر عبد الوهاب و از نوادگان سلطان یوسف بوده باشد. عبدالوهابی معاصر با شاه تهماسب بود و به خاطر قرابتی که اولاد وی با سلطان یوسف داشتند تولیت اوقاف بقعهٔ حسن پادشاه که واقع در میدان صاحب آباد تبریز و مشهور به نصریه است بیشتر اوقات در اختیار این سلسله بوده و اکنون هم در دست فرزندان اوست.

و از این سلسله است سید[...] (۲)که سیدی جلیل القدر و رفیع مکان و دین داری پرهیزکار بوده است و ارتباط و خویشاوندی نزدیکی با دختران سلسلهٔ جهان شاهیه داشته است.این سید در فتنهٔ رومیها و توجه آنان به آذربایجان و تبریز به عراق آمد و پس از آن مدت زمانی امور شرعی کاشان را عهده دار شد و در اواخر کار منصب قضاوت اصفهان را متعهد گردیده بود.این بود خلاصه ای از آنچه در بعضی از نسخه های تاریخ عالم آرا مرقوم داشته است (۳).

مؤلف گوید:به گمان من سید امیر عبدالوهابی که سادات وهابیه به وی می پیوندند آن سیدی نیست که در روزگار شاه تهماسب می زیسته و هنگامی که سلطان سلیم عثمانی به تبریز آمده همراه او به تبریز آمده و پس از آنکه شاه تهماسب او را از دست عثمانیها رهایی داده به عنوان سفارت و ایلچی گری به عثمانی فرستاده است؛بلکه

۱- ۱-در تاریخ عالم آرا نام او را سید حسن بیک نوشته است-م.

۲- ۲) -در همان تاریخ نام او را میر نعمت اللّه یاد کرده است-م.

۳- ۳) -در نسخه مطبوع عالم آرا نیز آنچه را مؤلف ایراد کرده است ایراد شده است-م.

بزرگ این خانـدان که سـادات عبـد الوهـابیه به وی می پیونـدد،نیـای اعلاـی ایشـان بوده است که عبـد الوهاب معاصـر با شاه تهماسب هم نام با اوست.درعین حال باید تحقیق کرد.

خواندمیر در اواخر تاریخ حبیب السیر که به پارسی تألیف کرده است می نویسد:

سیـد امیر عبـد الوهـاب یکی از علمـای روزگـار شـاه اسـماعیل صـفوی و پادشاهـان آذربایجان بوده و در ردیف اجلـهٔ سادات صاحب سعادات آذربایجان بشمار می آمده و در روزگار سلطان یعقوب به منصب شیخ الاسلامی برقرار بوده است و از فضائل و کمالات بهره کاملی داشته و عالمی متدین و متقی بوده و احکام شرعی را کاملا اجرا می کرده است.

آنگاه که شاه اسـماعیل صـفوی ظهور کرد سـید عبـد الوهاب سـخت بیمناک شد و از تبریز به هرات رفت و به خدمت سـلطان حسـین میرزا بایقرا درآمد،سـلطان حسـین و فرزندانش کمال بزرگداشت را از وی مبذول داشتند و او را در ورود به مجالس بر دیگر از سادات خراسان مقدّم می داشـتند و آب و زمین مناسبی در اختیار او گذاردند و او را به انعامات لایقه سـرافراز نمودند و آنگاه که سـلطان حسـین درگذشت میر عبد الوهاب از سلطان بدیع میرزا فرزند سلطان حسین اجازه گرفت که به آذربایجان برود پس از اخذ اجازه از بدیع میرزا به مجردی که وارد تبریز شد مورد عنایت شاه اسـماعیل قرار گرفت و از آنچه می هراسید ایمنی پیـدا کرد و در سال ۹۲۱ هجری از سوی شاه اسـماعیل به عنوان سـفارت تعیین شـد تا به جانب عثمانی رفته و با سـلطان سلیم پادشاه عثمانی که در چالدران با شاه اسماعیل نبرد کرد و بر شاه اسماعیل پیروز گردید (۱)ملاقات کرده و اوامر شاه را به اطلاع او برساند،هنگامی که سید به دیدار او رسید سلطان سلیم از وی کمال احترام و اعزاز و اکرام را به جای آورد لیکن به او اجازهٔ بازگشت نداد و سید به ناچار و درحالی که ناامید

۱- ۱-تاریخ اصفهان و ری ذیل وقایع سال ۹۲۰ هجری می نویسد:سلطان سلیم با دویست هزار قشون و توپخانه به قصد تسخیر آذربایجـان آمـد و شـاه اسـماعیل بـا دوازده هزار لشـکر از همـدان حرکت کرد و جنـگ معروف چالـدران به وقـوع پیوست و سرداران نـامی شـاه کشـته شدنـد.شاه اسـماعیل بـه درجزیـن رفـت و شـاه سـلیم کـه نتـوانست از تـبریز نگـه داری کنـد به روم بازگشت.شاه اسماعیل در سال ۹۳۰ درگذشت.تاریخش این است: از جهان رفت و ظل شدش تاریخ سایه تاریخ آفتاب شده

از بازگشتن بود در دیار عثمانی(ترکیه فعلی)باقی ماند و ظاهرا تا حال حاضر که سال ۹۳۰ هجری باشد در آن دیار زیست دارد و در آن بلاد با آسودگی خاطر اوقات می گذراند.

مؤلف گوید:سال ۹۳۰ مصادف با سال تألیف کتاب حبیب السیر و درگذشت وفات شاه اسماعیل صفوی است.

و نیز گوید:مشهور آن است که سلطان سلیم در آغاز ملاقات با وی با کمال خوبی و احترام رفتار کرد،سپس دستور داد او را در میان چاه تاریکی زندانی کردند و همان جا بود تا وفات یافت و گویند پس از مرگ سلطان سلیم از زندان بیرون آمد.

سید محیی الدّین ابو المکارم عبد الوهاب بن ساجی

وی از اجلّهٔ دانشورانی بوده است که نزدیک به روزگار علامه حلّی می زیسته و سید علی بن عبد الحمید نجفی در رجال خودش از وی نام برده است و او را در ردیف علمایی نام برده است که در آن روزگار می زیستند.

یادآوری می شود به خط شیخ علی نوادهٔ شهید ثانی به نقل از خط جدش شیخ حسن چنین یافتم که ساجی را با سین و حاء بی نقطه با الف ساکنی که حد فاصل میان سین و حا بوده یعنی(ساحی)ضبط کرده و ممکن است ساحی منسوب به ساح که مخفف از ساحه الدار(سرسرا)است بوده باشد.

سید امیر عبد الوهاب بن علی حسینی استرآبادی

وی فاضلی عالم و جلیل القدر و از دانشورانی است که نخستین دولت صفویه و پیش از آنها را دریافته است و ملا علی بن حسن زواری مفسّر معروف از وی روایت می کرده است و خود او هم از گروهی از اعلام روایت داشته است.

خواندمیر در پایان تاریخ حبیب السیر در ذیل شرح حال فرزندش امیر عبد الحیّ استرآبادی می نویسد:پدر بزرگوارش امیر عبد الوهاب در مملکت گرگان از اکابر سادات بشمار می آمد و روزگار درازی را به منصب قضاوت و احتساب برقرار بود و اهتمام تمامی در فصل قضایا و انتظام امور رعیّت به کار می برد.

آثار او عبارت است از شرح فصول نصیریه در اصول دین تألیف خواجه نصیر الدّین طوسی قدّس سره که شرحی است مزجی و در سال ۸۷۵ هجری از آن آسوده خاطر گردیده است (۱)و یکی از شاگردانش حاشیه لطیف و ارزنده ای بر آن شرح نوشته و تاریخ آن سنه ۸۸۴ هجری بوده است.

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)گوید:امیر عبد الوهاب فاضلی متکلم بوده است شرح فصول النصیریه او را که در کلام است دیده ام.

مؤلف گوید:چند نسخه از آن شرح را در هرات دیده ام از جمله نسخه کهنی از آن شرح را مشاهده کردم که ممزوج با متن بود و ممکن است پاره ای از الحاقات در این نسخه وجود داشته باشد که در دیگر از نسخه ها آن الحاقات نبوده باشد و یکی از فضلا هم شرح رسالهٔ فخر الدّین را به وی نسبت داده است.

و از آثار او حاشیهٔ شرح هدایه اثیریه است که میرک شرح کرده است (۳)

و از آثار او شرح قصیدهٔ بردهٔ نبویّه است که به پارسی شرح کرده است و من آن شرح را در استرآباد به خط امیر محمد باقر بن امیر عبد القادر دیده ام که وی آن نسخه را از نسخه اصل استنساخ نموده است و تاریخ استنساخ آن ۲۷ ماه محرم الحرام سال ۸۸۳ هجری بوده است.

مؤلف گوید:به گمان من سید مستنسخ از نوادگان امیر عبد الحی بن امیر عبد الوهاب که پیش از این نام برده شده بوده باشد،بازهم باید تحقیق کرد.

---

۱ - ۱-معروف است و روضات هم متعرض گردیده که شهید ثانی نخستین دانشور شیعه است که شرح مزجی را متداول ساخت و حال آنکه شهید ثانی در سال ۹۶۹ هجری به شهادت رسیده امیر عبد الوهاب ۹۴ سال پیش از او به شرح مزجی چنانچه در بالا آورده شده پرداخته است-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۶.

۳- ۳) -شمس الدّین محمد مبارک شاه هروی معروف به میرک بخاری از علمای قرن هشتم هجری بوده است.از آثار او شرح حکمه العین علی دبیران کاتبی است که سید شریف جرجانی هم حاشیه ای بر آن نوشته است و دیگر شرحی است بر هدایهٔ اثیریه که بخشی از آن در حواشی شرح میبدی به طبع رسیده است-م.

در اصفهان رساله ای در تنزیه الانبیاء دیدم که از آثار سید عبد الوهاب بن علی حسینی بوده است لکن در آن رساله وی را به عنوان استرآبادی معرفی نکرده است و به گمان من این رساله هم باید از آثار سید مترجم بوده باشد.

سید در این اثر تحت تأثیر تنزیه الانبیای سید مرتضی بوده است و گفتار او را نقل کرده است و این کتاب را بنا به پیشنهاد(سلطان)بدیع الزمان میرزا که گویا فرزند سلطان حسین میرزا بایقرا باشد تألیف نموده است.باید تحقیق شود.

مؤلف گوید:پیش از این شرح حال فرزندش سید امیر عبد الحی بن عبد الوهاب را نوشتیم و اظهار داشتیم وی از اکابر علمای روزگار شاه اسماعیل صفوی بوده است.

و ازاین پس به نام و نشان سید امیر محمد تقی بن ابی الحسن ظهیر حسینی استرآبادی اشاره خواهیم کرد بعید نیست امیر مبرور فرزند سید مترجم باشد.درعین حال قابل تحقیق و تأمل است.

صدر کبیر حسام الدّین عبد الوهاب بن امیرکبیر قلیج ارسلان بن بای

ارسلان بن بدر البدری

وی از فضلا و محققان علما و از شاگردان سید عبد المطلب بن مرتضی حسینی بوده است و من در شهر رشت از سرزمینهای گیلان به نسخهٔ کهنی از تنزیه الانبیای سید مرتضی دست یافتم که به خط صدر مترجم نوشته شده است و همین کتاب را هم بر استادش سید عبد المطلب قرائت کرده است و سید به خط خود اجازه ای در پشت آن رساله برای وی به شرح زیر نوشته است:

همهٔ این کتاب را در کمال درستی و گفتگوی از مشکلاتش همراه با توضیحات لازم در نزد من قرائت کرد.کاتب این رساله صدر کبیر دانشمند باکمال پیشوای قاریان و بافضیلتان،حسام الدّین عبد الوهاب بن امیرکبیر قلیج ارسلان بن بای ارسلان بن بدر البدری که خدا اقبال او را پایدار و آرزوهای دنیا و آخرت او را به محمد و خاندان پاک او روا بسازد و ازآنجاکه او را لایق هدایت و اهل توفیق و مورد اعتماد خود در صحت نقل اخبار و روایات یافتم به وی اجازه دادم تا از من روایت نماید به درستی آن روایتی که از شیخ

امام عالم مجد الدّین عبد اللّه بن محمود بن مودود بن محمود بن بدرحی ره دارم از سید نسیب طاهر کمال الدّین ابو الفتوح حیدر بن محمد بن زید بن عبد اللّه حسینی که خدا ما را از برکت او و برکت پدران پاکیزه گوهرش برخوردار گرداند از شیخ رشید الدّین ابو جعفر محمد بن علی بن شهرآشوب سروی مازندرانی از ابو علی محمد بن فضل طبرسی از شیخ ابو جعفر طوسی از مؤلف این رساله(سید مرتضی)رحمه اللّه علیهم اجمعین.

و با او در خصوص این اجازه همان شرایطی را برقرار می سازم که ارباب اجازه برقرار ساخته اند و به او که خدا ما را از وی کامیاب گرداند سفارش می نمایم تا آنچه را که تحمل می نماید روایت کند و جانب درستی و احتیاط را کاملا رعایت نماید و یادآوری می شود که صدر کبیر رسالهٔ مزبور را در ظرف مجالس چندی که آخرین آن روز پنجشنبه ۲۶ ربیع الاول سال ۷۲۳ هجری است در موصل-که خدا آنجا و دیگر از شهرهای مسلمانان را در امان خود نگهداری فرماید-اتفاق افتاده است و پایان اجازه را چنین امضا نموده است و کتب الفقیر الی اللّه تعالی عبد المطلب بن المرتضی الحسینی بهمان تاریخ که در بالا مرقوم شده است،حامدا مصلّیا مسلما مستغفرا.پایان سخن مجیز رضی اللّه عنه.

مؤلف گوید:ظاهرا سید مجیز غیر از سید عبد المطلب بن محمد اعرج حسینی خواهرزادهٔ علامه حلی بوده است هرچند هر دو معاصرند.یادآوری می شود اجازهٔ مزبور بیرون از دو اشکال به شرح زیر نمی باشد:یکی آنکه طبرسی یادشدهٔ در این اجازه ابو علی فضل بن حسن طبرسی مشهور و مؤلف مجمع البیان است نه محمد بن فضل و اگر درستی کلام او را بر این حمل کنیم که مراد وی از محمد بن فضل فرزند مؤلف مجمع البیان است بازهم درست نیست زیرا کنیهٔ فرزند مؤلف مجمع البیان ابو علی نبوده است.علاوه بر این ابن شهرآشوب از خود فضل روایت می کرده نه از فرزندش.

اشکال دوم:شیخ طبرسی مؤلف مجمع البیان به واسطه ابو علی فرزند شیخ طوسی یا به وسائط دیگر از شیخ روایت می کرده است و ما در کتابهای رجال در جایی ندیده ایم که ابن شهرآشوب بدون واسطه از شیخ روایت کرده باشد و با توجه به اشکال دوم اشکال اول تقویت می شود و ظاهرا مراد از محمد بن فضل فرزند مؤلف مجمع البیان است و در صورتی که بخواهیم محمّد بن فضل را شخص دیگری تصور کنیم علاوه بر آنکه

خالی از دقت نبوده است بینایان به سند احادیث این احتمال را نخواهند پذیرفت و به صحت آن رضایت خاطر ندارند.

عبید بن...زاکانی قزوینی

(۱)

وی سراینده ای نگارنده و کاتبی ظریف طبع و از افراد بنام و از دانشوران روزگار شاه تهماسب و پادشاهان پیش از او می باشد (۲)و ازآنجاکه هزل گویی و ظرافت سرایی بر دیگر از کمالات او برتری داشته است نامش از دیوان دانشوران بیرون رفته و در ردیف

---

۱ - ۱-نظام الدّین عبید اللّه زاکانی قزوینی معروف به عبید زاکانی،شاعر و نویسندهٔ بنام قرن هشتم هجری است،از زندگی او اطلاع کاملی در دست نیست.وی را از صدور و وزراء معرفی کرده اند و معاصر با جهان خاتون شاعر و سلمان ساوجی بوده و با هریک حکایات و مطایباتی داشته است.عبید چندی در شیراز می زیسته(در زمان شیخ ابو اسحاق اینجو)و با حافظ شیرازی معاصر و ممکن است معاشر هم بوده باشند.او چند تن از وزرا و پادشاهان را به این اسامی مدح گفته است:خواجه علاء الدّین محمد مستوفی شیخ ابو اسحاق اینجو عمید الملک وزیر سلطان اویس جلایر و شاه شجاع کرمانی.اشعار جدّی او بنام کلیات عبید در ۱۳۲۱ ه ش در تهران به طبع رسیده است.کتابی به عربی بنام نوادر الامثال دارد که در امثال و حکم است و آن را بنام علاء الدّین محمد خراسانی وزیر تألیف کرده.بهترین کتاب انتقادی عبید رسالهٔ اخلاق الاشراف است که در آن اخلاق بزرگان و اشراف عهد خود را به شدت انتقاد کرده است. ریش نامه؛صد پند؛رسالهٔ تعریفات یا ده فصل؛رسالهٔ دلگشا؛فال نامهٔ بروج،فال نامهٔ وحوش و طیور و قصیدهٔ موش و گربه مثنوی بنام عشاق نامه نیز دارد که جزء کلیات او به طبع رسیده است.مطایبات عبید زاکانی ابتدا بنام منتخب اللطائف در استانبول به طبع رسیده است.(براون،ادوارد،تاریخ ادبی ایران،ج ۳، ص ۳۱۲ تا ۳۴۰؛آربری،آرتورجان،ادبیات کلاسیک فارسی،ترجمهٔ دکتر اسد الله آزاد،ص ۲۸۸.)-م.

۲ - ۲) -عباس اقبال آشتیانی مصحح کلیات عبید می نویسد:عبید بی تردید تا سال ۱۳۶۷/۷۶۸ میلادی حیات داشته،زیرا در آغاز آن سال زاکانی اثری در موضوع احکام نجومی بنام اشجار و اثمار تألیف علیشاه بن محمد خوارزمی معروف به علاء منجم بخاری را استنساخ کرده بود.از قضا این جلد دارای رقمی به خط اسحاق پسر عبید زاکانی است که در آن به تصریح مرقوم است که این کتاب در سال ۷۷۲ هجری ۱۳۷۱ میلادی«بحق الارث»به وی رسیده بود.سرانجام سال مرگ روایت شدهٔ او معین و تأیید شد-م.

سرایندگان ظریفه سرا قرار گرفته است.

عبید زاکانی آثاری به نظم و نثر دارد،از آن جمله کتاب هزلیات او که به فارسی سروده شده است و این اثر معروف است و بخشی از آن در نزد ما موجود می باشد.

دیگری کتاب مقامات اوست که این هم به پارسی تألیف شده است و با مقامات دیگر از فحول دانشمندان که به تازی نوشته اند برابری می نماید.نسخه ای از آن نیز نزد ما موجود است و از این کتاب به خوبی می توان به فضیلت و توانایی او در علوم مختلف و نیرویی که در آنها داشته است پی برد.

دیوان شعری هم دارد و دیگر احوال او را بایستی مورد تحقیق قرار داد.

زاکانی منسوب به زاکان است در رجال شیخ فرج اللّه در باب القاب آمده است:

زاکانی با زای نقطه دار و الف و کاف و الف و نون مکسور منسوب به زاکان است که قبیله ای از عرب بوده و در قزوین زیست داشته اند (۱).

ابو سعید عبید بن کثیر عامری

ابن شهرآشوب (۲)از آثار او این شماره از کتابها را متذکر گردیده است:المختار، الارج،الانوار،تفسیر غریب الصادقین علیهم السّلام،مشافهه الاشراف و التخریج (التجریح)فی الشیصبان و ولده.

مؤلف گوید:عامری،به فتح عین،بی نقطه و سکون الف و کسر میم پس از آن راء بی نقطه منسوب به عامر است و بنی عامر قبیله ای بنام از اعرابند که هنوز باقی هستند و در

۱- ۱-حمد اللّه مستوفی معاصر عبید در تاریخ گزیده می آورد که عبید از خاندان زاکانیان است که در اصل تیره ای بود از عرب بنی خفاجه که سالها پیش به مهاجرت به قزوین آمده و در آنجا ساکن شده اند. این خاندان به دو شعبه تقسیم شده بود،یکی شعبه ای که از علما بود؛از جمله شرف الدّین و پسرش رکن الدّین و دیگری شعبه ای صاحب تشخص و ثروت و از ارباب صدور[یعنی وزرا و اصحاب دیوان] از جمله صفی الدّین که از ثروتمندان هم بوده و از آن جمله است صاحب معظم خواجه نظام الدّین عبید اللّه که اشعار خوب و رسائل بی نظیر دارد-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۶؛ [۱]معالم العلماء ص ۸۲. [۲]

چگونگی حال آنها باید تحقیق شود.

شیخ عبید اللّه بن احمد بن یعقوب بن بوّاب مقری

برخی از فضلا وی را از مشایخ نجاشی برشمرده و اظهار داشته اند که شیخ عبید اللّه از محمد بن حسین بن حفص خثعمی روایت می کرده است.

مؤلف گوید:بعید نیست که منظور از مترجم حاضر شیخ ابو طالب عبید اللّه بن احمد بن عبید اللّه بن محمد بن یعقوب بن نصر انباری باشد که شیخ طوسی به توسط مشایخش از وی روایت می کرده است؛چنانچه گاهی به توسط تلعکبری و هنگامی به توسط ابن عبدون و هنگامی به واسطه شیخ غضایری و امثال ایشان از وی روایت داشته است.

رجالیها در آثار خود از وی نام برده اند و نام و نشان این مرد در آثار رجالی معرکهٔ آرایی بر پا کرده است،به این معنی که گفتار این عده از دانشوران دربارهٔ نام و نامهای نیاکانش و همچنین در خصوص لقبش مختلف بوده است این است که در چگونگی آنها باید کمال ملاحظه را رعایت نمود.

در خاتمه باید گفت هرگاه ابو طالب عبید اللّه و مترجم حاضر متحد باشند به این اشکال می رسیم که ترجمه ای را که نجاشی از وی کرده است دلیل بر آن نیست که نجاشی از وی روایت می کرده است،بلکه دلیل برخلاف آن است (۱).

۱- ۱-در رجال نجاشی ص ۱۷۳،آمده است:ابو طالب عبید اللّه بن ابی زید احمد انباری که از ثقات محدثان اصحاب ما بوده است در آغاز از واقفیها بشمار می آمده و ابو غالب زراری گفته است من با انباری آشنائی داشتم و حد اکثر عمرش را به واقفیت گذرانیده است و با واقفیها آمیزش می کرده سپس به امامت ائمه اعتراف کرده و در عبادت و زهد بی نظیر بوده است و برای اینکه دیگران از عبادت او اطلاعی حاصل نکنند در ویرانه ها به عبادت به سر می برده و از نظر اصحاب ما مورد بی مهری بوده است چنانچه حاضر به سماع حدیث از او نبودند و پس از کتابهای چندی که از او نام برده است می نویسد سال ۳۵۶ هجری درگذشته و شیخ او را به عنوان عبد اللّه و عبید اللّه معرفی کرده است-م.

شیخ جلیل و امام سعید موفق الدّین ابو القاسم عبید اللّه بن شیخ ابو محمّد

حسن ملقب به حسکا بن حسین بن حسن بن حسین بن علی بن حسین بن

موسی بن بابویه قمی رازی

وی فاضلی فقیه و بزرگوار و پدر شیخ منتجب الدّین مؤلف فهرست مشهور است.

موفق الدّین از پدرش شیخ ابو محمد حسن ملقّب به«حسکا»و از سید ابو طاهر مهدی بن علی بن امیرکا حسینی قزوینی به طریق قرائت روایت می کرده است.

بطوری که از برخی از سندهای اخبار اربعین شیخ منتجب الدّین و مواضع دیگر از آثار او استفاده می شود فرزندش منتجب الدّین از وی روایت داشته است.

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:پدرم موفق الدّین ابو القاسم عبید اللّه بن حسن بن حسین بن بابویه قمی که در شهر ری می زیسته است از ثقات فقهای اصحاب ما بوده مراتب علمی و حدیثی را از پدرش شیخ امام شمس اسلام حسکا بن بابویه که فقیه روزگارش بوده است استفاده کرده است و همگی آنچه را که از مشایخش شیخ ابو جعفر طوسی و شیخ سالار و شیخ ابن برّاج و سید ابن حمزه رحمهم اللّه بهره برده بوده به وی اجازه داده است (۱).

مؤلف گوید:ممکن است مراد از سید بن حمزه سید ابو یعلی محمد بن حسن بن حمزه جعفری شاگرد شیخ مفید و جانشین او باشد هرچند منتجب الدّین در فهرست خود عنوان مستقلی برای او دائر ننموده است.

و سید دیگری را هم احتمال داده است که در نسخه مطبوع آورده نشده است (۲).

در باب حاء بی نقطه یادآوری شد که شیخ حسن بن علی دوریستی نزیل کاشان از شیخ رئیس عبید اللّه بن حسن بن حسین بن بابویه مترجم از پدرش حسن بن حسین یادشده از شیخ طوسی روایت می کرده است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۷؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۱؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۰.

۲- ۲) -در فهرست،سید بهاء الدّین ابو اکرم محمد بن حمزه حسینی را به عنوان حافظ و صالح معرفی کرده است ممکن است نامی که در بالا آورده نشده است همین بهاء الدّین بوده باشد-م.

شیخ ابو الفضل عبید اللّه بن احمد بن علی مقری ابن الکوفی

وی از مشایخ سید امام ابو الحسین یحیی بن حسین بن اسماعیل حسنی نسّابه حافظ بود.

آنگاه که عبید اللّه در شهر بغداد به خانهٔ حافظ نسّابه وارد شده بوده حافظ نسّابه مراتب حدیث و قرائت را از وی فراگرفته و همان جا به اخذ اجازه روایت از وی بهره وری یافته است و شیخ منتجب الدّین بابویه نیز با دو واسطه از وی روایت داشته است.

بطوری که از برخی از اسناد حکایتهای یادآوری شده در آخر کتاب اربعین منتجب الدّین به دست می آید:شیخ عبید اللّه حافظ مترجم حاضر از ابو حفص عمر بن ابراهیم بن احمد کنانی مقری از ابو الحسین عمر بن حسن قاضی اشنانی از حسین بن حسن حرمی از محمد بن منصور طوسی از شیخ احمد بن حنبل روایت می کرده است.

و گاهی به توسط مشایخ خویش از اشنانی از اسحاق از محمد بن منصور از ابن حنبل روایت می نموده است.

درعین حال منتجب الدّین در فهرست اعلام شیعه از وی نام نبرده است و به همین جهت احتمال داده می شود وی از علمای عامه بوده باشد.به هر تقدیر باید تأمل و ملاحظه کرد (۱).

حاکم ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی اعور

وی پیشوایی فاضل و جلیل القدری کامل و معروف به حاکم حسکانی است.

گاهی هم او را حسکانی و هنگامی حاکم و باری هم ابو القاسم حسکانی گویند.بنابراین گمان تعدّد به او نرود.

حاکم حسکانی از گروهی از اعلام روایت می کرده است؛از آن جمله:ابو عبد اللّه شیرازی نیشابوری و محمد بن عبد اللّه بن احمد که ازاین پس به نام و نشان او اشاره می شود

۱- ۱-اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۶۹.

و ممکن است به عینه همان ابو عبد اللّه شیرازی بوده باشد گروهی نیز از وی روایت داشته اند، از آن جمله:سید ابو الحمد مهدی بن نزار حسینی استاد شیخ ابو علی طبرسی است.

ابن شهرآشوب در معالم العلماء (۱)می نویسد:از آثار او:شواهد التنزیل لقواعد التفضیل است که کتاب خوبی است و دیگری خصائص علی بن ابی طالب فی القرآن و دیگری مسأله فی تصحیح ردّ الشمس و ترغیم النواصب الشمس ۱.

مؤلف گوید:ممکن است مراد از قواعد التفضیل برتری رسول اکرم(ص)بر دیگر از فرشتگان و پیمبران باشد و ممکن است مراد از آن تفضیل حضرت مولی علی علیه السّلام و ائمه طاهرین بر دیگر از مردمان باشد به استثنای رسول اکرم(ص)و محتمل است منظور فضیلت حضرت مولی علی علیه السّلام و ائمه طاهرین علیهم السّلام بوده باشد و احتمال اخیر به ظاهر نزدیک تر است.و اینکه گفته است«النواصب الشمس» باید گفت شمس به فتح شین نقطه دار و میم مفتوحه و سین بی نقطه جمع شامس و به معنای سرکشی و عصبیت است.

و حسکانی به فتح حاء بی نقطه و سین بی نقطه ساکن و کاف و الف ساکنه و نون آخر منسوب به حسکان است که با توجه به انساب معلوم می شود نام دهکده ای است و گاهی این کلمه را با همزه به جای نون بکار برده اند و گویند با ضبط اخیر منسوب به حسکاست که همان حسن بن حسین جدّ شیخ منتجب الدّین باشد و معمول آن است که در نسب حروفی اضافه می کنند و این احتمال درست نیست،بلکه حسکائی با همزه تصحیف حسکانی با نون بوده است،چه آنکه من نام این شیخ را در چندین جای از کتاب مجمع البیان طبرسی که به خط شیخ قطب الدّین کیدری بوده و آن را به حضور خواجه نصیر الدّین طوسی قرائت کرده است حسکانی با نون دیده ام (۲).

یادآوری می شود ممکن است شهرت شیخ عبید اللّه حسکانی به«حاکم»بدان

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۷۸؛ [۱]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۷. [۲]

۲- ۲) -در مجمع البیان مطبوع ذیل آیهٔ «یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ...» پس از نقل خبری می نویسد:این خبر را سید ابو الحمد از حاکم ابو القاسم حسکانی به سند خود از ابن ابی عمیر در کتاب شواهد التنزیل لقواعد التفضیل و التأویل روایت کرده است-م.

جهت بوده که علمای حدیث در اصطلاح خود این لفظ را به کسی که-تا به آخر (۱)...

از آثار حاکم حسکانی به طوری که بیان خواهد شد کتاب دعاء الهداه الی اداء حق الموالات است.

لازم به تذکر است که کتاب شواهد التنزیل وی کتاب معروفی است و در حال حاضر نسخه ای از آن کتاب در اختیار اولاد استاد استناد(مجلسی)و همچنین نسخهٔ دیگری از آن در اصفهان در کتابخانهٔ فاضل هندی می باشد.

و استاد استناد در آغاز بحار کتاب شواهد التنزیل را چنین تعریف کرده است:این کتاب از حاکم ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی است.ابن شهرآشوب در کتاب معالم العلماء از حسکانی یاد کرده و این کتاب را به وی نسبت داده و از آن تمجید نموده است.پایان کلام استاد ایده اللّه تعالی.

سپس استاد معظم سلمه اللّه در فصل دوم مقدمهٔ بحار می نویسد:کتاب شواهد کتاب ارزنده ای است و مشتمل بر آیاتی است که در شأن اهل بیت علیهم السّلام نازل گردیده است و بسیار اتفاق افتاده است که طبرسی و دیگر از اعلام از آن کتاب روایاتی نقل کرده اند.

و باز او که خدایش سالم بدارد در ذیل کتاب تفسیر فرات بن ابراهیم می نویسد:

حاکم ابو القاسم حسکانی در شواهد التنزیل و امثال آن از وی روایت می کند.

مؤلف گوید:از اتفاقات شگفت آور آنکه سید حسین بن مساعد حائری در کتاب تحفه الابرار ابو القاسم حسکانی مترجم حاضر را از علمای اهل سنت برشمرده است.

سپس کتابی را که دربارهٔ بالا رفتن امیر المؤمنین علی علیه السّلام بر فراز شانهٔ مبارک رسول خدا و شکستن بتها نوشته شده به وی نسبت داده است.

و همچنین سید جلیل ابن طاوس در کتاب اقبال،حاکم ابو القاسم را از علمای عامه بشمار آورده و در ضمن گفتگو از عمل روز غدیر می نویسد:

---

۱ - ۱-ما بقی آنچه را مؤلف دربارهٔ حاکم نوشته است در نسخه حاضر نمی باشد در ریحانه [۱]اول می نویسد حاکم در اصطلاح اهل حدیث کسی را گویند که به تمامی احادیث و اخبار محیط بوده و همهٔ آنها را با متن و سند آنها در حفظ داشته باشد(اگر باشد)-م.

در این فصل به پاره ای از آنچه علمای اهل سنت راجع به فضیلت روز غدیر روایت کرده و در کتابهای خود ایراد کرده اند اشاره نمائیم.سپس گفتار خود را در این فصل دنبال کرده تا آنجا که می نویسد:از آن جمله کتابی است که ابو سعد مسعود بن ناصر سیستانی که مخالف اهل بیت بوده است در کتاب الدرایه لحدیث الولایه یاد کرده است و از آن جمله است آنچه را که محمد بن جریر طبری مؤلف تاریخ کبیر در کتاب الرد علی الحرقوصیه نوشته است.و نیز از آن جمله است آنچه را که ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی در کتابی به نام دعاء الهداه الی اداء حق الموالات نوشته است.و از آن جمله است آنکه در روزگارش نظیر نداشت،ابو العباس احمد بن سعید بن عقده حافظ،که او را خطیب بغدادی تزکیه کرده و به دانش او اعتراف کرده است در کتاب تاریخ بغداد خود می نویسد:وی کتابی به نام حدیث الولایه تصنیف کرده است.

این است آنچه را از اقبال ابن طاوس نقل کردیم و پوشیده نیست که سیاق کلام او حاکی از آن است که وی معتقد است حاکم ابو القاسم مترجم حاضر از علمای عامه است و ما مطالب یادشده را از ابن طاوس به آن جهت ایراد کردیم تا معلوم کنیم که کلام وی دلیل بر آن است که حاکم از سنیان بوده است و آشکارتر از آنچه از وی ایراد کردیم آن است که وی پس از پنج ورق در کتاب اقبال می نویسد:حاکم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی که از بزرگان علمای اهل سنت است در کتاب دعاء الهداه الی اداء حق الموالات می نویسد:حدیث زیر را نزد ابو بکر بن محمد صیدلانی نقل کردم و او هم به صحت آن اقرار نموده و حدیث آن است که:خبر داد ابو محمد عبد اللّه بن احمد بن جعفر شیبانی از عبد الرحمن بن حسین اسدی از ابراهیم بن حسین کسایی از فضل بن دکین از سفیان بن سعید از منصور بن ربعی از حذیفه بن یمان گفت:رسول خدا(ص)خطاب به علی علیه السّلام فرمود:من کنت مولاه فهذا علی مولاه تا به آخر حدیث.

و نیز از فحوای کلام سید در طرائف برمی آید که مؤلف کتاب شواهد التنزیل یعنی حسکانی از علمای اهل سنت بوده است (۱).

۱- ۱-در طرائف ذیل:صعوده علی منکب النبی(ص)،به مناسبت صحت آن می نویسد:نام عده ای-

یادآوری می شود که باب تقیه از نظر شیعه باب وسیعی است و تقیه کردن از مخالفانی که با آنها آمیزش داشتند به طور اختیار یا اضطرار شایع بوده است.به همین مناسبت بسیار اتفاق افتاده است که چگونگی عقیده و مرام گروهی از علما پوشیده مانده است تا آنجا که سنیان این عده را از بزرگان دانشوران خود بشمار آورده اند و آنها را از بزرگان اعلام خود می دانند و کسی که مهارت در این فن از رجال داشته باشد به درستی آن پی خواهد برد.مانند همین موضوع دربارهٔ شیخ بهایی که از دانشوران نزدیک به زمان است اتفاق افتاده است چنانچه اهل سنت و جماعت که با وی آمیزش داشته اند بدون شک و شبهه او را از دانشوران خود بشمار آورده اند با آنکه شیخ بهایی از نظر ما از بزرگترین علمای ما به حساب می آید.

و روشن تر از آنچه گفتیم دربارهٔ مؤلف این کتاب به وقوع پیوسته است چه آنکه علمای روم(ترکیه)بلکه عوام آنها و بیشتر اهل سنت از هندی و ازبک و امثال ایشان از آن گاه که وارد شهرهای ایشان شدم و با آنان به مدارا برخاسته و با آنها آمیزش کردم تا به حال همگی معتقدند که من از اهل سنت و جماعتم و این موضوع را امری قطعی قلمداد می نمایند.از طرف دیگر ایرانیان و شیعیان رومی(ترکیه)به تشیع من اعتقاد دارند و خدا را شکر که بر من منت نهاد و افتخار تشیّع را نصیب من کرد.

قابل توجه است که می توانیم احتمال تسنن نامبردگان را این چنین توجیه کنیم که علمای اشاره شده اگر چه در واقع شیعه بوده اند و از آنجا که مردم جماعت آنان را سنّی قلمداد می کرده اند و به نقل کلام آنها اعتماد می کردند اصحاب ما هم با آنها موافقت کرده و اینان را سنی خوانده و از این راه علیه سنیان اتمام حجت کرده اند.

یادآوری می شود شیخ ابو علی طبرسی گاهی از کتاب حاکم ابو اسحاق حسکانی مطالبی را ایراد کرده است و بعید نمی دانم ابو اسحاق حسکانی همان مترجم حاضر بوده باشد و به دو کنیه خوانده شده و یا از ناحیه ناسخان تصحیفی به وقوع پیوسته است.

باید بگوییم حسکانی مترجم حاضر از گروه زیادی از اعلام خاصه و عامه روایت می کرده است از آن جمله اند:محمد بن عبد اللّه بن احمد بن محمد از عبد العزیز بن یحیی بن احمد(که ممکن است جلودی باشد و باید تحقیق کرد)از عبد الرحمن بن فضل از جعفر بن حسین از محمد بن زید بن علی از پدرش از حضرت صادق علیه السّلام و از ایشان است محمد بن قاسم بن احمد از ابو سعید محمد بن فضل بن محمد و ممکن است این دو تن از علمای عامه باشند.

یادآوری می شود در یکی از مواضع مجمع البیان سند حدیثی را به شرح زیر عنوان کرده است:حدیث کرد ما را سید مهدی بن نزار از ابو القاسم عبید اللّه حسکانی از محمد بن عبد اللّه بن احمد از محمد بن احمد بن محمد از عبد العزیز بن یحیی بن احمد از محمد بن عبد الرحمن بن فضل از جعفر بن حسین از محمد بن زید بن علی از پدرش از حضرت ابو جعفر باقر علیه السّلام.

در یکی دیگر از مواضع آن کتاب آمده است:حدیث کرد ما را سید ابو الحمد مهدی بن نزار حسینی قاینی از حاکم ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی از ابو نصر مفسر از عمویش ابو حامد تا به آخر...

در جای دیگر از آن کتاب آمده است:حدیث کرد ما را سید مهدی بن ابی الحرب از حاکم ابو القاسم عبید اللّه بن عبد اللّه حسکانی از ابو عبد اللّه شیرازی تا به آخر سند...

شیخ رئیس مفید حاکم عبید اللّه بن عبد اللّه سعدآبادی(سدآبادی)

وی فاضلی دانشور و متکلمی باکمال و جلیل القدر و از بزرگان پیشینیان اصحاب ما بشمار است.

از کتاب المجموع الرائق من ازهار الحدائق سید هبه اللّه بن ابی محمد حسن موسوی استفاده می شود که مترجم حاضر رساله ای به نام المقنعه در امامت تألیف کرده است (۱)و سید هبه اللّه همگی آن رساله را در مجموع الرائق استنساخ و ضمیمه نموده است

۱- ۱-شرحی راجع به این کتاب و مطالب دیگر در الذریعه ۲۲ آمده است-م.

و چنین مرقوم داشته باب پنجم در مقنع در امامت است و این رساله ای است که شیخ رئیس مفید عالم عبید اللّه بن عبد اللّه سدآبادی رحمه اللّه تعالی تألیف کرده و ما آن را در اینجا از کتاب جمل العلم و العمل سید کبیر و خلف سلف طاهر و ستارهٔ درخشان علم الهدی ذو المجدین مرتضی قدّس اللّه روحه و نوّر ضریحه یافتیم،از نسخه ای که در آخر کتاب بوده و کاتب آن چنین نوشته است:خاتمه استنساخ این نسخه در ماه شوال سال ۵۸۱ هجری در مشهد مقابر قریش که بر ساکنش درود باد اتفاق افتاده است.

مؤلف گوید:ممکن است سقطی در عبارت مجموع الرائق واقع شده باشد زیرا به گمانم سید مرتضی متقدم بر این سید بوده است.آری،سید مرتضی هم رساله ای به نام المقنع در غیبت تألیف کرده است و ممکن است مرادش از المقنع که تألیف سید مرتضی است همین المقنع باشد که در غیبت تألیف شده است.علاوه بر این درست نیست سید مرتضی همگی المقنعه حاکم یادشده را در رسالهٔ جمل العلم و العمل آورده باشد و نسخی که از کتاب جمل العلم و العمل دیده ایم چنین رساله ای در آن آورده نشده است.

در هر حال در طی همین رساله که در مجموع الرائق آمده است می نویسد:رئیس ابو یحیی بن وزیر مغربی در ضمن اشعاری که حاکی از حال قوم بود و خود سروده بود چنین بیان کرد تا به آخر...

مؤلف گوید:مراد شرح حال اصحاب پیغمبر اکرم(ص)است که در واقعهٔ سقیفه و شوری و امثال آن اتفاق افتاده است.

و باز در اثنای همان رساله گوید:خبر داد به من ابو الحسن بن زنجی لغوی بصری در بصره در سال ۴۳۳ هجری از ابو عبد اللّه نمیری از ابن درید ازدی و خبر داد مرا ابو الحسین علی بن مظفر علامه بندینجی در بصره از ابو احمد بن عبد اللّه بن سعید عسکری از ابن درید ازدی از ابو حاتم سیستانی از اصمعی از ابو عمرو بن العلاء که ابو ذویب هذلی گفت به اطلاع ما رسید که رسول خدا(ص)تا به آخر حدیث...

مؤید نظر ما آن است که سید مرتضی در سال ۳۵۵ هجری متولد شده و در سال ۴۳۳ هجری رحلت کرده است.بنابراین درست نیست که در آن سال از نمیری روایت

کرده باشد (۱)مگر آنکه بگوئیم تـألیف رساله مزبور در اوقاتی پیش آمـده که متصل به وفات او بوده است و تاریـخ روایت او از ابو الحسن بن زنجی نیز در همان وقت بوده است هرچند در آن سال از نمیری روایت نکرده باشد.پس باید مراجعه کرد.

یادآوری می شود به طوری که از غرر و درر خود سـید مرتضـی اسـتفاده می شود سید گاهی به توسط علی بن حسین کاتب و هنگامی به واسطه ابو عبد اللّه مرزبانی از ابن درید روایت می کرده است و این هم تأیید دیگری است بر درستی نظر ما،هرچند هم وسائط مختلف باشند.

مؤید دیگر آنکه ابن شـهرآشوب و دیگران اظهار داشته اند که کتاب المقنع در غیبت را سید مرتضی برای وزیر یادشده تألیف کرده است.

به دنبال نظریه خود می گوید:سـید مرتضی به بصره نرفته است،بویژه أوان درگذشتش هم به شهر بصره عزیمت نکرده بنابراین چگونه ممکن است از ابو الحسن زنجی و ابو الحسـین بندینجی در بصره روایت کرده باشد و این موضوع دلیل بر آن است که شیخ عبد اللّه از آنها روایت کرده نه سـید مرتضـی،آری،از آنچه ایراد شد برمی آید که شـیخ عبد اللّه معاصـر با سـید مرتضـی بوده است.

ابن شـهرآشوب در معـالم العلماء می نویسـد:عبیـد اللّه بن عبـد اللّه سـدآبادی (۲)آثـاری دارد از جمله عیـون البلاـغه فی انس الحاضر و نقله المسافر و المقنع فی الامامه (۳).

مؤلف گویـد:بنابراین کتاب المقنع که در امامت تألیف شده است غیر از کتاب المقنع در غیبت است که از آثار سـید مرتضـی می باشد.

---

۱ - ۱-در امـل الآمل هم وفات سـید مرتضـی را ۴۳۳ هجری نوشـته است.لیکن الـذریعه ۲۲ ذیل المقنع حاکم می نویسـد:سـید مرتضـی پس از سه سال از تاریـخ ۴۳۳ که از ابو الحسن زنجی روایت داشـته وفـات یـافته است.بنـابراین ممکن است از نمیری روایت کرده باشد.

۲ - ۲) -در پـاورقی نوشـته است در معالم العلماء ص ۷۸، [۱]استرآبـادی آمـده است و در نسـخه مطبوعی که در اختیار ما می باشد سدآبادی آورده شده است.(امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۷؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۱۰).

۳ - ۳) -در الـذریعه ۲۲ کتـاب السـقیفه و الـدار و الجمل و الصـفین و النهروان و [۳]التـاج الشـرفی را که خود او در کتابهایش متعرض شده است یادآوری کرده است-م.

شیخ ابو القاسم عبید اللّه بن عبد الواحد دارمی کاتب نصیبی

(۱)

وی از بزرگان دانشوران روزگار شیخ مفید بوده است.

از کتاب العتیق که استاد استناد در اواخر مزار بحار از آن نقل می کند استفاده می شود:

که شیخ ابو القاسم عبید اللّه مترجم حاضر در آن کتاب گفته است به خط ابو علی محمد بن احمد بن جنید که بر پشت جزوی از کتابش که پس از مرگش به دستم آمد نوشته بود:چنین یافتم که حدیث کرد برای من ابو الوفا شیرازی گفت:در شهر کرمان در زندان ابو الیاس محبوس بودم و اوقات من در آنجا به تنگدستی هرچه تمام تر گذشت تا به آخر حکایت...

سید عبید اللّه بن علی بن ابراهیم بن حسن بن عبید اللّه بن عباس بن

امیر المؤمنین علیه السّلام

وی از بزرگان علما و سادات بوده است.

شیخ رضی الدّین علی برادر علامه حلّی در کتاب العدد القویه لدفع المخاوف الیومیه اظهار داشته است:زبیر بن بکّار گفته است حضرت عباس بن امیر المؤمنین علیه السّلام فرزندی داشته به نام عبید اللّه که از علما بوده است و از نوادگان او عبید اللّه بن علی بن ابراهیم بن حسن بن عبید اللّه بن عباس بن امیر المؤمنین علیه السّلام است و او دانشوری فاضل و بخشنده بود.مسافرتها در اطراف دنیا بسیار نموده است و کتابهایی را به نام جعفریه تألیف کرده است و در آن کتابها فقه اهل بیت را بیان کرده است.

۱- ۱-جزری در اللباب می نویسد:دارمی به فتح دال و سکون الف و کسر را و میم،منسوب است به دارم بن مالک بن حنظله بن زید منات بن تمیم،قبیلهٔ بزرگی است از تمیم و گروهی از علما و سرایندگان و دلاوران بدان قبیله موسومند و نصیبی به فتح نون و کسر صاد و سکون یاء و باء یک نقطه،منسوب است به نصیبین که نام شهر معروفی است از الجزیره و گروهی از علما بدان منسوبند و از سمعانی نقل کرده است علوی زاده ای را در مرو دیدم که می گفت من ابو النصیبی هستم و جدّ اعلای ما را ازآن جهت نصیب گفتند که حقوق هاشمیها و علویها را از بیت المال درخواست می کرد و می گفت:أین نصیبی و ما فعل نصیبی، «نصیبم کجاست و چه شد».و او را بدین مناسبت نصیبی گفتند.بنابراین او از نصیبین نبوده است-م.

سید عبید اللّه به بغداد رفت و چندی را در آنجا به سر برد و به نشر احادیث پرداخت و از آنجا به مصر رفت و سال ۳۱۲ هجری در مصر وفات یافت.

نظیر همین مطالب را هم خطیب بغدادی در تاریخ بغداد آورده است (۱).

رضی الدّین گفته است:سید عبید اللّه در روزگار هارون الرشید وارد بغداد گردید و به مصاحبت وی رسید و از سوی او مورد توجه واقع شد و پس از او به مصاحبت مأمون پرداخت و فاضلی سراینده و فصیح بود تا بدانجا که علویها وی را سراینده ترین نوادگان ابو طالب می دانستند.

مؤلف گوید:سبط بن جوزی هم در کتاب تذکره خواص الامه بذکر خصائص الائمه از وی نام برده است.

مؤلف گوید:گفتار رضی الدّین خالی از نظر نیست؛زیرا مأمون تا چه رسد به هارون در حدود دویست هجرت می زیستند و با توجه به این موضوع چگونه ممکن است عبید اللّه در سال ۳۱۲ هجری در مصر درگذشته باشد و هرگاه احتمال داده شود عمری طولانی کرده تا به این سال رسیده است احتمال بعیدی است.

یادآوری می شود کتابهای جعفریه که منتسب به عبید اللّه است همان کتاب جعفریات و اشعثیات است که در میان اصحاب ما شهرت یافته و همانهایی است که استاد استناد در دیباچه بحار الانوار به عنوان نوادر سید فضل اللّه راوندی تعبیر کرده است.

و این تعبیر از نظر من از جهاتی چند باطل است و ما شرح نظرهای خود را در ضمن معرفی محمد بن محمد بن اشعث مؤلف کتاب اشعثیات ایراد کرده ایم.گذشته از این تعلیقاتی که مربوط به همین بخش از بحار بوده است نیز قابل توجه می باشد.

۱- ۱-خطیب بغدادی در مجلد دهم تاریخ بغداد می نویسد:ابو علی عبید اللّه بن علی علوی در مصر می زیسته و همان جا به نشر حدیث می پرداخته است و به سند خود از ابو سعید بن یونس نقل کرده.ابو علی عبید اللّه از مردم بغداد بود به مصر رفت و آنجا ساکن شد.نخست از نشر حدیث امتناع ورزید و اخیرا به نشر آن اقدام نمود و من به توسط بغدادیها از وی روایت می کنم و کتابی به نام جعفریه داشت که فقه اهل بیت را در آن درج کرده بود و گویند احادیثی از ابراهیم بن منذر در اختیار داشته است.ابو علی،عمری طولانی کرده و در ماه رجب سال ۳۱۲ هجری وفات یافته است-م.

اکنون سخنی دیگر باقی می ماند که آیا کتاب جعفریه که سید عبید اللّه تألیف کرده است با کتاب جعفریات آن هم در صورتی که همان اشعثیات نباشد متحد است یا متعدد؟ حقیقت آن است که چنین احتمالی بی اساس است و جعفریه ارتباطی با جعفریات ندارد؛ زیرا علامهٔ حلّی در اجازه بنی زهره سند کتاب جعفریات و مؤلف آن را متذکر گردیده است و سید عبد اللّه از جمله روات آن کتاب بشمار نیامده است تا چه رسد که مؤلف آن کتاب بوده باشد.ما پس از این مطالب مربوط به این بحث را ذیل معرفی محمد بن محمد بن اشعث مذکور اشاره خواهیم کرد ان شاءالله تعالی.

ابو عیسی عبید اللّه بن فضل بن محمّد بن هلال تیّهانی

نجاشی (۱)گفته است ابو عیسی در اصل از مردم کوفه بود و از آنجا به مصر رفت و ساکن آن شهر شد.آثاری دارد از جمله زهر الریاض که کتاب خوبی بوده و از فوائد بسیاری برخوردار است.خبر داد مرا ابو الفرج کاتب و گفت حدیث کرد برای ما هارون بن موسی گفت حدیث کرد برای ما ابو عیسی به کتابهایش.

مؤلف گوید:از ظاهر این سند پیداست که مراد از هارون بن موسی همان تلعکبری است و هرگاه این احتمال درست باشد منافاتی نخواهد داشت که نجاشی بدون واسطه از او روایت می کرده است و اینک با واسطه ابو الفرج از وی روایت می نماید و با دقتی که خواهی کرد این موضوع را در ذیل احوال تلعکبری ملاحظه خواهی داشت.

و منظور از ابو الفرج کاتب... (۲).

تیّهانی به فتح تاء و تشدید یا و فتح ها و بعد از آن الف و نون و یاء نسبت منسوب

۱- ۱-رجال نجاشی،ص ۱۶۸؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۷. [۱]

۲- ۲) -مؤلف(قدس سره)در مجلد ۵ صفحه ۲۹۲ ذیل احوال هارون بن موسی معروف به تلعکبری که از فقها و روات جلیل القدر و معاصر با شیخ صدوق و شیخ مفید و دیگران بوده و از کشی و کلینی و علی بن بابویه و دیگران روایت می کرده و مؤلف گروه بسیاری از مشایخ او را نام برده است می نویسد:از کسانی که از تلعکبری روایت کرده اند شیخ ابو الفرج محمد بن ابی عمران موسی بن علی بن-

به ابو الهیثم بن تیّهان است که از اصحاب رسول اکرم(ص)بوده است.

شیخ ابو الحسن عبید اللّه بن محمد بن احمد بن حسین بیهقی

وی فاضلی عالم و محدثی معروف و از بزرگان دانشوران امامیه است.

بطوری که از ذیل تفسیر سورهٔ طه مجمع البیان و آنچه را که در ذیل نام جدش احمد بن حسین نوشتیم استفاده می شود:شیخ ابو علی طبرسی مؤلف مجمع البیان از وی روایت می کرده است و تاریخ روایت او ۵۱۸ هجری بوده است (۱).

پیش از این تحقیقی راجع به بیهق و معنای آن متذکر شدیم،بیاد داشته باش.

شیخ ابو القاسم عبید اللّه بن محمّد بن احمد شیبانی بزّاز

وی از بزرگان اصحاب ما بوده است و شیخ ابو عبد اللّه محمد بن محمد بن حسین برسی از وی روایت می کرده است و خود او از جد مادریش ابو طیّب محمد بن حسین تیملی از علی بن عباس نحلی از جعفر بن محمد رمانی از حسن بن حسین عابد عری از حسین بن علوان از ابو حمزه ثمالی روایت می کرده است.

بنابراین شیخ ابو القاسم هم درجه با شیخ مفید بوده است.

سیّد عبید اللّه بن موسی بن احمد بن محمّد بن احمد بن موسی بن جعفر بن

محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام

وی از بزرگان دانشوران شیعه است و با چند پشت از نوادگان برازندهٔ حضرت

۱- ۱) -مجمع البیان،ج ۳،ص ۲۶۱؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۰.و جدّ او احمد بن حسین بیهقی است که شرح احوال او در اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۴ آمده است-م.

سید احمد بن موسی الکاظم علیه السّلام معروف به شاه چراغ و مدفون در شیراز است (۱).

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی ثقهٔ پرهیزگار و فاضلی محدث بود.

کتاب انساب آل الرسول و اولاد البتول و کتابی در حلال و حرام و کتاب الادیان و الملل از آثار اوست و ما به توسط گروهی از موثقان از شیخ مفید عبد الرحمن بن احمد

---

۱ - ۱-نام حضرت شاه چراغ که موجب ارزندگی بیشتر این صفحه بود ما را بر آن داشت که به بخشی از شرح حال آن حضرت اشاره نمائیم.در شد الازار ذیل جامع عتیق و حوالی آن می نویسد:سید امیر احمد در روزگار مأمون و پس از رحلت برادرش حضرت رضا(ع)به شیراز آمد و همان جا درگذشت.وی در میان فرزندان موسی بن جعفر از دیگران سخاوتمندتر و مهربان تر بود.هزار تن غلام و کنیز در راه خدا آزاد کرد و بعضی گویند به شهادت رسید و مرقدش نامعلوم بود تا در روزگار امیر مقرب الدّین مسعود ظاهر شد و او بارگاهی برای مرقد مطهرش بنیان کرد.گویند آنگاه که به جهتی قبرش نبش شد بدن او را صحیح و سالم یافتند و زرهی بر اندامش پوشیده بود و انگشتری در انگشت داشت که العزه للّه احمد بن موسی بر نگین آن حک شده بود و از این نقش او را شناختند.پس از وی اتابک بارگاهی رفیع تر و بعد از او تاشی خاتون مادر شاه ابو اسحاق اینجو آن را در سال ۷۴۴ ه ق بنا کرد و املاکی بر آن وقف نمود و مدرسه ای هم در کنار مرقد او ساخت.در آن کتاب ذیل احوال جمال حسین معبر می نویسد:وی معمولا در روضهٔ مبارکهٔ شاهچراغ قرآن می خواند،پس از ازدواج با همسری،هنگامی که فرزند متولد گردید همسرش از او خواست تا چیزهایی را که او لازم دارد تهیه کند.وی که تهی دست بود به حرم حضرت شاه چراغ رفت. پس از چند سوره که تلاوت کرد خوابید،در خواب سید بزرگواری را مشاهده کرد دانست حضرت شاهچراغ است،تهی دستی خود را به عرض او رسانید،حضرت او را به اطاقی که در آن نزدیکی بود هدایت کرد و فرمود در آن حجره حضرت یوسف است به زیارت آن حضرت برو تا خدا از برکت آن حضرت امور تو را اصلاح فرماید.وی به آن حجره رفت،جوانی را در کمال زیبائی که نور چهره اش دیدگان را خیره می کرد دیدار نمود،سلام کرد جواب شنید،گفت از آنچه خدا به شما داده به من هم عطا کنید فرمود:دهانت را بگشا،دهان گشود.حضرت یوسف آب دهان مبارکش را در دهان او ریخت و همان باعث شد که در تعبیر رؤیا مهارت یافت و تعبیرهائی حیرت آور می کرد و از این راه گره کارش گشوده شد.فرصت الدوله در آثار عجم می نویسد:حضرت شاه چراغ پس از ورود به شیراز به امر قتلغ خان که دایی مأمون بود در محلی که فعلا مدفون است به شهادت رسید و هم گویند پس از ورود در شیراز از خلق منزوی شد تا از دار دنیا رحلت کرد در ارشاد شیخ مفید و کتب دیگر هم شرح حالش آمده است-م.

نیشابوری کتابهای او را روایت می کنیم.

مؤلف گوید:بطوری که شایع است ظاهرا نام چند تن از اجداد او از سلسلهٔ نسب او ساقط شده است.در غیر این صورت چگونه ممکن است این سید بزرگوار با اندک فاصله ای که میان او و حضرت موسی بن جعفر علیه السّلام وجود دارد از علمای متأخر از شیخ طوسی یا معاصر با او بوده باشد چنانچه مدار فهرست منتجب الدّین بر آن است که علمای متأخر از شیخ یا معاصر با او را معرفی نماید.

سیّد اجلّ ابو الفتح عبید اللّه بن موسی بن علی الرضا علیه السّلام

منتجب الدّین گوید:وی فاضلی محدّث بود.

مؤلف گوید:بدیهی است در سلسلهٔ نسب این بزرگوار نام گروهی از نیاکان وی ساقط گردیده است و چنانچه معمول بوده رعایت اختصار شده است.در غیر این صورت نمی تواند با یک واسطهٔ که میان او و حضرت رضا علیه السّلام موجود است از علمای متأخر از شیخ طوسی یا معاصر او بوده باشد (۱).

شیخ عثمان بن احمد واسطی

بعضی از فضلا او را از مشایخ نجاشی برشمرده و اظهار داشته اند که واسطی از احمد بن علی روایت می کرده است-باید فهمید احمد بن علی چه کسی است-و افزوده اند که ما نام و نشان واسطی را از ذیل ترجمه علی بن علی بن رزین از رجال نجاشی به دست می آوریم (۲).

مؤلف گوید:هرگاه واسطی شیخ روایی نجاشی باشد بایستی نجاشی بدون واسطه از وی روایت کرده باشد چنانچه ظاهر سیاق او حاکی از آن است که واسطی شیخ بلاواسطه نجاشی بوده است و شهادت مقام و اصطلاح علمای اعلام هم بر این است که

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۸ فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۸.

۲- ۲) -رجال نجاشی،ص ۲۱۲؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۱۲.

روایت از شیخ باید بلاواسطه باشد.حال آنکه ما این موضوع را از ظاهر آن استفاده نمی کنیم بلکه از ظاهر آن خلاف آن به دست می آید،برای آنکه نجاشی در ترجمه پسر رزین می نویسد عثمان بن احمد واسطی و ابو محمد بن عبد اللّه بن محمد دعلجی گفتند:

حدیث کرد ما را احمد بن علی گفت حدیث کرد برای ما ابو القاسم اسماعیل بن علی بن علی گفت حدیث کرد ما را پدرم ابو الحسن علی بن علی بن رزین در بغداد در سال ۲۷۲ هجری از حضرت رضا علیه السّلام تا آخر حدیث...

شیخ ابو عمر و عثمان دقاق

شیخ مفید با اجازه ای که داشته از وی روایت می کرده است.

و بطوری که از کتاب بشاره المصطفی محمد بن ابو القاسم طبری به دست می آید:

خود او از جعفر بن محمد بن مالك از احمد بن یحیی ازدی از فحول بن ابراهیم از ربیع بن منذر از پدرش از حضرت سجّاد علیه السّلام روایت می کرده است.

ظاهرا وی از علمای امامیه می باشد.

فقیه سدید الدّین عثمان بن محمد هروی

شیخ منتجب الدّین او را به عنوان صالح ستوده است (۱).

سید نقیب مرتضی ابو احمد عدنان بن سیّد اجلّ شریف ابو الحسن

الرضی محمّد بن حسین موسوی بغدادی نقیب علویهای بغداد

وی فقیهی عالم و فاضلی بزرگوار و معروف به سید مرتضی ثانی و برادرزاده سید مرتضی علم الهدی پیشوای مشهور و جانشین اوست و ما بقی نسبش را که منتهی به حضرت موسی بن جعفر علیه السّلام می شود در شرح حال عمویش ایراد خواهیم کرد (۲).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۸؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۴؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۱.

۲- ۲) -قاضی نور اللّه شهید در مجالس المؤمنین پس از جملاتی از توصیف مقام او می نویسد:-

برخی از مورّخان کتاب تبصره العوام را که در چگونگی عقاید ملل و ادیان بوده است و به پارسی تألیف شده و در اختیار همگان است به وی نسبت داده اند.حقیقت آن است که این انتساب درست نیست بلکه تبصره العوام از آثار سید ابو تراب مرتضی بن داعی بن قاسم حسنی رازی است که شیخ روائی شیخ منتجب الدّین مؤلف فهرست بوده است و خود سید ابو تراب مرتضی در آغاز آن کتاب و در اواسطش به نام و نسبش تصریح نموده است.از این گذشته سید ابو تراب در کتاب تبصره از امام فخر الدّین رازی و از غزالی که پیش از فخر الدّین می زیسته مطالبی ایراد کرده است.بنابراین چگونه ممکن است سید ابو تراب مرتضی با غزالی ملاقات کرده باشد و این معنی بحمد اللّه واضح است.گذشته از این به طوری که نوشتیم کتاب تبصره به پارسی تألیف شده است و خاندان سید مرتضی با لغت پارسی اصولا آشنایی نداشته اند تا چنین کتابی را به پارسی تألیف کرده باشند.

علاوه بر این سید ابو تراب در کتاب تبصره مطالبی را که از غزالی نقل می کند به سبکی است که معلوم می شود غزالی پیش از او می زیسته و سید او را شافعی اشعری معرفی کرده است،حال آنکه در زبانهای متعصّبان غزالی که صوفی امامی بوده اند چنان اشتهار یافته است که غزالی از برکت این سید افتخار شیعه شدن را پیدا کرده و در سفر مکّه همراه با او بوده است.

آری این احتمال از نظر مشایخ صوفیه امامیه صحیح است،زیرا آنان معتقدند غزالی به دست سید مرتضی شیعه شد و آنگاه که از هر طرف مورد ایراد قرار می گیرند که سید مرتضی علم الهدی سالها پیش از غزالی می زیسته و پاسخی ندارند برای فرار از این اشکال این توجیه ناوجیه را می آورند و[می گویند غزالی به دست سید ابو احمد عدنان پسر سید رضی شیعه شده است]و ما حقیقت مطلب را در بخش دوم این کتاب به مناسبت شرح حال غزالی بیشتر از آنچه احتمال می رود آشکار ساخته ایم.

از کسانی که این توجیه را پذیرفته اند قاضی نور اللّه شوشتری است که در

مجالس المؤمنین بدان اشاره نموده است (۱).

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)می نویسد:سیّد مرتضی ابو احمد عدنان بن سید رضی محمد بن حسین موسوی،فاضلی جلیل القدر و بزرگوار بود و آنگاه که عمویش سید مرتضی علم الهدی درگذشت نقابت علویها به عهدهٔ او گذاشته شد.

ابو احمد بزرگواری عالیمقام بود و پادشاهان آل بویه از وی کمال احترام را داشتند و سرایندگان آن روزگار از قبیل ابن حجّاج و مهیار دیلمی وی را به عظمت و بزرگی می ستودند و چکامه هایی در ستایش از او می سرودند و قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین از وی ثناگستری کرده است.

۱- ۱-قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین [۱]می نویسد:محمد بن ابو القاسم طوسی که از شاگردان غزالی بوده است در رسالهٔ محاکمات می نویسد:غزالی در راه مکه با شریف مرتضی ملاقات کرد و بالاخره پس از گفتگوهایی به دست وی به شرف مذهب شیعه مشرف گردید و در مراجعت از مکه و در پاسخ برادرش احمد که به وی اعتراض کرده بود:چرا شیعه شدی؟گفت: دوست با ما عرض ایمان کرد و رفت پیر گبری را مسلمان کرد و رفت او از شهید اول نقل کرده است که معظم له ملاقات غزالی را که در سال ۴۵۰ متولد شده با سید مرتضی علم الهدی که سال ۴۳۰ درگذشته تکذیب نموده است.قاضی پس از این می نویسد:ممکن است ملاقات حجه الاسلام با شریف ابو احمد پسر میر رضی الدّین واقع شده باشد که بعد از عموی خود میر مرتضی قدس سره شریف نقیب علویه بود و چون اکابر آن سلسله را شریف و نقیب می خواندند و عهد سید مرتضی با مؤلف محاکمات نزدیک بوده افتخار شیعه گری غزالی را به دست سید مرتضی علم الهدی مقرر دانسته و لقب مرتضی که متوجه به عم و برادرزاده بوده است موجب این نسبت گردیده است.در غزالی نامه جلال الدّین همائی به نقلی تشیّع غزالی را به سید مرتضی علوی که در ماوراءالنهر شهید شده است نسبت داده است.(مجالس المؤمنین،ص ۲۰۹؛ [۲]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۸.)-م.

۲- ۲) -در پانوشت می نویسد:سید عدنان در سال ۴۴۹ هجری وفات یافته و سال میلاد او معلوم نیست و درست آن است که شیخ طوسی سال ۴۴۸ هجری از بغداد به نجف اشرف رفت. در البدایه و النهایه می نویسد:سال ۴۴۹ خانه شیخ طوسی به دست یک عده از فرصت طلبان به یغما رفت و همان وقت هم آتش سوزی در بغداد به وقوع پیوست،خانه ها ویران و به دست چپاول گران افتاد.بنابراین در سال ۴۴۹ که خانه اش چپاول شده به نجف رفته است-م.

مؤلف گوید:مرادش از مهیار،جوان دانشور و سراینده ای بود که تحت نظر سید رضی تربیت می شده و در ترجمه سید رضی به چگونگی حال او اشاره می کنیم و مقصودش از ابن حجاج همان سرایندهٔ بغدادی معروف است.

یادآوری می شود قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین می نویسد:ابن حجاج شاعر بغدادی از ابو احمد ستایشها کرده است؛لیکن از ستایشگری مهیار نامی نبرده است.

ابن اثیر در وقایع سال ۴۴۳ هجری به واقعه کرخیها با سنّیهای بغداد اشاره کرده و اظهار داشته است این واقعه هنگامی به وقوع پیوست که مردم کرخ بر درهای خانه هاشان نوشته بودند:«محمد و علی خیر البشر».قائم بامر اللّه که خلیفهٔ آن روزگار بود برای دفع فتنه عدنان بن رضی را که نقیب علویها بود به همراه ابو همّام نقیب عباسیها بدان صوب گسیل داشت.

و در ضمن وقایع سال ۴۴۷ هجری به بخشی از حکایتهای مربوط به سید عدنان اشاره کرده و به دنبال آنها می نویسد سرانجام محاربه کرخیها و سنّیهای بغداد به آنجا کشید که مشهد کاظمین علیهما السّلام ویران شد و طعمه آتش قرار گرفت و سرانجام رسوائیها از طرفین به وقوع پیوست.برای پی گیری از مطالب دیگر به کامل ابن اثیر و امثال آن مراجعه شود و پاره ای از قضایای دیگر را به سالهای دیگر از آن کتاب ملاحظه کنید.

ابن اثیر در محل دیگر از آن کتاب می نویسد:ابو احمد عدنان بن شریف رضی نقیب علویها در سال ۴۴۹ هجری درگذشته است.

مؤلف گوید:سال میلاد او را باید به دست آورد و سال وفات او مصادف با همان سالی بود که خانهٔ شیخ طوسی در بغداد به یغما رفت و خود آن جناب ازآن پس به نجف اشرف هجرت نمود (۱).

۱- ۱-در پاورقی می نویسد چنانچه در بالا نوشته شده سید عدنان در سال ۴۴۹ هجری وفات یافته و سال میلاد او معلوم نیست و درست آن است که شیخ طوسی سال ۴۴۸ هجری از بغداد به نجف اشرف رفت(پایان).در النهایه می نویسد سال ۴۴۹ خانه شیخ طوسی به دست یک عده از فرصت طلبان به یغما رفت و همان وقت هم آتش سوزی در بغداد به وقوع پیوست خانه ها ویران و به دست چپاول گران افتاد بنابراین در سال ۴۴۹ که خانه اش چپاول شد به نجف رفته است-م.

شیخ فقیه ابو محمد عربی بن مسافر عبادی حلّی

وی شیخی جلیل و بزرگواری بنام و از اصحاب ما رضی اللّه عنهم می باشد و ابن ادریس حلّی و هم رتبه های او از وی روایت می کنند و خود او از شیخ محمد بن ابی القاسم علی طبری از شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی روایت می کرده است و همچنین شیخ علی بن یحیی خطّاط از وی روایت داشته است.

بطوری که از کتاب الیقین و جمال الاسبوع که هر دو از ابن طاووس اند استفاده می شود:ابن طاوس به توسط شیخ علی بن یحیی خیاط از وی روایت داشته است.

شهید اول در اجازه ای که به ابن خازن حائری داده است تصریح کرده که ابن ادریس حلّی از عربی بن مسافر روایت می کرده و خود او از الیاس بن هشام حائری از ابو علی فرزند شیخ طوسی روایت داشته است.

شیخ منتجب الدّین به مناسبت یادکرد از عربی بن مسافر می نویسد:شیخ عربی بن مسافر عبادی از فقهای صالح حلّه بوده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ عربی بن مسافر عبادی فاضلی جلیل و فقیهی دانشور بود و از شاگردان شیخ ابو علی طوسی از قبیل الیاس بن هشام و امثال او روایت می کرده است و صحیفه کامله سجّادیه را بهمان سندی که در آغاز آن صحیفه مبارکه آمده است از بهاء الشرف روایت می کرده است (۱).

پس از این شیخ معاصر به نقل کلام شیخ منتجب الدّین که یادآور شدیم پرداخته است.

مؤلف گوید:بنابراین بعید نیست که بگوئیم قائل«حدّثنا»که در آغاز صحیفه آمده است همین شیخ بوده باشد،چنانچه محتمل است قائل آن ابن سکون و عمید الرؤسا بوده باشد.و نیز گوید:شیخ یحیی بن سعید حلّی جدّ محقق حلّی نیز از وی روایت داشته است و شیخ بهایی در آغاز اربعین خود بدان سند اشاره کرده است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۹؛فهرست منتجب الدّین ص ۱۳۶؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۲.

شیخ عربی از شیخ امین حسین بن احمد بن محمد بن علی بن طحال مقدادی روایت می کرده است و بطوری که محمد بن مشهدی در مزار کبیرش نقل کرده است خود شیخ محمد مشهدی از وی روایت داشته است و در آینده ذیل ترجمه برادرش محمد بن مسافر عبادی که در باب میم آورده شده است بدانچه گفته شد اشاره خواهیم کرد.

شیخ محمد بن جعفر مشهدی در مزار کبیرش می نویسد:حدیث کرد برای ما شیخ اجلّ فقیه عالم ابو محمد عربی بن مسافر عبادی رضی اللّه عنه در آن هنگام که در خانهٔ او واقع در حلّه سیفیه در ماه ربیع الاول سند ۵۳۸ هجری به قرائت در نزد او پرداخته بودیم و همچنین حدیث کرد مرا شیخ عفیف ابو البقا هبه اللّه بن نما بن علی بن حمدون رحمه اللّه به طریق قرائت در حله سیفیه و آن دو تن گفتند حدیث کرد ما را شیخ امین صاحب تعیّن ابو عبد اللّه حسین بن احمد بن محمد بن علی بن طحال مقدادی رحمه اللّه در نجف اشرف در صفهٔ بزرگی که در بالاسر مرقد امام علیه السّلام قرار داشته در دههٔ آخر ذیحجه سال ۵۳۹ هجری گفت حدیث کرد مرا شیخ اجلّ سعید مفید ابو علی حسن بن محمد طوسی در حرم مطهّر حضرت مولی علی علیه السّلام در همان صفه در دههٔ آخر ذیقعده سال ۵۰۹ ه از پدرش شیخ نیکبخت شیخ طوسی رحمه اللّه علیه از محمد بن اسماعیل از محمد بن اشناس بزّاز از ابو الحسین محمد بن احمد بن یحیی قمی از محمد بن علی بن زنجویه قمی از ابو جعفر محمد بن عبد اللّه بن حمیری.گفته است ابو علی حسن بن اشناس گفته خبر داد ما را ابو المفضل محمد بن عبید اللّه شیبانی که ابو جعفر محمد بن عبد اللّه بن جعفر حمیری خبر داده به او و به وی اجازه داده همگی آنچه را روایت می کند تا به آخر...

پس از فاصلهٔ زیادی گفته است:ابو علی حسن بن اشناس گفت خبر داد ما را ابو محمد عبد اللّه بن محمد دعلجی گفت خبر داد به ما ابو الحسن حمزه بن محمد بن حسن بن شبیب گفت تعریف کرد برای ما ابو عبد اللّه احمد بن ابراهیم گفت شکایت کردم به ابو جعفر محمد بن عثمان حمیری تا به آخر...

شیخ بهایی در حواشی آغاز اربعین خود به مناسبت یاد کرده از عربی می نویسد:عبادی به فتح عین بی نقطه و باء مهمله مخففه منسوب به عباده است که نام یکی از قبیله هاست.

مؤلف گوید:از غرائب آنکه در یکی از اجازات امیر شرف الدّین علی شولستانی

چنین دیدم که به جای لفظ عبادی(قیادی)با قاف و یای مفتوحه و الف در آخر دال مهمله به کار برده است.

شیخ عزّ الدّین آملی

وی عـالمی فاضـل و فقیهی محقـق و مـدقق و جـامع علوم عقلی و نقلی بوده است و همراه بـا شـیخ علی کرکی و شـیخ ابراهیم قطیفی به درس شیخ علی بن هلال جزائری حضور می یافته و آثاری پسندیده و ارزنده دارد.

ظاهرا وی مؤلف نفایس الفنون و امثال آن نبوده است،زیرا مؤلف نفایس نامش شـمس الـدّین محمـد بن محمود فارسـی آملی است که از علمای اهل سنت بوده و در روزگار اولجایتو می زیسته است.

قاضـی نور اللّه در مجـالس المؤمنین از عزّ الـدّین آملی نـام می برد و قبرش در حـال حاضـر در توابع شـهر سـاری از شـهرهای مازندران معروف می باشد و از علمای روزگار شاه تهماسب صفوی است.

آثار او شـرح نهج البلاغه سید رضی و رساله حسنیه در اصول دین و فروع عبادات که به پارسی تألیف کرده است و این کتاب را به پیشنهاد آقا حسن متّ از وزرای مازندران تألیف نموده و کتابی خوب و ارزنده است و امثال این ها...

سیّد امام عزّ الدّین بن سیّد امام ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه حسنی

راوندی

شیخ منتجب الدّین گوید:وی فاضـلی موثق بود کتاب حسـیب النسب للحسـیب النسیب و کتاب غنیه المستغنی و منیه المنتهی و کتـاب مزن الحزن و کتـاب غمـام الغموم و کتاب نثر اللئالی لفخر المعالی و کتاب مجمع اللطائف و منبع الطرائف و کتاب طراز المذهب فی ابراز المذهب و تفسیر قرآن ناتمام از آثار او می باشد (۱).

۱- ۱-فهرست منتجب الدّین،ص ۱۲۹؛ [۱]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۹؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۹۸.

مؤلف گوید:پدر بزرگوار این سید جلیل سید ضیاء الدّین ابو الرضا فضل اللّه بن علی بن عبید اللّه حسنی راوندی مشهور است که کتاب شهاب را شرح کرده است و آثار دیگری نیز دارد.

و ازاین پس عالمی به نام سید علی بن فضل اللّه حسنی راوندی خواهد آمد.بعید نیست که مترجم حاضر و این سید متّحد باشند.

ظاهرا شیخ منتجب الدّین مترجم حاضر را در این باب به عنوان لقب نام برده است و نامش علی است و یا مترجم حاضر برادر سید علی آینده می باشد.

و در تأیید احتمال اول که نام مترجم حاضر علی باشد آن است که ابن طاوس در کتاب المجتنی،کتاب نثر اللئالی را به سید علی بن فضل اللّه حسنی راوندی نسبت داده است و او را به نام علی یاد کرده است.

پیش از این هم نام برادر دیگرش در باب الف به عنوان سید کمال الدّین ابو المحاسن احمد بن فضل اللّه یادآوری شده است.

سیّد عزیز حسینی جزائری

در امل الآمل (۱)گوید:وی عالمی فاضل و بزرگواری محقق و ماهر و مدرّس و از معاصران است و آثار بسیاری دارد.

مؤلف گوید:مرد فاضل مشهوری را به این اسم و رسم نمی شناسم و مؤلف امل الآمل خود بیناتر به آن چیزی است که نوشته است.

سیّد سند علاء الملک بن عبد القادر حسینی مرعشی

وی عالمی فاضل و محققی بادقت بود و از دانشوران پس از شهید ثانی بشمار است و آثار و تحقیقاتی دارد.

در تاریخ عالم آرا به دین خلاصه می نویسد:سید امیر علاء الملک مرعشی از

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۶۹. [۱]

سادات مرعشی قزوین است و در روزگار شاه تهماسب صفوی سمت صدارت شهرهای گیلان را به عهده داشت و جامع کمالات صوری و معنوی بود و در اصول فقه و رجال برتر از معاصرانش بود و مهارت ویژهٔ در علم حدیث به دست آورده بود.

علاء الملک مردی نیکوگفتار و خوش برخورد بود و با همه طبایع سازگاری می نمود و همواره در حضور شاه تهماسب بار می یافته و بیش از دیگر از علما با وی هم صحبت می شد و با کمال تقوا و پرهیزگاری که داشت از جمال ظاهری هم سهم بسزایی برده بود و کمال ظرافت را داشت و با همگان انس می گرفت در یکی از نسخه های تاریخ عالم آرا آمده است که امیر علاء الملک مرعشی در پاره ای از وقتها به همراه خواجه افضل الدّین محمد ترکه به قضاوت لشکری هم اقدام می کرد و شهرهای گیلان را مفتوح کرد و صدارت آنجا را عهده دار گردید و ازآن پس روز بروز ترقّیات چشم گیری نمود.

سیّد عزیز اللّه حسینی مدرس مقبره شیخ صفی در اردبیل

وی فاضلی عالم و متکلم بود و از علمای روزگار شاه تهماسب صفوی بشمار است.برای شرح حال او به کتابهای تاریخ مراجعه شود.

من از آثار او شرح رساله مختصر را که از آثار شیخ طوسی بود و در اصول الدّین تألیف شده در اردبیل دیده ام و این شرح را سید عزیز اللّه بنا به پیشنهاد شاه تهماسب تألیف کرده است و ممکن است خود سید عزیز اللّه هم اصلا از مردم اردبیل بوده باشد.

سیّد زاهد عزیزی بن عراقی حسینی

شیخ منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی فاضلی فقیه و واعظ بود (۱).

مؤلف گوید:عراقی به کسر عین و راء بی نقطه مفتوحه و الف ساکنه و در آخر قاف منسوب به عراق است و عراق نام دو سرزمین است:عراق عرب و عراق عجم

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۰؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۷؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۳.

عراق عرب سرزمینی است از...

سید جلیل امیر جمال الدّین عطاء اللّه بن فضل اللّه ملقب به امیر جمال

حسینی محدّث دشتکی شیرازی هروی معروف به امیر جمال الدّین محدّث هروی.

وی فاضلی عالم و بزرگوار بود و از دانشوران اوائل دولت صفویه بشمار است.

من به خط یکی از فضلا دعایی را که از خط شریف او نقل کرده است دیده ام و همان فاضل او را این چنین ستوده است:السیّد السّند العالم الکامل جمال المله و الدّین عطاء اللّه الحسینی المحدّث.

مؤلف گوید:در یکی از مواضع به فائده و تحقیقی برخوردم که از کتاب روضه الاحباب امیر جمال الدّین عطاء اللّه محدّث دشتکی شیرازی که به پارسی تألیف کرده نقل نموده بود و از فاضل هندی شنیدم می گفت آثاری از امیر جمال در نزد من موجود است که آنها را به سبک شیعه تألیف کرده است و او که در روزگار سلطان حسین میرزا بایقرا در هرات می زیسته کمال تقیّه را مراعات می نموده است.به همین مناسبت به تهمت تسنّن دچار بوده است.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین نام و نشان او را ایراد کرده و بی اندازه از وی تمجید نموده و او را از علمای امامیه برشمرده است و از تاریخ حبیب السیر نیز مدحتگری او را نسبت به وی یاد کرده و در طی آن نوشته و ابراز داشته است:این سید اجلّ امیر جمال الدّین عطاء اللّه محدّث دشتکی شیرازی محدثی دانشور و بزرگوار بود و در هرات می زیست و در مدرسهٔ سلطانیه در زیر قبّه ای که سلطان حسین بایقرا دفن شده تدریس می کرده است...

امیر جمال الدّین مانند عمویش امیر سید اصیل الدّین (۱)در علم حدیث محدثی

۱- ۱-در رجال حبیب السیر [۱]می نویسد:مولانا جمال الدّین چند سالی را در مدرسه شریفه سلطانیه در زیر گنبدی که اکنون قبر سلطان حسین بایقرا در آنجا قرار دارد در خانقاه اخلاصیه به درس و افاده اشتغال داشت و هفته ای یک نوبت در مسجد جامع دارالسلطنهٔ هرات به منبر می رفت و همگان را از بیانات خویش مستفیذ می کرد.عاقبت انزوا اختیار کرد و به عبادت اشتغال ورزید-م.

بی نظیر و در دیگر از علوم دینیه و فنون یقینیه از محدثان دیگر برتر بوده است.

از آثار سید جمال الدّین مترجم حاضر کتاب روضه الاحباب فی سیره النبی و الآل و الاصحاب مشهور در آفاق است.

امیر جمال الدّین این کتاب را به خاطر امیر علی شیر سنّی تألیف کرده و به همین مناسبت کمال تقیه را در آن به کار برده است.نسخه ای از آن کتاب در نزد ما موجود می باشد و کتابی بزرگ است که به خوبی از عهده برآمده است و بدون شک از تحقیقات ارزنده ای برخوردار می باشد.

امیر عطاء اللّه مترجم حاضر برادرزادهٔ سیّد سند امیر اصیل الدّین عبد اللّه است که فاضلی بزرگوار و محدثی معروف در خراسان و هرات بوده است (۱).

میرزا بیک منشی گنابادی که معاصر با شاه عباس کبیر صفوی بوده است در تاریخش به نام الروضه الصفویه فی تواریخ احوال الدوله الصفویه که به پارسی تألیف شده است می نویسد:آنگاه که شاه اسماعیل صفوی بر سلطان شای بیک خان پادشاه اوزبک چیره شد گروهی از علما از قبیل شیخ الاسلام ملا احمد بن یحیی بن ملا سعد الدّین تفتازانی و امیر نظام الدّین عبد القادر مشهدی و سید غیاث الدّین محمد بن امیر یوسف

---

۱ - ۱-سید امیر اصیل الدّین عبد الحسین عموی امیر جمال الدّین بود مؤلف مختصری از نام و نشان او را پیش از این متذکر شده است.رجال حبیب السیر [۱]می نویسد:وی به صفت اصالت و وفور جلالت و قدم دودمان موصوف و معروف است و عالم زاهد و دیندار و از دیگر اعلام در این صفات برتر بوده است.در علم تفسیر و حدیث و انشاء و تألیف نظیر نداشته در روزگار سلطان ابو سعید از شیراز به هرات رفت مورد توجه قرار گرفت.هفته ای یک بار در مدرسهٔ گوهرشاد منبر می رفت و در هر ماه ربیع الاول به مناسبت میلاد مسعود حضرت رسول اکرم مردم را از بیانات خود بهره ور می ساخت.از آثار او درج الدرر در سیرهٔ سید بشر و مزارات هرات وی در روزگار ما به طبع رسیده و به نام مقصد الاقبال سلطانیه موسوم می باشد و مقدمهٔ فاضلانه ای از سوی فکری سلجوقی بر آن نوشته شده است.در آنجا می نویسد: اصیل الدّین در عهد شاهرخ تیموری به هرات آمده و در تألیف مزارات هرات دقت کاملی داشته است و دویست و نه تن از مزارات علما و مشایخ را در آن ایراد کرده است و آغاز تألیف آن به احتمالی سال ۸۶۲ هجری بوده است و از آثار او معراج الاعمال در اوراد و ادعیه است-م.

رازی که در آن هنگام امیر خراسان بود و مقام صدارت را عهده دار می شد تا اینکه به دست امیر خان لله باشی تهماسب میرزا در هرات به قتل رسید (۱).و قاضی صدر الدّین محمد امامی و قاضی اختیار الدّین حسین تربتی و امیر جمال الدّین محدث در دارالاماره هرات اجتماع کردند و به مناسبت اینکه شنیده بودند شاه اسماعیل هرات را فتح کرده در انتظار مقدم او بودند و وسائل ورود او را به دارالاماره مهیا می کردند.

به دنبال این واقعه نقل کرده است طولی نکشید سیف الانام خواجه مظفر تبکجی فرستادهٔ شاه اسماعیل وارد شد و از محقق عارف امیر عطاء اللّه درخواست کرد تا در برابر مردم به منبر رفته پس از ایراد خطبهٔ و به جهت آسایش روحی مردم آنان را به پیروی از اهل بیت و بیزاری از دشمنان ایشان دعوت نماید.امیر عطاء اللّه پیشنهاد وی را پذیرفت و بر فراز منبر خطبه ای در نهایت فصاحت و بلاغت ایراد کرد و مناقب و مفاخر ائمه هدی علیهم السّلام را همراه با القاب ویژه شاه اسماعیل گوشزد حاضران نمود.

مؤلف گوید ظاهرا امیر عطاء اللّه یادشده و امیر جمال الدّین محدث که در شمارش اعلام مذکور آمده است متحد باشند،هرچند عبارت میرزا بیک نارسا بوده و متحمل اتحاد آن دو نمی شود بلکه موهم تعدد است.

دلیلی که می تواند اتحاد آن دو یادشده را تأیید نماید مطالبی است که خود او در ذیل زندانی شدن امیر خان حاکم هرات و لله باشی سلطان شاه تهماسب آورده و می نویسد شاه اسماعیل برای خلاصی سید جلیل فاضل امیر غیاث الدّین محمد بن امیر یوسف رازی که صدارت شاه تهماسب را در خراسان به عهده داشت پیامی برای امیر جمال الدّین عطاء اللّه محدث به هرات فرستاد تا با امیر خان ملاقات کرده و وسیلهٔ استخلاص آن سید را فراهم آورد.امیر حسب الامر به ملاقات او رفت و از وی شفاعت کرد لیکن التماس و شفاعت وی در دل سنگ امیر خان کمترین اثری نبخشید و امیر

۱- ۱-سید غیاث الدّین از علمای قرن دهم هجری بوده شرح حال او مفصلا در حبیب السیر آمده است در هفتم صفر سال ۹۱۷ هجری براثر حسادتی که امیر خان لله باشی با وی داشت در سن ۵۶ سالگی به دست وی از پای درآمد تاریخش این است(و اللّه شهید هو یحیی الموتی)-م.

غیاث الدّین یادشده به دست آن بدمست از پای درآمد (۱).

ملا عطاء اللّه رودسری گیلانی

وی پدر ملا محمد سعید است که از معاصران ما می باشد.

ملا عطاء اللّه فاضلی دانشور و متکلمی حکیم بود.نخست به رویّه زیدیها توجه داشت سپس مستبصر گردیده و به آئین امامیه رفتار کرد و از گروهی از فضلای روزگارش از جمله قاضی معزّ الدّین محمد،قاضی اصفهان و سید امیر ابو القاسم فندرسکی و ملا محسن علی بن ملا عبد اللّه شوشتری و دیگران بهره ور گردیده است.

آثار چندی تألیف کرده است از جمله:حاشیهٔ بر حاشیهٔ قدیم ملا جلال دوانی بر شرح تجرید و حاشیهٔ بر جواهر و اعراض از شرح تجرید مذکور و حاشیهٔ بر شرح حکمه العین و حاشیهٔ بر شرح مطالع و امثال این ها...

رودسری منسوب به رودسر است که قصبهٔ معروفی از توابع لاهیجان گیلان می باشد و من آنجا را دیده ام.

۱- ۱-حبیب السیر [۱]می نویسد:روز بعد از دستگیری امیر غیاث الدّین،قدوه اولاد خیر البشر یعنی عالیجاه نقابت منقبت هدایت مرتبت امیر جمال الحق و الحقیقه و الدّین عطاء اللّه سلمه اللّه و ابقاه نزد امیر خان رفته التماس مخلص امیر محمد فرمود و امیر خان سخن آن قدوه سادات زمن را به سمع قبول نشنود و با خواص خویش مشورت کرد،جازم شد که به صرصر بیداد شمع شبستان ولایت منطفی سازد و روز چهارشنبه هفتم رجب سال ۹۱۷ در نیمه روز قاسم مهردار وی را از پای درآورد و شب پنجشنبه جمعی از خیرخواهان جسد او را از امیر خان گرفته پس از غسل و دیگر از وظایف شرعی وی را در کوه مختار که مقبره آباء بزرگوارش بود دفن کردند. سرو بالای تو در خاک دریغ است دریغ زیر خاک آن بدن پاک دریغ است دریغ دامن پیرهن عمر تو ای یوسف عهد شده چون دامن گل چاک دریغ است دریغ و خواجه ضیاء الدّین میرم رباعی زیر را در تاریخ شهادت وی سروده است. چون میر محمد خلف آل عبا زین دیر فنا رفت سوی دار بقا تاریخ شهادتش رقم کرد ضیا (و اللّه شهید هو یحیی الموتی)

سید کمال الدّین عطاء اللّه بن فضل اللّه حسینی

وی فاضلی عالم و محدث بوده است و من از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم.

آری در شهر ساری از شهرهای مازندران از آثار او کتاب الاربعین فی فضائل امیر المؤمنین علیه السّلام را دیده ام که آن را از اخبار مرویهٔ اهل سنت و شیعه گرد آورده است و در پایان آن به پاره ای از داوریهای حضرت مولی علی علیه السّلام پرداخته است و کتابی ارزنده و بافایده است و این کتاب را بنا به پیشنهاد سلطان شاه عبد الباقی و برای او تألیف کرده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سید عطاء اللّه بن فضل اللّه حسینی عالمی فاضل بوده و کتاب الاربعین و امثال آن از آثار او می باشد (۱).

مؤلف گوید:از نظر من بعید نیست که وی با سید جلیل امیر جمال الدّین عطاء اللّه حسینی محدث شیرازی دشتکی هروی معروف به سید جمال الدّین محدث هروی پیش یادشده متحد بوده باشد و بنابراین کمال الدّین تصحیف جمال الدّین بازهم قابل ملاحظه است.

سید امیر عطاء اللّه بن محمود حسینی

وی فاضلی دانشور و باجلالت بود.از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم و لیکن در شهر رشت از شهرهای گیلان به اثری از او در تفسیر آیه الکرسی برخورده ام و این اثر از تشیّع او و نیروی فهمی که داشته و از کثرت اطلاعاتی که برخوردار بوده است حکایت دارد.بعید نیست که از دانشوران دولت صفویه بوده باشد،بلکه می توان گفت حسینی گفتن،از تصحیف جیلی بوده است.بنابراین مترجم حاضر بدون شبهه پدر ملا محمد سعید گیلانی معاصر خواهد بود و نیز ممکن است مترجم حاضر همان امیر جمال الدّین سید عطاء اللّه محدث حسینی دشتکی شیرازی هروی پیش یادشده بوده باشد.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۰؛ [۱]اعیان الشیعه،ج ۴۱ ص ۲۰؛ [۲]اثبات الهداه،ج ۱،ص ۲۹.

شیخ عطیه بن ابراهیم بن علی

شیخ عطیه از فقهای متأخر است و ملا محمود بن محمد بن علی لاهیجانی شاگرد شهید ثانی اجازه ای برای او نوشته و از وی مدح گستری کرده و گوید:

اشاره کرد به این نیازمند ناتوان شیخ بزرگوار و دانشمندان عالی مقدار باقی مانده پیشینیان نیکوکردار بلکه بخششی از بخشهای حضرت کردگار دانشور باجلالت و فاضلی بانبالت پرهیزکار از هر عیب پاک شیخ عطیه بن ابراهیم بن علی تا به وی اجازه دهم که متضمن مطالب و موضوعاتی باشد که مشایخ بزرگوار و دانشوران بااعتبار به من اجازه داده اند و از آنجا که فرمان او ایجاب می کرد خواستهٔ او را با آنکه موقعیتش از آن بالاتر بود اجابت نمودم و مطلوب او را آن چنان که موافق با خرسندی حق تعالی بود برآوردم و به وی که خدا سایه اش را برقرار بدارد اجازه دادم تا از من روایت کند همگی آنچه را که روایتش برای من تجویز شده است از کتابها و روایات به همان طریقه هایی که در حال حاضر از آنها یاد نکرده ام و تمامی آنها در محال مناسبش یادآوری شده است از قبیل اجازه شیخ سعادتمند و محقق شهید خاتمه مجتهدان شیخ زین الدّین بن علی بن احمد عاملی،مشهور به ابن الحجه قدّس اللّه روحه و نوّر ضریحه،که به شیخ فاضل عزّ الدّین حسین بن عبد الصمد داده است و مانند اجازه ای که شیخ علی بن حسین کرکی معروف به ابن العالی مرقوم فرموده است و بالاخره کلام خود را تا آنجا دنبال نموده که می نویسد:و به وی که خدا روزگارش پایدار بدارد اجازه دادم تا از من روایت نماید.مرویات مرا از کتابهای معقول و منقول و احادیث و تفاسیر مؤالف و مخالف و کتابهای قرائت و عربیت که درستی آنها از نظر وی به حقیقت رسیده است و او ازاین پس برای هرکسی که می خواهد روایت نماید و این امانت را در اختیار هریک از بندگان شایسته درآورد و شرایط اجازه را آن چنان که در نزد اهل حدیث و درایه معتبر است رعایت کند و از وقوع در هرگونه امری که از سوی آنان نهی شده است بپرهیزد و به همان راهی گام بردارد که ارباب اعتبار و راهروان بامقدار رفته اند و از او می خواهم تا در خلوتهایی که با خدای خود دارد از من خاطر ننماید و در تعقیب

نمازهـایش از من فراموش نکنـد و آرزومنـدم خـدای متعـال مرا و او را برای فرمـان برداری از خودش موفّق بـدارد و موجبـات خرسندی خودش را برای ما فراهم فرماید.

سپس امضا کرده و می نویسد و کتب محمود بن محمد بن علی بن حمزه لاهیجانی روز سه شنبه دهم جمادی الآخره سال ۹۶۸ هجری.

سید نقیب ابو العباس عقیل بن حسین بن محمد بن علی بن اسحاق بن

عبد اللّه بن جعفر بن عبد اللّه بن جعفر بن محمد بن علی بن ابی طالب علیه السّلام

منتجب الـدّین در فهرست گویـد:ابو العباس فقیهی محـدث بود و در روایت احادیث ید طولا داشت و آثار او عبارتند از کتاب الصلات،کتاب مناسک الحج،کتاب الامالی و شیخ مفید عبد الرحمن نیشابوری شاگرد او بوده است.

مؤلف گوید:بنابراین ابو العباس همدرجهٔ با سید مرتضی و شیخ طوسی و امثال ایشان بوده است.

و این سید از نوادگان بس دور محمد بن حنفیه رضی اللّه عنه است و از متأخران از شیخ طوسی بشمار نیاید (۱).

بالاتر از این از بشارت المصـطفی محمد بن ابو القاسم طبری اسـتفاده می شود که شـریف ابو العباس مترجم حاضـر از شیخ ابو علی حسن بن عباس بن محمد کرمانی خطیب در شـهر شـیراز در ماه مبارک رمضان سال ۳۸۶ هجری روایت می کرده و شیخ ابو سعید محمد بن احمد بن حسین نیشابوری در یکی از ماههای سال ۴۲۰ هجری از وی روایت داشته است.

سید عقیل بن محمّد سمرقندی

منتجب الدّین در فهرست می نویسد:وی عالمی واعظ بود (۲).

۱- ۱-فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۲؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۰؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،۱۱۴.

۲- ۲) -فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۵؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۰؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۴.

مؤلف گوید:بنابراین،سمرقندی از متأخران از شیخ طوسی است.

سمرقندی به فتح سین و میم و سکون رای بی نقطه می باشد (۱).

سیّد امیر علاّم

وی فاضلی عالم و بزرگواری معروف و همچو نامش علاّمه بوده و از فضلای بنام شاگردان ملا احمد اردبیلی بشمار است.

امیر علاّم فوائد و افادات و تحقیقات و تعلیقات بسیاری بر کتابهایی که در فنون مختلفه نوشته شده است دارد و شایسته است که شرح حال او مورد ملاحظه و مطالعه قرار بگیرد.

دیری نپاید که در ذیل معرفی ملاـ میرزا محمد استرآبادی بنگاریم آنگاه که وفات ملا احمد اردبیلی در رسیده بود از وی پرسیدند پس از درگذشت شما از کدام یک از شاگردان تو مراتب علمی را فرابگیریم؟در پاسخ گفت در شرعیات از امیر علاّم و در عقلیات از امیر فضل اللّه بهره وری نمائید.

شیخ علم بن سیف بن منصور

وی فاضلی دانشور و بزرگوار و از علمای متأخران از علاّمهٔ حلّی است و من در برخی از جاها چنان دیدم که نامش علی است و ازاین پس ترجمه او را به نام علی خواهیم نگاشت درعین حال آنچه در چندین موضع موجود است و در فهرست بحار هم مذکور گردیده است و ما ازاین پس به نقل آن خواهیم پرداخت همان است که نام و نشان او علم بن سیف بن منصور می باشد.

از آثار او کتاب کنز الفوائد است.این کتاب خلاصه ای است از کتاب تأویل الآیات

۱- ۱-در پاورقی به نقل از معجم البلدان می نویسد:سمرقند شهر معروفی است و آنجا را به عربی سمران گویند و قصبهٔ سغد است که در طرف جنوب وادی سغد که از زمین مرتفع است واقع شده است-م.

الظاهره فی فضائل العتره الطاهره.وی در این تلخیص مطالبی را از اواسط تفسیر سورهٔ بنی اسرائیل تا آخر قرآن آورده است و علتش آن بوده است که به غیر از همین اندازه از کتاب تأویل الآیات که از آثار ابن ماهیار،معاصر،کلینی بوده و تفسیر را در فضائل اهل بیت گرد آورده بدست او نرسیده است.

شیخ علم به این خلاصه اخبار بسیاری علاوه بر آنچه که در اصل کتاب موجود بوده ضمیمه کرده است و ضمائم خویش را از کتابهای متأخران و متقدّمان و پاره ای از کتابهای غریبه بدان کتاب منضم ساخته است.

یادآوری می شود در نام این کتاب اختلاف است.استاد استناد ما به طوری که بدان اشاره شد آن کتاب را کنز جامع الفوائد خوانده است و خود در بعضی از جاها دیده ام نام کتاب مزبور کنز الفوائد و دافع المعاند آمده است و نیز خود در آغاز آن کتاب دیده ام نام کتاب جامع الفوائد و دافع المعاند است.

دیری نپاید بار دیگر از مترجم حاضر به عنوان شیخ علی بن سیف بن منصور در ذیل سرگذشت سید شرف الدّین علی حسینی استرآباد ان شاءالله ایراد خواهیم کرد.استاد استناد در اوّل بحار می نویسد:کتاب تأویل الآیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره تألیف سید شرف الدّین علی حسینی استرآبادی است که در نجف اشرف می زیسته و شاگرد شیخ علی کرکی بوده است و کتاب کنز جامع الفوائد که خلاصه ای از کتاب تأویل الآیات بوده یا از خود اوست و یا از برخی از متأخران از اوست و در بعضی از نسخه ها دیدم که مؤلف آن علم بن سیف بن منصور می باشد.

یادآوری می شود مؤلف جامع الفوائد در آغاز کتابش می نویسد ازآن پس که کتاب تأویل الآیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره را مورد مطالعه قرار دادم متوجه شدم که کتاب مزبور مشتمل بر پاره ای از آیاتی است که دربارهٔ بزرگداشت از عترت پیغمبر اکرم و افضلیت ایشان در قرآن کریم نازل شده است.به خاطرم رسید کتابی از آن برگزینم که حجمش اندک و سودش بسیار باشد بدین مناسبت این کتاب را از آن اثر گرد آوردم و آن را به نام جامع الفوائد و دافع المعاند نامیدم و خالصا برای ذات خدای جبّار-که شکستگیهای همگان را جبران می نماید-به خلاصه ای از آن اقدام کردم.

از ظاهر آنچه ایراد کردیم استفاده می شود که مؤلف جامع غیر از گردآورندهٔ تأویل الآیات می باشد.

گذشته از این به چندین نسخه از کتاب جامع الفوائد از جمله آنها نسخه ای در نجف اشرف بود که در آخر تصریح شده بود که این کتاب از آثار شیخ علی بن سیف بن منصور است و او این کتاب را در نجف اشرف در سال ۹۳۷ هجری در مشهد مقدس غروی(نجف)خلاصه کرده و به نام کنز الفوائد و دفع المعاند نامیده است و خدا است که از حقیقت هر چیزی خبردار می باشد.

مؤلف گوید:از تاریخ مذکور به دست می آید:که مؤلف کتاب تأویل الآیات و مؤلف خلاصهٔ آن نزدیک به روزگار یکدیگر بلکه معاصر یکدیگر بوده اند.

سیّد علوی بن اسماعیل حسینی بحرانی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی است شایسته و سراینده ای است ادیب و از معاصران است.مؤلف سلافه از وی یاد کرده و او را به دانش و فضیلت و کمال و ادب و طبع رسا ستوده و اشعاری از وی یادآور شده است (۱).

شیخ زین الدّین علی

وی از دانشمندان روزگار شاه اسماعیل صفوی بوده است.

خواندمیر در تاریخ حبیب السیر که تاریخ پارسی است می نویسد:شیخ زین الدّین علی از علمای روزگار شاه اسماعیل صفوی بوده است(یعنی در سال ۹۳۰ هجری که سال درگذشت آن سلطان بوده پیشوای علمای عرب و جامع فضل و ادب بشمار

۱- ۱-مؤلف انوار البدرین از وی یاد کرده و عبارات سلافهٔ سید علیخان را متذکر شده و در پایان آن می نویسد:معمول سید صاحب سلافه و سید مؤلف تتمهٔ امل آن بود که تنها به امور ادبی اعلام اشاره می کرده اند و از آثار آنان نامی نبرده اند و هرگاه آثار آنها را ذکر می کردند بهتر بود می دانستیم علاوه بر سرایندگی چه اثری هم داشتند.(سلافه العصر،ص ۵۲۷؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۰.)-م.

می آمده و به کمال دیانت و امانت موصوف بوده و به غایت تقوا و پرهیزکاری معروف.

شیخ زین الدّین در سال ۹۲۸ هجری به هرات رفته و در آنجا مورد احترام دورش خان(درمش خان)الله باشی سام میرزا فرزند شاه اسماعیل قرار گرفت و او منصب شیخ الاسلامی و قضاوت هرات را به عهدهٔ وی برقرار کرد و از این راه بر اقران و امثال خود برتری یافت و پس از دو سال که کاملا از عهدهٔ وظائف محوله به خودش برآمد عازم وطن مألوف گردید و به دیار عرب بازگشت.

مؤلف گوید:بعید نیست که مترجم حاضر همان شیخ علی عرب باشد که دیری نپاید به سرگذشت او اشاره نماییم و هرگاه بگوئیم زین الدّین علی همان شیخ علی کرکی است از جهاتی این احتمال بس دور خواهد بود.

از جمله خود مؤلف حبیب السیر شیخ علی کرکی را با اندک فاصلهٔ پیش از زین الدّین نام برده است هرچند از جهت دیگری محتمل است بدان جهت که در شرح حال سید نعمه اللّه حلّی خواهیم گفت که سید چندی را در هرات به مصاحبت شیخ زین الدّین به سر برد و به اتفاق یکدیگر به دیار عرب رفتند.

ملا علی آملی

وی از اجلّه علما و فقها بوده است و از شیخ ابو الحسین محمد حلّی از شرف الدّین مکّی از شیخ مقداد روایت می کرده و ملا حسین بن عبد الحق الهی اردبیلی از وی روایت داشته است:به طوری که ملاـ الهی مذکور در اوائل حاشیهٔ خود بر قواعد(علامه) می نویسد:از کسانی که مراتب علم شرعی را از وی آموخته ام عالم زاهد ملا علی آملی است.

مؤلف گوید:به گمانم می رسید در مطاوی این کتاب از مترجم حاضر به سبک دیگری یاد کرده باشم.باید ملاـحظه بشود.درعین حال باید گفت مترجم حاضر به غیر از آملی مؤلف نفائس الفنون است.آری ممکن است مترجم یادشده شیخ عزّ الدّین آملی معاصر با شیخ کرکی و همدرس با او در محضر شیخ علی بن هلال جزائری بوده باشد.

درعین حال احتمال همدرسی ملا علی با شیخ علی ازاین جهت نادرست است که ملا حسین الهی خود در روزگار شیخ علی کرکی در ردیف بزرگترین دانشوران

بشمار می آمده و چگونه ممکن است شاگرد عالمی باشد که وی همدرس با شیخ علی کرکی بوده است.

شیخ علی بن ابراهیم

وی از بزرگان دانشمندان متأخر بوده است و از آثار اوست درّ بحر المناقب که به پارسی تألیف کرده است و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد.

و از آثار او کتاب بحر المناقب است که به عربی تألیف شده و این کتاب را در آغاز درّ بحر المناقب از آثار خود برشمرده است و به طوری که به خاطر دارم در مشهد الرضا علیه السّلام یا در طسوج از توابع تبریز آن کتاب را دیده باشم (۱).

مؤلف گوید به طوری که می دانیم علی بن ابراهیم مترجم حاضر غیر از علی بن ابراهیم مؤلف تفسیر است و قرائنی بر دو نیت این دو شخص در کار است.

شیخ نجم الدّین ابو تراب علی بن ابراهیم بن ابی طالب ورامینی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فاضلی فقیه و واعظ بود (۲).

سیّد اجلّ شریف ابو الحسن علی بن ابراهیم عریضی علوی حسینی

وی از بزرگان دانشوران عصر خودش و از اعلام بنام آن زمان است و در درجه ابن ادریس بشمار می آید.

و سیّد اجلّ ورّام بن ابی فراس مؤلف مجموعه ورّام (۳)که از آثار مشهور است از

---

۱ - ۱-در پانوشت مؤلف آمده است:علی بن ابراهیم ملقب به درویش برهان بوده و از اعلام قرن دهم هجری است در آغاز کتابی به عربی به نام بحر المناقب در فضائل حضرت مولی تألیف کرد.سپس همان را به پارسی مختصری به نام درّ بحر المناقب تألیف نمود و فاصلهٔ تألیف این دو کتاب از ۹۱۱ تا ۹۷۱ هجری بوده است.

۲- ۲) -فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۱؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۱؛ [۱]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۷.

۳- ۳) -این کتاب در بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی ترجمه و در سال ۱۳۶۹ چاپ شده است.

وی روایت می کرده است و در آخر همان مجموعه می نویسد عریضی از علی بن علی بن نما از ابو محمد حسن بن علی بن حمزه اقساسی در خانه شریف علی بن جعفر بن علی مدائنی علوی روایت می کرده است (۱).

دیری نپاید گزارش زندگی او را در شرح حال شیخ مجد الدّین علی عریضی و سید ابو الحسن علی بن عریضی حسینی خواهیم نوشت.

شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن شیخ حسام الدّین ابراهیم بن حسن بن

ابراهیم بن ابی جمهور احساوی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار و پدر شیخ محمد بن ابراهیم معروف به ابن ابی جمهور احساوی است و شیخ زین الدّین و پدرش شیخ حسام الدّین ابراهیم یادشده و فرزندش محمد از دانشوران به نام امامیه اند و فرزندش از وی روایت می کرده و در آغاز غوالی اللئالی می نویسد:پدرم حسام الدّین از قاضی ناصر الدّین بن نزار بن متوج بحرانی با سه واسطه از شیخ فخر الدّین فرزند علامه حلّی روایت می کرده و وسائط سه گانه عبارتند از:قاضی ناصر الدّین مشهور به ابن نزار از شیخ جمال الدّین حسن مشهور به مطوع جروانی احساوی از شیخ شهاب الدّین احمد بن فهد بن ادریس مصری احساوی از شیخ فخر الدّین احمد بن عبد اللّه مشهور به ابن متوّج بحرانی (۲).

و در مقام تعریف و توصیف از پدرش گوید طریق اول روایت می کنم از شیخ و استاد و پدر حقیقی نسبی و معنویم الشیخ الزاهد العابد العالم الکامل زین الملّه و الدّین ابو الحسن علی بن الشیخ المولی الفاضل المتقی من بین انسابه و احزابه حسام الدّین ابراهیم بن المرحوم حسن بن ابراهیم بن ابی جمهور احساوی تغمّده اللّه برضوانه و اسکنه بحبوحه جنانه.

در جای دیگر از آن کتاب می نویسد:حدیث کرد مرا پدرم و استادم الشیخ العالم

۱- ۱-اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،۱۷۷.

۲- ۲) -شایسته است که قاضی ناصر الدّین در ردیف وسائط نباشد بلکه قاضی با سه واسطه از فخر المحققین روایت می کرده است-م.

الزاهـد الـورع زين الـدّين ابـو الحسن على بن الشـيخ العلاّمه المحقـق المرحـوم المغفور حسـام الـدّين ابراهيم بن حسن بن ابى جمهور الاحساوى رضوان اللّه عليهم.

مؤلف گويد:بنابراين شيخ زين الدّين ابو الحسن مترجم حاضر معاصر با على بن هلال جزائرى دانشور نامى است.

و باز فرزنـدش در آخر كتاب المجلى هم اين چنين مى نويسـد:و به درستى روايت مى كنم از پـدرم شـيخ زين الـدّين على بن ابراهيم بن ابى جمهور تغمّـده اللّه برحمته از اسـتادش ناصـر الـدّين بن نزار از شـيخ زاهـد جمـال الـدّين حسن مشـهور به مطوّع جروانى از شيخ شهاب الدّين احمد بن فهد بن ادريس احساوى از استاد علامه اش فخر الدّين احمد بن متوّج اوابلى از استادش فخر المحققين محمد بن حسن بن مطهر از پدرش شـيخ علامه جمال المحققين حسن بن يوسف از پدرش ابو المظفر سديد بن يوسف بن مطهّر حلّى و از شـيخ كمال الـدّين ميثم بحرانى و از شـيخ نجم الـدّين بن سـعيد حلّى و از شـيخ زين الـدّين على بن سليمان بحرانى از شـيخ كمال بن سعادت بحرانى از شيخ قارى نجيب الدّين سوراوى از شيخ فقيه حسين بن هبه اللّه بن رطبه از شيخ فقيه عالم ابو على حسن بن محمد طوسـى از شـيخ مفيد محمد بن محمد بن نعمان از امام شيخ عالم عامل ابو جعفر محمد بن على بن حسـين بن بـابويه قمى و شـيخ مفيـد و نيز روايت كرده از شـيخ ابو القـاسم جعفر بن قولويه از شـيخ عالم محمـد بن يعقوب كلينى...

سيد علاء الدّين يا جلال الدّين ابو الحسن على بن ابو ابراهيم محمد بن

على بن حسن بن ابو المحاسن زهره بن ابو على حسن بن ابو المحاسن زهره بن

ابو المواهب على بن ابو سالم محمد بن ابو ابراهيم محمد نقيب بن ابو على

احمد بن ابو جعفر محمد بن ابو عبد اللّه حسين بن ابى ابراهيم اسحاق مؤتمن بن

ابو عبد اللّه جعفر بن محمد الصادق عليه السّلام.

(۱)

قاضى نور اللّه در مجالس المؤمنين در ذيل معرفى از ابن زهره معروف نسب وى را

۱- ۱-علامه در اجازهٔ ابناء زهره لقب وى را علاء الدّين مرقوم داشته است-م.

این چنین ارائه داده است:سید علاء الدّین ابو الحسن علی بن ابی ابراهیم محمد بن ابی علی حسن بن ابو المحاسن زهره بن ابو علی حسن بن ابو المحاسن زهره بن ابو المواهب علی بن ابو سالم محمد بن ابو ابراهیم محمد نقیب بن ابو علی احمد بن ابو جعفر محمد بن ابو عبد اللّه حسین بن ابو ابراهیم اسحاق مؤتمن بن ابو عبد اللّه جعفر صادق ابو جعفر محمد الباقر بن ابو الحسین علی زین العابدین بن ابی عبد اللّه الحسین السبط الشهید بن امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیهم السّلام.

شیخ معاصر قدّس سرّه در امل الآمل می نویسد:سید جلال الدّین ابو الحسن علی بن ابراهیم بن محمد بن حسن بن زهره بن علی بن محمد بن احمد بن محمد بن حسین بن اسحاق مؤتمن بن جعفر الصادق علیه السّلام.

وی دانشوری ثقه و بزرگواری بود از علاّمه حلّی استجازه کرده است و علاّمه برای او و پدرش و برادرش و دو فرزندش اجازه دامنه داری که مشتمل بر فوائد چندی است مرقوم فرموده است و از آنان کاملا ثناگستری فرموده است (۱).

مؤلف گوید:ممکن است صاحب امل برخی از اسامی را بطور اختصار از نسب وی ساقط کرده باشد،یا اشتباهی از جانب ناسخ به وقوع پیوسته باشد زیرا نسبی را که ما برای ابن زهره نگاشتیم مطابق با نسبی است که علاّمه در اجازهٔ ابناء زهره مرقوم داشته است.

یادآوری می شود در یکی از نسخه های امل الآمل و همچنان که در اجازه علاّمه آمده است لقب ابن زهره را(سید علاء الدّین)و در بعض دیگر از نسخه های آن(سید جلال الدّین)یادداشت کرده است و این اختلاف زیانی به سرگذشت مترجم حاضر ندارد.

اینک باید بگوئیم افرادی را که مؤلف امل به طور اشاره یاد کرده است فرزندش سید شرف الدّین ابو عبد اللّه حسین و برادرش سیّد بدر الدّین ابو عبد اللّه محمد بن ابراهیم و فرزندان برادرش(سید بدر الدّین)یکی سیّد امین الدّین یا عزّ الدّین ابو طالب احمد و دیگری سید ابو محمد جمال الدّین حسن می باشد.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۱؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۸،ص ۱۳۳.

و قابل توجه است ستایشی را که علّامه از فرزند مترجم و برادر و برادرزادگانش و نسبت به هریک از ایشان نموده است در محل خود یادآوری کرده ایم و آنچه را که از سید مترجم سپاسگزاری کرده است به شرح زیر می باشد.

علامه در اجازه کبیره اش پس از ایراد مقدمه ای که به لزوم مراعات آل پیغمبر و دوستی ایشان اشاره کرده است می نویسد:از جمله مهمترین وسیله های دوستی ایشان یکی آن است که فرمان ایشان را امتثال نمائیم و به رویه ایشان رفتار کنیم و از خواستهٔ ایشان تجاوز نکنیم.در این هنگام به اطلاع ما رسید فرمانی از سوی مولای کبیر السید الجلیل الحسیب النسیب نسل العتره الطاهره و سلاله الانجم الزاهره المخصوص بالنفس القدسیه الربانیه الانسیه الجامع بین مکارم الاخلاق و طیب الاعراق افضل اهل عصره علی الاطلاق علاء المله و الحق و الدّین ابی الحسن علی.

در این عبارات علامه قدّس سرّه از وی به عنوان جلالت و حسب و نسب یاد کرده و او را از خاندان پاکیزه گوهر اهل بیت رسول اکرم(ص)برشمرده و یادآوری کرده است که وی از نفس قدسی برخوردار بوده و مراتب انسانیت را دارا گردیده و از اخلاق پسندیده و خوی های حمیده بهره ور گشته و بر همگان برتری داشته است.

پس از آن نسب او را به طوری که ما نگاشتیم ادامه داده و به حضرت مولی علی علیه السّلام پیوسته و به این شعر متمثل گردیده است.

نسب تضاءلت المناصب دونه فنهاره غسق لغرّه فجره

این بزرگوار از نسبی برخوردار است که منصبهای دیگر در برابر آن اعتباری ندارند و روز او آن قدر روشن است که نشانی از روشنایی بامداد روشن او می باشد.

سپس برای او دعا کرده و گوید:أیّده اللّه تعالی بالعنایات الالهیه (۱)و ابده بالسعادات الربانیه و افاض علی المستفیدین من جزیل کماله کما اسبغ علیهم من مواضع

۱- ۱-در پانوشت مجلد ۱۰۷ بحار ذیل همین اجازه از خود علّامه حلّی نقل کرده است که لفظ عنایت را به جز از خدا از برای دیگری به کار نمی توان برد و معنای عنایت همان جودی است که به خاطر عوض و غرضی از شخص جواد ظاهر نگردد و این معنی هم منحصر به خداست و هرگاه کلمه عنایت را به بشر نسبت دهید محض شفقت و مهربانی بوده است و بس-م.

نواله.خدا او را به عنایتهای الهی خویش تأیید فرماید و از نیک بختیهای ربانی خود بهره ور سازد و از ابر کمال او بهره گیران را کامیاب فرماید.

چنانچه آنان را از عطیه های او برخوردار فرموده است.

باری او در نامه خود درخواست کرد تا برای او و دیگر از بستگانش اجازه ای صادر نمایم و همچنین مسائل دقیق و لطیف و مباحث مهم و شریف او را ایراد کرده و پاسخگو باشم،خواسته او را اجابت کردم و به فرمان او مبادرت نمودم و چنان می دانم سوء ادبی که در این خصوص از من صادر شده است در برابر احتراز از مخالفت او قابل بخشش است چه آنکه او معدن فضیلت و کان تحصیل و شرافت است و من در آنچه اظهار داشتم نیازمند به هیچ گونه دلیل و برهانی نخواهم بود.به همین مناسبت به وی که روزگارش دراز باد و به فرزند بزرگوار و باکرامتش شرف ملت و دین ابو عبد اللّه حسین و به برادرش امیر امجد تا به آخر اجازه (۱)...

سید علی بن ابی الحسن الموسوی العاملی الجبعی

دیری نپاید که از وی به عنوان سید نور الدّین علی بن حسین بن ابی الحسن حسینی موسوی عامل جبعی نام و نشانی به میان خواهد آمد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سید نور الدّین از اعیان علما و فضلای روزگارش بوده است و با جلالت قدر می زیسته و از شاگردان شهید ثانی بشمار می آید و بزرگواری زاهد و عابد و فقیهی پرهیزکار بوده است (۲).

مؤلف گوید:امیر فیض اللّه تفریشی از وی روایت می کرده است و شیخ معاصر در اواخر وسائل الشیعه به اجازه او اشاره کرده است و فرزند خود او مؤلف مدارک از وی روایت داشته است و خود او از شهید ثانی روایت می کرده است و شیخ حسن بن شهید

۱- ۱-صورت اجازه کبیره علامه که به ابناء زهره داده است در مجلد ۱۰۷ بحار اجازات آورده شده است و تاریخ آن پانزدهم ماه شعبان سال ۷۲۳ هجری می باشد-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۷.

ثانی از وی نیز اجازه داشته است.

و بطوری که از سند برخی از احراز که سید داماد قدّس سرّه داشته و از ائمه معصومین روایت نموده است استفاده می شود سید داماد در ملاقاتی که با سید نور الدّین در مشهد مقدس رضوی علیه السّلام داشته است از وی به اخذ اجازه نایل آمده است.

محقق داماد در صدر احراز مذکوره می نویسد:از طریق دیگر روایت می کنم از سیّد ثقه ثبت که در فنون فقهی مورد توجه اعلام و در بخش حدیث بزرگ محدثان صاحب احترام است علی بن ابی الحسن عاملی رحمه اللّه تعالی علیه و این روایت در سال ۹۸۸ هجری در مشهد سیدنا و مولانا ابو الحسن الرضا صلوات اللّه و تسلیماته علیه در سناباد طوس اتفاق افتاده و روایت ما از او به طریق قرائت و سماع و اجازه بوده است و او از زین اصحاب متأخرین زین الدّین احمد بن علی بن احمد بن محمد بن علی بن جمال الدّین بن تقی الدّین بن صالح بن شرف عاملی رفع اللّه درجته فی اعلی مقامات الشهداء و الصدیقین.

ظاهر مطلب از نظر من آن است که مترجم حاضر بدون شبهه پدر سید محمد صاحب مدارک است و خود او داماد شهید ثانی است،هرچند شیخ معاصر ایّده اللّه به این موضوع اشاره نکرده است.بعید نیست سید داماد با وی ملاقات کرده باشد،زیرا هر دو معاصر با یکدیگر بوده اند.بویژه که روایت سید داماد از وی در آغاز عمر سید داماد بوده است و خود او در بخشی از کتابهایش تصریح کرده در اوان بلوغش به مشهد مقدس رضوی مشرف شده است.

یادآوری می کنم از قرائن ظاهری به دست می آید:مترجم حاضر همان سید نور الدّین علی بن حسین بن ابی الحسن موسوی عاملی جبعی است که در آینده به نام و نشان او اشاره می شود،زیرا این بزرگوار با مترجم حاضر در بسیاری از آنچه یادآوری شد و همچنین در اتحاد عصر با یکدیگر متحد بوده اند و انتساب به جد هم شایع بوده است.

مع الاسف،شیخ معاصر به تعدد این دو شخص معتقد بوده است به همین جهت دو ترجمه از جهت آنها قرار داده است و ما ازاین پس در ترجمه سید نور الدّین به تحقیق قول اشاره خواهیم کرد.

و چنانچه نوشتیم سید داماد در سند بعضی از ادعیه اش می نویسد این دعا را از سید ثقه ثبت که مرکون الیه در فقه و مأمون در حدیث است اعنی علی بن ابی الحسن عاملی رحمه اللّه تعالی در مشهد مولانا رضا علیه السّلام از شهید ثانی روایت می کنم...

شیخ ابو الفرج علی بن شیخ قطب الدّین ابو الحسین راوندی

دیری نپاید که او را به عنوان شیخ ابو الفرج علی بن راوندی یاد کنیم.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی عالم و ثقه بود و شهید اول از او روایت می کند (۱).

مؤلف گوید:ممکن است اشتباهی از ناحیه شیخ معاصر رخ داده باشد،زیرا ابو الفرج مترجم حاضر از ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی از شیخ طوسی روایت می نماید و بطوری که شهید ثانی در اجازه ای که برای شیخ حسین بن عبد الصمد نوشته است اظهار می دارد شیخ اسعد بن عبد القاهر اصفهانی از شیخ ابو الفرج روایت داشته است پس چگونه ممکن است شهید اول از ابو الفرج روایت کرده باشد با آنکه خود شیخ معاصر می گوید ابو الفرج مترجم حاضر پسر شیخ قطب الدّین راوندی است و چنانچه می دانیم لااقل شهید اول هفت درجه پس از قطب راوندی می زیسته و با توجه به این اقل واسطه چگونه ممکن است شیخ شهید بدون واسطه از ابو الفرج روایت کرده باشد.

مگر اینکه مراد شیخ معاصر از قطب الدّین ابو الحسین راوندی قطب راوندی دیگری باشد و این احتمال هم خالی از تأمل نخواهد بود.

چنانچه نوشتیم دیری نگذرد که شخصی را به عنوان شیخ ابو الفرج علی بن راوندی یاد کنیم و حقیقت از نظر من آن است که مترجم حاضر و آن کس را که پس از این به عنوان مزبور یاد خواهیم کرد متحد خواهند بود.

و مؤید اینکه ابو الفرج فرزند قطب راوندی است آن است که ابن ابی جمهور لحساوی در آغاز غوالی اللئالی می نویسد:شیخ محمد بن نما از شیخ ابو الفرج علی بن شیخ

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۱. [۱]

قطب الدّین ابو الحسین راوندی از پدرش از سید مرتضی بن داعی روایت می کرده است.

سید ابو الحسن علی بن ابی الرضا علوی حائری

وی فاضلی عالم و ادیبی سراینده بود.کفعمی در مصباح خود چکامه ای را در بیان منازل دوازده گانه قهر از او نقل کرده است.اینک باید روزگارش را دریافت.

شیخ ابو الحسین علی بن ابی جیّد

دیری نگذرد از وی به عنوان شیخ ابو الحسین علی بن احمد بن محمد بن ابی جیّد طاهر اشعری قمی معروف به ابن ابی جیّد که شیخ،نجاشی و شیخ طوسی است نام خواهیم برد.

شیخ عزّ الدّین علی بن ابی زید(ابی یزید)بن ابی یعلی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی صالحی پرهیزکار بود (۱).

فقیه صالح ابو الحسن علی بن ابی سعد بن ابو الفرج خیّاط

منتجب الدّین گوید:وی دانشوری پرهیزکار و واعظ بود (۲).کتاب الجامع در اخبار از آثار اوست و ما به توسط پدرمان آن کتاب را روایت می کنیم.

استاد استناد در اول بحار می نویسد:اشتباه است که کتاب جامع الاخبار را از آثار شیخ صدوق بدانند،برای آنکه مؤلف آن کتاب با پنج واسطه از صدوق روایت می کند و گاهی آن کتاب را از آثار مؤلف مکارم الاخلاق برشمرده اند و محتمل است اثر مزبور از آن علی بن ابی سعد بن خیّاط باشد،چه آنکه منتجب الدّین به طوری که در بالا ـ هم ذکر شد این اثر را به وی نسبت داده است.

۱- ۱-فهرست منتجب الدّین،ص ۱۴۰؛ [۱]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۱؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۸.

۲- ۲) -فهرست،ص ۱۲۱؛همان کتاب،ج ۲،ص ۱۷۲؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۸.

تـا آنجـا که مرقـوم فرموده است و از یکی از مواضع آن کتـاب به دست می آیـد مؤلفش محمـد بن محمـد شـعیری است و از برخی از مواضع آن استفاده می شود مؤلف جامع الاخبار از شیخ جعفر بن دوریستی به واسطه روایت می کرده است.

مؤلف گویـد:بنـابراین مؤلف جـامع الاخبـار با سه واسـطه از صـدوق روایت می کرده است،برای اینکه جعفر دوریستی شاگرد مفید بوده است و مفید هم از شیخ صدوق روایت می کرده است.درعین حال این اظهاریه بیرون از تأمل نمی باشد.

یـادآوری می شود از ظـاهر قرائن اسـتفاده می شود کتـاب الجـامع نـامبرده غیر از کتاب جامع الاخبار مشـهور می باشـد و برای اثبات این موضوع بایستی به امور زیر توجه کرد.

۱-مؤلف آن در اثنای آن کتاب تصریح کرده است نامش محمد بن محمد می باشد.

۲-دیری نگـذرد ذیـل معرفی از شـمس الـدّین محمـد بن محمـد بن حیـدر شـعیری خواهیم گفت با اختلافی که در کار اسـت شمس الدّین مؤلف جامع الاخبار می باشد.

۳-از مطـاوی آن کتـاب به دست می آیـد که جامع الاخبار از آثار متأخران از شـیخ منتجب الـدّین و امثال او می باشـد،درعین حال مطالب یادشده شایسته ملاحظه است و حقیقت حال را بزودی ذیل معرفی از شمس الدّین محمد مذکور خواهی دانست و پیش از این هم راجع به جامع الاخبار مطالبی ارائه شده است.

یـادآوری می شود از گفتار اسـتاد اسـتناد و دیگران اسـتفاده می شود کتاب جامع الاخبار از آثار محمـد بن محمـد بن شـعیری است بـا آنکه از نوشـتهٔ خود مؤلف در آن کتاب نام و نشان آن چنانی که اسـتاد و دیگری گفته است به دست نمی آیـد،بلکه آنچه از اصـل کتـاب اسـتفاده می شود آن است که نـامش محمـد بن محمـد بوده و این نـام هم از اسامی مشترکه است و ویژهٔ شعیری نمی باشد.

شیخ ابو طاهر علی بن ابی سعد بن علی کاشانی

منتجب الدّین گوید:وی فاضلی فقیه بود (۱).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۲؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۹؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۸.

علی بن ابی سهل حاتم بن ابی حاتم قزوینی ابو الحسن

دیر نپایـد که در محل خود از وی نام می بریم هرچند شـیخ معاصـر در امل الآمل (۱)نـام و نشان او را در این محل ایراد نموده است.

سیّد علی بن ابی طالب حسینی آملی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی صالح بوده است (۲).

در اسـناد برخی از احادیث کتاب اربعین شیخ منتجب الدّین استفاده می شود که سید علی بن ابی طالب حسنی آملی به روایت املایی از سـید ابو طالب یحیی بن حسـین بن هارون حسینی هارونی روایت می کرده است و سید ابو الحسن علی بن محمد بن جعفر حسـنی استرآبادی از هارونی روایت داشـته است و شـیخ منتجب الدّین با دو واسـطه از مترجم حاضر روایت نموده لیکن در اربعین مترجم را حسنی و در فهرست حسینی معرفی کرده است (۳).

شیخ رشید الدّین علی بن ابی طالب خیاری رازی

شیخ منتجب الدّین گوید:رشید الدّین فقیهی فاضل بوده و اشعاری شیوا داشته است ۳.

مؤلف گوید:ممکن است خیاری منتسب به دهکده خیاره قزوین بوده باشد.

شیخ شهاب الدّین علی بن ابی طالب زحنی(زیمتنی)

منتجب الدّین وی را به عنوان فقاهت معرفی کرده است (۴).

۱- ۱-همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۲؛رجال نجاشی،ص ۲۰۰؛فهرست طوسی،ص ۹۸،رجال علامه،ص ۹۵.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۳؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۱؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۸.

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۳؛ [۱]فهرست،ص ۱۳۳؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۸.

۴- ۴) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۳؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۵؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۷۹.

سید علی بن ابی طالب سیلقی

وی از مشایخ قطب راوندی بوده و از دوریستی روایت می کرده است.

قطب راوندی در قصص الانبیاء می نویسد:خبر داد به ما سید علی بن ابی طالب سیلقی از جعفر بن محمد بن عباس از پدرش از شیخ صدوق (۱)...

مؤلف گوید:مرادش از جعفر بن محمد همان دوریستی فقیه بنام است.

شیخ ابو الحسن علی بن ابی طالب بن محمد بن ابی طالب تمیمی مجاور

نجف اشرف

وی فاضلی عالم و محدثی فقیه و فرزانه ای جلیل القدر بود.فرزندش از وی روایت می کرده و خود او از سید محمد شرفشاه بن ابو الفتوح محمد بن حسین بن زیاد علوی حسنی افطسی نیشابوری روایت داشته است.بنابراین روزگارش نزدیک به روزگار ابن ادریس و متأخر از ابن شهرآشوب بوده است (۲).

در آغاز برخی از نسخه های عیون اخبار الرضا علیه السّلام چنین آمده است:حدیث کرد مرا شیخ مؤتمن پدرم ابو الحسن علی بن ابی طالب بن محمد بن ابی طالب تمیمی مجاور (نجف اشرف)گفت:حدیث کرد برای ما امیر سید اوحد فقیه عالم عزّ الدّین سیّد الشّرف شرف السّاده ابو محمد شرفشاه بن ابی الفتوح محمد بن حسین بن زیاد علوی حسنی افطسی نیشابوری ادام اللّه رفعته در سالهای ۵۷۳ هجری در مشهد مولانا امیر المؤمنین علی بن ابی طالب صلوات اللّه علیه و آله در هنگام مجاورت او در آن آستان مقدس گفت:حدیث کرد مرا شیخ فقیه عالم ابو الحسن علی بن ابی الحسن علی بن عبد الصمد تمیمی رضی اللّه عنه:گفت حدیث کرد برای من شیخ سعید پدرم ابو الحسن علی بن عبد الصمد رضی اللّه عنه در خانه اش در نیشابور در یکی از ماههای سال ۵۴۱ گفت:حدیث کرد برای من

۱- ۱-اعلام الشیعه،سدهٔ /۶ص ۱۷۸.

۲- ۲) -پیشین،سدهٔ /۶ص ۱۷۹.

سید ابو البرکات علی بن حسین حسینی خوزی گفت:حدیث کرد مرا شیخ امام عالم اوحد ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی رضی اللّه عنه گفت:

الحمد لله...

مؤلف گوید:در بعضی نسخ دیگر همان را که در بالا نوشتیم و ایراد کردیم متذکر گردیده است،جز اینکه پس از جمله(هنگام مجاورتش در آستانه علوی)بلافاصله می نویسد:حدیث کرد ما را شیخ فقیه عالم ابو الحسن علی بن عبد الصمد رضی اللّه عنه در خانه اش در نیشابور در یکی از ماههای سال ۵۴۱ هجری گفت:حدیث کرد ما را سید امام زاهد ابو البرکات خوزی رضی اللّه عنه گفت:حدیث کرد برای ما شیخ امام عالم اوحد ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی...

مؤلف گوید:ظاهرا لفظ«ابو الحسن علی بن»از اسناد اول سقط شده است و همچنین واسط میان ابو الحسن علی بن عبد الصمد و میان صدوق به بند اسقاط گرفتار شده باشد،زیرا ابو الحسن والد به توسط سید ابو البرکات علی بن حسین حسینی خوزی از صدوق روایت می کرده است چنانچه به این سقط شده در سند دوّم تصریح کرده است (۱)و سند دوم نیز از سقط بهره ای داشته است،زیرا از ابو الحسن تا ابو الحسن واسطه ای که وجود داشته سقط شده است.

دلیل بر سقطی که واقع شده و بدان اشاره کردیم آن است که در آغاز نسخه کهن و امثال آن از دیگر از نسخه های عیون اخبار الرضا که در قصبه دهخوارقان تبریز و دیگر از جاها دیده ام چنین آمده است:حدیث کرد مرا شیخ جلیل با توفیق پدرم ابو الحسن علی بن ابی طالب بن محمد بن ابی طالب تمیمی مجاور در مشهد مولانا امیر المؤمنین علی بن ابی طالب صلوات اللّه علیه گفت:حدیث کرد برای من امیر سید اوحد فقیه عالم

---

۱ - ۱-در آنچه پیش از این نوشتیم سقطی دیده نمی شود،مگر آنکه نسخه حاضر تصریح شده باشد. پس تأییدی که ذیلا آورده است بی نتیجه خواهد بود.آری در سند اول از ابو البرکات توصیفی نشده و در سند دوم و تأیید آن توصیف شده و در سند اول نام و پدر و نسبش ذکر شده و در سند دوم و تأیید نام و نسب نیامده است-م.

عزّ الدّین رشید الشرف نجم الساده ابو محمد شرفشاه بن ابی الفتوح محمد بن حسین بن زیاده علوی حسینی افطسی نیشابوری ادام اللّه رفعته در یکی از ماههای سال ۵۷۳ هجری در مشهد مولانا امیر المؤمنین علی بن ابی طالب صلوات اللّه علیه آنگاه که در آنجا به شرف مجاورت مشرف گردیده بود گفت:حدیث کرد برای من شیخ فقیه عالم ابو الحسن علی بن علی بن عبد الصمد تمیمی رضی اللّه عنه گفت:حدیث کرد مرا شیخ سعید والد ابو الحسن علی بن عبد الصمد رضی اللّه عنه در خانه اش واقع در نیشابور در یکی از سالهای ۵۴۱ هجری گفت:حدیث کرد برای من سید امام زاهد ابو البرکات خوزی رضی اللّه عنه گفت:حدیث کرد برای ما شیخ امام عالم اوحد ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی...

شیخ ابو الحسن علی بن ابی عبد اللّه(علی بن عبد اللّه)بن علی هوشمی

(۱)

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید هوشمی فقیهی صالح و محدث بود در آغاز کار در ردیف زیدیها بشمار می آمد سپس مستبصر گردید (۲).

شیخ صدر الدّین علی بن شیخ صدر الدّین بن ابو الفتوح حسین بن علی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی دین دار بوده است (۳).

سید سراج الدّین علی بن ابو الفضل بن مدبینج حسینی دیباجی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی صالح بوده است (۴).

۱- ۱-در پاورقی می نویسد:هوشم یا هوسم از نواحی بلاد جبل است که در پشت طبرستان و دیلم واقع شده است.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۴؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۲۱؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،۱۹۵.

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۴؛ [۲]همان فهرست،ص ۱۲۵.

۴- ۴) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۴؛ [۳]همان فهرست،ص ۱۴۰؛پیشین،سدهٔ ۶،ص ۱۷۹.

شیخ علی بن ابی القاسم بن ربیعه مسکنی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فاضلی ثقه بوده است (۱).

شیخ علی بن ابی قرّه

وی پـدر شـیخ ابـو الفرج محمـد بن علی بن ابی قرّه است و مـدتی نپایـد که وی را به عنـوان علی بن محمـد بن ابی قرّه معرفی نمائیم.

سید علی بن ابی المعالی بن حمزه علوی حسینی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی فاضل بوده است (۲).

شیخ علی بن احمد بن ابی جیّد

پس از این به عنوان شـیخ ابو الحسـین علی بن احمد بن محمد بن ابی جیّد طاهر قمی اشـعری که اسـتاد نجاشـی و شیخ طوسی بوده است نام برده می شود.

شیخ ابو طالب علی بن احمد بزوفری

وی در ری می زیسته و به گفته منتجب الدّین در فهرست فقیهی ثقه بوده است (۳).

شیخ ابو الحسن علی بن احمد گرگانی جوهری

وی سراینده ای بنام و فاضل بوده و به لقب جوهری شهرت داشته است (۴).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۴؛ [۱]همان فهرست،ص ۱۳۲؛پیشین،سدهٔ ۱۷۹/۶.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۴؛ [۲]همان فهرست،ص ۱۳۱؛پیشین،سدهٔ ۱۷۹/۶.

۳- ۳) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۴؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۳؛ [۳]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶، ص ۱۸۰،ص ۱۸۲.

۴- ۴) -چند تن از علما و محدثان از شیعه و سنی به عنوان جوهری شهرت یافته اند و در کتابهای-

جوهری چکامه هایی در سوک حضرت سید الشهداء علیه السّلام و ثناگستری هایی از اهل بیت علیهم السّلام داشته است که بخشی از آنها را ابن شهرآشوب در مناقب خویش متذکر گردیده است.

شیخ معین علی بن احمد بن حسین بن محمد بن قاسم

وی از بزرگان علمای اصحاب ما بوده است و کتاب الرسائل الی المسائل در ادعیه و اعمال از آثار او می باشد.کفعمی بسیاری از مطالب را در مصباح و غیر از آن از آن کتاب نقل می کند.

یادآوری می شود پیش از این در باب الف از ابن طاوس نقل کردیم مؤلف این کتاب نامش معین احمد بن علی بن احمد بن حسین بن محمد بن قاسم است.لیکن بنا به تصریحی که کفعمی در فصل سی و چهارم از مصباح خود نموده است و چنانچه ما در اینجا نوشتیم نام و نسب او را معین علی بن احمد تا به آخر مرقوم داشته است.

شیخ علی بن احمد بن خاتون عاملی عیناثی

وی فقیهی عالم و باجلالت بود و یکی از فضلائی است که به ابن خاتون مشهور می باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:ابن خاتون فاضلی شایسته و عابدی دانشور و معاصر با شهید ثانی بوده است (۱).

مؤلف گوید:بزودی در یادکرد از شیخ علی بن احمد بن نعمه اللّه بن خاتون عاملی عیناثی یادآوری کنیم حقیقت آن است که آن شخص و این مترجم متحدند.

و نیز یادآوری می کنم ظاهرا مترجم حاضر پدر نعمه اللّه بن علی بوده است که به سید حسن بن علی بن شدقم مدنی اجازه داده باشد.

شیخ ابو القاسم علی بن احمد کوفی

وی از پیشینیان دانشوران بشمار است و سال ۳۵۲ هجری وفات یافته و از آثار او کتاب الاخلاق است که از تحقیقات ارزنده ای برخوردار می باشد و در نزد ما موجود است و از کتابهای رجال اصحاب به دست می آید:که شیخ ابو القاسم در پایان عمر(که اجعل عواقب امورنا خیرا)در ردیف غالیها و آنان که قائل به جسمیّت خدایند درآمده است و پس از این به عنوان شریف ابو القاسم علی بن احمد بن موسی بن محمد التقی الجواد علیه السّلام کوفی معروف به ابو القاسم کوفی مؤلف کتاب تثبیت المعجزات و امثال آن یادآوری خواهد شد.

بنابراین و با توجه نظریه ای که علمای رجال دربارهٔ او داده اند سزاوار آن بود که نام و نشان وی را در بخش دوم از کتاب حاضر نام ببریم و از آنجا که غالی بودن وی از نظر من ثابت نشده است دومرتبه به نگاشتن نام وی اقدام می کنم،یکی در بخش دوم و دیگری در این بخش.

شیخ ابو الحسن(ابو العباس)علی بن احمد بن عبّاس بن محمّد بن عبد اللّه بن

ابراهیم بن محمّد بن ابو یحیی عبد اللّه بن نجاشی بن غینم بن سمعان اسدی کوفی

وی عالمی محدث و جلیل القدر بود و پدر شیخ ابو العباس احمد بن علی نجاشی

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۷. [۱]

مؤلف کتاب رجال معروف است و ما تا حال حاضر به اثری از آثار علی بن احمد پدر نجاشی معروف دست پیدا نکرده ایم.

یادآوری می شود پدر نجاشی از شاگردان شیخ صدوق بوده و از او روایت می کرده است و فرزندش در کتاب رجال خود ذیل احوال صدوق به این معنی اشاره کرده است (۱).

بطوری که از مطاوی کتاب رجال فرزندش احمد به دست می آید پدرش علاوه بر شیخ صدوق از گروه دیگر هم که از آنهاست شیخ (۲)روایت می کرده است و شایسته است محال مزبور را مورد توجه و خود نجاشی به ایراد موضوعی در این خصوص نپرداخته است.

شگفت اینجاست که فرزندش احمد در رجال معروفش ترجمه ای برای او منعقد نساخته است.

همچنین شیخ طوسی و ابن شهرآشوب و علاّمه و ابن داود و میرزا محمد استرآبادی و امیر مصطفی ترجمه بخصوصی از وی نکرده اند (۳).

آری علاّمه حلّی در پایان اجازه ابنای زهره آنجا که از علمای خاصّه نام برده است می نویسد:ابو الحسن بن احمد بن علی نجاشی از مشایخ شیخ طوسی بوده است و حقیقت از نظر من آن است که مراد وی همین مترجم حاضر است که علامه نام او را ذکر نکرده و تنها به کنیهٔ او اکتفا نموده است.

---

۱ - ۱-نجاشی ذیل احوال صدوق می نویسد:برخی از آثار شیخ صدوق را نزد پدرم قرائت کردم و همگی آثار او را به من اجازه داد و اظهار داشت آثار او را هنگامی از وی فراگرفتم که در بغداد بود-م.

۲ - ۲) -مراد از شیخ را ندانستیم.اگر شیخ طوسی باشد که شیخ مطلق لقب اوست شیخ طوسی هم درجه با صدوق نبوده که نجاشی از او به سماع حدیث رسیده باشد.آری شیخ از فرزندش روایت می کرده بنابراین درست نیست پدرش شاگرد او بوده باشد.ممکن است مراد شیخ مفید باشد.او را هم در اصطلاح شیخ مطلق نمی گویند-م.

۳- ۳) -شاید علت اینکه فرزندش نجاشی در رجال خود از وی یاد نکرده است این بود که نجاشی کتابش را ویژه علمایی قرار داده است که دارای کتابی بوده اند و پدرش اثری نداشته است و دیگران هم یا ازاین جهت و یا به علت عدم آگاهی از شرح حال او به نام و نشان او نپرداخته اند-م.

مؤلف گوید:در گذشته پاره ای از آنچه مربوط به مترجم حاضر بوده است در ذیل معرفی از فرزندش ابو العباس احمد بن علی متعرض شده ایم (۱).

شیخ جلیل علی بن احمد رمیلی

وی فاضلی عالم و فقیهی کامل و معروف به رمیلی است.

این شیخ از اصحاب باجلالت ما بوده و طبقهٔ او متأخر از ابن السکون بلکه متأخر از ابن ادریس می باشد و اختلاف نسخه های مصباح کبیر و صغیر که هر دو از آثار شیخ طوسی می باشد به وی انتساب یافته است.

و من در قزوین به نسخهٔ کهنی از مصباح صغیر دست یافتم که کلیه اختلافات نسخه های متعدد مصباح را در آن گرد آورده بود و در همدان به نسخه ای از مصباح کبیر و همچنین در قصبهٔ بیانه به نسخهٔ دیگری برخورد کردم که همگی اختلافات نسخ را در آن گرد آورده بود و در پایان نسخه نوشته بود مقابله این نسخه با نسخهٔ صحیحی که به خط علی بن احمد معروف به رمیلی است به پایان رسید و خود رمیلی اضافه کرده است نسخهٔ حاضر را از خط علی بن محمد بن السکون رونویسی کردم و نسخهٔ رونویسی خودم را در هفتم شعبان سال ۸۳۰ هجری در کربلای معلی که حائر شریف حسینی است مقابله نمودم و چنین امضا کرده است«کتبه الفقیر الی اللّه تعالی الحسن بن راشد».

و در آن نسخه است این کتاب با نسخه های متعدد تصحیح شده مقابله گردیده است و تاریخ مقابله سال ۹۷۱ هجری بوده است.

یکی از نسخه های مصباح به خط شیخ عالم فاضل محمد بن ادریس عجلی مؤلف کتاب سرائر است و در آخر آن چنین آمده است:بحمد اللّه از نقل و کتابت این نسخه آسوده شد محمد بن منصور بن احمد بن ادریس بن حسین بن قاسم بن عیسی عجلی در ماه جمادی الاولی سال ۵۷۰ هجری و این نسخه با اصلی که به خط مصنف رحمه اللّه

۱- ۱-شرح حال نجاشی در مجلد اول این کتاب آمده و مطلبی از پدر او نیست ممکن است در همان مجلدی بوده که مفقود شده است-م.

نگارش یافته است مقابله شد و کوشش فراوانی در تصحیح آن نمودم مگر آنچه از نظرم محو گردیده است.اینک خدا را گواه می گیرم که کسی نمی تواند کلمه ای از آن را تغییر بدهد و یا آنچه که از آن کتاب نیست بدان بیفزاید و به خدا سوگند می دهم که حرفی را تغییر ندهند و اعراب و امثال آن را تبدیل ننمایند و خدا بیامرزد آن کس را که به این کتاب می نگرد و بخشش خود را شامل حال او و دیگر از مؤمنان بگرداند سنه ۵۷۳ و کتب محمد بن ادریس عجلی و کاتبی به نام عماد الدّین علی شریف قاری استرآبادی در همان سال آن را کتابت نموده است.و ما آنگاه که این نسخه را با نسخه اصل مقابله کردیم مختصر المصباح را که به خط عالم عابد پرهیزکار علی بن محمد بن محمد بن علی بن السکون حلی رحمه اللّه بود حاضر داشتیم و هرگاه نوشته باشیم به خطهما مراد ما ابن السکون و ابن ادریس است و آسودگی ما از مقابله آن در اوائل ماه محرم الحرام سال ۱۰۶۸ هجری بوده و کتبه الفقیر الی ربه الغنی احمد بن حاج محمد بشروی مشهور به تونی به حمد خدا و درود بر مصطفی و عترت طاهرین او (۱).

مؤلف گوید:بشروی با شین نقطه دار مضموم و راء بی نقطه مفتوح و در آخر و او منسوب به بشرویه است که نام قصبه ای است واقع میان تون و طبس (۲).

شیخ علی بن احمد بن سماقه عاملی مشغری

شیخ معاصر گوید:وی فاضلی صالح بود و از شهید ثانی روایت می کرده.

کتابهای چندی به خط او در نزد ما موجود می باشد و حواشی ارزنده ای که دلالت بر مقام

---

۱ - ۱-مصباح المتهجد با همان ویژگیهایی که مؤلف اشاره کرده است بحمد اللّه و المنّه در روزگار ما به همت فاضل معظم آقای اسماعیل انصاری زنجانی و مقدمهٔ ایشان و ضمیمهٔ باب حادی عشر علامه حلّی به طبع رسیده است و چنانچه مرحوم تونی نوشته است گاهی کلمهٔ«بخطهما»را متذکر شده و هنگامی نوشته است:به خط ابن السکون فی الصغیر و کذا به خط ابن ادریس-م.

۲ - ۲) -مؤلف ذیل احوال ملا عبد اللّه بشروی برادر ملا احمد که در بالا نام برده شده است بشروی را به ضم باء موحده و سکون شین معجمه و را و واو ضبط کرده است و در اینجا که به ضم شین نوشته شده گویا سقطی در عبارت رخ داده باشد-م.

فضیلت او دارند در آنها دیده می شود (۱).

شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن احمد بن طراد مطارآبادی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فقیهی فاضل و علاّمه ای محقق بود و شهید اول به توسط او از علاّمه حلّی روایت می کرده است و ازاین پس هم ابن مطارآبادی نام برده خواهد شد او دانشوری بنام است و منتسب به جدش می باشد (۲).

مؤلف معاصر در ذیل ترجمه علی بن طراد گوید:شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن طراد مطارآبادی فاضلی صالح و از شاگردان علاّمه حلّی بود و شهید از او روایت می کرده است و در اجازه ای که داده است از او ثناگستری نموده و چنین گوید:الشیخ الامام الفقیه المحقق و الحبر المدقق.

پیش از این از مترجم حاضر به نام علی بن احمد بن طراد نام بردیم و شهید اول هم در سندهای اربعین حدیث از وی نام برده است.

مؤلف گوید:مطارآبادی از ابن داود نیز روایت می کرده است و شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی در سند پاره ای از اخباری که به خط شهید بوده است سند او را به ابن داود متعرض شده است و خود شیخ نعمه اللّه آنها را در اجازه ای که برای سید بن شدقم مرقوم داشته متعرض گردیده است و در آینده نزدیکی خواهیم دید که همین سند در اجازهٔ شیخ علی کرکی نیز آمده است.

شهید اول در اجازه ای که برای شیخ ابو الحسن علی بن خازن حائری نوشته است،اظهار می دارد آثار امام علامه را از طریق اجازه از عدّهٔ دیگر از اعلام روایت می کنیم.از ایشان است شیخ فاضل محقق زین الدّین علی بن طراد مطارآبادی شاگرد امام مشار الیه.

شیخ علی کرکی در اجازهٔ خود به شیخ علی میسی می نویسد:شیخ سعادتمند و

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۷. [۱]

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۵. [۲]

پیشوای فقیه و محقق زین الدّین ابو الحسن علی بن طراد مطارآبادی از شیخ امام سلطان ادیبان تقی الدّین حسن بن داود از محقق حلّی روایت می کند.و نیز شیخ زین الدّین مطارآبادی مترجم حاضر از شیخ امام علاّمه صفی الدّین محمد بن معدّ از محقق روایت داشته است.

شهید اول در یکی از سندهای احادیث اربعین خود می نویسد:خبر داد مرا شیخ فقیه امام علاّمه محقق زین المله و الدّین ابو الحسن علی بن احمد بن طراد مطارآبادی در ششم شهر ربیع الآخر سال ۷۵۴ در حلّه از استادش امام سعید جمال الدّین علاّمه روایت می کرده تا به آخر سند...

مؤلف گوید:گاهی مطارآبادی با میم مفتوحه و طاء مهمله مفتوحه پس از آن الف و راء مهمله مفتوحه و الف دوم سپس باء موحده مفتوحه و الف سوم و بعد از آن دال بی نقطه و بقولی دال نقطه دار و گاهی الف بعد از راء مهمله ترک می گویند و به هرحالی که باشد منسوب به مطارآباد است.

شهید در اربعین خود گوید:خبر داد ما را شیخ فقیه عالم زین الدّین ابو الحسن علی بن احمد بن طراد مطارآبادی در ششم ماه ربیع الآخر سال ۷۵۴ در حله گفته است:

خبر داد مرا شیخ امام عالم شیخ الاسلام خاتمه مجتهدان جمال الحق و الدّین ابو منصور حسن بن مطهّر حلّی قدّس اللّه روحه گفت:خبر داد ما را دو سید بزرگوار امام ابو القاسم علی و امام جمال الدّین ابو الفضل احمد که هر دو فرزندان طاووس اند و هر دو گفته اند خبر داد ما را سید محیی الدّین محمد بن عبد اللّه بن زهره حسینی اسحاقی گفت:خبر داد مرا شریف فقیه عزّ الدّین ابو الحارث محمد بن حسن علوی بغدادی:خبر داد ما را شیخ امام قطب الدّین ابو الحسین راوندی از شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی گفت:خبر داد به ما شیخ فقیه امام سعد الدّین ابو القاسم عبد العزیز بن نحریر بن برّاج طرابلسی گفت:خبر داد به ما سید شریف مرتضی علم الهدی ابو القاسم علی بن حسین موسوی از شیخ مفید.

در جای دیگر از اربعین خود می گوید:خبر داد به ما شیخ زین الدّین در تاریخی که در آغاز سند پیش آورده است گفت:خبر داد به ما شیخ امام علاّمه ابو عبد اللّه محمد بن

شیخ امام شیخ الطائفه نجیب الدّین ابو احمد یحیی بن احمد بن سعید حلّی گفت:خبر داد به من پدرم گفت:خبر داد به ما سید امام محیی الدّین ابو حامد محمد بن عبد اللّه بن زهره حسینی گفت:خبر داد به ما فقیه سدید الدّین ابو الفضل شاذان بن جبرئیل قمّی گفت:خبر داد به ما شیخ ابو محمد بن عبد اللّه بن عمر طرابلسی از قاضی عبد العزیز بن ابی کامل طرابلسی از شیخ فقیه محقق ابو الصلاح تقی بن نجم الدّین حلبی از سیّد امام مرتضی علم الهدی از استادش ابو عبد اللّه مفید.

در جای دیگر از اربعین خود می نویسد:خبر داد به ما شیخ زین الدّین یادشده گفت:خبر داد به ما شیخ فقیه ادیب تقی الدّین ابو محمد حسن بن علی بن داود حلّی گفت:خبر داد به ما شیخ امام محقق نجم الدّین جعفر بن حسن بن سعید و شیخ فقیه مفید الدّین محمد بن جهیم گفتند:خبر داد به ما شیخ سیّد ابو علی فخار گفت:خبر داد به ما سیّد نسّابه عبد الحمید بن تقی از سید ابو الرضا فضل اللّه بن علی راوندی علوی حسنی از ذو الفقار بن معبد علوی از شیخ ابو الحسین احمد بن علی بن احمد بن عباس نجاشی اسدی از شیخ مفید تا به آخر سند...

ابو الحسن علی بن احمد طوسی

وی از بزرگان دانشوران پیشین ما می باشد و به طوری که از جمال الاسبوع سید بن طاوس در ذیل نمازهای روز پنجشنبه و وظایف آن به دست می آید و در بحار الانوار نیز به آن تصریح کرده است ابو الحسن طوسی از محمد بن علی رازی از محمد بن اسماعیل از عبد الرحمن بن ابی نجران روایت می کرده است و احمد بن محمد بن حسین از وی روایت داشته است.

مؤلف گوید:چنانچه نوشتیم این سند را در بحار از جمال الاسبوع یاد کرده است، لیکن در جمال الاسبوع به روایت احمد بن محمد بن حسین از وی اشاره نشده است.

یادآوری می شود که ابو الحسن طوسی هم درجه با ابن نوح و امثال او بوده است بلکه باید او را همدرجهٔ با محمد بن احمد بن محمد بن سناد قرار داد.

و می پندارم پدرش احمد طوسی هم از علما و هم درجه با منتجب الدّین و

امثال بوده است.

شیخ علی بن احمد عاملی حانینی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی دانشور بوده است (۱).

پدرش احمد اصلا از مردم مدینه بود و از آنجا به جبل عامل آمده و شیخ علی در آنجا متولد گردیده است و فرزندانی از او به یادگار مانده است.

علی بن احمد بن ابی عبد اللّه برقی

وی محدثی جلیل القدر بود و شیخ صدوق از وی روایت می کرده است و خود او از پدرش از جدش روایت داشته است و ظاهرا احوال او از نظر مدح یا قدح در کتابهای رجال اصحاب ما وجود دارد.

سید ابو القاسم علی بن احمد بن عبد اللّه علوی محمدی مازندرانی

منتجب الدّین در فهرست او را فقیه محدث معرفی کرده است (۲).

شریف علی بن احمد علوی

حسین بن عبید اللّه غضائری از وی روایت می کرده و خود او از محمد بن ابراهیم روایت داشته است و ظاهرا نام و نشان او در کتابهای رجال (۳)اصحاب آمده است.

بعید نیست شریف علوی همان شریف ابو القاسم علی بن احمد بن موسی بن محمد التقی الجواد علیه السّلام بوده باشد که معروف به ابو القاسم کوفی است و سرگذشت او در همین باب ایراد خواهد شد.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۷.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۲،ص ۱۷۵:فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۸؛ [۱]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶، ص ۱۸۱.

۳- ۳) -منهج المقال،ص ۲۲۵.

شیخ علی بن احمد فتحکردی(فنجکردی)ادیب نیشابوری

دیری نگذرد که نام و نشان او به عنوان شیخ علی بن احمد بن محمد فتحکردی ادیب نیشابوری یادآوری خواهد شد (۱).

شیخ عدل زین الدّین علی بن احمد بن محمّد

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی از ثقات فقها بوده و دایی شیخ فخر الدّین ابو سعید خزاعی است (۲).

سید شرف الدّین علی بن احمد بن محمد صیداوی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی دانشور بوده است (۳).

سید مولا اعلم افضل جمال المله و الدّین علی بن احمد بن محمد بن

ابراهیم حسینی

وی در مشهد مقدس رضوی می زیسته و زادگاه و منشأش احسا بوده است و فاضلی جلیل و عالم و متکلّمی فرزانه و باکمال بوده است.در تبریز به نسخه ای از کتاب غرر و درر سید مرتضی برخوردم که حواشی بر آن نگاشته شده بود و از آن حواشی برمی آمد که

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۵؛ [۱]معالم العلماء،ص ۷۱؛بحار،ج ۱،ص ۴۲؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶، ص ۱۸۱.

۲- ۲) -همان کتاب،ج ۲،ص ۱۷۵؛ [۳]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۹؛ [۴]اعلام الشیعه، [۵]سدهٔ ۶،ص ۱۸۱.

۳ - ۳) -همان کتاب،ج ۲، ص ۱۷۵؛ [۶]فهرست؛ص ۱۲۳،اعلام الشیعه،سدهٔ ۶، ص ۱۸۲؛ اعیان الشیعه،مجلد ۸، [۷]می نویسد:شیخ منتجب الدّین در فهرست او را به عنوان عاملی معرفی نکرده است و مؤلف امل الآمل با آنکه مقید بوده همگی افرادی را که در فهرست آمده متذکر شود درعین حال از نام بردن او غفلت کرده است یا در نسخه ای که از فهرست داشته است نام او سقط شده است-م.

این سید در اوایل روزگار شاه تهماسب صفوی-که مصادف با ۹۵۹ هجری بوده است- می زیسته و برای چگونگی احوال و آثار او بایستی به تاریخهای صفویه مراجعه کرد.

احسائی منسوب به حسا و شهر معروفی است نزدیک به بصره که آنجا را احسا و حساء هم می گویند.

شیخ نور الدّین علی بن احمد بن محمّد بن ابی جامع عاملی

(۱)

وی یکی از شاگردان شهید ثانی بوده است و کتاب شرح لمعه را از خدمت

۱- ۱-سید صدر در تکملهٔ امل الآمل می نویسد:شیخ نور الدّین علی در دانش و فضیلت بر دیگران برتری داشته است و با آنکه نامش در اجازات و روایات زیاد برده شده مؤلف امل از وی نامی نبرده است. شیخ جواد محیی الدّین در رساله ای که به منظور شرح حال آل ابی جامع نوشته است اظهار می دارد نخستین کسی که از این خاندان هجرت کرد شیخ علی مترجم حاضر بود و جدش به مناسبت اینکه در بلاد جبل عامل مسجد جامعی بنیان کرده بود او را ابو جامع می گفتند و خاندان او بدین نام شهرت پیدا کرد.علت مهاجرت شیخ علی آن بود که پس از شهادت شهید ثانی که وضع بلاد جبل رو به سختی گذارد و تقیه همه جای شیعه را فراگرفت شیخ علی نور الدّین به اتفاق بستگانش از محل خود عزیمت کرد و به کربلا وارد شد.هم زمان با او سید محمد عاملی هم به کربلا آمد.شیخ علی عالم ثروتمندی بود و نیازی به مردم نداشت.یکی از ثروتمندان که جامعی در برابر ضریح مطهر ساخته و حرم حسینی را تعمیر کرده بود در هنگام مرگ این دو شخصیت را وصی خود قرار داد.خبر وصیت وی شهرت یافت و سلطان عثمانی به دستگیری این دو بزرگوار فرمان داد.سید محمد که در کربلا بود دستگیر شد و شیخ علی که در نجف بود مأمور برای دستگیری وی به نجف رفت و به وساطت سید حسین کمونه هر دو تن نجات یافتند.سید محمد به مکّه رفت و شیخ علی عازم ایران گردید.به خواهش سید مطلب که عالم آنجا بود ماندگار شد.سپس به همراه او به حویزه رفت و همان جا اقامت گزید تا درگذشت.اعیان الشیعه مجلد ۸،می نویسد:خاندان شیخ علی علاقه زیادی به شرح لمعه داشتند و شیخ جواد محی الدّین عمرش را در تدریس شرح لمعه به پایان رسانید و سال ۱۰۰۵ هجری در حویزه رحلت کرد.جنازهٔ او را به نجف اشرف حمل کردند و پس از ۱۲ روز به نجف رسید و نخستین جنازه ای بود که از حویزه به نجف نقل داده شد. مؤلف اعیان می نویسد:سال درگذشت(۱۰۰۵ ه)با سال اجازهٔ او(۱۰۱۵ ه)که صاحب تکمله نوشته است منافات دارد-م.

شارحش شهید ثانی بهره ور گردیده است.من نسخه ای از شرح لمعه را که به خط شریف ابن ابی جامع بوده که آن را در روزگار شارحش قدس سره استنساخ نموده و با نسخهٔ اصل مقابله کرده است دیده ام.خطش متوسّط بوده و پدرش شیخ احمد یادشده از علما و فقهای روزگارش بوده است که شرح حال او پیش از این یاد شد.مؤلف گوید:تاریخ نسخه ای که شیخ علی از نسخه اصل استنساخ نموده است ۹۶۰ هجری بوده است و پیداست که این نسخه شش سال پس از تاریخ اتمام شرح لمعه استنساخ شده است و من تا به حال به اثری از شیخ علی دست نیافته ام (۱).

شیخ ابو الحسن(ابو الحسین)علی بن احمد بن محمد بن ابی جیّد طاهر

قمی اشعری

وی شیخی جلیل القدر و معروف به ابن ابی جیّد است.به طوری که از مواضع چندی از رجال نجاشی و رجال شیخ و دیگر آثار او و همچنین تصریح جمعی از اصحاب استفاده می شود ابن ابی جیّد استاد روایتی شیخ و نجاشی بوده است.

و چنانچه از رجال نجاشی و شیخ و دیگران به دست می آید:ابن ابی جیّد از گروهی از اعلام از جمله محمد بن حسن بن ولید روایت می کرده است.

یادآوری می شود ابن ابی جیّد را با تعبیرات دیگری هم معرفی کرده اند از قبیل:ابن ابی الجنید و ابو الحسین بن احمد قمی و ابو الحسین بن ابی جیّد قمی و ابو الحسین علی بن احمد بن ابی الجیّد و گاهی او را ابو الحسن و هنگامی ابو الحسین و گاهی ابو الحسین علی بن احمد بن ابی جیّد و ابو الحسین علی بن احمد بن محمد بن ابی جیّد و زمانی کنیه و نامهای نیاکان او را ساقط کرده و گفته اند علی بن احمد قمی و امثال این ها و بالاخره

---

۱ - ۱-تکمله امل الآمل می نویسد:از آثار او شرح قواعد علاّمه حلّی و رساله ای در تحقیق نماز جمعه در حال غیبت می باشد.نسخهٔ شرح قواعد نور الدّین علی بن احمد بن ابی جامع عاملی در فهرست نسخه های خطی کتابخانه غرب-همدان ۷۵(فهرست:۱۵۰)معرفی شده است به نقل از کتاب مقدمه ای بر فقه شیعه از مدرسی طباطبائی ترجمه محمد آصف فکرت،ص ۱۲۴-م.

منظور از این یادآوری آن است که تعبیرات یادشده متوجه به شخص واحد بوده و گمان تعدد نمی رود.

میرزا محمد استرآبادی در باب کنی از رجال خود از وی نام برده و می نویسد:ابن ابی الجید نام و نشانش علی بن احمد بن ابی الجیّد است و نجاشی در ذیل جعفر بن سلیمان از وی یاد کرده است و گاهی از او به علی بن احمد قمی تعبیر کرده اند و از ظاهر اصحاب استفاده می شود که به وی اعتماد داشته اند و طریق منتهی به وی را،حسن و صحیح دانسته اند.

و امیر مصطفی در باب عین از رجال خود می نویسد:ابو الحسین علی بن احمد بن محمد بن ابی جیّد:نجاشی در ذیل احوال حسین بن مختار از وی نام برده است و او از مشایخ شیخ و نجاشی بشمار است.

و در باب کنی گوید ابن ابی جیّد نامش علی بن احمد بن محمد بن ابی جید است.

مؤلف گوید:حقیقت آن است که ابن ابی جیّد از ثقات اعلامی است که محل وثوق بوده است.شیخ فخر الدّین رماحی در کتاب جامع المقال در فائده هشتم در ذیل کسانی که از آنها بسیار روایت شده و مورد جرح و تعدیل قرار نگرفته اند می نویسد:این عدّه از روات بسیارند از آن جمله است ابو الحسین علی بن ابی جید که شیخ طوسی روایات زیادی از وی نقل کرده است و بیشتر اوقات روایات او را بر روایت شیخ مفید مقدّم می داشته است،زیراکه ابن ابی جید بدون واسطه از محمد بن حسن بن ولید روایت می کرده و شیخ مفید با واسطه از او روایت می کرده است.

مؤلف گوید:مشهور آن است که جید را بکسر جیم و سکون یا و دال بی نقطه آخر (به معنای گردن)استعمال کرده اند و گاهی هم آن را جیّد به فتح جیم و تشدید یاء مکسور و دال بی نقطه در آخر ضبط کرده اند.

ملا نظام الدّین قرشی در نظام الاقوال گوید:ابو الحسین علی بن احمد بن محمد بن ابی جید،بسیار اتفاق افتاده است که شیخ طوسی در کتاب استبصار از وی روایت کرده است و او از مشایخ نجاشی هم بشمار است و ابن ابی جید از رجالی است که در کتابهای رجال از وی مدح و ذمی نشده است لیکن استاد ما دام ظله البهیّ(شیخ بهائی ره)

اظهار داشته است:او و امثال او از مشایخی هستند که ما به حال آنها خوش بین بوده و عدالت ایشان مورد قبول ما می باشد و ما هم به پیروی از مشایخ متأخران حدیث این عدّه از روات را صحیح می دانیم پایان کلام استاد.

ملا نظام گوید:از جمله ادلهٔ که دلیل بر صحت روایت اوست آن است که نجاشی طاب ثراه از وی روایت می کرده است چه آنکه بنا به تصریح او در ذیل معرفی از محمد بن عبد اللّه بن محمد بن بهلول از ضعفای روات بدون واسطه روایت نمی نموده و چنانچه در ترجمه جعفر بن محمد بن مالك بن علی بن شاپور اظهار داشته و از روایت کردن ثقه از ضعیف به شگفت آمده آنجا که نوشته جعفر بن محمد در نقل حدیث از ضعفا بوده است و احمد بن حسین اظهار داشته وی وضع حدیث می کرده و از افراد مجهول روایت می نموده و از بعضی شنیده ایم که مردی فاسد العقیده بوده و مقیّد به نقل روایت صحیح نبوده است.اینک نمی دانم چگونه شیخ دانشور و ثقهٔ ما ابو علی بن همّام و شیخ جلیل ثقهٔ ما ابو غالب(احمد بن محمد بن سلیمان)زراری از وی روایت کرده اند پایان کلام نظام الدّین در نظام الاقوال (۱).

۱- ۱-مؤلف در پایان کلام نظام الدّین مطلبی اظهار داشته که در نسخه مطبوع آورده نشده است. عنایت اللّه قهپایی در مجمع الرجال ذیل«لا ادری»نجاشی می نویسد:این جمله دلیل بر جلالت قدر نجاشی است و اضافه می کند که این جمله اشاره به آن دارد که جایز نیست شخص موثقی از شخص ضعیف روایت کند،زیرا روایت از او مصداق آیه شریفه نباء است که: إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ. درعین حال از کلی بودن آیه چند موضع استثنا شده است.یکی آنکه آنچه روایت شده باشد قطعی نباشد چنانچه این معنی از فرمودهٔ ائمهٔ علیهم السّلام ظاهر است که فرموده اند:من بلغه من الثواب شیء من الخیر فعمل به کان له من الثواب ما بلغه و ان لم یکن الامر کما نقل الیه،یا راوی یا غیر او تصریح کند که مروی عنه ضعیف است و شهرت با او باشد.این هنگام روایت از او تأیید امر ثابتی است که از ناحیه دیگر حاصل شده باشد و احتمال صدق در میان باشد چه آنکه دروغگو گاهی هم راست می گوید یا بداند که او حریص در روایت است هرچند از غیر ثقه باشد.درعین حال بایستی در مواضع یادشده ملاحظه روایت و راوی و مروی عنه و واقعه و امثال آن را نمود.مطالبی هم راجع به جعفر بن محمد در تنقیح المقال ممقانی آمده است که باید بدانجا مراجعه کرد،و نیز ر.ک.به:منهج المقال،ص ۳۹۷؛نقد الرّجال،صص ۴۰۲،۲۳۷؛جامع المقال،ص ۱۸۴-م.

شیخ امام ابو الحسن علی بن احمد بن محمّد فنجکردی ادیب نیشابوری

وی فاضلی دانشور و سراینده بود و نزدیک به زمان سید رضی می زیست و اندکی از او متأخر بود و زمخشری و می دانی معاصر با او بودند و می دانی کتاب السامی فی الاسامی را که به پارسی تألیف شده است به نام او به نگارش آورده است و در آغاز آن کتاب وی را به فضل و علم و ادب ستوده است.

من به خط یکی از علما ابیاتی را که وی در ستایش از نهج البلاغه سید رضی سروده است دیده ام و آن اشعار را در ذیل احوال سید رضی ایراد کرده ام.

ابن شهرآشوب در معالم العلماء گوید:علی بن احمد فنجکردی ادیب نیشابوری، دارای آثاری از جمله تاج الاشعار،سلوه الشیعه است که حاوی اشعار حضرت مولی علی علیه السّلام است (۱).

مؤلف گوید:در برخی از نسخه هایی که در نزد ما موجود می باشد فنجکری بدون دال ضبط شده گویا دال از آن سقط شده باشد.

و از اینکه فنجکردی اشعاری از حضرت مولی علیه السّلام گرد آورده است ظاهر می شود حضرت مولی علیه السّلام سروده هایی داشته است و با توجه به اثری که فنجکردی از حضرت مولی علیه السّلام گرد آورده است باطل می شود گمانی که پنداشته است حضرت مولی علیه السّلام به غیر از شعر واحد اشعار دیگری نسروده است و دیوان شعری که به آن حضرت نسبت داده شده است بی اساس و دروغ است.آری تنها اثر مزبور دلیل بر آن نیست که دیوان ویژهٔ آن حضرت صحیح باشد و از سروده های خود آن حضرت باشد.لیکن ما می توانیم صحت آن را از موضع دیگر اثبات نمائیم.

استاد استناد ما ایده اللّه در فهرست بحار الانوار می نویسد:انتساب کتاب دیوان به حضرت مولی علی علیه السّلام مشهور است و بسیاری از اشعاری که در آن دیوان آمده است در کتابهای دیگر هم روایت شده است،لیکن نمی توان همگی آن اشعار را از

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۷۱؛ [۱]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۵؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۸۱.

سروده هـای آن حضـرت دانست و از معـالم ابن شـهرآشوب به دست می آیـد دیـوان شـعر مزبور تـألیف علی بن احمـد ادیب نیشابوری است که از علمای ما می باشد و نجاشـی از جمله آثار عبد العزیز بن یحیی جلودی کتاب شعر علی علیه السّلام را نام برده است.

مؤلف گوید:ممکن است هر دو تن فنجکردی و جلودی دیوانی به نام آن حضرت فراهم آورده باشند (۱).

یادآوری می شود جلودی از اعلامی است که پیش از شیخ مفید و سید مرتضی می زیسته است.

و نسـخه هایی را که از دیوان مشـهور دیده ایم گاهی از شیخ مفید و گاهی از سید مرتضی و بلکه گاهی از دیگرانی که متأخر از آنها بوده اند نقل کرده اند و آن دیوان از آثار فنجگردی مترجم حاضر است.

قاضـی نور اللّه در مجـالس المؤمنین از وی نـام برده است و او را از علمـای امـامیه به شـمار آورده و می نویسـد:علی بن احمد فنجکردی ادیب نحوی ادیبی فاضـل و فرزانه ای مؤمن و کامـل بود و بـا سـرودن اشـعاری در مـدح اهـل بیت علیهم السّـلام بر مخالفان اتمام حجت می کرد و از جمله ابیات او سروده های زیر است که راجع به قصّهٔ روز غدیر سروده است.

یوم الغدیر سوی العیدین لی عید یوم یسرّ به السّادات و الصید

فال الامامه فیه المرتضی و له فیها من اللّه تشریک و تمجید

یقول أحمد خیر المرسلین ضحی فی مجمع حضرته البیض و السود

فالحمد للّه حمدا لا انقضاء له له الصنائع و الالطاف و الجود

-روز«غدیر»همچون روز اضحی و فطر عید است،روزی که بزرگان و خوردان همگان شاد و مسرورند.

۱- ۱-الذریعه،مجلد ۳،می نویسـد:کتاب انوار العقول من اشـعار وصـی الرسول از قطب الدّین کیدری است که دویست بیت از ابیات آن حضرت را در آن گردآوری کرده است و تاج الاشعار فنجکردی از مصادر کتاب او بوده است-م.

-علی مرتضی در آن روز به امامت برگزیده شد و خدا او را در پیشوایی امت شریک پیمبر قرار داد و از او تمجید گفت.

-با نص احمد بهترین رسولان به نیمروز[غدیر]در میان جمعی انبوه از سیاه و سفید.

-به سپاسگزاری از خدا پرداخت که همواره باقی است و همگی آثار و مهربانیها و بخششها از اوست.

باز درباره غدیر خم گفته است

لا تنکرنّ غدیر خمّ انّه کالشّمس فی اشراقها بل اظهر

ما کان معروفا باسناد الی خیر البرایا أحمد لا ینکر

فیه امامه حیدر و جماله و جلاله حتّی القیامه یذکر

اولی الانام بان یوالی المرتضی من یؤخذ الاحکام منه و یؤثر

- ازچه رو غدیر خم را منکر شوی،با آنکه چون آفتاب رخشان،بل روشن تر از آن است؟

-حدیثی که با سند محکم از بهترین خلائق احمد به دست باشد،قابل انکار نباشد.

- ازآن رو سالاری حیدر و کمال و جلال او تا به روز قیامت استوار است.

-آن کس که دستور و فرمان از رسول خدا گیرد،سزاوار است که مرتضی را سالار و سرور خود گیرد.

اذا ذکرت الغرّ من آل هاشم تنافرت عنک الکلاب الشارده

فقل لمن لامک فی حبّه خانتک فی مولدک الوالده

-زادگان تابناک هاشم را که نام بری،سگهای ولگرد از تو متنفر شوند.

-هرکه در مهر و ولایش زبان به نکوهش برآرد،انگیزه کارش خیانت مادر است.

محبت شه مردان مجو ز بی پدری که دست غیر گرفته است پای مادر او (۱)

۱- ۱-سیوطی در بغیه الوعاه می نویسد:فنجکردی ادیبی فرزانه بوده است و او را شیخ الافاضل و-

مؤلف گوید کلمهٔ فنجکردی را به طوری که در نسخه کهن و صحیحی از کتاب السامی فی الاسامی می دانی دیده ام به فتح فا و سکون نون و جیم مفتوحه و گاف و راء و دال بی نقطه و یای آخر ضبط کرده و منسوب به فنجگرد است که گویا یکی از قرا بوده باشد (۱).

شیخ سدید الدّین علی بن احمد معروف به سدیدی حلّی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار و از متقدمان بر شیخ شهید است و شهید صحیفه کامله سجادیه را از نسخه ای که به خط شریف وی بوده است نقل نموده و خود او آن را از خط شیخ علی بن السکون مشهور نقل کرده و با آن مقابله نموده است.بار دیگر نسخه خود را با نسخه ای که به خط ابن ادریس بوده است مقابله کرده و من تا حال حاضر به اثری از او دست نیافته ام.

شیخ ابو الحسن علی بن احمد بن محمّد لبّاد اصفهانی

بطوری که از برخی از سندهای اربعین منتجب الدّین به دست می آید:وی از

۱- ۱) -در پاورقی می نویسد مؤلف پیش از این فنجکردی را با حای بی نقطه ضبط کرده و از معجم البلدان نقل کرده است فنجکردی با جیم مفتوح و کسر نون ضبط شده است:الانساب سمعانی می گوید:فنجکرد:به فتح فاء،سکون نون،ضم جیم یا سکون آن،و کسر کاف و سکون راء و بعد از آن دال مهمله،یکی از دهات نیشابور است-م.

مشایخ منتجب الدّین بوده و آنگاه که منتجب الدّین به اصفهان رفته مراتب قرائت را در خانهٔ او از وی فراگرفته است و خود او از شیخ ابو صادق محمد بن احمد بن جعفر فقیه به قرائتی که بر او داشته از ابو بکر احمد بن محمود بن خرزاد قاضی،از جعفر بن محمد بن مروان قطّان،از ابراهیم بن اسحاق صیفی،از عمرو بن ابی المقدام از ابو حمزه ثمالی (۱)روایت کرده است.

و از آنجا که منتجب الدّین در فهرست از وی یاد نکرده است پنداشته می شود که وی از علمای عامه بوده است.

شیخ رضی الدّین علی بن احمد مزیدی

دیری نپاید به عنوان شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن شیخ جمال الدّین احمد بن یحیی مزیدی حلّی فقیه معروف به مزیدی از او یاد کنیم.

شریف ابو القاسم علی بن احمد بن موسی بن محمد التّقی الجواد

علیه السّلام علوی کوفی

وی به ابو القاسم علوی و ابو القاسم کوفی و امثال این ها شهرت داشته است.

ابو القاسم علوی و فرزندش ابو محمد ادیب از پیشینیان سادات دانشوران امامیه بوده و روزگار سفرای حضرت بقیه اللّه الاعظم را دریافته است.

ابو القاسم در آغاز کارش راست رو و نیکورفتار بود و همان هنگام آثار استوار و ارزنده ای داشته و در پایان عمرش از راست روی به غالی گری گراییده است و وفاتش در باب کرم از نواحی فسای شیراز اتفاق افتاده و همان جا به خاک سپرده شده است.

ابو القاسم فرزندی داشته است به نام سید ابو محمد که از فضلای آن روزگار بوده است و نام و نشان او که پس از این از نجاشی نقل می شود قابل ملاحظه است.علمای رجال از سید ابو القاسم یاد کرده و همگی او را،ناشایست قلمداد نموده اند.آری او در

۱- ۱-فهرست منتجب الدّین،ص ۳۲. [۱]

هنگام راست روی کتابهای چندی طبق طریقهٔ شیعه امامیه تألیف کرده که از آنهاست:

الإغاثه فی بدع الثلاثه که آن را کتاب الاستغاثه و کتاب البدع المحدثه هم می گویند.

شیخ یونس بیاضی در فهرست کتاب الصراط المستقیم تصریح کرده است که کتاب البدع از آثار ابو القاسم کوفی است،و اشتباه از کسی است که آن را از آثار ابن میثم بحرانی که از متأخران است بداند.

و شگفت از استاد استناد قدّس سرّه است که او نیز در بحار پنداشته است کتاب الاغاثه از آثار ابن میثم بحرانی می باشد.چگونه ممکن است کتاب الاغاثه از آثار ابن میثم بحرانی باشد با آنکه سندهای این کتاب با درجهٔ ابن میثم تطبیق نمی نماید،زیرا مؤلف الاغاثه از فلان[...]و کسی که هم پایهٔ با اوست روایت می کند.از این گذشته ما از اینکه ابن میثم هم کتابی بنام الاغاثه داشته باشد انکاری نداریم،لیکن کتاب الاغاثه که در حال حاضر معروف و در اختیار ارباب تحقیق است از آثار ابن میثم نمی باشد و نظیر این اشتباه هم دربارهٔ کتاب دعائم الاسلام قاضی نعمان اسماعیلی پیش آمده است که برخی کتاب مزبور را به صدوق نسبت داده اند چه آنکه صدوق هم کتابی به نام الدعائم دارد.و گاهی هم با تأملی که در کار است کتاب الاستغاثه را از ابن میثم دانسته و کتاب الاغاثه را از سید ابو القاسم نام برده است (۱).

و از آثار این سیّد کتاب تثبیت المعجزات است که در این کتاب به معجزات همه پیمبران ویژه پیمبر اکرم(ص)پرداخته است و شیخ حسین بن عبد الوهاب که معاصر با سید مرتضی و رضی بوده است کتاب معروف خودش را که به نام عیون المعجزات می باشد به منظور تتمیمی برای کتاب ابو القاسم کوفی نگارش داده است و به ایراد معجزاتی که از حضرت زهرا و ائمه معصومین علیهم السّلام واقع گردیده پرداخته است.

یادآوری می شود استاد استناد و جمعی از علما معتقدند که عیون المعجزات از آثار

---

۱ - ۱-شیخ سلیمان بحرانی در رساله سلافه البهیّه منضم به کشکول بحرانی ذیل آثار ابن میثم می نویسد:از آثار او کتاب الاستغاثه فی بدع الثلاثه است که مانند آن تألیف نشده است و نسخه صحیحی از آنکه در کمال کهنگی است در نزد من موجود می باشد-م.

سید مرتضی است و پیش از این ذیل نام حسین بن عبد الوهاب مذکور به بی اساسی این پندار اشاره کردیم.

در پی اینکه کتاب عیون المعجزات از آثار حسین بن عبد الوهاب است می نویسیم حسین بن عبد الوهاب در پایان کتاب عیون المعجزات می نویسد:تصمیم داشتم در آغاز این کتاب به پاره ای از معجزات حضرت سید مرسلین و خاتم نبیین صلّی اللّه علیه و آله الطّاهرین الطیّبین بپردازم.در همان هنگام به کتابی که آن را سید ابو القاسم علی بن احمد بن موسی بن محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب صلوات اللّه علیهم اجمعین تألیف کرده و تثبیت المعجزات نامیده بود،دست یافتم.وی در آغاز آن کتاب،معجزات پیمبران و جانشینان ایشان را با ادلهٔ نظری و اندیشهٔ دقیق و معتبر در ضمن کلامی آشکار و دلیلهای روشن-آن چنان که جای شبهه باقی نمی گذارد جز برای گمراه غافل و زورگو-به اثبات رسانیده است و پس از آن به نقل معجزات مشهور رسول خدا(ص)پرداخته است و اشاره کرده پس از این به ذکر معجزات ائمه طاهرین که بسیار است خواهیم پرداخت.برخلاف انتظار در کتاب وی اثری از بیان معجزات ائمه طاهرین نیافتم.به دنبال آن به تفحّص از کتابهای او که نزد من و دیگر از برادران مؤمن و شیعه ام-که خدا توفیقات بهتری به ایشان کرم فرماید-بود، پرداختم.به کتابی که به دین منظور تألیف شده باشد دست پیدا نکردم.درعین حال از پای ننشستم و از خدا استمداد خواستم تا مرا به تهیهٔ کتابی که ویژه براهین و معجزات ائمه طاهرین علیهم السّلام بوده باشد کمک فرماید تا به آخر...

قابل توجه است که نسب سید ابو القاسم به طوری که شیخ حسین بن عبد الوهاب مذکور در کتاب خود ابراز داشته است به حضرت جواد الائمه علیه السّلام منتهی می گردد و ابو القاسم از نوادگان آن حضرت است.درعین حال علاّمه حلی در کتاب خلاصه الرجال در بخش دوم آنکه ویژه ضعفا می باشد و پس از این هم به پاره ای از مراتب دیگر آن خواهی رسید می نویسد:این سید ادّعا می کرده است از فرزندان هارون بن موسی الکاظم است.ممکن است شیخ حسین بن عبد الوهاب که نزدیک به روزگار او می زیسته آشنایی بیشتری به نسب او داشته باشد.

یادآوری می شود به طوری که پیش از این هم اشاره شد علمای رجال به تمام قدرت از ابو القاسم نکوهش فراوانی به عمل آورده اند و نظریات آنها را دربارهٔ او ایراد خواهیم کرد.بنابراین جای آن نبود که نام و نشان او را در این بخش از کتاب حاضر ایراد کنیم.درعین حال دو موضوع مهم مرا بر آن داشت که از وی در این بخش از کتاب نام ببرم.

یکی آنکه شیخ حسین بن عبد الوهاب که از دیگران بیناتر به حال او بوده است و از چگونگی کتابش اطلاع کامل داشته و کتاب خودش را تتمیمی برای کتاب او قرار داده است به وی اعتماد داشته است.

دوم آثار وی همگی یا لااقل حد اکثر آنها نزد اصحاب ما معتبر بوده است.برای اینکه ابو القاسم در آغاز عمرش بر صراط مستقیم بوده و طریقی پسندیده داشته است و آثارش را در همان اوقات تألیف کرده است و همین موضوع هم ایجاب کرده علمای پیشین ما به وی اعتماد کنند و به کتابهایش ارجی بگذارند.چه آنکه ابو القاسم در برهه ای از زمان از پیشینیان دانشوران شیعه بشمار می آمده است.

باری به طوری که از لابلای آثار او و آثار دیگران به دست می آید:ابو القاسم از مشایخ چندی بهره وری داشته است؛از آن جمله پدرش احمد بن موسی بوده است که شیخ حسین بن عبد الوهّاب مذکور در کتاب عیون المعجزات روایت خود را که منتهی به پدر ابو القاسم می شود چنین ایراد کرده است.

از ابو الغنائم احمد بن منصور مصری(رض)از رئیس ابو القاسم علی بن عبید اللّه بن ابو نوح بصری از یحیی الطویل از ادیب ابو محمد بن ابو القاسم علی بن احمد کوفی از پدرش(احمد بن موسی)از ابو هاشم داود بن ابو القاسم جعفری.و به طوری که از لابلای آثار دیگران به دست می آید عدّه زیادی هم از وی روایت می کرده اند از جمله فرزندش سید ابو محمد ادیب یادشده و شیخ حیدر بن محمد بن نعیم سمرقندی.

شیخ طوسی در فهرست در ضمن معرفی از شیخ حیدر به روایت کردن وی از ابو القاسم کوفی اشاره کرده است.دیگری تلّعکبری و امثال ایشان...

علامه در بخش دوم از خلاصه (۱)می نویسد:ابو القاسم،علی بن احمد کوفی.

شیخ طوسی می نویسد:ابو القاسم دانشوری امامی و راست رو بوده و کتابهای ارزنده و استواری تألیف کرده است و کتابهایی هم که احساس غلو و اختلاط حقیقت با غیر از آنها می شود برنگاشته است و مقاله ای هم به وی منتسب می باشد.از نجاشی نقل کرده است که ابو القاسم از آل ابی طالب است و در آخر عمر کارش به غالی گری کشید و مذهب فاسدی را برای خود برگزید و کتابهای زیادی نگاشت که حد اکثر آنها دلیل بر تباهی مذهب او می باشد و در محلی به نام گرمی که فاصله آنجا تا شیراز بیست و اندی فرسخ بوده است در ماه جمادی الاولی سال ۳۵۲ هجری درگذشته است و غالیها برای او مراتب عالیه ای قائل می باشند.

از ابن غضائری نقل کرده است:ابو القاسم علی بن احمد کوفی مدّعی علویها مردی بس دروغگو و غالی بود و مؤلف بدعت و مقاله است.کتابهای بسیاری از او دیده ام که هیچ کدام آنها قابل توجه نمی باشد.

علامه پس از بیان نظریات گفته است:ابو القاسم همان مخمّس و مؤلف البدع المحدثه است و ادعا می کرده از فرزندان هارون بن کاظم علیه السّلام است.

تخمیس از نظر غالیها عبارت است از سلمان فارسی،مقداد،عمّار،ابو ذر و عمرو بن امیه ضمری به عقیدهٔ غالیها اینان افرادی هستند که کارهای مردم و امور عالم به عهدهٔ ایشان واگذار شده است و ابو القاسم را بدان جهت مخمّس به کسر میم ثانی ستوده است که او هم همین عقیده را برگزیده است (۲).

مؤلف گوید:مرادش از گرمی همان آب گرم است که در نزدیک شهر فسا واقع شده است.از آثار ابو القاسم کوفی کتاب استظهار است.این کتاب را شیخ حسین بن

۱- ۱-خلاصه الاقوال،ص ۲۲۳.

۲- ۲) -واقعا معقول است که ابو القاسم کوفی باآن همه کمالاتی که داشته است کارسازی جهان را به دست پنج نفری بداند که آنها خود را فدائی اسلام و اولاد پیغمبر دانسته اند و هرگاه چنین عقیده ای را می داشت بایستی آباء گرام خودش را که ازهرجهت کامل بوده اند کارساز جهان بداند نه آنها را مگر آنکه معنی غالی غیر از آن باشد که به وی نسبت داده اند-م.

عبد الوهاب در کتاب عیون المعجزات به وی نسبت داده است و گاهی هم برخی از اخبار ائمه طاهرین علیهم السّلام را از آن کتاب نقل کرده است.

ابن شهرآشوب در معالم العلماء (۱)گوید:ابو القاسم علی بن احمد کوفی از آثار او کتاب اصل الاوصیاء و کتابی در فقه به سبک کتاب المزنی است.ابو القاسم پس از روزگاری مرام مخمّسه را برای خود برگزید و کتابهایی به آئین غالیها تألیف نمود و مقاله ای هم در این باب به وی منسوب است و از آثار او البدع المحدثه فی الاسلام بعد النبی(ص)می باشد.[مؤلف گوید:مراد ابن شهرآشوب از البدع المحدثه همان کتاب الاستغاثه مذکور است که بازهم بیرون از تأمل نیست].و از آثار او کتاب الرّد علی اهل التبدیل و التحریف فیما وقع من اهل التألیف است.

مؤلف گوید:از آثار او کتابی است در اخلاق(و یا کتابی است در آداب و مکارم) که پس از این نام برده می شود و کتاب ارزنده ای است و نسخهٔ کهنی از آن را در قطیف بحرین دیده ام و در آغاز آن گوید:مؤلف این اثر کتابهای زیادی در علوم و آداب و رسوم تألیف کرده است و نسخه ای از آن نیز در نزد ما موجود می باشد.

نجاشی در رجال خود می نویسد:علی بن احمد ابو القاسم کوفی از مردم کوفه بود و خود را از خاندان ابو طالب معرفی می کرد و در آخر عمرش به مرام غالیها گرائید و به تباهی مذهب علاقمند شد و کتابهای زیادی تألیف کرد و همگی آنها از فساد مذهب او گواهی می دهد.

از آن جمله است کتاب الانبیاء و کتاب الاوصیاء و کتاب البدع المحدثه و کتاب التبدیل و التحریف و کتاب تحقیق اللسان فی وجوه البیان و کتاب الاستشهاد و کتاب تحقیق ما الّفه البلخی من المقالات و کتاب تقابل النظر و الاخبار و کتاب ادب النظر و التحقیق و کتاب تناقض احکام المذاهب الفاسده و کتاب الاصول فی تحقیق المقالات(و کتاب الابتداء)و کتاب وجوه الحکمه و کتاب معرفه ترتیب ظواهر الشریعه و کتاب التوحید و کتاب مختصر فی فضل التوبه و کتاب فی تثبیت تنزیه الانبیاء و کتاب مختصر فی

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۶۴. [۱]

الامامه و کتاب مختصر فی الارکان الاربعه و کتاب الفقه علی ترتیب المزنی و کتاب الآداب و مکارم الاخلاق و کتاب فساد اقاویل الاسماعیلیه و کتاب الرد علی من یقوله بشر (ان)المعرفه من قبل الموجود و کتاب ابطال مذهب داود بن علی الاصبهانی و کتاب الرّد علی الزیدیه و کتاب تحقیق وجوه المعرفه و کتاب ما تفرّد به امیر المؤمنین علیه السّلام و کتاب الرساله فی تحقیق الدلاله و کتاب الرّد علی اصحاب الاجتهاد فی الاحکام و کتاب فی الامامه و کتاب فساد الاختیار و رساله الی بعضی الرؤساء علی المشیئه(الرّد علی المثبته)و کتاب الدّاعی و المدّعی(الرّاعی و المرعی)کتاب الدّلائل و المعجزات و کتاب ماهیه النّفس و کتاب میزان القول و کتاب فی حکم الغیبه و کتاب الرّد علی الاسماعیلیه فی المعاد و کتاب تفسیر القرآن؛گویند این کتاب به انجام نرسیده است و کتاب فی النفس.

این تعداد آثار اوست که فرزندش ابو محمد تخریج کرده و فهرست داده است.

ابو القاسم در محلی که به نام گرمی که با قصبهٔ فسا پنج فرسخ فاصله داشته و از شیراز بیست و اندی فرسخ دور بوده در ماه جمادی الاولی سال ۳۵۲ هجری درگذشته و قبرش در گرمی نزدیک به کاروانسرا و حمامی است که در اولین وهله از شیراز در آنجا وارد می شوند.و آخرین اثر او کتاب مناهج الاستدلال است.

ابو القاسم همان مردی است که غالیها برای او مراتب عالیه ای قایل می باشند و شریف ابو محمد محمدی رحمه اللّه اظهار داشته که وی را درک کرده است پایان کلام نجاشی.

شیخ طوسی در فهرست می گوید:ابو القاسم علی بن احمد کوفی از امامی مذهبان و از راست روان بود و کتابهای زیاد و استواری تألیف کرده است.از آن جمله:کتاب الاوصیاء و کتابی در فقه به سبک کتاب المزنی.پس از این اختلاطی در مرام او به وجود آمد و مذهب مخمّسه را اختیار کرد و کتابهایی به مرام غالیها تألیف نمود و مقاله ای را هم به وی نسبت دادند.

و در کتاب الرجال در«باب آنها که از ائمه طاهرین روایت نکرده اند»،می نویسد:

ابو القاسم علی بن احمد کوفی مخمّس است.

مؤلف گوید:مرادش آن است که وی قایل به تخمس بود و پیش از این معنای

تخمیس در کلام علاّمه در خلاصه بیان شد.

ابن داود در بخش دوم از رجال خود وی را از جمله ضعفا بشمار آورده و از رجال و فهرست شیخ نقل کرده است که:وی امامی مذهب و راست رو بود و کتابهای زیاد و استواری تألیف کرد.سپس خلطی در مرامش به وجود آمد و به آیین مخمّسه گرایید و منظور از تخمیس آن است که غالیها می گویند پنج تن از برگزیدگانند که موظّف شده اند امور جهان را به عهده بگیرند و آنان سلمان فارسی،مقداد،عمّار،ابو ذر و عمرو بن امیه ضمری است و کتابی در غلو و تخلیط تصنیف کرده و مقاله ای هم به وی منتسب می باشد و غضائری و نجاشی از وی نام برده اند و او را مدّعی انتساب به علی علیه السّلام می دانند و او را کذّاب و غالی و بدعتگذار (۱)معرفی کرده و گفته است کتابهای زیاد و بی اساسی از او دیدم پایان کلام ابن داود.

ابن داود علاوه بر این بخش در فصلی که ویژه غلات قرار داده است و به آخر کتاب افزوده است مراتب یادشده را از غضائری نقل کرده است.

شیخ نور الدّین علی بن احمد بن محمّد بن علی بن جمال الدّین بن

تقی الدّین بن صالح(شاگرد علامه حلی)بن شرف عاملی جبعی نحاریری

معروف به ابن الحجّه

وی فقیهی بزرگوار و علاّمه و پدر شهید ثانی است.

مشهور از مورّخان نام او را علی نوشته اند و پیش از این به اختلاف در نام او اشاره کردیم و پس از این هم از این اختلاف گوشزد خواهیم نمود.

در شرح حال از فرزندش(شهید ثانی)نوشتیم که شهید ثانی همگی فنون عربیت و مراتب فقهی را تا سال ۹۲۵ هجری که پدرش وفات یافته است از وی فراگرفته است.

سپس شهید ثانی در همان سال به قریه میس که از قرای جبل عامل بوده باشد هجرت

۱- ۱-ممکن است مراد از بدعتگذار که ابن داود او را(صاحب بدعه)یاد کرده است بدعتگذار اصلاحی باشد یا همان طور که پیش از این نوشتیم مؤلف البدع المحدثه باشد که همان الاغاثه یا الاستغاثه است-م.

کرده و به محضر شیخ علی بن عبد العالی میسی حضور پیدا می کرده است.

نـام او را بطوری که مـا نوشـتیم و شـیخ معاصـر هم در امـل الآمـل نگاشـته است، علی بوده است و لیکن از مواضع دیگر که به مطالعهٔ ما رسیده است و خود او به خط خویش در پایان فهرست شیخ طوسی-که متعلق به شیخ حسین بن عبد الصمد پدر شیخ بهایی بوده-نوشـته است و همچنین آنچه در آغاز اربعین شاگردش شیخ حسین مذکور آمده است نام خود شهید علی و لقبش زین الدّین بوده و نام پدرش احمد می باشد.

و مطلب تـازه برخلاـف انتظـاری که از سـند حرز سـید داماد اسـتفاده می شود آن است که نام شـهید ثانی احمـد و لقبش زین الدّین و نام پدرش علی بن احمد بن محمد است تا به آخر...

ازاین پس در باب میم در معرفی از شـیخ نجم الدّین بن احمد تراکیشی عاملی مشغری خواهیم نوشت که وی از شاگردان شیخ علی بن احمـد بن حجه یعنی پدر شـهید ثانی می باشد و اضافه خواهیم کرد که شـیخ علی پدر شـهید ثانی نیز از شـیخ علی بن عبد العالی میسـی روایت می کرده و طبق اجازه ای که از شـیخ علی میسی داشته است در سال ۹۲۴ هجری به شیخ نجم الدّین یادشده اجازه داده است.

یادآوری می شود هیچ گونه منافاتی ندارد که شیخ علی و فرزندش شهید از شیخ علی میسی روایت کرده باشند.

و پیش از این ذیل معرفی از شهید ثانی علت انتساب او را به ابن الحجه و چرا او را به این نام شهرت داده اند ابراز نمودیم.

شیـخ معاصـر در امل الآمل می نویسـد شـیخ نور الـدّین علی بن احمد بن محمد عاملی معروف به ابن الحجه و پدر شـهید ثانی فاضـلی بزرگوار بوده است چنـانچه پیش از این یـادآوری شـده است فرزنـدش روزگـار درازی از مراتب علمی او بهره ور می شده و از شیخ علی میسی روایت می کرده است (۱).

۱- ۱-رجال ابن داود،ص ۵۴۰؛امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۸. [۱]

سیّد سند فاضل صدر الدّین علی خان مدنی هندی حسینی حسنی بن

امیر نظام الدّین میرزا احمد بن محمّد معصوم بن سیّد نظام الدّین احمد بن

ابراهیم بن سلام اللّه بن عماد الدّین مسعود بن صدر الدّین محمد بن سید امیر

غیاث الدّین منصور بن امیر صدر الدّین محمد شیرازی حسینی

بطوری که خود این بزرگوار در اوائل شرح صحیفه مبارکه تصریح کرده است نسب او منتهی می شود به سید محمد بن زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام.

چه آنکه او در ذیل یادآوری از فرزندان زید بن علی می نویسد:نسب من به محمد بن زید یادشده منتهی می گردد.بنابراین من علی بن احمد-و نسب خود را همچنان ادامه داده تا به امیر صدر الدّین محمد شیرازی که ما در بالا ایراد کردیم می رسد سپس او سلمه اللّه تعالی گفته است:اوست امیر صدر الدّین بن ابراهیم بن محمد بن اسحاق بن علی بن عربشاه بن امیر اللّه بن امیری بن حسن بن حسین بن علی بن زید اعظم بن علی بن محمد بن علی ابو الحسن نقیب نصیبین بن جعفر بن احمد سکّین بن جعفر بن محمد بن زید الشهید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السّلام.

سپس به این شعر معروف فرزدق پرداخته است (۱).

أولئک آبائی فجئنی بمثلهم اذا جمعتنا یا جریر المجامع

در محافل آرم از آباء خود من این نشان گر تو هم داری نسب آباء خود را کن بیان

از یکی از مواضع ویژه از خط برخی از افاضل که تاریخ کتابت آن سال ۹۸۲

۱- ۱-ابو فراس همام بن غالب سراینده ای بنام و از مردم بنی تمیم است.حکایات او فراوان است و با جریر شاعر مشهور رقابتها داشته است.قصیده ای معروف دارد که در مدح حضرت سجاد(ع)گفته و او را در پیشگاه هشام معرفی کرده و مطلع آن این است. هذا الذی تعرف البطحاء وطأته و البیت یعرفه و الحلّ و الحرم فرزدق در سال ۱۱۰ هجری در بصره درگذشت خبر مرگ او که به رقیب اش جریر رسید پس از ناراحتی فراوان گفت من هم در اندک وقتی خواهم مرد و با فاصلهٔ کمی همان سال درگذشت-م.

هجری بوده است سلسلهٔ مبارکه وی بدین شرح ضبط شده است:امیر معین الدّین محمد بن محمود بن سلام اللّه بن مسعود بن صدر اعاظم حکما و علما محمد روح اللّه روحه المبرور بن غیاث المسلمین و غوث المؤمنین مرشد الخلق الی الحق منصور بن محمّد بن منصور بن ابراهیم بن اسحاق بن ضیاء الحق و الدّین علی بن عربشاه بن امیر آن بن سید امیری بن حسن بن حسین بن علی نصیبی نقیب نصیبین و مؤلف العمده بن زید اعثم بن علی بن محمد بن علی بن جعفر بن قدوه المتقین برهان ذوی الیقین[...]نصیر الدّین ابی جعفر احمد السکّین بن جعفر السید بن شجاع آل محمّد الامام السید محمد بن[...]و الامام السعید الشهید خون بهاگیر آل محمّد ابو الحسین زید الشهید بن الامام زین العابدین علیهما السّلام.

سپس خود سید علیخان می نویسد:این گروه که نامشان مایه فتوح روح است نسب پدری من است و از سوی مادر،من فرزند قانته دختر غیاث الحکماء بن صدر الحکماء هستم که پیش از این در صدر نسب او را نام بردیم (۱).

مؤلف گوید:این سید از بزرگان از دانشوران ما بشمار است و در معقولات ید طولا داشته است و برای چگونگی مراتب علمی او باید به گزارش احوال او پرداخت.

یادآوری می شود احمد سکّین که او را احمد بن سکّین هم گفته اند در روزگار حضرت مولا علی بن موسی الرضا علیه السّلام می زیسته و در پیشگاه مبارک آن حضرت از نهایت قرب و منزلت برخوردار بوده است و حضرت رضا علیه السّلام کتاب فقه الرضا را به خاطر او توقیع و تصنیف فرموده است و این کتاب که به خط ولایت نقط آن حضرت توقیع گردیده است هم اکنون در طائف مکه معظمه در ضمن کتابهایی که از سید علیخان

۱- ۱-بطوری که خود سید علیخان در سلافه می نویسد:جد مادری اش محمد بن احمد منوفی است که در سال ۱۰۴۴ هجری در شام وفات یافته است و از پیشوایان شافعی مذهبان بوده است.از اشعار اوست: عتبت علی دیری بافعاله التی اضاق بها صدری و اضنی بها جسمی فقال أ لم تعلم بانّ حوادثی اذا اشکلت ردّت لمن کان ذا علم

مترجم حاضر باقی مانده است وجود دارد و این نسخه شریفه را مرکز دایرهٔ هستی به خط کوفی مرقوم فرموده است.تاریخ ترقیم آن سال دویست هجرت بوده است و اجازات علما و خطوطی که بر آن نگاشته اند دیده می شود.امیر غیاث الدّین منصور مذکور در پاره ای از اجازه ها که به خط خود نوشته است از آن نسخه یاد می کند و همین کتاب را به بعضی از فضلا اجازه داده است و همین اجازه به خط خود میر غیاث الدّین در ضمن برخی از کتابهای سید علیخان در حال حاضر در دست اولادش در شیراز موجود می باشد (۱).

باری سید علیخان مدنی از نوادگان باشخصیت امیر صدر الدّین محمد شیرازی است که با چند واسطه به وی می رسد و امیر صدر الدّین دشتکی شیرازی معاصر با علامه دوانی بوده است و بهتر از این به حالش باید رسید.

سید علیخان با ملاحظهٔ که در شرح حالش می شود در مکه یا در مدینه متولد شده است (۲)سید علیخان پس از تولّد و با فاصله ای که اتفاق افتاده بود به مکه مشرّف شده و در آنجا مجاورت اختیار کرده است.سپس در آغاز کارش از آنجا به حیدرآباد هند رفت و مدتی طولانی را در آنجا به سر برد و از امیران آن سرزمین بشمار آمد.سلاطین آنجا از

۱- ۱-فقه الرضا در این عصر از سوی مؤتمر اسلامی امام رضا(ع)به طرز نوینی با مقدمه ای ارزنده راجع به چگونگی آن از نظرهای مختلفی به طبع رسیده است و اختلافات زیادی دربارهٔ آن کتاب و انتساب آن به حضرت رضا(ع)وجود دارد.علامهٔ نوری شرح مفصلی در خاتمه مستدرک راجع به آن ایراد کرده و بعضی از علما به شدت هرچه تمام تر صحت آن را انکار کرده اند.علّامه ملا صالح مازندرانی در ضمن اجازه ای که برای والد این حقیر مرقوم داشته در حیلوله که سند به حاج میرزا هاشم چهار سوقی رسیده می نویسد:آنگاه که علامه میرزا هاشم به نجف آمده بود و من و برادرم شیخ علی به اتفاق پدرم به عیادت ایشان رفته بودیم حاجی نوری وارد شد،پس از آنکه از سوی پدرم به علّامه چهار سوقی معرفی شد.علّامه صورت از او برگردانید و آنچه را که محدث نوری راجع به فقه الرضا در خاتمهٔ مستدرک نوشته بوده کاملا مورد انکار قرار داد.حاجی نوری در مقام اعتذار گفت من به نقل و جمع اقوال پرداخته ام-م.

۲- ۲) -از کتابهای ترجمه و از مقدماتی که برای برخی از کتابهای او نوشته شده به دست می آید:سید علیخان در شب شنبه ۱۵ جمادی الاولی سال ۱۰۵۲ در مدینهٔ منوره متولد شده است-م.

وی کمال احترام را می داشتند و ازآن پس که اورنگ زیب پادشاه هند بر دیار هند استیلا پیدا کرد سید به دربار او راه یافت و از سرشناسان آن دولت به حساب آمد.پس از آن از دیار هند عازم بیت الحرام گردید و پس از انجام مناسک به ایران آمد .(۱)

این سید در شرح صحیفه سجّادیّه از خود به عبارات مختلفی یاد کرده است.

از جمله خود را به عنوان علی صدر الدّین مدنی ابی احمد نظام الدّین حسینی حسنی معرفی کرده است.اینک باید با تأمل دقیقی به سرّ این موضوع رسید تا اشتباهی به وجود نیاید.

سید علیخان که خدا فضیلتهایش پایدار بدارد از بزرگان فضلایی بوده که در روزگار ما زیست داشته است.و او که خدایش تندرست بدارد مراتب علمی را از گروهی از دانشوران فراگرفته است،از جمله از شیخ جعفر بن کمال الدّین بحرانی، از شیخ حسام الدّین حلّی و از شیخ بهایی بهره گرفته و خود او در سندی که به صحیفهٔ سجّادیه منتهی می گردد در اول شرح صحیفه یادشده به مراتب فراگیری خویش

۱- ۱-در مقدمهٔ انوار الربیع(طبع جدید مکتبه عرفان)می نویسد:سید علیخان در شب شنبه ششم ماه شعبان سال ۱۰۶۶ هجری به دستور پدرش از مکّه معظّمه به حیدرآباد هند رفت و سال ۱۰۶۸ هجری بدانجا وارد شد و در آنجا در محضر جمعی از علما که از شاگردان پدرش بودند بهره ور گردید.در ظرف هجده سال که در حیدرآباد اقامت داشته از مناصب عالیه برخوردار بوده است و پس از وفات پدرش در سال ۱۰۸۶ و درگذشت عبد اللّه قطب شاه سلطان حیدرآباد متوجه شد که مخالفان درصدد آزار او می باشند.مخفیانه از حیدرآباد بیرون رفته و در برهان پور به دربار سلطان محمد اورنگ زیب بار یافت و از آزار دشمنان محفوظ ماند و مورد اکرام اورنگ زیب واقع شد و از سوی او سپهداری یکی از گردانهای نظامی را به عهده گرفت و به لقب سید علیخان ملقب گردید.همچنین به دیگر از شئون موظف گردید و تا سال ۱۱۱۴ هجری عهده دار مناصب ارزنده ای بود تا استعفا خواسته و با اجازهٔ اورنگ زیب به اتفاق خانواده اش به مکه معظمه رفت و پس از زیارت حج و مرقد رسول اکرم و قبور ائمه بقیع و ائمه عراق علیهم السّلام برای زیارت مرقد مقدس رضوی عازم خراسان گردید.پس از آن در سال ۱۱۱۷ هجری عازم اصفهان شد و از آنجا که محل آسوده ای در اصفهان نداشت به شیراز رفته و در مدرسهٔ منصوریه شیراز اقامت گزید و به تدریس و تألیف پرداخت-م.

اشاره کرده است (۱).

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سید جلیل علی بن میرزا احمد بن معصوم حسینی از دانشوران معاصر است و عالمی فاضل و فرزانه ای ادیب و سراینده بوده است.

کتاب سلافه العصر فی محاسن اعیان العصر که اثری بس ارزنده است از آثار او می باشد.

وی در این اثر به گزارش زندگی اعلام عصر حاضر و کسانی که اندک فاصله ای با این روزگار داشته اند پرداخته و احوال و آثار و پاره ای از سروده های آنان را که به بخش مهمی از آنها در کتاب حاضر ایراد کرده ایم یادآوری کرده است (۲).

مؤلف گوید:از آثار او شرح رسالهٔ صمدیه در نحو است که از تألیفات شیخ بهایی (ره)می باشد.سید شرح دامنه دار و مشتمل بر تحقیقات ارزنده ای برای آن نوشته است و شرحی است که مانند آن در علم نحو تألیف نشده است؛چنانچه اقوال و نظریه های همگی نحویها را از کتابهای زیادی که کمتر در دست عموم ادبا بوده است در آن گرد آورده است (۳).

و از آثار او شرح صحیفه کامله است-که پیش از این هم به نام آن اشاره کردیم-

---

۱- ۱-در مقدمه انوار الربیع می نویسد:سید علیخان با مهارتی که در علوم مختلف داشته است از اساتید بسیاری استفاده کرده است،جز اینکه معدودی از اساتید او که نامشان در کتابهای تراجم آمده است از دیگران اطلاعی نداریم.از جمله از پدرش میرزا احمد و از شیخ جعفر بحرانی متوفی ۱۰۹۱ و از علامه مجلسی مؤلف بحار و از شیخ علی نواده صاحب معالم و از شیخ محمد بن علی شامی که در هند از مراتب فقه و نحو و بیان و حساب و نظم و نثر و فنون آداب از او استفاده کرده است و در کتاب سلافه از وی کمال بزرگداشت را به عمل آورده است و جمعی هم از او استفاده کرده اند:از جمله علّامهٔ مجلسی مؤلف بحار و سید امیر محمد حسین خاتون آبادی متوفی ۱۱۵۱ و شیخ باقر بن ملا محمد حسین مکی-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۶؛مآثر الکرام ص ۲۸۶؛تذکره شیخ علی حزین،ص ۱۰؛به نقل از مصفی المقال فی مصنفی علم الرجال،ص ۲۶۹-م.

۳- ۳) -این شرح به نام الحدائق الندیه نامیده شده است و به طبع رسیده و مورد توجه ادبا می باشد. بطوری که در الغدیر و در مقدمات برخی از کتب مطبوع او آمده دو شرح کوچک و متوسط هم بر صمدیه نوشته است و بطوری که احتمال داده شده این دو شرح مفقود گردیده است-م.

سید این شرح را بنا به پیشنهاد شاه سلطان حسین صفوی تألیف کرده و شرحی است بس بزرگ و از بهترین شرحها و طولانی ترین آنها بشمار است.تحقیقات مهمی از کتابهای دیگر که کمتر در اختیار بوده است در آن گرد آورده و آن را به نام ریاض السالکین فی شرح صحیفهٔ سیّد السّاجدین نامیده است و در آغاز شرح هر دعائی از صحیفه مبارکه خطبه و دیباچه جداگانه که مشتمل بر کلمات ظریفی بوده ایراد کرده است و تحقیقات و فوائد ارزنده ای در ضمن شرح کلمات شریفه متذکر شده است و به طور مبسوط به گفتار خویش ادامه داده و به نقل گفتار دیگران از شارحان و تعلیقه نویسان پرداخته است.از میان شارحان به گفتهٔ شیخ بهایی ره اهمیت خاصی و تعصّب ویژه ای نشان می داده و در بیشتر از علوم ویژه علوم عربیت بحثهای دامنه داری دارد.

در آن روزگار مولانا محمّد حسین بن ملا حسن گیلانی به شرح صحیفه اقدام کرده و شرح بزرگی بر صحیفه نگاشته و تحقیقات سیّد مترجم را بدون آنکه از وی نامی به میان آورد در کتاب خود ایراد کرده است.هنگامی که سیّد علیخان شرح وی را از نظر مطالعهٔ خود می گذراند و متوجه می شود که تحقیقات او را مولانای گیلانی در شرح خود ایراد کرده و به نام خویش به نگارش درآورده است به سختی آشفته خاطر می شود و از او بدگویی می نماید.مولانا که به آشفته خاطری و بدگویی او پی می برد بار دیگر به شرح صحیفه اقدام می نماید و در بسیاری از مواضع شرح و تحقیقات او را مورد ایراد و انکار قرار می دهد (۱).

صحیفه مبارکه همواره مورد توجه اعاظم علما بوده است و گروه بسیاری آن صحیفه سنّیه را مورد شرح و تعلیق قرار داده اند از جمله شرح سید داماد و شرح و تعالیق

۱- ۱-در ترجمه مجلد اول ریاض،ص ۱۶ [۱] آمده است:علّامه آیه العظمی مرعشی نجفی در مقدمهٔ صحیفهٔ مطبوع مرقوم فرموده در سال ۱۳۵۳ هجری نسخه ای از صحیفه کامله را برای جوهری طنطاوی مؤلف تفسیر الجواهر و مفتی اسکندریه فرستادم.در پاسخ وصول آن پس از سپاسگزاری نوشته بود: گران است بر من که تا حال به چنین اثر خالد که مواریث نبوت و اهل بیت است دست نیافته ام و از من پرسید که آیا برای این اثر شرحی نوشته است؟شرح صحیفهٔ سید علیخان مترجم فوق را برای او فرستادم. در جواب وصول آن نوشته بود تصمیم دارم من هم شرحی برای صحیفه مبارکه بنویسم-م.

شیخ بهائی و شرح فارسی ملا بدیع هرندی و شرح زواری و شرح ملا محسن کاشی و شرح ملا صالح روغنی قزوینی و شرح ناتمام استاد استناد قدّس سرّه و تعلیقات پدر بزرگوارش ملا محمد تقی مجلسی و ترجمه فارسی آقا حسین خوانساری و شرحی که کفعمی لابلای حواشی مصباح و بلد الامین از آن نموده بلکه شرح مستقلی هم بر آن نگاشته است و شرح سیّد مترجم و شرح یادشده ملا حسین گیلانی و شرح گیلانی به سبک تفسیر مجمع البیان طبرسی تهیه شده چنانچه به یادآوری از لغات و اعراب و معانی کلمات و دیگر از امور مربوط به شرح پرداخته است (۱).

از آثار این سیّد شرح ارشاد در نحو و منظومه ای است در علم بدیع و شرحی که خود او بر آن نگاشته است (۲)و کتاب بزرگی در لغت به نام طراز اللغه و سیّد مترجم تا پایان عمر به تألیف این کتاب سرگرم بوده است و به اتمام نرسانیده است و بیش از نیمی از آن را تألیف نکرده که در همان هنگام دست مرگ گریبانش را در شیراز گرفت و در ماه ذیقعده سال ۱۱۱۸ هجری درگذشت رحمه اللّه علیه (۳).

۱- ۱-در الذریعه مجلد ۱۳ با همان شرحهایی که مؤلف در اینجا نقل کرده است ۵۷ فقره شرح صحیفه را که از اوایل قرن دهم تا چهاردهم هجری تهیه شده نام برده است-م.

۲- ۲) -منظومهٔ بدیع که بدیعیه گفته می شود مشتمل بر صد و چهل و هفت بیت بود که در هریک از آنها ملتزم نام صنعت بدیعی شده است و سال ۱۰۷۷ هجری از سرودن آنکه در ظرف دوازده شب اتفاق افتاده آماده گردیده است و همین منظومه را به نام انوار الربیع فی انواع البدیع شرح کرده است و سال ۱۰۹۳ هجری از شرح آن فارغ گردیده و خود در تاریخش گفته است: بعون اللّه تم الشرح نظما و نشرا مخجلا درّ النظام و مسک ختامه و ز طاب نشرا الی تاریخه(طیب الختام)

۳- ۳) -در مقدمهٔ کتاب انوار الربیع می نویسد:سید علیخان در شهر شیراز درگذشته و در حرم مطهر حضرت سید احمد بن الامام موسی الکاظم علیه السّلام که ملقب به شاه چراغ است دفن گردیده است.در تاریخ وفاتش اختلاف بسیاری است چنانچه بعضی سال وفات او را ۱۱۱۷ و دیگری ۱۱۲۷ و دیگری ۱۱۱۹ و سومی ۱۱۲۰ هجری یاد کرده است و قول اخیر به صحت نزدیک تر است.و چنانچه می بینم مؤلف ریاض ۱۱۱۸ [۱] نوشته است-م.

و از آثار او کتابی است در شرح گزارشهای صحابه و تابعان و دانشمندان،این کتاب به آخر نرسیده است و یک مجلد آنکه مشتمل بر احوال صحابه بوده است به پایان رسیده است (۱).

از آثار او رساله ای است در غلطهای قاموس که از طرف فیروزآبادی اتفاق افتاده است و رسالهٔ پسندیده ای است دیگری کتاب الکلم الطّیب و الغیث الصیّب است که مشتمل بر دعاهای رسیده از رسول خدا و خاندان پاکیزه گوهر آن حضرت صلوات اللّه علیهم اجمعین می باشد و این اثر ناتمام مانده و خالی از فوائد و تحقیقات نمی باشد (۲).

شیخ علی بن احمد بن موسی عاملی نباطی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:وی فاضلی دانشور و شایسته شخصیّتی پارسا، مشهور و بزرگوار بوده که در نجف اشرف می زیسته و همان جا درگذشته است (۳).

شیخ از محضر شیخ محمد بن شیخ حسن(مؤلف معالم)و سید محمد بن ابی الحسن عاملی(مؤلف مدارک)استفاده کرده است و رسالهٔ اثنی عشریه صلات شیخ بهایی را شرح کرده است و آثار دیگری هم دارد ۳.

پوشیده نیست (۴)پیش از این سرگذشت شیخ ابو القاسم علی بن احمد کوفی را

۱- ۱-نام این کتاب الدرجات الرفیعه فی طبقات الامامیه من الشیعه است که نام بردگان در آن را به دوازده طبقه تقسیم کرده است:۱-صحابه ۲-تابعان ۳-محدثان ۴-علما ۵-حکما ۶-ادبا ۷-سادات صفوی ۸-پادشاهان ۹- امیران ۱۰- وزیران ۱۱- سرایندگان ۱۲-زنان.از این کتاب در سال ۱۳۸۲ هجری طبقه اول و بخشی از چهارم و اندکی از یازدهم همان اندازه که به دست آمده به طبع رسیده است-م.

۲- ۲) -برخی دیگر از آثار او که در این کتاب نیامده ۱-نغمه الاغان ۲-رساله فی المسلسله بالاباء ۳-سلوه الغریب سفرنامه اوست که سال ۱۰۶۷ به حیدرآباد هند رفته است ۴-ملحقات السلافه ۵-التذکره ۶-المخلات ۷-الزهره در نحو ۸-دیوان شعر ۹-نفثه المصدور ۱۰-محک العریض که جمعا ۲۲ مجلد کتاب و رساله است-م.

۳- ۳) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۸. [۱]

۴- ۴) -مطالبی که پس از جملهٔ(پوشیده نیست)تا اول شرح حال شیخ ابو الحسن علی ترجمه-

نوشتیم و در آنجا آوردیم که وی در کتابهای رجال به غالی گری شهرت یافته است و از نظر مؤلفان رجال ناپسند است و کتاب اخلاق و امثال آن از آثار او می باشد بدیهی است شیخ بزرگوار حسین بن عبد الوهّاب که معاصر با سید مرتضی و سید رضی بوده است در یکی از مواضع کتاب عیون المعجزات خود می نویسد:از خطی که به ابن ابی عمران کرمانی شاگرد ابو القاسم علی بن احمد کوفی موسوی-رضی اللّه عنه-نسبت داده شده است چنین برمی آید که از ابو القاسم شنیده است توقیعاتی که از ناحیه مقدسه حضرت بقیه اللّه(عج)صادر می شده در اختیار عثمان بن عمرو عمری قرار می گرفته و او از سمت سفارت میان حضرت بقیه اللّه و شیعیان برخوردار بوده است تا به آخر...

و نیز حسین بن عبد الوهاب در جای دیگر از کتابش می نویسد:ابو القاسم علی بن احمد کوفی رضی اللّه عنه در کتاب استشهاد گفته است:خبر دادند به ما گروهی از مشایخ ما که درک خدمت برخی از ائمه علیهم السّلام را کرده بودند از مردمی که در حضرت علی بن محمد علیهما السّلام حضور داشتند تا به آخر...

در جای دیگر از کتابش:در طیّ سند حدیثی از ابو الغنائم احمد بن منصور مشتری (رض)در اهواز از رئیس ابو القاسم علی بن عبد اللّه بن ابی روح قصری از یحیی بن طویل از ادیب ابو محمد بن ابو القاسم علی بن احمد کوفی از پدرش از ابو هاشم جعفری تا به آخر...

شیخ ابو الحسن علی بن احمد نسوی

از فضلا و علما بوده است و از خصوصیات روزگارش بی اطلاعم.ممکن است نسوی منسوب به نسا بوده باشد که شهرک معروفی است از شهرهای خراسان و کلمه

نساء بکسر نون ضبط شده است و این کلمه را در حال نسبت به فتح نون خوانده اند و گاهی هم منسوب بدان شهر را نسایی به الف بعد از همزه می خوانند.

شیخ علی بن احمد بن نعمه اللّه بن خاتون عاملی عیناثی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی عالم و فقیهی ادیب و سراینده بود پیش از این پاره ای از مطالب را در ترجمه پیشین نوشتیم که ممکن است شخص حاضر با شخص مذکور متّحد بوده باشند (۱).

مؤلف گوید:مرادش شیخ علی بن احمد بن خاتون عاملی عیناثی است که پیش از این از وی نام برده شده است و حقیقت آن است که شخص گذشته و حال متّحد باشند زیرا نسبت به جدّ،شایع است.

شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن شیخ سعید جمال الدّین احمد بن

یحیی مزیدی حلّی فقیه معروف به مزیدی

به طوری که از آغاز اربعین شیخ بهایی به دست می آید:وی از بزرگان فقهای شیعه بوده و با شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی و هم طرازان او معاصر بوده است و از اساتید شهید اول ره بشمار است و از ابن داود و علاّمه حلی روایت می کرده.در یکی از اجازات در وصف او چنین آمده است الشیخ الامام ملك الادباء و العلماء.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن احمد بن یحیی مزیدی فاضلی فقیه بود.شهید اوّل از وی روایت می کند و خود او از علاّمه حلّی روایت می نماید (۲).مؤلف گوید:به طوری که یادآوری خواهد شد رضی الدّین از شیخ جمال الدّین محمد بن احمد بن صالح قسّینی روایت می کند (۳).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۷. [۱]

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۶،ص ۲۰۴. [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۸،ص ۱۳۴.

۳- ۳) -از کسانی که وی از ایشان نقل کرده است سید رضی الدّین بن معیه است و این سند در اجازه ای-

شیخ معاصر در جای دیگر از آن کتاب نقل می کند:شیخ رضی الدّین ابو الحسن علیّ مزیدی از فضلا و از شاگردان علاّمه حلّی بوده است و او پسر احمد بن یحیی حلّی معروف به مزیدی است که شیخ شهید از وی روایت داشته است و شهید در اجازه ای که صادر کرده او را چنین ستوده است (۱):الشیخ الامام العلاّمه ملک الادباء غرّه الفضلاء جمال الدّین (۲).

ملا نظام الدّین قرشی گفته است:علی بن احمد بن یحیی معروف به مزیدی،شیخ و پیشوایی است که ریاست ادبا و فضلا را به عهده داشته است،به لقب رضی الدّین خوانده شده و به کنیهٔ ابو الحسن مکّنی بوده است.او از مشایخ امامیه رضوان اللّه علیهم بشمار می آید.

شیخ شهید از وی روایت می کرده و خود او از علاّمه جمال الدّین و از شیخ تقی الدّین بن داود رضی اللّه عنهما روایت می کرده است.

مؤلف گوید:برخی از کتابهای فقهیه را به خط شریف او دیده ام،از جمله در شهر تبریز برخی از مجلّدات تذکره الفقهای علاّمه حلّی را به خط او مشاهده کرده ام.

ظاهرا پدر او از علما و فقها بوده است.

شهید اول در اجازهٔ خود به شیخ زین الدّین علی بن خازن حائری اظهار می دارد:

آثار دو فرزند ابن طاوس(علی و احمد)را با روایت شده های دو فرزند سعید(محقق حلّی و یحیی بن سعید)از شیخ امام ملک الادباء و العلماء رضی الدّین ابو الحسن علی بن

۱- ۱) -جملهٔ مزبور در اجازهٔ شهید اول به شمس الدّین ابو جعفر محمد بن نجده-که تاریخ دهم ماه رمضان سال ۷۷۰ هجری است و منضم به اجازات بحار می باشد-آورده شده است-م.

۲ - ۲) -جمال الدّین لقب پدر علی مزیدی بوده است و لقب خود او چنانچه در این ترجمه آمده است رضی الدّین بوده.بنابراین تقدیر چنین است:غرّه الفضلا رضی الدّین علی بن جمال الدّین احمد و ممکن است سقطی در امل الآمل رخ داده باشد-م.

شیخ سعید جمال الدّین احمد بن مزیدی-رضی اللّه عنه-از استادش امام جمال الدّین محمد بن صالح قسّینی از دیگر مشایخ روایت می کنم.

مؤلف گوید:از مترجم حاضر به گونه های چندی تعبیر شده است.گاهی از او به همان گونه که ما در آغاز ترجمه اش نوشتیم تعبیر کرده اند و هنگامی همان نحو که شهید در اجازه اش تعبیر کرده است وی را عنوان کرده اند.و گاهی به استناد بعضی از نسخه های اجازه وی لفظ ابن را بین نام و لقب او اضافه کرده اند و گاهی مانند شیخ معاصر که در جایی از آن کتاب وی را به عنوان شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن احمد بن یحیی مزیدی و در جای دیگر وی را به نام شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن مزیدی معرفی کرده اند.

و چنانچه می دانیم این گونه تعبیرات زیانی به وحدت شخص وارد نمی آورد.

یادآوری می شود از اجازهٔ یادشدهٔ شهید اول به دست می آید که امام فخر الدّین بوقی از مشایخ مزیدی بوده است.او در آنجا که می نویسد:کتاب نهج البلاغه را(که معجزهٔ امام واجب الاطاعه حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام بوده است (۱))از گروه زیادی که از آن جمله است شیخ رضی الدّین مزیدی از استادش امام فخر الدّین بوقی به استناد سند مشهوری که داشته است روایت می کنم.

و از بعضی از مواضع به دست می آید:که شیخ رضی الدّین مترجم حاضر به توسط ابن داود از محقق حلّی روایت می کرده است.

و از اجازهٔ شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی استفاده می شود که شیخ رضی الدّین ابو الحسن علی بن مزیدی مترجم حاضر از شیخ صفیّ الدّین محمد بن معدّ از محقق حلّی نیز روایت داشته است.

شهید اول در احادیث اربعین خود به روایتی که از مزیدی مترجم حاضر داشته

۱- ۱-عبارت موجود در پرانتز که ترجمه شد مربوط به خود شهید است که در اجازه ابن خازن فرموده است:«و رویت کتاب نهج البلاغه الذی هو معجز الامام المفترض الطاعه امیر المؤمنین علیه الصلاه و السّلام.»و این اجازه منضم به اجازات بحار الانوار است-م.

است وی را چنین توصیف کرده است:خبر داد مرا شیخ فقیه علاّمه رضی الدّین ابو الحسن علی بن احمد مزیدی گفت:خبر داد به من فقیه محمد بن احمد بن صالح تا به آخر...و نیز مزیدی به این سند از شیخ طوسی روایت می کند از فقیه محمد بن احمد بن صالح از نجیب الدّین بن نما از پدرش هبه اللّه بن نما از حسین بن محمد بن احمد بن طحال از ابو علی فرزند شیخ طوسی از شیخ طوسی رحمه اللّه علیه اجمعین.

قابل توجّه است که مزیدی در معنا همان اسدی است،چنانچه قاضی نور اللّه در جند یازدهم از کتاب مجالس المؤمنین آنجا که به تحقیق تشیّع طائفه بنی اسد پرداخته اظهار می دارد:گروه بنی اسد از قدیم زمان شیعه آل محمد علیهم السّلام بوده اند و به آنها مزیدی هم می گفته اند.

مؤلف گوید:مشهور آن است که مزیدی به فتح میم و کسر زای نقطه دار و سکون یا و دال بی نقطه در آخر است و گاهی آن را به فتح میم و سکون زا و فتح یا و دال بی نقطه در آخر ضبط کرده اند و در بعضی از مواضع هم مزیدی را به ضم میم دیده ام و برای چگونگی ضبط آن باید به کتابهای انساب و لغت مراجعه کرد (۱).

شیخ شرف الدّین علی استرآبادی

دیری نپاید به عنوان سید شرف الدّین علی حسینی استرآبادی متوطن در نجف اشرف یادآوری بشود.

ملا زین الدّین علی استرآبادی

وی از فضلا و دانشوران بزرگوار بود.

به طوری که از آغاز غوالی اللئالی ابن ابی جمهور احسایی استفاده می شود:

۱- ۱-در پاورقی می نویسد:ظاهرا مزیدی به فتح میم و سکون زا منسوب به حلّهٔ بنی مزید باشد که به فتح میم و سکون زا و فتح یا ضبط شده است و برای چگونگی ضبط و مطالب مربوط به حلّه به مجلد دوم معجم البلدان مراجعه شود-م.

استرآبادی از سیّد مرتضی ابو سعید حسن بن عبد اللّه بن محمد بن علی اعرج حسینی از شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی از علاّمه روایت می کرده است.و ملا رضی الدّین عبد الملک بن شمس الدّین اسحاق بن رضی الدّین عبد الملک بن محمّد بن فتحان واعظ قمی از وی روایت داشته است و ابن ابی جمهور در توصیف از او چنین گفته است:

المولی الاعظم الامجد الاکرم غرّه العلماء زین الملّه و الدّین علی الاسترآبادی.

مؤلف گوید:حقیقت آن است که مترجم حاضر با ملا زین الدّین علی بن حسن (حسین)بن محمد استرآبادی که ازاین پس به گزارش حال او اشاره خواهد شد متّحد بوده باشد،چه آنکه این دو تن در درجه و اسم و لقب و شهر یکسانند و همچنین مترجم حاضر با ملا زین الدّین علی بن محمد استرآبادی که نام برده خواهد شد متّحد می باشد.

ملا عماد الدّین علی بن(...)استرآبادی

وی فاضلی دانشور و متکلمی منطقی و بنام است و از متأخّرین امامیّه بشمار می آید.ممکن است با ملاحظه ای که بشود از علمای اوائل دولت صفویه بوده باشد.

از آثار او حاشیه ای است بر شرح مطالع قطب رازی و متعلقات آن و همچنین حاشیه ای است بر شرح شمسیهٔ وی.

ظاهرا مترجم حاضر همان مولا عماد الدّین علی استرآبادی بوده باشد.در بخش دوم از وی نام می بریم.و هم ممکن است عماد الدّین علی شریف قاری استرآباد باشد که به شرح حالش اشاره می کنیم.شریف قاری در روزگار پادشاهان صفویه می زیسته است و اتحاد وی با شخص اخیر به قاعده نزدیک تر و این معنی در ذیل گزارش احوال شریف قاری ایراد خواهد شد.

اسکندر بیک در تاریخ عالم آرا می نویسد:ملا عماد الدّین علی استرآبادی از مردم استرآباد است و در علم قرائت و تجوید کمال مهارت را داشته است و رساله های مختصر و مفصّلی دراین باره تحریر نموده و در روزگار شاه تهماسب صفوی در زمرهٔ دانشوران بوده است و بی اندازه مورد احترام قرار می گرفته و نیازمندیهای اهل علم و بینوایان و مستحقان را به اطلاع شاه می رسانیده و مقبول پیشگاه او واقع می شده است و در میان

بزرگان و سرشناسان از دستجات مختلف معزّز و محترم بوده است و طبقه قاریها از مراتب علمی او بهره ور می شدند.

مؤلف گوید:در شهر هرات خط شریف او را بر پشت برخی از کتابها دیده ام و صورت خط او این بوده:«من کتب العبد عماد الدّین علی الشّریف القاری الاسترآبادی»و خطش خالی از حسن نبوده است و این خط نوشته دلیل بر آن است که عماد الدّین مترجم حاضر با عماد الدّین بخش دوم متّحد است.و رساله هایی که عماد الدّین علی شریف قاری استرآبادی در فن قرائت تألیف کرده است عبارت است از رساله ای در قرائت عاصم این رساله را به فارسی و برای دختر شاه تهماسب صفوی تألیف کرده است و دیگری رساله التحفه الشاهیه است که به فارسی و برای شاه تهماسب صفوی نوشته است.

این رساله در بیان مخارج حروف و قواعد علم تجوید و اختلافاتی است که قاریهای دهگانه دربارهٔ سورهٔ فاتحه و اخلاص داشته اند.

شیخ زین الدّین ابو الحسن علی بن بشاره عاملی شقراوی حنّاط

وی از اجلّهٔ شاگردان شهید بوده است (۱)و به اتفاق عدّه ای کتاب علل الشرائع صدوق را نزد او خوانده است.شهید برای او و همان عدّه که شریک درس او بوده اند اجازه ای نوشته است و در آن اجازه از وی ستایش کرده و من آن اجازه را به خط شهید در پشت همان کتاب دیده ام.صورت اجازه چنین است:

«اکثر این کتاب را از قرائت من و بقیهٔ آن را که دیگری بر من قرائت کرده است سماع نمود (۲)شیخ اجلّ عالم عامل فاضل فقیه کامل زاهد عابد زین الدّین ابو الحسن علی بن بشاره عاملی شقراوی حنّاط و سید شریف فقیه عالم فاضل محقق پرهیزکار شمس الدّین ابو عبد اللّه محمد بن محمد بن زهره حسینی حلبی و شیخ صالح پرهیزگار متدیّن بدل عزّ الدّین ابو محمّد حسن بن سلیمان بن محمّد حلّی متولدش در حلّه و

۱- ۱-اعلام الشیعه،سدهٔ ۸،ص ۱۳۵.

۲- ۲) -الذریعه،ج ۱،ص ۲۴۷. [۱]

زیستگاهش در جبل عامل و شیخ فقیه عالم عامل کامل عزّ الدّین ابو عبد اللّه حسین بن علی عاملی که اکثر این کتاب را سماع کرده است و شیخ فقیه زاهد عابد جمال الدّین احمد بن ابراهیم بن حسین کردامی و فقیه عزّ الدّین حسین بن محمد بن هلال کرکی و گروه زیاد دیگری و این کتاب را به استناد قرائتی که بر ایشان دارم از لفظ خود به آنها روایت کردم از شیخم سیّد مرتضی علّامه عمید الدّین ابو عبد اللّه عبد المطلب بن محمد بن علی بن اعرج حسینی و استاد خردمندم علّامه محقق فخر الدّین ابو طالب محمد بن مطهّر و این هر دو بزرگوار از شیخ امام متبحّر شیخ الاسلام مفتی فرقه ها جمال الدّین ابو منصور حسن بن مطهّر و برادرش شیخ امام رضی الدّین علی بن مطهّر و سیّد فخر الدّین علی بن اعرج و همگی آنها از شیخ امام علّامه نجم الدّین ابو القاسم بن سعید و شیخ سدید الدّین ابو المظفر یوسف بن مطهّر و این هر دو تن از سیّد امام نسّابه شمس الدّین ابو علی فخار و شیخ فقیه نجیب الدّین ابو ابراهیم محمد بن نما و هر دوی ایشان از شیخ فقیه علامه فخر الدّین ابو عبد اللّه محمّد بن ادریس از شیخ عربی بن مسافر عبادی و دیگری از الیاس بن هشام حائری و دیگری از ابو علی مفید بن شیخنا الامام ابو جعفر طوسی از پدرش از استاد امامش ابو عبد اللّه مفید از مصنّف کتاب رضوان اللّه علیهم اجمعین و از گروهی از مشایخم و مشایخ مشایخم که در حال حاضر تقاضای شمارش آنها را ندارم به طرق مختلف صحیح و به ایشان اجازه دادم که کتاب مزبور را به این طریقها که صحیح است و اصل روایت هم صحّت آن می باشد روایت نمایند و کتب محمد بن مکّی روز چهارشنبه دوازده شب گذشته از شعبان سال ۷۵۷ هجری در حلّه درحالی که از خدا سپاس گذارم و به رسول او محمد و خاندان پاکیزه گوهر او درود می فرستم».

بار دیگر شهید به خط خود بر پشت همان نسخه چنین نوشته است:

«نیازمندترین بندگان خدا و محتاج به کرم خدای تعالی و بخشش و عفو از او و از پدر و مادرش نویسندهٔ این حروف محمد بن محمد بن مکّی که خدا او را یار و یاور باشد می گویم من و برادرم به نام علی و ملقّب به ضیاء الدّین به استناد اجازه ای که از پدرمان داشتیم و خط او قدّس اللّه روحه در بالا دیده می شود از مشایخ او که در اینجا ذکر شده و دیگران به اجازهٔ لفظی که چند مرتبه تکرار شده و ملاحظه شده و مربوط به همگی

کتابهای فقه و حدیث و دیگر از علوم بوده است به استناد اجازه ای که از مشایخش رضوان اللّه علیهم داشته است روایت می کنیم و این اجازه هم در ظهر چهارشنبه سه روز گذشته از ماه مبارک رمضان سال ۷۸۹ هجری حامدا مصلّیا نوشته شد».

شیخ ابو القاسم علی بن اسحاق معادی

به طوری که یکی از شاگردان شیخ علی کرکی در رساله اسامی مشایخ نوشته است وی از مشایخ اصحاب ما می باشد و از شیخ صدوق(ره)روایت می کند.

شیخ علی بن اسماعیل

وی از دانشوران اصحاب ما بوده است و ابو محمد حسن بن علی از وی روایت می کرده و خود او از یحیی بن کثیر روایت داشته است.بنابراین شیخ علی هم درجهٔ با شیخ طوسی بود و من به ترجمهٔ او بیشتر از آنچه نوشتم دست نیافته ام.

الحاج علی اصغر بن محمد یوسف قزوینی

وی فاضلی دانشور و متکلم و پارسایی شایسته بوده است.مراتب علمی را از فضلای قزوین که در روزگار وی بوده اند از قبیل ملا خلیل قزوینی و برادرش ملا محمد باقر و آقا رضی الدّین محمد قزوینی استفاده کرده است.

آثار چندی تألیف کرده است؛از جمله سفینه النجاه فارسی در اعمال سال و ادعیه و عبادات،کتاب بزرگی است که مشتمل بر فوائد ارزنده ای بوده و در چندین مجلّد تألیف شده است.دیگری حاشیه بر حاشیهٔ استادش ملا خلیل قزوینی که بر عدّه الاصول شیخ طوسی تعلیق کرده است.این حاشیه نیز در ضمن چند جلد تألیف شده است.

دیگری فهرست اشعار کتاب مغنی اللبیب ابن هشام دیگری رمزهای تفاسیر آیات که در کتب اربعه(کافی،من لا یحضر،تهذیب و استبصار)و دیگر از کتابهای حدیث.

در قزوین ملاقات او دست داد و مردی باشخصیت بود.چنانچه در اقوال و افعال محلی برای اعتراض باقی نگذارده بود.

حاج علی اصغر فرزند فاضلی داشته است به نام ملا محمد مهدی که مراتب علمی را از پدرش و اساتید پدرش فراگرفته است.او هم نیز آثار چندی تألیف کرده است.از جمله کتاب عین الحیاه در این کتاب به نقل دعاهای مشهوره که ویژه وقت معیّنی نمی باشد و همچنین ادعیه ای که به نامهای مخصوصی خوانده شده اند و امثال این ها پرداخته است و در ضمن هر دعایی فضیلت آن را ترجمه کرده است کتاب الانتقاد در نحو شرح کتاب المجمل ملا خلیل قزوینی،در نحو شرح شواهد کتاب انتقاد مزبور رساله ای در تحقیق اینکه لفظ جلاله(اللّه)علم نبوده است.رسالهٔ غنیه الطّلاب در تحقیق اباحه و تخییری که از صیغه و عاطف استفاده می شود.فهرست کافیه بدیعیه صفی حلّی.

رسالهٔ در مؤنثات سماعیه و احکام آنها.حواشی بر شرح عربی کتاب توحید کافی تألیف ملا خلیل قزوینی.حواشی بر کتاب مغنی اللّبیب ابن هشام و امثال این ها از فوائد و تحقیقات دیگر.

شیخ معاصر در امل الآمل برای هریک از پدر و پسر ترجمه ویژه ای ترتیب داده و نظیر آنچه را ما در ضمن نام برداری از آنها به میان آورده ایم ایراد کرده است با این تفاوت که پدر را این چنین معرّفی نموده است:الحاج علی بن اصغر بن محمد یوسف(محمد بن یوسف)قزوینی (۱).

سیّد شاه مظفر الدّین علی انجوی شیرازی

مؤلف تاریخ عالم آرا می نویسد وی از افاضل سلسلهٔ شاهیه در شیراز بوده است و در روزگار شاه تهماسب صفوی و پس از او می زیسته و در ناحیه شیراز به منصب شیخ الاسلامی برقرار بوده است و وکالت جلالیات شاه تهماسب را در اختیار داشته است.پس از وی در روزگار سلطنت شاه خدابنده صفوی به اتفاق وی از شیراز به لشکرگاه وی رفته و منصب قاضی عسگری وی را به عهده گرفته و از سوی او مورد عنایت و شفقت خاصی قرار گرفته است.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،صص ۳۰۸،۱۷۶. [۱]

شیخ ابو الحسن علی بن بلال مهلّبی

از بشاره المصطفی محمد بن ابی القاسم طبری به دست می آید:وی از مشایخ شیخ مفید بوده و از محمد بن حسین بن حمید بن ربیع بلخی از سلیمان بن ربیع هندی از نصر بن مزاحم منقری روایت می کرده است.

در آن کتاب سند دیگری به این شرح آمده است:خبر داد مرا ابو علی از پدرش شیخ طوسی از شیخ مفید از ابو الحسن علی بن بلال مهلّبی از محمد بن حسین بن حمید بن ربیع بلخی از سلیمان بن ربیع هندی از نصر بن مزاحم منقری و باز خبر داد مرا علی بن عبید اللّه بن اسد بن منصور اصفهانی از ابراهیم بن محمّد بن هلال ثقفی از محمد بن علی از نصر بن مزاحم.

مؤلف گوید:از سند دوّم استفاده می شود که علی بن عبید اللّه بن اسد منصور اصفهانی هم از مشایخ مفید بوده باشد.درعین حال خالی از تأمل نیست.

قاضی ابو الحسن علی بن بندار بن محمد هوشمی

شیخ منتجب الدّین او را فاضل ثقه معرّفی کرده است.

معنای هوشمی را در ترجمه پیشین یاد کردیم.

شیخ صدوق فخر الدّین علی بن بوقی

وی از اجلّه دانشمندانی است که متأخر از محقق حلّی و ابن ابی الحدید معتزلی بوده است،و یکی از فضلای سادات اصحاب ما در شرحی که برای قصائد العلویات ابن ابی الحدید نوشته از وی روایت کرده است،و او را به عنوان صدوق ستوده و بر او ترحّم کرده است و باید به احوال او رسیدگی کرد.

سید شرف الدّین ابو الحسن علی بن تاج الدّین بنظمحمّد حسنی کیشکی

منتجب الدّین او را به پرهیزکاری و دین داری ستوده است.

مؤلف گوید:ممکن است کیشکی با شین نقطه دار بوده باشد،و کیسکی با سین

بی نقطه چندین مرتبه تکرار شده است.

شیخ معاصر نام برده را در این مقام متذکر شده است.و هرگاه چنین باشد بایستی پس از تاج الدّین لفظ(ابن)ساقط شده باشد (۱).

امیر سیّد علی شوشتری

وی دانشوری بافضیلت و کاملی جامع و از بزرگان علمای ما می باشد.از آثار او کتاب المصباح فی اعمال السنه و الادعیه است که قابل ملاحظه و به پارسی تألیف کرده است.

از چگونگی روزگار او اطلاعی ندارم.به گمانم از علمای روزگار صفویه بوده باشد.

شیخ زین الدّین علی تولینی نحاریری عاملی

وی از اجلّه فقها و علما بوده است و به طوری که از اجازهٔ شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی-که برای سیّد بن شدقم مدنی نوشته است-برمی آید،از شیخ مقداد سیوری روایت می کرده است،و شیخ جمال الدّین احمد بن حاج علی عیناثی عاملی،از وی روایت می کرده است.

مؤلف گوید:چنان می پندارم که در این کتاب با اندک تغییری از وی نام برده باشیم،زیرا مترجم با چنان توصیفی را در امل الآمل ندیدم.

کفعمی در یکی از مجموعه هایش از کتاب الکفایه فی الفقه تولینی،مطالبی نقل کرده است و ظاهرا مراد کفعمی از تولینی مؤلف کفایه همین شیخ مترجم است و بعضی دیگر از علما همین کتاب را به وی نسبت داده اند و پاره ای از فتواها را از وی نقل کرده اند (۲).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۷؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۴.

۲- ۲) -در اعیان الشیعه مجلد ۸، [۱]می نویسد:در مجموعهٔ کفعمی صورت اجازه ای که شیخ عز الدّین حسن بن احمد بن محمد بن سلیمان بن فضل به یکی از شاگردانش داده ایراد شده است و در آن اجازه تنها فتاوای کفایهٔ شیخ زین الدّین علی تولینی را ویژهٔ اجازه قرار داده است و ممکن است مراد شیخ عز الدّین همان تولینی مورد بحث بوده باشد.رسالهٔ صلات تولینی در کتابخانهٔ رضویه وجود دارد و تاریخ کتابت آن ۹۱۷ هجری است-م.

شیخ زین الدّین علی توابنی

از اجلّهٔ علما و فقهای روزگار خود بوده است و به طوری که شیخ احمد بن نعمه اللّه بن خاتون در اجازهٔ مولی عبد اللّه شوشتری نقل کرده است شیخ زین الدّین،از شیخ جمال الدّین احمد بن حاج علی عیناثی عاملی روایت می کرده است.

مؤلف گوید:به گمان من اشتباهی از سوی ناسخ به وجود آمده باشد،زیرا توابنی تصحیف (۱)تولینی است.بنابراین توابنی همان شیخ زین الدّین علی تولینی نحاریری است که در ترجمهٔ فوق نام او را از اجازهٔ پدر شیخ احمد که به سیّد بن شدقم مدنی داده است یاد کردیم.

سیّد شمس الدّین بن علی بن ثابت بن عصیده سوراوی

امل الآمل گوید:وی فاضلی جلیل القدر و فقیه بود،علاّمه حلّی به توسط پدرش شیخ یوسف از وی روایت می کرده است (۲).

مؤلف گوید:شمس الدّین،از شیخ محمد بن طحال مقدادی،از شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی،از پدرش شیخ طوسی روایت می کرده است.

شیخ علی بن جبیر

پس از این با عنوان شیخ علی بن سیف بن جبیر خواهد آمد.

سیّد تاج الدّین علی بن سیّد عماد الدّین ابو القاسم جعفر بن علی بن

عبد اللّه بن احمد جعفری دبیسی به دهستان

منتجب الدّین در فهرست (۳)گوید:وی از فضلا بود،و انواع علوم را از دانشوران

۱- ۱-هرگاه توابنی همان تولینی باشد و تصحیفی رخ داده باشد چگونه در ترجمهٔ تولینی نوشته است جمال الدّین عیناثی از وی روایت می کرده و در توابنی نوشته است توابنی از جمال الدّین اجازه داشته است.اینک یا واقعا تصحیفی اتفاق افتاده است و یا اجازه طرفینی بوده است و شاید امر به لحاظ مؤلف اشاره به این معنی بوده باشد-م.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۷؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۷،ص ۱۰۲.

۳- ۳) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۷؛ [۱]فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۶؛ [۲]اعلام الشیعه، [۳]سدهٔ ۶،ص ۱۸۲.

خوارزم فراگرفت،و بخشی از آثار امام فخر الدّین رازی را از وی بیاموخت و منصب فتوای دهستان به عهدهٔ او واگذار شده،چنانچه پدرش سید عماد الدّین جعفر از همین منصب برخوردار بود و برای تقیّه رویهٔ حنفیها را از خود ابراز می داشته است.

مؤلف گوید:پیش از این ترجمهٔ پدرش سید عماد الدّین ابو القاسم جعفر بن علی را متذکر شدیم و ممکن است دبیسی،با دال مهملهٔ مضموم بوده باشد.

سیّد اجلّ ابو جعفر علی بن جعفر بن حسین بن قدامه موسوی نیشابوری

خراسانی ملقب به رئیس خراسان

وی فاضلی عالم و بزرگوار و معروف به ابن قدامه بوده است،و پیداست که این شخص غیر از قاضی ابن قدامه است.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین به نقل از تذکرهٔ دولتشاه می نویسد:ابو جعفر علی بن جعفر موسوی بزرگواری بوده که برای تعظیم و احترام او،در نامه هایی که صادر می شده است وی را رئیس خراسان می نوشتند و سلطان سنجر هم او را برادر خود می خوانده است.

و ادیب صابر که سراینده ای بنام،و از فضلای سرایندگان خراسان بشمار است (۱)،در تهنیت اینکه سلطان وی را برادر خوانده این بیت را به فارسی سروده است.

اگرچه بهترین خلق عالم را پسر باشد بزرگی را پدر باشد برادر خواند سلطانش

---

۱ - ۱-دولتشاه در تذکره می نویسد:استاد شهاب الدّین صابر دانشمندی فاضل و ماهر بود و در عهد سلطان سنجر می زیست.اصلش از بخارا بود و در خراسان نشو و نما یافت و با رشید وطواط معارض بود و به هجو یکدیگر می پرداختند.خاقانی به او اعتقاد داشت.او را شاعر استادی می دانست.ادیب صابر تحت نظر سید اجل بزرگوار ابو جعفر علی بن حسین که شرح حال فوق مربوط به اوست تربیت یافته.صابر در پیشگاه سلطان سنجر و ارکان دولت محترم بود.هنگامی که اتسز سلطان خوارزم سر به طغیان برآورد سلطان سنجر وی را فرستاد تا مستفسر احوال او باشد.اتسز یکی از فدائیان را فرستاد تا-

جایگاه سیّد ابو جعفر نیشابور بود و در خراسان زمینهای زراعی بسیار و رمه های زیادی داشت.و سیّدی جلیل و محترم و باتدبیر بود و بی نهایت از ناموس خود جانبداری می کرد.ادیب صابر چکامه های بسیاری در ستایش از او سروده است.

مؤلف گوید:صاحب مجالس سه فقره چکامه که ادیب صابر در مدح او گفته ایراد نموده است و از بعضی از بیتهای چکامه او استفاده می شود که سیّد،عالمی باکمال و بافضیلت بوده است،درعین حال یادآوری می شود عبارتی که دربارهٔ او نقل کردیم و مطالبی را که از ضمن چکامه های یادشده به دست می آوریم دلیل بر تشیّع او نبوده است و ما اثبات تشیّع وی را به عهدهٔ خود قاضی نور اللّه می گذاریم (۱).

شریف علی بن جعفر بن علی مدائنی علوی

از بعضی از مواضع مجموعه ورّام به دست می آید:که شریف علوی از مشاهیر اصحاب،بلکه از معاریف علمای ما بوده است و از معاصران او،ابن اقساسی سرایندهٔ فاضل است.بنابراین بایستی به چگونگی احوال او پرداخت.

شیخ جمال الدّین ابو الحسن علی بن جعفر بن شعره حلّی جامعانی

وی از بزرگان فقهای اصحاب متأخرین ما بوده است و از ابن شهرآشوب روایت می کرده است.من اجازهٔ ابن شهرآشوب را به خط خود مجیز-که در ضمن ورقه ای به کتاب مختلف علاّمه منضم شده بود-در ضمن کتابهای متعلق به شهید ثانی به شرح زیر دیده ام:

«الحمد للّه وحده مناقب آل ابی طالب،مثالب النواصب،المخزون المکنون فی

۱- ۱) -اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۸۲.

عیون الفنون،متشابه القرآن المختلف فیه،معالم العلماء،اعلام الطرائق فی الحدود و الحقائق،أسباب نزول القرآن،مائده الفائده،المثال فی الامثال (۱).

پس از نام بردن از کتابهای شیخ ابو جعفر طوسی(رض)النهایه در فقه و الجمل و العقود،و الایجاز،و مصباح النور،المصباح الکبیر،و عمل السنه که المصباح الصغیر است،المبسوط،تهذیب الاخبار،مسائل الخلاف،الاستبصار فی الفتیا و الاخبار.

و از کتابهای سید مرتضی،الغرر و الدّرر،الفقه الملکی،الذخیره،الملخّص، الشّافی در امامت،جمل العلم و العمل،الذریعه الی اصول الشریعه.و از کتابهای شیخ مفید،الرساله المقنعه،المزار و مصابیح النور.و از کتابهای ابو جعفر بن بابویه کتاب النبوّه، کتاب الخصال عیون الاخبار الرضویه و نیز از کتابهای ابو جعفر بن یعقوب کلینی،کتاب الکافی.می نویسد:از خدای تعالی درخواست کردم و به شیخ اجلّ فقیه جمال الدّین شمس الفقهاء ابو الحسن علی بن جعفر بن شعره حلّی جامعانی-که خدا او را برای انجام نیکوکاریها موفق بدارد-اجازه دادم تا همگی آنچه را که از کتابهای مشایخ-رضی اللّه عنهم-گرد آورده ام و همگی مسموعات و قرائتها و آثار و اشعار و هر کتابی از کتابهای مشایخ را که صحّت آن از نظر من به ثبوت رسیده است روایت نماید و شرایط اجازه و روایت را به طوری که معمول است مراعات کند،«...کتب ذلک محمد بن علی بن شهرآشوب مازندرانی به خط خودش در نیمهٔ ماه جمادی الآخر سال ۵۸۱ هجری حامد اللّه تعالی مصلّیا نبیه محمد و آله».

حکیم صدر الدّین علی گیلانی هندی

مؤلف شرح قانون،فاضلی دانشور و جامع،و طبیبی ماهر و کامل،و از مردم گیلان بود.مراتب علمی را از علمای ایران فراگرفت،سپس به شهرهای هند سفر کرد و تا هنگام وفات در آنجا زیست داشت.

صدر الدّین با سید امیر ابو القاسم فندرسکی حکیم و عارف مشهور معاصر بود.

۱- ۱-این عده از آثار که نام برده است از کتابهای خود ابن شهرآشوب است-م.

گویند:هنگامی که صدر الدّین به شرح قانون اشتغال داشت.میر مزبور در هند با وی ملاقات کرد و پس از ملاقات اظهار داشت:من اعتقاد عظیمی به شیخ ابو علی سینا داشتم و ازآن پس که با این حکیم ملاقات کردم.تغییری در اعتقادم به وجود آمد،برای اینکه آنگاه که کتاب شفا و قانون ابو علی را مطالعه می کردم موقعیت عجیبی از پورسینا در دل من ایجاد شده بود و آنگاه که حکیم صدر الدّین علی را ملاقات کردم و متوجه شدم وی به شرح قانون او پرداخته است و برای شرح کتاب وی از کتابهای دیگر کمک گرفته است و با آنکه از اندیشهٔ درست و تصرّف کامل برخوردار نمی باشد و از معرفت صحیحی بهره وری نکرده است دانستم که شیخ هم مانند او چنان فردی بوده است،یعنی تنها به جمع و اخذ پرداخته و از اندیشه و فکر خود استفاده ای ننموده است (۱).

باری حکیم صدر الدّین دارای آثاری است:از جمله شرح قانون شیخ ابو علی سینا که شرحی بزرگ و جامع است و من آن را دیده ام و چندین بار به مطالعهٔ آن پرداخته ام و دیگر رساله فی الطب که به سبک سؤال و جواب تألیف شده است و رسالهٔ ارزنده ای است و دیگری الشفاء العاجل که در برابر برء الساعه محمد بن زکریای رازی تألیف کرده،و رسالهٔ خوب و پرفائده ای است.

شیخ ابو الحسن علی بن ابی سهل حاتم بن ابی حاتم بن ابی حاتم قزوینی

وی از بزرگان علمای امامیه بوده است که از معاصران صدوق بلکه از اعلام پیش از او می باشد.

نجاشی در رجال (۲)خویش می نویسد:ابو الحسن دانشوری ثقه بود و درعین حال از ضعفا روایت می کرد.بسیار استماع کرده بود و کتابهایی تألیف نمود.از جمله کتاب:

۱- ۱-هرگاه چنین حکایتی درست باشد دلیل بر عدم اطلاع و کمال صدر الدّین است و ارتباطی با شخص ابو علی سینا ندارد و مراد حکیم فندرسکی آن است که شأن قانون بالاتر از آن بوده که صدر الدّین به شرح آن اقدام نماید و در غیر این صورت قیاس مع الفارق است و از مقام فندرسکی این گونه قیاس دور می باشد-م.

۲- ۲) -رجال نجاشی،ص ۲۰۰.

التوحید و المعرفه،کتاب الوضوء،کتاب الاذان،کتاب القبله،کتاب الوقت[الوقف]،کتاب الصلاه،کتاب السهو،کتاب یوم و لیله،کتاب الحج،کتاب الفرائض،کتاب مصابیح النور، کتاب البیان و الایضاح،کتاب موازین العدل،کتاب العلل،کتاب الصفوه فی اسماء امیر المؤمنین،کتاب صفات الانبیاء،کتاب المعرفه،کتاب الرّد علی القرامطه،کتاب الرّد علی اهل البدع،کتاب حدود الدّین،کتاب الصّیام و ما به توسط عبد اللّه بن شاذان،از ابو الحسن علی بن حاتم،کتابهای وی را روایت می کنیم (۱).

شیخ طوسی در«فهرست»گوید:علی بن حاتم قزوینی،کتابهای بسیار و ارزنده ای دارد و همگی آنها مورد اعتماد است.آثار او به اندازهٔ سی فقره کتاب است که به سبک کتب فقهیه تألیف شده است،از جمله:کتاب الوضوء کتاب الصّلاه کتاب الصّوم[کتاب الزکاه]کتاب الحج و امثال این ها و از آثار او کتاب عمل شهر رمضان و کتاب توحید است و ما آثار و روایات او را به توسط احمد بن عبدون،از حسین بن علی بن شیبان قزوینی که محمد بن عبدون سال ۳۹۰(یا ۳۵۰ ه)،از وی به سماع حدیث رسیده است،از علی بن حاتم قزوینی روایت می کنیم.

علاّمه حلّی در کتاب خلاصه الاقوال (۲)نظریه نجاشی و شیخ را دربارهٔ او متذکر شده است و کتابهای او را به طور تفصیل یاد نکرده است.

مؤلف گوید:شیخ معاصر در امل الآمل (۳)دو بار از او یاد کرده است یک بار به همان کیفیت که ما او را در اینجا نام برده ایم معرّفی کرده است و همگی آنچه را از نجاشی و علاّمه ایراد کردیم متعرض شده است و بار دیگر وی را به عنوان علی بن حاتم ذکر کرده است،و می گوید:پیش از این او را به عنوان ابن ابی سهل متعرض شدیم،و از آثار او مختصر کتاب الزهد حسین بن سعید در نزد ما موجود می باشد.

۱- ۱-فهرست طوسی،ص ۹۸. [۱]

۲- ۲) -خلاصه الاقوال،ص ۹۵.

۳- ۳) -امل الآمل،ج ۲،صص ۱۷۸،۱۷۲.

شیخ ابو الحسن علی بن بلال بن ابی معاویه مهلّبی

شیخ اجلّ فاضل،معروف به مهلّبی،از مشایخ مفید ره از مشایخ و اعلامی است که در مرتبه او بوده اند.مؤلفان رجال در کتابهای خود از وی یاد کرده اند و او از احمد بن حسین بغدادی روایت می کرد و از نوادگان مهلّب بن ابی صفره است.

در بعضی از نسخه های مجالس و امثال آن به جای بلال(هلال)آمده است.به گمان من این تبدیل از ناحیه بعضی از ناسخان اتفاق افتاده است.درعین حال پس از این هم وی را به عنوان علی بن هلال یاد خواهیم کرد.

شیخ در«فهرست»گوید (۱)...

شیخ ابو الحسن یا ابو القاسم علی بن حبشی بن قوتی بن محمد کاتب

وی از مشایخ ابن عبدون بوده است و مؤلفان رجال نام او را در کتابهای رجال آورده اند و در نسب او اختلاف کرده اند پس از این از عالمی به نام شیخ ابو الحسن علی بن حبشی کاتب یاد خواهد شد،و حقیقت آن است که هر دو متّحدند.

شیخ در فهرست گوید:علی بن حبشی بن قوتی،از آثار او کتاب الهدایا است که ما آن را به توسط ابن عبدون از وی روایت می کنیم.

و شیخ در کتاب رجال گوید:علی بن حبشی بن قوتی کاتب خاصی،تلعکبری از وی روایت می کرده است،و سال ۳۳۲ هجری تا هنگام رحلتش از وی به سماع حدیث می رسیده و از او به اخذ اجازه موفّق شده است.

---

۱ - ۱-مطلبی که مؤلف از شیخ نقل کرده است در نسخهٔ مطبوع نیامده،در پانوشت می نویسد:شیخ طوسی در فهرست،۹۶ گوید:از آثار او الغدیر است که ما به توسط ابن عبدون آن را از وی روایت می کنیم و دیگری المسح علی رجلین و کتابی در فضل عرب و دیگری در ایمان ابی طالب و امثال این ها از آثار دیگر-م.

میرزا محمد استرآبادی در رجال کبیر پس از آنکه کلام شیخ را از فهرست و رجالش نقل می کند می نویسد:شیخ در چندین موضع از فهرستش از جمله در باب:

حمید و مثل آن کنیهٔ او را ابو القاسم نوشته است و در اسانید روایات نیز به این کنیه اشاره کرده،هرچند در پاره ای از آنها به اشتباه دچار شده است (۱).

شیخ ابو الحسن علی بن حبشی کاتب

وی از مشایخ مفید(ره)بوده است و از حسن بن علی زعفرانی،از اسحاق بن ابراهیم بن ابراهیم بن محمد ثقفی،از عبد اللّه بن محمد بن عثمان،از علی بن محمد بن ابی سعید،از فضیل بن جعد،از ابو اسحاق همدانی،از حضرت مولی علی علیه السّلام روایت می کرده است.حقیقت از نظر من آن است که مترجم حاضر با مترجم پیش متّحد بوده است،زیراکه ابن عبدون همدرجهٔ با مفید می باشد.

ملا نظام الدّین قرشی شاگرد شیخ بهایی در کتاب رجال نظام الاقوال می نویسد:

ابو القاسم علی بن حبشی بن قوتی بن محمد کاتب خاصی.تلّعکبری از وی روایت می کرده است،و سال ۳۳۲ هجری به سماع او رسیده است و تا روزگار وفاتش از وی بهره وری داشته و به اجازه ای از او موفّق آمده است و شیخ صدوق و شیخ مفید و سیّد مرتضی و ابن عبدون نیز-با اجازه ای که از وی داشتند-از وی روایت می کردند و خود او از قاسم بن محمّد و حسن بن علی بن عبد الکریم و عباس بن محمد بن حسین روایت می کرده است.

و در حاشیه همان کتاب می نویسد:شیخ طوسی در کتاب فهرست در ذیل ترجمه ابراهیم ثقفی،حبشی را با حاء بی نقطه و باء یک نقطه بدون یا(یعنی حبیشی نگفته است) ضبط کرده است.

نیز در حاشیه همان کتاب می نویسد:شیخ طوسی در ذیل معرفی از حسین بن ابی غندر کنیه او را ابو القاسم نوشته است.

۱- ۱-فهرست،شیخ طوسی،ص ۹۸؛ [۱]رجال طوسی،ص ۴۸۲؛منهج المقال،ص ۲۲۸.

سیّد امیر شرف الدّین علی بن حجه اللّه بن شرف الدّین علی بن عبد اللّه بن

حسین بن محمد بن عبد الملک بن حمزه بن عزّ الدّین بن حسن بن داود بن

حمزه بن محمد بن محمود بن علی بن احمد بن مسلم بن شمس الدّین محمد بن

قاسم بن اسماعیل بن احمد بن یحیی بن حسین بن قاسم الرّشی بن ابو اسحاق

ابراهیم طباطبا بن ابراهیم بن اسماعیل دیباج کبیر بن ابو اسحاق ابراهیم بن الغمر

الفخر بن ابی علی حسن مثنی بن ابو محمد حسن مجتبی سبط شهید بن

ابی الحسنین امیر المؤمنین علی بن ابی طالب بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد

مناف صلوات اللّه و سلامه علیهم اجمعین اللّهم احشرنا معهم و اجعلنا ممّن

فینسب الیهم فی الدنیا و الآخره.

اولئک آبائی فجئنی بمثلهم اذا جمعتنا یا جریر المجامع

نسب او را به طوری که نگاشتیم به خط مبارک خود او بر پشت یکی از کتابهایش دیدم. معظّم له سیّد مؤیّد امیر جلیل نبیل معروف به امیر شرف الدّین علی،اصلا از مردم شولستان بوده و همان جا متولد شده و در نجف اشرف می زیسته و از سادات حسنی حسینی طباطبایی و معروف به شولستانی است.

شولستانی فاضلی عالم و فقیهی متکلم و محققی مدقّق و پرهیزکاری پارسا و از دنیا گذشته پاکیزه باطن و فرزانه،باتقوا و باحقیقت و از بزرگان متأخران امامیّه و از بهترین دانشمندان آن روزگار و پرهیزکارترین آنها بشمار می رفته و نزدیک به روزگار ما می زیسته است.

شولستانی علوم شرعی را از سیّد امیر فیض اللّه تفرشی و شیخ محمد نوادهٔ شهید ثانی فراگرفته است و به طوری که از اجازات و از آثارش برمی آید از آن دو بزرگوار هم روایت داشته و از دیگر از فضلا بهره ور گردیده است.از آغاز اربعین استاد استناد چنین برمی آید:که استاد از امیر شرف الدّین علی مترجم حاضر از سید امیر فیض اللّه از شیخ محمد نواده شهید ثانی روایت می کرده است.بنابراین می توان گفت شرف الدّین گاهی از شیخ محمد بی واسطه و هنگامی باواسطه روایت می کرده است.

و از اربعین استاد به دست می آید:امیر شرف الدّین علی مترجم حاضر از میرزا محمد استرآبادی مؤلف رجال روایت داشته است و از آخر وسائل الشیعه شیخ معاصر قدّه نیز همین معنی استفاده می شود.

شولستانی مراتب علوم عقلی را از فضلای شیراز استفاده کرده است.

یادآوری می شود شیخ معاصر که پنداشته است نام شریف او شرف الدّین است شرح حال او را در باب شین نقطه دار بدین شرح آورده است:سید امیر شرف الدّین حسینی شولستانی عالمی فاضل و محدثی شاعر و ادیب بود ما به توسط مولانا محمد باقر مجلسی از وی روایت می کنیم (۱).

مؤلف گوید:علاوه بر مجلسی گروه دیگری هم از وی روایت کرده اند (۲).

قابل توجه است که روایتی که استاد استناد از شولستانی داشته است مربوط به اوایل حال مولاناست.یعنی آن هنگام که به اتفاق پدر ارجمندش به نجف اشرف مشرف شد در آنجا به ملاقات سیّد بزرگوار نائل گردید و از وی استجازه کرد و سید به او اجازه داد.

به طوری که فاضل قمی معاصر(ملا محمد طاهر)در آخر مقدمهٔ کتاب حجه الاسلام فی شرح تهذیب الاحکام تصریح کرده است شولستانی از میرزا محمّد

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۳۰؛مصفی المقال فی مصنفی علم الرجال،ص ۲۷۲.

۲- ۲) -در الذریعه،مجلد اول نام چند تن از علما را که از وی اجازه داشته اند به شرح زیر نوشته است:شیخ سلیمان بن پیر احمد یا ناکی اصفهانی،تاریخ آن ۴ رجب ۱۰۵۴ ه؛شیخ ابو محمد شرف الدّین علی مازندرانی تاریخ ۱۰۶۳ ه؛ملا محمد طبسی که اجازهٔ مبسوطی است به تاریخ ۱۰۴۱ ه؛ملا نور الدّین محمد شیرازی اجازهٔ مبسوطی است؛سید امیر نظام الدّین شاه محمود شولستانی تاریخ آن ۱۴ صفر ۱۰۵۳ ه.یکی از شاگردانش تاریخ آن ۲۲ شوال سال ۱۰۵۱ ه.اجازه ای که به مجلسی [۱] اول داده است تاریخ آن ۱۰۳۶ هجری بوده است.صورت این اجازه در اجازات بحار آمده است و در این اجازه از دو استادش میر فیض اللّه و شیخ محمد نوادهٔ شهید به عظمت زیادی یاد کرده و اجازه در کربلای معلی بوده است و در آخر آن به اجازه ای که از میرزا محمد استرآبادی مؤلف منهج المقال داشته اشاره نموده است.م.

استرآبادی صاحب رجال هم روایت می کرده است.

شولستانی اوقاتی را که در سرزمین ولایت آئین نجف اشرف می زیست تقریبا،با ملاحظهٔ که باید بشود،در سال ۱۰۶۰ هجری درگذشت (۱).شولستانی در اواخر عمر به بیماری قولنج مبتلا گردید و به طوری که از آخر شرح اثنی عشریه شیخ حسن صاحب معالم که وی به شرح آن اقدام کرده است برمی آید این بیماری کاملا بر او استیلا داشته است و خود او در آخر آن شرح چنین مرقوم داشته:

هنگامی به تألیف این شرح پرداختم که براثر استیلای بیماری قولنج کاملا به ناتوانی بدن و دماغ(اندیشه)گرفتار شده بودم.این بیماری مدت شش یا هفت سال بر من مستولی گردیده بود و هر ماه دو یا سه بار در ظرف یک روز یا دو روز بر من غلبه می کرد و به حالی درمی آمدم که توانایی ایستادن و نشستن و به پهلو و پشت افتادن را نداشتم و هربار که مرا به دست خود گرفتار می کرد راضی به مرگ می شدم و خدا به حسب مصلحتی که می دانست مرا از مرگ رهایی می داد.

شولستانی فرزند خلفی به نام سیّد امیر علی رضا داشت که از پارسایان اهل علم به شمار می آمد من در نخستین باری که در سنین پانزده سالگی یا شانزده سالگی به نجف اشرف مشرّف شده بودم او را دیدم و شولستانی شرح اثنی عشریه یادشده را برای این فرزند تألیف کرده است.

یادآوری می شود جمعی از علما از مراتب علمی او بهره ور گردیده اند و عده ای از

۱- ۱-در روضات و فوائد الرضویه سال فوت او را ۱۰۶۰ نوشته اند.مرحوم سید حسن صدر در حاشیهٔ ریاض که نسخهٔ خطی آن را دیده ام می نویسد:شولستانی پس از سال ۱۰۶۰ وفات یافته است؛زیرا اجازه ای از او به خط خودش که سال ۱۰۶۳ هجری بوده دیده شده است.بنابراین سال ترحیل او یا همان سال ۱۰۶۳ هجری است یا پس از آن و مرادش از اجازه مزبور اجازه ای است که در پانوشت قبل نوشتیم که به شیخ ابو محمد شرف الدّین علی مازندرانی داده است و در چندین موضع از الذریعه استفاده می شود که پس از سال ۱۰۶۳ درگذشته،چنانچه در ذیل اجازه اش می نویسد: المتوفی بعد سنه ۱۰۶۳ و نظر هر دو بزرگوار به تاریخ اجازه ای است که به شیخ ابو محمد داده است-م.

فضلا هم از او روایت کرده اند (۱)و از انفاس شریفه او مستفیض گردیده اند.

از جمله ملاـ حاج حسین نیشابوری است که او در اجازه خود به ملا نوروز علی تبریزی به استادی و شیخوخیت شولستانی تصریح کرده است.ملا حاج حسین این اجازه را در روزگار زندگی استادش شولستانی برای ملا نوروز علی صادر کرده است و تاریخ آن اواخر سال ۱۰۵۶ هجری بوده است و در آن اجازه به مناسبت نام برداری از استادش چنین می نویسد:عن شیخنا السیّد السند الجلیل الفاضل المحقّق العابد الزاهد الورع التّقی النّقی المؤیّد بتأیید اللّه الامیر شرف الدّین علی بن السیّد المرحوم المغفور المبرور حجه اللّه الحسنی الحسینی الشّولستانی النجفی که نسبش حسنی و مولدش شولستان و وطنش نجف اشرف است که خدا با لطف و احسانش با این پدر و فرزند رفتار کند و مسلمانان را از زندگی آنان برخوردار سازد از استادش سیّد سند فاضل تا به آخر...

پس از آن به نام برداری از دو استادش امیر فیض اللّه و شیخ محمد سبط شهید ثانی به طوری که ما هم پیش از این یاد کردیم پرداخته است.

امیر شرف الدّین رضی اللّه عنه کتابهای ارزنده ای داشته است که حدّ اکثر آنها به خط او بوده و یا به تصحیح وی رسیده است.هنگامی که در استرآباد بودم چنان پیش آمد که همگی کتابها و بیشتر و بلکه تمامی آثار او را از نظر ملاحظهٔ خویش گذرانیدم و جملگی آنها را که به خط خودش بوده است یکی از مردم استرآباد از نوادگانش که در ارض غرّی (نجف اشرف)مجاور بوده اند خریداری کرده و به استرآباد آورده بود.درعین حال و با کمال تأسف حدّ اکثر آنها به صورت اوراق پراکنده ای درآمده بود که قابل امتیاز از یکدیگر و ارتباط باهم نبوده اند و همین اندازه از آن اوراق به دست می آید که امیر شرف الدّین دارای مؤلفات عدیده در فنون کثیره بوده است و از آثار مرتّب او که به خط خودش دیده ام شرح رسالهٔ اثنی عشریه در صلات است که از آثار شیخ حسن صاحب

---

۱ - ۱-چند تن از اعلامی که از وی اجازه داشته اند در پانوشت پیشین یاد کردیم.از اجازهٔ سید حسن صدر به مرحوم علاّمهٔ تهرانی مؤلف الذریعه برمی آید:شیخ محمد بن جابر از سید شرف الدّین علی شولستانی مترجم حاضر روایت می کرده است- م.

معالم بوده است و شولستانی همان رساله را به نام توضیح الاقوال و الأدلّه فی شرح الرساله الاثنی عشریه در ضمن دو مجلّد شرح کرده است و آن شرح دامنه داری است که مشتمل بر وجوه استدلالات در مسائل صلات و نقل اقوال و روایات و آیات بیش از آنچه احتمال داده شده می باشد.شولستانی نهایت تحقیق و دقت و تنقیح را در آن به کار برده است و بالاخره از فوائد ارزنده ای برخوردار است و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد با این تفاوت که در آخر آن آمده است که آن نسخه را به الفوائد الغرویه (۱)نامیده است زیرا تألیف این شرح در مجاورت آستانه مبارکه علوی علیه السّلام اتفاق افتاده است و ممکن است خود او نام آن شرح را تغییر داده باشد بلکه احتمال دارد اصل شرح را تغییر داده باشد و اضافات و الحاقاتی بدان افزوده باشد و تاریخ شرحی که نسخه ای از آن در نزد ما می باشد ۱۰۵۷ هجری است و از این شرح نهایت فضیلت و مهارت او ویژه در مسائل فقهی به دست می آید.

و از آثار او کنز المنافع فی شرح مختصر نافع محقق حلّی است که در فقه بوده است و این کتاب هم شرح بسیار مبسوطی است چنانچه کتاب طهارت آن را در ضمن یک جلد تدوین کرده و ظاهرا به اتمام نپرداخته بوده و تاریخ انجام همان مجلّد هنگام ظهر روز یکشنبه ۲۲ ماه شوال سال ۱۰۶۰ می باشد و ممکن است در آخر عمرش به تألیف این شرح اقدام کرده باشد.

و از آثار او حاشیهٔ ناتمامی است بر صحیفه کامله و کتابی است در دعاهای متفرقه و رسالهٔ فارسی در آداب حج (۲)و رسالهٔ در عصمت انبیا پیش از بعثت و پس از بعثت و همچنین عصمت ائمه علیهم السّلام پیش از امامت و پس از امامت و رساله مختصری دربارهٔ قبلهٔ مسجد کوفه و اموری که مناسب با آن است و همچنین دربارهٔ قبله عراق و

۱- ۱-چهار نسخه از آن در کتابخانهٔ آستان قدس رضوی،کتابخانه آیه اللّه مرعشی،کتابخانه مجلس و کتابخانه مدرسهٔ شهید مطهری موجود است.به نقل از ترجمهٔ مقدمه ای بر فقه شیعه،ص ۲۱۵- [۱]م.

۲- ۲) -نسخه ای از آن در کتابخانه مجلس ۳۷۴۹/۱(فهرست ۱۰:۱۷۳۴)می باشد.به نقل از ترجمهٔ مقدمه ای بر فقه شیعه ص ۲۳۶.

نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد رسالهٔ مزبور از تحقیقات ارزنده ای برخوردار است و استاد استناد ما أیّده اللّه تعالی همگی آن رساله را در مجلّد مزار بحار الانوار ایراد کرده است.

و از آثار او اجازه های مفصّل و مختصری است که برای شاگردان و مستجیزان خویش صادر کرده است،از جمله اجازه ای است که برای شیخ نور الدّین محمد بن شیخ عماد الدّین محمود شیرازی مرقوم داشته است (۱).

و از آثار اوست شرحی فارسی بر الفیه شیخ شهید به نام کفایه الطالبین و رسالهٔ فارسی دیگر به نام الدّریه که رسالهٔ مختصری است در اصول الدّین و شرحی پارسی بر نصاب صبیان نوشته است و از قرائن پیداست که باید این سه اثر را در آغاز تحصیلش تدوین کرده باشد،زیرا نسخه آنها را که در استرآباد دیدم تاریخ تألیف آنها ۹۹۶ هجری بوده است (۲).درعین حال بعید نیست این آثار از دیگری باشد که شولستانی آنها را به خط خود نگاشته است.شولستانی علاوه بر تألیفات،تعلیقاتی هم داشته است،از جمله تعلیقه ای که بر استبصار مرقوم داشته است و از این تعلیقه در اوایل شرح اثنی عشریه مذکور نام برده است و ممکن است تعلیقهٔ تدوین شده ای بوده باشد.

شولستانی منسوب به شولستان شیراز است که شهرک معروفی واقع میان شیراز و بنادر آن سرزمین می باشد (۳).

۱- ۱-این اجازه را پیش از این در پانوشت نگاشتیم،الذریعه اول می نویسد:در ریاض اجازهٔ مفصلی است که نامهای آثارش را در آن اجازه متذکر شده است(پایان).به طوری که از ترجمهٔ حاضر استفاده می شود تنها از آن اجازه به عنوان مفصل یاد کرده است و یادی از تألیفاتش-که در آن اجازه آمده-ننموده است-م.

۲- ۲) -در صورتی که کتابهای مزبور از آثار شولستانی بوده باشد و با توجه به اینکه تاریخ رحلت او ۱۰۶۳ هجری بوده باشد چنانچه پیش از این یادآوری شده است هرگاه سن او را در آن هنگام بیست سال بدانیم ۸۷ سال عمر کرده و به این ترتیب سال ۹۷۶ هجری متولد شده است-م.

۳- ۳) -بلوک شولستان از نواحی مختلف آب و هوای سرزمین فارس است.قصبهٔ آن نوبنجان یا نوبندگان بوده است.رساله ناصری می نویسد:این قصبه در سال چهارصد و اندی به وسیلهٔ ابو سعید-

یادآوری می شود:سلسله و پیوندان این سیّد،از سادات بنامی هستند که هم اکنون در شولستان فارس از موقعیت خاصی برخوردار می باشند و من جمعی از آنها را در شولستان دیده ام و در میان عموزادگان مترجم حاضر گروهی از فضلا وجود دارند که ما آنها را در طی ترجمه هایی از این کتاب نام می بریم.

علی بن حسن

وی از مشایخ کلینی و از جمله(عده من اصحابنا)است که کلینی به همین عنوان از آنها در کتاب کافی روایت می کند،چنانچه از ایشان از احمد بن محمد بن خالد برقی روایت نموده است و سند مزبور دلیل بر آن است که وی از علمای ما و از مشایخ کلینی است و روایتی که معظّم له بدون واسطه از وی داشته است دلیل بر مدح عظیم و بلکه توثیق از او می باشد (۱).

۱- ۱) -در فایده هفتم از مجم [۱]ع الرجال از علاّمه نقل کرده است:ثقهالاسلام کلینی گفته هرگاه بگویم عده ای از اصحاب ما از احمد بن محمد بن خالد برقی نقل کرده اند،مرادم علی بن ابراهیم و علی بن محمد بن عبد اللّه بن اذینه و احمد بن عبد اللّه امیه و علی بن الحسین است و هرگاه بگویم عده ای از اصحاب ما از احمد بن محمد بن عیسی روایت کرده اند،مرادم محمد بن یحیی و علی بن موسی کمندانی و-

یادآوری می شود علی بن حسن نام شخص معینی نبوده است بلکه ظاهرا جمعی بدین نام موسوم بوده اند که در کتابهای رجال نام برده شده اند و قول به ظاهرتر آن است که مراد از او علی بن حسن بن...است.

سیّد مجد الدّین علی بن حسن بن ابراهیم حلبی(حسینی)عریضی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:مجدّ الدّین از مشایخ محقّق حلّی است (۱).

مؤلف گوید:مجد الدّین از معاصران ابن طاوس و امثال اوست.

ازاین پس عالمی را به نام شیخ مجد الدّین علی بن عریضی از قول شیخ معاصر که می نویسد:«مجد الدّین از مشایخ ابن شهرآشوب بوده است»ایراد خواهیم کرد.و نیز گزارشی از سید ابو الحسن علی عریضی حسینی خواهیم داشت که وی از مشایخ صدوق بوده و در آنجا خواهیم گفت که مراد از همگی آنها شخص واحد است.

شیخ زین الدّین علی بن شیخ عزّ الدّین حسن بن احمد بن مظاهر

وی از بزرگان باجلالت و از شاگردان شیخ فخر الدّین فرزند علاّمه حلّی است و پدرش عزّ الدّین هم از بزرگان علما بوده است.در ضمن مطالعات خویش به اجازه ای برخوردم که فخر المحققین برای شیخ زین الدّین علی مترجم حاضر مرقوم داشته است و در آن اجازه از زین الدّین و پدرش عزّ الدّین ستایش بسزایی نموده و در آغاز آن چنین نگاشته است:«قرء علی الشیخ المعظّم الفاضل المکرّم الفقیه المحقّق المتکلم المدقّق الامام العلاّمه زین الدّین علی بن الفقیه العالم السّعید المرحوم عزّ الدّین حسن بن احمد بن مظاهر ادام اللّه ایامه همگی کتاب قواعد الاحکام پدرم را».

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۸.

پس از آن در همان اجازه به ادامه دیگر از کتابها و آثار و ایراد طرق خویش پرداخته است.

مؤلف گوید:به گمانم مراد از مترجم حاضر همان ابن مظاهر واسطی و یا یکی از بستگان او می باشد.

سیّد زین الدّین علی بن حسن حسینی

وی از علمای جلیل القدر ما بوده است و کفعمی در حواشی بلد الامین حدیثی را از خط او نقل کرده است که در آن دعایی را آورده است که در هنگام تناول کردن تربت حضرت سید الشهداء علیه السّلام برای استشفا خوانده می شود.

ملا علی بن حسن زواریی مفسّر معروف به زواری

وی مؤلف تفسیر فارسی و دیگر از آثار معدود است.

زواری فاضلی دانشمند و مفسّری فقیه و محدثی معروف است و از شاگردان سیّد غیاث الدّین جمشید زواری مفسّر است.

به طوری که از کتاب لوامع الانوار خود زواری به دست می آید:از سیّد امیر عبد الوهّاب بن علی حسینی استرآبادی که در اوایل ظهور دولت صفویه شهرتی بسزا داشته روایت می کرده است.زواری علاوه بر سیّد غیاث الدّین از محضر شیخ علی بن عبد العالی کرکی استفاده کرده و از اجلّهٔ شاگردان او بشمار است،جز اینکه در آثارش تمایلی به تصوّف از خود نشان می داده است و از علمای دولت شاه اسماعیل و شاه تهماسب صفوی بوده است و ملا فتح اللّه کاشانی مفسّر معروف و مؤلف تفسیرهای پارسی و تازی از شاگردان اوست.زواری به فتح زا و واو و پس از آن الف و بعد از آن راء بی نقطه منسوب به زواره است که نام چندین موضع بوده از آنهاست:

دهکده مشهوری نزدیک به اردستان و از آنهاست قصبهٔ معروفی از حوالی اصفهان که واقع میان یزد و اصفهان می باشد.زواری آثار زیادی دارد که حدّ اکثر آنها آثار پسندیده ای است و من آنها را دیده ام از جمله:کتاب تفسیر فارسی معروف به تفسیر زواری و یا

ترجمه الخواص (۱)است.زواری این اثر را پس از تفسیر المواهب العلیه ملا حسین کاشفی و امثال آن از کتابهایی که در تفسیر پارسی بوده تألیف کرده است و اخبار معصومین علیهم السّلام را در آن ایراد نموده است.

و از آثار او شرح پارسی است بر نهج البلاغه و ترجمه پارسی کشف الغمّه علی بن عیسی اربلی به نام ترجمه المناقب.من این ترجمه را که برگردان بس خوبی است در شهر اصفهان و استرآباد و دیگر از شهرها دیده ام.زواری این ترجمه را در سال ۹۳۸ هجری بنا به پیشنهاد امیر قوام الدّین محمد تألیف نموده است.

از آثار دیگر او کتاب وسیله النجاه فی ترجمه الاعتقادات است که ترجمه پارسی رسالهٔ اعتقادات ابن بابویه است.این ترجمه را در شهر آمل مازندران و دیگر از جاها دیده ام.و از آثار او مجمع الهدی است که مشتمل بر چهل باب و در گزارش احوال پیمبران و ائمه طاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین بوده که به پارسی تألیف کرده است و از تحقیقات شایسته ای برخوردار می باشد.اثر مزبور کتاب بزرگی است که آن را در تبریز و اردبیل دیده ام و در حال حاضر نسخه ای از آن در نزد من موجود می باشد.و از آثار او کتاب تحفه الدعوات در ادعیه اوقات سال است که به پارسی نوشته و من آن را در اردبیل دیده ام.

و دیگری لوامع الانوار الی معرفه الائمه الاطهار است که به پارسی نوشته است.

این کتاب هم اکنون معروف و در اختیار همگان می باشد و نسخه ای از آن در نزد ما موجود می باشد.لوامع الانوار کتاب بزرگی است که آن را از کتاب احسن الکبار فی

۱- ۱-الذریعه،ج ۴، [۱]ذیل ترجمهٔ الخواص می نویسد:تفسیر بزرگی است از آثار ابو الحسن علی زواری که شاگرد محقق کرکی متوفی ۹۴۰ و استاد ملا فتح اللّه کاشانی متوفی ۹۸۸ هجری بوده است. این تفسیر مشتمل بر اخبار اهل بیت و متوجه آیاتی است که دربارهٔ اهل بیت نازل شده است و سال ۹۴۷ هجری از تألیف آن فارغ شده است ماده تاریخ آسودگی از آن این است. از فضل اله چون به اتمام رسید تاریخ وی از«فضل اله»است عیان زواری این اثر را پس از تفسیر المواهب العلیه ملا حسین کاشفی و امثال آن از کتابهایی که در تفسیر پارسی بوده تألیف کرده است و اخبار معصومین علیهم السّلام را در آن ایراد نموده است-م.

مناقب الائمه الاخیار که یکی از علمای ما به پارسی تألیف کرده تلخیص نموده است.

زواری این کتاب را به فرمان شاه تهماسب صفوی تلخیص نموده و پاره ای از مطالب و فوائد و اخبار ائمه معصومین را به آن افزوده و بر یک مقدمه در اصول الدّین و چهارده باب در احوال سادات طاهرین صلوات اللّه علیهم اجمعین تدوین کرده است و من هم اکنون نام مؤلف احسن الکبار را نمی دانم و نیز اطلاعی ندارم که کتاب احسن الکبار به پارسی تألیف شده است یا به تازی (۱).

زواری تفسیر حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام را به فرمان شاه تهماسب صفوی از عربی به پارسی برگردانیده است و من آن ترجمه را در قصبهٔ لنگر از حوالی تربت جام دیده ام و نسخه ای از آن در نزد افراسیاب خان موجود می باشد (۲).

۱- ۱-الذریعه،ج ۱،ذیل احسن الکبار فی مناقب الائمه الاطهار علیهم السّلام می نویسد:این کتاب که به فارسی تألیف شده است،اثر سید محمد بن ابی زیدین عربشاه حسینی علوی ورامینی است که در آن به ادلّه امامت ائمهٔ طاهرین و احوال و فضائل و احتجاجات و معجزات و موالید وفیات و دیگر از حقایق مربوط به ایشان صلوات علیهم اجمعین پرداخته و در ضمن هفتاد و هشت باب تدوین کرده و سال ۷۴۰ هجری به تألیف آن اقدام نموده است.همین کتاب را ملا علی زواری به نام لوامع الانوار به پارسی تلخیص نموده و لواحق و اضافاتی بدان افزوده است-م.

۲- ۲) -مرحوم عبد الحمید مولوی که از فضلای نویسندگان عصر حاضر بوده در آثار باستانی خراسان می نویسد:لنگر جایی است که از آن هرروزه به مردم طعام برسد و خانقاه را هم به همین جهت لنگر گفته اند؛مانند لنگر جام.قریهٔ لنگر در ۲۴ کیلومتری تربت جام واقع شده است و پیش از اینکه به نام لنگر خوانده شود خرگرد گفته می شد.خرابه های سابقی و گورستان آنجا در بالای تپه مشرف به قریه لنگر است و نهر آنجا در علیای آن قریه واقع شده است و دیگر از مطالب که باید بدان کتاب رجوع کرد از آثار مورد توجه محل لنگر مرقد سید علی بن نصر بن هارون بن ابو القاسم تبریزی معروف به قاسم انوار است که از عرفای بنام قرن نهم هجری می باشد(ف.خرگرد جام ۸۳۷ ه ق.۱۴۳۳/ م.).وی در طریقت مرید صدر الدّین موسی بن شیخ صفی الدّین اردبیلی بود و تحت تربیت وی ریاضتها کشید و از جانب او به قاسم الانوار ملقب شد و سپس نزد شیخ صدر الدّین یمنی تلمّذ کرد و صحبت شاه نعمه اللّه ولی را نیز دریافت و در بلاد قزوین،گیلان،هرات،سمرقند و دیگر شهرهای خراسان به سیاحت پرداخت و در هرات به ارشاد خلق مشغول شد و چندان نفوذ یافت که شاهرخ میرزا تیموری از-

از آثار او ترجمه کتاب مکارم الاخلاق فرزند شیخ ابو علی طبرسی است که به پارسی برگردانیده و به نام مکارم الکرائم نامیده است و از قرینه پیداست که این کتاب را به خواهش شاه تهماسب صفوی ترجمه کرده باشد و من آن را در هرات دیده ام و می پندارم که نسخه ای از آن در نزد ما موجود بوده باشد.

از آثار او رسالهٔ مرآه الصفاء است که به پارسی نوشته و دامنه دار است و من بخشی از اواخر آن را که مشتمل بر خاتمه دامنه داری در زیارات پیمبر و حضرت فاطمه و ائمه اطهار علیهم السّلام و دیگر از مطالب مربوط به این بخش بوده است در شهر هرات دیده ام.ظاهرا ابواب پیش از آن هم در احوال اهل بیت علیهم السّلام و مناقب ایشان یا ویژه اعمال و ادعیه سالانه تألیف شده باشد.

از آثار او کتاب مفتاح النجاح در ترجمه کتاب عدّه الداعی ابن فهد حلّی است که علاوه بر ترجمه اصل کتاب برخی از دعاهای دیگر را به آن افزوده است و من نسخه ای از آن را که بسیار پسندیده ترجمه شده بود در شهر فراء دیده ام.

و از آثار او ترجمه کتاب احتجاج شیخ طبرسی است که به پارسی ترجمه کرده و نسخه ای از آن در اصفهان موجود است که به نام شاه تهماسب ترجمه نموده است.

یادآوری می شود مفسّر زواری در کتاب لوامع الاسرار که پیش از این نام برده شد به پارسی نوشته است خواب غریبی را که برای خود او اتفاق افتاده است در آنجا ثبت کرده که دوست می دارم مضمون آن را در اینجا یادآوری کنم:دو سال پیش از آنکه شاه اسماعیل صفوی بر شهرهای خراسان استیلا پیدا کند در محافل عمومی سخن از این بود که گروه اوزبکیان ملعون تصمیم دارند به عراق حمله ور شوند و آنجا را چپاول کنند، از شنیدن این سخن بسی در چگونگی آن در اندیشه بودم و همان اوقات در هرات به سر می بردم تا اینکه شبی در رؤیا دیدم (۱)...

ملا علی بن حسن سبزواری

وی فاضلی عالم بوده کتاب خلاصه الروضه که به فارسی خلاصه کرده است تلخیصی از کتاب روضه الشهدای ملا حسین کاشفی است و من نسخه ای از آن را در تبریز دیده ام هرگاه بگوئیم مترجم حاضر همان فرزند ملا حسین است-که پس از این به شرح حالش اشاره می شود-به چند وجه احتمال بعیدی خواهد بود.

سیّد زین الدّین علی بن حسن بن شدقم

طولی نکشد که شرح حال او را به عنوان سیّد زین الدّین علی بن سیّد ابو المکارم بدر الدّین حسن بن سیّد نور الدّین علی بن حسن بن علی بن شدقم بن ضامن شمس الدّین محمد تا به آخر نسبش یادآوری کنیم.

شیخ زین الدّین علی بن حسن بن حسین بن حسن

که اصلا کاشانی و مولدا و مسکنا سرانیوی یا سرابشنوی بوده است.

وی دانشوری فاضل و فقیه و از معاصران شهید اوّل و از شاگردان پدرش حسن بن حسین یادشده که شاگرد علاّمه حلّی بوده است می باشد.

۱- ۱-اصل خواب در مجلد حاضر مطبوع آورده نشده است-م.

من در قصبه دهخوارقان که از حوالی تبریز است نسخه ای از قواعد علامه را دیده ام که مترجم آن را بر پدرش قرائت کرده و او به خط شریفش اجازه ای برای او نوشته که صورتش این است:«قرائت کرد بر من فرزند اعزّ اکرم امجد فقیه زین الدّین علی که خدا او را باقی بدارد و به فرمان برداری از خودش تأیید فرماید و از هر چیزی که وسائل تقرّب او را به پیشگاهش فراهم سازد برخوردار گرداند و برای کارهای شایسته موفقش فرماید همگی جزء اول و دوّم قواعد الاحکام را از آغاز تا انجام قرائتی درست و پسندیده که گواه از کمال فطانت و شاهد بر خوبی قریحت او می باشد و در هنگام قرائت به بحث از مشکلات آن می پرداخت و امعان نظر در اصول آن می نمود و در تهیه فروع از اصول می کوشید و با مباحثه ای که در اطراف این کتاب دایر نموده خود را در ردیف مجتهدان و در زمره فقیهان و فاضلان که خدا آنها را پیشوای نیکوکاران و وارثان رسولان صلوات اللّه علیهم اجمعین قرار داده درآورده است و به وی اجازه دادم تا به توسط من این کتاب را از مصنفش-قدّس اللّه روحه-و دیگر از آثار او را که در سایر علوم عقلیه و نقلیه نوشته است روایت نماید و هم به وی اجازه دادم تا همگی آثار فقهای اصحاب متقدمین ما- رضوان اللّه علیهم اجمعین-از من از علاّمه مؤلف این کتاب از یادشدگان همگی روایات و اجازات آنها را که در علوم مختلف بوده است روایت نماید و برای هرکس که بخواهد و دوست بدارد و روایت کند که او شایستگی این مقام را دارد.کتبه والده بندهٔ نیازمند به خدای تعالی حسن بن حسین بن حسن سراینوی مقیم کاشان در بیست و پنجم ربیع الاوّل سال ۷۶۳ هجری و او را به سند فوق مجاز ساختم درحالی که به حمد خدا مشغول و به درود بر پیمبرش مفتخر و از گناهانم خواهان آمرزشم».پایان آنچه را به خط پدرش دیدم.

و نیز به خط پدرش در آخر همان کتاب چنین یافتم«فرزند عزیزتر از جان و نور چشمم زین الدّین علی که خدا به جاه محمد و آل محمد او را به آرزوهایش نایل سازد کتاب قواعد را بر من قرائت کرد قرائتی همراه با گفتگو و توجه به معانی و توضیح مطالب مشکلهٔ آن و آن قرائت در مجالس چندی اتفاق افتاد که آخرین مجلس آن سحر سه شنبه بیست ربیع الاول سال ۷۶۳ هجری بوده است.کتبه والده بندهٔ حق تعالی حسن بن حسین بن سرانیوی به خط خودش درحالی که به حمد خدا پرداخته و به درود بر پیمبر

اشتغال داشته و از گناهانش آمرزش طلبیده است».

و در پشت همان کتاب اجازهٔ دیگری دیدم که یکی از فضلا برای او چنین نوشته بود«اعزّ اکرم زین الملّه و الدّین علی که خدا عمر او را در زیر سایه پدرش طولانی فرماید قرائت این کتاب را همراه با بحث و شرح و فهم و ضبط در ظرف چند مجلس به پایان آورد که آخرین آنها بیست و چهارم محرم الحرام سال ۸۵۱ هجری بوده است.کتبه ناتوان ترین بندگان خدای تعالی و نیازمندترین ایشان به عفو و مغفرت و بخشش او عبد الملک بن اسحاق بن عبد الملک که در قم متولد شده و در کاشان زیست دارد که خدا او و پدر و مادرش و دیگر مرد و زن مؤمن را بیامرزاد و بر بهترین آفریدگانش محمد و آل محمد و خاندان پاکیزه گوهر او درود فرستد».

مؤلف گوید:در صورتی که اجازه اخیر مربوط به مترجم حاضر باشد مستلزم وجوه بی سابقه ای خواهد بود.یکی آنکه بعید است مجاز له(زین الدّین علی سراینوی)از تاریخ اجازه قبلی تا تاریخ اجازه آخری که ۸۸ سال فاصله دارد باقی مانده باشد تا به اجازه از عبد الملک قمی نایل گردد.دیگر آنکه زین الدّین با داشتن مراتب و بهره گیری از کلیه مسائل و مهمات کتاب قواعد چگونه ممکن است پس از صدسال تقریبی که از عمرش گذشته بار دیگر کتاب قواعد را که مشکلاتش را از پدرش آموخته از غیر پدرش فرابگیرد و سوم آنکه (۱)...ظاهرا زین الدّین علی در اجازهٔ آخری غیر از زین الدّین علی در اجازهٔ اولی است و ممکن است زین الدّین علی در اجازهٔ اخیری نوادهٔ زین الدّین علی در اجازهٔ اولی بوده باشد و یا در یکی از دو تاریخ اشتباهی رخ داده باشد.

یادآوری می شود زین الدّین علی مترجم حاضر با شیخ شرف الدّین علی بن شیخ تاج الدّین حسن سرابشنوی که ذیلا نام برده می شود متّحد است.

ملا شرف الدّین علی بن شیخ تاج الدّین حسن سرابشنوی

وی فاضلی عالم و جلیل القدر بود.به توسط پدرش تاج الدّین از علاّمهٔ حلّی

۱- ۱-وجه سوم در این مجلّد آورده نشده است.

روایت می کنـد و به طوری که از غوالی اللئالی ابن جمهور لحساوی به دست می آید ملا رضـی الدّین عبد الملک بن شـمس الـدّین اسـحاق بن رضـی الـدّین عبـد الملـک بن محمّـد بن فتحان واعظ قمی از وی روایت می کرده است.ابن ابی جمهور در توصـیف از او می نویسـد:«المولی الاعلم الافضل شـرف الدّین علی»و در جای دیگر از غوالی اللئالی می نویسد:«المولی الاعلم الاعظم سیّد الفقهاء فی عصره».

شرف الدّین علی

مؤلف گوید حقیقت آن است که مترجم حاضـر با شیخ زین الدّین علی بن حسن بن حسین بن حسن سرابشنوی که ترجمه اش گذشت متحد بوده است،زیرا هر دو تن در درجه یکسانند و اختلاف در لقب،آسان است.

سرابشـنوی،به ضم سـین بی نقطه و فتـح راء بی نقطه پس از آن الف ساکن و فتح باء یک نقطه و سـکون شـین نقطه دار و فتح نون و واو آخر منسوب است به سرابشنو،یکی از دهکده های عراق.

شیخ علی بن حسن بن شاذان قمی

بطوری که از رسالهٔ اسامی مشایخ یکی از شاگردان محقق کرکی به دست می آید:

وی از مشایخ اصحاب ما بوده و از شیخ صدوق روایت می کرده است.

به نظر من بعیـد نیست علی بن شـاذان همـان شـیخ ابو الحسن محمـد بن احمـد بن علی بن حسن بن شـاذان قمی مؤلف کتـاب ایضاح دفائن النواصب و کتاب مائه منقبه فی فضائل علی علیه السّـلام بوده باشد که اسـتاد قاضـی ابو الفتح کراجکی بوده است پس نام برداری از او بطوری که در آغاز این ترجمه آمده اشتباهی از ناسخ بوده است.

و محتمل است مترجم حاضـر جد شـیخ ابو الحسن محمد مذکور بوده باشد و هرگاه این احتمال درست باشد مسـتلزم آن است که سـبط شـیخ علی در درجـهٔ عالمی باشـد که از صدوق روایت می کند و چگونه ممکن است جدّش از صدوق روایت کرده باشد و بالاخره بیرون از تأمل نمی باشد.

سیّد ابو الحسن علی بن حسن بن علی بن محمد بن علی بن حسین بن علی

ابن ابی طالب علیه السّلام.

بطوری که از خرایج به دست می آید:وی از مشایخ صدوق بوده است و خود او از ابو الحسین بن رجا روایت می کرده است.روایت از ابو الحسین دلیل بر موقعیت ویژه و عظیم او خواهد بود.برای چگونگی حال او باید به کتابهای رجال مراجعه کرد.

سیّد شمس الدّین و یا زین الدّین علی بن سیّد ابو المکارم بدر الدّین

حسن بن سیّد نور الدّین علی بن حسن بن علی بن شدقم بن ضامن بن

شمس الدّین محمد بن عرمه بن ثویه بن بکیثه بن ابی عماره حمزه

(۱)

و باقی نسب او تا آنگاه که منتهی می شود به حضرت مولی علی علیه السّلام در سرگذشت پدرش سید بدر الدّین ابو المکارم علی حسینی مدنی که پیش از این بدو اشاره شده یاد گردیده است.

وی فقیهی جلیل القدر و مانند پدرش معروف به ابن شدقم است و پدرش نیز از اجلّهٔ علما و دانشوران بوده است.سرگذشتش پیش از این ذکر شده است.

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:سیّد زین الدّین علی بن حسن بن شدقم فاضلی محقّق و ادیبی سراینده بود سؤالاتی از شیخ بهایی ره نموده است (۲).

مؤلف گوید:شیخ بهایی(ره)در پاسخ سؤالهایی که وی از شیخ نموده است او را به عظمت ستوده است و فرموده و بعد:به تحقیق مشرّف شدم به اطلاع پیدا کردن بر این سؤالهایی که ماههای آن از مشرق سیادت و شرافت و اقبال درخشندگی یافته است و انوار

۱- ۱-شدقم به معنای گشاد دهان و به معنای شیر هم آمده است و به معنی پرگو هم استعمال شده است.ابن اثیر می نویسد رسول خدا افزوده:ابغضکم إلیّ الثرثارون المتشدقون آن را که پرگو و در سخنان خود بی احتیاطند مبغوض ترین افراد در نزد منند.

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۸. [۱]

آن از مطلع عزّت و فضیلت و افضال تابش کرده است و گفتار خود را تا آنجا دنبال نموده که گوید سؤالهای وی مشتمل بر مسائل دقیقه ای بوده است که از زیرکی او حکایت می کند و سؤالاتی را طرح کرده که دلیل بر فطرت تیزرأی اوست و جای هیچ شگفتی نیست،زیرا طرّاح این گونه مسائل عالی جناب سیّد اجلّ افضل و دوست یکتا و کامل ماست که خورشید آسمان فضائل و معالی است و سپیدی سیمای افاضل و اعالی است.وی دیباچهٔ صحیفه شرف و جوانمردی و عنوان فخریه مروّت است.نسب پاکیزه گوهر نبوی را داراست و حسب آشکار علوی را هویداست.بزرگواری است که انتساب به حسینی را مبدا و منتهاست.زین الدّین و الدنیا علی بن حسن بن شدقم که خدا همه گونه نعمت را بر او تمام کند و آنچه را که درخور همّت عالیهٔ او بوده باشد به وی اعطا فرماید و سؤالات او که گوهرهای گران بار بود هنگامی به دست من رسید و به مطالعهٔ من درآمد که در وقت تا به آخر...

مؤلف گوید:بخشی از آغاز شرح ارشاد علاّمه که مقدمهٔ اصولی برای آن شرح باشد در اختیار ما می باشد.در ابتدای آن چنین آمده است:این شرح را بنا به پیشنهاد سید علی بن حسن بن شدقم تألیف نمودم و او را چنین ستوده است:«المولی الجلیل و السید الکبیر النبیل مستحقّ الثناء و التبجیل ذو النفس الطاهره الزّکیه و الهمّه الباهره العلیه و الاخلاق الزاهره المرضیه المشتهر بحسن المکارم و الشّیم شمس الدّین السیّد علی بن السید الفاخر الحسن بن شدقم اطال اللّه بقائه و رزقه ما یهواه و اعافه علی آخرته و دنیاه».

خلاصه وی را به جلالت قدر و بزرگواری و فرزانگی ستوده و او را شایان ستایش معرفی کرده که نفسی پاکیزه و همتی آشکارا دارد.اخلاقش پسندیده و به خوبی و کرم مشهور است و برای او دعا کرده است خدا او را پایدار بدارد و آنچه می خواهد به وی اعطا فرماید و کمک کار دنیا و آخرت بوده باشد.

نویسنده در طی همان شرح می نویسد:از آثار او کتاب شرح تهذیب است.ممکن است شارح ارشاد پدر شیخ بهائی بوده باشد،و لیکن بعید است.یادآوری می شود ملا عبد اللّه بن حاج حسین بابا سمنانی شاگرد سید داماد بنا به پیشنهاد سید مترجم رساله فارسی حکیم محمد مقیم بن حکیم محمد حسین سمنانی را که دربارهٔ تنباکو تألیف کرده

و همچنین رسالهٔ افلاطون زمان حسام الدّین را از پارسی به عربی برگردانیده و آن را شرح نموده و مشکلات آن را توضیح و موضوعاتی را که برخلاف می دانسته مردود و بی اعتبار جلوه داده است.پیش از این هم به این رساله اشاره شده (۱).

قاضی ابو القاسم علی بن قاضی ابو علی المحسن بن قاضی ابو القاسم

علی بن محمّد بن ابی الفهم داود بن ابراهیم بن تمیم قحطانی تنوخی

وی فاضلی دانشور و جلیل القدری سراینده و ادیب و معروف به قاضی تنوخی و از یاران نزدیک سید مرتضی و ابو العلاء معرّی شاعر بلکه از شاگردان این دو دانشور بزرگ بوده است و از هر دو روایت می کرده و خطیب بغدادی و تبریزی از او روایت می کرده اند.او از نوادگان یشخب بن یعرب بن قحطان-که سرسلسلهٔ قبیله قحطانیه بوده است-می باشد.

قاضی ابو القاسم مترجم حاضر و پدرش ابو علی که مؤلف کتاب الفرج بعد الشده است جد و عموی اعلایش قاضی احمد بن محمد بن ابی الفهم و دیگر از پیوندها و

۱- ۱-اعیان الشیعه،مجلد ۸، [۱]می نویسد:زین الدّین علی بن شدقم سال ۹۱۵ هجری متولد شده است و در نهم رجب سال ۹۶۰ در سن ۴۵ سالگی وفات یافته است.نواده اش در تحفه الاذهان می نویسد:وی عالمی بخشنده بود و به حال خویشاوندان خود کاملا- می رسید و بزرگی پاک دامن و فقیهی فاضل بود و از فنون مختلف اطلاع داشت و به واجبات و مندوبات اقبال تمام می نمود،پیوسته متوجه به عالم آخرت بود و به امور دنیوی نمی پرداخت تا آنجا که دست از نقابت کشید و در مسجد نبوی اعتکاف نمود،و تمام عمرش از مدینه به جای دیگر سفر نکرد مگر آنکه یک بار به مکّه مشرف شد.آنگاه که سلطان برهان نظام شاه پادشاه دکن اوصاف او را شنید وی را به دکن دعوت کرد،او هم در سال ۹۵۵ هجری دعوت وی را پذیرفت و به دکن رفت،شاه با همهٔ اعیان [۲]تا یک فرسخ به استقبال او رفت و او را با اکرام هرچه تمام تر به دکن وارد کرد و نهایت اعتقاد را به او داشت تا حدّی که از وی خواست وارد خزینهٔ سلطنتی شده دست مبارک بر آنچه در خزانه است بگذارد،او چنین کرد و از برکت دست او همه گونه درهای پیروزی بروی او باز شد.ابن شدقم پس از دو سال سنهٔ ۹۵۷ هجری به وطن اصلی خویش بازگردید و عالمی صاحب کرامات بود.او در ۹ رجب سال ۹۶۰ در سن ۴۵ سالگی رحلت کرد-م.

خویشاوندانش و امثال ایشان بلکه حدّ اکثر بزرگان تنوخ از خاندان علم و فضل بوده اند و گزارش حال آنها در بخش دوم این کتاب بیان خواهد شد.

یادآوری می شود:حد اکثر علماء عامه،مترجم حاضر و دیگر از پیوندهای او را از علمای عامه برشمرده اند و برخی از اعلام شیعه به طوری که از برخی از اجازات اصحاب ما به دست می آید:بستگان مترجم به ویژه خود او را از اعلام شیعه نام برده اند و قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین بدون تردید او را از علمای شیعه نام برده است بلکه پدرش را هم از اعلام شیعه بشمار آورده است و برای هریک از ایشان گزارش ویژه ای تدوین نموده است.ما در این موضع و در بخش دوم این کتاب بدانچه وی نوشته است اشاره خواهیم کرد و از تاریخ ابن کثیر شامی نیز به دست می آید که ابو القاسم از اعلام شیعه بوده است.

درعین حال مؤلف الجواهر المضیئه فی طبقات الحنفیه تصریح کرده است که قاضی و دیگر از بستگانش از پیشوایان حنفی مذهب بوده اند و ازاین پس به یاری خدا به چگونگی حال آنها اشاره خواهد شد.

مجملا ـ ما راه احتیاط را پیش گرفته ایم و گزارش حال او را در هر دو بخش از کتاب خود ایراد کرده ایم،چه آنکه ظاهرا از علمای شیعه بوده باشد و مؤیّد این احتمال آن است که ابن شهرآشوب در معالم العلماء قاضی ابو القاسم بن محمّد تنوخی را در شمارش سرایندگانی قرار داده است که به مدح اهل بیت علیهم السّلام تظاهر می کردند و از مخالفان باکی نداشتند (۱).

و ممکن است منظور از ابو القاسم بن محمد که ابن شهرآشوب یاد کرده است جدّ تنوخی مترجم حاضر بوده باشد و هرگاه مراد وی خود مترجم حاضر باشد باید گفت برخی از اسامی از سلسلهٔ نسب او به خاطر اختصار حذف شده باشد.قاضی تنوخی همان دانشوری است که اظهار داشته سید مرتضی هشتاد هزار مجلّد کتاب در کتابخانه اش داشته است و این تعداد از کتابها علاوه بر کتابهایی بوده است که امرای وقت از او

۱- ۱-معالم العلماء،ص ۱۴۹. [۱]

گرفته اند و دیگر از احوال سیّد مرتضی را که قاضی متذکر گردیده است و ما در ضمن شرح حال سید مرتضی بدانها اشاره کرده ایم.یادآوری می شود:در شهر اردبیل به مجموعه ای دست یافتم که به خط شیخ محمّد بن علی بن حسن جباعی عاملی جد شیخ بهایی و شاگرد ابن فهد حلّی نگاشته شده بود در آن مجموعه ابیاتی از قاضی تنوخی-در مدح امیر المؤمنین و حضرت امام حسن مجتبی و حضرت سید الشّهداء علیهم السّلام که سروده بوده-ایراد کرده است و از این اشعار تشیّع و صحّت عقیده وی کاملا هویدا می گردد.

قابل تذکر است ابن شهرآشوب در اواخر معالم العلماء قاضی ابو القاسم محمّد تنوخی را از جمله سرایندگانی نام برده است که در ستایش از اهل بیت علیهم السّلام تظاهر می کردند و ظاهرا مراد ابن شهرآشوب از ابو القاسم محمد قاضی تنوخی مترجم حاضر بوده باشد،زیرا انتساب به جد از امور شایعه است و ممکن است مرادش جدّ وی قاضی ابو القاسم علی بن محمد بن ابی الفهم تنوخی مذکور باشد چنانچه از ظاهر عبارت نسبت به دست می آید.بنابراین باید گفت جدّش هم از علمای شیعه می باشد.

قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین گوید:قاضی ابو القاسم علی بن محسن بن علی بن محمد بن ابی الفهم تنوخی فرزند قاضی ابو علی محسن است که پیش از این از او یاد شده.

ابن کثیر شامی در تاریخ خود گوید:ابو القاسم تنوخی از سرشناسان فضلای روزگارش بوده است.سال ۳۶۵ هجری در بصره متولد شده و سال ۳۷۰ به سماع حدیث رسیده است و در روزگار خردسالی،شهادت او در پیش حاکمان قابل قبول بوده است و خود او امور داوری مدائن و دیگر از شهرها را هم عهده دار می شده و مردی باصداقت و بااحتیاط بوده و تنها کاستگی او این بوده که تمایلی به مذهب اعتزال و رفض داشته است.

ابن خلّکان در تاریخ خود گوید:آنچه از آثار قاضی تنوخی در اختیار ما درآمده است آن است که وی یار و مصاحب با ابو العلای معرّی بوده و شعر زیادی حفظ داشته و چنانچه می دانیم خاندان تنوخی مردمی بزرگ و عظیم الشان و همگی آنها از ادبا و فضلا و ظرفا بشمار می آیند.

خطیب بغدادی در تاریخ بغداد گوید:قاضی تنوخی مترجم حاضر به فراگیری و تحصیل آن پرداخته و در روزگار جوانی شهادتش پذیرفته می شده و داوران او را به عدالت می شناخته و گواهی او را قبول می کردند و این کار تا پایان عمر او ادامه داشته و به صداقت و راستی و درستی معروف بوده است و داوری مدائن و حوالی آن را به عهدهٔ خود داشته است.علاوه بر آن داوری آذربایجان و نواحی آن را هم به عهدهٔ وی واگذار کرده بودند.

قاضی تنوخی در نیمه شعبان سال ۳۶۵ هجری در بصره متولد شده و در روز یک شنبه غرّهٔ محرم الحرام سال ۴۴۷ هجری وفات یافت.پایان مطالب مجالس المؤمنین.

مؤلف کتاب الجواهر المضیئه در آن کتاب می نویسد:قاضی ابو القاسم مانند دیگر خویشاوندانش از دانشوران حنفی مذهب بود و خاندان او همگی از علما و شعرا بشمار می آمدند.قاضی در نیمه شعبان سال ۳۶۵ هجری متولد شد و در روز یک شنبه در آغاز محرم الحرام سال ۴۴۷ هجری وفات یافت.او با خطیب ابو زکریای تبریزی دوستی و اتّحاد داشته است.

مؤلف گوید:از امور برخلاف انتظاری که برای سیّد قاضی نور اللّه در مجالس المؤمنین پیش آمده آن است که وی پنداشته یار همیشه همراه با سیّد مرتضی که پس از درگذشت سیّد مرتضی باقی مانده است جدّ مترجم حاضر،قاضی ابو القاسم علی بن محمد بن ابی الفهم تنوخی است و اظهار داشته است این شخص در سال ۲۷۸ در انطاکیه شام متولّد شد و در سال ۴۰۲ هجری وفات یافت.چنانچه می دانیم این نظریه اشتباه در اشتباه و بر اشتباه و با اشتباه است و وجوه چندی که ذیلا ایراد می شود دلیل بر اشتباهات اوست.

اولا ـ مصاحب سیّد مرتضی نوادهٔ اوست که مترجم حاضر باشد و ما به شرح حال او می پردازیم.شبههٔ وی از آنجا بوده که مترجم حاضر در اسم و کنیه و لقب مشترک بوده اند.ثانیا سیّد مرتضی در سال ۴۳۶ هجری یا مثل آن درگذشته است و می دانیم که قاضی تنوخی که مصاحب سید مرتضی بوده پس از رحلت سیّد مرتضی زنده بوده و بخشی از احوال سیّد را پس از وفات او نقل کرده است،پس چگونه ممکن است در سال ۴۰۲ هجری وفات کرده باشد ثالثا مدت زندگی قاضی تنوخی بنا بر آنچه که قاضی

نور اللّه اظهار داشته است یک صد و بیست و چهار سال بوده است و این مدت عمر بنابرآن است که مدت زیست او را پس از رحلت سیّد مرتضی بشمار نیاوریم،حال آنکه با این تصور عمر او از یک صد و بیست و چهار سال هم تجاوز می کند و به طوری که می دانیم هیچ یک از مورّخان عمر یکی از سلسلهٔ داوران تنوخ و دیگر از افراد را تا روزگار ما به این اندازه متذکر نشده است.رابعا قاضی تنوخی از یاران سیّد مرتضی بوده است،نه از حاجیان او،حال آنکه او را از حاجبان سیّد معرفی کرده است و این گونه نظریه هم به اصطلاح«نخستین شیشه ای نیست که در اسلام شکسته شده باشد»برای اینکه دیگری هم از مورّخان قاضی تنوخی را حاجب سیّد مرتضی معرّفی کرده است و ممکن است این دو تن،حاجب را تصحیف صاحب قرار داده باشند.

خامسا مؤلف الجواهر المضیئه و دیگران تصریح کرده اند که وفات قاضی ابو القاسم علی بن محمد بن ابی الفهم در سال ۳۴۲ هجری اتفاق افتاده است و درست هم همین است که وفات وی در آن سال به وقوع پیوسته باشد (۱).

باری مشهور آن است که قاضی از علمای شیعه است لیکن علاّمه حلّی در اواخر اجازهٔ ابناء زهره می نویسد:قاضی ابو القاسم تنوخی از دانشوران عامه و از رجال کوفه است که از مشایخ شیخ طوسی بوده اند و در صورتی که به نظریه علاّمه دقت کنیم خواهیم فهمید که مراد وی مترجم حاضر است.

یادآوری می شود:مشهور در زبانها بلکه مسطور در کتابها آن است که تنوخی به فتح تای دونقطه و ضم نون مخفّفه و ظاء نقطه دار در آخر ضبط شده است (۲).در کتاب الجواهر المضیئه مذکور نوشته است تنوخی منسوب به تنوخ است که نام قبیله های

۱- ۱-وجه ششم و مطلبی را که مؤلف از کامل ابن اثیر نقل کرده در مجلد حاضر که مطبوع شده آورده نشده است-م.

۲- ۲) -در پاورقی می نویسد:مؤلف در حاشیهٔ کتاب حاضر به خط خود ذیل ضبط کلمه تنوخ می نویسد:برخی تنوخ را به فتح تا ضبط نکرده است و از جایی به دست می آید که کلمه تنوخ را به ضم تا و نون ثبت نموده است.

چندی بوده که از دیرباز در بحرین اجتماع کرده بودند و سوگند بر کمک کاری به یکدیگر یاد کردند و ازآن پس که در آن محل قصد اقامت نمودند تنوخ نامیده شدند و تنوخ به معنای اقامت است و گروهی از علما بدانجا منسوبند (۱).

در قاموس گفته:تنخ بالمکان تنوخا به معنای اقام و تنوخ قبیله ای هستند که در محلی اجتماع کردند و همان جا اقامت نمودند.

یادآوری می شود:جوهری اشتباه کرده و کلمه تنوخ را از ماده(نوخ)دانسته و آن کلمه را در ذیل مادّۀ(ن و خ)ایراد نموده است.فرزدق گوید:

اذا قال غاو من تنوخ قصیده بها جرب عدّت علی مزورا

هرگاه گمراهی از مردم تنوخ چکامه بسراید در درون آن جربی وجود دارد که از راه تزویر بر من عود می کند.و این شعر در کتاب مفصّل شاهد آورده شده است و ظاهرا فرزدق هم از مردم تنوخ بوده است (۲).

الشیخ ثقهالاسلام ابو الفضل علی بن شیخ رضی الدّین ابو نصر حسن بن

شیخ ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی

وی دانشوری فاضل و فقیهی محدّث و باجلالت و مؤلف مشکاه الانوار است.از سیّد سعید جلال الدّین ابو علی بن حمزه موسوی چنانچه خود او در مشکاه الانوار اظهار داشته است و دیگر از اعلام روایت داشته است.علاوه بر مشکاه الانوار کتاب کنوز النجاح در ادعیه از آثار اوست ابن طاوس در کتاب المجتنی من الدعاء المجتبی و دیگر از آثارش و همچنین کفعمی در بسیاری از مواضع مصباح از آن نقل کرده اند.

مترجم حاضر نوادۀ شیخ ابو علی طبرسی مؤلف مجمع البیان است و کتاب مشکاه

۱- ۱-در اللباب جزری پس از ضبطی که موافق با ضبط مؤلف بوده می نویسد:ابو العلاء معرّی ادیب نامی نیز از مردم تنوخ بوده است و سال ۴۴۹ هجری وفات یافته و ابو القاسم علی تنوخی و ابو زکریا خطیب تبریزی و گروهی دیگر از وی روایت کرده اند و ابو القاسم علی جدّ قاضی تنوخی را نیز یاد کرده و وفاتش را ۳۴۲ نوشته و او را حنفی مذهب و معتزلی یاد نموده است-م.

۲- ۲) -اعلام الشیعه،سدۀ ۵،ص ۱۲۴.

را بدان منظور تألیف کرده است تا تتمیمی برای کتاب مکارم الاخلاق پدرش ابو نصر حسن بن فضل یادشده بوده باشد.بنابراین پیوند مترجم با جدش فضل طبرسی چنین خواهد بود:ابو الفضل علی بن رضی الدّین ابو نصر حسن بن امین الدّین ابو علی فضل بن حسن بن فضل طبرسی.با توجه به اسامی مزبور که در پیوند او آوردیم موقعیتی باقی نمی ماند که بگوییم هرگاه نام و نشان وی را برخلاف آنچه ما آوردیم مشاهده کنیم باید گفت یا اشتباهی از ناحیهٔ کاتب رخ داده است و یا اینکه ابو علی فضل بن حسن طبرسی جدّ او می باشد و ما آنچه در نام و نشان او آوردیم ثابت می کند که این نام و نشان مربوط به نوادهٔ صاحب مجمع البیان است که مؤلّف کتاب مشکات الانوار بوده باشد،هرچند این موضوع در کتاب بحار الانوار بر استاد استناد ما پوشیده مانده است.

یادآوری می شود:شیخ نعمه اللّه بن خاتون عاملی در رساله ای که به منظور معنای عدالت تألیف کرده است برخی از فتواهای شیخ ابو الفضل طبرسی را ایراد نموده و همچنین امیر سید حسین مجتهد در اواخر کتاب دفع المناواه عن التفضیل و المساوات برخی از تحقیقات را از ثقهالاسلام ابو الفضل طبرسی نقل نموده است و ظاهرا مراد ابن خاتون عاملی و سید مجتهد از ابو الفضل طبرسی مترجم حاضر بوده باشد.بنابراین ابو الفضل طبرسی آثار دیگری گذشته از آنچه ما نام بردیم داشته است.

آری این اشکال پیش می آید که جمله«ثقهالاسلام »لقب جدّش مؤلف مجمع البیان است،درعین حال پاسخ این اشکال آسان است،زیرا محتمل است هر دو تن در صفت مزبور مشترک بوده باشند،گذشته از اینکه لقب جدّ او امین الدّین است.

استاد استناد أیّده اللّه در آغاز بحار می نویسد:کتاب مشکات الانوار از آثار شیخ ابو علی طبرسی است که آن را به منظور تکمیل کتاب مکارم الاخلاق پدر بزرگوارش تألیف کرده است (۱).

سپس گفته است کتاب مشکات الانوار اثر ارزنده ای است که مشتمل بر اخباری بوده که در کتابهای دیگر نظیر آنها کمتر به چشم می خورد.

۱- ۱-بحار الانوار،ج ۱،ص ۹،۲۸. [۱]

مؤلف گوید:مؤلف مشکات الانوار در آغاز آن کتاب پس از آنکه می نویسد کتاب مکارم و کتاب الجامع از آثار پدرش بوده-و ما هم بدانها در ذیل توجه پدرش اشاره کردیم-و ناتمام مانده است چنین اظهار داشته است:گروهی از مؤمنان که تمایلی در کارهای شایسته داشتند از من درخواست کردند تا این کتاب را تألیف نمایم،بنا به درخواست ایشان و با تدوین این اثر وسیلهٔ تقرب خودم را به خدا ایجاد کردم و این کتاب را با احادیثی که حاضر داشتم تألیف نموده و به ترتیب و تبویب آن اقدام نمودم و در پایان هر بابی اوراقی را نانویس به جای گزاردم تا احادیثی که در آینده به دست می آورم بدان بیفزایم و این کتاب را به نام مشکات الانوار فی غرر الاخبار نامیدم.

مؤلف گوید:از مطاوی کتاب مشکات الانوار به دست می آید:که تا به آخر...

شیخ زین الدّین علی بن حسن بن غلاله یا علالا

وی صالحی فاضل و عالمی فقیه و از شاگردان شیخ مقداد عالم مشهور است و من مجموعه ای در اردبیل به خط مترجم حاضر دیدم که در آن مجموعه کتاب اربعین و رسالهٔ آداب حج شیخ مقداد را آورده و هر دوی آنها و دیگر از وسائل و فوائد را نزد شیخ مقداد خوانده است و شیخ مقداد به خط خود بر پشت کتاب الاربعین چنین نوشته است:

«این احادیث را شیخ صالح عالم فاضل زین الدّین علی بن حسن بن غلاله به تمامی در نزد من قرائت کرد و به وی اجازه دادم تا آنها را از من از اساتیدم قدّس اللّه ارواحهم روایت نماید و کتب المقداد بن عبد اللّه سیوری تجاوز اللّه عنه در ۲۵ جمادی الاولی سال ۸۲۲ هجری».

و به خط خود در پایان رساله آداب الحج که از تألیفات خود مقداد است چنین مرقوم داشته است:«این رساله را شیخ صالح فاضل عالم زین الدّین علی بن حسن بن علالا در نزد من قرائت کرد و به وی اجازه دادم تا آنها را از من روایت نماید و کتب المقداد بن عبد اللّه سیوری تجاوز اللّه عنه در دوم جمادی الاخری سال ۸۲۲ هجری».

و باز به خط خود در آخر فتواهای متفرقه که از علاّمه حلّی نقل شده است و در آن مجموعه آمده چنین می نویسد:«فتواهای مزبور را به اطلاع من رسانید و به او اجازه دادم

تا آنها را به طرق خود من که منتهی به شیخ جمال الدّین قدّس اللّه روحه می شود روایت نماید و کتب المقداد بن عبد اللّه السیوری تجاوز اللّه عنه».

مؤلف گوید:رسالهٔ المقنعه را که در آداب حج بوده در شهر اردبیل دیدم و این رساله تألیف شیخ محمد بن شجاع انصاری است که معاصر با شیخ مقداد بوده و مترجم حاضر آن را به خط خود استنساخ نموده در پایان آن چنین نوشته است این است:«پایان کلام مصنّف دامت فضائله که آن را بنده خدا علی بن حسن بن علالا در روز یک شنبه یازدهم شعبان سال ۸۲۲ هجری استنساخ نموده است».

مؤلف گوید:استبعادی ندارد رسالهٔ مزبور را شیخ زین الدّین مترجم حاضر در نزد مؤلفش قرائت کرده باشد.

شیخ علی بن حسن بن علی

وی از مشایخ شیخ منتجب الدّین بن بابویه بوده و منتجب الدّین در کتاب اربعین از وی روایت می کند و او از شیخ عبد الرحمن بن احمد که همان مفید حافظ واعظ نیشابوری مشهور بوده باشد از محمد بن احمد از ابو القاسم جعفر بن عبد اللّه بن یعقوب از عبد اللّه بن محمد بن عبد الکریم از عمویش ابو ذرعه از حسن بن عبد الرحمن از عمرو بن جمیع بصری از ابن ابی لیلی از عیسی بن عبد الرحمن از پدرش از ابو لیلی انصاری از پیمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله روایت می کند.

درعین حال منتجب الدّین در کتاب فهرست ترجمه ای برای او منعقد نساخته است مگر اینکه بگوییم مترجم حاضر همان شیخ ادیب موفق الدّین علی بن ابی علی حسن بن علی بن عبد اللّه است که در آینده به نام و نشان او اشاره می شود.

سیّد مجد الدّین علی بن حسن بن علی دستگردی

منتجب الدّین در فهرست گوید وی فقیهی فاضل بوده است (۱).

۱- ۱-فهرست منتجب الدّین،ص ۱۲۴؛ [۱]امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۸؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۸۳.

شیخ تاج الدّین علی بن حسن بن علی طبری

وی از بزرگـان اصـحاب ما بوده است و از طبقه متأخر از علاّمه حلّی متأخر می باشـد کفعمی در یکی از مجموعه هایش که به خط او دیده ام از وی نام می برد و کتاب شـرح مبادی الاصول علاّمه را به وی نسبت داده است و بعید نیست که وی را با شیخ ابو الفضل علی بن حسن طبرسـی مؤلف کتاب کنوز النجاح پیش یادشـده که کفعمی در مصـباح خود از او نقل می کند متّحد بدانیم لیکن این اتحاد خالی از اشکال نبوده و باید به چگونگی آن رسید.

ادیب موفق الدّین علی بن ابی علی حسن بن علی بن عبد اللّه بن ماده

الاحنفی مقیم کاشان

منتجب الدّین در فهرست او را با عنوان فاضل صالح نام برده است.

شیخ علی بن حسن بن علی بن محمد حرّ عاملی

شیخ معاصـر در امل الآمل می نویسد:وی برادر مؤلف این کتاب(امل الآمل)است که فاضـلی صالح و پارسایی عابد بود.مراتب علمی از پـدرش و از من بهره برده و در راه مکّه درحـالی که پس از سه حـج پی درپی انجـام داده بـود در سـال ۱۰۷۸ هجری درگذشته است.

ملا زین الدّین علی بن حسن(حسین)بن محمّد استرآبادی

وی فاضلی بزرگوار و عالمی فرزانه و فقیهی خردمند و از متأخران فقهای اصحاب بوده و نزدیک به روزگار ابن فهد حلّی و از همتایان او بوده است.به خط مبارک او اجازه ای بر پشت ارشاد علاّمه دیدم که مترجم حاضر آن را برای سیّد نظام الدّین ترکه بن سیّد تاج الدّین بن سیّد جلال الدّین عبد اللّه بن ابی الحسین حسینی نوشته است و از این اجازه برمی آید که وی از گروهی از اعلام روایت می کرده است؛از جمله سیّد

مرتضی علی بن حسن حسینی و سیّد جمال الدّین محمد بن عبد المطلب اعرج حسینی و سیّد رضی الدّین حسن بن عبد اللّه بن محمّد بن علی اعرج حسینی از سیّد عمید الدّین و شیخ فخر الدّین از علاّمه-قدّس اللّه ارواحهم-و تاریخ آن اجازه روز جمعه ۱۴ ماه صفر سال ۸۲۷ هجری بوده است و من همگی آن اجازه را در سرگذشت شاگردش سید نظام الدّین ترکه یادشده ایراد کردم.

شاگردش در حاشیهٔ نسخهٔ آن اجازه به خط خود نوشته است:مولانا زین الدّین علی بن حسن استرآبادی در بامداد روز جمعه غرّه ماه رجب سال ۸۰۷ هجری وفات یافته تغمّده اللّه بسوابغ رحمته.

مؤلف گوید:این تاریخ کاملا اشتباه است و ممکن است لفظ«و عشرین»از قلم وی سقط شده باشد و یا این اجازه را در آخر عمرش نوشته باشد و یا عددی که از آن ساقط شده است بیشتر از عدد«عشرین»باشد.در تبریز نسخه ای از تحریر علاّمه را دیدم که آن را شاگرد ملا زین الدّین مترجم حاضر که سید حسن بن حمزه بن محسن حسینی بوده باشد بر وی قرائت کرده و ملا زین الدّین اجازه ای به خط خود بر پشت آن نسخه از جهت وی نوشته است و تاریخ آن روز پنج شنبه چهارم ربیع الاول سال ۸۲۰ هجری بوده است و خود ملا زین الدّین تحقیقات و تعلیقات فراوانی بر آن نوشته است و ما همگی آن اجازه را در شرح حال سیّد حسن یادشده ایراد کرده ایم.

در قصبهٔ دهخوارقان که از حوالی تبریز است به نسخه ای از رجال ابن داود دست یافتم که ملا زین الدّین بر نیم اول آن به خط شریف خود برای یکی از شاگردانش چنین مرقوم داشته:«از اول این کتاب بدینجا که خدا او را تأیید کند به خوبی در ظرف چند مجلس قرائت کرد و آخرین مجلس آن روز بیستم ماه جمادی الآخر سال ۸۲۷ هجری بوده و کتبه العبد الفقیر علی بن حسن بن محمد استرآبادی و صلّی اللّه علی محمد و آله».

و بر نیم دیگر از رجال مزبور نوشته بود:«خدا او را تأیید کند و نیکبخت گرداند همگی نیم آخر را در چند مجلس قرائت کرد و آخرین مجلسش روز دوازدهم ماه رجب المرجّب سال ۸۲۹ هجری بوده است و کتبه علی بن الحسین بن محمّد استرآبادی».

مؤلف گوید:پیش از این به نام ملا زین الدّین علی استرآبادی اشاره شد و پس از

این ملا زین الدّین علی بن محمد استرآبادی خواهد آمد و حقیقت آن است که همگی یکی هستند.

شیخ اجلّ زین الدّین ابو الحسن علی بن ابی محمد حسن بن شیخ

شمس الدّین محمد بن حسن خازن حائری

وی فقیهی فاضل و عالمی کامل و معروف به ابن الخازن و شیخ زین الدّین بن الخازن و گاهی هم،به اختصار،شیخ زین الدّین علی بن خازن حائری معرفی شده است.

ابن خازن و پدر و بلکه جدّش از افاضل دانشوران روزگارشان بوده اند.تاکنون به اثری از او دست پیدا نکرده ام.ابن خازن از شاگردان شهید اول بوده و شیخ شهید(ره)به وی اجازه داده و اجازهٔ او را پس از این یادآوری خواهیم کرد.

ابن خازن،صحیفه کامله سجادیّه را از شهید روایت کرده است و گذشته از صحیفه آثار دیگری را هم از شهید روایت داشته است.ابن فهد و دیگران از وی اجازه داشته اند و در شرح حال ابن فهد به اجازه ای که از وی داشته است اشاره کرده ایم.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:شیخ زین الدّین علی بن خازن حائری فاضلی عابد و پارسا و از شاگردان شهید اوّل بوده است و احمد بن فهد حلّی از وی روایت داشته است.

مؤلف گوید:اجازه ای را که شهید به وی داده است دیده ام و صورت این اجازه از خط امیر محمد شریف از خط ملا محمود بن محمد بن علی گیلانی از خط شیخ بهاء الدّین محمد بن علی مشهور به ابن بهاء الدّین عودی از خط ناصر الدّین بویهی از خط شهید اول(ره)نقل شده است (۱)و شهید در آن اجازه چنین گفته است:«و از آنجا که شیخ عالم پرهیزکار که تحصیل دانش را وجههٔ همت خود قرار داده و بار دانشها را به دوش کشیده و بر هم ردیفان خویش برتری یافته و از فضائل بهره ها برده و به ویژگیهایی از فهم و فراست رسیده زین الدّین ابو الحسن علی بن مرحوم سعید صدر کبیر

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۸۶.

دانشور عزّ الدّین ابو محمد حسن بن مرحوم مغفور سید امینان شمس الدّین محمد خازن که خزینه داری حضرت شریفه مقدّسه مطهّره فرودگاه فرشتگان خدا و معدن خرسندی خدا که از بزرگترین بوستانهای بهشت بشمار است و آرامگاه سیّد آدمیان و پریان و پیشوای پرهیزکاران و بزرگ شهیدان در دنیا و آخرت ریحانه رسول خدا و نواده و فرزند آن سرور انبیا ابو عبد اللّه حسین فرزند بزرگ جهانیان امیر المؤمنین ابو الحسن علی بن ابو طالب صلوات اللّه علیهم اجمعین می باشد.از جمله دانشورانی است که در انتشار علوم عقلی و نقلی و ادبی و شرعی کوشش فراوانی کرده است.از بندهٔ نیازمند به خدا محمد بن مکی که خدا او را مورد احسان و مهربانی خویش قرار بدهد استجازه کرد،پس از خیرخواهی از خدا به وی اجازه داده است تا همگی آنچه را برای او تجویز شده و روایت کرده است از آثار منثور و منظوم و آنچه قرائت شده و شنیده شده از مناوله و مجاز از آنچه راجع به قواعد و فوائد تألیف نموده است روایت نماید».

پس از این شهید اول اجازه خود را ادامه داده و به شمارش آثار خود و مشایخ خویش و پاره ای از آثار خاصه و عامه و طرق خود که بدانها منتهی می شود بدانچه در ترجمه شهید یادآوری کردیم پرداخته تا آنجا که فرموده است:«بنابراین مولانا زین الدّین علی بن خازن که خدا برکات او را پایدار بدارد می تواند اگر بخواهد همگی آنچه مزبور شد به همین طریق یا طریقی دیگر که متجاوز از هزار طریق می شود روایت نماید و ضابطه در نقل روایت از نظر او چنین باشد که هرگاه سند روایت آن صحیح باشد با رعایت احتیاط تام و تمامی که مربوط به من و خود اوست آن را روایت کند.و از او می خواهم در حرم سبط شهید و مرقد مقدس آن حضرت در روزگار حیات و پس از وفاتم از من فراموش نکند و پاداش دعاهایی را که به شرف قبول نایل می گردد در بارگاه مشهور به حایر حسین علیه السّلام که بر او آرام یافته در آن درود و سلام خدا باد هدیه روح من بنماید و این اجازه را بنده نیازمند به بخشش و کرم پروردگارش محمد بن محمّد بن ابو حامد بن مکّی در شهر دمشق-که در امان خدا باشد-در نیمه روز چهارشنبه دوازدهم ماه مبارک رمضان سال ۷۸۴ هجری در مشجرات مرقوم داشته است».تا اینجا

آنچه مناسب بود از صورت آن اجازه نقل کردیم (۱).

مؤلف گوید:نامهایی را که در آغاز سرگذشت ابن خازن یاد کردیم طبق نسبی است که ابن خازن در اجازهٔ ابن فهد حلّی ایراد کرده است و تاریخ آن اجازه-که برای ابن فهد نوشته-۷۹۱ هجری بوده است (۲).

شیخ زین الدّین علی بن حسن بن محمّد بن صالح بن اسماعیل جبعی

عاملی کفعمی حارثی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار و فقیه و پدر شیخ تقی الدّین ابراهیم بن علی کفعمی بنام و مؤلف مصباح معروف و پدر برادرش احمد بن علی است که او هم فاضلی بزرگوار بوده است و کفعمی یادشده از پدرش روایت می کرده،از جمله روایتی است که در حواشی مصباح از وی داشته و در آنجا از وی چنین توصیف نموده است:والدی الفقیه الاعظم الورع زین الاسلام و المسلمین علی قدّس اللّه سرّه.پیش از این سرگذشت دو فرزندش(ابراهیم و احمد)یادآوری شده است (۳).نسب علی کفعمی به وجه دیگر چنین آورده شده است علی بن حسن بن اسماعیل بن صالح لویزی جباعی عاملی تا به آخر...

و ممکن است فرزند دیگرش احمد از وی روایت کرده باشد.

خود کفعمی در حواشی کتاب البلد الامین پس از یادآوری از روایتی که در دعای دفع علت(مرض)وارد شده می نویسد:پدرم شیخ زین الاسلام و المسلمین علی بن حسن بن محمد بن صالح جبعی-که خدا خوابگاه او را آرام بدارد-اعتقاد زیادی به

۱- ۱-صورت اجازهٔ شهید به ابن خازن در مجلد اجازات بحار آمده و در صدر آن اجازه،مجلسی می نویسد:این اجازه را از خط شیخ علی بن عبد العالی نقل کرده و اضافه نموده این اجازه را به خط بهاء الدّین عودی بعضی از علما دیده است که بهاء الدّین آن را به خط ناصر بویهی که بر پشت قواعد نوشته است مطالعه کرده بوده است.

۲- ۲) -صورت اجازه ابن خازن به ابن فهد حلّی در مجلد اجازات بحار آمده و تاریخ در آن نیامده است.

۳- ۳) -شرح حال برادر کفعمی در بخشی بوده که مفقود شده است-م.

مضمون آن روایت داشت و هر روز مضمون آن روایت را در تعقیب نماز صبح چهل مرتبه متذکر می شد و از خواندن آن اظهار خستگی نمی کرد و علت مداومت بر مضمون روایت آن بود که با زن شرافتمندی از خاندان بزرگ ازدواج کرد،طولی نکشید ورمی سراپای آن زن را فراگرفت چنانکه یک ماه در بستر بیماری خوابید.پدرم از این پیش آمد سخت به وحشت افتاد،در همان اوقات به یاد آن روایت افتاد و به وی دستور داد تا به دعایی که در تعقیب نماز بامدادی ایراد می کنیم چهل مرتبه چهل روز مواظبت نماید.او هم به دستور عمل کرد و به یاری خدای تعالی از آن بیماری شفا یافت.

مؤلف گوید:مراد وی از مضمون روایت که پیش از آن نوشته این است:«کسی که احساس دردی در اعضای خود بنماید در تعقیب نماز صبح،چهل مرتبه به خواندن این دعا مواظبت نماید:بسم اللّه الرّحمن الرّحیم،الحمد للّه ربّ العالمین حسبنا اللّه و نعم الوکیل تبارک اللّه احسن الخالقین و لا حول و لا قوه إلاّ باللّه العلیّ العظیم»سی مرتبه (۱).

سپس دست بر محل درد بکشد،به یاری خدای تعالی از آن بیماری شفا پیدا کند (۲).برای چگونگی حدیث مزبور به اوایل مجلد دوّم صلات بحار مراجعه شود.

---

۱ - ۱-در پاورقی نسخه مؤلف این تعلیقه آمده است:اینکه مرقوم داشته این دعا را سی مرتبه بخواند ممکن است سهوی رخ داده باشد.حق آن است که دعا را چهل مرتبه بخواند چنانچه سید اجل جمال العارفین ابن طاوس قدس سرّه در مهج الدعوات [۱]همین دعا را به عینه نقل کرده است:اقلّ طلاّب و مشتغلین علی اکبر همدانی عفی عنه(پایان).

۲ - ۲) -در نسخه خطی بلد الامین-که بسیار زیبا و مجدول است و خدای متعال روزی این فقیر فرموده است در تعقیب نماز بامدادی در متن آن نوشته شده:«تقول ثلاثین مره»و همان دعای فوق را مرقوم داشته است.در حاشیه آن کتاب می نویسد:در یکی از کتابهای اصحاب از امام صادق(ع)همان دعا را نقل کرده است که در تعقیب نماز صبح چهل مرتبه بخواند و این روایت با روایت اصل در دو موضوع اختلاف دارد،یکی آنکه این دعا را چهل مرتبه بخواند و دیگر آنکه ذکر«حسبنا اللّه و نعم الوکیل...»در دعائی که در اصل ایراد کرده ایم موجود نیست و حدیثی نقل کرده با این مضمون که مردی به دردی مبتلا گردید به طوری که اطبا از معالجهٔ آن درمانده شدند،روزی در کتابی دید که حضرت صادق(ع)فرمود.هرکسی این دعا را چهل مرتبه بخواند درد او به درمان برسد.وی-

شیخ نجیب الدّین علی بن حسن بن مظاهر حلّی

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:وی فاضلی فقیه و بزرگوار بوده است (۱).

سیّد نور الدّین علی بن سیّد زاهد حسین بن ابی الحسن حسینی موسوی

عاملی جبعی

وی پدر صاحب مدارک و از بزرگان فقها بوده و از شهید ثانی روایت می کرده است و به طوری که از اجازه شیخ محمد بن شیخ حسن فرزند شهید ثانی و سید محمّد صاحب مدارک-که هر دو تن در ضمن اجازهٔ مزبور را به ملا محمد امین استرآبادی هم داده اند-برمی آید،شیخ حسن فرزند شهید ثانی و سید محمد صاحب مدارک از وی روایت می کرده اند.

شیخ معاصر در امل الآمل (۲)گوید:سیّد نور الدّین علی بن حسین بن ابی الحسن موسوی عاملی جبعی از شاگردان شهید ثانی و فاضلی دانشور و کاملی محقّق بود.ابن عودی عاملی در تاریخش که در احوال شهید ثانی تدوین نموده است از وی بسیار تجلیل به عمل آورده و از او ستایش بسزایی انجام داده است (۳).

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۸.

۲- ۲) -همان مأخذ،ج ۱،ص ۱۱۹.

۳- ۳) -مراد از تاریخ مزبور همان بغیه المرید [۱] در شرح احوال شهید است که بهاء الدّین بن عودی آن را تألیف کرده و بخشی از آن در الدر المنثور شیخ علی بن محمد نوادهٔ شهید آورده شده است.ابن عودی-

مؤلف گوید:سید محمد صاحب مدارک از پدرش روایت می کرده و در اجازه ای که به سید حسن بن علی بن شدقم داده و در دیگر از اجازه ها این معنی را متذکر گردیده و خود او از شهید ثانی روایت داشته است.

پیش از این در ضمن شرح حال از سیّد علی بن ابی الحسن الموسوی نوشتیم حقیقت این است که این بزرگوار با مترجم حاضر یکی هستند،زیرا بسیار اتفاق افتاده است که نام پدر از نام و نشان مترجمی ساقط گردیده است ویژه این سیّد که گاهی به عنوان سیّد علی بن ابی الحسن الموسوی و هنگامی به عنوان سید علی بن الحسین بن ابی الحسن الموسوی شناخته شده است و به همین جهت گمان تعدّد در حق او رفته و پنداشته شده که سیّد علی بن ابی الحسن مرد دیگری است که سیّد صاحب مدارک از وی روایت می کند (۱).

همین سیّد است که شهید ثانی داماد او بوده و پدر سید محمّد صاحب مدارک می باشد و سید داماد در ملاقاتی که در مشهد مقدس رضوی با وی داشته از وی به اخذ اجازه نایل آمده است.بنابراین گمان تعدّد و ایراد این دو عنوان در دو ترجمه چنانچه

۱- ۱) -سید حسن صدر در تکملهٔ امل الآمل ص ۲۸۰ می نویسد:سید علی بن ابی الحسن الموسوی العاملی جبعی صاحب امل الآمل از وی به همین عنوان یاد کرده است و او جدّ اعلای ما و پدر سید محمد صاحب مدارک و جدّ ما سید نور الدّین است و او را ازآن رو با این عنوان یاد کرده است که به «ابن ابی الحسن»شهرت داشته که نسبت به جدّ اعلی است و الّا خود مؤلف امل الآمل از وی به عنوان علی بن الحسین ابن ابی الحسن الموسوی الجبعی یاد کرده و نیز انتساب پدرش به جد اعلی هم شایع بوده و جای ایراد نیست.بنابراین محلی برای توهم تعدّد باقی نمی ماند و اهل البیت أدری...و چون خبیر دیگری نمی تواند حقیقت را بیان کند-م.

شیخ معاصر بدین کار اقدام نموده است درست نبوده است.و از شیخ معاصر در شگفتم که در هیچ یک از دو ترجمه تصریح نکرده است که سیّد علی پدرزن شهید ثانی و پدر صاحب مدارک است.و در صورتی که سید علی غیر از دو تن یاد شده باشد ترجمهٔ مستقلی برای سرگذشت او منعقد نساخته است.امّا اشکالی که باقی می ماند ملاقاتی است که برای سیّد داماد با والد صاحب مدارک آن هم در مشهد مقدس رضوی اتفاق افتاده است،زیرا این ملاقات در تاریخی نقل نشده است و شنیده نشده است که والد صاحب مدارک به ایران مسافرت کرده باشد تا چه رسد که به مشهد الرضا علیه السّلام مشرّف شده باشد.بنابراین ملاقات سیدین بی اساس است و اگر ملاقاتی هم شده باشد در اوایل عمر سید داماد بوده است و تحقیق این موضوع را در شرح حال سیّد علی بن ابی الحسن الموسوی مذکور یاد کرده ایم.

به یاری خدا خواهیم نوشت که سیّد محمد صاحب مدارک و سیّد نور الدّین علی که دو فرزند خلف این بزرگوارند مراتب علمی را از وی فراگرفته اند.

شیخ ادیب مرشد الدّین ابو الحسن علی بن حسین بن ابی الحسین وارانی

وی از شاگردان شیخ اجلّ حسن بن حسین بن علی دوریستی مقیم کاشان است (۱).

و اجازه ای که دوریستی برای او نوشته است به خط شریف دوریستی بر پشت نسخهٔ کهنی از جلد اول کتاب مبسوط شیخ طوسی دیده ام و صورتش این است:«همه این مجلد را شیخ اجلّ عالم اوحد بارع مرشد الدّین زین الاسلام جمال الادباء علی بن حسین بن ابی الحسن مکّنی به ابو الحسن وارانی که خدا توفیق او را پایدار بدارد بر من قرائت کرد و من آن را برای او روایت کردم و به وی اجازه دادم تا کتاب مزبور را به توسط من از شیخ رئیس عبید اللّه بن حسن بن حسین بن بابویه از پدرش از مصنف این کتاب که خدا آنها و ما را بیامرزاد روایت نماید و این اجازه را حسن بن حسین بن علی دوریستی مقیم کاشان به خط خود در ماه شوّال سال ۵۸۴ هجری نوشته است و خدا را از داشتن این توفیق

۱- ۱-اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۸۴ و سدهٔ ۷،صص ۱۰۴ و ۱۰۵.

سپاسگزار و بر پیمبر ما محمد و خاندان طاهرین او درود می فرستد.وارانی به فتح واو و الف ساکن و راء بی نقطهٔ مفتوح و الف ساکن در آخر نون منسوب به واران است که،تا به آخر (۱)...

سید ابو الحسن علی بن حسین بن احمد بن علی بن ابراهیم بن محمد علوی

جوانی

وی از بزرگان سادات دانشوران بوده است و ابن طاوس در فلاح المسائل مطالبی از وی نقل کرده است و در اثنای نمازهای بین العشائین(مغرب و عشا)می نویسد این حدیث را ابو الحسن علی تا به آخر نسبش که در صدر ترجمه یاد کردیم در نامه ای که به ما نوشته است از پدرش از جدش علی بن ابراهیم جوانی از سلمه بن سلیمان سراوی از عتیق بن احمد بن رباح از عمر بن سعد گرگانی از عثمان بن محمد بن صباح از داود بن سلیمان گرگانی از عمر بن سعید زهری از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده است تا به آخر حدیث...

از ظاهر کلام ابن طاوس برمی آید سیّد جوانی از مشایخ بوده است.

شیخ نجم الدّین ابو القاسم علی بن حسین جاستی

منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فقیهی واعظ و صالح بود.شیخ معاصر پس از ایراد معرفی منتجب الدّین اظهار داشته ممکن است مترجم حاضر همان علی بن حسین بن علی جاستی باشد که پس از این ذکر خواهد شد (۲).

ممکن است مترجم حاضر غیر از شخصی باشد که در آینده ذکر می شود،زیرا این

۱- ۱-معجم البلدان پنجم می نویسد:واران روستایی است در یک فرسخی تبریز که فقیه مظفر بن ابو الخیر بن اسماعیل وارانی از آنجا بوده در موصل از درس ابو المظفر محمد بن مهاجر و در بغداد از ابن فضلان استفاده کرده و هم مقرر دروس مدرسه بغداد بوده و آثاری تألیف نموده است-م.

۲- ۲) -فهرست منتجب الدّین،ص ۱۳۷؛امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۹؛اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۸۵، سدهٔ ۷،ص ۱۰۵.

دو شخص از نظر کنیه با یکدیگر اختلاف دارند (۱).

جاستی به فتح جیم و سکون الف و سکون سین بی نقطه و تاء آخر منسوب است به جاست که یکی از روستاهای قم می باشد.

سید علی بن حسین بن حسّان بن باقی قرشی

وی فاضلی دانشور و کامل و معروف به ابن باقی است و گاهی هم او را سید بن باقی می گویند کتاب اختیار المصباح شیخ طوسی قدّس اللّه روحهما از آثار او می باشد کفعمی در مصباح خود از این کتاب بسیار نقل کرده است و گاهی از آن به اختیار المصباح نام می برد،چنانکه ما هم همین اسم را یاد کردیم و گاهی به«الاختیار»و هنگامی به «المصباح»و تعبیرهای مزبور متوجه به کتاب واحد است و گمان تعدّد نمی رود.سیّد بن باقی در کتاب مزبور ویژه در جزء دوّم آن به نام و نشان خود چنانچه ما در صدر این ترجمه نگاشتیم اشاره می کند.

این کتاب در نزد علمای بحرین اشتهار فراوانی دارد و این عده از دانشوران به دعاها و عملهایی که در آن آمده است عمل می نمایند.

استاد استناد أیّده اللّه تعالی در بحار می نویسد:کتاب الاختیار تألیف سیّد علی بن حسین بن باقی رحمه اللّه است و این سیّد بن باقی در نهایت فضل و کمال بوده است لیکن حد اکثر مطالب کتابش را از مصباح شیخ رحمه اللّه اقتباس و اتّخاذ نموده است (۲).

مؤلف گوید:نسخه های چندی از کتاب وی را دیده ام و در نزد ما هم نسخه ای از آن موجود می باشد و ما همگی آن نسخه ها را تطبیق کرده و هرچه از آنها مورد نیاز ما بوده است در کتاب لسان الواعظین و دیگر از آثارمان ایراد کرده ایم.

۱- ۱-کنیه مترجم حاضر ابو القاسم و کنیه آن دیگر ابو الحسن است.چنانچه می دانیم مؤلف در مواضع متعددی نوشته است اختلاف کنیه نسبت به شخص واحد دلیل بر تعدد نبوده زیرا ممکن است فرد واحدی دارای دو کنیه باشد بنابراین اختلاف کنیه دلیل بر تعدد مترجم حاضر یا آتی نبوده است و رافع احتمال مؤلف امل الآمل نمی باشد-م.

۲- ۲) -بحار الانوار،ج ۱،ص ۲۰،۳۸. [۱]

و همین سید بن باقی معاصر با محقّق حلّی و هم رتبه های او بوده است زیرا من در آخر برخی از نسخه های اختیار المصباح او چنین یافته ام سال ۶۵۳ هجری از تألیف آن آسوده شده است.

شیخ علی بن حسین خیّاط

وی از مشایخ بزرگوار سیّد بن طاوس بوده است و به طوری که سیّد ابن طاوس در الدروع الراقیه اظهار داشته است:خیّاط با خاء نقطه دار منسوب به خیاطت و دوزندگی است و در بعضی از جاهای دیگر حنّاط با حای بی نقطه و پس از آن نون مشدّد منسوب به گندم فروشی است(حنطه).

یادآوری می شود:ما سرگذشت این عالم را در این کتاب بار دیگر متذکر شده ایم و آنچه پیش از این یادشده با آنچه در اینجا آمده است اندک تفاوتی دارد.

سیّد علی حسینی مجاور مشهد مقدّس رضوی

شیخ فخر الدّین رماحی در کتاب المنتخب من المراثی و الخطب برخی از خوابهای معجزه آسا را که مربوط به سوگواری حضرت سیّد الشهداء علیه السّلام بوده از وی نقل کرده است و از قرائن ظاهره به دست می آید که وی از علما بوده است و ممکن است سیّد مترجم یکی از ساداتی باشد که پیش از این ذکر شده و یا یادآوری خواهد شد.

ملا غیاث الدّین علی بن کمال الدّین حسین طبیب

وی فاضلی دانشور و بزرگواری خردمند و از شاگردان سیّد امیر حسین مجتهد عاملی است که صاحب جاهی بنام بوده است.

من در قصبهٔ خسروشاه از نواحی تبریز به رسالهٔ اعتقادات صدوق دست یافتم که میر مبرور به خط شریف خود در پشت آن رساله اجازه ای برای ملا غیاث الدّین مرقوم فرموده و در آن اجازه از وی به خوبی ستایش کرده است.تحقیقات چندی از خود میر مبرور در حواشی آن رساله به چشم می خورد و اجازه این است:«یقینی که به خدا

دارم همـان یقین من است.سپاس خـدا را که مراتب دانشوران را به عـالی ترین درجه هـای تحقیق بالا برده و مرکّب آنها را بر خونهای شهیدان برتری داده و درود و سلام بر درخششهای فهم و کمال و محال بروز راهبری در نشانه حق و روایت و جلالت و دقت آنان که از برکات وجودشان دیر نپاید که آنچه از چشم پوشـیده مانده از پس پردهٔ دقیق هویدا گردد.و بعد،عالم عامل و فاضـل کامـل که مرجع افاضل و مجمع فواضل و سرچشـمه کمالات و فضائل است آنکه از یک یک افراد ممتاز و با ویژگی که دارد هماننـد چشم بینـای انسـان است و در دو علم دین و بـدن بر دیگران پیشـی جسـته غیاث ملت و نگهبان حق و دین که پیوسـته چون نامش از مقام عالی برخوردار گردیـده فرزنـد مرحوم مغفور که تاج افتخار بر سـر دارد و در پناه خدا در آرامگاه خویش سـر به تیره تراب برده در زبانها معروف است آن چنان که دفع هرگونه اشـتباه نموده است.کمال دنیا و دین حسـین که کوشـش مایه نیکبختی و بخشـش موجب سـعادتمندی است تا خورشـید بدمد و برق صـفحه آسـمان را به جهش خویش منوّر گردانـد به حقیقت حق و اهـل آن.این کتـاب ارزنـده را از آغـاز تا انجامش نزد من قرائت کرد قرائتی که از فراوانی فضـیلت و کثرت دانش و شـعله وری ذهن و اسـتقامت طبع و تیزرأیی او حکـایت می کرد چنـانکه از کم و زیـاد و بزرگ و کوچک آن خودداری نکرد و ازآن پس که از تمـامیت آن آسوده خـاطر گردیـد از من درخواست اجـازه نمود و به او اجازه دادم تا کتاب مزبور را چنـانچه می خواهـد و برای هرکس که اراده دارد روایت نمایـد با آن شـرایطی که در نقل روایت معتبر است و ارباب دانش در طرق خویش مقرّر داشـته و در سـندهای خود تحریر کرده انـد که برای من مسلّم و از اساتیـد مذهب و پیشوایان این طریقه به اسـتواری پیوسـته است به طریقی که دارم از شـیخ صـدوق که راهی طریق حق گردیـده و اخبـار اهل بیت را با نقّادی کامـل بررسـی نموده و نیکوکـاران راسـتگو را به طریقه ائمه اطهـار راهنمایی کرده و مصـنف این کتاب است که خـدا او را از هرگونه ناراحتی پاکیزه بـدارد و جایگاهش را مطهّر بگرداند،اینک آنکه برای هرگونه خیری توفیق یافته کتاب مزبور را از من روایت نمایـد و در خلوت و جلوت از من خـاطر نکنـد و در تعقیب نمازهـا و محالی که گمان اجابت است و او هم شایسـتگی برای آن را دارد فراموش ننماید که او عزیزتر و محبوب ترین افراد در نزد من می باشد و

این اجازه را حسین بن حسن حسینی(که خدا او را برای هر کاری که مورد خرسندی او بوده موفّق بدارد و امروزش را از گذشته درست تر بدارد به حق پیمبر و ولی و عترت ایشان صلوات اللّه علیهم اجمعین)به دست خود مرقوم داشت و تاریخ آن نزدیک ظهر روز نهم ماه صفر سال ۹۸۷ هجری است که بر مهاجر آن بهترین درود و کامل ترین تحیّت باد و این اجازه در آن هنگام صادر گردید که به حمد خدا مشغول و از نعمت او شاکر و بر پیمبر و خاندان او درود گو و از گناهان خویش آمرزش خواهم.پایان اجازهٔ میر مبرور.

مؤلف گوید:دیر نپاید دانشوری را به نام ملاـ غیاث الدّین علی طبیب یادآوری نمائیم و خواهیم گفت حقیقت آن است که مترجم حاضر و آتی متحدند.اسکندر بیک در تاریخ عالم آرا گوید:حکیم غیاث الدّین علی کاشی مردی صادق القول،راست گفتار و ساده لوح بود و در اکتساب علوم متداوله کما ینبغی کوشیده و در علم طبّ مرتبه کمال داشت و بعد از فوت او برادرش حکیم نور الدّین به ملازمت اشرف(شاه تهماسب صفوی)فایز گشته در سلک حکما انتظام یافت و در معالجات مرض ید بیضا نموده، قولش در میانه حکماء قدوه و قانون بود و در خدمت شاه جنّت مکان،اخلاص و راست گفتاری زیاده از اقران محلّ اعتماد بود (۱).

سیّد ابو طالب علی بن حسین حسّنی

وی از اصحاب بزرگوار و از علمای عالی مقدار است کتاب امالی از آثار اوست و من تا حال حاضر از چگونگی روزگار او اطلاعی به دست نیاورده ام.آری سیّد بن طاوس در رسالهٔ المواسعه در ضمن بحث از قضای نمازهای فوت شده می نویسد:در کتاب امالی سید ابو طالب علی بن حسین حسنی در باب مواسعه چنین نقل کرده است:

حدیث کرد ما را منصور بن رامس از علی بن عمر حافظ دارقطنی از احمد بن نصر بن

۱- ۱-جملات فوق عین عبارات اسکندر بیک در تاریخ عالم آرا [۱]است که آنها را ذیل شرح حال از حکیم غیاث الدّین به مناسبت یادآوری مستوفیان تحت عنوان«ذکر حکمای مسیحیه الانفاس»ایراد کرده است-م.

طالب حافظ از ابو ذهل عبید بن عبد الغفار عسقلانی از ابو محمّد سلیمان زاهد از قاسم بن معن از علاء بن مسیّب بن رافع از عطاء بن ابی ریاح از جابر بن عبد اللّه که گفت:مردی به عرض مبارک حضرت رسول اکرم(ص)تقدیم داشت،چگونه نماز فوت شده ام را قضا نمایم؟فرمود با هر نماز نماز مانند آن را قضا کن،باز معروض خاطر مبارک داشت آیا نماز قضا را پیش از ادا بخوانم یا پس از آن؟فرمود نماز قضا را پیش از ادا بخوان.

مؤلف گوید:این حدیث صریح در مضمونی است که از ظاهر آن به دست می آید.

مؤلف گوید:کتاب امالی ابو طالب هم اکنون در اختیار ما می باشد و در اواخر مجلدی نگاشته شده است و طالبی در آغاز آن گفته است جزء اول منتخبی است از کتاب زاد المسافر تألیف ابو العلاء حسن بن احمد عطّار همدانی و این نسخه در روزگار زندگی او منتخب گردیده و خود او بزرگی عالی مقام بوده است تا به اینجا آنچه را که می خواستیم از رسالهٔ سید بن طاوس ره ایراد کردیم (۱).

و پس از این سرگذشت سیّد ابو طالب هروی و سید صالح ابو طالب حسینی عصیبی را در باب الکنی یاد خواهیم کرد و می نویسیم که او هم دارای کتابی است به نام امالی که نباید از آن غفلت داشت (۲).

سیّد ابو البرکات علی بن حسین حسینی خوزی

وی فاضلی دانشور و معروف به سیّد ابو البرکات خوزی است و از شیخ صدوق -رضی اللّه عنه-روایت می کند و ابو الحسن علی بن عبد الصمد تمیمی نیشابوری از وی روایت داشته است و قطب راوندی هم با دو واسطه از وی روایت می کرده است.

به طوری که از مناقب ابن شهرآشوب برمی آید ابن شهرآشوب هم با دو واسطه از وی روایت کرده است.بنابراین سید ابو البرکات در درجهٔ شیخ مفید بوده است.بقیه شرح

۱- ۱-در پانوشت می نویسد:به گمان من ابو طالب حسنی از علمای زیدیه باشد و از اعلام امامیه نبوده است و سند حدیث بالا،سند عامی است و سند شیعی نمی باشد-م.

۲- ۲) -سید ابو طالب یحیی که از علمای زیدیه است کتاب امالی به نام تیسیر المطالب دارد که چاپ شده است-م.

حال او را باید به دست آورد.

مؤلف گوید:در آغاز اسناد برخی از نسخه های کهن عیون اخبار الرضا تألیف صدوق(ره)چنین آمده است حدیث کرد شیخ فقیه عالم ابو الحسن علی بن عبد الصمد تمیمی-رضی اللّه عنه-در خانه اش در نیشابور در سال ۵۴۱ هجری از سید امام زاهد ابو البرکات خوزی-رضی اللّه عنه-از شیخ امام عالم اوحد ابو جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی فقیه،مصنف این کتاب تا به آخر...

شیخ معاصر در امل الآمل گوید شیخ ابو البرکات علی بن حسین نجوری(خوزی یا جوزی)حلّی دانشوری باصلاحیت و محدّث بوده و از ابو جعفر بن بابویه روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید:از عبارتی که از اوایل سند مذکور ارائه دادیم هویدا شد که ابو البرکات از سادات بوده است و عبارت صریح ابن شهرآشوب در مناقب و همچنین ظاهر عبارت قطب راوندی در قصص الانبیاء صریح در سیادت اوست و هم او از سادات حسینی است و در آغاز برخی از نسخه های امالی صدوق چنین آمده است:حدّثنی السیّد العالم ابو البرکات علی بن حسین حسینی خوزی.بنابراین کلام شیخ معاصر خالی از نظر نبوده است و امّا اینکه سیّد ابو البرکات از مردم حلّه باشد در جایی ندیده ام و خود او داناتر به نسبتی است که به وی داده است.

خوزی را با خای نقطه دار مضموم و سکون واو و زا ضبط کرده اند و برخی هم آن را با جیم مضموم و واو ساکن و زای نقطه دار ثبت نموده اند.بنا بر ضبط اول منسوب به خوزستان است که نام اقلیم معروفی است نزدیک به شیراز و از جمله شهرهای آن،شوشتر است و بنا بر ضبط دوّم منسوب به جوزه با ضم جیم که نام روستایی است در موصل و ممکن است روستای مزبور غیر از فرحهالجوزه ای باشد که ابن جوزی عالم معروف عامه ازآنجاست و ممکن است هر دو محل متّحد بوده باشد.

و امّا از صحّت نسبتی که در امل الآمل آمده است اطلاعی ندارم.

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۹؛ [۱]اعلام الشیعه،سدهٔ ۵،ص ۱۱۹،۱۲۰.

شیخ کمال الدّین ابو الحسن علی بن شیخ شرف الدّین حسین بن حمّاد بن

ابی الخیر لیثی واسطی

کمال الـدّین از مشایـخ سیّد تاج الدّین محمد بن معیّه بوده و خود او بنا به اظهار ابن ابی جمهور در غوالی اللئالی از سیّد عبد الکریـم بـن طـاوس حلّی روایت می کرده و ابن ابی جمهـور او را به عنـوان فقیه عـالم و فاضـل معرّفی کرده است.در برخی از نسخه های کتاب غوالی«جمال»را به جای«حمّاد»به کار برده است و این تبدیل از اشتباه ناسخان است.

شیـخ معاصـر در امـل الآمـل می نویسـد:کمـال الـدّین فاضـلی فقیـه و زاهـد و از مشایـخ ابـن معیّه است و شـیخ حسن(صـاحب معـالم)نقـل کرده است سیّد غیاث الـدّین عبـد الکریم بن طاوس به وی اجازه داده و در اجازه اش می نویسـد:از خـدای تعالی درخواست کردم و به برادرم عالم فاضل و صالـح اوحد و حافظ متقن و فقیه محقق بارع مرتضـی کمال الدّین فخر الطائفه علی بن شـیخ امام زاهـد بازمانـدهٔ مشایخ شـرف الدّین حسـین بن حمّاد بن ابی الخیر نسبی لیث و واسـطی مولد اجازه دادم تا از من روایت کند تا آخر...

مؤلف گوید:شیخ نجم الدّین جعفر بن محمّد بن جعفر بن هبه اللّه بن نما حلّی از وی روایت می کرده است.

و حقیقت آن است که مترجم حاضـر همان شـیخ کمال الـدّین علی بن حمّاد واسـطی است که در آینده به نام و نشان او اشاره می شود و اوست که صـحیفه کامله را از شـیخ نجیب الدّین یحیی بن سعید حلّی روایت می کرده و شیخ شهید صحیفه مبارکه را با یک یا چند واسطه از وی روایت داشته است.

کمال الدّین فرزند اوحد و فاضـلی داشته به نام شیخ حسین بن علی و ما سرگذشت او را با پاره ای از تحقیقاتش در محل خود یادآوری کرده ایم.

و مؤیّـد اینکه شـهید با یک واسـطه از کمال الدّین روایت می کرده آن است که شـهید در یکی از اسانید احادیث اربعین خود می نویسـد:خبر داد به ما در هنگام قرائت بر او سـید شـمس الـدّین ابو عبد اللّه محمد بن احمد بن ابی المعالی موسوی از شـیخ امام فقیه صدوق زاهد کمال الدّین ابو الحسن علی بن حسن بن حمّاد لیثی واسطی از شیخ فقیه صالح

شمس الدّین ابو جعفر محمد بن احمد بن صالح قینی.

شیخ ابو الفرج علی بن حسین عبدانی راوندی

شیخ معاصر در امل الآمل گوید:شیخ عالم جلیل از شیخ ابو علی طوسی روایت می کرده است (۱).

مؤلف گوید:ابو الفرج نیز از شیخ ابو علی از شیخ ابو جعفر محمد بن علی بن محسن حلبی از شیخ ابو جعفر طوسی هم روایت می کرده است و شیخ ابو السعادات اسعد بن عبد القاهر بن اسعد اصفهانی از او روایت داشته است و این سند از کتاب الیقین ابن طاوس استفاده می شود و ابن طاوس در همان کتاب به توسط شیخ ابو السعادات یادشده از وی روایت می کرده است.

فقیه ابو الحسن علی بن حسین بن علی جاستی

شیخ منتجب الدّین در فهرست گوید:وی فاضلی حافظ و ثقه بوده به ملاقات شیخ ابو علی طوسی و جدّ ما شمس الدّین حسکا بن بابویه رسیده و آثار شیخ ابو جعفر- رحمهم اللّه-را از هر دو تن بهره ور گردیده است.

شیخ معاصر در امل الآمل پس از نقل کلام شیخ منتجب الدّین اظهار می دارد ممکن است مترجم حاضر همان علی بن حسین جاستی باشد که پیش از این نام برده شده است (۲).

مؤلف گوید:شیخ منتجب الدّین در سندهای پاره ای از حکایاتی که در اواخر کتاب الاربعین خود می نویسد خبر داد به ما از املایی که برای ما داشت شیخ فقیه متدیّن ابو الحسن علی بن حسین بن علی جاستی رحمه اللّه از سیّد رئیس عالم تاج الدّین ابو جعفر محمد بن حسین بن محمد حسنی کیکی رحمه اللّه به املایی که در سال ۴۷۷ هجری داشته تا به آخر...مؤلف گوید:پیش از این گفتیم ممکن است مترجم حاضر جد یادشده پیشین

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۹. [۱]

۲- ۲) -امل الآمل،ج ۲،ص ۱۷۹؛فهرست منتجب الدّین،ص ۱۱۳؛ [۲]اعلام الشیعه،سدهٔ ۶،ص ۱۸۶.

باشد.یادآوری می شود به طوری که به خاطر دارم جاست یکی از روستاهای قم است که هم اکنون موجود می باشد.

شیخ ابو الحسن علی بن حسین شفیهنی

(۱)

وی شاعری شیوا گفتار و فاضلی دانشور بوده است و کتاب دیوانی دارد و چکامه ای از سروده های او که در ستایش از حضرت مولی علی علیه السّلام سروده و صنعت تجنیس را در آن رعایت کرده است در نزد ما موجود می باشد و شهید شرحی بر

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۹۰ [۱] می نویسد:شیخ علی شفیهنی حلّی فاضلی شاعر و ادیب بود. مدایح بسیاری در ستایش از حضرت امیر المؤمنین و ائمه طاهرین(ع)سروده است.اعیان الشیعه می نویسد:او سراینده ای شیواگو و نیرومند بود،چکامه های زیادی در مدایح حضرت مولی و ائمه(ع) سروده است و ما به هشت قصیده از آنها دست یافته ایم.از مجالس المؤمنین نقل کرده است علی بن حسین شفیهنی حلّی از سرایندگان و فضلای متأخر است.قصائد غرائی دارد،یکی از آنها را که در مدح حضرت مولی بوده است شهید اول شرح کرده است و هنگامی که وی متوجه می شود شهید به شرح قصیدهٔ او پرداخته است ده بیت شعر در ستایش از وی به منظور قدردانی از مقام مقدس شهید سروده و تقدیم حضور می دارد.مؤلف ریاض [۲]از وی در دو جا نام برده است(یکی در فوق ترجمه شد و دومی در مجلد چهارم به نام علی شفیهنی)مؤلف اعیان ظاهرا متوجه به دو شخص است که یکی از آنها ممکن است با ابن فهد حلی معاصر باشد و دیگری با شهید،و حال آنکه هر دو شخص یکی است و قصیده ای که شیخ شهید به شرح آن اقدام کرده در ضمن ۳۸ بیت سروده شده و مطلع آن این است: یا روح قدس من اللّه البدیء بدا و روح انس علی عرش العلی بدا تمام قصیده در اعیان آمده و هشت بیت آن را امل الآمل یادآوری کرده و مؤلف هم در مجلد چهارم همان ابیات را بازنویس کرده است و دیگر از قصائدش که در اختیار علامه امین بوده در اعیان آورده شده است و در ذیل نسبت او می نویسد مترجم از مردم حلّه بوده نه از اهل جبل عامل و مؤلف ریاض و [۳]بعضی دیگر او را عاملی دانسته و همین معنی هم باعث شده صاحب روضات به اشتباه افتد و او را عاملی معرفی کند. مؤلف اعیان می نویسد بعضی گفته اند شفیهنی در حدود ۷۰۰ یا در سال ۷۰۰ هجری درگذشته است و پس از مطالبی اظهار داشته وی از فضلای قرن هشتم هجری می باشد و تاریخ صحیحی برای او نقل نکرده است-م.

آن نوشته است و ظاهرا شفیهنی منسوب به یکی از قریه های جبل عامل بوده و ممکن است کتاب دیگری هم داشته باشد.

شیخ علی بن حسین بن علی رازی

بطوری که از آغاز بشاره المصطفی به دست می آید:شیخ علی از مشایخ محمد بن ابو القاسم طبری بوده است و طبری در سال ۵۱۸ هجری در محل درب مسلخ گاه ری به املایی که از لفظ او داشته است از وی روایت می کرده و خود او از ابو عبد اللّه حسین بن محمد بن نصر حلوانی در غره ماه ربیع الآخر در سال ۴۸۱ هجری در خانه اش واقع در کرخ بغداد از املاء حفظی او روایت کرده و او از سید اجلّ سیّد مرتضی علم الهدی در بغداد در خانه اش واقع در مرکبه زلزل در ماه رمضان سال ۴۲۹ هجری روایت نموده و او از ابو الحسن بن موسی از پدرش موسی بن محمد از پدرش محمد بن موسی از پدرش موسی بن ابراهیم از پدرش ابراهیم بن موسی از پدرش موسی بن جعفر الکاظم علیه السّلام روایت می کرده است.

مؤلف گوید:از ظاهر امر پیداست که سادات یادشده پدران و نیاکان سیّد مرتضی بوده اند،لذا بایستی به جای ابو الحسن(ابو الحسین)گفته شود،مگر با دقتی که بشود لفظ (ابی)را مضاف به یاء متکلم بدانیم.

شیخ علی بن حسین بن احمد بن طحال مقدادی

وی فاضلی دانشور و بزرگوار بود و تا حال حاضر به اثری از او دست نیافته ام.

آری او همان بزرگواری است که به توسط پدرش معجزه ای که از روضهٔ مقدسهٔ علویه ظهور کرده بوده نقل کرده و آن را به همین سند اصحاب ما در کتابهای خود آورده اند و پدرش نیز از فضلا بوده و از شیخ ابو الحسن محمد فرزند شیخ طوسی به طوری که در سرگذشت شیخ ابو علی یادآوری شده است روایت می کرده.بنابراین مشار الیه تا حدّی هم درجه با ابن شهرآشوب بوده است.

و گاهی نیز پدرش از جدّش روایت می کرده و جدّش از مجاوران روضهٔ مبارکه

علویّه بوده و پاره ای از معجزات را نقل کرده است.

شیخ ابو الحسن علی بن حسین بن علی مسعودی هذلی

وی فاضلی دانشور و کاملی جامع و مورّخی است که نظریات او را اعلام خاصه و عامه پذیرفته اند و به عنوان مسعودی شناخته شده است و از پیشینیان اصحاب امامیه که در روزگار صدوق می زیسته بشمار است و کتاب مروج الذهب و دیگر از آثار بسیاری که تألیف نموده است از او می باشد.

مسعودی مترجم غیر از مسعودی دیگری است که او هم امامی مذهب بوده و پیش از مسعودی مترجم حاضر می زیسته و همان کسی است که مؤلف کتاب التهاب نیران الاحزان و مثیر اکتئاب الاشجان در این کتاب از وی روایت می کرده و نزدیک به روزگار ائمه طاهرین و یا در عصر ایشان علیهم السّلام می زیسته و نامش محمّد بن حامد بن محمّد مسعودی است و همچنین غیر از مسعودی عامی سنّی است که مقامات را شرح کرده است و همین شرح را مؤلف سکّردان الملوک به مسعودی عامی نسبت داده است و من آن شرح را در قسطنطنیه دیده ام.علت تغایر مسعودی عامی با مترجم حاضر آن است که مسعودی شارح مقامات بدون شک از رجال عامه بوده و دیگر آنکه مسعودی شارح از متأخران است و از فقیه ابو العزّ احمد بن عبد اللّه عکبری در کتابش روایت می کند و سوم آنکه نامش شیخ محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن ابی الحسین مسعودی است و خود او و پدر و جدش از علمای بنام عامه بوده اند (۱).

نجاشی در رجال خود گوید:ابو الحسن علی بن حسین بن علی مسعودی هذلی،

---

۱ - ۱-سیوطی در بغیه الوعاه می نویسد:مسعودی از مردم پنج ده و از فضلا و ادباء و از لغویهای شافعی مذهب بوده است،به بغداد و شام رفته و همه جا مورد توجه قرار گرفته و صلاح الدّین ایوبی به وی کمال محبت را داشته است و از این راه دنیای آبادی داشت و کتابخانهٔ بی نظیری تهیه کرد و همگی آن را وقف خانقاه سیمساطی نمود و او را محدثی صوفی گفته اند.شرح مقامات حریری در دو مجلد از آثار اوست.او در شب سه شنبه اول ربیع الآخر سال ۵۲۲ متولد شد و در ۲۹ ربیع الاول سال ۵۸۴ در دمشق وفات یافت-م.

دارای آثاری است از جمله:کتاب المقالات فی اصول الدیانات و کتاب الزلف،کتاب الاستبصار،کتاب نشره الحیات،کتاب نشر الاسرار(بشر الابرار)،کتاب الصفوه فی الامامه،کتاب الهدایه الی تحقیق الولایه،کتاب المعالی فی الدرجات و الابانه فی اصول الدّیانات و رساله فی اثبات الامامه لعلی بن ابی طالب علیه السّلام،رساله الی بن صعوه المصیصی،اخبار الزمان من الامم الماضیه و الاخبار الخالیه و کتاب مروج الذهب و معادن الجوهر و کتاب الفهرست.

ابو المفضل شیبانی اظهار داشته:که با مسعودی ملاقات کرده و از وی استجازه نموده است.مسعودی تا سال ۳۳۳ هجری زنده بوده است.

علاّمه حلّی پس از آنچه را که ما در نسبش یادآوری کردیم می نویسد:مسعودی کتابهایی در امامت و امثال آن دارد از آن جمله کتابی است در اثبات وصیّت حضرت علی بن ابی طالب علیه السّلام و همین عالم،مؤلف مروج الذهب است.

شهید ثانی در حواشی خلاصه علامه می نویسد:مسعودی در مروج الذهب به آثار زیر که از تألیفات خود اوست اشاره کرده است:الانتصار،الاستبصار اخبار الزمان کبیر، اخبار الزمان اوسط که بزرگتر از مروج الذهب بوده است،المقالات فی اصول الدیانات، القضایا و التجارات،النصره و مزاهر الاخبار و طرائف الآثار و حدائق الازهار فی اخبار آل محمد علیهم السّلام و الواجب فی الاحکام اللوازب.

مؤلف گوید:تمام آنچه را از نجاشی و علامه و شهید ثانی نقل کردیم شیخ معاصر در امل الآمل ایراد کرده است (۱).

در حواشی شهید ثانی بر خلاصه علاّمه حلّی چنین یافتم پس از آنکه می نویسد:

مسعودی تا سال ۳۳۳ هجری که نجاشی متذکر گردیده زنده بوده است یادآوری کرده که خود مسعودی در مروج الذهب اظهار داشته است:کتاب مروج الذهب را در سال ۳۰۲ هجری تصنیف نموده است (۲)و من از تاریخ وفات او اطلاعی ندارم و از کلام نجاشی هم

۱- ۱-امل الآمل،ج ۲،ص ۱۸۰.

۲- ۲) -خود مسعودی در آغاز مروج الذهب می نویسد:شروع به این کتاب در سال ۳۳۲ که مصادف با خلافت المتقی لله بود اتفاق افتاده است-م.

به دست نمی آید که در آن سال درگذشته باشد.میرزا محمد استرآبادی در حواشی رجال خود به مناسبت جمله ای که در متن آمده(صاحب مروج الذهب)چنین می نویسد و کتاب تنبیه الاشراف او تا وقایع سال ۴۴۵ هجری را متضمن می باشد و همین احتمال هم از محمد بن معدّ موسوی موصلی نقل شده است (۱).

مؤلف گوید کتاب مروج الذهب کتابی ارزنده و مشتمل بر فوائد پرارجی است،گرچه این کتاب در فن تاریخ تألیف شده است درعین حال مشتمل بر فوائد ارزندهٔ دیگری هم می باشد و نسخه ای از آن در نزد ما موجود است (۲).و کتاب اثبات الوصیّه لعلّی علیه السّلام را استاد استناد ما منضم به بحار فرموده و به آن کتاب اعتماد داشته و مطالبی از آن نقل کرده

۱- ۱-تنبیه الاشراف مسعودی به طبع رسیده است و به گفتهٔ خود او هفتمین کتابی است که در تاریخ و جغرافیا تألیف نموده است و تواریخ را همچنان ادامه داده است تا به روزگار خودش که زمان خلافت المطیع للّه عباسی بوده است(۳۴۵ ه.ق.۹۴۷/ م.).کتاب تنبیه را به یادآوری خلافت المطیع خاتمه داده و همان سال را که از عراق دور بوده و در مصر و شام می زیسته یادآوری کرده است.بنابراین سال ۴۴۵ هجری نقل شده از میرزا محمد استرآبادی نادرست و اشتباه ناسخ بوده،زیرا در تنقیح المقال و کتابهای دیگر ۳۴۵ آمده است و برخی همین سال را سال فوت او می دانند و جمعی از جمله علامهٔ مجلسی-که پس از این اشاره می شود-سال ۳۳۳ هجری نوشته،مسلما این سال تاریخ فوت او نیست و در اعیان به نقل از کشف الظنون سال فوت او را،۳۴۶ هجری در مصر نوشته است و در طبقات الشافعیه می نویسد:وی از نوادگان عبد اللّه بن مسعود بوده و از مردم بغداد است و عقیدهٔ اعتزال داشته و سال ۳۴۵ یا ۳۴۶ وفات یافته است-م.

۲- ۲) -مروج الذهب کتابی است در تاریخ و جغرافیای اماکن و ذکر ملوک سلف و اخبار و مختصری در هیئت،تاریخ اتمام این کتاب به سال ۳۳۶ ه.ق است،ولی مؤلف قسمت اعظم این کتاب را در سال ۳۳۲ ه.ق نوشته است[قزوینی:یادداشتها ج ۷،ص ۷۸.]مروج الذهب بارها به طبع رسیده،چاپ اول همراه با ترجمه این کتاب توسط باربیه و پاوه دوکورتی در نه مجلد بین سالهای ۱۸۶۱ تا ۱۹۷۷ منتشر شده است.ترجمه جدید این اثر توسط شارل پلا انجام شده و تاکنون سه مجلد آن منتشر شده است.شبرنگر،آلویس مروج الذهب را به انگلیسی ترجمه کرده است (۱۸۴۱ م).اخیرا احمد شبول طی تحقیقی با عنوان مسعودی و آثارش به بررسی او پرداخته است)krow sih dnu idu's luobhs,d,۹۷۹۱

است.ممکن است اثبات الوصیّه همان رساله اثبات الامامه لعلی علیه السّلام باشد که نجاشی آن را از آثار مسعودی نقل کرده است،نیز ممکن است رسالهٔ علی حده ای بوده باشد.

مؤلف گوید:از آثار او کتاب الادعیه است که کفعمی در حواشی مصباح به وی نسبت داده است.

یکی از علمای مصر در کتاب الاهرام و الصنم که همان ابو الهول بوده باشد می نویسد:در کتاب مسعودی که مشتمل بر پیش آمدهای بی سابقه بوده است در ضمن حکایات و روایات او چنین خوانده ام که گویند ولید تا به آخر...

مؤلف الاهرام در جای دیگر از آن کتاب می نویسد:ابو الحسن علی مسعودی در کتاب الاستذکار لما مرّ من سوالف الاعمار و در کتاب ذخائر العلوم فیما کان من سالف الدهور و در کتاب التنبیه و الاشراف تا به آخر...میرزا محمد استرآبادی در بحث اقوال از رجال خود (۱)می نویسد:چنانچه شیخ طوسی در فهرست می نویسد مسعودی دارای کتابی است که موسی بن حسان آن را روایت کرده است و اضافه کرده است علی بن حسین بن علی که در نزد ما به مسعودی معروف است مؤلف مروج الذهب و امثال آن می باشد.

در مختصر ذهبی می نویسد:مسعودی همان عبد الرحمن بن عبد اللّه است و گویا مرادش از ابن عبد اللّه،عبد اللّه بن عتبه بن عبد اللّه بن مسعود هذلی مسعودی برادر ابو العمیس باشد که از بزرگان علماست.ابن نمیر گفته وی مورد وثوق بود و اخیرا اختلاطی در عقیدهٔ او ایجاد گردید و نسائی گفته باکی بر او نیست و مسعر گفته هیچ یک از دانشوران را به دانشمندی ابن مسعود نیافته ام و سال ۱۰۶ هجری درگذشته.

از تقریب ابن حجر و مختصر ذهبی به دست می آید:اهل سنت عالم دیگری به نام مسعودی دارند که عبد الرحمن بن عبد اللّه بن مسعود هذلی کوفی باشد.وی عالمی مورد وثوق و از اعلام طبقه ثانیه بوده و سال ۱۷۴ درگذشته و به سماع اندکی از پدرش نایل گردیده است.

۱- ۱-مرادش از رجال مزبور منهج المقال است که مرحوم وحید بهبهانی تعلیقه ای بر آن نوشته و همراه با اصل کتاب به طبع رسیده است-م.

مؤلف گوید:از بیان مؤلف منهج المقال برمی آید:که مسعودی دو تن بوده اند (۱).

استاد استناد ایّده اللّه در بحار گوید:کتاب الوصیه و مروج الذهب از آثار شیخ علی بن حسین بن علی مسعودی است.

و در فصل دوم از بحار می نویسد:نجاشی در فهرست خود مسعودی را از راویان شیعه نام برده است و کتابهایی را از وی نام می برد از جمله کتاب اثبات الوصیه لعلّی بن ابی طالب علیه السّلام و کتاب مروج الذهب،مسعودی در سال ۳۳۳ هجری وفات یافته است (۲).

سید داماد در حاشیه ای که بر اختیار رجال کشی شیخ طوسی داشته می نویسد:شیخ بزرگوار«که ثقهٔ ثبت»بود و عامه و خاصه او را«مأمون الحدیث»می دانند همان ابو الحسن علی بن حسین مسعودی هذلی رحمه اللّه تعالی است که در کتاب مروج الذهب چنین گفته است تا به آخر...

ممکن است مسعودی منسوب به یکی از اجدادش مسعود نام بوده باشد و هم ممکن است منسوب به مسعود صحابی پدر عبد اللّه بن مسعود بوده باشد هذلی به ضم هاء و ذال نقطه دار مفتوحه و در آخر لام منسوب به هذیل است که قبیلهٔ بنامی از تازیان بوده باشد.

مصیصی به فتح میم و صاد بی نقطه مکسور و یاء ساکنه و پس از آن صاد بی نقطهٔ دیگر منسوب است به مصیص که شهر معروفی است از شهرهای روم واقع میان انطاکیه و روم که در ساحل دریای روم که به بحر الابیض معروف است بنیان گردیده و من آنجا را دیده ام.

شیخ اجلّ علی بن حسین بن محمّد

وی از مشایخ سیّد فضل اللّه راوندی بوده است و سیّد مناجات طولانی حضرت

۱- ۱-مرادش از دو تن مسعودی همان دو تن عبد الرحمن است که در بالا ذکر شد،یکی عبد الرحمن بن عبد اللّه بن عتبه و دیگری عبد الرحمن بن عبد اللّه بن مسعود و در غیر این صورت با مترجم حاضر سه تن می شوند نه دو تن-م.

۲- ۲) -برای صحت سال درگذشت او به اعیان الشیعه،مجلد ۸،و [۱]مصفی المقال ص ۲۷۸،مراجعه کنید.

مولی علی علیه السّلام را از وی روایت می کند و خود او از ابو الحسن علی بن محمد خلیدی از شیخ ابو الحسن علی بن نصر قطامی از احمد بن حسن بن احمد بن داود وثّابی کاشانی از پدرش از علی بن محمد شیره کاشانی از مولانا حضرت امام حسن عسکری علیه السّلام روایت می کرده است.

ممکن است با دقتی که به عمل بیاید نام و نشان مترجم در مطاوی این کتاب با اندک تفاوتی بیان شده باشد.

سیّد علی بن حسین بن محمد بن محمد مشهور به صائغ حسینی عاملی

جزّینی

وی فقیهی فاضل و بزرگوار و معروف به ابن صائغ است و گاهی هم او را سیّد علی بن صائغ می گویند.

ابن صائغ از معاصران شیخ عبد الصمد عاملی پدر شیخ بهایی بوده و یکی از دانشوران است که نماز جمعه عینی را در روزگار غیبت واجب می دانسته و این معنی را به خوبی می توان از آثار او استفاده کرد.نظریه ای که در آن روزگار شیوع داشته همان وجوب عینی نماز جمعه بوده است.

شیخ معاصر در امل الآمل می نویسد:سید علی بن حسین صائغ حسینی عاملی جزّینی فاضلی عابد و فقیهی محدّث و محقق و از شاگردان شهید ثانی است،کتاب شرح شرایع از آثار اوست و من آن را به خط وی دیده ام و کتاب شرح ارشاد و امثال آن از آثار وی می باشد (۱).

شیخ حسن بن شهید ثانی و سید محمد بن علی بن ابی الحسن موسوی عاملی از شاگردان او بوده و از وی روایت می کرده اند (۲).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۹. [۱]

۲ - ۲) -ابن عودی در رسالهٔ ب [۲]غیه المرید در شرح احوال شهید ذیل شاگردان او از جلالت و فضل و علم و کمال و سیادت ابن صائغ سخن گفته و اضافه کرده مراتب علمی و قرائتی از علوم معقول و منقول را از شهید بهره ور گردیده و خصوصیت تام و تمامی با مقام شهید داشته است.شیخ علی نواده شهید در-

آنگاه که ابن صائغ رحلت کرد شیخ حسن(صاحب معالم)قدس سره چکامه ای در سوک او سرود رحمه اللّه علیهما (۱).

مؤلف گوید:به طوری که از آغاز اربعین استاد استناد به دست می آید ملا احمد

۱- ۱) -امل الآمل،ج ۱،ص ۱۱۹ می نویسد:چکامه ای که شیخ حسن صاحب معالم در سوگ،ابن صائغ سروده مشتمل بر ۲۴ بیت بوده است و پیش از این هم ذیل احوال صاحب معالم متذکر گردیدیم و اکنون به بخشی از آن اکتفا می شود. داعی الغوایه بین العالمین دعا من شاب نجم الهدی من بعد ما سطعا و أصبحت سبل الأحکام مظلمه و کان من قبل فجر الحق قد طلعا و شتت الدهر منه کل ملتئم و فرقت نوب الأیام ما اجتمعا یا ثلمه بین اهل الحق هدّ بها رکن و من أجلها قلب الهدی انصدعا مضی الهدی و التقی لما مضی و غدا باب الجهاله فی الآفاق متسعا لا یعلم الجاهل الناعی بما صنعا نعی معالم دین اللّه حیث نعی نعی الصلاح مع التقوی بذاک کما نعی الموده و الأخلاق و الورعا لا خیر فی مهجه لم تحترق أسفا منه و لا طرف عین بعده هجعا کیف السبیل إلی نهج السداد و قد بان الهدی و ابن خیر المرسلین معا لقد فقدنا من الارشاد تبصره و من دروس بیان بعده لمعا تاریخ درگذشت ابن صائغ را مترجمان ننوشته اند و سید صدر در تکمله می گوید:به تاریخ رحلت او-

اردبیلی قدّس سرّه از ابن صائغ روایت می کرده است.

یادآوری می شود:نسب ابن صائغ را به طوری که در آغاز سرگذشتش نوشتم موافق با همان نسبی است که خود او در اواخر مجلّد اول از شرح ارشاد یادشده نوشته است.و این شرح از آغاز کتاب تا آخر کتاب صوم می باشد،و من آن را در قصبهٔ دهخوارقان از نواحی تبریز دیده ام،شرحی نیکو و پسندیده است و آن را به نام مجمع البیان فی شرح ارشاد الاذهان موسوم گردانیده است و سال ۹۷۹ هجری به تألیف آن اقدام کرده و نسخهٔ یادشده بر او قرائت شده است.

از برخی از مواضع استفاده می شود:ابن صائغ دو فقره شرح بر ارشاد داشته است یکی شرح صغیر و دیگر شرح کبیر و شرحی که بر شرایع نوشته است در چند مجلد بوده است.نسخه برخی از مجلداتش در نزد ما موجود است و شرح ارزنده ای می باشد.

مؤلف گوید:جزّینی منسوب به جزّین است،با زاء نقطه دار مشدّد.پیش از این نوشتیم جزّین نام قریه ای است در جبل عامل که شیخ شهید از آن قریه بوده است.

یادآوری می شود:پیش از این ذیل سرگذشت شهید ثانی خوابی را از شیخ محمّد جبّانی نقل کردیم که دلیل بر سرانجام پسندیدهٔ این سیّد بوده است.

کلمهٔ صائغ را در آثاری چندی با صاد بی نقطه و همزه و غین نقطه دار ضبط کرده اند و در بعضی از مواضع دیگر با نون و عین بی نقطه آورده اند(صانع).

سید علی بن عبد الحسین موسوی حلّی

وی در دهکده ای به نام بنشیا می زیسته و متکلمی فاضل و عالمی کامل و بزرگوار

بوده است.او از معاصران ابن جمهور لحساوی و شیخ علی کرکی و همتایان آنها بوده.

از آثار اوست کتاب:النور المنجی من الظلام فی حاشیه مسلک الافهام ابن جمهور مذکور.

و خود ابن جمهور در آغاز شرحی که بر رساله مسلک الافهام خود تدوین نموده و آن را به نام المجلی فی مرآه المجنی نامیده وی را به علم و فضل ستوده است.

ملا فخر الدّین علی معروف به صفی بن ملا کمال الدّین حسین کاشفی

واعظ بیهقی سبزواری

وی فاضلی کامل و شاعری شیواگفتار بود و مانند پدرش از بزرگان دانشوران بشمار می آمد و از علم جفر و حروف و اعداد و علوم غریبه باخبر بود جز اینکه پدرش از وی دانشمندتر و از علوم مختلف بهره ورتر بود.

فخر الدّین از دانشوران روزگار شاه تهماسب صفوی بلکه از اعلام زمان شاه اسماعیل بشمار آمده است.

از آثار او کتاب لطائف الطوائف است که به پارسی تألیف کرده و مشتمل بر نظائر و افسانه های ظریفی است (۱)و نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد.

۱- ۱-این کتاب در روزگار ما به طبع رسیده است و آقای احمد گلچین معانی که از محققان نویسندگان عصر حاضر است مقدمهٔ مفصلی در شرح حال ملا علی صفی و پاورقی های محققانه بر آن کتاب مرقوم داشته است.اکنون خلاصه ای از آن در اینجا آورده می شود.فخر الدّین علی فرزند ملا حسین کاشفی که از سوی ملا حاجی به صفی الدّین ملقب گردیده است و همان را هم تخلّص خود قرار داده از عرفاء و ادبای باذوق قرن نهم هجری بوده است.او داماد محمد اکبر معروف به خواجه کلان فرزند سعد الدّین کاشغری و از فقرای نقشبندیه است و پس از پدرش به وعظ و ارشاد می پرداخت و اشعاری نمکین می گفت.این رباعی از اوست: ای مانده ز بحر علم بر ساحل عین در بحر فراغت است و بر ساحل،شین بردار صفی نظر ز موج کونین آگاه ز بحر باش بین النفسین فخر الدّین در مسجد جامع یثرب منبر می رفت و با کمال درویش منشی رفتار می کرد و در سال-

و از آثار او کتاب انیس العارفین است.این کتاب را به پارسی تألیف کرده و در آن اندرزها و تفسیر آیات و اخبار و حکایات بی سابقه را ایراد نموده است.این کتاب را در روزگار شاه تهماسب یا شاه اسماعیل صفوی به نام یکی از سادات که حکومت خراسان را عهده دار بوده-و نسخه ای از آن در اختیار ما می باشد که تهی از ارزش نیست-تألیف نموده است.

دیگر از آثار او حرز الامان من فتن الزمان است که در علم اسرار الحروف و خواص و منافع آنها و خواص آیات قرآن و آثار آن تألیف نموده است و من نسخه ای از آن را در شهرهای سیستان دیده ام.نسخه ای کامل و جامع و بی سابقه است.

و از آثار او رساله ای است در اختصار اسرار قاسمی تألیف پدرش که در علوم غریبه از شعبده و طلسمات و امثال این ها تألیف شده است.من اصل و اختصار آن را در یکی از شهرها دیده ام (۱).

یادآوری می شود:ملا علی صفی مانند پدرش شیعه بوده است و از چندین وجه می توان تشیّع او را اثبات کرد.

از جمله خود ملا علی در آغاز کتاب حرز الامان یادشده به این خلاصه می نویسد:

گفتگوهای این کتاب از آنجا که از جمله علومی است که ارتباط با آل عبا و ائمه اثنی عشر

۱- ۱) -این کتاب به نام کشف الاسرار بوده و در هندوستان به طبع رسیده است.اسرار قاسمی هم مکرر به چاپ رسیده است و در شرح اسرار علوم کیمیا صنعت اکسیر و کیمیا طلسمات هیمیا تسخیرات سیمیا خیال بافیها ریمیا شعبده بازی که از این علوم به رمز(کله سرّ)تعبیر کرده اند-م.

علیهم الصلاه و السّلام دارد لاجرم مبنای مقالات و ابواب تدوین شده در آن را بر پنج باب و پنج مقاله که برابر با عدد آل عبا است قرار دادم و فصول آن را که در اثنای این کتاب مقرّر گردیده است بر دوازده بنا که همتای با عدد ائمه دوازده گانه علیهم السّلام می باشد معیّن ساختم (۱).

ص:۵۱۴

۱- ۱-در مقدمه کتاب لطائف الطوائف از تحفه سامی نقل کرده است روزی در اثنای وعظ،گفت: «تو نه رندی نه زاهدی حافظ- می ندانم ترا چه نام کنم» و اضافه کرد: «مذهب عاشق ز مذهبها جداست- عشق اسطرلاب اسرار خداست» و از ریحانه الادب [۱]نقل کرده است روزی در اثنای وعظ گفت که طرفدار هرکدام از سنی یا شیعه باشم مر دیگری را سخت و گران باشد،اینک من نه سنی هستم و نه شیعی،مذهب عاشق ز مذهبها جداست(پایان).از آنچه نقل شد استفاده می شود که تمایل سختی به تشیع داشت لیکن مقتضیات وقت اجازه تظاهر به تشیع را به وی نمی داده است،در همان مقدمه از فاضل محترم آقای محمد رضا جلالی نائینی نقل کرده در مقدمه کتاب مواهب علیه تألیف پدر ملا علی نوشته است مؤلف ریاض و روضات و دیگر از تذکره نویسان وی را شیعه می دانند،لیکن براثر ارتباط با نقش بندیها و هم دامادی با جامی که همگان سنی بوده اند تشیع وی را محرز نمی سازد،لیکن قرائنی از جمله باب اول و دوم و فصول مختلفه آنکه متضمّن نکات ائمه معصومین علیهم السّلام دلیل بر تشیع اوست و از علاّمه قزوینی نقل کرده مؤلف شیعه اثنا عشری خالص مخلص بی هیچ شائبه است و برای دوازده امام در اوائل کتاب فصلی مفید پرداخته و علامات ظهور حضرت قائم را در فصل مخصوص به آن حضرت ذکر کرده است، پس از آن به مقدمه حرز الامان که مؤلف در بالا متذکر شده است اشاره نموده تا آنجا که می نویسد:قرینهٔ دیگر قصیده ای است که در مقدمه کتاب لطائف در مدح شاه محمد سلطان گفته است از جمله آن قصیده به سرّ شاه ولایت علی عالی اعلی بحق آل محمد به نور عترت احمد بزرگوار خدایا به حق جمله امامان که باد حضرت سلطان به آن برادر ارشد در همین کتاب لطائف به کلمات قدسیه دوازده امام علیهم السّلام پرداخته است و در فصل دوازدهم به چهل علامت از علامات حضرت بقیه اللّه عجل اللّه تعالی فرجه اشاره نموده،از جمله در علامت دوّم می نویسد:چون امام متولد شد هر دو کف دست بر زمین نهاد و سر به طرف آسمان بالا کرد و به زبان فصیح کلمهٔ شهادت گفت در علامت ششم می نویسد چون امام متولد شد بر ذراع ایمن او نوشته بود«جاء الحق و زهق الباطل ان الباطل کان زهوقا».در علامت بیستم از فصل الخطاب خواجه پارسای نقشبندی نقل کرده همیشه ابری بر سر مهدی سایبان باشد و او را از تاب آفتاب نگه بدارد-م.

یادآوری می شود:علم اسرار حروف و اعداد از جمله علوم غریبه است،گروه بسیاری از علمای خاصه و عامه کتابهایی به پارسی و تازی دربارهٔ این علوم تألیف کرده اند و گروهی هم به استادی در این علوم شناخته شده اند.

ملا علی بن حسین مترجم حاضر در آغاز کتاب حرز الامان می نویسد:علم حروف از جمله علوم کلیه و مشتمل بر علوم فراوان و ارزنده است و منفعتها و سودهایی بر آن مترتب می باشد که پایانی برای آنها احساس نمی شود و فوائد بی نهایتی را دربر دارد و خاصیتهای مزبور از آن به دست می آید:و در بزرگواری حروف همین بس که حروف خزینه های نامهای مستور الهی و منبع معارف پنهان غیر متناهی است و گواه بر آن،نظریه شیخ شرف الدّین ابو العباس بونی است وی در کتاب شمس المعارف گفته است حروف سرلوحه دانشها و حقایق نهایی حکمهاست سرّ اعظم از حروف ظاهر می گردد و کلام حق تعالی از آنها شنیده می شود،بنابراین آنها که از علم حروف بحث می کنند به دو دسته تقسیم می شوند دسته ای اهل حقیقتند و عدّه ای اهل خاصیت.

دستهٔ نخستین که اهل حقیقتند از مرتبه عالی تر و بزرگتر برخوردارند و این عدّهٔ از معانی حروف و ارواح و حقائق آنها گفتگو می کنند و علوم غامضه را از آنها استخراج می نمایند چه آنکه همگی معارف و علوم اعم از اینکه مربوط به حضرت الهیه یا منتسب به مراتب امکانیه بوده باشد و همچنین همگی مراتبی که حادث شود ممکن است از حروف،استنباط گردد،چنانچه برخی از اهل فن به همین ترتیب رفتار کرده اند و حروف اسم و لقب هرکسی را منشأ استخراج قرار داده و از این راه به حدّ اکثر پیش آمدهای آن شخص پی برده اند و از سوانح احوال او اطلاع یافته اند و بسیاری از دانشوران این طبقه کتابهایی در این خصوص تألیف کرده اند،از قبیل:جفر کبیر و جفر جامع و جفر خابیه و رساله هایی که متأخر آن تألیف کرده اند مانند سجنجل و محبوب و دائره سببیه و کشف المعاد در تفسیر ایجاد و کتاب الالفین و امثال این ها از کتابها و رساله های دیگر.

دسته دوم که اهل خاصیتند و بیشتر و هویداتر از دیگرانند از حیثیت خواص حروف و کلمات و رقمها و شکلهای آنها به حسب وجود لفظی که طریق کلامی است و یا به حسب صورت آنها که صورتهای رقیه است که طریق کتابی گفته می شود گفتگو

می نمایند و غرض اصلی این دسته از حروفیها این است که هرگاه یکی از افراد در وقت معین و عدد معلوم و زمان خاصی فلان حروف یا فلان کلمه یا فلان آیه یا فلان سوره را مثلا چند مرتبه بخواند یا بنویسد یا با خود همراه داشته باشد یا در فلان موضع پنهان بسازد و یا در آب حلّ کرده و بیاشامد و یا در فلان محل بیاویزد خاصیتی چنین و یا سودی چنان خواهد داشت و سودهای مربوط به آن یا برای رسیدن به مراتب دنیوی و یا وصول به مدارج اخروی خواهد بود و حدّ اکثر افرادی که به علوم حروف توجه دارند نظرشان ادراک آثار و خواص حروف و کلمات و ارقام و اشکال آنهاست که می خواهند از این راه جلب نفع و یا دفع ضرر از خود و دیگران بنمایند.

بنابراین مطالبی را که در این رساله ایراد می کنیم از جمله مجرباتی است که اهل خاصیت به آنها توجه داشته اند.

پس از این می نویسد:از جمله بزرگان این فن که در هر دو رشته مهارت داشته اند نام بردگان زیراند:

ابو العباس شیخ شرف الدّین احمد بن علی قرشی بونی مؤلف کتاب شمس المعارف اکبر و اصغر و تعلیقه کبری و صغری و اللمعه النورانیه و اللمحه الروحانیه و ختمات السور القرآنیه و الواح الذهب و امثال این ها از آثار تألیفاتی او و بالاخره کلیه تألیفات او اعم از اینکه در فن حروف یا مانند آن باشد معتبر و مورد اعتماد و وثوق ارباب فن بوده است،بویژه کتاب شمس المعارف و ختمات او که ما در این رساله از آنها بسیار نقل خواهیم کرد.

و از بزرگان این طایفه شیخ ابو عبد اللّه محمّد بن محمد بن یعقوب بونی مغربی است که تیسیر المطالب از آثار او می باشد و این کتاب نیز از آثار ارزنده و معتبر در علم حروف است که ما در این باب از آن فراوان نقل خواهیم کرد.

و از ایشان است شیخ محیی الدّین محمّد بن علی عربی مؤلف کتاب المدخل در علم حروف،محی الدّین از کاملان هر دو دسته اهل حقیقت و خاصیت است.

و از ایشان است شیخ تقی الدّین عبد اللّه بن علی بن حسن تجیبی مؤلف کتاب اللمحه فی حقایق الحروف و این کتاب در حقایق حروف و معانی آنها بوده و از جمله

کتابهای ارزندهٔ این بخش از علوم بشمار می آید.

و از ایشان است شیخ ابو حامد محمّد غزّالی مؤلف السّر المصون و الجوهر المکنون در خواص حروف مرتبه الآحاد که در لوح مثلث مندرج است و این شخص نیز از بزرگان دو دسته حقیقت و خاصیت به حساب می آید.

و از ایشان است شیخ عفیف الدّین عبد اللّه بن اسعد یمنی یافعی مؤلف کتاب الدرّ النظیم فی منافع القرآن العظیم این کتاب دربارهٔ خواص اسماء حسنی ربانیه و آیات و سوره قرآنیه تألیف شده است و در نهایت شرافت و عزّت و اعتبار بوده است و ما حدّ اکثر مطالب مقاله چهارم و پنجم کتاب حاضر را به مطالبی که در آن آورده شده است اختصاص داده ایم و یافعی نیز از اعاظم دو دسته اهل حقیقت و خاصیت می باشد.

و از ایشان است شیخ محمد بن ابراهیم تمیمی کازرونی مؤلف کتاب خواص القرآن که این هم از کتابهای معتبره می باشد و یافعی در کتاب الدرّ النظیم از این کتاب فراوان نقل کرده است.ما نیز در مقاله چهارم و پنجم از کتاب خود خواص بسیاری از آیات شریفه را از آن نقل کرده ایم.

و از ایشان است شیخ فخر الدّین رازی مؤلف کتاب لوامع البیان در شرح اسماء اللّه الحسنی و صفات عالی و مرتبه او تعالی.

و از ایشان است مولانا یعقوب چرخی مؤلف رساله خواص اسماء اللّه.

و از کتاب های یادشده رساله ای است به نام سرّ الآیات که یکی از شاگردان ابن عباس تألیف کرده و اقوال او را در آن رساله گرد آورده است و ما بسیاری از مطالب آن را در کتاب خود ایراد کرده ایم.

و امثال این ها از کتابها و رساله های معتبر و فراوانی که از آثار حکمای متقدمین و دانشوران متأخرین بوده است که ما از فوائد و خواص آنها در کتاب خود نقل می نمائیم، مانند کتاب یعمادیوس حکیم و این کتاب عجیب و غریبی است که مشتمل بر تولدات حروف و حقایق و طبایع و خواص و منافع آنها می باشد و حکیم یعمادیوس از بزرگان شاگردان ارسطو معلّم نخستین است که از جمله حکیمان همراه اسکندر بشمار می آمده است.

و از آن رساله هاست کتاب الهیاکل و التماثیل تألیف حکیم ابو بکر بن علی بن

وحشه معروف به ابن وحشه که در نزد علمای این فن از بهترین کتاب ها برشمرده شده است.

و از آنهاست رسالهٔ شیخ نجیب الدّین حسین سکّاکی در خواص الحروف از آن جمله نسخه ها و رساله های مختصر و معتبر سیّد حسین اخلاطی و شاگردان اوست ویژه شیخ کامل خواجه ضیاء الدّین ترکه و سید حسین از بزرگان اهل حقیقت و خاصه است و از جمله آنها کتاب الدره المکنونه است که از آثار برخی از بزرگان این علم بوده است و این کتاب مشتمل بر خواص ارزندهٔ حروف است و اعتبار تمامی در پیش این طایفه دارد و از جمله آنها کتاب حلّ قواعد الجفر الکبیر است که از آثار یکی از شاگردان سید حسین اخلاطی یادشده می باشد و از جمله آنها کتابهای پنجگانه پدر من است و آنها عبارتند از کتاب جواهر التفسیر و تفسیر المواهب العلیه و کتاب التحفه العلیه و کتاب المرصد الاسنی فی استخراج اسماء الحسنی و کتاب لوائح القمر و ما در این کتاب از کتابهای مفصله از آغاز تا انجامی که نام بردیم و دیگر از کتابها مطالبی نقل کرده ایم.پایان مختصری از کلام ملا علی (۱).

شیخ علی بن حسین بن علی رازی

وی از مشایخ محمد بن ابی القاسم طبری است و او با اجازهٔ لفظی که از وی داشته است در کتاب بشاره المصطفی از وی روایت می کند و تاریخ روایتش در محل درب مسلخ گاه ری در ماه ذیقعده سال ۵۱۸ هجری بوده است.

و خود او از ابو عبد اللّه حسین بن محمّد بن نصر حلوانی در خانه اش در غرّهٔ ربیع الآخر در سال ۴۸۱ هجری در کرخ بغداد از املاء حفظی که روایت داشته است از سید مرتضی در خانه اش در بغداد در برکه زلزل در ماه رمضان سال ۴۲۹ هجری از

۱- ۱-در پایان مقال ملا علی شایسته است از ابو محمد محمود دهدار متخلص به عیانی نام برد،این عالم هم کتابهای زیادی در علم حروف و جفر تألیف کرده است.معروف ترین آنها مفاتیح المغالیق است و مفتاح الاستخراج و سجنجل الاضماء و غیر این ها از آثار او می باشد-م.

ابو الحسن بن موسی از پدرش موسی بن محمد از پدرش محمد بن موسی از پدرش موسی بن ابراهیم از پدرش ابراهیم بن موسی از پدرش موسی بن جعفر الکاظم علیه السّلام.

مؤلف گوید:می پندارم در نسب شیخ مترجم بلکه در نسب آن سیّد نیز اختلال و اشتباهی رخ داده باشد و نسخه مغلوط بوده است و حقیقت آن است که چنین باشد:از مرتضی از پدرش حسین بن موسی از پدرش تا به آخر و هرگاه چنان باشد که اظهار شد با دقتی که به عمل می آید:خواهیم گفت سید مرتضی از پدرش روایت می کرده و نسب شیخ مترجم و نامش چنین است تا به آخر...

سیّد امیر شمس الدّین علی حسینی خلخالی

وی فاضلی عالم و جامع کمالات و از اجلّه شاگردان شیخ بهایی بوده و از آثار او شرحی است بر خلاصهٔ شیخ بهایی که در فن حساب تألیف کرده است و خلخالی این شرح را در روزگار زندگی شیخ تألیف کرده است.من آن شرح را در شهر بارفروش مازندران دیده ام.

شیخ اجلّ فخر الدّین علی بن حسین منجم

وی از افاضل اعلام روزگار علاّمه حلّی بوده است و فرزندش شیخ شمس الدّین محمد بن علی از شاگردان علاّمه حلّی بوده است.ازاین پس در ذیل سرگذشت شمس الدّین یادشده می نویسیم علاّمه در ضمن اجازهٔ که به شمس الدّین داده است از پدر او به این عبارت توصیف نموده است شمس الدّین محمد بن المولی الامام المعظّم افضل اهل زمانه السیّد فخر المله و الحق و الدّین علی بن الحسین المنجم.

شیخ جلیل شهید زین الدّین ابو الحسن علی بن حسین بن عبد العالی

عاملی کرکی

معظّم له فقیهی مجتهد و بزرگواری دانشور و علاّمه بوده و به شیخ علائی ملقّب

و به محقق ثانی شهرت دارد (۱)شیخ مذهب بود و مخرب آئین اهل نصب وصب قواعد علاّمه را شرح کرده و در روزگار شاه تهماسب صفوی دومین پادشاه صفوی می زیسته است.

محقق ثانی در پیشگاه وی کمال احترام و عظمت را داشته و در تمام شهرهای ایران نام او به عظمت و بزرگواری برده می شده.

محقق ثانی از شام به مصر رفت و به طوری که خواهد آمد از دانشوران مصر بهره یابی کرده و از آنجا به عراق عرب رفته و روزگار درازی در آنجا زیست داشت،پس از آن به ایران هجرت کرد و به صحبت شاه تهماسب رسید.تهماسب برای او مبالغ زیادی معیّن کرد و مقرر داشت هرساله مبلغ هفتصد تومان به عنوان تیول در عراق عرب به وی پرداخت شود و فرمانی در این خصوص صادر کرد که از وی در آن فرمان در نهایت بزرگواری و عظمت نام برده است.

محقق ثانی در اجازهٔ خود به شیخ علی بن عبد العالی میسی و فرزندش شیخ ابراهیم پاره ای از آثار خود را یادآوری نموده آنجا که می نویسد:به وی اجازه دادم تا آنچه را که خود تصنیف و تألیف نموده ام هرچند هم ناچیز باشد روایت نماید،از جمله شرحی که بر قواعد الاحکام نوشته ام که به طور تخمین پنج مجلد آن به پایان رسیده است از آن جمله کتاب النفخات است که آرزومندم خدای تعالی بار دیگر آنها را اعاده فرماید،از آن جمله رساله جعفریه و رساله خراجیه و رساله رضاعیه و رساله جمعه و امثال این ها از رساله های دیگر و از آن جمله برخی از حواشی مختلف الشیعه و حواشی شرایع الاسلام و حواشی کتاب ارشاد الاذهان و امثال این ها از حواشی دیگر و به هر دو تن اجازه دادم تا به فتوای من که رأیم بر آن استقرار یافته و صحت مدرکش برای من به ثبوت رسیده است

۱- ۱-اعیان الشیعه،ج ۸، [۱]می نویسد:کرکی منسوب کرک نوح است که یکی از روستاهای بعلبک می باشد و محقق ثانی در برابر محقق حلّی جعفر بن سعید است و اضافه کرده در میان علمای شیعه محققین بسیاری بودند،درعین حال لقب محقق منحصر به این دو شخصیت بوده است،چنانچه لقب شهید باآن همه شهیدی که شیعه داشته است منحصر به محمد بن مکی شهید اول و زین الدّین شهید ثانی است،چنانچه لقب علاّمه منحصر به علاّمهٔ حلی و لقب بحر العلوم مختص به سید مهدی طباطبائی نجفی بوده است-م.

عمل نماینـد و برای هرکسـی که بخواهنـد بازگو کننـد.از خدا می خواهم تا از لغزش من درگذرد و از من عفو فرماید تا آنجا که نوشـته است تاریخ آن اجازه سال ۷۳۴ هجری در محل بغـداد بوده و این تاریـخ سه سال پیش از وفاتش اتفاق افتاده اسـت (۱).

یادآوری می شود:شیخ حسین بن عبد الصمد پدر شیخ بهایی در یکی از رساله هایش می نویسد شیخ علی محقق کرکی شهید گردیده است و خود شیخ حسین به این نظریه که خالی از تأمل و دقت نبوده است داناتر می باشد (۲).

محقق کرکی شاگردان زیادی از عرب و عجم،در جبل عامل و عراق و ایران داشت که نام و نشان آنها بـدین خلاصه ایراد می شود.

سید امیر محمد بن ابی طالب استرآبادی حسـینی موسوی این عالم کتاب جعفریه را شـرح کرده است و کتاب نفحات اللاهوت محقق را به فارسی ترجمه کرده است.

دیگری سیّد شرف الدّین علی استرآبادی نجفی که این بزرگوار هم رسالهٔ جعفریه

۱- ۱-صورت این اجازه در مجلد اجازات بحار آمده و تاریخ آن نه روز مانده از ماه جمادی الآخر سال ۹۳۴ هجری بوده است و سال ۷۳۴ که در بالا آمده است اشـتباه از تسـعمائه به سبعمائه می باشد.سال وفات او چنانچه خواهد آمد ۹۳۷ هجری است و پس از این به اختلافی که وجود دارد اشاره می شود-م.

۲- ۲) -دربارهٔ شهادت او اختلاف است.از قول شیخ حسین چنانچه در بالا آمده نقل شده که محقق به وسیلهٔ سمی که از سوی یکی از ارکان دولت به وی خورانیـده شـد به شـهادت رسـید.ابن عودی در رساله شـهیدیه می نویسد:شـیخ علی بن عبد العالی کرکی مترجم حاضـر در ۱۲ ذیحجه سال ۹۴۵ هجری در نجف اشـرف مسـموم گردیده است.مؤلف تکمله اظهار داشـته مؤید مسـمومیت وی همـان کینه ای بوده که گروهی از اعیـان رجـال دولت و حکما و قضات با وی داشـته انـد.روضات الجنات می نویسـد:متأسـفانه موضوع شـهادت محقّق از گفتار هیـچ یک از اصـحاب اسـتفاده نمی شود و در هیـچ یک از آثار مدوّنه بدان اشاره نشده است و هرگاه شـهادت وی حقیقت می داشت باید نقل می شد و اگر نقل می شد باید شـهرتی پیدا می کرد و اگر مشهور بود مستور نمی ماند.در پاسخ روضات اظهار شده است هرگاه هزار تن از مؤلفان شهادت او را انکار کنند اهمیت گفته هیچ یک از آنان به پایه وثاقت شیخ حسین بن عبد الصمد که در عصر خود به پایه زراره بن اعین و محمد بن مسلم بوده است نمی رسد و قول او که وی را از شهدا معرفی کرده است درست و بجا خواهد بود-م.

محقق را به نـام الغرویه فی شـرح الجعفریه شـرح کرده و بعضـی پنداشـته انـد این عـالم مؤلف کتـاب تأویل الآیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره است.

از شـاگردان او شـیخ علی بن عبـد العـالی میسـی است که شـهید ثـانی به توسط این بزرگوار از محقق کرکی روایت می کرده بنابراین کسی که پنداشته است شهید بدون واسطه از محقق کرکی روایت می کرده پندار نادرستی بوده است ۱.

و از شاگردان او ملا کمال الدّین درویش محمّد بن شـیخ حسن عاملی است که بنا به تصـریح اسـتاد اسـتناد ما در اربعینش ملا کمال الدّین جد مادری پدرش ملا محمد تقی مجلسـی(ره)می باشد از آخر وسائل الشـیعه شـیخ معاصـر قدس سره استفاده می شود که شـیخ علی کرکی از شـیخ شـمس الدّین محمد بن خاتون روایت می کرده است و همچنین شـیخ عبد النبی جزائری از شیخ علی کرکی روایت داشته است و این هر دو احتمال خالی از تأمل نخواهد بود.

محقق کرکی از گروهی از علمای روزگارش از قبیل علی بن هلال جزائری روایت می کرده است و عـدّه معـدودی هم از وی روایت داشـته اند از جمله شـیخ زین الدّین الفقعانی است و به طوری که از اجازهٔ شـیخ محیی الدّین احمد بن تاج الدّین که به ملا محمود بن محمد بن علی گیلانی برمی آید فقعانی از محقق کرکی اجازه داشته است (۱).

۱- ۱ و ۲،) -ابن عودی در شهیدیه می نویسد:در سال ۹۴۲ هجری شـیخ زین الدّین فقعانی در خواب دید در روستای بصّه که واقع در ساحل دریا می باشـد با گروهی همراه بود،در آن حال مرد صاحب هیبتی که کوزهٔ آبی در دست داشت وارد شد،سـر کوزه را باز کرد شـهید ثانی کوزه را دم دهان گرفت و آن شخص هم کوزه را در دست گرفته بود،شهید از آن کوزه آب می آشامیـد فقعـانی می پرسـد این مرد کی است؟در جواب می گوینـد شـیخ علی بن عبـد العـالی کرکی است.در ذیل همین رؤیا اظهار می دارد:شـیخ ما شـهید ثانی بواسـطه از شـیخ علی کرکی روایت می کرده است و در پاورقی ذیل همین موضوع نوشـته است:به گمـانم شـیخ شـهید بـا محقق کرکی ملاقـات کرده باشـد و از وی اجازه گرفته است و ملاقاتش در اوائل سـنش اتفاق افتاده باشد و اجازه را به خط او در شـرح جعفریه دیده ام و تاریخ آن سوم رجب سال ۹۳۴ هجری بوده است.در آن سال شیخ شهید به مسافرت هم نرفته بود و ممکن است اجازهٔ مربوط به زین الدّین عاملی دیگری باشد-م.

دیگری شیخ احمد بن محمد بن ابی جامع عاملی مشهور به ابن ابی جامع است که محقق کرکی اجازه ای برای او نوشته است و ما بخشی از آن را در سرگذشت شیخ احمد یادشده نوشته ایم و تاریخ آن سال ۹۲۸ هجری در نجف اشرف بوده است.

دیگری شیخ علی منشار است،دیگر شیخ نعمه اللّه شیخ جمال الدّین ابو العباس احمد بن شیخ شمس الدّین محمد بن خاتون عاملی،دیگری شیخ جمال الدّین ابو العباس احمد پدر شیخ نعمه اللّه است و شیخ نعمه اللّه در اجازه ای که برای سید ابن شدقم نوشته است تصریح کرده که پدرش از محقق کرکی اجازه داشته است.

دیگری شیخ ابراهیم بن علی بن یوسف بن یوسف بن علی خوانساری اصفهانی که محقق مبرور به وی اجازه داده است و ما اجازهٔ محقق را در ضمن سرگذشت شیخ ابراهیم بن علی بن یوسف یادشده متذکر شده ایم (۱).

یکی از افاضل شاگردان شیخ علی کرکی مترجم حاضر در رساله ذکر اسامی مشایخ ما (۲)چنین نوشته است:از ایشان است شیخ اجلّ عالی قدر شیخ الاسلام و

۱- ۱-در الذریعه [۱]اول گذشته از افرادی که مؤلف در بالا- نام برده است به جمعی دیگر اشاره نموده است که از محقق اجازه داشته اند،از جمله نظام الدّین احمد بن معین الدّین خوانساری مشهور به میرک این اجازه را در سال ۹۳۷ در کاشان برای او نوشته است.دیگری شیخ زین الدّین بابا شیخ علی بن شیخ میر حبیب اللّه جزردانی تاریخ آن ۱۱ صفر سال ۹۲۸ هجری بوده است،دیگری ابو المجد حسن بن ترکی عزیزی،دیگری شیخ عز الدّین حسین بن شمس الدّین محمد حرّ عاملی تاریخش ۱۶ رمضان سال ۹۰۳ هجری بوده است دیگری کمال الدّین درویش محمد جدّ مادری ملا محمد تقی مجلسی تاریخش ۹۳۹ هجری است،دیگری شیخ عبد العلی بن نور الدّین احمد استرآبادی که در ۲۶ رمضان سال ۹۲۹ در نجف اشرف نوشته شده،دیگری شیخ نور الدّین ابو القاسم علی بن عبد الصمد عاملی عموی شیخ بهائی که در پنجم ماه رجب سال ۹۳۵ در نجف اشرف نوشته است،دیگری شیخ علی بن هلال کرکی تاریخش ۹۳۴ هجری بوده است،دیگری قاضی صفی الدّین عیسی تاریخ آن ۹۳۷ هجری بوده و در اصفهان نوشته شده، دیگری شیخ شرف الدّین قاسم بن عذاقه تاریخ آن نهم جمادی الثانیه سال ۹۳۲ هجری است،دیگری شیخ شرف الدّین یحیی بن حسین بحرانی که در یزد نیابت از او داشته،تاریخ آن ۹۳۲ هجری است-م.

۲- ۲) -مؤلف در این کتاب از رسالهٔ مزبور بسیار نقل کرده است و همه جا او را به عنوان یکی از افاضل معرفی می کند.پیش از این در مجلّد دوم ذیل احوال شیخ حسین بن مفلح نوشت:شیخ حسین-

المسلمین شیخ علی بن عبد العالی کرکی که مؤلف تعلیقات ارزنده و تصنیفهای نمکین بوده است،از جمله آثار او شرح قواعد است که شش جلد آن تا بحث تفویض نکاح به پایان رسیده است و شرح گران بهایی است که پیش از وی دیگری به چنان شرحی اقدام ننموده است و مشکلات قواعد را همراه با دقتهای ارزنده ای که در آن به کار برده حلّ کرده است و نظریات علاّمه را با عبارات لطیفی به هم پیوسته،آن چنان که گفتارش به درازا نه که ملالت آورد و نه مختصر آورده که خواننده از مطالعهٔ آن بهره مند نگردد و همگی الفاظ آن را که مورد اجماع اعلام یا محل اختلاف و ایراد ایشان بوده شرح کرده است و از آثار اوست:شرح ارشاد و شرح شرایع و کتاب نفحات اللاهوت فی لعن الجبت و الطاغوت و رساله های دیگری هم دارد از قبیل رساله جمعه و سبحه و خراجیه و خیاریه و مواتیه (۱)و جعفریه و رضاعیه و شرح الفیه و غیر این ها.

من روزگار چندی از لطائف انفاس او بهره بردم و از خرمن فیض او کامیاب گردیدم.خدا او را در بهشت برین خویش جای دهد و استاد او علی بن هلال جزائری بوده که پیش از این نام برده شده است.

محقق کرکی در سال ۹۳۷ هجری در سن هفتاد و اندی سال در نجف اشرف درگذشت قدّس اللّه روحه.

مؤلف گوید:نسخهٔ رساله در کمال نارسایی بوده است.خواندمیر که از معاصران است در اواخر تاریخ حبیب السیر آنجا که دانشوران دولت شاه اسماعیل صفوی را برشمرده چنین می نگارد.

شیخ علاء الدّین علی بن عبد العالی علو مرتبهٔ آن نقطه دائره تقوا و طهارت در

۱- ۱) -در پانوشت می نویسد:مؤلف در نسخه خط خود چنین نوشته:رسالهٔ خیاریه مربوط به پاره ای از اقسام خیار بوده و رساله مواتیه منسوب به موات است.م.

تحصیل علم و فقاهت به مثابه ای است که در مذهب علیّه امامیه نزدیک به سرحدّ اجتهاد رسیده از غایت علوم عقلی و نقلی معتقد احکام اسلام و مرجع علمای واجب الاحترام گردیده فصاحت بیان و طلاقت لسان آن حضرت از درجهٔ توصیف بلندتر است و نهایت دین داری و پرهیزکاری اش نزد اکابر و اصاغر بشر امری مقرر.از جمله مؤلّفات بلاغت سماتش حاشیهٔ الفیه و رسالهٔ جعفریه در میان طوایف انام مشهور است و در تاریخ مذکور (۹۳۰)حدود بغداد و نجف از طلعت خورشید خاصیتش فایض النور.

مؤلف گوید:کلام خواندمیر بیرون از تأمل نمی باشد زیرا نام شریف آن جناب شیخ علی بن عبد العالی است نه علاء الدّین عبد العالی (۱).

یادآوری می شود:شیخ علی کرکی غیر از شیخ زین الدّین علی است که در روزگار دورمش خان سالار میرزا به هرات رفت و در آنجا سالیان چندی به سمت داوری برقرار بود،سپس به اتفاق سید نعمت اللّه حلّی از هرات به عربستان کوچ کرد و دلیل بر غیریت آن است که خواندمیر برای شیخ زین الدّین علی ترجمه مستقلی ایراد نموده است.به آن کتاب مراجعه شود (۲).

ملاـ نظام الدّین در نظام الاقوال گوید:علی بن حسین بن عبد العالی کرکی عاملی که کنیهٔ او ابو الحسن بوده-خدای تعالی جایگاه او را از ابر رحمتش سیراب سازد و او را با ائمه کرام علیهم السّلام محشور فرماید-از مشایخ متأخرین ما-رضوان اللّه علیهم-نادرهٔ زمان

۱- ۱-عبارات بالا عین جملاتی است که در حبیب السیر آمده و در آن کتاب چنانچه نوشتیم وی را به عنوان علاء الدّین علی بن عبد العالی معرفی کرده است.گویا نسخهٔ مؤلف خالی از نام علی بوده است و این کتابها را اضافه داشته:رساله غیبت حاشیهٔ قواعد،حاشیهٔ ارشاد علاّمه حلّی،حاشیهٔ مختصر النافع و شرایع و غیر این ها-م.

۲- ۲) -به مناسبت شیخ زین الدّین علی می نویسد:قدوه اشراف علمای عرب و جامع اصناف فضل و ادب است.آن جناب در ماههای سال ۹۲۸ به هرات رفت و منظور نظر نواب نامدار قرار گرفت و به منصب شیخ اسلامی منصوب گردید.پس از دو سال به دیار عرب رفت و ذیل سید نعمه اللّه حلّی نوشته که در سلک اجلّهٔ سادات علما انتظام دارد.در اواخر سال ۹۲۹ به هرات رفت،چندگاهی در مصاحبت شیخ زین الدّین علی به سر برد و همراه آن جناب روی به عربستان آورد-م.

و بی نظیر دوران بوده است.آثاری ارزنده دارد از جمله:شرح القواعد (۱)و حواشی شرایع و نافع و ارشاد و مختلف و جعفریه و خراجیه و عقود و غیر از این ها از آثار دیگر قدّس سرّه.

احمد بن محمّد بن خاتون از وی،و خود او از علی بن هلال جزائری روایت می کرده است.

مؤلف گوید:شیخ عبد العالی فرزند محقق کرکی نیز حواشی بر مختصر النافع دارد که تا آخر کتاب صلات تدوین کرده است.بنابراین حواشی مزبور غیر از حواشی خود محقق است و حواشی شیخ علی کرکی که تا آخر کتاب النافع بر حاشیهٔ آن کتاب مرقوم داشته است در نزد ملا ذو الفقار موجود می باشد.

یادآوری می شود از یکی از تاریخهای پارسی به دست می آید:شیخ علی کرکی بعد از گذشت ده سال از سلطنت شاه اسماعیل صفوی به ایران آمد پس از غلبهٔ این سلطان بر شاهی بک خان ازبک همراه وی به هرات رفت.

محقق کرکی از پارساترین اعلام روزگار خود بود تا آنجا که وصیت کرده بود همگی نمازها و روزه هایش را قضا کنند و با آنکه به حج بیت اللّه مشرف شده بود -چنانچه در سرگذشت علاّمه (۲)به زیارت حج و وصیت نماز و روزه او اشاره کرده ایم- وصیت کرده بود تا از طرف او حج بیت اللّه را قضا نمایند.

۱- ۱-شرح قواعد محقق کرکی به نام جامع المقاصد به طبع رسیده است.در فوائد الرضویه از صاحب جواهر الکلام نقل کرده است کسی که کتاب جامع المقاصد و وسائل و جواهر را داشته به کتاب دیگری در فقه نیازمند نخواهد بود،برای آنکه با داشتن آنها از عهدهٔ واجبی که بر فقیه در مسائل فرعیه لازم است برآمده است-م.

۲- ۲) -مؤلف در جلد دوم ذیل احوال علاّمه می نویسد:علاّمه حلّی پارساترین و پرهیزکارترین مردم روزگارش بود و نمونه زهدش بطوری که امیر سید حسین مجتهد در رساله نفحات قدسیه می نویسد: علاّمه-رضی اللّه عنه-وصیت کرد تا همگی نمازها و روزه ها را که در مدت عمرش خوانده و گرفته است و همچنین حج بیت اللّه را از طرف او قضا نمایند،با آنکه به حج بیت اللّه رفته بود باز همچنین وصیتی کرد و نظیر همین موضوع را هم دربارهٔ شیخ علی کرکی نقل کرده اند،زیرا اطمینان نداشتند اعمالی که از آنها به وقوع پیوسته درست و بجا اتفاق افتاده باشد-م.

استاد استناد أیّده اللّه تعالی در آغاز بحار می نویسد:کتاب شرح قواعد و رسالهٔ قاطعه اللجاج فی تحقیق حلّ خراج و کتاب اسرار اللاهوت فی وجوب لعن الجبت و الطاغوت و دیگر از رساله ها و مسئله ها و اجازات که از آثار افضل محققان مروّج مذهب ائمه طاهرین نور الدّین علی بن عبد العالی کرکی-اجزل اللّه تشریفه-.پس از این اظهار داشته است:شیخ مروّج مذهب نور الدّین-حشره اللّه مع الائمه الطاهرین-،حقوق زیادی برایمان و مؤمنان دارد تا آنجا که اگر کسی بخواهد شکرانه حقوق او را ادا کند از اندکی از آن برنیاید و آثاری که از او به ظهور رسیده است در کمال ارزندگی و استواری می باشد.

شیخ معاصر در امل الآمل (۱)می نویسد:شیخ جلیل و بزرگوار علی بن عبد العالی عاملی کرکی دانشوری ثقه و عالمی بافضیلت و بزرگواری عظیم الشان و محققی بود که مشهورتر از آن است که توصیف گردد.آثارش فراوان و مشهور است از آن جمله:شرح قواعد که در شش مجلد تدوین شده و تا مبحث تفویض نکاح را شرح کرده است و جعفریه و رساله رضاع و رسالهٔ خراج و رساله اقسام الارضین و رسالهٔ صیغ العقود و الایقاعات و رسالهٔ به نام نفحات اللاهوت فی لعن الجبت و الطاغوت و شرح شرایع و رساله جمعه و شرح الفیه و حاشیه ارشاد و حاشیه مختلف و رساله سجود بر خاک و رساله سبحه و رساله جنائز و رساله احکام سلام و نجمیه و منصوریه و رسالهٔ در تعریف طهارت و غیر از این ها.

فضلای روزگارش از قبیل شیخ علی بن عبد العالی عاملی میسی از وی روایت می کرده اند و من اجازهٔ او را که با خط خوبی نوشته بود دیده ام.

سید مصطفی تفریشی در کتاب رجال خود از وی چنین یاد کرده است:شیخ طائفه و علاّمه روزگار صاحب تحقیق و تدقیق که دانشش فراوان و کلامش خالی از هرگونه سهو و نسیان بود،آثاری پسندیده دارد و از اجلّای اعلام شیعه است.کتابهایی دارد از جمله:شرح قواعد علاّمه حلّی (۲).

۱- ۱-امل الآمل،ج ۱،ص ۱۲۱.

۲- ۲) -نقد الرجال،ص ۲۳۸.

محقق در سال ۹۳۷ هجری در سنین هفتاد و اندی سال درگذشته است محقق از شیخ شمس الدّین محمد بن داود از فرزند شهید از شهید روایت می کرده است و شهید ثانی در یکی از اجازاتش از وی چنین برداشت کرده است.

الشیخ الامام المحقق المنقّح نادره الزمان و یتیمه الدوران و به توسط شیخ علی بن هلال جزائری از ابن فهد حلّی روایت می کرده است و شیخ علی بن هلال در ضمن چکامه ای از وی ستایش نموده و چکامه در مجالس المؤمنین آورده شده است (۱).

مؤلف گوید:از آثار او حاشیه دیگری است بر الفیه شهید که نسخه ای از آن در نزد ما می باشد و این نسخه در روزگار خود او نوشته شده است و در این حاشیه تصریح کرده است که شرحی هم بر الفیه نوشته است و فتواهای بسیاری هم دارد و ما برخی از آنها را که به خط یکی از شاگردانش بوده است در اختیار داریم.این فتواها در روزگار زندگی اش نوشته شده است و همچنین حاشیه او که بر الفیه شهید داشته و رساله عقود و ایقاعات مزبور را که هر دوی آنها به خط همان شاگردش بوده و در روزگار زندگی اش نوشته شده در نزد ما موجود می باشد (۲).

از آثار او کتاب المطاعن المحرمیه است.این کتاب را فرزندش شیخ حسن در

۱- ۱-در مجالس المؤمنین [۱]می نویسد:شیخ اجل علی بن هلال جزائری که افضل مشایخ کامل محقق علی بن عبد العالی و شیخ زین الدّین علی بن محمد طائی که این جمله مجتهد ایشان بوده اند و شیخ زین الدّین علی مذکور را قصیده ای است که قبل از نیل ملازمت شیخ و در اظهار شوق عزم به صحبت فایض البرکه او گفته و قصیده این است: معاقره الاوطان ذل و باطل و لا سیما ان فارشتها الغوائل ترحل عن دار الهوان و لا تکن الی العجز سیالا فما ساد مایل تا به آخر قصیده از ظاهر بیان قاضی نور اللّه به دست می آید که قصیده از آثار شیخ زین الدّین طائی است نه شیخ علی جزائری-م.
۲- ۲) -سید عبد الحسین خاتون آبادی در وقایع السنین می نویسد:سال ۹۳۷ هجری محقق کرکی از تألیف کتاب العقود فارغ شده است-م.

کتاب عمده المقال فی کفر اهل ضلال به وی نسبت داده است و همچنین شیخ معاصر همین کتاب را در رسالهٔ اثناعشریه که در ردّ صوفیه تألیف کرده است به وی انتساب داده است.هرچند در امل الآمل از آن نام نبرده است و در آن رساله گوید شیخ علی در کتاب المطاعن المحرمیه اخبار زیادی در ردّ صوفیه و نکوهش و کفر آنها ایراد کرده است و چندین وجه عقلی برای چگونگی حال آنها آورده است.

و از آثار او رساله نجمیه در کلام است و رساله ای در عدالت و رساله ای در غیبت و جواب اسئله کثیره و اجازات زیادی از بزرگ و کوچک و رساله حجیه.

این رساله را همراه با شرحی که برخی از علمای معاصرش بر آن داشته است دیده ام و این رساله را صدر کبیر آقا میرزا رفیع الدّین محمد در کتاب ردّ شرعه التسمیه داماد به وی نسبت داده است و در آن کتاب از وی مطالبی بسیار نقل کرده است.

از آثار او حاشیه ای است که بر تحریر علاّمه در فقه داشته و شیخ حسن در فروع معالم از آن نقل می کند و در حواشی فروع معالم تصریح می کند که این مطلب از حاشیه تحریر محقق کرکی نقل شده است.

از آثار او رساله حج(مناسک حج)است که من نسخه ای از آن را در اصفهان در ضمن مجموعهٔ در نزد امیر شرف الدّین دیده ام.

به طوری که خود محقق در بحث نماز جمعه شرح قواعد تصریح کرده است رسالهٔ جمعه را در آنجا ایراد کرده است و اضافه نموده هرکسی بخواهد می تواند آن را از شرح مزبور مجزّا بسازد،زیرا درحقیقت رساله مستقلی است و محقق در این رساله اظهار داشته است نماز جمعه در روزگار غیبت واجب تخییری است و یا به طور کلی واجب تخییری می باشد.آری انعقاد آن منوط به وجود مجتهد جامع شرایط است که خود نماز جمعه را به پای بدارد،زیرا مجتهد است که سمت نیابت امام علیه السّلام را بر مردم دارد.

از تاریخ جهان آرا استفاده می شود شیخ علی در نجف اشرف در روز هیجدهم ذیحجه که مصادف با روز غدیر بوده است در سال ۹۴۰ هجری در روزگار شاه تهماسب

صفوی بدرود زندگی گفته و مادهٔ تاریخش«مقتدای شیعه»می باشد (۱).

محقق کرکی مراتب روایت را از گروهی از علمای عامه فراگرفته است و خود در بعضی از اجازاتش به این معنی تصریح کرده است.از جمله در اجازه ای که برای ملا- برهان الدّین ابو اسحاق ابراهیم بن زین الدّین ابو الحسن علی خوانساری اصفهانی به طوری که به خط شریفش بر پشت کتاب کشف الغمّه علی بن عیسی اربلی که همان کتاب را ملا برهان الدّین مذکور نزد او قرائت کرده است چنین مرقوم داشته است.

امّا بسیاری از کتاب های حدیثی و فقهی اهل سنت را از مشایخ خود-رضوان اللّه علیهم-و از مشایخ اهل سنّت روایت می کنم؛بویژه صحاح سته و جامع صحیح بخاری و صحیح ابو الحسین بن حجّاج قشیری نیشابوری را،به این معنی که کتابهای مزبور را از اصحاب خود از راه اجازه و آنها را از مشایخ اهل سنت از طریق قرائت و مناوله و سماع از بعضی از ایشان و با اخذ اجازه نسبت به بعض دیگر روایت می کنم.اینک باید اشاره

۱- ۱-دربارهٔ سال وفات محقق کرکی اختلافی است.نظر غالب و قول صحیح آن است که محقق مبرور در سال ۹۴۰ درگذشته و ماده تاریخش چنان که در بالا آمده«مقتدای شیعه»بود و اینجانب چنین تضمین کرده ام: عالم فاضل محقق شیخ علی پاک دین آنکه بودی شیعیان را مقتدائی مستطاب چون از این دنیا به عقبی گوی سبقت را ربود در فراقش گشت گریان جملگی از شیخ و شاب سال ترحیل اش ز قول قائلی گفتم بگو «مقتدای شیعه»شد تاریخ فوت آن جناب پیش از این نوشتیم در این سال از تألیف رساله عقودش فارغ شده است و در سال ۹۳۶ به اتفاق سید محسن رضوی به مشهد مقدس رضوی رفته و سید مقداری از قواعد علامه را در آنجا از وی استفاده کرده و سال ۹۳۷ ه.ق محقق اجازه ای بر پشت قواعد برای او نوشته است و هرگاه در نجف اشرف رحلت کرده باشد چگونه ممکن است در مدت اندکی از خراسان به نجف اشرف رفته باشد؟گذشته از این زمانی که شاه تهماسب برای او نوشته است سال ۹۳۹ هجری بوده است.روز وفات او را وقایع السنین که مطالب مذکور را از آن نقل کردیم دوشنبه و بعضی روز شنبه نوشته و عمر او را بعضی هفتاد و اندی و بعضی شصت و اندی نوشته اند.و روضات در ذیل احوال شهید سال فوت او را ۱۲ ذیحجه سال ۹۴۵ و در ذیل احوال خودش ۹۴۰ نوشته است-م.

کنم که صحیح بخاری را از عده ای از اعلام سنّت استفاده کرده ام،از ایشان است شیخ اجلّ علاّمه ابو یحیی زکریا انصاری و او مجموعه ای را از طریق مناوله که مقرون به اجازه هم بود در اختیار من گذارد و او در حالی به من اجازه داد که از همگی علمای زمان خویش روایت می کرد و از ایشان است پیشوای حافظان و محقق زمان ابو الفضل احمد بن علی بن حجر از عالم پاک دامن ابو محمد عبد اللّه بن محمّد بن محمّد بن سلیمان نیشابوری به سماعی که از حد اکثر آن کتاب داشت و مطابق با اجازه معموله از عالم باوفا ابو ابراهیم بن محمّد طبری،از ابو القاسم عبد الرحمن بن ابی حرقی که اندکی از آن کتاب را سماع نموده،از ابو الحسن علی بن حمید بن عمّار طرابلسی،از ابو مکتوم عیسی بن حافظ ابو ذر عبد بن احمد هروی،از ابو مآل،از ابو العباس احمد بن ابی طالب بن ابی النعم نعمه بن حسن بن علی بن بیان صالحی حجّار معروف به ابن شحنه که همگی آن کتاب را سماع کرده است،از ام محمد ست الوزراء وزیره دختر عمر بن اسعد بن منجا تنوخیه که همگی آن را بجز از اندکی از آن را که با اجازه جبران نموده است،از ابو عبد اللّه حسین بن ابی بکر مبارک بن محمد بن یحیی زبیدی،از ابو الوقت عبد الاول بن عیسی بن شعیب شجری هروی که جمیع آن را سماع کرده است،از ابو الحسن عبد الرحمن بن محمد بن مظفر بن داود داودی از ابو محمد عبد اللّه بن حمویه،از ابو عبد اللّه محمد بن یوسف بن مطر بن صالح بن بشر فربری،از مؤلف آن حافظ ناقد ابو عبد اللّه محمد بن اسماعیل بخاری.

اما صحیح مسلم را باید بگویم برخی از این کتاب را در نزد شیخ علامه عبد الرحمن بن ابانه انصاری در دوازدهم ماه شعبان سال ۹۵۰ هجری در مصر از وی فراگرفته ام و باقی آن را به طور مناوله که مقرون به اجازه بوده است استفاده نموده ام و او دارای سندی عالی و مشهوری نسبت به صحیح مسلم داشته و همگی آن را به غیر از چند موضعی از آن در جامع اموی دمشق از علاّمه شیخ علاء الدّین بصروی بهره برده و او آن کتاب و همگی مروياتش را به من اجازه داده است،همچنین حدّ اکثر مسند فقه رئیس اعظم محمد بن ادریس شافعی مطلبی را از وی سماع کرده ام و موطأ امام عالم مالک بن انس را که در مدینه منوّره اقامت داشته است با چند طریق از مشایخ شیعه و سنی روایت کرده ام و مسند امام محدّث جلیل احمد بن حنبل و مسند ابو یعلی و سنن بیهقی و دارقطنی

و غیر این ها از آثار مشهور دیگر را از آنها روایت داشته ام.بدیهی است این اجازه مشتمل بر مواضع و مدارکی است که هرگاه نیازمند به آن بوده باشی بدان مراجعه خواهی کرد.آن مقداری که موضع نیاز ما بود از آن اجازه مزبور نقل شد.

مؤلف گوید:محقق کرکی در پیشگاه شاه تهماسب از موقعیت ویژه ای برخوردار بود و مشاهره و تیول و دیگر از اعطاها را در شهرهای عراق عرب در اختیار او درآورده بود و حکومت شرعی همگی شهرهای ایران را به عهدهٔ او گذارده بود و در این باب فرمان بی سابقه ای برای او صادر کرده و در آن فرمان کمال ادب را نسبت به او مراعات کرده است،از آنجا که فرمان مزبور مشتمل بر مطالب ارزنده ای بوده است بر آن شدم که صورت آن حکم را در این کتاب ایراد نمایم،آغاز آن فرمان با«بسم اللّه الرحمن الرحیم» شروع شده است (۱).

حسن بیک روملو که معاصر با شیخ علی کرکی بوده است در تاریخ خود می نویسد:امیر جمال الدّین محمد که صدراعظم دولت شاه اسماعیل و شاه تهماسب صفوی بود با آن جناب مقرر کرده بود که نخست شرح تجرید را به وی بیاموزد و محقق هم قواعد علاّمه را به وی فرادهد شیخ علی برابر با قراردادی که فی مابین منعقد شده بود دو درس از تجرید را از وی فراگرفت سپس صدر کبیر خود را به بیماری زد و حاضر نشد که قواعد را از محقق فرابگیرد و از این راه با وی حیله گری نمود.

روملو پس از اشاره به حیله گری وی اظهار داشته است پس از خواجه نصیر الدّین تا حال حاضر از هیچ یک از بزرگان نشنیده ایم به اندازه شیخ علی کرکی در به اهتزاز درآوردن پرچم مذهب حق جعفری و آئین ائمه اثنی عشر رنج برده باشد.او بود که از بدکاران جلوگیری به عمل آورد و به قلع و قمع قوانین بدعتگری آنها پرداخت و کارهای

۱- ۱-فرمانی که به منظور سیور غال و دیگر از امور از سوی شاه تهماسب صادر شده است و پس از این فرمان مزبور را که مفصل است و مؤلف ایراد می کند سرآغاز آن به«یا محمد یا علی»شروع شده و فرمانی که مربوط به معرفی شیخ محقق است و با«بسمله»آغاز شده است در اینجا نیامده و ما ازاین پس در پاورقی فرمان مزبور از روضات الجنات نقل خواهیم کرد-م.

ناپسند را از پای درآورد و خمره های شراب را شکست و ساقی و ساغر را از اعتبار انداخت و حدود و تعزیرات را اجرا نمود و به اقامهٔ واجبات و محافظت اوقات جمعه و جماعات اقدام نمود و احکام روزه و نماز و تفحص از احوال ائمه علیهم السّلام را رواج داد و مؤذّنان را به اذان اعلامی شیعه تشویق کرد و از شرارت تباه کاران و آزاررسانندگان جلوگیری نموده و به تنبیه فاسقان و فاجران تا حدی که مقدور بود قیام نمود و قدمهای خیری برداشت و عموم مردم را به یادگیری شرایع و احکام اسلامی تشویق نمود و آنها را به انجام رسانیدن دستورات الهی موظّف داشت.

و در جای دیگر از آن تاریخ گوید:شیخ علی بن عبد العالی مجتهد در روز شنبه هیجدهم ماه ذیحجه سال ۹۴۰ هجری در سال دهم سلطنت شاه تهماسب وفات یافت و کلمهٔ«مقتدای شیعه»ماده تاریخ وفات او می باشد (۱).

از آثار اوست حاشیه ای بر قواعد و رسالهٔ جعفریه و شرح حاشیه بر ارشاد (۲)و حاشیه شرایع و شرح لمعه.

از آثار او حواشی و تعلیقات و رسالهٔ عدالت و رسالهٔ غیبت که ممکن است مربوط به غیبت مؤمنان بوده باشد و به طوری که نقل شده رساله کرّیه هم از آثار او می باشد و حاشیهٔ بر تحریر فقه علاّمه و حاشیهٔ بر مختصر النافع محقق و این دو حاشیه ناتمام مانده است و رساله حجیه و رساله ای در تعقیبات.

یادآوری می شود:که انتساب شرح لمعه به محقق کرکی درست نبوده است.شرح لمعه از آثار شهید ثانی است و جز روملو از مورّخان دیگر کسی شرح لمعه را به محقق کرکی نسبت نداده است.ممکن است محقق کرکی هم حاشیهٔ شرح مانندی به طریق قوله

۱- ۱-شیخ محمد سماوی در ماده تاریخ محقق گوید: و شیخنا النور المروج الزکی و الماجد الصدر علی الکرکی قد حلّ روضا فی الثری مروضا و جاء فی تاریخه(نیل مضی)

۲- ۲) -در پاورقی می نویسد:مؤلف به خط خود نوشته است که شرح ارشاد از فرزندش شیخ عبد العالی و حاشیه بر ارشاد از خود محقق است-م.

قوله بر لمعهٔ شهید داشته باشد.شگفت اینجاست با آنکه روملو معاصر با محقق بوده است چگونه این شرح را به وی نسبت داده و این موضوع بر او مشتبه مانده است (۱).

پیش از این از روملو نقل کردیم.از آثار محقق،شرح و حاشیه بر ارشاد است و این جمله از باب عطف تفسیری است،زیرا ما در آثار محقق شرح دیگری به غیر حاشیهٔ ارشاد برای وی سراغ نداریم و ممکن است شرح ارشاد شهید ثانی را به خطا به محقق ثانی نسبت داده باشد.

در جای دیگر از آن تاریخ گوید:امیر نعمه اللّه حلّی از شاگردان شیخ علی کرکی بود سپس از وی اعراض کرد و به شیخ ابراهیم قطیفی که با شیخ علی کرکی خصومت داشت پیوست و با جمعی از دانشوران آن عصر از قبیل ملا حسین اردبیلی و ملا حسین قاضی مسافر و دیگران که با شیخ علی کدورتی داشتند قرار گذارد تا در حضور شاه تهماسب راجع به نماز جمعه با وی مباحثه نماید و آنان هم از وی پشتیبانی نمایند و گذشته از ایشان با گروهی از امرا که با شیخ علی عداوت باطنی داشتند همین قرارداد را در میان گذارد که خوشبختانه به مقصود خود نرسید و این گفتگو جامهٔ عمل به خود نپوشید.

و از پیش آمدهای برخلاف انتظار که در آن هنگام به وقوع پیوست آن بود که یکی از اشرار و بدکرداران نامه ای مشتمل بر انواع دروغ و بهتان نسبت به شیخ نوشته و آن را در دارالاماره شاه تهماسب که واقع در صاحب آباد تبریز در کنار زاویه نصیریه بود با خط ناآشنایی که معلوم نبود نویسندهٔ آنچه شخصی بوده انداخته و همه گونه کارهای زشت را به شیخ مبرور نسبت دادند که به خواست حضرت پروردگار نامه بهتان آمیز و دیگر از دشمنیهای مخالفان اندک اثری در وجود سلطان نکرد بلکه با جدّیت و کوشش فراوانی درصدد برآمدند تا نویسندهٔ آن نامه را بازشناسی نمایند و بالاخره به این نتیجه رسیدند که امیر نعمه اللّه از چگونگی آن اطلاع داشته است،به همین مناسبت میان شیخ و امیر

۱- ۱-روضات می نویسد:ظاهرا حواشی لمعه شهید اول را مؤلف تاریخ مذکور شرح بر آن پنداشته و ممکن است شرح مزبور را با کتاب نفحات او اشتباه کرده باشد،زیرا محقق در یکی از اجازات خود می نویسد:از جمله آثار من اللمع موسوم به نفحات اللاهوت می باشد-م.

نعمه اللّه کـدورتی پیش آمد و به فرمان سـلطان،امیر نعمه اللّه را نفی بلد کرده و به بغداد رفت و از کدورات دیگر بین شـیخ و نعمه اللّه را که در سـرگذشت سـید نعمه اللّه ذکر کرده ام و از اتفاقات آن بود که فاصله مرگ شیخ کرکی و امیر نعمه اللّه که در بغداد پیش آمده بیش از ده روز نبوده است.

و از جمله کرامتهایی که در شأن شـیخ محقق اتفاق افتاده آن بود که محمود بیک مهردار که از سرسـخت ترین دشـمنان شـیخ علی بود در هنگـام عصـر روز جمعه ای که در میـدان صاحب آباد در حضور شاه تهماسب به چوگان بازی مشـغول بود،شـیخ علی از فرصت استفاده کرد و در آن هنگام که دعا مستجاب است برای دفع شرارت و فتنه توزی و تباه کاری او به دعای سیفی و دعای انتصاف مظلوم از ظالم که منسوب به حضـرت سـید الشهداء علیه السّلام است اشتغال ورزید.هنوز دعای ثانی(انتصاف ظـالم از مظلوم)را به اتمام نرسانیـده بود و جملـهٔ«قرّب اجله و ایتم ولـده»را بر زبان داشت که محمود بیک هنگامی که سـرگرم چوگان بازی بود از اسب سرنگون شد و بلافاصله به مالک دوزخ پیوست (۱).

مؤلف گوید:در یکی از تاریخهای پارسـی آن روزگار دیده ام که محمود بیک تصمیم گرفته بود در عصر روز آن جمعه پس از فراغت از چوگان بازی شاه تهماسب - که خود او هم به آن بازی اشـتغال داشت-به خانه شـیخ علی رفته و شـیخ مبرور را با شمشـیر از پـای درآورد و پیش از این هم برای عملی کردن انـدیشه شوم خودش بـا چنـد تن از امیران که کینه بـاطنی با شـیخ داشـتند قرارداد قتـل شـیخ را گـذارده بود،لیکن اتفاق چنان بود که وقتی محمود از بازی آسوده خاطر و عازم خانـهٔ شـیخ شـد دست اسب محمود در

۱- ۱-دعایی که جمله مزبور«قرّب اجله و ایتم ولـده»در آن آمده در مهج الدعوات ذیل قنوتات ائمه علیهم السّـلام از حضـرت موسـی بن جعفر روایت کرده که آن حضـرت این دعا را در قنوت می خوانده است و در ذیل ادعیه گزیده ای از حضرت امام علی النقی الهادی(ع)همین دعا را با اندک تغییری و با داشتن همان جمله روایت کرده که آن حضرت آن دعا را خواند و پس از سه روز متوکل عباسی به دست منتصر از پای درآمد و چنانچه در این کتاب اصل دعا منسوب به حضرت سید الشهداء است و امـام هـادی هم فرموده این دعـا از گنجینه هـای پـدران مـاست که به ارث به مـا رسـیده و از هر اسـلحه ای برای دفع دشـمن استوارتر است-م.

چاهی که سر راه بود فرورفت و راکب و مرکب در آن فرورفتند و سر و گردن محمود شکست و بلافاصله مرد،خدا می داند.

مؤلف گوید:در یکی از مواضع چنین یافتم علت منازعه و ناراحتی امیر غیاث الدّین منصور از شیخ علی آن بود که وقتی شیخ تصمیم گرفت تا تغییری در قبلهٔ شهرهای ایران بدهد و هم زمان امیر منصور در شیراز بود امیر منصور از تصمیمی که شیخ گرفته بود که سرانجام قبلهٔ شیراز را هم تغییر خواهد داد ناراحت شد و حاضر نبود قبلهٔ شهری که وی در آن زیست دارد به دست شیخ علی تغییر پیدا کند و نمی خواست جز خود او دیگری در امور دینی شهر شیراز مداخله داشته باشد،زیرا مداخلهٔ شیخ در تغییر قبله شیراز دلیل بر آن بود که امیر از چگونگی قبلهٔ شهر خود اطلاعی ندارد،به همین خاطر درصدد ممانعت برآمد و حاضر نشد که دیگران از بی اطلاعی قبله شهرش باخبر شوند و چنین استناد کرد که تعیین قبله منوط به دایره هندیه (۱)اوست این دایره هم مربوط به دانشمندان ریاضیدان است نه مربوط به فقها.

هنگامی که شیخ علی از ممانعت وی خبردار شد این آیه را مرقوم داشته و برای او ارسال داشت: سَیَقُولُ السُّفَهاءُ (مِنَ النّاسِ) ما وَلّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِی کانُوا عَلَیْها قُلْ لِلّهِ الْمَشْرِقُ وَ الْمَغْرِبُ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ «مردمی که بد و خوب خود را تمیز نمی دهند می گویند چه باعث شد که از قبله ای که به سوی آن توجه کرده بودند روی برگردانیدند در پاسخ آنان بگو خاور و باختر جهان در دست اختیار خداست هرکسی را که بخواهد به راه راست هدایت و راهنمایی می فرماید.»

پس از آنکه توقیع شیخ علی به دست امیر منصور رسید این آیه را در پاسخ شیخ علی گسیل داشت: وَ لَئِنْ أَتَیْتَ الَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ بِکُلِّ آیَةٍ ما تَبِعُوا قِبْلَتَکَ وَ ما أَنْتَ بِتابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَ ما بَعْضُهُمْ بِتابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّکَ إِذاً لَمِنَ الظّالِمِینَ «هرگاه هرگونه معجزهٔ برای اهل کتاب بنمایی آنان از قبلهٔ تو پیروی نمی نمایند و تو هم از قبلهٔ آنان پیروی نخواهی کرد چنانچه برخی تابع قبلهٔ دیگری

۱- ۱-دائره هندیه صفحهٔ است که بر روی آن ساعات شبانه روزی حک شده بوده است-م.

نمی شود و هرگـاه بـا وجود حقیقتی که در اختیـار تو قرار گرفته است از خواسـته هـای نفسـانی آنـان پیروی نمایی همانا تو از ستمکاران خواهی بود.»

پس از آنکه شـیخ علی برای دومین بار به ایران آمـد،امیر غیاث الدّین منصور عهده دار مقام صدارت گردیده بود و همان نزاع و کدورت قبلی بین ایشان برقرار بود و عربهایی که همراه شـیخ علی آمده بودند در اطراف پراکنده گردیده و به فیصـله کارها و امور شرعیه می پرداختند و بدون اندك توقفی به کار خود ادامه می دادند و به دیوان صدارت و دستورهای آن اعتنایی نمی کردنـد.این بی توجهی و بی تفاوتی نزاع بین شـیخ و سـیّد را هرچه بیشتر روزافزون و نائره اختلاف را شـعله ورتر می ساخت تا سرانجام به مناقشه در حضور شاه تهماسب منتهی گردید و سـلطان جانب شـیخ علی را مراعات کرده و امیر غیاث الدّین منصور را از مقام صدارت عزل کرد و به شیراز بازگشت.

امیر غیـاث الـدّین پس از مراجعه به شـیراز نامه های شـفقت آمیز و خلعتهای فاخری برای شـیخ فرسـتاد و از مخالفتی که با وی کرده بود پوزش خواست.شـیخ هم پوزش او را پـذیرفت و حکومت شـرعی همگی حوالی فـارس را به عهـدهٔ او برگزار کرد و عزل و نصب داورهای آن خطّه را به عهده او واگذار نمود و او را از استقلال تامی برخوردار ساخت (۱).

---

۱ - ۱-از هنگـامی که شـیخ علی از سـوی شـاه اسـماعیل و شـاه تهمـاسب مـورد تـوجه عـام و خـاص قرار گرفت همواره مورد حسـادت جمعی از علماء و امرا قرار گرفت و پیش از این مؤلف به برخی از آنها اشاره کرد،از جمله امیر سـید نعمه اللّه حلی و امیر غیاث الدّین منصور و محمود بیك مهردار و شیخ ابراهیم قطیفی هم به نوشتهٔ اعیان الشیعه،ج ۸،که از معاصرین وی بود در اخذ تیول شاه تهماسب که مقرری برای محقق قرار داد وی را مورد عیب جوئی و نکوهش قرار داده بود درعین حال شیخ علی از وظیفه خود دست بردار نبود و به عزل و نصب می پرداخت و احکـام الهی را چنـانچه مؤلف نقل کرده است رواج می داد و با اهل سنّت به شدت مبارزه می کرد که شیخ یوسف در لؤلؤ البحرین از شدت مبارزه او اظهار ناراحتی کرده است و با فرمانی که شاه تهماسب در اختیار او گزارده بود از اقامه دین و ترویج احکام هیچ گونه دریغ نمی داشت.و از شرح غوالی اللئالی سیّد نعمت اللّه جزائری نقـل کرده است که شـیخ علی در روزگـار شـاه تهماسب به اصـفهان و ازآنجا به قزوین رفت.شاه تهماسـب دست او را ازهرجهت باز-

بدیهی است بنا بر مشهور کرکی به فتح کاف و راء بی نقطه و پس از آن کاف و در آخر آن یا که نسبت به کرک با حرکت کاف و راء دارد،روستایی بزرگ بلکه شهرکی است در جبل عامل از شهرهای شام که آنجا را کرک نوح گویند.درعین حال بنا به ضبط امیر شرف الدّین علی شولستانی آن کلمه را به فتح کاف اولی و سکون راء بی نقطه و کاف آخر ضبط کرده و این ضبط بیرون از تأمل نخواهد بود (۱).

و صورت فرمانی که شاه تهماسب در خصوص زمینها و دیگر از تیولها در اختیار

---

۱ - ۱) -از مجلد چهارم معجم البلدان استفاده می شود که کلمه«کرک»نام دو محل بوده است،یکی به سکون را که نام قریه ای است در اصل جبل عامل که حافظ ابو بکر محمد بن عبد الغنی بن نقطه ضبط کرده است و از آنجاست ابو الرضا احمد بن طارق نسان کرکی به سکون و دیگری کرک به فتح راست و شاید تأمل مؤلف در بالا- اشاره به امتیاز این دو محل بوده باشد.یاقوت پس از ضبط دو محل می نویسد: ابو الرضا سال ۵۲۹ هجری متولد شد.وی ثروتمندی بخیل بود و غلام کنیزی نداشت و نان خوری از سفرهٔ او بهره مند نمی شد و حتی به خود هم سخت می گرفت.وی به سماع جمعی از محدثان رسیده و برای سماع حدیث به شهرهایی از جمله مصر رفت و در حدیث مورد وثوق بود و هرچه را می نوشت در کمال استواری بود جز اینکه محدثی خبیث الاعتقاد و رافضی بود.وی در ۱۶ ذیحجه سال ۵۹۲ درگذشت و چند روزی جسدش در خانه ماند و کسی از مرگ او اطلاع نیافت به طوری که گفته اند موش دهان و گوش او را خورده بود-م.

شیخ جلیل(محقق کرکی)به پارسی صادر کرده است به عین الفاظش در زیر باز نوشته می شود.

«یا محمّد یا علی»

فرمان همایون شرف نفاذ یافت،آنکه چون از بدو طلوع تباشیر صبح دولت ابد پیوند و ظهور رایات سعادت آیات شوکت ارجمند که بدون توافق آن رقم سعادتمندی دست قضا بر صحیفه احوال سعدا نمی کشد،اعلاء اعلام شریعت غرّاء نبوی را که آثار ظلام جهالت افزای عالم و عالمیان از ظهور خورشید تأثیر آن زوال پذیر شود از مستمدّات ارکان سلطنت و قواعد کامکاری می دانیم و احیای مراسم شرع سیّد المرسلین و اظهار طریقهٔ ائمه حقّه معصومین که چون صبح صادق،غبار ظلمت آثار بدع مخالفان مرتفع گرداند از جمله مقدمات ظهور آفتاب معدلت گستری و دین پروری صاحب الامر می شماریم و بی شائبه منشأ حصول این امنیّت و مناط وصول به دین نیست متابعت و انقیاد و پیروی علماء دین است که به دستیاری دانشوری و دین گستری[...]و حفظ شرع سیّد المرسلین نموده به واسطهٔ هدایت و ارشادشان کافهٔ انام از مضیق ضلالت و گمراهی به ساحت اهتداء تواند رسید و از یمن افادات کثیرالبرکاتشان کدورت و تیرگی جهل از صحایف خواطر اهل تقلید زدوده شود.

سیما در این زمان کثیر الفیضان که عالی شأنی که به مرتبهٔ ائمه هدی علیهم السّلام و الثناء اختصاص دارد و متعالی رتبت خاتم المجتهدین وارث علوم سید المرسلین حارس دین امیر المؤمنین قبله الاتقیاء المخلصین قدوه العلماء الراسخین حجه الاسلام و المسلمین هادی الخلائق الی الطریق المبین ناصب اعلام الشرع المتین متبوع اعاظم الولاه فی الاوان مقتدی کافه اهل الزمان مبیّن الحلال و الحرام نایب الامام علیه السّلام [...]کاسمه العالی علیّا عالیا که به قوّت قدسیّت،ایضاح مشکلات قواعد ملت و شرایع حقه نموده علماء رفیع المکان اقطار و امصار روی عجز بر آستانه علومش نهاده به استفاده علوم(...)و انوار مشکات فیض آثارش سرافرازند (۱)و اکابر و اشراف روزگار،

۱- ۱-در تکمله امل الآمل می نویسد:در مدت اندکی بیشتر از چهارصد تن مجتهد را تربیت کرد و حقوقی که بر اهل ایمان داشت بیشتر از آن است که از شکر آن برآیند و در علم،محقق ثانی بوده و-

سر اطاعت و انقیاد از اوامر و نواهی آن هدایت پناه نپیچیده پیروی و اعظامش را موجب نجات می دانند همگی همت بلند و نیّت ارجمند،مصروف اعتلا نشان و ارتقاء مکان و ازدیاد مراتب آن عالی شان است.

مقرر فرمودیم که سادات عظام و اکابر و اشراف فخام و امرا و وزرا و سائر ارکان دولت عالی صفات مومی الیه را مقتدا و پیشوای خود دانسته در جمیع امور اطاعت و انقیاد به تقدیم رسانده آنچه امر نماید مأمور و آنچه نهی نماید منهی بوده،هرکس را از متصدّیان امور شرعیه ممالک محروسه و عساکر منصوره عزل نماید معزول و هرکه را نصب نماید منصوب دانسته در عزل و نصب مزبورین به سند دیگر محتاج ندانند و هرکس را عزل نماید مادام که از جانب آن متعالی منقبت،منصوب نشود نصب نکند.

و همچنین مرقوم فرمودیم که چون مزرعه کبیسه و دوالیب که در اراضی آنجا واقع است در نهر نجف اشرف و نهر جدید موسوم به راقبه از شتوی و صیفی و مزرعه شویحیات و ام زینب از اعمال دار الزید به حدودها المذکوره فی الوثیقه الملّیه مع اراضی مزرعه ام[...]و اراضی کاهن الوعد رماحیه که احیا کردهٔ مومی الیه است بر مشار الیه وقف صحیح شرعی فرمودیم و بعد از آن بر اولاد او ما تعاقبوا و تناسلوا به موجبی که در وقفیه مسطور است.

و حکم جهان مطاع صادر شده که بر افاضت پناه مومی الیه مسلّم و مرفوع القلم دانسته از حشو جمیع حوزه عراق عرب به صیغه مفروزی وقفی افاضت دستگاه مومی الیه نموده داخل جمع و خرج حوزی ننمایند و در مفروزیات بلا مبلغ به رقبه دانسته و در بسته مفروزی وقفی قدس صفات مومی الیه نشناسند چنانچه اگر حکمی در باب استرداد و افراد و تبدیل و تغییر سیورغالات و مسلمات و مفروزیات واقع شود از آن جناب شناسند و مبلغ ده تومان تبریزی از دار الضرب حلّه که عوض قبر جا[...]هست و حلّه

که به مبلغ هشتصد تومان در وجه سیورغال خالی[...]مشار الیه مقرر بود به واسطهٔ تعذر نقل،به رضا و رغبت ترک کرده در وجه سیورغال آن عالی منقبت مقرر است، مذکورات را به همان دستور قرار دانسته اصلا تغییر و تبدیل به قواعد آن راه ندهند،مادام که وجه مذکور از دار الضرب به وکلاء مومی الیه واصل نشود یک دینار به احدی ندهند و آن وجه را بر جمیع حوالات و مطالبات مقدّم دارند.

و چون در این ولا ـ التماس نمود که موضع مسلسل که عوض سعیدتر،که مبلغ هفتاد و دو تومان در وجه سیورغال آن قدسی مرتبت مقرّر بوده تغییر داده عوض آن موضع بر قانیه و توابع،سیّما حاجی وجیه که مالیه آن به مبلغ هفتاد تومان مقرّر است همان افاضت دستگاه شفقت فرمانیم،ایجابا مسئوله فرمودیم که موضع یرقانیه و توابع که در وجه سیورغال خاتم المجتهدین مومی الیه از ابتدای ایلان ایل مقرّر دانسته به وکلاء مشار الیه دهد و تمامی محصولات آن را در سنه مذکوره به گماشتگان او جواب گویند و چیزی قاصر و منکسر نگردانند و به هیچ عذر موقوف ندارند.

و چون به موجب حکم فردوس مکان علیین آشیان دوازده خانه وار از طایفه زید که از رعایا شوکیات اند مالا و وجوها[...]آن افاضت دستگاه مسلّم است به همان دستور مقرر دانسته مضمون حکم مذکور را که در این باب صادر شده،معتبر شناخته از آن تجاوز ننمایند.

مستوفیان گرام و عمّال و دیوانیان باید که تمامی مزبورات را از نتیجهٔ اخراجات حکمی و غیر حکمی به مراسم و رسمی که باشد سیّما ساوری (۱)و ده یک و ده یک و نیم و حزنک و رسم المهر و رسم الوزاره و رسم الصداره و حق الکیل و حیازه و امثال آن از مطالبات به همه ابواب سوی و مستثنی دانند.

متصدیان اشغال دیوانی عراق عرب،حسب المسطور مقرر دانسته قلم و قدم کوتاه و کشیده داشته[...]و مساحت و باز دیدن آن سرکار مدخل نماید و به علت تفاوت و قرض غلبه و رسول داروغگی و سایر شناقص اصلا طلب نکنند و در سیرغو و سورغوی

۱- ۱-به گمانم همان مساوی باشد که برهان قاطع آن را به معنای باج و خراج آورده است-م.

آخر کار مدخل نسازند و جریمه نگیرند و اگر جریمه صادر شود گذارند که گماشتگان مومی الیه رفع نمایند و اگر سهوا از بابت اخراجات سیّما مذکورات فوق یا بعد از این سانح شود چیزی بر آن سرکار حواله نمایند تحصیل داران نطلبند و تن را به دیوان آورند محسوب است.

و چون الوس حولانی که مزارع و روامس یرقانیه اند به زراعت و حواشی آنجا قیام نمایند هیچ آفریده ایشان را تکلیف بردن به محلی دیگر ننمایند و گذارند که به زراعت و حواشی آنجا قیام نمایند ما لوجهات الوس مزبوره را بر شیخ الاسلام مومی الیه مسلّم و حرّ و مرفوع القلم دانسته به دستور سایر محال سیورغال مومی الیه عمل نمایند.

و چون حکم جهان مطاع صادر شده که چنانچه ارباب دوشلکات دیوان اعلی از گرفتن دوشلکات آن سرکار ممنوع اند ارباب دوشلکات عراق عرب نیز خود را ممنوع شناسند و بهیچ عذر و بهانه در آنجا مدخل نسازند.

چون هدایت پناه مومی الیه جهت هدایت خلایق احیانا از نجف اشرف متوجه بعضی از ممالک محروسه می شوند سیّما رماحیه و جوایز در ذهاب رایات را کمال تعظیم به تقدیم رسانیده و سرکار مومی الیه و متعلقان او را در غیبت به دستور حضور برقرار دانسته از حوالات و مطالبات مستثنی شناسند.

و چون در پایه سریر فلک مسیر که مجمع اکابر و اشراف و امرا و حکّام و اعیان ممالک محروسه است کائنا من کان ملازمت مقتدی الانام مومی الیه نموده مشار الیه بدون احدی نرفته حکّام عراق عرب،حفظ این قاعده مرعی داشته وظایف ملازمت به تقدیم رسانیده طمع استقبال و رفتن شیخ الاسلام مومی الیه به دیدن ایشان ننمایند فکیف که تکلیف حضور مجلس خود نمایند و در جمیع ابواب به نوعی رعایت ادب نمایند که مزیدی بر آن متصور نباشد.

و مقرر است که آنچه از مقرری سنوات سابقه از دار الضرب باقی مانده باشد بلا تعلل رسانیده و سکّه مدینه المؤمنین حلّه را نزد وکلاء عالی رتبت مومی الیه[...] بی حضور ایشان سکّه ننمایند و از مخالفت محترز باشند.

و چون حسب الحکم جمیع محصولات یرقانیه و توابع عن حصر ارباب و دیوان در وجه قدس صفات مومی الیه مقرّر است حسب المسطور مقرر دانسته عوض تخم، طلب ننمایند و در عهده دانند و به سند به قبض بهر عبارت و تاریخ که باشد مستند نگردند و تقدّم و تأخّر تاریخ را اصلا معوّل علیه نشمرند و افاضت پناه مومی الیه را در عدم تمکین حکم نقیض و تعذیر هرکس که مخالفت این حکم نماید مرخّص دانسته نهایت امداد نمایند و از مخالفت که موجب مؤاخذات است اندیشه نمایند،احکام مذکوره را به همان دستور مقرّر دانسته از مضامین حکم جهان مطاع که به تاریخ شهر محرم سنه ستّ و ثلاثین و تسعمائه صادر شده در جمیع این ابواب به تمامی قیود درنگذرند و از آن عدول نجویند و خلاف کننده را ملعون و مطرود دانسته به مقتضی آیهٔ کریمه «أُولئِکَ عَلَیْهِمْ لَعْنَهُ اللّهِ وَ الْمَلائِکَهِ وَ النّاسِ أَجْمَعِینَ» از مردودان این دودمان شمرند در این ابواب قدغن دانسته تقصیر ننمایند و در عهده شناسند.

و هرساله در این باب[...]آنچه دلشان مجدّد نطلبد و شکر و شکایت وکلا و گماشتگان ایشان را عظیم مؤثّر شمرند به تاریخ اشهر ذی حجه الحرام سنه ۹۳۹ (۱).

و در کنار این رقم،نوّاب،شاه تهماسب انار اللّه برهانه به خط شریف خود به طریق

۱- ۱-روضات الجنات [۱]ذیل احوال شیخ علی می نویسد:در یکی از مدارک [۲]نوشته است شاه تهماسب به منظور ترقی و حفظ موقعیت محقق ثانی فرمان زیر را که به خط خود نوشته بود صادر کرد.بسم اللّه الرحمن الرحیم چون از مؤدای حقیقت انتهای کلام امام صادق(ع)که انظروا الی من کان منکم قد روی حدیثنا و نظر فی حلالنا و حرامنا و عرف احکامنا فارضوا به حکما فانی قد جعلته حاکما فاذا یحکم فمن لم یقبله منه فانما بحکم اللّه استخفّ و علینا ردّ و هو رادّ علی اللّه و هو علی حدّ الشرک لایح و واضح است که مخالفت حکم مجتهدین که حافظان شرع سیدالمرسلین اند با شرک در یک درجه است پس هرکه مخالفت خاتم المجتهدین وارث علوم سیّد المرسلین نائب الائمه المعصومین لا زال کاسمه العلیّ علیا عالیا کند و در مقام متابعت نباشد بی شائبه ملعون و مردود و در این آستان ملائک ایشان مطرود است و به سیاسات عظیمه و تأدیبات بلیغه مؤاخذه خواهد شد.کتبه تهماسب بن شاه اسماعیل الصفوی الموسوی پیش از این مؤلف به این فرمان اشاره کرده است لکن چنان وانموده که فرمان سیورغال است و حال آنکه فرمان سیورغال چنانچه پیش از این همگی آن در اینجا آمده است با«یا محمد یا علی»آغاز شده است-م.

داراب (۱)شهادت،باین عبارت نوشته که:احکام مسطوره را و جمیع احکام،که دربارهٔ مقتدی الانام مومی الیه صادر شده ممضی و منفذ دانسته خلاف کننده را ملعون و مطرود دانند«کتبه تهماسب».

خدا را شکر با کمال بی بضاعتی و بی استطاعتی موفق شدم مجلد سوّم ریاض العلماء را از تازی به پارسی برگردانم و از خدای تعالی آرزومندم اینجانب را که ریزه خوار خوان احسان ائمه طاهرین علیهم السّلام ویژه ذات با برکات حضرت مولی امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیهما السّلام می باشد برای ترجمهٔ مجلدات دیگرش موفق بدارد شب چهارشنبه سلخ ربیع الاول سال ۱۴۰۷ هجری مطابق با ۱۱۵۱ میلاد مسعود حضرت بقیه اللّه عج در جوار روضه رضویه و انا الحقیر محمد باقر ساعدی ابن العلم الحجه الشیخ حسین المقدس دامت برکاته

۱- ۱-معنی کلمه داراب را در اینجا ندانستم جز اینکه داراب در لغت بمعنای فرّ و شکوه است و ممکن است چنین گفته نوّاب طهماسب صفوی با فر و شکوهی که داشت فرمان مزبور را همراه با دیگر فرمانها که برای محقق مبرور صادر کرده است صحت آن را گواهی کرده است-م.

پیوست

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

اللّهم سهّل و تمّم

اکنون که به یاری خدای تعالی ترجمه مجلد سوّم ریاض العلماء به پایان رسیده است در هنگام ترجمهٔ آن به مطالبی دست یافته ایم که شایسته است آنها را در پایان این مجلد یادآوری نماییم؛منه التوفیق و علیه التکلان.

۱-این مجلد از حرف«ش»که نخستین مدخل آن«شاذان»باشد آغاز گردیده و به حرف«ع»که آخرین مدخل آن«علی بن الحسین»یعنی محقق کرکی باشد پایان پذیرفته است؛به طوری که در پاورقی آمده است در نسخهٔ مؤلف حروف«ش،ص،ض،ط و ظ»در نسخهٔ مؤلف موجود نبوده و تنها در حرف«ش»سرگذشت صدر کبیر سید شریف استرآبادی و در حرف«ظ»احوال ابو الاسود ظالم بن عمرو معروف به ابو الاسود دئلی را مؤلف مبرور ایراد فرموده است و ما بقی را فاضل ارجمند جناب آقای حاج سید احمد حسینی دامت برکاته از کتاب امل الآمل که تعلیقاتی از مؤلف به آن اضافه شده است تحت عنوان«اقول»ضمیمه نموده اند.

۲-مؤلف قدّس سرّه در ذیل احوال سیّد عبد الحمید و امثال او به مناسبت مطلبی که از علاّمه مجلسی نقل کرده است جملهٔ«قدّس اللّه روحه»را در یادکرد از استاد استنادش ذکر نموده است و هرگاه این جمله دلیل بر رحلت علاّمه مجلسی باشد باید

گفت مؤلف این مجلد را پس از سال ۱۱۱۰ یا ۱۱۱۱ که سال رحلت آن بزرگوار بوده است تدوین و تألیف کرده است و باز در ذیل احوال عبد الرّزاق دانکوئی که فاصلهٔ زیادی با شرح حال سید عبد الحمید ندارد و امثال آن از محال دیگر می نویسد استاد استناد ما أیّده اللّه تعالی چنین اظهار داشته است.

و باز ذیل احوال حاکم حسکانی (۱)می نویسد کتاب شواهد حسکانی هم اکنون در اختیار اولاد مجلسی می باشد و چنین مرقوم داشته است:«و هو الآن موجود عند اولاد الاستاد الاستناد رحمه اللّه»و از این جمله پیداست که کتابهای مجلسی در میان اولادش تقسیم شده است و این تقسیم بایستی پس از رحلت او باشد و بالاخره از این قرینه و قرینهٔ پیش مشخص می شود که مجلد حاضر پس از وفات مجلسی تدوین شده باشد.

۳-این نکته هم قابل توجه خواهد بود که صاحب ریاض آتشی مزاج بوده است به طوری که خود او در همین مجلد،ذیل احوال ملا عبد اللّه بن حاج حسین باباسمنانی که به اعتراض از او برخاسته است می نویسد«کما فی الامزجه الصفراویه الحاره الیابسه فی الغایه کمثل مزاج انا».

۴-در همین مجلد در ذیل احوال حاکم حسکانی که پیش از این نام برده شد و اشاره به اینکه سید بن طاوس نام او را در بین اعلام اهل سنت جا داده است و توجه به اینکه باب تقیه از نظر شیعیان باب واسعی است تا آنجا که سنیان جمعی از اعلام شیعه را از خود دانسته اند و نمونه ای را هم برای اظهار نابجای آنها نقل کرده است می نویسد آشکارتر از همهٔ آنها پیشامدی است که برای خود من اتفاق افتاده است.علمای روم (ترکیهٔ فعلی)و عوام ایشان بلکه اکثریت اهل سنت هند و ازبکستان و دیگران از آن هنگام که با آنها رفت و آمد داشته و با آنها به مدارا رفتار کرده ام تا به حال هم مرا با جزمی قاطع از خود می دانند و معتقداند که از آنها بشمار می آیم.از طرف دیگر ایرانیان و گروهی از شیعیان روم یقین دارند که من از شیعیانم و الحمد للّه و المنّه.

۱- ۱-مؤلف در دو جا از حاکم حسکانی نام برده است و تقسیم کتابها را در جای دوم یادآوری کرده است.

۵-شهرهایی را که مؤلف برای تهیهٔ این مجلد و دیگر مجلدات بدانها مسافرت کرده به شرح زیر است:۱-آمل ۲-اردبیل ۳-استرآباد ۴-اوردباد ۵-بشرویه ۶-تبریز ۷-تون ۸-تهران ۹-دشتستان ۱۰-دهخوارقان ۱۱-رشت ۱۲-ری ۱۳-سیستان ۱۴-طسوج ۱۵-قزوین ۱۶-قطیف ۱۷-کهبنان یا کوهبنان کرمان ۱۸-لنگر تربت جام ۱۹-نجف اشرف ۲۰-همدان.

۶-مدارکی که در این مجلد مورد استفادهٔ مؤلف قرار گرفته است در آخر به صورت فهرست آمده است.

۷-برخی از کتابهای دیگران که مؤلف در ذیل احوال یادشدگان در این مجلد نام برده است.

۱-اختیار المصباح سیّد بن باقی ۲-الاخلاق شیخ ابو القاسم علی بن احمد کوفی ۳-اربعین شهید اول ۴-الاغراب فی الاعراب از مؤلفش نام نبرده است و احتمال داده از قطب راوندی باشد ۵-امالی سیّد ابو طالب علی حسنی ۶-انیس العارفین ملا علی صفی سبزواری ۷-برخی از فتواهای محقق کرکی ۸-بغض مثالب النواصب نصیر الدّین عبد الجلیل قزوینی ۹-حاشیهٔ الفیه شهید اول از محقق کرکی ۱۰-حاشیهٔ الفیهٔ شهید اول از ملا عبد اللّه شوشتری ۱۱-حاشیه بر حاشیهٔ میر سید شریف جرجانی از امیر نظام الدّین عبد الحیّ جرجانی ۱۲-حاشیهٔ ملا عبد اللّه یزدی بر حاشیهٔ قدیمه جلالیه ۱۳-حاشیهٔ ملا عبد اللّه یزدی بر حاشیهٔ ملا جلال بر شرح جدید تجرید ۱۴-حاشیهٔ ملا عبد اللّه یزدی بر حاشیهٔ ملا جلال که رسالهٔ مستقلی است ۱۵-حاشیهٔ تصورات ۱۶-ترجمهٔ رسالهٔ تنباکوئیه از ملا عبد اللّه بن حاج حسین باباسمنانی که به عربی ترجمه کرده است ۱۷-درّ بحر المناقب از شیخ علی بن ابراهیم ۱۸-الدرّ المکنون فی کلمات قصار،مؤلفش را ذکر نکرده است ۱۹-دیوان صفی الدّین حلّی ۲۰-رسالهٔ تحقیق قبله امیر شرف الدّین علی شولستانی ۲۱-رسالهٔ عدم وجوب صلات جمعه از شیخ عبد العالی فرزند محقق کرکی ۲۲-رسالهٔ شیخ علی بن هلال کرکی به انضمام حواشی شیخ عبد العالی کرکی ۲۳-رسالهٔ فارسی در عبادات ملا عبد اللّه شوشتری ۲۴-رسالهٔ مواریث شیخ ملا عبد اللّه شوشتری ۲۵-رسالهٔ شیخ عبد اللطیف بن علی عاملی در ردّ مسئله اجتهاد و تقلید شیخ حسن

صاحب معالم ۲۶-رسالۀ قبله کوفه از امیر شرف الدّین علی شولستانی که همه آن در مزار بحار آورده شده است ۲۷-رسالۀ عقود و ایقاعات محقق کرکی (۱)۲۸-شرح شمسیه قطب رازی ۲۹-شرح فارسی ملا عبد اللّه یزدی بر تهذیب المنطق ۳۰-شرح مغنی اللبیب شیخ عبد علی بحرانی ۳۱-شرح قواعد ملا عبد اللّه شوشتری (۲)۳۲-شرح تهذیب الاصول علامه از شیخ عبد النبی جزائری ۳۳-شرح رسالۀ واجب الاعتقاد علامه از شیخ عبد الواحد نعمانی ۳۴-شرح اثنی عشریۀ صاحب معالم از سید امیر شرف الدّین علی شولستانی ۳۵-شرح شرایع ابن صائغ عاملی ۳۶-الفوائد الغیاثیه قاضی عضد ایجی شافعی ۳۷-لوامع الانوار زواری ۳۸-لطائف الطرائف ملا علی صفی سبزواری ۳۹-مختصر الاوائل ابو هلال عسکری از عبد الرحمن بن عتایقی ۴۰-مجمع الهدی در قصص انبیا و ائمه از ابو الحسن علی بن زواری مفسّر ۴۱-مقامات عبید زاکانی ۴۲-مکارم الکرائم زواری در ترجمه مکارم الاخلاق ۴۳-مسبار العقیده در اصول الدّین از شیخ عبد اللّه بن معمار ۴۴-هزلیات عبید زاکانی ۴۵-نثر اللئالی در کلمات قصار حضرت مولی منسوب به قطب راوندی.

۸-در این مجلد چهارصد و پنجاه تن را عنوان کرده است از این گروه جمعی معروف اند که به نامشان اشاره می شود ۱-امیر شرف الدّین شولستانی ۲-شاذان قمی ۳-صفی الدّین حلّی ۴-ظالم بن عمرو ابو الاسود دئلی ۵-عبد الحمید بن فخار موسوی ۶-عبد الرحمن عتایقی ۷-عبد الرحمن کثیّر عزه ۸-عبد الرزاق لاهیجانی ۹-عبد العالی میسی ۱۰-عبد العالی کرکی ۱۱-عبد العلی حویزی ۱۲-عبد الکریم بن طاوس ۱۳-عبد اللّه افندی مؤلف کتاب ۱۴-عبد اللّه بن زهره ۱۵-عبد اللّه تقی حلبی ۱۶-عبد اللّه تونی ۱۷-عبد اللّه شوشتری ۱۸-عبد اللّه شهید ۱۹-عبد اللّه قشیری ۲۰-عبد المطلب اعرجی عبیدلی ۲۱-عبد النبی جزائری ۲۲-عبد الواحد آمدی ۲۳-عبید زاکانی

۱- ۱-بطوری که مؤلف وقایع السنین اظهار داشته است:محقق کرکی در سال ۹۳۷ هجری از تألیف آن فارغ شده است.

۲- ۲) -بطوری که افندی اظهار داشته بعضی از مجلدات شرح قواعد شوشتری به دستخط پدرش بوده است.-م.

۲۴-عربی بن مسافر ۲۵-علی بن حسین محقق کرکی.۲۶-علی بن حمّاد لیثی ۲۷-علی بن خازن حائری ۲۸-علی بن شدقم مدنی ۲۹-علی تنوخی ۳۰-علی صفی سبزواری ۳۱-علی مطارآبادی.

شب جمعه /۲ع ۱۴۰۷/۱ بید المترجم محمد باقر ساعدی ایده اللّه تعالی.

ص:۵۴۹

اجازات:اجازات مترجم این کتاب که صورت و شرح حال مشایخ را در کتاب کشف المفازات نوشته ام به ترتیبی است که در مقدمهٔ ترجمه جلد اول این کتاب آورده ام از آن جمله اولین اجازه ای است که والدم حجه الاسلام و المسلمین،مرحوم مغفور آقا شیخ حسین مقدس(قدس سرّه)متوفی ۱۷ ربیع الاول سال ۱۴۰۸ به اینجانب مرحمت فرموده است و تاریخ آن ۱۳۷۳ ه.ق و اجازه حضرت آیه اللّه العظمی السید محمد رضا گلپایگانی دامت برکاته و تاریخ آن ۱۹ ربیع الاول ۱۴۰۸ ه.ق است.اجازهٔ آیه اللّه العظمی حاج سید کاظم مرعشی دام ظله.اجازه آیه اللّه الشیخ محمد حسین سیبویه حائری دام ظله تاریخ ۲ ذیحجه ۱۴۱۵.اجازه حضرت ثقهالاسلام و المسلمین آقای حاج سید عزیز اللّه امامت کاشانی دام ظله تاریخ ۱۴۱۵.

آثار تألیفی:در همان مقدمه به نام آنها اشاره شده است و برخی از آنها که به طبع رسیده از ۲۴ مجلد مطبوع ذیل تاریخ علمای خراسان،ترجمه منیه المرید شهید ثانی، ترجمه حقایق فیض،ترجمه مصباح الشریعه،ترجمه ارشاد مفید،ترجمه عیون اخبار الرضا، ترجمه روضات الجنات در ۸ مجلد،ترجمه کشکول شیخ بهائی در ۴ مجلد،ترجمه سفینه البحار محدث قمی که دو جزئش طبع شده است ترجمه تفسیر صافی که یک جزء آن طبع شده است و کتابهای تحت طبع،شرح عرفان الحق،مشارق الانوار،شرح حال محقق حلی و ترجمهٔ نفس الرحمن محدث نوری در دو مجلد،ترجمهٔ المجلی ابن ابی جمهور احسائی در ۵ مجلد،ترجمهٔ شمس المعارف کبری در ۴ جلد،ترجمهٔ جامع الاسرار در ۲ مجلد،فوائح الجمال نجم الدّین کبری،تحفه البرره مجد الدّین بغدادی که به طبع رسیده،شرح وجیزهٔ علامهٔ مجلسی رجال فارسی ترجمهٔ فضائل الخمسه فیروزآبادی در ۳ جلد.

و انا الحقیر محمد باقر ساعدی

فهرست مدارک مؤلف

آ

آیات الاحکام،شیخ جواد کاظمی،۱۹۹

آیات الباهره فی فضل العتره الطاهره،سید شرف الدّین نجفی،۲۰

الف

انباء النحات،علی بن یوسف شیبانی،۵۴

ابتلاء الاختیار فی مصائب الائمه الاطهار، عبد النبی بن احمد بحرانی،۲۵۱

اجازات،عبد الکریم بن احمد...ابن طاوس علوی حسنی،۲۰۶

اجازات،علی بن حجه اللّه شولستانی،۴۶۲

اجازه ابراهیم قطیفی به امیر معز الدّین محمد اصفهانی،۳۱۴

اجازه ابن خازن به ابن فهد حلی،۴۸۸

اجازه احمد بن نعمه اللّه بن خاتون عاملی به ملا عبد اللّه بن حسین شوشتری،۸۰، ۲۴۳،۴۴۹

اجازه حاج حسین نیشابوری به ملا نوروز تبریزی،۱۰۸،۳۱۳،۴۶۰

اجازه حسن بن حسین سراینوی به زین الدّین علی بن حسن بن حسین بن حسن سراینوی کاشانی،۴۷۰

اجازهٔ حسن دوریستی به مرشد الدّین ابو الحسن علی بن...حسین وارانی، ۴۹۲

اجازهٔ حسن بن حمزه بن محسن حسینی موسوی نجفی به عبد علی بن محمد...

بن ابی هاشم حسینی،۱۹۳

اجازهٔ شیخ حسن بن شهید ثانی به ملا محمد امین استرآبادی،۴۹۰

اجازهٔ سید امیر حسین مجتهد عاملی به مولی

غیاث الدّین علی بن کمال الدّین حسین طبیب،۴۹۵

اجازۀ شیخ حسین بن ایاز ادیب نحوی به عبد الکریم بن احمد...ابن طاوس علوی حسنی،۲۰۶

اجازۀ حسین بن حسن عاملی مشغری به شیخ عبد الکاظم کاظمی،۲۰۳

اجازۀ حسین بن حماد لیثی به شیخ نجم الدّین خضر مطارآبادی،۲۹۷،۲۳۰

اجازۀ خلف بن عبد المطلب بن حیدر موسوی مشعشعی حویزاوی به ملا عبد اللّه بابا سمنانی،۲۵۷

اجازۀ شاذان بن عبد الرحمن بن عبد السمیع، ۱۲۷،۱۲۶،۱۲۴

اجازۀ شولستانی به علامۀ مجلسی،۴۵۸

اجازۀ شولستانی به شیخ نور الدّین محمد بن شیخ عماد الدّین محمود شیرازی،۴۶۲

اجازۀ شهید اول به ابن خازن حائری،۲۸۵، ۴۸۶،۴۳۹،۴۰۷،۳۱۲،۲۹۷

اجازۀ شهید اول به ابن نجده، ۳۱۰،۱۹۲، ۴۳۹

اجازۀ شهید به زین الدّین ابو الحسن علی بن بشارۀ عاملی شقراوی حناط،۴۴۳، ۴۴۴

اجازه شهید ثانی به حسین بن عبد الصمد، ۳۱۰،۲۰۵،۱۶۱

اجازۀ صهیونی به شیخ علی میسی

اجازه عبد الحمید فخار موسوی به عبد الکریم بن احمد...ابن طاوس علوی حسنی،۲۰۷

اجازۀ عبد العظیم بن سید عباس به سید هاشم بن سلیمان بحرانی،۱۸۳

اجازۀ عبد الکریم بن احمد...ابن طاوس علوی حسنی به کمال الدّین علی بن حسین بن حماد واسطی لیثی،۲۰۹

اجازۀ عبد اللّه بن ابراهیم بن احمد بن حسن بن علی بغدادی به ثعلب،۲۲۳

اجازۀ عبد اللّه بن حمزه بن عبد اللّه مشهدی طوسی به شهاب الدّین محمد بن تاج الدّین حسینی کیلی،۲۶۳،۲۶۲

اجازۀ مولی شهاب الدّین عبد اللّه بن مولی محمود بن سعید شوشتری مشهدی به بعضی شاگردانش،۲۹۸

اجازۀ عبد المطلب بن مرتضی حسینی به عبد الوهاب بن امیرکبیر قلیچ ارسلان، ۳۴۷،۳۱۹

اجازهٔ عربی بن مسافر عبادی حلی به محمد بن جعفر مشهدی،۳۷۲

اجازهٔ علامهٔ حلی به محمد بن علی منجم، ۵۱۹

اجازهٔ علامهٔ حلی به بنی زهره،۳۳۵،۳۸۹، ۳۹۲،۴۰۴،۴۷۹

ص:۵۵۲

اجازۀ علی بن حسین بن عبد العالی عاملی کرکی به شیخ علی بن عبد العالی میسی، ۵۲۲

اجازۀ علی بن حسین بن عبد العالی عاملی کرکی به ابراهیم بن علی بن یوسف خوانساری اصفهانی، ۵۲۳،۵۳۰

اجازه شیخ علی کرکی به شیخ علی میسی، ۱۶۸،۱۸۰،۲۹۶،۴۰۷،۴۴۰

اجازۀ علی بن عبد العالی میسی به علی بن احمد نحاریری(ابن الحجه)،۴۲۸

اجازۀ علی بن محمد نیلی به ابن فهد حلی، ۴۳۹

اجازۀ فخر المحققین به زین الدّین علی بن عز الدّین حسن بن احمد بن مظاهر،۳۳۳

اجازۀ امیر فیض اللّه تفرشی به شولستانی، ۴۵۷

اجازۀ شیخ محمد بن داود عاملی به عبد اللّه بن مسیب عاملی،۳۰۳

اجازۀ شیخ محمد بن جابر بن عباس نجفی به سید امیر مرتضی ساروی مازندرانی،۳۲۳

اجازۀ شیخ محمد تقی بن مظفر قزوینی به شیخ شمس الدّین محمد خلیفه جزائری، ۳۰۱

اجازۀ شیخ محمد سبط شهید ثانی به شولستانی،۴۵۷

اجازۀ شیخ محمد سبط شهید ثانی به ملا محمد امین استرآبادی،۹۵

اجازۀ محمد بن محمد بن مؤذن عاملی جزینی به ابن مفلح،۱۸۸

اجازۀ محمود بن محمد لاهیجانی به شیخ عطیه بن ابراهیم بن علی،۳۸۱

اجازۀ محیی الدّین بن احمد بن تاج الدّین به محمود بن محمد بن علی گیلانی،۵۲۲

اجازۀ نعمه اللّه بن خاتون به سید حسن بن علی بن شدقم مدنی، ۱۱۱،۱۶۳،۱۸۰، ۲۶۰،۲۷۳،۲۹۶،۳۱۳،۴۰۷،۴۴۸، ۵۲۳

احتجاج طبرسی،۲۲۸

احسن التواریخ،حسن بیک روملو،۲۴، ۲۳۴

احسن الکبار فی مناقب الائمه الاخیار، ۴۶۷

احکام فی اصول فقه،سیف الدّین آمدی، ۳۳۹

اخبار النبی،ابو سعید سیرافی،۴۴

اختصار کفعمی،۴۱

اختیار رجال کشّی،۵۰۸،۳۳۲،۴۰

اختیار حقایق الخلل فی دقایق الحیل،ابن عتایقی،۱۳۱،۱۳۰

اربعین حسین بن عبد الصمد،۴۲۸

اربعین شهید اول،۲۹۸،۲۹۶،۲۷۵،۲۳۱، ۵۰۰،۴۴۰،۴۰۸،۳۱۵،۳۱۴،۳۱۲

ص:۵۵۳

اربعین شیخ بهائی،۴۳۸

اربعین علامه مجلسی،۴۵۸،۲۳۸،۱۱۱، ۵۱۰

اربعین منتجب الدّین،۱۴۲،۱۲۰،۱۱۹، ۳۵۲،۳۳۴،۳۳۰،۳۰۴،۲۷۷،۲۲۰، ۵۰۱،۴۸۳،۴۱۹،۳۹۷،۳۵۳

ارتشاف فی النحو،۶۹

ارشاد علامه،۴۸۴،۱۴۲،۱۱۳

اسامی مشایخ الشیعه-رساله فی اسماء مشایخ الشیعه

استبصار،۴۱۴،۳۰۵،۲۲۱

استغاثه،ابن میثم،۴۲۱

اسرار الامامه،حسن بن علی طبرسی،۶۷

اعلام الوری،طبرسی،۹۲

الاغاثه،۴۲۱

اقبال،سید بن طاوس،۳۵۶،۳۵۵،۳۰۷

اقبال،کفعمی،۱۳۴

امالی،شیخ صدوق،۴۹۹،۲۶۶

امل الآمل،اکثر صفحات

انساب،احمد بن علی بن حسین حسنی نسّابه،۹۵

انوار العدیه،۷۳

انوار المضیئه،علی بن عبد الکریم بن عبد الحمید،۱۰۵

الاهرام و الصنم المسمی بابی الهول،۵۰۷

الاوائل،ابو هلال عسکری،۱۳۱

ب

بحار الانوار،۳۱۲،۲۲۴،۲۰۹،۱۷۹،۱۷، ۴۱۶،۴۰۹،۳۹۵،۳۶۲،۳۶۱،۳۳۶، ۵۲۷،۵۰۸،۴۹۴،۴۸۱

بشاره المصطفی،محمد بن ابو القاسم طبری، ۳۸۲،۳۶۷،۳۳۵،۲۸۴،۱۵۸،۱۸، ۵۱۸،۵۰۳،۴۴۷

بغیه الوعاه،سیوطی،۴۹،۴۲

بلد الامین،کفعمی،۴۶۵، ۲۷۰،۱۳۴،۱۳۱

ت

تأویل الآیات الظاهره فی فضائل العتره الطاهره،۳۸۴

تاریخ اربل،۳۴۰،۳۳۶

تاریخ بغداد،خطیب،۴۷۸،۳۶۲

تاریخ،ابن خلدون،۱۳۷

تاریخ ابن خلکان،۴۷۷،۱۳۶،۱۳۵

تاریخ حبیب السیر،خواندمیر،۳۴۴،۱۱۴، ۳۴۵

تاریخ جهان آرا،قاضی احمد غفاری قزوینی

تاریخ عالم آرا،۲۹۹،۲۴۸،۲۴۷،۱۶۷، ۴۴۶،۳۷۵،۳۷۴،۳۴۳،۳۰۲

تبصرهٔ سید ابو تراب،۳۶۸

تبصرهٔ علامه حلی،۱۴۲

تتمات،ابن طاوس،۱۴۳

تجوید البراعه فی شرح تجربه البلاغه،۱۷۶

تحریر الاحکام الشرعیه علی مذهب طائفه اثنی عشریه،۱۹۳

تحصین،ابن فهد حلی،۱۶۱

تحفه الابرار،حسن بن علی طبرسی،۶۳

تحفه الابرار،حسین بن ساعد حائری،۳۵۵

تحفه الاخوان،محمد سعید مرندی،۲۶۸

تحفه سامی،۸۳

تدوین،رافعی،۳۴

تذکرهٔ دولتشاه،۴۵۰

تذکرهٔ خواص الامه بذکر خصائص الأئمه، ۳۶۲

ترجمه اعتقادات ابن بابویه،زواری،۴۶۶

ترجمهٔ فصل الخطاب فی فضائل الآل و الاصحاب،۱۴۰

ترجمهٔ کشف الغمه،اربلی،۴۶۶

ترجمه صحیفهٔ کامله،خوانساری،۴۳۵

تعلیقات امل الآمل،شوشتری،۱۱۲

تعلیقات ذکری الشیعه،کرکی،۲۷۴

تفسیر الهادی،بحرانی،۱۸۳

تقریب،ابن حجر عسقلانی،۵۰۷،۶۰،۵۹

تقویم البلدان،اسماعیل ایوبی،صاحب حمات،۳۳۹،۳۳۳،۳۳۲،۱۴۵

تنزیه الانبیاء،سید مرتضی،۳۴۷،۳۱۹

تنزیه الانبیاء،سید عبد الوهاب بن علی حسینی،۳۴۷

توضیح الحجج الوارده لدفع شبه الاعور، نجم الدّین خضر حبلرودی،۷۲

ج

جامع الاخبار،۳۹۶

جامع المقال،رماحی،۴۱۴

جمال الاسبوع،ابن طاوس،۴۰۹،۳۷۱

جمل العلم و العمل،۳۵۹

جواهر المضیئه فی طبقات الحنفیه،۴۷۹

ح

حاشیهٔ اختیار رجال کشّی،سید داماد،۵۰۸

حاشیهٔ امل الآمل،سید نعمه اللّه جزائری

حاشیهٔ امل الآمل،صاحب ریاض(کتاب حاضر)

حاشیهٔ شرح عوامل جرجانی،ملا داود،۴۴

حاشیه شرح جامی،ملا سلطان عابد محمد،۷۵

حاشیهٔ قواعد علامه،۳۸۶

حجه الاسلام فی شرح تهذیب الاحکام، فاضل قمی،۳۲۴،۲۰

حواشی شارع النجاه،داماد،۱۶۵

حیات القلوب،قطب الدّین اشکوری لاهیجی،۶۰

خ

خلاصه الاقوال،علامه،۵۰۵،۴۵۴،۴۲۴

خلاصه الرجال،علامه حلی،۱۱۱

د

الدر النضید فی تعازی امام الشهید،۱۰۴

درّ بحر المناقب،علی بن ابراهیم،۳۸۷

در المنثور،۳۰۶

دعائم،قاضی نعمان اسماعیلی،۴۲۱

دفع المناواه عن التفضیل و المساوات، سید حسین مجتهد عاملی،۱۴۰،۴۸۱

دلائل الامامه،طبری،۲۷۸

دلائل البرهانیه فی تصحیح الحضره الغرویه (خلاصهٔ فرحه الغری)،۲۰۶

ذ

ذکر اسامی مشایخ الشیعه-رساله فی اسماء مشایخ الشیعه

ر

ربیع الابرار،۶۱

رجال ابن داود،۲۰۸

رجال سید علی بن عبد الحمید حسینی نجفی، ۱۱۰

رجال شیخ طوسی،۵۹

رجال شیخ فرج اللّه حویزی،۳۵۰

رجال میرزا محمد،۴۴

رجال میر مصطفی تفریشی،۳۲۶،۴۱۴

رجال نجاشی،۳۴،۲۸۸،۴۲۵،۴۵۳،۵۰۴

رجال الکبیر،میرزا محمد استرآبادی، ۲۰، ۴۵۶،۴۱۴

ردّ کتاب زکریای رازی،ابو حاتم احمد بن حمدان رازی،۶۹

رساله فی اسماء مشایخ الشیعه،۱۵۴،۲۲۳، ۴۴۵،۵۲۳،۳۰۹،۳۰۷،۲۶۴

رسالهٔ عروض و قافیه،عبد القاهر جرجانی،۷۷

الرشاد فی شرح الارشاد،امیر شمس الدّین محمد بن امیر شرف الدّین جرجانی،۷۱

الرکنی فی تقویه کلام النحوی،رکن الدّین علی حدیثی،۴۲

روضه الاحباب فی سیر النبی و الآل و الاصحاب،امیر جمال الدّین عطاء اللّه حسینی،۲۳۲

روضه الشهدای،کاشفی،۴۶۹

روضه الصفویه،میرزا بیک منشی،۳۷۷

روضه العارفین،سید هاشم بحرانی،۶۰

روضه الفضائل،۶۲

س

السامی فی اسامی،می دانی،۴۱۶

سرائر،محمد بن ادریس عجلی،۴۰۵

سرور اهل الایمان،سید بهاء الدّین علی بن عبد الحمید نجفی،۲۶۷

سعادات،سید بن طاوس،۱۴۳

سعد السعود،سید بن طاوس،۱۴۷

سلافه العصر فی محاسن اعیان العصر، سید علی خان مدنی،۲۳۴،۲۳۳، ۱۹۰، ۴۳۳، ۲۶۰

سلطان المفرج عن اهل الایمان،۱۳۱

سند حرز،سید داماد،۴۲۸

ش

شرایع محقق حلی،۱۴۲

شرح اثنی عشریه شیخ بهائی،علی شولستانی، ۴۶۱

شرح اربعین شیخ بهائی،محمد بن علی بن خاتون عاملی،۱۹۰

شرح ارشاد شهید اول،۱۸۰

شرح ارشاد النحو،۵۲

شرح اشارات خواجه،۱۴۴

شرح تجرید،خواجه نصیر الدّین طوسی، ۱۳۴

شرح حال شیخ بهائی،۱۶۶

شرح حکمه العین،۱۱۶

شرح دیوان حضرت امیر المؤمنین(ع)،۶۲

شرح دیوان میبدی

شرح شافیه،جاربردی،۴۷

شرح صحیفه کامله،مولی بدیع هرندی، ۴۳۵

شرح صحیفه کامله،شیخ بهائی،۴۳۵

شرح صحیفه کامله،سید داماد،۴۳۴

شرح صحیفه کامله،زواری،۴۳۴

شرح صحیفه کامله،علامه مجلسی،۴۳۵

شرح صحیفه کامله،کفعمی ۴۳۵

شرح صحیفه کامله،ملا محسن فیض کاشانی،۴۳۵

شرح صحیفه کامله،مولی محمد صالح روغنی،۴۳۵

شرح صحیفه کامله،محمد حسین گیلانی، ۴۳۴

شرح عوامل ملا داود بن عبد الباقی ترکستانی،۶۲

شرح عوامل جرجانی،۷۵

شرح عوامل کبیر جرجانی،مولی داود بن عبد الباقی ترکستانی،۶۲

شرح قصائد العلویات،ابن ابی الحدید، ۴۴۷

شرح قصیدۀ البرده النبویه،زواری،۳۴۶

شرح کافیه،جاربردی،۴۷

شرح الکتاب،۶۷

شرح لمعه،۴۱۳،۳۰۶

شرح مصباح النحو،۵۸

شرح مفتاح،ملا داود،۶۳

شرح مواقف،۳۳۹

شرح نهج البلاغه،ابن ابی الحدید،۵۸، ۱۳۳،۱۱۲

شرح نهج البلاغه،ابن میثم،۱۲۹، ۶۰

شرح نهج البلاغه،زواری،۴۶۶

شرح نهج البلاغه،راوندی،۱۳۳

شرح نهج البلاغه،ابن عتایقی حلی، ۹۰، ۱۲۹

شرح نهج البلاغه،قاضی عبد الجبار، ۹۰، ۱۳۳

شرح نهج البلاغه،قطب الدّین کیدری،۱۳۱

ص

صحیفه الرضا،۲۷۱،۲۶۲،۱۳۹

صحیفهٔ کاملهٔ سجادیه،۴۳۲،۴۲۹،۳۰۹، ۴۸۶

ض

ضیافه الاخوان،آقا رضی قزوینی،۹۷، ۱۸۴

ط

طبقات الادباء،۴۱

طبقات النحات،سیوطی،۶۱،۴۱

طرائف،۳۵۶

ع

العدد القویه لدفع المخاوف الیومیه،۳۶۱

عمده المقال فی کفر اهل الضلال،حسن بن شیخ علی کرکی،۱۶۵

عیون اخبار الرضا،۴۹۹،۳۸۹

عیون المعجزات،حسین بن عبد الوهاب، ۴۳۷

غ

غرر و درر،حیدر بن محمد حسینی، ۲۳۰، ۲۹۸

غرر و درر،سید مرتضی، ۴۱۱

غرویه فی شرح الجعفریه، ۲۱

غوالی اللئالی،ابن جمهور احسائی، ۲۱۱، ۳۲۱،۳۸۸،۳۹۴،۴۴۱، ۲۸۳،۳۲۰، ۵۰۰

ف

فائق،زمخشری، ۶۷

فتح الابواب فی الاستخارات،سید بن طاوس، ۱۶۸

فتن و ملاحم،سید بن طاوس، ۲۰۵،۲۱۰

فرائد السمطین فی فضائل المرتضی و البتول و السبطین، ۱۲۰،۱۰۷،۱۰۶، ۲۶، ۱۲۱،۱۲۴،۱۲۷،۱۵۲،۲۲۹

فرج الکرب،کفعمی، ۱۷۵

فرحه الغری،عبد الکریم بن طاوس، ۱۰۸، ۱۱۸

فصل الخطاب فی فضائل الآل،خواجه

محمد پارسا، ۱۴۰

فصیح المنظوم،ثعلب،۲۲۳

فقه الرضا، ۴۳۰

فقه المعالم،شیخ حسن،۱۷۶

فلاح السائل،ابن طاوس،۲۵۱

فوائد الغیاثیه،قاضی عضد الدّین ایجی،۸۵

فهرست شیخ طوسی،۴۲۳،۲۲۱،۳۴، ۴۵۶،۴۵۴،۴۲۸،۴۲۵

فهرست شیخ منتجب الدّین،اکثر صفحات

ق

القارع،ابو علی عنانی،۵۹

قاموس،فیروزآبادی، ۴۸۰،۴۳۶،۳۶

قبس المصباح،صهرشتی،۱۶۱

قصص الانبیاء،قطب راوندی،۴۹۹

قواعد علامه،۵۲۴، ۴۷۰

ک

کامل،ابن اثیر،۳۳۲

کشف الغمه، ۵۳۰،۲۹۷

کشف اللثام عن قواعد الاحکام،فاضل هندی، ۲۴۰

کشف المحجه،ابن طاوس،۲۶۸،۲۲۸

کشکول،شیخ بهائی،۱۵۴

کنز الفوائد،کراجکی،۲۱

کنوز النجاح،طبرسی،۱۹۶

ل

لباب،۳۳۳

لباب المره،۲۱۳

لوامع الانوار،زواری،۴۶۵

م

ما نزل من القرآن فی اهل البیت،ابن حجام،۲۱

مباهج البهج،قطب الدّین کیدری،۲۶۲

مجالس المؤمنین،۳۰۲،۲۳۱،۹۹،۹۷، ۴۵۰،۴۴۱،۴۱۷،۳۷۶،۳۷۳، ۳۷۰، ۴۷۷،۴۷۶،۴۵۵،۴۵۱

المجدی فی انساب الطالبیین،۲۰۷،۲۰۶، ۲۰۸

المجلی،ابن جمهور احساوی،۵۱۲،۷۳،۶۵

مجمع البیان،طبرسی،۳۵۸،۳۵۴،۳۴۸، ۴۸۰،۳۶۴

مجموع الدعوات،محمد بن هارون بن موسی تلعکبری،۱۰۹

مجموع الرائق من ازهار الحدائق،سید هبه اللّه موسوی،۳۵۹،۳۵۸

مجموعه ورام،۳۸۷

مجموعه الغرائب،۱۳۱،۱۳۰

مختصر ذهبی،۵۰۷،۶۰

مختصر البصائر،حسن بن سلیمان بن خالد، ۱۰۹

مختصر نزهه الالباء فی طبقات الادباء، کفعمی،۴۵

مزار،شیخ طوسی،۱۰۷

مزار بحار الانوار،۱۰۸

ص:۵۵۹

مزار کبیر،محمد بن جعفر مشهدی،۲۱۶، ۲۲۹،۲۳۲،۳۷۲

مصابیح محیی السنه،۲۱۵

مصباح کبیر شیخ طوسی،۱۴۳

مصباح کفعمی،۴۰۵،۴۰۲،۱۳۱، ۱۳۰، ۴۸۴،۴۹۴،۵۰۷

مصباح النادی،بحرانی،۱۸۳

معالم العلماء،ابن شهرآشوب،۱۰۱،۳۶، ۳۳۷،۳۵۴،۳۶۰، ۴۱۶، ۱۲۳،۱۵۴،۱۷۷،۲۷۶،۳۰۷،۳۲۱

معجم البلدان،یاقوت،۲۱۸،۲۳۱

مفتاح العلوم سکاکی،۲۸۵

مقتضب الاثر فی امامه الائمه اثنی عشر،۲۲۵

مقتل امیر المؤمنین،ثقفی،۲۱۴

مقنع فی الغیبه،سید مرتضی، ۳۵۹،۳۶۰

مکارم الاخلاق،طبرسی،۳۹۵،۴۶۸

مناقب،ابن شهرآشوب،۹۳،۹۱،۶۵،۲۶، ۱۰۱،۳۳۶،۴۹۸،۴۹۹

مناقب ابو بکر حضرمی،۶۲

منبع الحیات،جزائری (۱)،۱۸۵

منتخب من المراثی و الخطب بعض المعجزات من المنامات المتعلقه بعزاء الحسین، ۴۹۵

من لا یحضره الفقیه،۲۰۳

منهج الفاضلین،حموی،۶۴

منهج المقال،استرآبادی،۵۰۷

مهج الدعوات،ابن طاوس،۹۳

المهمات،ابن طاوس،۱۴۳

ن

نجاح،ابن طاوس،۱۴۳

نجوم،سید بن طاوس،۲۹۵

نظام الاقوال فی الرجال،۳۱۴،۲۹۰،۲۷۷، ۵۲۵،۴۵۶،۴۳۹،۴۱۵،۴۱۴

نقد الرجال،تفرشی،۵۲۷،۱۷۷،۱۶۴

نقض الفضائح،عبد الجلیل قزوینی،۹۹،۹۶

نوادر،راوندی،۳۳۱، ۳۳۰،۳۲۹

نواقض الروافض،میرزا مخدوم شریفی،۱۶۶

نهج البلاغه،سید رضی،۳۳۸،۲۹۸،۲۹۷

و

وسائل الشیعه،۵۲۲،۴۵۸،۳۹۲،۳۲۴،۲۲۷

ی

الیقین،ابن طاوس،۳۷۱

ص:۵۶۰

۱- ۱-در کتاب نابغهٔ فقه و حدیث که شرح حال سید نعمه اللّه-ره-و از آثار فاضل معاصر جناب آقای سید محمد جزائری است مرقوم داشته این کتاب در اثبات جواز تقلید میت ابتداء است که بیشتر از فقها و مجتهدان آن را ممنوع می دانند و این کتاب در عین اختصار مطالب مفید بسیاری را دربر دارد و صاحب ریاض از این کتاب تعریف نموده و تاریخ تألیف آن دوشنبه ۶ جمادی الثانی سال ۱۱۰۰ هجری است و در سال ۱۳۴۵ ه.ق در ۸۷ صفحه در بصره چاپ شده است.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹